

Стендаль

Қизил ва қора

ЯНГИ АСР АВЛОДИ
ТОШКЕНТ
2015

УЎК: 821.112.5-512.133

КБК: 84(4 Фр)

С – 88

Стендаль

Қизил ва қора / Роман. Русчадан Ҳасан Тўрабеков таржимаси. –Т.: Янги аср авлоди, 2015. – 788 б.

ISBN 978-9943-08-902-0

Машҳур француз ёзувчиси Стендалнинг «Қизил ва қора» романи ҳақли равишда дунё адабиёти дурдоналари қаторидан ўрин олган.

Роман қаҳрамони бўлмиш Жюльен билан де Реналь хоним ўртасидаги муҳаббат шу қадар табиий ҳамда тиниқ тасвирланадики, китобхон беихтиёр равишда уларнинг мусаффо туйғуларига мафтун бўлиб қолади.

Романда яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва разиллик ўртасидаги кураш зўр куч билан тасвирлаб берилган. Асарнинг «Қизил ва қора» деб номланишининг боиси ҳам ана шунда.

УЎК: 821.112.5-512.133

КБК: 84(4 Фр)

**Рус тилидан
ҲАСАН ТЎРАБЕКОВ
таржимаси**

ISBN 978-9943-08-902-0

© Стендаль, «Қизил ва қора». «Янги аср авлоди», 2015.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Ҳақиқат, аччиқ ҳақиқат.

Дантон

I

Шаҳарча

*Минглаб кишиларни бир жойга йиғинг,
Гўё яшига ўхшайди бу ҳол.*

Лекин каталакда улар асло бўлишмас

хушнуд.

Гоббс

Веррьер, чамаси, бутун Франш-Контэ вилоятида энг хушманзара шаҳарчалардан бири бўлса керак. Томлари қизил черепицадан¹ чўққили қилиб қурилган оппоқ уйлар тепалик ёнбағрида қатор бўлиб туришарди. Бирор паст жой йўқки, тарвақайлаган каштан дарахти қад кўтармаган бўлсин. Ду дарёси шаҳар истеҳкомларидан бир неча юз қадам пастроқда шарқираб оқарди, бу истеҳкомларни бир вақтлар испанлар қуришган экан, лекин ҳозир булар харобага айланганди.

Шимол томондан Веррьерни Юра тизма тоғининг баланд тармоғи муҳофаза қилиб турарди. Верра то-

¹ Черепица – томга ёпиладиган сопол.

гининг кунгурадор чўққилари октябрь ойининг илк изғириниданоқ қор билан қопланарди. Тоғдан каттагина сой оқиб тушади; сой Ду дарёсига бориб қўшилгунига қадар Веррьерни кесиб ўтади-да, йўл-йўлакай беҳисоб тахта тилиш машиналарини ҳаракатга келтиради. Бу жўнгина саноат шаҳарликлардан кўра кўпроқ деҳқонларга ўхшаб кетадиган аҳолининг каттагина қисмини маълум даражада тўйдирарди. Бироқ шаҳарчани бойитган нарса тахта тилиш корхоналари эмасди; Мулюз газламаси деб аталган гулдор мато ишлаб чиқариш умумий фаровонликнинг манбаи эди. Наполеон тахтдан қулаганидан сўнг Веррьердаги деярли барча уйларнинг пештоқлари газламадан келган даромаддан янгиланганди.

Шаҳарга киришингиз биланоқ аллақандай баҳайбат машинанинг гумбурлаган товуши қулоғингизни қоматга келтиради. Ҳайқириб оқаётган сой устидаги чархпалакнинг айланишидан ҳаракатга келувчи йигирмата ҳайбатли гурзи йўлни титратганича шарақлаб сандон устига урилади. Бу гурзиларнинг ҳар бири кунига минг-минглаб мих ишлаб чиқаради. Ўн гулидан бир гули очилмаган кўҳликкина қизлар гурзилар тагига темир парчаларини узлуксиз қўйиб туришади. Гурзиларнинг зарбидан сўнг ўша темир парчаси дарҳол михга айланади-қўяди. Францияни Гельвециядан¹ ажратиб турувчи тоғ ёнбағридаги шаҳарчага илк бор келган сайёҳ, айниқса, ана шу дағал косибчиликни кўрганида лол қолади. Агар Веррьерга қадам қўйган сайёҳ катта кўчадан ўтиб бораётган йўловчиларнинг қулоқларини қоматга келтираётган бу ажойиб мих фабрикасининг кимга қарашли эканлигини суриштириб қолгудек бўлса, унга чўзибги-

¹ Гельвеция – Швейцариянинг қадимги номи

на: «Ҳа-а, фабрикани сўраяпсизми – жаноб мэрга¹ қарашли у», деб жавоб қилишади.

Мабодо сайёҳ Ду соҳилидан тепаликнинг қоқ чўққисига қадар чўзилиб кетган катта кўчада бир неча дақиқа туриб қолса, виқор билан қадам ташлаб бораётган новча, басавлат кишига кўзи тушиши турган гап.

Ўша одам пайдо бўлган заҳоти барча ўткинчилар шошилиб шляпаларини бошларидан олишади. Унинг сочларига оқ оралаган, эгнидаги кийимлари қулранг. У бир неча орденлар кавалери. Пешанаси кенг, қирғийбурун бу одамнинг истараси иссиқ кўринади. Умуман, унинг чехрасида чекка шаҳарнинг мэрига хос сиполик билан баъзан қирқ саккиз, эликларни уриб қўйган кишиларда ҳам учрайдиган ёқимтойлик уйғунлашгандек туюлади. Бироқ тез орада парижлик сайёҳ бу одамнинг башарасида қандайдир калтабинлик ва тасавури қашшоқлигидан далолат берувчи гердайиш ва ўзига бино қўйиш ифодасини сезиб, ҳафсаласи пир бўлади. Ҳарқалай, унинг бутун истеъдоди ўзидан қарздор бўлган одамлардан қарзини айни вақтида ундириб олишу ўз қарзларини тўлашни эса иложи борича чўзиш қобилиятидангина иборат эканлиги сезилиб қолади.

Веррьер шахрининг мэри жаноб де Реналь ана шунақа одам. У виқор билан қадам ташлаганича кўчани кесиб ўтади-да, мэрияга кириб, сайёҳнинг кўзидан ғойиб бўлади. Агар сайёҳ сайр қилишда давом этса, у юз қадамча юргач, бежиримгина уйга кўзи тушади. Уйни ўраб турган темир панжара ортида эса ажойиб боғ кўзга ташланади. Боғнинг нариги ёғида эса нақ уфққа қадар Бургунд

¹ Мэр – Францияда муниципалитет бошқармаси бошлиғи, шаҳар бошлиғи (тарж.)

тепаликлари чўзилиб кетган – буларнинг бари гўё кўзга ором бахш этиш учунгина яратилгандек туюлади. Бу манзара сайёҳни боядан бери нафасини сиқа бошлаган майда тамагирлик руҳи билан заҳарланган муҳитни унутишга мажбур этади.

Унга бу уй жаноб де Реналга қарашли эканлигини айтишади. Йўнилган тошдан терилган бу ажойиб уйни Веррьер мэри катта миҳсозлик фабрикасидан олган даромади ҳисобига қурган экан. Ҳозир эса у уйга пардоз бераётганмиш. Айтишларича, жаноб де Реналь қадимги испан авлодига мансуб бўлиб, унинг аждодлари Веррьерга Людовик XIV бу ерларни забт этишидан анча илгари келиб, ўрнашиб қолишган экан.

1815 йилдан бошлаб жаноб де Реналь ўзининг тадбиркор эканлигидан ор қила бошлади. Ахир 1815 йили жаноб де Реналь тақдирнинг тақозоси билан Веррьер шаҳрига мэр бўлиб қолган эди-да. Нақ Ду дарёсининг соҳилига қадар поғона-поғона бўлиб тушган ажойиб парк ҳам жаноб де Реналнинг темир-терсак буюмлар ишлаб чиқариш соҳасидаги чуқур билимлари учун муносиб мукофот бўлган. Паркнинг ҳар бир поғонаси зил тош девор билан мустаҳкамланган.

Францияда Германиянинг Лейпциг, Франкфурт, Нюрнберг ва саноат тараққий топган бошқа шаҳарлар атрофидаги каби хушманзара боғларни кўришга умид қилмасангиз ҳам бўлади. Франш-Контэда ер-мулкингиз поғона-поғона қилиб қурилган тош деворларга қанча сероб бўлса, қўшниларингиз сизни шунча кўп ҳурмат қилишади. Жаноб де Реналнинг деворлари кетма-кет қалашиб қурилган боғи ҳамшаҳарларини қойил қолдирганига яна бир сабаб шуки, унинг айрим қисмларини жаноб мэр нақ олтин баҳосида сотиб олганидир. Масалан, Веррьерга кираверишда сизни ҳайратга

солган тахта тилгични олинг. Ўшанда сиз яна томнинг у бошидан бу бошигача етадиган кенг тахтага улкан ҳарфлар билан ёзилган Сорель исмига ҳам эътибор берган эдингиз. Ана шу тахта тилгич бундан олти йил муқаддам ҳозир жаноб де Реналь боғининг тўртинчи поғонаси деворини қураётган ерга жойлашган эди.

Жаноб мэр қанчалик димоғдор бўлмасин, ўлғудай ўжар ва баджаҳл кекса Сорелни кўндиргунича анча хушомад қилиб, кўнглини овлашга мажбур бўлди. Ниҳоят, чол ўз тахта тилгич машинасини бошқа жойга кўчиришга рози бўлиши учун бир талай олтин луидорни санаб беришга тўғри келди. Тахта тилувчи аррани ишга соладиган жамоат анҳори масаласига келсак, жаноб де Реналь ўзининг Париждаги алоқаларини ишга солиб, сувни бошқа ўзандан оқизишга муваффақ бўлди. Бундай мурувватга эса у 1821 йил сайловларидан сўнг эришган эди.

У Сорелга беш юз қадамча қуйироқдан, Ду дарёсининг соҳилидан бир арпан ўрнига беш арпан ер берди. Гарчи янги жой қарағайдан тахта тилиш учун аввалгисига қараганда анча қулайроқ бўлса-да, Сорель ота, – уни бойиб кетганидан сўнг шундай атай бошлашган, – қўшнисининг сабрсизлиги ва молпарастлигидан фойдаланиб, ундан мўмайгина олти минг франкни ундириб олди.

Тўғри, маҳаллий билармонлар бу битимни маъқуллашмаган эди. Бундан тўрт йил муқаддам якшанба кунларининг бирида мэрлик кийимини кийиб олган жаноб де Реналь черковдан қайта туриб, узоқдан қария Сорелни кўриб қолди. Чол ёнида учта ўғли билан унга илжайиб қараб турарди. Бу илжайиш жаноб мэрнинг дилига гулгула солиб қўйди, ўшандан буён, ерни қимматга олмадиммикан, деган фикр унинг қалбини ўртаб келади.

Веррьер жамоатида обрў қозонмоқ учун иложи борича кўпроқ девор қуриш, лекин баҳор кезлари Юра дарасидан Париж томон ўтиб борадиган анави италян гишт терувчиларининг бирор жимжимасига асло учмаслик лозим. Бундай янгилик киритмоқчи бўлган эҳтиётсиз қурувчи ўла-ўлгунча тентак деган ном олади-ю, Франш-Контэда жамоат фикрини белгилаб берувчи эҳтиёткор ва мўътадил кишиларнинг ҳурматидан мосуво бўлади.

Виждонан айтганда, бу билагонлар зўравонликни шунчалик ҳаддидан ошириб юборардиларки, оқибатда Париж деб аталмиш буюк республикада яшаган ҳар қандай одам ҳам кичкина шаҳарчада мутлақо яшай олмайди. Франциянинг кичкина шаҳарчаларида жамоат фикрининг, – яна қанақа фикр денг! – ҳукмронлиги худди Америка Қўшма Штатларидаги каби жуда бемаъни нарса бўлади.

II

Жаноб мэр

Обрў! Ҳали сиз буни бўлмагур нарса деб ўйлайсизми, афандим? Аҳмоқларнинг ҳурмати, гўдакларнинг ҳайрати, боёнларнинг ҳасади-ю, доноларнинг нафрати.

Барнав

Жаноб де Реналнинг бахтига Ду дарёсидан ўттиз-ўттиз беш метрча чамаси юқориқоқда, тепалик ёнбағрида жойлашган шаҳар хиёбони бўйлаб улкан тирговуч девор қуриш зарурати туғилиб қолди. Бу иш унинг шаҳар ҳокими сифатидаги обрўсини янада ошириб юборарди, албатта. Хиёбон шундай қулай ерга жойлашгани туфайли бу ердан Франциянинг энг хушманзара кўриниш-

ларидан бири намоён бўларди. Бироқ ҳар йили баҳорда ёмғир сувлари хиёбоннинг у ер-бу ерини ўпириб кетар ва йўлкалар ўнқир-чўнқир бўлиб, сайр қилишга мутлақо ярамай қоларди. Барчанинг жонига теккан бу ноқулайлик жаноб де Реналнинг истиқболида ўзининг шаҳарга ҳокимлик қилиб турган даврини баландлиги етти қулоч ва кенлиги бир ярим қулоч келадиган девор қуриш билан абадийлаштириш заруратини тақозо қилди.

Бу деворни деб жаноб де Реналь уч марта Парижга сафар қилиб келди, чунки ҳозиргисидан олдинги ички ишлар министри Веррьер хиёбонида девор қурилишига тиш-тирноғи билан қаршилик қилган эди. Ҳозир бу деворнинг панжараси ердан бир қулочча чамаси кўтарилиб турибди. Шу кунларда, гўё Франциянинг барча министрлари – собиқ ва ҳозиргиларининг жиғига тегаётгандек, уни мрамр тахталар билан безашяпти.

Яқингинада тарк этилган Париждаги балларни эслаб, кўкимтир бўлиб товланиб турган бу катта мрамр тахталарга кўксимни берганимча Ду водийсини жуда кўп томоша қилганман. Йироқда, дарёнинг чап соҳилида беш-олтита жарлик кўзга ташланади. Жарликларнинг тубида офтобда ярқираб оқаётган жилғалар яққол кўриниб турибди. Улар у ер-бу ерда шалола ҳосил қилиб, пастга қараб интилишади-да, ниҳоят, шовуллаб Ду дарёсига оқиб тушишади. Бизнинг тоғларда офтоб жазиллатади, қоқ пешинда, қуёш найзага келганда эса хиёбонда орзулар оғушига чўмган сайёҳни ажойиб чинорлар ўз соясига олади. Ўтринди тупроқ эвазига бу чинорлар жуда тез ўсиб, унинг сербар япроқлари офтобда ялтираб туради, чунки жаноб мэр ўзининг бутун улкан тирговуч девори бўйлаб тупроқ тўкишни буюрган; муниципал советнинг қаршилик қилишига қарамай, у хиёбонни

тахминан икки қулочга кенгайтирди (гарчи у ульт-рароялист, мен эса либерал бўлсам-да, унинг бу ишидан хурсандман). Шу боисдан ҳам хиёбоннинг мазкур поғонаси мэрнинг ҳамда Веррьердаги бе-ва-бечоралар уйининг ҳозир ҳам ҳузур-ҳаловатда яшаётган директори жаноб Валенонинг фикрича, Лэдаги Сен-Жермен поғонасидан сираям қолиш-мас эмиш.

Менга қолса, камина Садоқат хиёбонининг фа-қат битта камчилигидан норозиман. Хиёбоннинг бу расмий номи ўн беш ёки йигирма жойда мар-мар тахталарга ёзилган бўлиб, бунинг учун жаноб де Реналь яна битта хоч билан мукофотланган. Менимча, Садоқат хиёбонининг камчилиги улкан чинорларнинг расвоси чиқарилганидадир: улар-ни бошлиқларнинг буйруғига биноан беаёв бутаб туришар экан. Уларни каллаклаб, юмалоқ шох-шаббасиз қилмасдан ўз ҳолига қўйиб беришгани-да эди, улар энг кўримсиз сабзавотга ўхшаб қол-май, Англия чинорлари каби кўркам бўлишлари мумкин эди. Бироқ жаноб мэрнинг ҳукми қатъий бўлиб, жамоатга қарашли барча дарахтлар йили-га икки марта аёвсиз бутаб турилади. Маҳаллий либералларнинг айтишича, – бу муболаға, албатта, – гўё жаноб викарый Маслон дарахтлар каллаклан-ганда қирқиб ташланган шох-шаббаларни ўмариб кетиш одатини чиқарганидан буён шаҳар боғбо-нининг қўли узунроқ бўлиб қолганмиш.

Ушбу навқирон руҳоний бундан бир неча йил муқаддам аббат Шелан ва чор атрофдаги бир неча кюреларнинг ишини назорат қилиб турмоқ учун Безансондан юборилган эди. Истеъфога чиққач, Веррьерга келиб қолган, итальян компанияси ишти-рокчиси, мэрнинг айтишича, бир вақтнинг ўзида ҳам яacobинчи, ҳам бонапартчи бўлмиш кекса полк табиби бир куни жаноб мэрга бу ажойиб дарахтлар

каллакланиши натижасида фақат расвоси чиқаётганини таъна қилишга журъат этди.

– Мен сояни яхши кўраман, – деб жавоб қилди жаноб де Реналь Фахрий Легион ордени кавалери полк табибига нисбатан йўл қўйилиши мумкин бўлган бир такаббурлик билан, – мен сояни яхши кўраман, шунинг учун ҳам соя солиб турсин, деб дарахтларни каллаклашни буюрдим. Бу дарахтлар соя беришдан бўлак ҳеч нимага арзимайди. Масалан, ёнғоқнинг йўриғи бошқа: ундан даромад олса бўлади.

Веррьерда ҳамма нарсани ана шу улуг сўз ҳал қилади: даромад! Бутун аҳолининг тўртдан уч қисми эртаю кеч фақат шу тўғрида ўйлайди.

Даромад олиш! – Сизга жуда гўзал кўринган бу шаҳарчада барча ишни бошқарадиган омил ана шу сўзлардан иборат. Веррьерга келиб қолган чет эллик киши шаҳарчани ўраб турган соя-салқин водийлар чиройига мафтун бўлиб, аввалига, бу ернинг одамлари гўзаллик шайдоси экан, деган хаёлга боради: чиндан ҳам бу ернинг одамлари ўз ўлкаларининг чиройи ҳақида тинимсиз гапиришади. Улар ўз она юртлирини ғоят қадрлашади, чунончи, бу ернинг табиати чет эликларни ўзига жалб этади. Сайёҳларнинг пуллари эса маҳаллий меҳмонхона эгаларининг ҳамёнини қаппайтиради. Бу ҳол, ўз навбатида, солиқ ҳақидаги қонунга биноан шаҳар ғазнасига мўмайгина даромад келтиради.

Очиқ куз кунларининг бирида жаноб де Реналь рафиқаси билан Садоқат хиёбони бўйлаб сайр қилиб юрарди. Де Реналь хоним ёнида гердайдиганича қадам ташлаб бораётган эрининг гап сотишига кулоқ солар экан, хиёбонда шаталоқ отиб юрган уч ўғлининг хатти-ҳаракатини безовталаниб кузатарди. Ёши ўн бирларга кириб қолган катта ўғли ўқтин-ўқтин панжара ёнига югуриб бориб, унинг

устига чиқмоқчи бўларди. Шунда, Адольф, деб чақирган мулойим овоз эшитиларди-ю, бола ўзининг шўх ниятидан воз кечишга мажбур бўларди. Кўринишидан ўттизларга кириб қолган бўлса-да, де Реналь хоним ҳали анча хушрўй эди.

– Парижлик бу димоғдор кейин бу қилмишидан афсусланиб юради, – деди жаноб де Реналь ранжиган оҳангда, унинг одатда рангпар юзи янада бўзариб кетгандек эди. – Саройда унинг танобини тортиб қўядиган баъзи дўстларим бор...

Гарчи икки юз бет давомида сизларга вилоят ҳақида ҳикоя қилиш ниятида бўлсам-да, ҳарқалай, узундан-узоқ гап сотиш ва вилоятликларнинг аломат суҳбатларини такрорлаб жонингизга тегиш даражасида золим эмасман.

Мэрнинг нафратини қўзғатган парижлик бу димоғдор жаноб Аппер бўлиб, бундан икки кун бурун у қамоқхона билан Веррьер етимхонаси у ёқда турсин, ҳатто жаноб мэр ҳамда шаҳарнинг энг кўзга кўринган уй эгалари қарамоғидаги касалхонага ҳам кириб чиққан эди.

– Хўш, нима қилибди? – деб журъатсизлик билан жавоб қилди де Реналь хоним, – йўқсиллар мулкининг сариқ чақасига ҳам хиёнат қилмай сарф-харажат қиласизлар ахир. Шундай бўлгач, Париждан келган ўша жаноб сизларга нимаям қила оларди?

– У жаноб бу ерга фақат бизни қоралаш учун келган, кейин бориб, либерал газеталарда бошимизга туҳмат ёғдира бошлайди.

– Лекин сен уларни ҳеч қачон ўқимайсан-ку ахир, азизим.

– Аммо ўша яacobинча мақолаларни нуқул юзимизга солишгани солишган, бу ишларнинг бари бизнинг асабимизни қўзғайди ва эзгу ишларимизга халал беради. Йўқ, шахсан мен бу иши учун жаноб кюрени ҳеч қачон кечирмайман.

III

Йўқсиллар мулки

*Ҳар қандай фитналардан холи
юрадиган шафқатли кюре қишлоқ
аҳолиси учун Худонинг марҳамати.*

Флёри¹

Шуни айтиб ўтиш керакки, бу ердаги тоғларнинг ҳаётбахш мусаффо ҳавоси туфайли сиҳат-саломатлиги ғоят яхши бўлган саксон ёшли қария, Веррьер кюреси қамоқхона, касалхона ва ҳатто етимхонага истаган пайтда кириш ҳуқуқига эга эди. Парижда кюренинг номига тавсиянома ёздириб олган жаноб Аппер ушбу синчков шаҳарчага эрталаб роппа-роса олтида етиб келиб жуда ақлли иш қилди. У дарҳол руҳонийнинг уйига борди.

Франция пэри ва шу музофотдаги помешчиклар орасида энг бадавлати маркиз де ля Молнинг мактубини ўқир экан, кюре Шелан чуқур ўйга толди.

«Мен кекса бир одамман, боз устига бу ерда мени яхши кўришади, – деди у ниҳоят ўзига ўзи оқиста, – улар журъат этишмайди». Сўнг у парижлик меҳмон томон ўгирилди ва кўзларида кексалигига қарамай, таваккал билан бўлса-да, олижаноб иш қилаётганидан қувонаётганини кўрсатувчи ажиб бир ёлқин йилт этиб деди:

– Майли, юринг, афандим. Лекин бир илтимосим бор: кўражак нарсаларимиз ҳақида қамоқхона қоровули ва айниқса, етимхона назоратчилари олдида миқ этиб оғиз очмаслигингиз лозим.

Жаноб Аппер кекса кюренинг нақадар мард одам эканини тушунди, у муҳтарам руҳоний билан биргаликда қамоқхона, касалхона ва етимхонани айланиб чиқди, кўплаб саволлар берди, бироқ

¹ Флёри (1640 – 1723) – машҳур француз черков тарихчиси.

жавобларнинг ғалати эшитилишига қарамай, бир оғиз ҳам таънали сўз айтмади.

Бу кўрик бир неча соат давом этди. Руҳоний жаноб Апперни тушлик қилиш учун уйига таклиф этган эди, бироқ меҳмон, ҳали бир талай хат ёзишим керак, деган баҳонада уникига боришдан бош тортди, – у олижаноб ҳамроҳининг обрўсига ортиқ путур етказишни истамасди. Соат учларда кўрикни тугатиш учун улар етимхонага боришди-да, сўнг яна қамоқхонага қайтишди. Эшик олдида уларни қамоқхона қоровули – барзанги маймоқ қарши олди: унинг разил башараси қўрқув зўридан баттар жирканчли бўлиб кетганди.

– Тақсир, – деди у кюрени кўрган заҳоти, – сиз билан бирга келган ушбу зот жаноб Аппер эмасмилар, мабодо?

– Шундай бўлса нима қилибди? – деди кюре.

– Ахир бу хусусда кеча қатъий буйруқ олганман. Жаноб префектнинг ушбу буйруғини олиб келган жандарм туни билан от чоптириб келибди. Ўша буйруқда, жаноб Аппер қамоқхонага мутлақо киритилмасин, дейилган.

– Сизга шуни айтишим мумкинки, жаноб Нуару, – деди кюре, – мен билан келган ушбу меҳмон чиндан ҳам жаноб Аппер бўладилар. Қамоқхонага истаган пайтимда кириш ва истаган одамни бошлаб келишга ҳақим борлигидан хабарингиз бўлса керак, ҳарқалай.

– Шундайликка шундайку-я, жаноб кюре, – деб жавоб қилди қоровул товушини пасайтириб ва худди таёқ ўқталиб буйруқни бажаришга мажбур этишаётган итдек бошини қуйи солди. – Аммо, жаноб кюре, менинг хотиним, бола-чақам бор. Мабодо устимдан шикоят тушса, мени ишдан қувишадди, унда ҳолимиз нима кечади, ахир бола-чақамни шу ердан оладиган маош билан боқаман.

– Мен ҳам қавмдан маҳрум бўлишни асло истамасдим, – деб жавоб қилди софдил кюре, ҳаяжондан товуши титраб.

– Сизнинг йўлингиз бошқа! – деди жонланиб қоровул. – Сизнинг саккиз юз ливр мулкингиз ва бир парча бўлса ҳам ўз ерингиз бор, жаноб кюре. Буни ҳамма билади.

Бу воқеа ҳақида бичиб-тўқиб оғиздан-оғизга ўтган ва муболағали тафсилотлар билан бойитилган турли-туман миш-мишлар сўнгги икки кун давомида Веррьер шаҳарчасини алғов-далғов қилиб юборганди. Худди ана шу воқеа ҳозир жаноб де Реналнинг рафиқаси билан хиёл аразлашиб қолишига ҳам сабаб бўлди. Эрталаб жаноб де Реналь етимхона директори жаноб Валено билан биргаликда ўзининг қаттиқ норози эканини изҳор этмоқ учун кюренинг ҳузурига борди. Жаноб Шеланнинг бирорта ҳам ҳомийси йўқ эди; кекса руҳоний бу суҳбатнинг оқибати ёмон бўлиши мумкинлигини ҳис этди.

– Нимаям дердим, жаноблар, чамаси, саксон ёшга кирганда бу ўлкада хизматдан четлаштирилган учинчи руҳоний бўладиганга ўхшайман. Бу ерга келганимга элик олти йил бўлибди. Мен илк бор қадам қўйганимда ҳали қишлоқ бўлган бу шаҳарчанинг деярли барча аҳолисини ўзим чўқинтирганман. Ҳар куни ёш келин-куёвларни никоҳлаб қўяман. Бир вақтлар эса уларнинг боболари билан бувиларини никоҳлаган эдим. Веррьер менинг оилам бўлиб қолган, бироқ уни тарк этишдан қўрқиш мени виждонимга хилоф иш қилишга мажбур эта олмайди. Ўша меҳмонни кўрган заҳотим мен ўзимга ўзим: «Эҳтимол бу паришлик жаноб чиндан ҳам либералдир, – ҳозир улар жуда кўпайиб кетишган, – аммо у бизнинг маҳбуслари-

миз ва етимларимизга нима ҳам ёмонлик қилиши мумкин?» – деган саволни бердим.

Бироқ жаноб де Реналь ва айниқса, етимхона директори жаноб Валено айтаётган таъналар борган сайин ҳақоратли тус ола бошлади.

– Майли, жаноблар, қавмни мендан тортиб олинг, – деди мўйсафид кюре товуши қалтираб. – Мен бари бир бу ерларни тарк этмайман. Бундан қирқ саккиз йил муқаддам менга бир парча ер мерос қолганини ҳамма билади. Ўша ердан йилига саккиз юз ливр даромад оламан. Худди ана шу пулга яшайвераман. Сизга очигини айтсам, жаноблар, хизмат ҳақимдан сира ҳам пул жамғарган эмасман. Эҳтимол, шу боисдан бўлса керак, ишдан бўшатишларидан сира ҳам қўрқмайман.

Жаноб де Реналь рафиқаси билан жуда аҳил яшарди, бироқ хоним журъатсизлик билан: «Ўша парижлик жаноб бизнинг маҳбусларга нима ҳам ёмонлик қиларди?» – деб саволини такрорлаганида у нима деб жавоб қилишини билмай зардаси қайнаган эди, шу пайт де Реналь хоним бирдан қичқириб юборди. Унинг иккинчи ўғли панжара устига сакраб чиқиб, гарчи девор нариги ёқдаги узумзордан уч-тўрт одам бўйи баланд бўлса-да, унинг устидан югура бошлаган эди. Бола чўчиб кетса йиқилиб тушишидан қўрққан де Реналь хоним уни чақиришга журъат этмади. Ниҳоят, болакай ўзининг жасурлигидан гул-гул очилиб, онаси томон ўгирилди-ю, унинг оппоқ оқариб кетганини кўриб, панжарадан сакраб тушди-да, унинг олдига югуриб келди. Болани яхшилаб койишди.

Бу воқеа эр-хотинни мавзуни ўзгартиришга мажбур этди.

– Мен анави арракашнинг ўғли Сорелни уйимизга олишга жазм этдим, – деди жаноб де Реналь, – у болаларимизга қараб юради, бўлмаса зумрашалар

жуда ҳаддиларидан ошиб кетишяпти. Бу талаба йигит деярли руҳоний эмиш; у лотин тилини жуда яхши билади ва болаларимизни ўқишга мажбур этади. Кюренинг айтишича, йигитча жуда талабчан эмиш. Мен унга уч юз франк маош белгилайман-да, овқатини кўтараман. Унинг хулқ-атворидан бир оз шубҳаланган эдим.. Ахир у Фахрий Легион орденининг кавалери, анави табиб чолнинг эркатойи эди-да. Ўша чол қандайдир қариндошлигини баҳона қилиб, Сорелларникига келганди-ю, ўша-ўша уларникида боқим бўлиб қолган эди. Эҳтимол, бу одам аслида либералларнинг махфий агенти бўлгандир, чол бу ернинг мусаффо ҳавоси зиқна-фас касалига даво эканини баҳона қиларди, аммо ким билсин? У Буонапарте¹ билан Италия кампанияларининг барида қатнашган, аммо айтишларича, ҳатто империя учун сайлов бўлганида ҳам «йўқ» деб жавоб ёзган экан. Ўша либерал Сорелнинг ўғлини ўқитибди ва унга ўзи билан олиб келган бир талай китобларни мерос қолдирибди. Мен дурадгор Сорелнинг ўғлини болаларимга тарбиячи қилиб олишни хаёлимга ҳам келтирмагандим, албатта. Бироқ кюре билан бутунлай юзкўрмас бўлишимга сабаб бўлган ўша воқеадан бир кун аввал у менга Сорелнинг ўғли уч йилдан буён илоҳиётдан сабоқ олаётгани ва семинарияга кирмоқчи эканини айтган эди. Демак, бу йигитча либерал эмас, бунинг устига лотин тилини билади.

– Аммо бу ўринда яна баъзи бир мулоҳазалар бор, – деб давом этди жаноб де Реналь рафиқасига маънодор назар ташлар экан. – Жаноб Валено каретасига қўшиш учун бир жуфт ажойиб норманд

¹ Буонапарте – ультрароялистлар даврасида Наполеон I ни фамилияси билан аташ одат бўлган. Улар италянча талаффуз билан уни шундай Буонапарте дея талаффуз қилишарди.

отларини харид қилганидан жуда гердайиб юрибди. Лекин болаларининг гувернери¹ йўқ.

– У ҳали ўша Сорелни ўзига оғдириб олиши ҳам мумкин.

– Демак, режамни маъқуллайсан, – деди дарҳол жаноб де Реналь ҳозир айтган ажойиб фикри учун хотинига қараб миннатдорлик билан жилмаяр экан. – Бўпти, келишдик.

– Эҳ, азизим, ҳамма ишни дарров ҳал қилиб қўя қоласан-а.

– Чунки мен шунақа иродали одамман. Энди анави кюреимиз ҳам бунга ишонч ҳосил қилади. Ўзимизни алдашдан фойда йўқ – теварак-атрофимизда либераллар тўлиб ётибди. Манави барча мануфактурачилар мени кўриша олмайди, бунга ишончим комил, улардан икки-учтасининг ҳамёни анча қаппайиб қолган. Шунинг учун ҳам улар жаноб де Реналнинг болалари гувернер назоратида сайр қилиб юришини бир кўриб қўйганлари маъқул. Шундан кейин бир оз попуклари пасайиб қолади. Менинг бобом болаликларида доим гувернерлари бўлганини бизга тез-тез ҳикоя қилиб берардилар. Тарбиячи менга тахминан юз экюга тушади, лекин начора, бизнинг мавқеимизни назарда тутганда бу харажат обрўни сақлаш учун керак.

Қўққисдан қабул қилинган бу қарор де Реналь хонимни ўйлатиб қўйди. Баланд бўйли, қадди-қомати келишган де Реналь хоним бир вақтлар бутун вилоятда энг соҳибжамол аёл ҳисобланарди. Унинг бутун қиёфасида, ўзини тутишида қандайдир ёш қизларга хос соддадиллик сезилиб турарди. Бу содда назокат, эҳтимол, бирор париждикни пинҳоний эҳтироси билан ўзига мафтун этиши мумкин эди. Бироқ де Реналь хоним ўзининг шундай таассурот

¹ Гувернер – мураббий, тарбиячи (зодагонлар ва боёнлар оилаларида ёш болалар тарбияси учун махсус ёлланган киши).

қолдириши мумкинлигини билганида уялганидан ер ёрилиб, ерга кириб кетгудек бўларди. Унинг қалби ҳар қандай таннозлик ва мунофиқликдан бутунлай холи эди. Айтишларига қараганда, етим-хона директори, катта мулк эгаси жаноб Валено унинг кўнглини олишга анча уринибди-ю, бироқ ҳеч ниманинг уддасидан чиқа олмабди. Шундан сўнг де Реналь хонимнинг хушхулқ аёл сифатидаги шуҳрати янада ошиб кетди, чунки жаноб Валено айна кучга тўлган, норгул, икки юзи қип-қизил ва бакенбардлари қоп-қора киши бўлиб, вилоятда «келишган эркак» деб аталган дағал, беҳаё ва шанғи одамлар тоифасидан эди. Табиатан ғоят тортинчоқ де Реналь хонимнинг кайфияти сал нарсага ўзгариб тургани боисдан жаноб Валенонинг доимо ҳовлиқиб юриши ва шанғиллаб гапириши унинг зардасини қайнатарди. Хоним Веррьерда кўнгил очиш деб аталган нарсалардан ўзини олиб қочиб юриши туфайли шаҳардаги ғийбатчилар, у ўз насл-насаби билан кеккаяди, деб гап тарқатишди. Бу нарса унинг хаёлига ҳам келмаган эди, бироқ шаҳарликлар унинг уйига камроқ келадиган бўлишганида хоним жуда хурсанд бўлди. Бу ерлик хонимчалар уни тентакроқ деб ҳисоблашларини ҳам яширмай қўя қолайлик, чунки де Реналь хоним эрига сиёсат қила олмас ва унга Париж ёки Безансондан башанг шляпа харид қилдиришнинг ўрни келиб қолганда ҳам имкониятни қўлдан бой берарди. Унга фақат ажойиб боғларида сайр қилишига халал беришмаса бўлгани эди, бундан ортигини у илтимос қилмасди ҳам.

Де Реналь хоним қувлик-шумликни билмасди: эри ҳақида ҳукм юритиш у ёқда турсин, у билан кечаётган ҳаётининг зерикарли бўлиши мумкинлигини у хаёлига ҳам келтирмасди. Унинг фикрича, – дарвоқе, бу ҳақда у унча бош қотириб ҳам

ўтирмасди, – эр-хотин ўртасида бундан бошқача назокатлироқ муносабатнинг ўзи бўлиши мумкин эмасди. Хоним жаноб де Ренални у ўз ўғилларининг келажаги ҳақидаги режаларини ҳикоя қилганида кўпроқ яхши кўрарди. Жаноб де Реналь эса ўғилларидан бирини ҳарбий, иккинчисини амалдор, учинчисини эса руҳоний қилиб етиштириш ниятида эди. Умуман, хоним жаноб де Ренални уйларига қадам ранжида қиладиган барча эркакларга қараганда хушчақчақроқ деб ҳисобларди.

Бу хотин кишининг ўз эри ҳақидаги оқилона фикри эди. Веррьер шахрининг мэри амакисидан мерос қолган беш-ўнта латифа туфайли тили ўткир ва айниқса одобли одам сифатида обрў қозонган эди. Кекса капитан де Реналь инқилобга қадар герцог Орлеанский олий ҳазратларининг пиёдалар полкида хизмат қилган бўлиб, Парижга борган кезлари валиаҳд шахзоданинг уйига кириб туриш имтиёзига эга эди. Ўша ерда у де Монтессон¹ хоним, машҳур де Жанлис хоним² ва Пале-Роялнинг ихтирочиси жаноб Дюкре³ларни кўриш шарафига муяссар бўлганди. Ушбу зотларнинг бари жаноб де Реналь айтадиган латифаларда доим тилга олинарди. Аммо бора-бора хийла нозик ва ҳозирги кунда кўпчиликнинг хотирасидан кўтарилган тафсилотларни пардали қилиб айтиш унинг учун анча

¹ Де Монтессон хоним (1737 – 1806) – герцог Орлеанскийнинг (қирол Людовик-Филиппнинг буваси) хотини; гарчи кўпчилик хабардор бўлса-да, бу никоҳ махфий эди. Де Монтессон хоним бир талай драматик асарлар ёзган.

² Де Жанлис хоним (1746 – 1830) – француз адибаси, романлар ва педагогик асарлар муаллифи, герцог Орлеанскийнинг (кейинчалик қирол Людовик-Филипп) тарбиячиси бўлган.

³ Дюкре (1747 – 1824) – де Жанлис хонимнинг укаси, иқтисод ва кemasозлик бўйича бир неча асарларнинг муаллифи, бир пайтлар қирол Людовик-Филиппнинг отаси бўлмиш герцог Орлеанскийнинг хизматида бўлган; Пале-Рояль герцог Орлеанскийларнинг оилавий қасри эди.

мушқул иш бўлиб қолди ва шу боисдан жаноб мэр герцог Орлеанский ҳаётига тааллуқли латифаларни алоҳида тантанали йиғинлардагина тилга оладиган бўлди. Боз устига ўртага пул аралашмаган пайтларда ғоят назокатли киши бўлгани туфайли жаноб де Реналь адолатли равишда Веррьернинг энг катта асилзодаси ҳисобланарди.

IV

Ота ва ўғил

*Аслида ўзи шундай бўлгач,
менда нима айб?..*

Макиавелли

«Йўқ, рафиқам чиндан ҳам ақлли, – дерди ўзига ўзи Веррьер мэри эртасига эрталаб соат олтида кекса Сорелнинг устахонаси томон тушиб борар экан. – Гарчи ўз устунлигимни кўрсатиб қўйиш учун бу ҳақда ўзим гап очган бўлсам-да, айтишларига кўра, лотин тилини сув қилиб ичиб юборган бу муллабачча Сорелни етимхона директори, анави тиниб-тинчимас Валено илиб кетиши мумкинлигини ҳатто хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Ўз болаларининг гувернери ҳақида-ку, у роса оғиз кўпиртирарди-я, албатта. Хўш, ўша гувернерни ёлладим ҳам дейлик, нима, уйимда у ридо кийиб юрадимми?»

Жаноб де Реналь бу хусусда бир қарорга келолмай иккиланиб борар экан, шу пайт узоқда Ду дарёсининг соҳилида, бозор томон борадиган йўлнинг шундоқ устида териб қўйилган йўғон ходаларни ўлчаётган норғул деҳқонга кўзи тушди. Яқинлашиб келаётган мэрни кўриб деҳқон, чамаси, унча хурсанд бўлмади, чунки йўғон ходалар йўлни тўсиб қўйган бўлиб, уларнинг бу ерда ётиши қонунга хилоф эди.

Кекса Сорель, – ҳалиги деҳқон ўшанинг худди ўзгинаси эди, – ўғли Жюльен ҳақидаги жаноб де Реналнинг таклифини эшитиб ҳам ғоятда ажабланди, ҳам қувониб кетди. Бироқ у жаноб мэрнинг гапларини қовоғини солиб, ғоят норози ва лоқайд бир қиёфада тингладики, бу ернинг тоғларида туғилиб ўсган одамлар ўз қувликларини шу йўсинда яширар эдилар. Испанлар асорати даврида қул бўлган бу одамлар ҳанузгача миср фаллоҳининг ушбу хусусиятини ўзларида сақлаб келардилар.

Кекса Сорель аввалига жаноб мэрнинг ҳурматини жойига қўйиб, ўзи ёддан биладиган узундан-узоқ олқиш сўзлари билан жавоб берди. У юзидаги макрли ва ҳатто қув ифодани янада кўпроқ тасдиқловчи бир илжайиш билан ҳеч қандай маъно англамайдиган ушбу сўзларни минғиллаб айтар экан, пухта, ақлли кекса деҳқон нима сабабдан шундай муҳтарам зот унинг текинхўр ўғлини ўз уйига олмоқчи бўлаётганини тушунишга ҳаракат қиларди. У Жюльендан ғоятда норози эди, жаноб де Реналь эса худди ана шу Жюльен учун сира кутилмаганда йилига уч юз франк таклиф қилмоқда, емиши ва ҳатто кийим-кечагини ҳам ўз зиммасига олмоқда эди. Кекса Сорель қандайдир бехосдан қўйган ана шу шартни ҳам жаноб де Реналь дарров қабул қила қолди.

Мэр чолнинг бу талабидан эсанкираб қолди. «Сорель менинг мурувват кўрсатганимни сезмаяпти ва чамаси, таклифимдан унча хурсанд ҳам эмас, ҳолбуки, боши осмонга етиши керак эди, – дерди у ўзига ўзи, – демак, бир нарса аниқ: кимдир унга мендан аввал шундай таклифни айтган, хўш, Валенодан бўлак кимнинг ҳам қўлидан келарди бу иш?» Жаноб де Реналь, узил-кесил бир битимга келиш учун Сорелнинг қатъий ваъда-

сини оламан, деб беҳуда овора бўлди; кекса хизматкорнинг муғамбирлиги уни ғоятда ўжар қилиб қўйганди, – у нуқул, ўғлим билан гаплашиб олишим керак, дерди; бадавлат отанинг ёнида сариқ чақаси бўлмаган ўғли билан маслаҳатлашганини вилоятда ким кўриб, ким эшитибди дейсиз? Бу хў-жақўрсинга қилинадиган иш холос.

Сувнинг кучи билан ишловчи тахта тилиш устахонаси одатда анҳорнинг бўйида қуриладиган омборхонадан иборат бўлади. Унинг томи тўртта йўғон устунга ўрнатилган стропил устига қурилади. Омборхонанинг ўртасида тахминан икки-уч қулоч баландликда каттагина арра пастдан баландга чиқиб-тушиб турар, оддийгина механизм эса ходани аста у томон силжитарди. Анҳорнинг суви чархпалакни айлантирар, у эса ўз навбатида аррани ҳам, ходани силжитадиган механизмни ҳам ҳаракатга келтирар ва шу йўсинда ходалар тахта қилиб тилинар эди.

Кекса Сорель устахонасига яқинлашар экан, йўғон товуш билан Жюльенни чақирди: ҳеч ким жавоб бермади. У фақат зилдай болталар билан қарағай ходаларни йўниб, уларни тилишга тайёрлаётган паҳлавон катта ўғилларини кўрди. Ходага чизилган қора чизик бўйлаб йўнишга ҳаракат қилишар экан, улар ҳар болта уришда палахса-палахса пайраҳаларни ажратишарди. Улар оталари Жюльенни чақирганини эшитишмади. Чол омборхона томон юрди, бироқ у ерга киргач, Жюльенни у кузатиб туриши лозим бўлган арра ёнидан топа олмади. У у ёқ-бу ёққа аланглаб, ўғлини икки-уч қулоч юқорироқда ўтирганини кўриб қолди. Жюльен тўсин устига ўтириб олиб, арранинг ишлашини диққат билан кузатиш ўрнига китоб ўқимоқда эди. Кекса Сорелнинг энг ёмон кўрган нарсаси кенжа ўғлининг ана шу китоб ўқиши эди:

у Жюльеннинг катта ўғилларига ўхшамай нимжон эканлиги ва жисмоний меҳнатга ярамаслигини эҳтимол кечирган ҳам бўларди-ю, бироқ унинг китоб ўқишга ўчлигини сира ҳам ҳазм қила олмасди: чунки чолнинг ўзи саводсиз эди.

У Жюльенни яна икки-уч марта чақириб кўрди, бироқ ўғли ҳеч нимани эшитмади. Йигитчанинг бутун диққат-эътибори китобда эди ва бу ҳол, чамаси, отасининг ҳайқириғини эшитишга арранинг шовқинидан ҳам кўпроқ халал бераётганди. Шундан сўнг қария, ёши ўтиб қолганига қарамай, чаққонлик билан арра тагида ётган хода устига, ундан эса томни тутиб турувчи қўндаланг тўсинга сакраб чиқди. Кучли зарб Жюльеннинг қўлидан китобни анҳор томон учуриб юборди, иккинчи зарб эса Жюльеннинг бошига тушди, йигитча мувозанатни йўқотиб, пастга қулади. Агар отаси уни чап қўли билан илиб олмаганида у беш-олти қулоч баландликдан тўғри машинанинг ричаглари остига қулар ва ричаглар уни парча-парча қилиб ташлаган бўлар эди.

– Вой текинхўр-ей, ҳали сен аррага қараш ўрнига лаънати китобларингни ўқийдиган бўлдингми? Хўп, ўқийдиган бўлсанг, уларни кечқурун, бекорчилик қилгани анави кюренинг олдига борганинда ўқи.

Зарбадан эсанкираб, қоп-қора қонга беланган Жюльен арра ёнидаги кўрсатилган жойга йўл олди. Унинг кўзлари жикқа ёш эди, шу тобда унга калтак оғриғидан ҳам ўзи жонидан азиз кўрадиган китобидан айрилиб қолгани алам қилмоқда эди.

– Бу ёққа туш, итвачча, сен билан гаплашиб олишим керак.

Машинанинг гумбурашидан Жюльен яна отасининг буйруғини эшитолмай қолди. Пастга тушиб улгурган чол эса яна тепага чиқиб ўтиришни

ўзига эп кўрмай, ёнгоқ қоқиладиган узун таёқни олиб, ўғлининг елкасига туширди. Жюльен пастга сакраб тушган заҳоти кекса Сорель уни қўполлик билан турта-турта уй томон ҳайдаб кетди. «Худо билсин, у мени энди қандай калтакларкин», деб ўйларди йигитча. Шуни хаёлидан ўтказар экан, у ҳозиргина китоби учиб тушган анҳор томон ўкинч билан қараб қўйди, бу унинг энг севимли китоби – «Илоҳий Елена мемориали»¹ эди.

У икки юзи ловиллаб, ердан кўзини узмай борарди. Жюльен ўрта бўйли, кўринишидан анча нимжон, юз тузилиши нотўғри бўлса-да, ғоятда нозик, қирғий бурун, ўн саккиз ёки ўн тўққиз ёшлардаги бир йигитча эди. Унинг хотиржамлик пайтида ақл чақнаб турадиган катта-катта қора кўзларида ҳозир кучли нафрат акс этарди. Йигитчанинг қўнғир сочлари қошининг тепасигача ўсиб тушганидан пешанасини деярли ёпиб қўйган бўлиб, жаҳли чиққан кезлари унинг юзи ғоятда қаҳрли кўринарди. Бир-бирига ўхшамайдиган беҳисоб башаралар орасидан кишини ҳайратга солувчи, ўзига хослиги билан ажралиб турадиган бундай башарани топиш амримаҳол эди. Самбитдай нозик қомати унинг кучли бўлмаса-да, аммо чаққон эканлигидан далолат бериб турарди. Жюльен болалигиданоқ ғоят хаёлпараст ва рангпар бўлганидан отаси, бу ўғлим узоқ яшамаса керак, яшаган тақдирда ҳам оила учун фақат ортиқча ташвиш бўлади, деб ўйлаб юрарди. Уйдагиларнинг бари уни

¹ «Илоҳий Елена мемориали». Ушбу кундалик Ласказнинг (1800–1854) қаламига мансуб бўлиб, бу одам Наполеон II билан муқаддас Елена оролига сургунга жўнаган ва у ерда 1816 йилнинг ноябрь ойига қадар яшаган. Мазкур асар 1823 йили чоп этилган бўлиб, унда Наполеоннинг ўша оролга қилган сафари ва у ердаги ҳаётининг биринчи йилида содир бўлган барча воқеалар, унинг барча суҳбатлари кунма-кун ёзиб борилган. Наполеон ушбу асарда либерал монарх сифатида тасвирланган.

ёмон кўришар, у ҳам ўз навбатида акалари билан отасидан нафратланар эди; якшанба куни шаҳар майдонида бўладиган ўйинларда у доим калтак ерди.

Бироқ сўнгги пайтларда унинг чиройли юзи баъзи ёш қизларнинг эътиборини ўзига торта бошлади. Аммо кўпчилик нимжонлиги учун ундан нафратланар эди, шу боисдан ҳам Жюльен полк табиби, кекса қариндошлари – бир куни жаноб мэрга чинорлар ҳақида ўз фикрини айтишга журъат этган ўша чолга чин кўнгилдан меҳр қўйиб қолди.

Истеъфога чиққан бу табиб баъзан кекса Сорелга ҳақ тўлаб, Жюльенни кун бўйи ундан қутқариб оларди-да, йигитчага лотин тили ва тарихдан сабоқ берарди. Тарихдан эса у фақат 1796 йилги итальян юришларинигина биларди. Бандаликни бажо келтирар экан, чол болага ўзининг Фахрий Легион хочи, нафақасидан қолган озгина пул ва ўттиз-қирқ жилддан иборат китобларини васият қилиб қолдирди. Ана шу китоблардан энг қимматбаҳоси эса ҳозиргина жаноб мэрнинг алоқалари туфайли ўз ўзанини ўзгартирган шаҳар анҳорида гарқ бўлди.

Уй остонасини ҳатлаб ўтган заҳоти Жюльен елкасида отасининг гурзидек қўлларини ҳис этди: у, отам энди роса калтакласа керак, деб ўйлаб қалтирай бошлади.

– Қани, жавоб бер, аммо ёлғон гапира кўрма! – деб ўшқирди чол ва забардаст қўллари билан уни, худди ёш бола қалайи ҳайкалчасини бурганидек, ўзи томон ўгириб олди. Жюльеннинг жиққа ёшган тўлган катта-катта қора кўзлари кекса дурадгорнинг гўё унинг дилидаги барча сир-асрорини билиб олишга уринаётгандек қаттиқ тикилиб турган кулранг кўзларига дуч келди.

V

Битим

Сусткашлиги жонига ора кирди.

Энний¹

– Жавоб бер, лаънати китоб жинниси, гарчи ёлфон гапирмасдан туropolмасанг ҳам менга ростини айт, де Реналь хонимни қаёқдан танийсан? У билан гаплашишга қачон улгура қолдинг?

– Мен у билан сираям гаплашган эмасман, – деб жавоб қилди Жюльен. – Бу хонимни фақат черковда кўрганман, холос.

– Демак, унга кўзингни лўқ қилиб тикилибсан-да, бетамиз махлуқ?..

– Ҳечам тикилганим йўқ. Черковда менинг кўзим Парвардигордан бўлак ҳеч кимни кўрмаслигини ўзингиз биласиз-ку, – деб қўшимча қилди Жюльен калтақдан қутулиш умидида ўзини художўй кўрсатишга уриниб.

– Йўқ, бунда бир гап борга ўхшайди, – тўнғиллади қув чол ва бир зум жимиб қолди. – Лекин сен лаънати мунофиқдан бир нарсани билиб бўлармиди?! Нима бўлгандаям сендан қутуладиган бўлдим. Сен кетсанг, арахонага фойдаси тегса тегадики, зиёни тегмайди. Жаноб кюренингми ёки бошқа бировнингми этагидан кириб енгидан чиққанга ўхшайсан, улар сенга дурустгина жой топишибди. Бор, лаш-лушларингни йиғиштир, сени жаноб де Реналникига олиб бораман, у ерда мэрнинг болаларига тарбиячилик қиласан.

– Бунинг учун менга қандай ҳақ тўлашади?

– Овқат, кийим-бош ва яна уч юз франк маош.

¹ Энний – милоддан аввалги III – II асрларда қадимги Римда яшаган шоир. Эпиграф қилиб олинган ибора римлик саркарда Фабий Кунктатор қўллаган ғояга дахлдор.

– Мен малай бўлишни истамайман.

– Итвачча. Малай бўласан, деб сенга ким айтди? Мен ўз ўғлимни малайликка раво кўрармидим?

– У ҳолда мен ким билан овқатланаман?

Бу савол кекса Сорелни тараддудга солиб қўйди: у гапни кўпайтирса, бирор фалокат содир бўлишини англаб қолди; чол Жюльенни очопатдан олиб очопатга солганича роса сўқди-да, ниҳоят, уни ўз ҳолига қўйиб, маслаҳатлашиш учун катта ўғиллари олдига равона бўлди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, Жюльен уларнинг бари узун дастали болталарига таянишганича оилавий кенгаш қуришаётганини кўриб қолди. У отаси билан, акаларига узоқ тикилиб турди-ю, лекин бари бир уларнинг нима тўғрисида гаплашишаётганини тушунолмаслигини англаб, аррагонани айланиб ўтди-да, ғафлатда қолмаслик учун арранинг нариги ёғига ўтириб олди. Жюльен ўз тақдирида кескин ўзгариш ясаши лозим бўлган бу янгилик ҳақида бафуржа ўйлаб кўришни истарди-ю, бироқ шу тобда ўзининг мулоҳаза юрита олмаслигини ҳис этарди: хаёли уни ўқтин-ўқтин жаноб де Реналнинг ажойиб уйи томон олиб қочарди.

«Йўқ, хизматкорлар билан бир дастурхондан овқат егандан кўра, – дерди у ўзига ўзи, – яхшиси, бу ишдан воз кечмоқ керак. Отам мени мажбур этишга ҳаракат қилади, албатта. Йўқ, ўлсам ўламанки, рози бўлмайман. Ўн беш франку саккиз су пул тўплаб қўйганман, шу бугун тундаёқ қочаман, биророрта ҳам жандарм учрамайдиган тоғ сўқмоғидан тўғри кетсам, икки кундан сўнг Безансонга етиб оламан, у ерда аскарликка ёзиламан, жуда бўлмаганда, Швейцарияга қочиб ўтаман. Лекин у ҳолда мен учун истиқбол дарвозаси ёпилади, мўлжаллаб қўйган барча ишларимга йўл очиб беради-

ган руҳонийлик унвонидан мутлақо умид узишга тўғри келади».

Хизматкорлар билан бир дастурхондан овқат ейишга нисбатан бўлган нафрат Жюльеннинг табиатига мутлақо хос эмасди. Ўзига йўл очиш учун у бундан мушкулроқ синовларга ҳам бардош беришга ҳозир эди. Йигитда бу нафрат Руссонинг «Иқрор» китобини ўқиғач пайдо бўлганди. Киборлар жамиятини эса Жюльен шу ягона китоб орқалигина тасаввур этарди. Буюк армия маълумотномаси ҳамда «Илоҳий Елена мемориали» – унинг Қуръони ана шу уч китобдан иборат эди. Жюльен шу китоблар учун ўлимдан ҳам қайтмасди. У шулардан бўлак бирорта ҳам китобга ишонмасди. Кекса полк табибининг гапига биноан у дунёдаги барча бошқа китобларни ғирт ёлгон деб ҳисоблар ва уларни шуҳратпарастлик васвасасига мубтало бўлган муттаҳамлар ёзган, деб ўйлар эди.

Оташин қалб соҳиби Жюльен ажойиб хотирага ҳам эга эди. Бутун келажаги боғлиқ бўлган кекса аббат Шеланнинг меҳрини қозонмоқ учун у Тавротни лотин тилида тўлиқ ёд олди: шу йўсинда у де Мэстрнинг «Папа ҳақида»¹ китобини ҳам сўзма-сўз хотирасига жо қилди. Бироқ у бу китобларга мутлақо ишонмасди.

Худди келишиб олгандек, ота-бола Сореллар ўша куни бир-бирларига чурқ этиб оғиз очишмади. Кечқурун Жюльен илоҳиётдан сабоқ олмоқ учун кюре ҳузурига жўнади; бироқ у шошқалоқлик қилмасликка аҳд қилди ва отасига қилинган ғаройиб таклиф ҳақида ҳеч нима демади. «Бу гапларнинг бари шунчаки тузоқ бўлиб чиқса-чи, – деб ўзича

¹ «Папа ҳақида». Машҳур файласуф Жозеф де Местер ўзининг ушбу китобида папаларнинг мутлақ ҳукми ва уларнинг бенуқсонлиги ҳақида фикр юритади. Мазкур асар 1819 йили чоп этилган бўлиб, ультрароялистлар орасида машҳур бўлган.

гумон қиларди у. – Яхшиси, ўзимни бу таклифни унутиб қўйгандек кўрсатганим маъқул».

Эртасига азонда жаноб де Реналь кекса Сорелга одам юборди. Чол мэрни бир-икки соат куттириб турди-да, ниҳоят, уникага етиб келиб, остона ҳатлаб ўтмасданок таъзим қила-қила кечирим сўрай бошлади. Кейин ўсмоқчилай-ўсмоқчилай ўглининг хўжайин ва уй бекаси билан овқатланажагини, меҳмон келган кунлари эса алоҳида хонада болалар билан тамадди қилажагини билиб олди. Жаноб мэр унинг ўглини тезроқ ўз уйига чақириб олишга шошилаётганини кўриб ҳайратланган ва гумонсираб қолган Сорель борган сайин инжиқлик қила бошлади ва ниҳоят, ўглининг ётоқхонасини кўрсатишни талаб қилди. Хона анча катта бўлиб, дурустгина жиҳозланган эди. Улар хонани кўришаётганида у ерга жаноб мэрнинг уч ўғилчаси ётадиган учта каравотни ташиб киришмоқда эди.

Бу вазият кекса деҳқон учун баъзи нарсаларни ойдинлаштиргандай бўлди, у дарҳол ўғлига бериладиган кийимларни кўрсатишни талаб қилди. Жаноб де Реналь стол тортмасини очди-да, у ердан юз франк пул олди.

– Марҳамат, мана пул, ўғлингиз газламафуруш жаноб Дюраннинг олдига борсин-да, ўзига қора костюм буюртирсин.

– Агар кейинчалик ўғлимни олиб кетсам-чи, – деди кекса деҳқон лаганбардорликни бир четга йиғиштириб, – кийим-боши ўзига қоладими?

– Албатта.

– Хўп яхши, – деди чўзиб Сорель. – Демак, энди унга қандай маош белгилашингиз ҳақида келишиб олсак бўлди.

– Бу нима деганингиз? – деди жаноб де Реналь. – Бу ҳақда кеча келишиб қўйган эдик-ку: мен унга уч юз франк маош белгилагандим, менимча, шу

пул етарли бўлса керак, эҳтимол, ҳатто кўплик ҳам қилар.

– Тўғри, сиз шундай таклиф қилган эдингиз, буни инкор этмайман, – деди янада чўзиброқ кекса Сорель ва бехосдан фақат бизнинг Франш-Контэ деҳқонларини яхши билмайдиган кишинигина ҳайратга солиши мумкин бўлган ўта зийраклик билан жаноб де Реналнинг кўзига тикилганича қўшимча қилди: – Аммо бошқа жойда бундан дурустроқ тўлашлари ҳам мумкин.

Бу гапни эшитиб мэрнинг башараси бужмайиб кетди. Лекин у дарҳол ўзини босиб олди. Ниҳоят, бирорта ҳам сўз бекор айтилмаган икки соатлик пухта суҳбатдан сўнг деҳқоннинг қувлиги бадавлат мэрнинг айёрлигидан устун чиқди. Давлатманд одамнинг ризқи рўзи унинг айёрлигига боғлиқ эмас-да ахир. Жюльеннинг янги ҳаётини белгиловчи бир талай пунктлар бўйича қатъиян битимга келинди, унинг маоши тўрт юз франкка қадар кўтарилибгина қолмай, жаноб мэр бу пулни ҳар ойнинг биринчи кунида тўлайдиган бўлди.

– Яхши. Мен унга ўттиз беш франк бераман, – деди жаноб де Реналь.

– Муҳтарам мэримиздай бадавлат ва саховатли бир одам, – деб ялтоқлик билан унинг гапини илиб кетди чол, – жуфт бўлсин, деб ўттиз олти франк тўласалар ҳам ҳеч нима қилмас.

– Яхши, – деди жаноб де Реналь, – лекин шу билан гапни тугатамиз.

Ҳазабининг зўридан бу гал унинг товуши жуда қатъий эшитилди. Сорель дарҳол ортиқ хархаша қилиб бўлмаслигини тушуниб қолди. Энди хужум қилиш навбати жаноб де Реналга келди. Кекса Сорель биринчи ой учун тўланиши лозим бўлган ўттиз олти франкни ўғлининг ўрнига ўзи ундириб олмоқчи бўлган эди, мэр бу пулни унга тўлашдан

қатъиян бош тортди. Жаноб де Реналь бу орада мазкур битимни тузишда ўзини қандай тутгани ҳақида хотинига ҳикоя қилиб беришини ўйлаб қолган эди.

– Менга бояги юз франкни қайтаринг, – деди у жаҳл билан. – Жаноб Дюраннинг мендан бир оз қарзи бор. Ўғлингиз билан бирга бориб, костюм учун мовутни ўзим олиб бераман.

Бу кескин ҳужумдан сўнг Сорель мэрга ўз ҳурматиини изҳор қилишни лозим топди; у жаноб де Ренални осмонга кўтариб мақтаб ўн беш дақиқача вайсади. Ниҳоят, чол ортиқ ҳеч нима ундира олмаслигига кўзи етгач, таъзим қила-қила эшик томон йўл олди. У сўнгги марта таъзим қилар экан:

– Ўғлимни қасрга юбораман, – деди.

Жаноб де Реналнинг қўл остидаги шаҳарликлар мэрниинг кўнглини олгилари келганида унинг уйини шундай аташгувчи эди.

Устахонасига қайтгач, Сорель қанча қидирмасин, ўғлини топа олмади. Бу ишнинг охири нима билан тугашидан чўчиб, шубҳаланган Жюльен тунда уйдан қочиб кетган эди. У ишончли жой топиб, китоблари ва Фахрий Легион хочини яширишга қарор қилди. Йигит буларнинг барини Веррьер узра қад кўтариб турган баланд тоғда истиқомат қилувчи ёш тахтафуруш дўсти Фукениинг уйига олиб борди.

Жюльен у ердан қайтган заҳоти отаси унга бақира кетди:

– Ҳў, лаънати ялқов! Шунча йил сени боқдим, қанчадан-қанча сарф-харажат қилдим. Еган нонтузингни оқлашни ўйлайсанми ҳеч? Латта-путтангни йиғиштиргин-да, жаноб мэрникига жўна!

Калтаклашмаганидан ажабланган Жюльен дарҳол жўнаб қўя қолди. Лекин отасининг кўзидан нари кетгач, қадамини секинлатди. У мунофиқ-

лик пардасини юзига қалинроқ тортишга қарор қилди. Бунинг учун черковга кириб чиқса ёмон бўлмасди, албатта.

Сизни «мунофиқ» сўзи ҳайратга солаётган бўлса керак? Лекин ана шу разил қарорга келгунига қадар ёш деҳқон озмунча изтироб чекдими?!

Жюльен ёш болалигида бир куни эгнига узун оқ плаш ва бошига қоп-қора жиғали каска кийиб олган олтинчи полк драгунларини кўриб қолганди. Драгунлар Италиядан қайтишаётган бўлиб, отларини кекса Сорелнинг панжарадор деразаси олдидаги қозикларга боғлаб қўйишганди. Ўша-ўша Жюльен ҳарбий бўлишни орзу қила бошлаганди. Кейинчалик, ўсмирлик чоғида у кекса полк табибининг Лоди кўприги ва Риволи яқинидаги Арколь¹ деган жойда содир бўлган қонли жанглар ҳақидаги ҳикоясини завқ билан тинглади. Бу жанглар ҳақида ҳикоя қилар экан, чол ўз хочига фахр билан қараб-қараб қўярди.

Бироқ Жюльен ўн тўрт ёшга тўлган йили Веррьерда бундан кичик шаҳарча учун ғоят ҳашамдор бўлган катта черков қурила бошлади. Черковнинг пештоқига тўртта мармар устун ўрнатилган бўлиб, бу устунлар Жюльеннинг қалбини ларзага солганди; кейинроқ уларнинг доврўғи бутун вилоятга таралди, чунки худди шу устунлар шаҳар судьяси билан Безансондан юборилган ва иезуитлар жамиятининг жосуси ҳисобланган ёш руҳоний ўртасида адоват туғдирган эди. Судья шуни деб мансабидан жудо бўлишига сал қолганди, ҳарқалай, одамлар орасида шундай миш-миш тарқалган эди. Икки ҳафтада бир марта Безансонга бориб, айтишларига кўра, нақ епископ ҳазрати олийларининг ўзига

¹ Лоди кўприги ва Риволи яқинидаги Арколь – 1796 – 1797 йиллардаги италян юриши пайтида Бонапарт Австрия кўшинлари устидан ғалаба қозонган жойларнинг номлари.

учрашиб келадиган бу руҳоний билан ўчакишишнинг нима ҳожати бор эди унга.

Бу орада жўжабирдек жон шаҳар судьяси одамларга адолатсиздек кўринган бир неча ҳукм чиқариб қўйди: бу ҳукмларнинг бари «Конституционалист»¹ни ўқиб юрадиган шаҳарликларга қарши қаратилган эди. Охир-оқибатда содиқ фуқаролар голиб чиқишди. Аслида гап уч-тўрт франк устида кетганди. Бироқ бу арзимас жаримани тўлаганлар орасида михсоз уста – Жюльеннинг чўқинтирган отаси ҳам бор эди. Ҳазабининг зўридан эс-ҳушини йўқотаёзган бу одам уйига келган заҳоти бақириб-чақира бошлади: «Дунёнинг тескари бўлиб кетганини қара! Йигирма йилдан буён барча шу муттаҳам судьяни ҳалол одам деб юрганига ўласанми» Жюльеннинг дўсти, полк табиби эса бу пайтга келиб бандаликни бажо келтириб бўлган эди.

Кутилмаганда Жюльен Наполеон ҳақида гапирмай қўйди, у энди руҳоний бўлишга жазм қилган эди. Арраҳонада уни доим қўлида кекса кюре ҳада қилган лотин тилидаги Тавротни кўтариб юрганини кўришарди. Жюльен уни ёд олмоқчи эди. Йигитчанинг муваффақиятларидан ажабланган меҳрибон чол кечқурунлари вақтини аямай унга илоҳиётдан сабоқ бера бошлади. Жюльен чолнинг олдида художўйликдан бўлак бирорта ҳам туйғусини намойиш этмасликка аҳд қилган эди. Чехраси худди қиз боланикига ўхшаш маъсум бу йигитчанинг қалбида ўзига йўл очиш учун ҳар қандай азоб-уқубатга ҳам чидашга ҳозирлик, метиндек қатъият яширинганини ким ўйлабди дейсиз.

Ўзига йўл очиш деганда, Жюльен аввало Веррьерни тарк этишни ўйларди. У туғилиб ўсган шаҳридан ғоят нафратланарди. Бу ерда кўрган нарсаларининг бари уни даҳшатга соларди.

¹ «Конституционалист» – либерал буржуа йўналишидаги газета.

Унинг ёш болалигиданоқ бехосдан руҳланиб кетиш одати бор эди. Йигитча ўзини Париж гўзалларига қандай таништиражакларини, ўзи бирор фавқулодда қаҳрамонлик кўрсатиб, уларнинг эътиборини қозонажаги ҳақида ширин хаёлларга бериларди. Нега улардан бирортаси Жюльенга кўнги қўймасин экан, ахир Бонапартни ҳали у қашшоқлик пайтидаёқ офатижон де Богарнэ хоним севиб қолган-ку! Қўп йиллар давомида Жюльен ҳар дақиқа номаълум ва қашшоқ поручик Бонапартнинг ўз қиличи кучи билан дунёга ҳоким бўлганлигини ўзига ўзи уқтириб келди. Бу фикр бошига оғир кунлар тушганида унга таскин берар, бирор нарсадан қувонганида эса қувончига қувонч қўшарди.

Черков қурилиши ва шаҳар судьяси чиқарган ҳукмлар бирдан Жюльеннинг кўзини очди: унинг миясига бир фикр келди, бир неча ҳафта давомида у фақат шу ҳақда ўйлади ва ниҳоят, бу фикр унинг бутун борлигини қамраб олди. Одатда, оташин қалб соҳиблари ўзларига ихтиро бўлиб туюлган биринчи фикрга шундай бутун юракларини бахш этишади.

«Бонапарт шуҳрат қозонганида Франция хорижийлар истилосидан қўрқарди, ҳарбий шон-шавкат зарур эди у пайтда. Шунинг учун ҳам у расм тусига кирганди. Энди бўлса қирқ ёшга кирган руҳоний юз минг франк маош олади. Наполеоннинг энг машҳур генералларига ҳам бундан уч марта кам пул тўлашарди. Уларга ишларида нафи тегадиган одамлар керак. Масалан, шахримиз судьясини олайлик. Шу пайтга қадар доно ва ҳалол киши сифатида ном чиқарган бир мўйсафид одам ўттиз ёшлик викарийнинг ғазабидан чўчиб, ўзини иснодга қолдириб ўтирибди. Руҳоний бўлиш керак».

Икки йил давомида илоҳиётдан сабоқ олиб, художўйлиги жуда авжига чиққан кунларнинг бирида Жюльен бехосдан қалбини ўртаб келаётган оловни сездириб қўйди. Бу воқеа жаноб Шеланнинг уйида содир бўлди. Бир куни руҳонийлар йиғилган нонушта маҳали меҳрибон кюре Жюльенни меҳмонларга донолик мўъжизаси сифатида таништирган эди, йигит бирдан Наполеонни кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Шундан сўнг у ўзини жазоламоқ учун ўнг қўлини кўкрагига танғиб боғлади-да, роппа-роса икки ой ўзига азоб бериб юрди. Бошқаларга у, хода кўтараётганимда қўлим лат еди, деб баҳона қилди. Ўзини-ўзи шу йўсинда жазолагандан сўнг Жюльеннинг кўнгли таскин топди. Кичкинагина тугунчасини қўлтиғига қистирганича Веррьернинг ҳашамдор черковига кириб келаётган, кўринишидан ўн еттилардан ошмагандек туюладиган, аслида эса ўн саккиз ёшлик бу нозиккина йигитча ана шунақа одам эди.

Черков ғира-шира, бўм-бўш бўлиб, байрам муносабати билан барча деразаларга тўқ қизил парда тортилганди. Шу боисдан қуёш нурлари қандайдир живирлаб, черков ичини улуғвор, кўркам қилиб кўрсатарди. Жюльеннинг аъзойи бадани титраб кетди. У черковда ёлғиз эди. Йигит кўзига энг чиройли кўринган курсига бориб ўтирди, курсига жаноб де Реналнинг герби нақш қилиб ўйилган эди.

Ибодат маҳали тиз чўкиш учун қўйилган кичкина курсичада Жюльен китоб варағидан йиртиб олинган бир парча қоғозни кўриб қолди. Қоғоз худди бу ерга ўтирган одам ўқисин учун атайлаб қўйилгандек эди. Жюльен уни қўлига олиб, шундай сўзларни ўқиди:

«...йили Безансонда қатл этилган Людовик Женрел ҳаётининг сўнгги дақиқалари...»

Қоғознинг орқа томонида бир сатрнинг «биринчи қадам» деган икки сўзи сақланиб қолган экан.

– Бу қоғозни курсичага ким қўйибдийкин? – деди Жюльен. – Эҳ, бечора, – деб қўшимча қилди у хўрси-ниб. – Фамилияси ҳам меникига оҳангдош экан... – йигит қоғозни ғижимлаб, бир четга ташлади.

Жюльен черковдан чиқаётганида меҳроб олди-даги жом тагига қон сачрагандек бўлиб туюлди, аслида бу муқаддас сув томчилари бўлиб, қизил дарпардадан тушган ёруғликда қонга ўхшаб кўри-наётганди.

Ниҳоят, Жюльен кўнглига тушган гулғуладан ўзи ҳам уялиб кетди.

«Наҳотки шунчалик қўрқоқ бўлсам? – деди у ўзига ўзи. – Қани, олға!»

Кекса табиб ҳикояларида жуда кўп такрорлана-диган бу хитоб Жюльенга қаҳрамонликка ундаш-дек туюларди. У шартта орқасига ўтирилди-да, тез-тез одим отиб, жаноб де Реналнинг уйи томон юриб кетди.

Бироқ йигит ўзига ўзи қанча дадда бермасин, мэрнинг уйига йигирма қадамча қолганида унинг дадиллигидан ном-нишон ҳам қолмади. Панжарали чўян эшик очиқ бўлиб, Жюльенга у ғоят ҳашамдор кўринди. Ана шу эшикдан ичкари кирмоқ лозим эди.

Лекин йигитнинг бу уйга қадам ранжида қилишидан яна бир одамнинг юраги увишмоқда эди. Қандайдир бегона одамнинг ўз вазифасига кўра доим у билан болалари ўртасида ғов бўлиб туриши ҳақидаги фикр табиатан ғоят тортинчоқ бўлмиш де Реналь хонимнинг руҳини тушириб юборган-ди. Аёл ўғилларининг ёнида, ўз хонасида ухлашга одатланиб қолганди. Эрталаб болаларининг каравотчасини тарбиячи учун мўлжалланган хонага ташиб ўтишар экан, у анча-мунча кўз ёши қилиб

олди. У эридан ҳеч бўлмаса кенжа ўғли Станислав-Ксавъени ўз олдида қолдиришни илтимос ҳам қилиб кўрди. Бироқ жаноб де Реналь ўз аҳдида қатъий эди.

Умуман, аёлларга хос куйинчаклик де Реналь хонимнинг қалбида ниҳоясига етган эди. У ҳозирнинг ўзидаёқ фақат лотин тилини билгани ва шу тилни деб унинг ўғилларига бақирадиган ва уларни савалайдиган пахмоқ бош, тўпори бир нусхани кўз олдида келтириб қўйганди.

VI

Кўнгилисизлик

Не кечмоқда, билмайман, ҳолим

Не юмушга урмоқдаман қўл...

Моцарт. «Фигаро»¹

Одатда, биров қараб турса чўчийдиган де Реналь хоним ҳозир ўзига хос назокат билан энгил одимлаганича ойнабанд эшик орқали меҳмонхонадан боққа чиқа туриб, дарвозахона олдида ранги оқарган, йиғлайвериб кўзлари қизарган ёшгина деҳқон йигитчани кўриб қолди. Йигитча эгнига топ-тоза оқ кўйлак кийиб, бинафшаранг сатиндан тикилган камзулчасини қўлтиғига қисиб олганди.

Йигитчанинг чеҳраси шу қадар оппоқ, кўзлари шу қадар мулойим эдики, бир оз хаёлпарастликка мойил бўлган де Реналь хоним аввалига бу эркакча кийиниб олган қиз эмасмикин, деган хаёлга ҳам борди. Ахир у бирор илтимос билан жаноб мэринг ҳузурига келган бўлиши мумкин-ку. Чама-си, қўнғироқни босишга юраги дов бермай эшик олдида турган бу боёқиш қизга хонимнинг раҳми келиб кетди. Де Реналь хоним тарбиячи ҳақидаги

¹ Шеърларни шоир Муҳаммад Али таржима қилган.

ташвишли фикрларни бир зум унутиб, дарвоза томон йўл олди. Кичик эшикка қараб турган Жюльен хонимнинг яқинлашиб келганини сезмади. У нақ ёнгинасида аёл кишининг мулойим товушини эшитиб чўчиб тушди.

– Сизга нима керак эди, бўтам?

Жюльен шартта у томон ўтирилди-ю, хайрихоҳлик билан қараб турган кўзларга кўзи тушиб, хижолатини ҳам унутиб қўйди: аёлнинг ҳуснини кўриб ҳайратга тушган йигитча дунёдаги барча нарсаларни, ҳатто бу ерга нима мақсадда келганини ҳам унутди-қўйди. Де Реналь хоним саволини такрорлади.

– Бу уйга келишимдан мақсад, бу ерда тарбиячи бўлиб ишлашим керак экан, хоним, – деди у ниҳоят кўзларида ёш милтираётгани учун анордек қизариб, уларни сездирмай артиб олишга уринар экан.

Ҳайратдан де Реналь хонимнинг тили калимага келмай қолди: улар бир-бирларига тикилишганича бир зум туриб қолишди. Жюльен умри бино бўлиб бундай чиройли кийинган аёлни кўрмаган эди. Уни янада ажаблантирган нарса юзи сутдек оппоқ бу хонимнинг у билан мулойим гаплашгани бўлди. Де Реналь хоним деҳқон йигитчанинг аввалига докадек оқариб кўринган, энди эса лоладек қизариб кетган юзидан думалаётган йирик-йирик ёш томчиларига тикилиб турарди. Кейин хоним қўққисдан худди ёш қизалоқларга ўхшаб қаҳқаҳа отиб кула бошлади.

У ўз устидан хахолаб кулар ва хурсандлигидан ўзини сира тўхтата олмас эди. Тарбиячи деганлари шуми ҳали? У бўлса ўғилларига бақариб, уларни хивич билан савалайдиган исқирт попни тасаввур қилиб юрибди.

– Сиз, тақсир, лотин тилини биласизми ҳали? – деб сўради у ниҳоят.

Ўзига «тақсир» деб мурожаат қилинганидан Жюльен шу қадар ҳайратга тушдики, ҳатто бир зум каловланиб ҳам қолди.

– Шундай, хоним, – тортинибгина жавоб қилди у.

Де Реналь хоним шу қадар хурсанд эдики, ҳатто:

– Ишқилиб, боёқиш болаларимни қаттиқ койи-майсизми? – деб сўрашга ҳам журъат этди.

– Мен-а? – қайта сўради ажабланган Жюльен. – Нега койирканман энди?

– Йўқ, ростини айтинг, тақсир, – деб қўшимча қилди борган сайин қаттиқроқ ҳаяжонлана бошлаган де Реналь хоним, – уларга яхши муомала қилишни менга ваъда қила оласизми?

Жюльен шундай ясанган хонимнинг ўзига мутлақо жиддий равишда «тақсир» дея мурожаат қилишини сира ҳам кутмаган эди, болалигида у қанчалик орзу-хаёлларга берилмасин, доим, то эгнимга офицерлар киядиган башанг мундир киймагунимча, бирорта ҳам олий зот хоним мен билан гаплашишни ўзига раво кўрмаса керак, деб ўйларди. Де Реналь хоним эса Жюльеннинг майин чеҳраси, катта-катта оҳу кўзлари, чиройли жинглак сочларини кўриб мутлақо эсанкираб қолганди. Йигитча боя йўлда кела туриб, тетикланиш учун бошини шаҳар фонтани ҳовузчасида ювиб олгани туфайли сочлари янада чиройлироқ бўлиб кетганди. Мана энди де Реналь хоним болаларининг қандай аҳволга солиши мумкинлигидан чўчиб, қўпол махлуқ сифатида тасаввур қилиб юрган даҳшатли тарбиячининг қиз боладек маъсум йигитча эканини кўрди-ю, хурсандлигидан боши осмонга етди. Табиатан осойишта, мулойим де Реналь хоним учун кўрқиб юрган нарсасининг бирдан аксини кўриши катта бир воқеа эди. Ниҳоят, у ўзига келди-ю, боядан бери ўз уйининг эшиги олдида од-

дийгина кўйлак кийган бу йигитча билан ёнма-ён турганини кўриб ҳайратга тушди.

– Қани юринг, тақсир, – деди у бир оз хижолат тортиб.

Де Реналь хоним умри бино бўлиб шу қадар хурсанд бўлмаган ва бундай қаттиқ ҳаяжонланмаган эди. Ахир у озмунча ташвиш чекдими?! Мана энди бўлса эвазига кўз олдида ажойиб ҳодиса юз бериб турибди. Демак, унинг ардоқлаб ўстирган ширинтойлари вайсақи ва исқирт поп қўлига тушмас экан-да. Улар даҳлизга киришгач, аёл ортидан тортинибгина келаётган Жюльенга ўтириди. Бундай ҳашамдор уйни кўриб, ҳайратга тушгани йигитнинг юзидан шундоқ сезилиб турарди. Шу боисдан ҳам у де Реналь хонимга янада ёқимлироқ кўриниб кетди. Аёл тарбиячини доим қора костюм кийган ҳолда тасаввур қилиб юргани учун ҳам кўзига сира ишонгиси келмасди.

– Наҳотки шу гап рост бўлса, тақсир? – деб такрор сўради Де Реналь хоним бирдан, бу шунчаки англашилмовчилигу, мен бекорга қувонаётган бўлсам-а, деган фикрдан ваҳимага тушиб. – Сиз чиндан ҳам лотин тилини биласизми?

Бу савол йигитнинг иззат-нафсига тегди-ю, чорак соатдан буён ширин хаёллар оғушида турган Жюльен бирдан ҳушёр тортиди.

– Шундай, хоним, – деб жавоб қилди у иложи борича совуқроқ оҳангда гапиришга ҳаракат қилиб. – Лотин тилини жаноб кюредан кам билмайман, баъзан меҳрибонлиги тутиб кетганда эса у ҳатто, бу тилни мендан ҳам яхшироқ биласан, дейди.

Шу тобда икки қадам нарида турган Жюльен де Реналь хонимга жуда баджаҳл кўриниб кетди. У йигитнинг ёнига келди-да, оҳиста деди:

– Ҳатто дарсларини яхши тайёрлашмаган тақдирда ҳам бола бечораларни биринчи кунлари саваламанг, хўпми?

Бу гўзал хонимнинг сўзларидаги ўтинч оҳанги Жюльенга шундай таъсир қилдики, лотиншунос сифатида обрўсини сақлаш ҳақидаги фикри бир зумда ғойиб бўлди. Де Реналь хоним жуда яқин турганидан йигитнинг димоғига аёл эғнидаги ёзлик кўйлакнинг хушбўй ҳиди урилди, бу ҳол боёқиш деҳқон учун шу қадар фавқулодда бир нарса эдики, Жюльен шолғомдек қизариб кетди ва эшитилар-эшитилмас гўлдираб деди:

– Қўрқманг, хоним, сиз нима десангиз, ҳаммасини бажо келтираман.

Худди шу пайт, болалар ҳақидаги ташвишдан бутунлай фориг бўлгандан кейингина, де Реналь хоним ҳайрат ила Жюльеннинг ғоят чиройли йигит эканлигини сезиб қолди. Унинг қиз боланикидек латиф чеҳраси, хижолат чекиб туриши табиатан тортинчоқ бўлган бу аёлга кулгили туюлмади, аксинча, эркаклар учун ҳусн мезони ҳисобланган салобат уни чўчитган бўларди, холос.

– Неча ёшга кирдингиз, тақсир? – деб сўради у Жюльендан.

– Яқинда ўн тўққизга тўламан.

– Катта ўғлим ўн бир ёшда, – давом этди де Реналь хоним энди бутунлай кўнгли жойига тушиб. – У сизга деярли ўртоқ бўлади, яхши гапирсангиз бас, доим айтганингизни қилади. Яқинда отаси уни бир тарсаки урган эди, бола боёқиш бир ҳафта касал бўлиб ётди, отаси қаттиқ урмаган эди ҳам ўзи.

«Мен-чи? – деб хаёлидан ўтказди Жюльен. – Қандай катта фарқимиз бор-а. Куни кеча отам мени дўппослаган эди. Бойваччалар хўп бахтли одам-да».

Ёш тарбиячининг дилидан нелар кечаётганини пайқашга урина бошлаган де Реналь хоним унинг

юзидаги маъюслик аломатини ўзича журъатсизликка йўйди-ю, йигитга далда бермоқчи бўлди.

– Исмингиз нима, тақсир? – деб сўради у ўзига ром қилувчи хушмуомалалик билан. Жюльен ўзи ҳам англамаган ҳолда аёлнинг жозибасига мафтун бўлиб қолди.

– Исмин Жюльен Сорель, хоним, умримда биринчи бор бегона уйга қадам босаётганим учун ҳам ўзимни йўқотиб қўйдим; сизнинг ҳомийлигингизга муҳтожман. Яна бир илтимос – биринчи паллада кўпгина ишларда уқувсизлик қилишим мумкин, шуни кечирсангиз. Ночорлик боисидан мактабда ўқиган эмасман, Фахрий Легион орденининг кавалери ва полк табиби бўлмиш қариндошимиз ҳамда муҳтарам кюре, жаноб Шеландан бўлак бирорга одам билан дурустроқ гаплашган эмасман. Жаноб Шелан сизга мен ҳақимда бор гапни айтиб бериши мумкин. Акаларим нуқул мени дўппослашарди, агар улар мен тўғримда бирор ножўя гап айтишса, сира ишонманг, баъзи ишларда янглишсам, мени кечиринг, дилимда ғараз деган нарсас бўлиши мумкин эмас.

Жюльен бунчалик узундан-узоқ гапирар экан, аста-секин хижолатдан қутулиб, ўзини босиб олди; у де Реналь хонимнинг юзидан кўз узмай тикилиб турарди. Табиатнинг ўзи инъом этган чинакам жозибанинг кучи, айниқса, бу фазилат соҳибининг ўзи буни сезмаса, ана шундай таъсирли бўлади. Аёллар ҳусни бобида ўзини жуда билимдон ҳисоблаб юрадиган Жюльен шу дамда, бу аёлнинг ёши йигирмадан ошмаган, деб онт ичишга тайёр эди. Бирдан унинг миясига, хонимнинг қўлини ўпишим керак, деган фикр келди. Шу заҳотиёқ бу фикрдан Жюльеннинг ўзи ҳам қўрқиб кетди-ю, бироқ кейинги лаҳзада: «Менга фойдаси тегадиган бу ишни қилмасам, ғирт қўрқоқлик қилган бўламан.

Боз устига шундан сўнг бу гўзал хоним ҳозиргина арраҳонани тарк этган бир бечора ишчи йигитга нисбатан такаббурлик қилмайдиган бўлиб, бир оз попуги пасаяди», деб ўзига ўзи далда берди. Эҳтимол, Жюльен ярим йилдан буён якшанба кунлари қизлардан: «Чиройли йигитча экан», деган гапни кўп эшитганини эслагани учун ҳам шундай ботир бўлиб кетгандир. Йигит шу йўсинда иккиланиб турар экан, де Реналь хоним биринчи паллада болаларга қандай муносабатда бўлиш лозимлигини қисқача тушунтира бошлади. Ўзини тийишга зўр бериб уринганидан ранги баттар оқариб кетган Жюльен қандайдир ғайритабий оҳангда деди:

– Хоним, мен болаларингизни сираям урмайман, Парвардигорни шафе келтириб қасамёд қилишим мумкин, – у шундай деб де Реналь хонимнинг қўлидан тутишга журъат этди-да, уни лабига босди. Аёл йигитнинг бу қилмишидан аввалига ҳайратга тушди, кейин бир оз ўйлаб кўргач, жаҳли чиқди. Кун жуда иссиқ эди, шу боисдан унинг ҳарир шол рўмол билангина ёпилган қўлини Жюльен лабига босганида елкасига қадар очилиб кетди. Орадан лаҳза ўтмай де Реналь хоним дарҳол ғазабланмаганидан ичида ўзини ўзи койий бошлади.

Жаноб де Реналь даҳлиздаги ғовур-ғувур гапларни эшитиб, хонасидан чиқиб келди-да, одатда мэрияда никоҳ маросимини ўтказаетган пайтдагидек, улуғвор ҳамда оталарча бир оҳангда Жюльенга қарата деди:

– Болалар билан учрашмасингиздан аввал сиз билан гаплашиб олишим зарур.

У Жюльенни хонага бошлаб кирди-да, чиқиб кетмоқчи бўлган хотинини тўхтатиб, эшикни ёпди ва савлат билан креслога ўтирди.

– Жаноби кюре менга сизнинг боадаб йигит эканингизни айтган эди. Бу ерда ҳурматингиз

жойида бўлади, агар ишингиздан мамнун бўлсам, келажакда дурустроқ мансабга эришишингизга ёрдам бераман. Бундан буён қариндош-уруғларингиз билан ҳам, ёру биродарларингиз билан ҳам учрашмаганингиз маъқул, негаки уларнинг қилиқлари-ю, хатти-ҳаракатлари менинг болаларимга тўғри келмайди. Мана сизга биринчи ой учун ўттиз олти франк, лекин бу пулдан отангизга сариқ чақа ҳам бермасликка сўз берасиз.

Жаноб де Реналь бу ишда панд бериб кетгани учун чолни сира кечира олмасди.

– Энди эса, тақсир, ҳа, айтгандай, мен ҳаммага сизни «тақсир» деб аташни буюрдим, баобрў кишилар уйида истиқомат қилишнинг афзал томонларини ҳали ўзингиз кўрасиз. Энди эса, тақсир, болалар сизни бу калта камзулда кўрмаганлари маъқул. Хизматкорлардан бирортаси бу кишини кўрдими? – сўради у хотинига мурожаат қилиб.

– Йўқ, кўришмади, азизим, – деб жавоб қилди чуқур хаёлга чўмиб ўтиргандай де Реналь хоним.

– Ундай бўлса жудаям яхши. Манавини кийиб олинг, – деди жаноб мэр ажабланиб қараб турган йигитга ўз сюртугини узатар экан. – Ҳозир сиз билан мовутфуруш жаноб Дюраннинг олдига борамиз.

Орадан бир ярим соатча вақт ўтгач, бошдан-оёқ қора кийим кийган янги тарбиячи билан уйга қайтар экан, жаноб де Реналь хотинини ҳамон ўша жойда ўтирганини кўрди. Хоним Жюльенни кўргач, кўнгли бир оз жойига тушди, тарбиячи кўз ўнгида бўлганидан аёл ундан ортиқ чўчимасди. Жюльен эса энди уй бекасини ўйламай қўйганди; ҳаётга ва кишиларга нисбатан бўлган ишончсизлигига қарамай, шу тобда унинг қалби худди ёш боланикидек эди: унинг назарида уч соат бурун черковда қўрқувдан қалтираб ўтирганидан буён орадан йиллар ўтиб кетгандек туюлди. Бирдан у

де Реналь хонимнинг қовоқ уйиб ўтирганини кўрди-ю, қўлини ўпишга журъат этгани учун аёлнинг жаҳли чиққанини пайқади. Бироқ мутлақо кийиб ўрганмаган янги костюм туфайли эндигина қалбида кўтарилиб келаётган фахрланиш туйғусидан ўзини йўқотаётган ва шу билан бирга дилидаги қувончни яширишга уринаётган Жюльеннинг барча хатти-ҳаракатлари қандайдир жўшқин тус олган эди. Де Реналь хоним уни ҳайрат билан кузатиб турарди.

– Сипороқ бўлинг, тақсир, – деди йигитга қараб жаноб де Реналь, – агар ўфилларим ва хизматкорлар олдида обрў қозонмоқчи бўлсангиз, ўзингизни вазминроқ тутинг.

– Афандим, – деди жавобан Жюльен, – бу янги кийимимда ўзимни ноқулай ҳис этяпман. Камбағал деҳқон бўлганим туфайли умрим бино бўлиб калта камзулчадан бўлак кийим киймаган эдим. Ижозат этсангиз, бир оз ёлғиз қолмоқ учун ўз хонамга борсам.

– Хўш, қалай, топган тарбиячимиз ҳақида нима дейсан? – деб сўради хотинидан жаноб де Реналь.

Дилида ўзи ҳам англаб етмаган қандайдир истак туғилган де Реналь хоним эридан ҳақиқатни яширди.

– Бу қишлоқи йигитча менга унча ёқмади. Сизнинг илтифотларингиздан сурбетлашиб кетмаса, деб кўрқаман. У ҳолда бир ой ўтар-ўтмас унинг жавобини бериб юборишингизга тўғри келади.

– Нимаям дердим, жавобини берсак бераверамиз-да. Тўғри, юз франкка яқин чиқим бўлади, лекин бу орада веррьерликларнинг кўзи жаноб де Реналь болаларининг тарбиячиси борлигига кўникиб қолади. Агар у ишчилар киядиган камзулчасида юрса, бунга эришиб бўлмайди. Уни ҳайдаган тақдиримизда эса турган гап, мовутфурушдан ҳозир

олиб келган анави икки кийимлик мато ўзимда қолади. Унга фақат устахонадан эгнига кийдириб келган анави кийимларни бериб юбораман.

Жюльен ўз хонасида бир соатга яқин ёлғиз ўтирди, бироқ де Реналь хоним бу вақтнинг қандай ўтиб кетганини ҳам сезмай қолди, болаларга энди уларнинг тарбиячилари бор эканлигини айтишган эди, улар оналарини саволга кўмиб ташлашди. Ниҳоят, хонасидан Жюльен чиқиб келди. Энди у мутлақо бошқа одам бўлиб, ўзини сипо тутяпти, дейиш кифоя қилмасди, йўқ, бу сиполикнинг тимсоли эди. Уни болаларга таништиришган эди, Жюльен уларга қарата вазминлик билан шундай бир оҳангда сўзладики, ҳатто жаноб де Реналнинг ўзи ҳам ёқасини ушлаб қолди.

– Менинг бу ерга келишимдан мақсад, жаноблар, – деди у болаларга ўз нутқининг охирида, – сизларга лотин тилини ўргатишдир. Дарсда жавоб бериш қандай бўлиши ўзингизга маълум. Мана бу муқаддас китобга бир назар ташланг, – шундай деб у болаларга қора муқовали кичкинагина китобчани кўрсатди. – Инжил деб аталмиш ушбу китобда Исо Алайҳиссаломнинг ҳаёти баён этилган. Мен дарсингизни муттасил ана шу китоб бўйича сўрайман. Энди эса мендан дарс сўрашингиз мумкин. Марҳамат, китобни олинг.

Болаларнинг каттаси Адольф китобни қўлига олди.

– Бирор саҳифани очинг-да, – деб давом этди Жюльен, – истаган оятингизнинг биринчи сўзини айтинг. Мен эса ҳаётда барчамизга ибрат бўлиши лозим бўлган бу муқаддас китобни, то ўзингиз тўхтатмагунингизча, ёддан ўқий бераман.

Адольф китобни очиб, бир сўзни ўқиган эди, Жюльен худди она тилида сўзлаётгандек, сира тутилмай бутун саҳифани ёддан айтиб бера бошлади.

Жаноб де Реналь хотинига гердайиб қараб қўйди. Отаси билан онасининг ажабланишаётганини кўрган болалар Жюльенга бақрайиб қараб туришарди. Меҳмонхона эшигида хизматкор пайдо бўлди; Жюльен лотин тилида гапираверди. Хизматкор аввалига таққа тўхтаб қолди-да, сўнг хиёл ўтмай ғойиб бўлди. Кейин эшик ёнига оқсоч аёл билан ошпаз қиз келди. Адольф шунгача китобнинг саккиз жойини очиб улгурган, Жюльен эса ўша-ўша сира тутилмай Инжилни ёддан ўқиётган эди.

– Ё Парвардигор! Шунақаям барно йигит бўладими, ўзи ёшгина-ю, дарров руҳоний бўлиб олибди-я, – деди беихтиёр табиатан юмшоқ кўнгил ва ўта художўй ошпаз қиз.

Жюльеннинг лотин тилини бундай яхши билиши жаноб де Реналнинг иззат-нафсига тегди: у янги тарбиячини имтиҳон қилишни хаёлига ҳам келтирмаган бўлса-да, бирор лотинча иборани эслашга урина бошлади; ниҳоят, у Горацийнинг битта шеърини эслади. Бироқ Жюльен лотин тилида Инжилдан бўлак ҳеч нимани билмасди. Шу боисдан у қовоғини уйиб, деди:

– Мен ўзимни руҳонийликка тайёрлаяпман. Руҳонийлик унвони эса бундай шаккок шоир асарларини ўқишни ман этади.

Жаноб де Реналь гўё Горацийники бўлмиш яна бир қатор шеърларни ўқиди-да, ўғилларига Горацийнинг ким эканлигини тушунтира бошлади. Бироқ болалар Жюльенга қойил қолганларидан анграйишиб, оталарининг гапига мутлақо эътибор бермадилар. Улар Жюльендан кўз узишмасди.

Хизматкорлар ҳамон эшик олдида анграйиб туришарди. Жюльен синовни давом эттиришга қарор қилди.

– Ҳўш, энди Станислав-Ксавье ҳам менга Инжилнинг бирор оятини таклиф қилсин.

Болаларнинг энг кичиги Станислав гурурланганидан чеҳраси ёришиб, оятнинг биринчи сўзини ҳижжалаб ўқиган эди, Жюльен бутун саҳифани ёддан айтиб бера бошлади. Гўё жаноб де Реналь ўз тантанасидан ҳузур қилсин учун атайлаб қилгандек, Жюльен сурани ёддан ўқиб турган пайтда меҳмонхонага ажойиб норманд йўрғаларининг эгаси жаноб Валено билан вилоят префектининг ёрдамчиси жаноб Шарко де Можирон кириб келишди. Шу воқеадан сўнг Жюльенга ҳамма «тақсир» деб мурожаат қиладиган бўлди, ҳатто хизматкорлар ҳам унинг бу унвонини тан олишди.

Кечқурун бутун Веррьер бу мўъжизани кўрмоқ учун мэрниинг уйига ёпирилиб келди. Жюльен барча саволларга қовоғини солиб, сиполик билан жавоб қилар, натижада суҳбатдошлари унга бачкана саволлар беришга ботинишмас эди. Шаҳарда унинг шуҳрати шу қадар тез таралдики, орадан бир неча кун ўтар-ўтмас, бирортаси ўзига оғдириб кетмасайди, деб чўчиб қолган жаноб де Реналь йигитга икки йил ишлаш хусусидаги шартномага имзо чекишни таклиф қилди.

– Йўқ, афандим, – деб совуққина жавоб қилди Жюльен, – агар мени ҳайдасангиз, мен кетишга мажбур бўламан, сизнинг зиммангизга ҳеч қандай мажбурият юкламай фақат менинг қўл-оёғимни боғлаб берадиган бундай шартнома адолат юзасидан бўлмайди. Мен унга имзо чекмайман.

Жюльен обрў сақлаб, ўзини шу қадар сипо тутдики, унинг бу уйга келганидан буён бир ой ўтмасданоқ ҳатто жаноб де Реналнинг ўзи ҳам уни ҳурмат қила бошлади. Кекса кюре энди жаноб де Реналь ҳамда Валено жаноблари билан алоқани бутунлай узиб юборгани туфайли Жюльеннинг Наполеонга бўлган ихлоси ҳақида ҳеч ким уларга етказа олмасди: унинг ўзи эса Бонапарт тўғрисида фақат даҳшат билан гапирарди.

VII

Сайланма ўхшашлик

*Дилиннга озор бермай,
Кўнглингни ололмайдилар.*

**Ҳозирги замон
муаллифидан**

Болалар уни жонларидан яхши кўришар, Жюльен эса уларга мутлақо бефарқ қарар эди; унинг хаёли узоқ-узоқларда кезиб юрарди. Болалар қанчалик тўполон қилишмасин, у ҳаммасига бардош берарди. Совуққон, одил ва холис бу йигит яхши тарбиячи эди. Болалар уни яхши кўриб қолишганининг боиси у пайдо бўлганидан буён улар ортиқ зерикмай қўйишганди. Жюльеннинг ўзи эса унга дастурхоннинг бир четидан жой берган мазкур киборлар жамиятидан қаттиқ нафратланар эди. Эҳтимол, унинг нафратини худди ана шу дастурхоннинг чети қўзғатгандир. Баъзан бирор зиёфат пайти стол ёнида ўтирар экан, у атрофидаги кишиларга нисбатан нафратини сездириб қўйишига сал қоларди. Авлиё Людовик байрами кунини у стол ёнида жаноб Валенонинг сафсата сотишинини эшитиб ўтириб, оз бўлмаса дилидагини сездириб қўяй деди. Шундан сўнг у болалардан хабар олиши лозимлигини баҳона қилиб боққа қочиб чиқди.

«Ҳалоллик ҳақида гап сотишларига ўласанми, – дерди хаёлан Жюльен. – Гўё дунёда ҳалолликдан бўлак бирорга фазилат йўқдек, шу билан бирга йўқсиллар мулкига хўжайин бўлиб олганидан буён давлатини икки-уч чандон кўпайтириб олган одамнинг товонини ўпай дейишади. Имоним комилки, жаноб Валено ҳатто давлат анави шўрпешана ташландиқ болаларга ажратган пулнинг ҳам

каттагина қисмини туя қилади. Сафирнинг ҳақиға хиёнат-ку ахир бу. Вой махлуқлар-ей! Вой тўнғизлар! Ўзим-чи, ўзимнинг ташландиқ боладан нима фарқим бор; ҳамма – отам, акаларим, бутун оиламиз мени кўргани кўзи йўқ».

Ана шу авлиё Людовик байрамидан бир неча кун аввал Жюльен оятларни ёдида такрорлаб, Садоқат хиёбонидан юқориқоқда жойлашган Бельведер деб аталмиш дарахтзорда сайр қилиб юрган пайтда қўққисдан пастқам сўқмоқларнинг бирида акаларига дуч келиб қолди. Унинг ажойиб қора костюми, ўзини вазмин тутиши ва акаларига нисбатан очикдан-очик нафрати бу қўпол ишчи йигитларнинг шу қадар ғазабини қайнатиб юбордики, улар Жюльенга ташланиб, уни ҳушидан кетгунча дўппослашди. Боёқиш йигит қоп-қора қонга беланганича ерга чўзилиб қолди. Жаноб Валено ва префект ёрдамчиси ҳамроҳлигида сайр қилиб юрган де Реналь хоним тасодифан шу дарахтзорга кириб, беҳуш ётган Жюльенни кўриб қолди-ю, уни ўлдиришибди, деб гумон қилиб, капалаги учиб кетди. Аёл қаттиқ изтиробга тушганини кўриб, жаноб Валенонинг рашки кўзиди.

Бироқ у бекор ташвиш қилган эди. Жюльен де Реналь хонимнинг гўзаллигини тан оларди-ю, лекин ана шу гўзаллиги учун ҳам ёмон кўрарди, ахир унинг ҳаётда муваффақият қозониши йўлида биринчи тўсиқ аёлнинг шу гўзаллиги бўлиб, йигит унга қоқилишига сал қолганди. У биринчи кун де Реналь хонимнинг ҳуснига маҳлиё бўлиб, унинг кўлини ўпгани аёлнинг эсидан тезроқ чиқсин учун ундан иложи борича ўзини олиб қочиб юрарди.

Де Реналь хонимнинг оқсочи Элиза бир кўришдаёқ навқирон тарбиячини севиб қолди: у ўз бекасига тинимсиз шу ҳақда гапирарди. Элизанинг муҳаббати хизматкорлардан бирининг қалби-

да Жюльенга нисбатан адоват туғилишига сабаб бўлди. Кунлардан бирида Жюльен ўша одамнинг Элизага қараб: «Уйимизда ўша исқирт тарбиячи пайдо бўлганидан бери мен билан гаплашгингиз ҳам келмай қолди», деганини ўз қулоғи билан эшитди. Жюльен бундай сифатлашга мутлақо муносиб эмасди, албатта. Лекин шунга қарамай, келишган йигит бўлгани учун ҳам ўзига кўпроқ оро бера бошлади. Шундан сўнг жаноб Валено ҳам уни баттар ёмон кўриб қолди. У барчага эшиттириб, ёш аббатга бундай олифталик мутлақо ярашмайди, деб юрарди. Этаклари узун қора камзул кийган Жюльен шу туришда кўпроқ жуббасини ечиб қўйган роҳибга ўхшаб кетарди.

Де Реналь хоним Жюльеннинг ўқтин-ўқтин Элиза билан гаплашиб турганини кўрарди. Аёл суриштириб, бунинг боиси ёш тарбиячининг кийим-боши тахчиллигида эканини билиб олди. Ич кийимлари жуда кам экан, шу сабабдан ҳам йигит тез-тез шуларни ювиб беришни Элизадан илтимос қилиб турар экан. Ўзи хаёлига ҳам келтирмаган бундай қашшоқликни кўриб, де Реналь хонимнинг кўнгли бузилиб кетди; аёл унга бир неча жуфт қўйлак совға қилмоқчи бўлди-ю, лекин юраги дов бермади. Ана шу ички ихтилоф Жюльен туфайли унинг дилига озор етказган биринчи оғир туйғу бўлди. Шу пайтга қадар эса Жюльеннинг исми аёл учун соф маънавий қувончнинг тимсоли бўлиб келган эди. Жюльеннинг қашшоқлиги ҳақидаги фикрдан тинчлигини йўқотган де Реналь хоним бир куни эрига, совға тариқасида Жюльенга ич кийим олиб берсакмикин, деб оғиз очди.

– Бемаъни гап, – деди жавобан жаноб де Реналь. – Ишидан рози бўлсак, ўзи бизга яхши хизмат қилаётган бўлса, нега энди унга совға қилишимиз

керак экан? Агар кўнгилдагидек ишламаётганини сезганимизда эди, унда бошқа гап. У ҳолда тарбиячимизни яхшироқ ишлаши учун рағбатлантиришимиз лозим бўларди.

Де Реналь хонимга эрининг бундай нуқтаи назари кишини хўрлаш бўлиб кўринди: бироқ уйларида Жюльеннинг пайдо бўлгунига қадар аёл бундай гапларга эътибор ҳам бермаган бўларди. Энди эса, ҳар гал навқирон аббатнинг гарчи анча оҳори тўкилган бўлса-да, ораста костюмига кўзи тушар экан, аёлнинг дилидан беихтиёр: «Бечора йигит, бундай саришта юришнинг қандай уддасидан чиқаркин-а...» деган хаёл кечарди.

Аста-секин Жюльенга етишмайдиган барча нарсалар аёлнинг асло жиғига тегмай, аксинча, унинг қалбида раҳм-шафқат ҳиссини уйғотадиган бўлиб қолди.

Де Реналь хоним бир қарашда овсардек туюладиган аёллар сирасига кирарди. Унинг ҳеч қандай ҳаётий тажрибаси бўлмай, суҳбат чоғи у ўзини кўрсатишга уринмасди. Нозик ва мағрур қалб соҳибаси бўлган бу аёл ҳар қандай инсон сингари бахт сари интилар экан, тақдир тақозоси билан теварак-атрофини ўраб турган бу қўпол кишиларнинг нима қилишаётганига кўпинча шунчаки эътибор бермасди.

Агар бирор маълумоти бўлганида эди, де Реналь хоним ўзининг соддадиллиги ва ақли тийраклиги билан кишилар эътиборини ўзига тортган бўларди; бироқ бадавлат меросхўр сифатида у «Исо Алайҳиссаломнинг Муқаддас юраги» орденининг ашаддий мухлислари бўлган ҳамда иезуитларнинг душмани ҳисобланган барча французлардан қаттиқ нафратланадиган роҳибалар қўлида тарбия топган эди. Хоним монастирда ўқитишган барча бўлмағур нарсаларни тез кунда унутиб юборишга

ақли етди-ю, бироқ бунинг ўрнини бирор бошқа маълумот билан тўлдира олмади ва бутунлай жаҳолатда яшайверди. Бадавлат меросхўр бўлганидан одамларнинг унга хушомад қилишлари ва ўзининг ғоятда художўй бўлгани хонимнинг одамови бўлишига сабаб бўлди. Кўринишидан у жуда итоатгўй, ўз иродасидан бутунлай воз кечгандек туюларди. Шунинг учун ҳам веррьерлик жаноблар доим уни ўз хотинларига ибрат қилиб кўрсатишар ва бундан жаноб де Реналь ғоят фахрланиб юрар эди; аслида эса хонимнинг одатдаги руҳий ҳолати ўтакетган такаббурлик оқибати эди. Мағрурлик тимсоли сифатида эслаб юриладиган бирор малика ҳам ўз сарой аҳлининг қилаётган ишига мана шу ғоятда мулойим ва камсуқум кўринган аёл ўз эрининг барча ишлари ёки айтган гапларига эътибор берганидан кўра кўпроқ эътибор берган бўлса ажаб эмас. Жюльен келгунига қадар хоним эътибор берадиган ягона нарса унинг ўз болалари эди. Уларнинг тоби қочиши, уларнинг ташвиши-ю, уларнинг қувончи қалбини бутунлай банд этиб қўйганди. Де Реналь хоним умри бино бўлиб Безансондаги «Исо Алайҳиссаломнинг Муқаддас юраги» монастирида тарбия кўраётган кезлари меҳр қўйган Парвардигордан бўлак ҳеч кимни севмаган эди.

Гарчи хоним бу ҳақда бировга айтишни лозим топмаган бўлса-да, бироқ ўғилчаларидан бирортасининг хиёл эти увишса ёхуд иссиғи кўтарилса, у дарҳол гўё фарзанди нобуд бўлгандек ўртана бошларди. Оилавий ҳаётининг биринчи йиллари у очилиб-сочилиб кетган кезлари эрига ўз кечинмаларини ҳикоя қилмоқчи бўлганида жаноб де Реналь елкасини қисиб илжаяр ва хотинларнинг тентаклиги ҳақида бирор сийқаси чиққан гапни айтиб қўя қоларди. Бундай ҳазиллардан, айниқса, болаларнинг бетоблиги хусусидаги ҳазиллардан

де Реналь хоним зил кетарди. Ёшлик йилларини ўтказган иезуитлар монастиридаги ялтоқи хушомад ўрнига у ана шу нарсага эга бўлган эди. Қайғу уни тарбиялади. Бу дилсиёҳлик ҳақида у ҳатто энг яқин дугонаси Дервиль хонимга ҳам бир оғиз гап айтмади. Бунга унинг гурури йўл қўймасди. Шунинг учун ҳам у барча эркаклар ўз эри, жаноб Валено ва префектнинг ёрдамчиси Шарко де Можиронга ўхшаган бўлса керак, деган ишонч билан юраверди. Қўполлик ва даромад, мансаб ҳамда мукофотга алоқаси бўлмаган барча нарсага ўта бепарволик, ўзларига ёқмайдиган ҳар қандай фикрга нисбатан кўр-кўрона нафрат – эркак зоти учун буларнинг бари хонимнинг наздида уларнинг этик ҳамда фетр шляпа кийиб юриши каби табиий бир нарасадек туюларди.

Бироқ орадан шунча йил ўтишига қарамай де Реналь хоним бари бир ўзи ораларида яшашга мажбур бўлган бу пулдорларга кўника олмади.

Навқирон деҳқон йигитча Жюльеннинг бундай муваффақият қозониши ҳам ана шундан эди. Шу олижаноб ва мағрур қалб соҳибига бўлган хайрихоҳлик хоним юрагига ўзининг янгилик жозибаси билан қандайдир ширин ҳаловат бахш этди.

Де Реналь хоним тез орада Жюльеннинг энг оддий нарсаларни билмаслигини (бу ҳол ҳатто унинг кўнглини ийитарди) ва бир оз қўполлигини кечириб юборди. У аста-секин бу қўполликни бартараф этишга муваффақ бўлди. Хоним йигитча энг оддий нарсалар ҳақида ҳам жуда таъсирли қилиб гапиришини ҳис этди. Масалан, унинг кўчани кесиб ўтаётганида елиб бораётган деҳқон араваси босиб кетган ит ҳақидаги ҳикоясини олайлик. Бундай бахтсиз ҳодиса жаноб де Реналнинг қўпол кулгисига сабаб бўларди, бу ўринда эса хоним Жюльеннинг қоп-қора ва чиройли қошлари изтироб билан

чимирилганини кўрди. Бора-бора унга мардлик, руҳан олижаноблик, инсонийлик каби фазилатлар фақат ана шу навқирон аббатгагина хосдек туюла бошлади. Бу фазилатлар таъсирида ўз қалбида уйғонган хайрихоҳлик ва ҳатто қойил қолиш туйғуларини хоним энди ёлғиз Жюльенгагина бағишлаган эди.

Парижда Жюльен билан де Реналь хоним ўрта-сидаги муносабат осонгина ҳал бўла қоларди, аммо Парижда муҳаббат романлар маҳсули ҳисобланади. Навқирон тарбиячи ва унинг тортинчоқ бекаси уч-тўртта роман ўқигач ёки Жимназ театрида ижро этиладиган қўшиқларни тинглагач, дарҳол ўз муносабатларини аниқлаб олган бўлар эдилар. Романлар уларга ўзларини қандай тутишни ўргатган, тақлид қилиш учун намуналар кўрсатган бўларди: қарабсизки, ҳатто, эҳтимол, ўзи истамаган ҳолда ҳам Жюльен шуҳратпарастлик юзасидан беихтиёр ўша романларда тасвирланган муҳаббатга тақлид қилиб қўя қоларди.

Авейрондаги бирор кичик шаҳарча ёки Пиреней тоғи этакларида ҳар қандай тасодиф масалани бир зумда ҳал қилган бўларди – одатда, иссиқ иқлимнинг таъсири шунақа бўлади. Бизнинг сербулут осмонимиз тагида эса камбағал йигитча шоиртабиат бўлгани учун пул сарф қилиш лозим бўлган қувончларга интилганидан ҳам шуҳратпараст бўлиб қолади. У ҳар куни фақат болаларининг ташвиши билан яшайдиган ва ўзининг юриш-туриши учун романлардан намуна изламайдиган ўттиз ёшли ғоят покиза аёлни кўради. Ҳамма нарса аста-секин давом этади, чунки вилоятда воқеалар жуда оҳиста ривожланади ва бу табиий ҳол, албатта.

Ўқтин-ўқтин навқирон тарбиячининг муҳтожлигини ўйлар экан, де Реналь хоним таъсирланиб кетиб, кўзига ёш ҳам оларди. Бир куни Жюльен

унинг ана шундай йиглаб ўтиргани устидан чиқиб қолди.

– Ҳа, хоним, бирор фалокат рўй бердимиз?

– Йўқ, дўстгинам, – деб жавоб қилди хоним унга.

– Болаларни чақиринг, сайр қилгани чиқамиз.

Аёл тарбиячининг қўлтигидан тутиб, унга таянган эди, бу ҳол Жюльенга жуда ғалати туюлди. Бунинг устига хоним уни биринчи бор «дўстгинам», деб атаганди.

Сайр қилиб, уйга қайтишар экан, Жюльен унинг ўқтин-ўқтин қизариб кетаётганини пайқади. Бир пайт хоним қадамини секинлатди.

– Мен холамнинг ёлғиз меросхўри эканимни сизга айтишган бўлса керак, – деб гап бошлади у Жюльенга қарамасдан, – холам жуда бадавлат, ўзи Безансонда яшайди. У доим менга турли совғалар юбориб туради. Ўғилларим эса шундай яхши ўқишяптики... ажабланасан киши. Шу боисдан миннатдорчилигим рамзи сифатида мендан кичкинагина бир совға қабул этишингизни илтимос қилмоқчиман. Бу шунчаки арзимас пул, ички кийим олишингиз учун бир неча луидор, холос. Фақат, биласизми... – деб қўшимча қилди у баттар қизариб ва жимиб қолди.

– Нимани билишим керак экан, хоним? – деб сўради Жюльен.

– Бу ҳақда, – деди шивирлаб аёл бошини қуйи солиб, – бу ҳақда эримга айтмаганингиз маъқул.

– Мен кичик бир одамман, хоним, лекин ювиндихўр эмасман, – деб жавоб қилди Жюльен кўзлари ғазабдан чақнаб ва тўхтаб қаддини ростлади. – Сиз бу ҳақда ўйлаб кўришни лозим топмагансиз, албатта. Агар оладиган пулим ҳақида жаноб де Реналдан бирор нарсани яширгудек бўлсам, ўзимни энг тубан малайдан ҳам пастроқ ҳисоблардим.

Де Реналь хоним ўзини ер ёрилса ерга кириб кетгудек ҳис этди.

– Жаноб мэр, – деб давом этди Жюльен, – бу ерда истиқомат қила бошлаганимдан буён менга беш марта ўттиз олти франкдан пул берди. Мен харажат дафтарчасини жаноб де Реналга, умуман истаган одамга, ҳатто мени кўрарга кўзи йўқ, жаноб Валенога ҳам ҳозирнинг ўзидаёқ кўрсатишим мумкин.

Шу гапдан сўнг ҳаяжонга тушиб, ранги оқарган де Реналь хоним унинг ёнида индамай бораверди. Улар уйга етгунларига қадар на униси, на буниси суҳбатни қайта бошлаш учун бирор баҳона топа олди.

Энди де Реналь хонимни севиб қолиш мағрур қалб соҳиби Жюльен учун мутлақо имкондан хориж нарсага айланди. Хонимнинг эса Жюльенга нисбатан ҳурмати ошди, у Жюльенга қойил қолди: йигит бошлаб таъзирини берди! Унинг дилига беихтиёр озор берган хоним айбини ювмоқ ниятида энди Жюльен атрофида парвона бўла бошлади. Бу янги ташвишлардан хоним бир ҳафтагача қувониб юриб, охири Жюльенни бирмунча жаҳдидан туширишга эришди, бироқ йигит ўзига нисбатан хонимнинг майли борлигини хаёлига ҳам келтирмади.

– Боёнларнинг бари шунақа, – дерди у ўзига ўзи, – аввалига сени тупроққа қоришади, кейин эса ғамза-ю усул қилиб, айбларини ювмоқчи бўлишади.

Де Реналь хонимнинг қалби шу қадар ҳаяжон билан тўлиб-тошган, ўзи эса шу қадар ифбатли эдики, кўнглидаги бор гапни гапиравермасликка жазм этганига қарамай, Жюльенга қилган таклифи ва тарбиячининг бу таклифни қандай рад этганини эрига гапириб беришдан ўзини тиёлмади.

– Қанақасига энди? – деб хитоб қилди ғазоби қайнаб кетган жаноб де Реналь. – Ўз хизматкорин-

гиз таклифингизни рад этишига қандай йўл қўйдингиз ахир?

Эрининг бу гапидан жаҳли чиққан де Реналь хоним унга эътироз билдиришга уринди.

– Мен, хоним, – деб жавоб қилди шунда жаноб де Реналь, – марҳум шаҳзода Кондэ ўз камергерларини ёш хотинига таништира туриб айтган иборасини такрорлаяпман, холос. «Бу одамларнинг бари бизнинг хизматкорларимиз», деган эди у. Мен де Безанвалнинг мемуарларидан обрў сақлаш хусусида гоят ибратли бу жойини сизга ўқиб берган эдим. Зодагон бўлмаган ҳар қандай кимса уйингизда маош олиб истиқомат қилар экан, у сизнинг хизматкорингиз бўлади. Мен ўша жаноб Жюльен билан гаплашиб қўяман ва унга юз франк ҳадя этаман.

– Эҳ, дўстгинам, – деди қалт-қалт титрар экан, нафаси ичига тушиб де Реналь хоним. – Фақат, илтимос, пул бераётганингизни хизматкорлар кўрмасин.

– Ҳа, албатта. Улар ҳасад қиладилар, бунга асослари ҳам бор, – деди жаноб де Реналь хонадан чиқар экан, юз франк бераман, деб жуда катта кетмадиммикин, деб ўйлади.

Де Реналь хонимнинг дард-дунёси шу қадар қоронғу бўлиб кетган эдики, у деярли ҳушидан кетиб креслога йиқилди. «Ана энди у Жюльенни хўрлайдиган бўлди. Бунга эса мен айбдорман». У дилида эрига нисбатан нафрат ҳис этиб, юзини кафтлари билан ёпиб олди. Энди хоним, ҳеч қачон эримга дилимдаги гапни очиқ айтмайман, деб сўз берди.

Шундан сўнг у Жюльенни кўргач, аъзойи бадани титраб, юраги шундай сиқилдики, тили калимага келмай қолди. У саросимага тушиб, йигитнинг иккала қўлидан ушлади-да, маҳкам қисди.

– Хўш, қалай, дўстгинам, – деди у ниҳоят энтикиб, – эримдан хурсандмисиз?

– Нега хурсанд бўлмай энди, – деб жавоб қилди Жюльен алам билан илжайиб. – Хурсандчилик ҳам гапми?! У киши менга юз франк инъом этдилар ахир.

Де Реналь хоним унга иккилангандай тикилиб қолди.

– Қани, қўлингизни беринг-чи менга, юринг энди, – деди у тўсатдан Жюльен илгарилари унда сира сезмаган бир қатъийлик билан.

Веррьерлик китобфуруш ўтакетган либерал сифатида ном чиқарганига қарамай, хоним Жюльен билан бирга китоб дўконига боришга аҳд қилган эди. Дўконда у болаларига совға қилиш учун ўн лудорга бир неча китоб танлаб олди. Бироқ бу китобларнинг бари, хонимнинг билишича, Жюльен ўқишни истаган китоблар эди. У пештахта ёнидаёқ ўғилларига ҳар бири ўзига теккан китобни олиб, исмини ёзиб қўйишни буюрди. Де Реналь хоним Жюльенни тақдирлаш йўлини топганидан қувониб турар экан, ёш тарбиячи жавонларга териб қўйилган турли-туман китобларни ҳайрат билан кўздан кечирмоқда эди. Шу пайтга қадар у бундай ёзиқли жойга кирмоққа журъат этмаганди, унинг юраги гупиллаб ураётганди. Жюльен де Реналь хонимнинг дилида нималар кечаётганини пайқаш у ёқда турсин, ҳатто бу гапларни хаёлига ҳам келтирмасди, шу тобда у қандай қилса ўзининг руҳонийлик шаънига доғ туширмай туриб, бу ердан бир неча китоб олиш ҳақида бош қотирмоқда эди. Ниҳоят, у, агар ҳийла ишлатсам, эҳтимол, жаноб де Реналга ўғилларининг ёзув машқлари учун шу ернинг машҳур зодагонлари тўғрисида ёзилган китоблар гоят мос мавзу бўлади, деган фикрни уқтиришим мумкин бўлар, деб ўйлаб қолди. Жюльен бир ойча уринганидан сўнг охири ўз режасини рўёбга чиқаришга муваффақ бўлди. Йигит бу ишни шу қадар усталик билан амалга оширдик, натижада ора-

дан бир оз вақт ўтгач, у яна бошқа бир нарсани таклиф этишга журъат этди ва бир куни жаноб де Реналь билан суҳбатлаша туриб, олинасаб мэр учун бирмунча мушкул томони бўлган имконият ҳақида шама қилди: гап либерал деб ном чиқарган китобфурушнинг бойишига ёрдам бериб, унинг китоб дўконига обуна бўлиш хусусида борарди. Жаноб де Реналь катта ўғлим келажақда ҳарбий мактабда ўқиса, гап очилиши мумкин бўлган баъзи асарлар ҳақида юзаки бўлса-да тасаввур ҳосил қилиб қўйса ёмон бўлмасди, деб эътироф этди, албатта. Бироқ Жюльен унинг эътироф этишдан нарига ўтмаслигини фаҳмлаб қолди. Шундан сўнг у, чамаси бу ерда қандайдир гап бору, лекин мен уни тушуна олмаяпман, деган фикрга келди.

– Менимча, тақсир, – деди у бир куни жаноб де Реналга, – Реналь деган улуг зотнинг фамилияси китобфурушнинг ифлос рўйхатига тиркалиб қолса, бу ҳол сизнинг шаънингизга мутлақо тўғри келмаса керак, албатта.

Жаноб де Реналнинг юзи ёришиб кетди.

– Аммо келажақда бирорта одам, – деб давом этди Жюльен ошкора хушомадгўйлик билан, – уйга китоб берувчи китобфурушнинг обуначилари рўйхатида илоҳиётни ўрганувчи бечора талабанинг исми шарифини кўриб қолса, унинг номига ҳам доғ тушган бўлур эди. Либераллар мени ўтакетган куфр китобларни ўқиганликда айблашлари мумкин. Яна, ким билсин, улар менинг исмим ёнига ўша ифлос китобларнинг номини ёзиб қўйишдан ҳам қайтмаслар. – Шу пайт Жюльен гапидан адашганлигини пайқаб қолди. У мэрнинг яна саросимага тушиб қовоғи солинаётганини кўрди. Шундан сўнг у жимиб қолди. «Ҳа-ҳа, қўлга тушдингми, энди ич-ташингни жуда билиб олдим», деб хаёлидан ўтказди у.

Орадан бир неча кун ўтди. Бир куни болаларнинг каттаси жаноб де Реналнинг олдида Жюльен-

дан «Ҳафталик»да эълони чиққан бир китобнинг қандайлигини сўраб қолди.

– Анави яacobинчиларга калака бўлмаслик ва шу билан бирга жаноб Адольфнинг саволларига жавоб бермоғим учун менга имконият яратиш мақсадида китоб дўконига хизматкорларингиздан бирортасини, айтайлик, малайингизни обуна қилсангиз бўлармиди?

– Мана бу гапни яхши ўйлаб топибсиз, – деди қувониб кетган жаноб де Реналь.

– Лекин, ҳарқалай, эҳтиёт бўлиш керак, – деб давом этди Жюльен жиддий, ҳатто бирмунча ғамгин қиёфада. Одатда, баъзи кишилар анчадан буён интилиб келаётган мақсадларига эришаётганларини кўрсалар, ўзларини шундай тутадилар. – Ҳа, эҳтиёт бўлиш керак, токи хизматкорингиз бирорта роман олишга зинҳор журъат этмасин. Агар бу хавfli китоблар уйда пайдо бўлса, оқсочларингизни, жумладан, ўша хизматкорингизнинг ўзини ҳам зино йўлига бошлаши мумкин.

– Сиёсий памфлетлар-чи, уларни унутдингизми? – деб виқор билан қўшимча қилди жаноб де Реналь. У болаларининг тарбиячиси ўйлаб топган бу ҳийлага қойил қолганини билдиргиси келмасди.

Жюльеннинг ҳаёти ана шундай кичик ҳийла-найранглар билан ўтаётган бўлиб, бу найранглар муваффақияти уни де Реналь хоним қалбидан осонгина уқиши мумкин бўлган мойилликдан кўра кўпроқ қизиқтирар эди.

У шу пайтгача қандай руҳий ҳолатда бўлса, энди жаноб мэрнинг уйида яна ўша ҳолатга тушди. Отасининг аррахонасидаги каби, бу ерда ҳам Жюльен атрофидаги одамлардан қаттиқ нафратланар ва улар ҳам ўз навбатида уни ёмон кўришларини ҳис этар эди. Кун сайин префект ёрдамчиси, жаноб Валено ва хонадоннинг ўзга дўстлари ўзла-

ри шоҳид бўлган у ёки бу воқеа ҳақида мулоҳаза юритишларини тинглар экан, Жюльен уларнинг тасаввури воқеликдан қанчалик йироқ эканлигини яққол кўрарди. Баъзан у дилида бирор ишга қойил қолса, атрофидагилар бу ишдан бениҳоя газабланишарди. Шу боисдан у нуқул ичида: «Қандай махлуқлар-а. Вой аҳмоқлар-ей!» – деб хитоб қиларди. Энг қизиғи шунда эдики, Жюльен ўзини шундай такаббур кўрсатгани билан кўп ўринларда улар гаплашаётган ишлар ҳақида ҳеч бало тушунмасди.

Кекса табибни ҳисобга олмаганда, у умри бино бўлиб ҳеч ким билан очиқчасига гаплашмаган эди. Чол эса Бонапартнинг итальян юришлари-ю жарроҳликни биларди, холос. Энг азобли операциялар ҳақидаги батафсил ҳикоялар унинг ёшлик гурурига таъсир қилар ва ўзига мафтун этар эди.

– Мен миқ этмай чидаган бўлардим, – деди у ўзига ўзи.

Де Реналь хоним биринчи марта у билан болаларнинг тарбиясига алоқаси бўлмаган мавзуда суҳбатлашмоқчи бўлганида Жюльен унга жарроҳлик операциялари тўғрисида ҳикоя қила бошлади. Хоним шунда ранги оқариб, ундан жим бўлишни илтимос қилди.

Жюльен эса шундан бўлак ҳеч нимани билмасди. Гарчи бу хонадонга келганидан буён унинг ҳаёти де Реналь хоним билан доимий мулоқотда ўтаётган бўлса-да, улар ёлғиз қолишди дегунча иккови ҳам дарҳол жимиб қолишарди. Одамлар орасида, меҳмонхонада у ўзини қанчалик камтарин тутмасин, хоним унинг кўзларида хонадонларига қадам ранжида қиладиган барча кишиларга нисбатан ақлий устунлик ифодасини сезарди. Бироқ, икковлари ёлғиз қолди дегунча Жюльен эсанкираб қоларди. Бу ҳолдан де Реналь хонимнинг юраги сиқилар-

ди, чунки у аёллик зеҳни билан йигитнинг бундай эсанкирашига сабаб асло нозик туйғулар эмаслигини яхши фаҳмларди.

Билмадим, кекса табиб ҳикоя қилиб берган киборлар жамияти тўғрисидаги қайси тасаввурдан экан, Жюльен аёллар бор жойда умумий суҳбат пайти орага жимлик чўкса, гўё бу ноқулай жимликка ўзи айбдордай, ғоят ноқулай аҳволга тушарди. Аммо аёл киши билан ёлғиз ўзи қолганида орага шундай жимлик тушса, у минг карра кўпроқ азоб чекарди. Унинг испанларникидек жўшқин тасаввури эркак киши аёл билан ёлғиз қолганида нималарни гапириши кераклигига шама қилар, бундан эсанкираб қолган пайтларда кўз ўнгида мутлақо ақл бовар қилмайдиган нарсаларни намоён этар эди. Жюльен ўзича қандай гапларни айтишга журъат этмасди дейсиз! Аммо шу билан бирга орадаги ноқулай жимликни бузишга унинг сира ҳам юраги дов бермасди. Шу боисдан ҳам де Реналь хоним ва болалар билан сайр қилиб юрган кезлари бадфеъл кўринадиган Жюльен бундай руҳий изтиробдан баттар қовоғини солиб оларди. Бундай пайтларда у ўзидан жуда ҳам нафратланиб кетарди. Агар у озиб-ёзиб ўзини гапиришга мажбур қила олганида ҳам бирор бемаъни гап айтарди. Энг ёмони шу эдики, Жюльен ўз хатти-ҳаракатининг бемаънилигини сезибгина қолмай, ҳатто уни бир оз ошириб ҳам юборарди, бироқ шу билан бирга йигитнинг ўзи кўра олмайдиган бир нарса бор эди, бу унинг кўзлари эди. Бу кўзлар шу қадар чиройли эдики, баъзан улар яхши актёрлар каби энг оддий нарсага ҳам ажойиб бир маъно бахш этиб, оташин қалбини акс эттириб турарди. Де Реналь хоним Жюльен иккови ёлғиз қолганида фақат бирор қутилмаган ҳодиса таъсирида хушмамд гаплар ўйлаб топиш заруратини унутган пай-

тидагина самимий гапира олишини сезиб қолди. Хонадоннинг дўстларидан ҳеч қачон ўз янгилиги билан кишини ром этувчи бирор ажойиб фикр эшитиб ўрганмаган де Реналь хоним аҳён-аҳёнда бўлиб турадиган ва Жюльеннинг ақли ярқ этиб кўринадиган бундай суҳбатлардан ҳузур қиларди.

Наполеон қулаганидан сўнг вилоятда назокатга ўрин қолмаган эди. Ҳар бир одам ўзидан қўрқадиган бўлиб қолганди. Фирибгарлар конгрегациядан таянч изларди, мунофиқлик эса ҳатто либераллар орасида ҳам авжига чиққанди. Қаёққа қарасанг хунобгарчилик. Одамлар фақат мутолаа қилиш-у кишлоқ хўжалиги билан овунардилар.

Художўй холасининг бадавлат меросхўри, эндигина ўн олти баҳорни кўрган пайтида ёши ўтиб қолган зодагонга узатилган де Реналь хоним умри бино бўлиб севги деган нарсанинг кўчасига кирмаган ва унинг қандайлигини ҳис этмаган эди. Фақат хонимнинг руҳоний пири, меҳрибон кюре Шелангина, жаноб Валено унинг кўнглини овлашга уринганида унга севги ҳақида гапирган ва шундай бир жирканч манзарани чизиб берган эдики, бу сўз де Реналь хонимнинг тасаввурида ўтакетган қабиҳлик билан баробар бўлиб қолганди. Қўлига тасодифан тушиб қолган бир неча романлардан ўқиб билганлари эса унга мутлақо уйдирма ва ғайритабиий бир гапдек туюларди. Ана шу беҳабарлик боисидан Жюльеннинг меҳри юрагидан уриб қолган де Реналь хоним лаззатли туйғулар оғушида яшар ва бирор ишда ўзига таъна қилишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди.

VIII

Кичик ҳодисалар

*Хўрсинишидан қўрқару чуқур-чуқур хўрсинар,
Нигохонга дуч келиб ҳузур ичра қотар тин,
Қип-қизариб, юзига бир ажиб ол ранг инар.*

Байрон. «Дон Жуан»

Табиатан фариштадек мулойим, шунингдек, ҳозир ҳузур қилиб юрган де Реналь хоним оқсоч қиз Элизани эслаган заҳоти хиёл феъли айнирди. Бу қиз дурустгина меросга эга бўлгач, гуноҳларига тавба қилиш учун кюре Шеланнинг ҳузурига келганида чолга Жюльен билан турмуш қуриш истаги борлигини айтган эди. Ўз севимли шогирдининг бахти очилаётгани учун чин кўнгиладан хурсанд бўлган кюре, Жюльендан оқсоч қизнинг таклифи унга мутлақо тўғри келмаслигини эшитиб ғоятда ажабланди.

– Эҳтиёт бўлинг, бўтам, – деди кюре қошларини чимириб, – қалбингиздаги туғёндан сақланмоғингиз даркор; агар ўз истеъдодингизга бўйсунсангиз ва фақат уни деб шундай дурустгина бойликдан воз кечсангиз мен сиздан ғоят хурсанд бўлур эдим. Веррьерда руҳоний бўлиб хизмат қилаётганимга, мана, эллик олти йил тўлди, аммо шунга қарамай, мени ишдан олиб ташласалар керак. Мен бунга жуда афсусланяпман, лекин, ҳарқалай, менинг саккиз юз ливр мулким бор. Сизга бундай тафсилотларни айтишдан мақсадим, сиз руҳонийлик унвони билан бойлик орттираман, деб умид қилманг, демоқчиман холос. Агар ҳукмдорларга мулозамат қилгудек бўлсангиз, сиз муқаррар охирагингизни куйдиргайсиз. Эҳтимол, фаровонликка эришарсиз, аммо бунинг учун йўқсилларни ранжитмоғингиз, префект ёрдамчиси, мэр, умуман,

ҳар бир нуфузли одамга хушомад қилмоғингиз ва уларнинг инжиқликларига чидамоғингиз даркор: бундай хулқ-атвор, яъни авом тили билан айтганда, «яшашни билмоқ», покиза юрай деган оддий одам учун ҳам доимо тўғри келавермайди, бизнинг касбимизда эса икки йўлдан бирини танлашга тўғри келади: ё бу дунёда фароғатда яшамоқ, ё охиратда бахтга эришмоқ, – ўртача йўл йўқ. Боринг, азиз дўстим, буни яхшилаб ўйлаб кўринг, уч кундан кейин келиб менга узил-кесил жавоб бергайсиз. Баъзан табиатингизда қандайдир машъум бир жўшқинлик борлигини пайқаб ўкинаман. Бу эса сизнинг бу дунё фароғатларидан сўзсиз воз кечолмаслигингиздан, қаноатингиз йўқлигидан далолат беради, ҳолбуки, бу фазилатлар черков аҳли учун ғоят зарурдир. Биламан, сиз ақл-иқтидорингизга кўра узоққа боргайсиз, аммо очиқ айтишга ижозат этинг, – дея қўшимча қилди меҳрибон кюре кўзларига ёш олиб, – агар сиз руҳонийлик унвонини қабул этсангиз, имонингизни сақлаб қололмайсизми, деб кўрқаман.

Жюльен хижолат чекиб қаттиқ таъсирланганига тан берди; у умрида биринчи бор кимдир уни яхши кўришини ҳис этди-ю, кўнгли бузилиб йиғлаб юборди ва кўз ёшларимни ҳеч ким кўрмасин, деб Веррьер узра қад кўтарган тоғдаги ўрмонга қочиб кетди.

«Менга нима бўлди? – дея сўрарди у ўзидан-ўзи. – Шу меҳрибон чол учун ҳаётимни қурбон қилишга ҳам тайёрман, ахир худди ана шу одам менинг аҳмоқлигимни исботлаб берди-да. Мен учун энг муҳими худди ана шу одамни чалғитиш эди, у бўлса менинг бутун ич-ташимни кўриб турибди. У айтган махфий жўшқинлик юқори мартабага эришиш истагимдир. У мени руҳоний бўлишга нолайиқ деб ҳисоблаяпти, мен бўлсам ўша беш юз

луидор мулкдан ихтиёрий воз кечсам, чол менинг тақводорлигим, истеъдодимни ғоят юқори баҳола-са керак, деган хаёлга бориб юрибман».

«Бундан буён, – дея уқтирарди ўзига ўзи Жюльен, – мен фақат табиатимнинг синаб кўрилган хусусиятларигагина таяниб иш кўраман. Мени шундай ҳузур қилиб кўз ёши тўқади, аҳмоқлигимни исботлаб берган одамни шундай яхши кўради, деб ким ҳам ўйлабди дейсиз?»

Орадан уч кун ўтгач, Жюльен биринчи кунда-ноқ рўкач қилиши лозим бўлган баҳонани топди, бу баҳона аслида туҳмат эди, лекин бари бир эмасми? Бир оз иккиланиб тургач, у торгиниб кюрега битта сабаб борлигини, унинг қанақа сабаб эканлигини айтолмаслиги, чунки бу учинчи бир одамнинг шаънига доғ туширажагини айтди. Гўё ана шу сабаб туфайли бошиданоқ унинг бу никоҳга кўнгли чопмаган эмиш, шубҳасиз, бу гап Элизанинг шаънига доғ туширарди. Кекса кюрега бу гапларнинг бари ёш руҳоний қалбида ёниши лозим бўлган илоҳий оловга мутлақо ўхшамайдиган беҳуда жўшқинликдан далолат бераётгандек туюлди.

– Азиз дўстим, – деди у Жюльенга, – сиз ўзингизни зўрлаб руҳоний бўлгандан кўра, қишлоқда кўнгли очиқ, бадавлат, оилапарвар, обрўли, ўқи-мишли киши бўлиб яшаганингиз минг карра афзал эди.

Жюльен бу панд-насиҳатга ҳам жуда яхши жавоб бера олди, у зарур сўзларни топди, яъни жонкуяр семинаристга мос келадиган ибораларни топиб айтди, бироқ гапларнинг оҳанги ва кўзларининг ёниб туриши кекса Шеланни чўчитиб қўйди.

Лекин бу гаплардан Жюльен ҳақида бирор ножўя хулоса чиқариш ярамайди: йигит бу важ-корсонларни ғоят эҳтиёткорлик билан, пишиқ-пухта ўйлаб айтган эди. У ўз ёшига нисбатан ҳарқалай, анча

устомонлик қилди. Гапириш оҳанги ва хатти-ҳаракати масаласига келганда эса, ахир у қишлоқда, оми одамлар орасида ўсган бўлиб, ибрат олишга муносиб одамларни кўрмаган эди-да. Кейинчалик у шундай уста одамлар билан муомала қила бошлагач, хатти-ҳаракати, имо-ишоралари ҳам гапга чечанлиги каби камолотга эришди.

Де Реналь хоним оқсоч қизнинг меросга эга бўлганидан буён негадир маънос тортиб қолганини кўриб, ажабланиб юрарди: қиз ҳар куни кюренинг ҳузурига борар ва чолнинг олдидан йиғламсираб қайтарди; ниҳоят, Элизанинг ўзи хонимга дардини айтди.

Бу гапни эшитиб де Реналь хонимнинг тоби қочиб қолди, унинг гоҳ иситмаси кўтарилар, гоҳ эти увишиб титрай бошларди, тунларни эса мижжа қоқмай ўтказарди; у фақат оқсоч қиз ёки Жюльен ёнида бўлган пайтдагина ўзини хотиржам ҳис этарди. Хоним бу икки ёш турмуш қурганларидан сўнг қандай бахтиёр ҳаёт кечиришларидан бошқа нарсани ўйламасди. Уларнинг беш юз луидордан иборат мулклари ҳисобига турмуш кечирадиган кичкинагина ғариб кулбалари хонимга жуда ажойиб туюларди. Жюльен Веррьердан ўн чақиримча наридаги Брэ шаҳарчаси магистратурасига ишга киради, албатта. У ҳолда хоним вақти-вақти билан йигитни кўриб туриш имконига эга бўлади.

Де Реналь хонимга ўзи ақлдан озаётгандек туюлди: у тоби қочгани ҳақида эрига айтди ва охири чиндан ҳам кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Кечқурун оқсоч қиз унга овқат олиб келганида де Реналь хоним унинг йиғлаётганини кўрди. Хоним зардаси қайнаб Элизани койиб берди-ю, аммо шу заҳоти яна кечирим сўради. Элиза ҳўнграб юборди, сўнгра ҳиқиллаб, агар ижозат этсангиз бошимга тушган кулфатларни айтиб берсам, деди.

– Майли, гапиринг, – деб жавоб қилди де Реналь хоним.

– Биласизми, хоним, у менга уйланишдан бош тортди; чамаси, ғаламислар мени унга ёмонлаганга ўхшайди, у бўлса ишониб юрибди.

– Ким бош тортди сизга уйланишдан? – дея сўради де Реналь хоним нафаси оғзига тиқилиб.

– Жаноб Жюльендан бошқа ким бўларди? – деди хўнграб оқсоч қиз. – Жаноб кюре уни кўндиришга анча уриндилар, чунки жаноб кюре, фақат оқсоч бўлиб хизмат қилгани учунгина ор-номусли бир қизга уйланишдан бош тортиш яхши эмас, деяптилар. Жаноб Жюльеннинг ўзи ҳам оддий бир дурадгорнинг ўғли-ку ахир, сизникига хизматга келгунига қадар унинг ўзи ҳам ниманинг ҳисобига кун кўрган эди?

Де Реналь хоним ортиқ қулоқ солмай қўйган эди: у шу қадар бахтиёр эдики, ақлидан озишига сал қолди. Хоним Элизани, чиндан ҳам Жюльен унга уйланишдан бош тортгани ва йигитнинг қарори қатъий экани, унинг ҳали аҳдидан қайтиб, бирор оқилона қарорга келишига ҳеч қандай умид йўқлиги ҳақидаги гапларни бир неча бор такрорлашга мажбур этди.

– Уни кўндиришга уриниб кўраман, – деди де Реналь хоним оқсоч қизга. – Жаноб Жюльен билан ўзим гаплашаман.

Эртаси куни нонуштадан сўнг де Реналь хоним Жюльеннинг бутун бир соат давомида Элизага уйланишдан ва унинг бойлигидан бош тортганини такрор ва такрор тинглаб ҳузур қилиш ниятида ҳам ўз рақибасининг манфаатларини ҳимоя қилган бўлди.

Жюльен аста-секин эҳтиёткорликни йиғиштириб қўйди-да, де Реналь хонимнинг оқилона насихатларига анча бамаъни жавоб қайтара олди. Шунча кундан бери чеккан изтиробларидан сўнг

қалбида тўлиб-тошган жўшқин қувонч хонимнинг мадорини қуритди. У ҳушидан кетиб йиқилди. Хоним ҳушига келиб, хонасига олиб кириб ётқи-зишгач, у ўзини ёлғиз қолдиришларини илтимос қилди. У беҳад ҳайрон эди.

«Наҳотки мен Жюльенни севиб қолган бўлсам?» – дея сўради у ниҳоят ўзидан ўзи.

Ҳар қандай бошқа пайтда қалбини ларзага келтириб, виждон азобига солиши мумкин бўлган бу кашфиёт энди хонимга ўзи бир четдан лоқайдлик билан кузатиб турган қандайдир гаройиб нарсадек туюлди. Унинг изтироблардан адо бўлган қалби энди ҳеч нимани ҳис этмасди, ҳеч нимадан ҳаяжонланмасди.

Де Реналь хоним бир кўнгли тикиб-чатиб овунмоқчи бўлди-ю, бироқ шу заҳоти қаттиқ ухлаб қолди. Уйғонганидан кейин эса бу гапларнинг бари унга унчалик қўрқинчли бўлиб туюлмади. У ўзини ғоятда бахтиёр ҳис этганидан ҳамма нарса кўзига яхши кўринарди. Бу самимий ва соддадил қишлоқи хоним илгари ўзи туйиб кўрмаган бирор кайфият ёки нохушликни ўткирроқ ҳис этмоқ учун ҳеч қачон қалбини ўртаб ўтирмас эди. Хонадонларида Жюльен пайдо бўлгунига қадар Париждан бўлак барча ерларда ҳар қандай уй бекаси зиммасига тушадиган уй-рўзгор ишлари билан бутунлай банд бўлган де Реналь хонимнинг севги эҳтиросларига бўлган муносабати тахминан бизнинг лотереяга бўлган муносабатимизга ўхшаб кетарди: биз эса лотереяни ғирт муттаҳамлик деймиз ва тентак одамгина омади келишига ишониши мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Тушки овқатга занг уришди, де Реналь хоним болалар билан қайтиб келаётган Жюльеннинг товушини эшитиб, лоладек қизариб кетди. Севиб қолганидан буён бир оз қувлик қилишни ўрганиб

олган хоним нега бирдан қизариб кетганига боши қаттиқ оғриётганини баҳона қила бошлади.

– Бу хотинларнинг ҳаммаси ўзи шунақа, – деди хахолаб кулганича жаноб де Реналь. – Доим бирор жойлари оғриб юради.

Де Реналь хоним бундай ҳазилларга қанчалик кўникиб кетган бўлмасин, бироқ бу гал жуда қаттиқ ботди. Шунинг учун ҳам бу кўнгилсиз туйгудан қутулмоқ учун Жюльенга ўтирилиб қаради: шу тобда йигит ҳаддан ташқари бадбашара бўлганда ҳам бари бир хонимга жуда ёққан бўларди.

Жаноб де Реналь сарой зодагонларига қаттиқ тақлид қилар ва илк баҳорнинг илиқ кунлари бошланиши билан Вержигга кўчиб ўтарди: бу фожиали «Габриэла афсонаси» билан шуҳрат қозонган кичкина қишлоқча эди. Кўҳна готик черковнинг хушманзара харобаларидан бир неча қадам нарида жаноб де Реналнинг тўрт минорали қадимги қасри қад кўтарганди. Қаср атрофида эса Тюильри боғига ўхшатиб йилига икки маротаба каллаклар туриладиган шамшод ва қорақайин хиёбонларидан иборат боғ барпо этилганди. Боққа севимли сайргоҳ – олмазор туташиб кетган эди. Бу мевазор боғ этагидаги саккиз ё ўн туп ёнғоқ эса ҳайқириб, тарвақайлаб кетганди.

– Бу лаънати ёнғоқларнинг ҳар бири, – дея тўнғилларди жаноб де Реналь хотини дарахтларни завқ билан томоша қилган кезлари, – ҳосилни ярим арпанга камайтиради: буғдой уларнинг соясида пишиб етилмайди.

Де Реналь хоним табиат гўзаллигини гўё биринчи бор ҳис этгандек эди, қувончдан ўзини йўқотиб, ҳамма нарсадан завқданарди. Уни руҳлантириб турган туйғу хонимни шаддод ва тадбиркор қилиб қўйганди. Улар Вержигга кўчиб ўтишганидан сўнг орадан икки кун ўтгач, жаноб де Реналь

мэрлик вазифасини бажармоқ учун шаҳарга қайтиб кетган заҳоти де Реналь хоним ўз ҳисобидан ишчи ёллади. Жюльен унга мевазор боғ атрофини айлантириб, баҳайбат ёнғоқларга қадар торгина йўлка қилишни ва унга қум сепиб қўйишни маслаҳат берган эди. Шунда болалар эрта азондан оёқлари шудрингда ҳўл бўлишидан қўрқмай сайр қилишлари мумкин бўларди. Бир куннинг ичидаёқ бу маслаҳат амалга ошди. Де Реналь хоним ишчиларга йўл-йўриқ кўрсатиб юраркан, бутун кунни Жюльен иккови жуда хушчақчақлик билан ўтказди.

Веррьер мэри шаҳардан қайтгач, тайёр йўлкани кўриб, ғоятда ажабланди. Де Реналь хоним ҳам, ўз навбатида, унинг келганини кўриб жуда ҳайрон бўлди: у дунёда шундай одам борлигини бутунлай унутиб қўйган эди. Жаноб де Реналь деярли икки ой давомида хотинининг ўзбошимчалигидан ғазабланиб юрди; хотин деган ҳам у билан маслаҳатлашмай шундай йирик иш қиладими ахир? У де Реналь хоним бу харажатларни ўз зиммасига олгани учун ҳам бир оз ҳовуридан тушиб қолди.

Хоним бутун вақтини болалари билан боғда ўтказар ва улар билан биргалашиб капалак қувлар эди. Улар шаффоф ипак матодан халта тикиб олиб, шулар билан бечора тангақанотлиларни тутишарди. Бу тушуниб бўлмайдиган номни де Реналь хонимга Жюльен ўргатган эди, чунки хоним Безансондан жаноб Годарнинг ажойиб китобини олдириб келган бўлиб, Жюльен унга бу ҳашаротларнинг фаройиб одатлари ҳақида ҳикоя қилиб берарди.

Капалакларни катта картон ромга тўғнағичлар билан аёвсиз санчиб қўйишарди. Бу ромни ҳам уларга Жюльен мослаб берганди.

Ниҳоят, де Реналь хоним билан Жюльен ўртасида суҳбат учун мавзу топилди, шунинг учун йигит

энди орага жимлик чўкканда чекадиган оғир азобдан қутулди.

Улар гарчи энг оддий нарсалар хусусида бўлса-да, берилиб суҳбатлашишар эди. Доим бирор кўнгил хуши билан банд бўлган бу жўшқин ҳаёт тинимсиз меҳнат қилишга мажбур бўлиб қолган оқсоч Элизадан бўлак барчанинг кўнглига жуда ёқарди. «Ҳеч қачон, ҳатто Веррьердаги уйимизда бал бериладиган карнавал кунлари ҳам, – дерди у, – хоним ўз кийимларига бунчалик кўп эътибор бермасдилар, энди у киши кунига икки-уч марта кўйлак алмаштирадиган бўлиб қолдилар».

Бирор кимсага хушомад қилиш ниятимиз йўқлигидан биз бадани ажойиб ва гўзал бўлган де Реналь хоним энди кўйлақларининг енгини калта ва ёқасини анча очиқ қилиб тиктира бошлаганини инкор этиб ўтирмаймиз. Хоним гоят хушбичим бўлиб, бундай кўйлақлар унга жуда ярашар эди.

– Сиз кундан-кунга ёшариб кетяпсиз, хоним, илгари ҳеч қачон бундай ёш кўринмас эдингиз, – дейишарди унга баъзан Веррьердан Вержигга тушлик қилгани келиб турадиган дўстлари (биз томонларда ана шундай хушомад қилишади).

Қизиқ, – бизда бу гапга кўпгина одамлар ишонмаслиги ҳам мумкин, – аммо де Реналь хоним ўзига оро берар экан, чиндан ҳам ҳеч қандай мақсади йўқ эди. Шунчаки, у бу ишидан лаззатланарди, шу боисдан Жюльен ва болалари билан капалак тутишдан бўшади дегунча у қўлига игна олар ва Элиза билан биргаликда ўзига янги кўйлак тикар эди. У Веррьерга фақат бир марта, ўшанда ҳам ёзги кўйлак учун Мюлуздан эндигина келтирилган янги мато харид қилиш ниятида борди.

У ердан эса Вержигга ёшгина қариндоши – бир жувонни бошлаб келди. Эрга текканидан сўнг де

Реналь хоним ўзи ҳам сезмаган ҳолда бир вақтлар Исо қалби монастирида бирга ўқиган Дервиль хоним билан дўстлашиб қолганди.

Дервиль хоним нуқул ўз холаваччаси де Реналь хонимнинг ҳар хил «ғалати гаплари»дан кулиб юрарди. «Вой, бунақа гаплар менинг ҳатто хаёлимга келмасди», дерди у. Парижда ўткир сўз деб аталадиган ва қўққисдан миясига келадиган бу хаёллари де Реналь хоним бўлмағур гап деб ҳисобларди ва эрининг олдида айтишга уяларди, бироқ Дервиль хонимнинг олдида у илҳомланиб кетарди. У миясига келган гапни аввалига ийманибгина айтар, аммо дугоналар узоқ вақт ёлғиз қолишган кезлари де Реналь хоним анча жонланар ва улар биргалиқда бўладиган эрталабки соатлар хурсандчилик билан бир зумда ўтиб кетар эди. Бу гап келишда сермулоҳаза Дервиль хонимга холаваччаси илгаригидек қувноқ бўлмаса-да, аммо анча бахтлироқ кўринди.

Жюльен ҳам, ўз навбатида, қишлоққа кўчиб келишганидан буён худди ёш болага ўхшаб қолганди ва ўз шогирдлари қатори жон-дили билан капалак қувиб юрарди. У ўзини офир-вазмин тутишга ва турли ҳийла-найранг ишлатишга мажбур бўлган шароитдан қутулиб, бу ғала-ғовурдан йироқ, осуда жойга келиб қолди, энди бировнинг кўз-қулоқ бўлиб юришидан, де Реналь хонимдан ҳайиқишдан қутулган Жюльен ўйин-кулгига берилиб кетди. Умуман унинг ёшида, боз устига ер куррасидаги энг ажойиб тоғлар орасида ҳаётий қувончлар ана шундай ўткир ҳис этилади.

Дервиль хоним биринчи кунданоқ Жюльенга бошқача кўринди, йигит шу заҳоти унга янги йўлканинг ёнғоқлар остидаги бурилиш жойидан қандай гўзал манзара намоён бўлишини кўрса тишга ошиқди. Чиндан ҳам бу ерлар энг хушман-

зара Швейцария ва Италия кўлларида сираям қолишмасди, ҳатто, эҳтимол, ўтиб ҳам тушарди. Агар ўша ердан икки қадам нарида бошланган тоғ ёнбағридан юқори кўтарилсангиз, кўз ўнгингизда қиялаб кетган чуқур жарлик пайдо бўлади. Жарлик ёнбағри то дарёгача эманзор эди. Қувноқ, эркин ва ҳатто маълум даражада уй ҳокими – Жюльен икки дугонани ана шу ерга, тик қоялар чўққисига бошлаб келди ва уларнинг бу улуғвор манзарадан завқланишларини кўриб ҳузур қилди.

– Менга бу манзара худди Моцарт мусиқасидек таъсир этади, – деди Дервиль хоним.

Веррьер атрофидаги тоғларнинг гўзаллиги Жюльен учун акаларининг ҳасадгўйлиги ва доим бирор нарсадан норози бўлиб юрадиган золим отасининг тўнғиллаши билан заҳарланган эди. Вержида эса ҳеч нима унга бу аламли хотираларни эслатмасди. У умрида биринчи марта душманларсиз яшамоқда эди. Жаноб де Реналь шаҳарга жўнаган кезлари, – шаҳарга эса у тез-тез бориб турарди, – Жюльен китоб ўқирди. Тезда у тунлари чироқни гултувак остига яшириб мутолаа қилиш ўрнига мириқиб ухлайдиган, кундузи эса болалар билан машғулот ўтказмаган пайтлари китобини қўлига олиб, ўша қоялар устига чиқиб кетадиган бўлди. Чунки китоб унинг ҳаётдаги ягона устози ва доимий завқ манбаи эди. Тушкунликка тушган кезлари шу ерга келса яйрарди, илҳоми қайнарди, дили таскин топарди.

Наполеоннинг аёллар ҳақидаги баъзи гаплари, у ҳокимият тепасида турган пайтларида шуҳрат қозонган у ёки бу романлар тўғрисидаги айрим мулоҳазалар энди Жюльеннинг хаёлида шундай фикрлар тугдирардики, бу фикрлар одатда у тенги йигитларда анча илгари пайдо бўларди.

Кунлар исиб кетди. Улар кечки пайтлари уйдан бир неча қадам наридаги улкан арғувон тагида

ўтиришга одатланиб қолишди. У ер қоп-қоронғу эди. Бир куни Жюльен ўзининг жуда яхши сўзлаётгани ва икки ёш жувон унинг гапларини жон қулоқлари билан тинглаётганларидан ҳузур қилиб, алланима ҳақида жўшиб гапирарди. У тўлқинланиб қўлини силкитар экан, қўли бехосдан одатда боғларда қўйиладиган стол-стул суйанчиғига таяниб ўтирган де Реналь хонимнинг қўлига тегиб кетди.

Хоним дарҳол қўлини тортиб олди: шу пайт Жюльеннинг миясига, бундан буён қўлим тегиб кетган кезлари хоним қўлини тортиб олмаслигига эришмоғим лозим, деган хаёл келди. Ана шу ўзи бажариши лозим бўлган бурч туйғуси ҳамда кулгили бўлиб кўриниш, ёки тўғрироғи, ўзини хўрланган деб ҳис этишдан қўрқиш бир зумда унинг бутун қувончини заҳарлаб қўйди.

IX

Чорбоғдаги оқшом

*Жаноб Гереннинг «Дидона»си –
ажойиб хомаки сурат.*

Стромбек

Эртасига эрталаб Жюльен де Реналь хоним билан учрашганида унга бир неча бор жуда ғалати назар ташлади: у хонимни яқинда тўқнашиши лозим бўлган душмандай кузатарди. Жюльен нигоҳларининг кечадан буён бундай кескин ўзгариши де Реналь хонимни саросимага солиб қўйди: Жюльен билан жуда мулоғим гаплашяпти-ку ахир, унинг бўлса негадир жаҳди чиқяпти. Аёл ундан кўзини узолмай қолди.

Дервиль хоним шу ерда эканлигидан фойдаланиб Жюльен жуда кам гапирар ва фақат кўнгилга туғиб қўйган ўша нияти ҳақида ўйлар эди. Куни

бўйи у ўзига илҳом бахш этган ўша китобни ўқиб, руҳига далда беришга уринди.

У болалар билан машғулотини одатдагидан анча илгари тугатди. Шундан сўнг де Реналь хонимни кўриб, яна бутунлай бурч ва шон-шуҳрат ҳақида хаёлга толди ва шу бугуноқ нима бўлса ҳам хоним қўлини қўлимдан тортиб олмайдиган бўлиши керак, деган қарорга келди.

Қуёш оғиб бораётган бўлиб, ҳал қилувчи дақиқа яқинлашмоқда эди, Жюльеннинг юраги гупиллаб урарди. Қош қорая бошлади. Бугун тун жуда қоронғу бўлишини сезиб, йигитнинг елкасидан тоғ қулагандай бўлди. Иссиқ шамол қувиб бораётган, пастлаб сузаётган паға-паға булутлар бутун осмонни қоплаб олиб, момақалди роқ бўлишидан дарак бераётганди. Дугоналар алламаҳалгача сайр қилиб юришди. Бу оқшом улар нима иш қилишмасин, Жюльенга бошқача туюлаверди. Улар ҳиссиётга мойил баъзи одамлар учун гўё муҳаббат лаззатини кучайтирадиган бу дим ҳаводан ҳузур қилишарди.

Ниҳоят, ҳаммалари ўтиришди – де Реналь хоним Жюльеннинг ёнига, Дервиль хоним эса дугонасининг нариги ёнига жойлашди. Фикри-ёди ҳозир бажариладиган иш билан банд бўлган Жюльен бирор нима тўғрисида гапира олмас эди. Гап гапга қовушмасди.

«Наҳотки биринчи бор яккама-якка олишувга чиққанымда ҳам мана шундай қалтираб, шалвиллаб ўтирсам-а?» – деб дилидан ўтказди Жюльен, чунки ўзидан ҳам, бошқалардан ҳам ўлгудай гумонсираган Жюльен ҳозир ўзининг қандай аҳволда эканини яхши тушунарди.

У бундай илҳақ бўлиб азоб чекишдан кўра ҳар қандай хавф-хатарни афзал кўрган бўларди. У ҳатто бир неча бор, қани, энди де Реналь хонимни бирор иш билан уйга чақиришса-ю, у боғдан кет-

са, деб фалакдан илтижо ҳам қилди. Ўзини бундай зўрлаб тутиб туриш Жюльен учун шу қадар оғир эдики, ҳатто унинг овози ҳам ўзгариб кетди. Буни сезиб де Реналь хонимнинг ҳам овози қалтирай бошлади; бироқ Жюльен буни ҳатто сезмади ҳам. Қалбида бурч билан журъатсизлик ўртасида кетаётган аёвсиз курашдан унинг асаблари шу қадар таранглашган эдики, у ҳозир ўзидан ташқарида юз бераётган бирор нарсани кўришга қодир эмасди. Минорадаги соат чорак кам ўн бўлганидан хабар бериб бонг урди, у эса ҳамон бирор қарорга келолмай ўтирарди. Ўзининг қўрқоқлигидан газаби қайнаган Жюльен ичида: «Соат ўнга бонг урган заҳоти куни бўйи дилимга туғиб юрган ишни қиламан, акс ҳолда хонамга бораман-да, пешанамдан отаман», деб қўйди.

Мана, ҳаяжондан ўзини бутунлай йўқотиб ўтирган Жюльен юраги така-пука бўлиб зориқиб кутган сўнгги дақиқа ҳам етиб келди, баланд минорадаги соат унинг тепасида ўн марта данғиллади. Бу машғум жомнинг ҳар бир данғиллаши унинг юрагини ўйнатиб, гўё титрашга мажбур этаётган эди.

Ниҳоят, сўнгги ўнинчи марта данғиллаб, ҳали ҳавода янграб турган пайтда Жюльен қўлини де Реналь хоним томонга узатди-да, унинг қўлини ушлади, хоним дарҳол қўлини тортиб олди. Жюльен нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, яна хонимнинг қўлидан тутди. У қанчалик ҳаяжонланган бўлмасин, аёлнинг қўли муздек эканини ҳис этиб, беихтиёр ажабланди. У қўлини жон-жаҳди билан қисди, қўл чиқиб кетишга яна бир бор уриниб кўрди-ю, ниҳоят, унинг кафтида жимиб қолди.

Жюльен яйраб ҳузур қилди – бу де Реналь хонимни севиб қолганидан эмас, балки ниҳоят, бу даҳшатли қийноқ тугаганидан эди. Дервиль хоним ҳеч нимани сезмасин учун у гап бошлашни лозим

топди, – унинг товуши жарангдор ва дадил эшитилди. Де Реналь хоним эса, аксинча, ҳаяжондан энтикиб-энтикиб сўзлаганидан Дервиль хоним, дугонамнинг тоби қочди шекилли, деган хаёлга борди-да, уйга қайтишни таклиф қилди. Жюльен хатарни сезиб қолди: «Агар де Реналь хоним ҳозир меҳмонхонага кириб кетгудек бўлса, яна кун бўйи менга азоб берган ўша аҳмоқона аҳволга тушаман. Мен унинг қўлини ҳали бу ҳуқуққа бутунлай эришдим, дейиш даражасида кўп ушлаганим йўқ».

Дервиль хоним яна бир бор уйга киришни таклиф қилган эди, шу заҳоти Жюльен итоаткорлик билан жимиб қолган қўлни маҳкам қисди.

Ўрнидан тура бошлаган де Реналь хоним қайтиб жойига ўтирди-да, аранг эшиттириб деди:

– Чинданам бир оз тобим қочиб турибди, лекин тоза ҳавода ўтириш яхшироққа ўхшайди.

Бу сўзлар Жюльенни шунчалик қувонтириб юбордики, у ўзини осмоннинг еттинчи қаватида ҳис этди: йигит ҳар қандай муғамбирликни унутиб, шу қадар сухандонлик билан сўзлай бошладик, унинг гапларини тинглаб ўтирган икки дугонага шу тобда Жюльендан ёқимлироқ одам дунёда йўқдай туюлди. Аммо унинг тўсатдан қўзиган бу сўзамоллигида маълум даражада юраксизлик аломати ҳам бор эди. У, ишқилиб момақалдиروқдан дарак берувчи манави кучли шамол асабига тегаётган Дервиль хоним бир ўзи уйга кириб кетмасайди, деб қаттиқ чўчиётганди. У ҳолда Жюльеннинг де Реналь хоним билан ёлғиз қолишига тўғри келарди. Йигит беихтиёр юрак бетлаб беканинг қўлидан ушлаган бўлса-да, бироқ энди у де Реналь хонимга лоақал бир офиз сўз айтишга ожизлик қиларди. Агар хоним жуда мулойимлик билан бўлса ҳам бирор нима деб таъна қилгудай бўлса,

у ўзини мағлуб ҳис этарди-ю, ҳозиргина эришган галабаси саробга айланарди-қўярди.

Жюльеннинг бахтига, бу кеча унинг ҳаяжонли кўтаринки нутқлари ҳатто у ҳақида ўқтин-ўқтин болаларга ўхшаш тортинчоқ дейдиган ва ҳеч қизиқ жойи йўқ деб ҳисоблайдиган Дервиль хонимни ҳам ўзига ром этди. Қўли Жюльеннинг кафтида тинчгина турган де Реналь хонимга келсак, у ҳозир гўё беҳуш одамдек, ҳеч нимани ўйламасди. Ривоятга кўра, нақ Карл Шерюракнинг ўзи ўтказган улкан арғувон остида кечган бу соатлар унинг учун умрининг охиригача энг бахтиёр дамлар бўлиб қолди. У шамолнинг қалин арғувон япроқлари орасида хўрсиниши, ёға бошлаган ёмғирнинг сийрак томчилари япроқларга чирсиллаб урилишини ҳузур қилиб тингларди. Жюльен ўзини гоятда хурсанд қилиш мумкин бўлган бир нарсага эътибор бермади: де Реналь хоним шамол оёқлари остига қулатиб юборган гултувакни кўтараётган холавачасига ёрдам бериш учун бир зум ўрнидан турди ва ноилож унинг кафтидан қўлини тортиб олди, бироқ жойига қайтиб ўтирган заҳоти, гўё бу анчадан буён одат тусига кириб қолгандай, деярли ўз ихтиёри билан қўлини унга топширди.

Аллақачон ўн иккига занг урган бўлиб, уйга кириш пайти келган эди, улар хона-хоналарига тарқаб кетишди. Ўз севгисидан мутлақо маст бўлган де Реналь хоним шундай бир масъуд кайфиятда эдики, қилган иши учун ўзидан ўпкалаш унинг ҳатто хаёлига ҳам келмади. У тун бўйи мижжа қоқмай чиқди, бахтиёрликдан сира ҳам уйқуси келмасди. Кунни бўйи қалбидаги тортинчоқлик ва ғурур ўртасидаги курашдан бутунлай силласи қуриган Жюльен эса дарҳол донг қотиб ухлаб қолди.

Уни эрталаб соат бешда уйғотишди, агар де Реналь хоним билганида, – унинг учун қандай оғир

зарба бўлиши мумкин бўлган шу нарсани қайд қилиш керакки, – Жюльен ҳатто уни эсламади ҳам. У ўз бурчини, қаҳрамонона бурчини бажарди, холос. Йигит шу фикрдан маст бўлиб, хонасини ичидан қулфлаб олди-да, яна бошқатдан ҳузур қилиб ўз қаҳрамонининг жасорати ҳақидаги ҳикояни ўқишга киришди.

Нонуштага чақиришганида у Буюк Армиянинг операциялари тўғрисидаги батафсил маълумотларни ўқийвериб, ўзининг кеча қозонган ғалабасини унутиб ҳам қўйган эди. У емакхонага тушар экан, ҳазил аралаш: «Бу аёлга, сизни севиб қолдим, деб айтиш керак бўлади», дея хаёлидан ўтказди.

Бироқ у ўзи ўйлаган хумор кўзлар ўрнига жаноб де Реналнинг баджаҳл башарасини кўрди. Жаноб мэр икки соат бурун Веррьердан келган бўлиб, ҳозир Жюльеннинг эрталаб болалар билан шуғулланмаганидан гоятда норози эканини мутлақо яширмасди. Бирор нарсадан норози бўлган ва бу норозилигини ошқора изҳор этишга ўзини ҳақли деб ҳисоблаган пайтда бу димоғдор одамдан жирканчроқ кимсани тасаввур қилиб бўлмасди.

Эрининг ҳар бир заҳаролуд сўзи де Реналь хонимнинг юрагига найзадек санчилмоқда эди. Бироқ Жюльеннинг ҳамон димоғи шундай чоғ, бутун хаёли бир неча соат давомида тасаввуридан ўтган буюк ишларда эдики, дарҳол манави дағал воқеликка қайтиш йигит учун анча мушкул бўлди: жаноб де Реналнинг қўпол танбеҳлари унинг онгига деярли етиб бормаётган эди. Ниҳоят у:

– Тобим қочиб турган эди, – дея жавоб қилди.

Йигит бу сўзларни шундай бир дағаллик билан айтдики, табиатан жиззаки бўлган Веррьер мэридан мулойимроқ одамнинг ҳам жаҳли чиққан бўларди: жаноб де Реналь бир кўнгли Жюльенни дарҳол қувиб юбормоқчи ҳам бўлди. Бироқ иш ху-

сусида сира ҳам шошилмасликни одат қилиб олгани туфайли ўзини тўхтатиб қолди.

«Бу ярамас бола хонадонимда бир оз обрў орттирди, – дея хаёлидан ўтказди у. – Валено уни дарҳол болаларига тарбиячи қилиб олса керак, ё бўлмаса Элизага индамай уйланиб кетавериши ҳам мумкин, у ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам ичида менидан кулиб юради».

Лекин ана шу жўяли мулоҳазаларига қарамай жаноб де Реналь ўз норозилигини шундай қўпол сўзлар билан изҳор қила бошладики, аста-секин Жюльеннинг ҳам жаҳди чиқиб кетди. Де Реналь хоним кўз ёшларини аранг тийиб турарди. Улар стол ёнидан туришган заҳоти хоним Жюльеннинг ёнига келиб, унинг қўлтиғидан тутди-да, боққа чиқиб сайр қилишни таклиф этди, у йигитнинг қўлига дўстона таяниб олди. Бироқ де Реналь хоним нима деб тасалли бермасин, Жюльен нуқул:

– Боёнлар ана шунақа бўлар экан, – дея охишта жавоб қиларди.

Жаноб де Реналь уларнинг ёнида борарди, уни кўриб Жюльеннинг газаби янада жўш урарди. У бирдан де Реналь хонимнинг ўзига очиқдан-очиқ таяниб олганини сезиб қолди-ю, ижирганиб кетди: у хонимни қўполлик билан итариб юборди-да, қўлини тортиб олди.

Унинг бахтига жаноб де Реналь бу янги беадабликни сезмай қолди, буни фақат дугонасининг йиғлаб юборганини кўрган Дервиль хоним пайқарди. Худди шу пайт жаноб де Реналь боғнинг нариги четини кесиб ўтган ва ўзгаларга юриш ман қилинган йўлкадан юришга журъат этган деҳқон қизчага тош ота бошлаган эди.

– Жаноб Жюльен, ўтинаман, ўзингизни босинг, ҳар қандай одамнинг ҳам кайфияти бузилади-ку ахир, – деди унга қараб Дервиль хоним.

Жюльен унга чексиз нафрат билан совуқ назар ташлади.

Бу нигоҳ Дервиль хонимни ҳайратга солди, аммо у йигитнинг бу қараши билан нима демоқчи эканлигини пайқаганида янада кўпроқ ажабланарди: у ҳолда хоним Жюльеннинг кўзларидан интиқом олишини уққан бўларди. Робеспьерлар, турган гап, худди ана шундай хўрлик тортилган дақиқаларда юзага келади.

– Бу Жюльенингиз жуда қаҳри қаттиқ экан-ку, мен ундан чўчиб қолдим, – деди аста Дервиль хоним дугонасига қараб.

– Негаям жаҳди чиқмасин ахир? – дея жавоб қилди де Реналь хоним. – Болалар жуда яхши ўқишяпти. Бунинг учун у озмунча меҳнат қилдими ахир. Шундай экан, бир кунгина эрталаб улар билан машғулот ўтказмаса нима бўлибди? Йўқ, ростини айтиш керак, эркаклар ўлгудай қўпол халқ бўлади.

Де Реналь хоним умрида биринчи марта дилида эридан ўч олгиси келди. Боёнларга нисбатан Жюльеннинг қалбида жўш ураётган кучли нафрат сиртига тепай деб турарди. Унинг бахтига шу пайт жаноб де Реналь боғбонни чақирди-да, биргалашиб боғни кесиб ўтадиган ўша сўқмоқни тиканли шох-шаббалар билан тўса бошлашди. Жюльен сайр пайти ўзига нисбатан айтилаётган ширин гапларнинг бирортасига ҳам эътибор бермай борарди. Жаноб де Реналь улардан нари кетиши билан иккала дугона жуда чарчашганини баҳона қилиб, Жюльеннинг икки қўлтигидан олишди.

Ҳаяжон ва саросимадан қизариб кетган бу икки аёл ўртасида борар экан, Жюльен такаббуридан оқарган юзи, баджаҳл қиёфаси билан улардан кескин фарқ қилиб турарди. Шу тобда йигит бу аёл-

лардан ва дунёдаги барча нозик ҳис-туйғулардан нафратланарди.

«Ҳеч бўлмаса йилига беш юз франк даромадим бўлганида борми, – дерди у ўзига ўзи, – ўқишимга етса бўлгани эди! Эҳ, ўшанда бу жанобга тупурган бўлардим».

Ана шундай мулоҳазаларга берилиб кетган Жюльен иккала дугонанинг илтифотларига деярли эътибор бермас, қулоғига кирган беш-олти оғиз сўз эса зардасини қайнатар, унга бемаъни, аҳмоқона, ожиз гап – хуллас, хотинларнинг сафсатаси бўлиб туюлар эди.

Суҳбат узилиб қолмасин учун бирор нарса дейиш ниятида де Реналь хоним йўл-йўлакай эрининг бир фермердан маккажўхори пояси сотиб олгани ва бутун Веррьердан ана шу фермер билан учрашиш учунгина келганини айтиб қолди. Бу ерларда ўша пояни тўшакка тиқишар эди.

– Эрим энди бу ерга қайтиб келмайди, – дея қўшимча қилди де Реналь хоним. – У малай билан боғбонни чақириб кетди, энди учовлашиб уйдаги барча тўшакларга қайтадан похол тиқиб чиқишадди. Бугун эрталаб улар биринчи қаватдаги ҳамма тўшакларга похол тиқишди. Энди иккинчи қаватга қўтарилишадди.

Жюльеннинг башараси ўзгариб кетди, у де Реналь хонимга ғалати қараш қилди-да, қадамини тезлатиб, бека билан илгарилаб кетди. Дервиль хоним ортда қолди.

– Мени қутқаринг, – деди Жюльен де Реналь хонимга. – Бу ишни ёлғиз сиз бажара оласиз, биласиз-ку ахир, анави малай мени ўлгудай ёмон кўради. Сизга ростини айтишим мумкин: менда бир сурат бор, уни тўшакка яшириб қўйган эдим.

Бу гапни эшитиб, де Реналь хонимнинг бирдан ранги оқариб кетди.

– Менинг хонамга ҳозир фақат сиз кира оласиз. Тўшакнинг дераза томонидаги бурчагини сездирмай титкилаб кўринг, кичкина қутича топасиз: картондан ясалган силлиққина қора қутича.

– Сурат ўша қутичадами? – дея аранг сўради де Реналь хоним оёқлари майишиб кетаётганини ҳис этиб.

Аёлнинг руҳи тушиб кетганини пайқаган Жюльен дарҳол бундан фойдаланди.

– Сиздан яна битта илтимосим бор: ўтинаман, хоним, марҳамат қилиб ўша суратни очиб кўрма-сангиз – бу менинг сирим.

– Сир дейсизми? – дея шивирлаб такрорлади де Реналь хоним.

Хоним гарчи ўз давлати билан кеккаядиган ва бойлик орттиришдан бўлак ҳеч нимани ўйламайдиган такаббур одамлар орасида ўсиб вояга етган бўлса-да, қалбида уйғонган севги туфайли анча олийҳиммат бўлиб қолганди. Дили қанчалик ранжиган бўлмасин, у Жюльендан топшириқни бажариш учун билиши лозим бўлган баъзи тафсилотларни фидокорлик билан сўраб олди.

– Яхши, – деди у уй томон кета туриб, – демак, кичкина юмалоқ қутича, сип-силлиқ қора қутича, дедингиз-а?

– Ҳа, шундай, хоним, – дея жавоб қилди Жюльен хавф-хатар сезган кишиларда пайдо бўладиган қатъийлик билан.

Хоним худди қатлга ҳукм қилинган одамлардек оппоқ оқариб иккинчи қаватга кўтарилди. Шунча изтироб чеккани етмагандек, у бирдан кўнгли беҳузур бўлаётганини сизди, бироқ Жюльенга ёрдам беришим лозим, деган фикр унга далда берди.

«Мен қандай бўлмасин ўша қутичани олишим керак», деди ўзига ўзи хоним.

Шу пайт у худди Жюльеннинг хонаси олдида хизматкор билан гаплашаётган эрининг товушини

эшитиб қолди. Лекин хонимнинг бахтига улар болалар бўлмасига ўтиб кетишди. У тўшакнинг бир четини кўтариб, қўлини шу қадар шитоб билан похол ичига тикқанидан бармоқлари тирналиб кетди. Гарчи оғриққа чидамсиз бўлса-да, бироқ ҳозир у буни ҳатто сезмади ҳам, чунки шу пайт қўли силлиқ қутичага теккан эди. Хоним қутичани шартта олди-да, югуриб хонадан чиқиб кетди.

У эри кўриб қолиши мумкинлигидан қўрқмай қўйган заҳоти бу қутича ҳақидаги фикр унинг қалбини шу қадар изтиробга солдики, хоним чиндан ҳам ҳушини йўқотаёзди.

«Демак, Жюльен қандайдир аёлни севади, қўлимдаги манави қутичада эса ўша аёлнинг расми бор».

Рашк ўтида ёнар экан, де Реналь хоним дармонсизланиб, даҳлизда турган стулга ўтириб қолди. Хонимнинг ўта соддалиги бу гал ҳам жонига ора кирди. Унинг борлигини қамраб олган ҳайрат чекаётган изтиробларини бир оз бўлса-да енгиллаштириб турарди. Даҳлизга Жюльен кириб келди, у хонимнинг қўлидан қутичани юлқиб олди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай ўз хонаси томон отилди ва дарҳол каминга ўт ёқиб, қутичани оловга итқитди.

«Наполеоннинг сурати-я, – дерди у бош чайқаб ўзига ўзи. – Унинг келиб-келиб узурпаторга бўлган чексиз нафратини намойиш қилиб юрган одамнинг сақлаб қўйганини айтмайсизми. Ашаддий роялист, бунинг устига мендан жаҳли чиқиб юрган жаноб де Реналь бу суратни топиб олганида борми?! Одам шунақаям эҳтиётсиз бўладими: сурат орқасидаги оқ картонда қўлим билан битилган бир неча сатр ёзув бор. Уни ўқиган одамнинг Наполеонга сажда қилишимга гумони қолмайди. Қачон муҳаббат изҳор қилган бўлсам тагига кунини ёзиб қўйганман. Сўнги сатрни куни кеча ёзган эдим».

«Бутун обрў-эътиборим бир зумда барбод бўларди-қўярди, – дерди ўзига ўзи Жюльен қутичанинг ловиллаб ёнишини кузатар экан, – ахир менинг бутун бойлигим ана шу обрў-эътиборим-ку, шу орқали кун кўряпман... Ҳе, кўрган куним қурсин».

Орадан бир соат ўтгач, ғоят чарчаган ва ўзига ўзи раҳми келиб кетган Жюльеннинг юраги жуда тошиб кетди. Де Реналь хоним билан тўқнашиб қолганида йигит хонимнинг қўлини илгари сира ҳам ҳис этмаган бир самимият билан лабига босди. Хонимнинг чеҳраси бахтиёрликдан гул-гул очилиб кетди-ю, лекин шу заҳоти рашкнинг зўридан уни итариб юборди. Боягина эшитган ҳақоратлардан аламзада бўлиб турган Жюльен эс-ҳушини йўқотаёзди. У де Реналь хонимнинг тимсолида фақат бадавлат бекани кўрди холос, йигит нафрат билан хонимнинг қўлини қўйиб юборди-да, нари кетди. У қаттиқ хаёлга чўмиб боғни кезиб юрар экан, бирдан аламзадалик билан илжайди.

«Худди ўзимга ўзим хўжайиндай бемалол сайр қилиб юрибман. Болаларга мутлақо эътибор ҳам бермайман. Агар шундай юраверсам, яна жаноб де Реналнинг ҳақоратли таъна-тазарруларини эшитишга тўғри келади. Унинг эса шундай қилишга ҳақи бор».

Шуни хаёлидан ўтказар экан, Жюльен болалар бўлмаси томон югуриб кетди.

Болаларнинг кичиги, – Жюльен бу кенжатоини жуда яхши кўрарди, – унинг ёнига келиб эркалана бошлаган эди, йигитнинг дилидаги дард-алам бир оз юмшагандек бўлди.

«Бу ҳали мендан нафратланмайди, – дея ўйлади у. Лекин шу заҳоти, бу ҳам ожизликниинг худди ўзгинаси, деган хаёлга бориб, дилида ўзини койиб берди. – Бу болалар мени худди кеча уларга олиб беришган ов итини эркалатгандек эркалатишади».

Х

Нотавон кўнгилга кўтир жомашов

*Пинҳон эрур эҳтирос, аммо уйиб қовогин
Ул нори ниҳонини ўзи этмакда ошкор.
Худди шундоқ осмон қора тун босган чоги
Бўрондан берур хабар, бир бўронки, қаҳвор.
Байрон, «Дон Жуан»*

Жаноб де Реналь қасрдаги барча хоналарни айланиб чиқар экан, янгитдан сомон тиқилган тўшакларни кўтариб хизматкорлар билан бирга яна болалар хонасига кириб келди. Бу одамнинг кутилмаганда пайдо бўлиши сабр косаси тўлиб турган Жюльен учун сўнгги томчи бўлди.

У ранги оқариб, жаноб де Реналнинг ёнига шундай бир шижоат билан бордики, жаноб мэр уни илгари сира ҳам бундай важоҳатда кўрмаган эди. Жаноб де Реналь тўхтади-да, хизматкорларига ўгирилиб қаради.

– Афандим, – деди Жюльен, – наҳотки сиз болаларим ҳар қандай бошқа тарбиячи билан ҳам шундай муваффақиятга эришиши мумкин, деб ўйлаган бўлсангиз? Агар «йўқ» десангиз, – давом этди у жавобни кутиб ўтирмай, – у ҳолда болаларни ўз ҳолига ташлаб қўйибсан, дейишга қандай тилингиз борди?

Аввалига қўрқиб кетган жаноб де Реналь энди бир оз ўзига келиб, бу ярамас бола бекорга бундай дўқ урмаяпти, чамаси, бирорта одам унга кўп тўлашни таклиф қилган-у, энди у бизникидан кетмоқчи бўлса керак, деган хаёлга борди. Ҳазабини босолмай қолган Жюльен эса:

– Мен сизсиз ҳам бемалол яшайвераман, афандим, – дея қўшимча қилди.

– Сизнинг шу қадар ҳаяжонланиб кетганингиздан ғоят афсусланияпман, – деди жавобан хиёл ду-

дуқланиб жаноб де Реналь. Хизматкорлар шу ерда, улардан ўн қадамча нарида тўшакларни жой-жойга ёзишмоқда эди.

– Мен сиздан бошқа гапни кутяпман, афандим, – дея қичқирди баттар газабланган Жюльен. – Боя хонимлар олдида мени қандай ҳақоратлаганингизни бир эслаб кўринг-а.

Жаноб де Реналь Жюльеннинг муддаосини жуда яхши тушунарди. Унинг дилида қаттиқ кураш кетмоқда эди.

Шу пайт ортиқ чидаёлмай қолган Жюльен унга қараб:

– Бу ердан чиқиб, тўғри қаёққа боришни жуда яхши биламан, афандим, – дея қичқирди.

Бу гапни эшитиб, жаноб де Реналь Жюльенни дарҳол жаноб Валенонинг уйида тасаввур қилиб кўрди.

– Хўп яхши, тақсир, – дея тўнғиллади у ниҳоят гўё оғир операцияга рози бўлиб жарроҳга мурожаат қилаётган одамдай. – Илтимосингизни бажаришга розиман. Индиндан бошлаб – ўша куни худди биринчи сана бўлади – ойига эллик франкдан маош оласиз.

Жюльеннинг хахолаб кулиб юборишига сал қолди: у шу қадар ҳайратга тушган эдики, дилидаги газабдан асар ҳам қолмади.

«Демак, бу махлуқдан ҳали кам нафратланган эканман, – дея хаёлидан ўтказди у, – бу разилнинг шундан бўлакча кечирим сўраш қўлидан ҳам келмаса керак».

Боядан бери бу машмашани оғзиларини очиб томоша қилиб турган болалар жаноб Жюльеннинг жуда жаҳли чиққани, лекин энди у ойига эллик франкдан маош олажагини гапириб бериш учун боғда юрган оналари томон югуришди.

Жюльен ғоят зардаси қайнаб турган жаноб де Реналга қиё ҳам боқмай, одати бўйича, болаларнинг ортидан чиқиб кетди.

«Бу лаънати Валено мени ҳозирнинг ўзидаёқ бир юз олтмиш саккиз франкка тушириб турибди, – дерди ўзига-ўзи мэр. – Анави ташландиқ болаларнинг таъминоти масаласида унга қаттиқроқ шама қилиб қўйиш керакка ўхшайди».

Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас Жюльен яна унинг олдида пайдо бўлди:

– Қилган гуноҳларимга тавба қилмоқ учун пирим – жаноб Шеланнинг ҳузурига бормоғим даркор, бир неча соатга кетаётганимдан сизни хабардор қилиб қўймоқчиман.

– Бемалол, азизим Жюльен, – деди жаноб де Реналь қандайдир сохта бир кулги билан. – Кечгача бемалол юраверинг. Истасангиз, эртага куни бўйи келмасангиз ҳам майли, азизим. Богбонга айтинг, отни эгарлаб берсин, Веррьерга пиёда бормайсиз-ку ахир.

«Ҳаммаси равшан. У Валенога жавоб бергани кетди, – дея хаёлидан ўтказди жаноб де Реналь. – У менга ҳеч қандай ваъда бермади-ку ахир, ҳай майли, бу тирмизакни ўз ҳолига қўйиб бериш керак, бир оз жаҳлидан тушсин».

Жюльен жадал юриб, тоғ томон йўл олди. У ердаги катта ўрмонни кесиб ўтилса, Вержидан тўғри Веррьерга тушиш мумкин эди. Бироқ унинг ҳозир тўғри жаноб Шеланнинг олдига бориш нияти йўқ эди. Шу тобда у яна муғамбирлик билан мунофиқлик қилишни мутлақо истамасди. У кўнглига келган гапларнинг поён-соёнига етмоғи ва жўш ураётган ҳис-туйғуларига эрк бермоғи керак эди.

«Мен жангда ғалаба қилдим, – деди Жюльен ўзини ҳеч ким кўрмайдиган ўрмонга кирган заҳоти, – ҳа, мен ғалабага эришдим».

У ҳозиргина бошидан кечирган воқеаларни ўйларкан, ҳузур қилиб, кўнгли жойига тушди.

«Демак, энди мен ойига эллик франк маош олар эканман-да. Бу дейман, жаноб де Реналь жуда

қўрқиб кетганга ўхшайди-ку. Лекин нимадан қўрқ-дийкин?»

Бир соат бурун унинг жуда ғазабини қайнатган бу бадавлат ва нуфузли одамнинг нимадан бундай қўрқиб кетгани ҳақида хаёл суриб борар экан, Жюльен аста-секин қандайдир ширин, роҳатбахш ҳис-туйғуга берилди. У бир зум ўзи оралаб кетаётган манави ўрмоннинг ажойиб гўзаллигига маҳлиё бўлиб қолди. Бир вақтлар тоғдан узилиб тушган улкан харсанглар жарлик тубида айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Забардаст шамшод дарахтлари нақ қояларнинг чўққисига қадар ўсган бўлиб, уларнинг ости муздек салқин эди, ҳолбуки, бир неча қадам наридаги офтобрўяни қуёш шунчалик ёндирардики, у ерда туриб бўлмасди.

Жюльен улкан қоялар соясида бир оз дам олди-да, сўнг борган сари юқорилаб, тоққа кўтарила бошлади. Тезда у кўзга аранг чалинадиган сўқмоққа бурилди. Бу ердан фақат эчки боқувчи чўпонларгина юришгувчи эди. У сўқмоқдан бир оз юргач, баланд қояга тирмашиб чиқди-ю, ниҳоят, ўзини бутун дунёдан мутлақо ажралган ҳолда ҳис этди. У баландликка кўтарилганидан лабла-рига табассум югурди: бу унинг орзуси ушалганини яққол кўрсатиб турарди. Мусаффо тоғ ҳавоси унинг дилини равшанлаштириб, ҳатто қандайдир қувонтириб ҳам юборганди. Веррьер шаҳри мэри ҳамон унинг кўз ўнгида, дунёдаги барча боёнлар ва барча сурбет одамларнинг тимсоли сифатида гавдаланарди, бироқ унинг қалбида жўш ураётган нафрат қанчалик кучли бўлмасин, йигит дилида шахсан жаноб де Реналга нисбатан ҳеч қандай гараз йўқ эди. Агар жаноб де Реналь билан учрашмай қўйса, бир ҳафта ўтар-ўтмас унинг ўзини ҳам, қасрини ҳам, итларини ҳам, болалари-ю бутун оиласини ҳам унутиб юборган бўларди. «Билмадим,

қай йўсинда уни шунча пулни қурбон қилишга мажбур этдим экан. Йилига эллик экюдан ортиқ-а, ахир. Ундан бир дақиқа олдин эса даҳшатли хавфдан аранг қутулган эдим. Мана сенга бир кунда икки галаба; тўғри, иккинчисида менинг ҳеч қандай хизматим йўқ, ҳарқалай, бунга қандай эришганимнинг сабабини аниқлаб олсам бўларди. Ҳай майли, қўнгилсиз мулоҳазаларимни эртагача қўя турайлик».

Жюльен август ойининг жазирама қуёшида мисдай қизиб кетган осмонга тикилганича баланд қоя устида турарди. Қоя остидаги майсазорда сўзанақлар тинимсиз чирилларди, улар тинганида эса ҳаммаёқ жимжит бўлиб қоларди. Шу тобда унга пастликдаги водийнинг узоқ-узоқ жойларигача яққол кўриниб турарди. Жюльеннинг тепасидаги қоядан парвоз қилган қарчиғай гоҳо-гоҳо бир кўриниб, улкан доира ясаб учмоқда эди. Жюльен беихтиёр бу йиртқич паррандани кузата бошлади. Қушнинг вазмин ва қудратли парвози уни ҳайратга соларди, йигит унинг қудрати, унинг ёлғизлигига ҳавас қиларди.

Наполеоннинг тақдири ана шундай бўлган, эҳтимол унинг қисмати ҳам шундай бўлар.

XI

Кечки пайт

*Унга ярашиб турар ҳаттоки кибру ҳаво.
Ногоҳ титраб кетдию оппоққина қўлчаси.
Йигитнинг қўлларидан сирғалиб чиқиб кетди,
Кетаркан, йигит қўлин оҳиста қисиб қўйди,
Сезиб бўлмас ҳолатда эдики, бу замзама:
«Наҳотки шундоқ бўлса?» – деди хўрсиниб йигит.*

Байрон, «Дон Жуан».

Бироқ Веррьерда ҳам бирров кўриниш бермоғи лозим эди. Унинг омади келди. Жюльен кюренинг олдидан чиққан заҳоти жаноб Валенога дуч келиб қолди-ю, дарҳол унга маоши ошганлигини айтди.

Вержига қайтгач, Жюльен қоронғу тушгунича кутиб турди-да, шундан кейингина боғ томон равона бўлди. У бутун бошидан кечирган барча машмашалардан сўнг руҳан чарчаган эди. «Уларга нима дейман?» – дея безовта бўлиб ўйларди у, хонимлари ҳақида эслар экан, унинг худди ҳозирги руҳий ҳолати одатда аёлларни қизиқтирадиган барча майда тасодифларга жуда монанд эканлиги эса Жюльеннинг хаёлига ҳам келмасди.

Дервиль хоним ва ҳатто унинг дугонаси ҳам кўпинча Жюльенни тушунолмайд қолишарди, лекин у ҳам ўз навбатида хонимларнинг гапини чалакам-чатти тушунарди. Шухратпараст йигит қалбида жўш урувчи эҳтирослар шиддати – таъбир жоиз бўлса – улуғворлиги уларга ана шундай таъсир қиларди. Бу ғаройиб йигитнинг қалбида эса ҳар қуни тўфонлар кўтарилиб турарди.

Бироқ бу оқшом боғ томон йўл олар экан, Жюльен кўҳдиккина холаваччаларнинг орзу-истакларини бажонидил тинглашга мойил эди. Хонимлар уни кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтиришган экан.

Жюльен де Реналь хонимнинг ёнига, ўзининг одатдаги жойига бориб ўтирди. Тезда қоронғу тушди. Йигит боядан бери олдидаги стул суянчиғида кўриб турган оппоқ қўлни кафтига олишга уриниб кўрди. Қўл аввалига иккиланиб турди-да, кейин шартта кафтидан силтаниб чиқди, Жюльен ўзидан хафа эканликларини яққол ҳис этди. Йигит ортиқча тирғилмай қувноқлик билан у ёқ-бу ёқдан гап сотиб ўтирган эди, бирдан жаноб де Реналнинг қадам товуши эшитилиб қолди.

Жаноб мэрнинг эрталаб айтган қўпол гаплари ҳамон Жюльеннинг қулоғида жаранглаб турарди. «Пулининг кучи туфайли кўнглига келганини қайтармайдиган манави тўнғизнинг устидан бир кулмайманми, – дея хаёлидан ўтказди у. – Ҳозир, худди ўзининг олдида хотинининг қўлини ушлайман. Ҳа, ҳа, худди шундай қиламан, эрталаб у мени нафрат билан таҳқирлаган эди. Мен эса хотинининг қўлини ушлайман».

Шу дақиқадан бошлаб Жюльеннинг табиати-га мутлақо бегона бўлган хотиржамлик уни тарк этди. Бу истак унинг бутун қалбини қамраб олди, шу тобда у бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди. Шундай қилиш керакки, қўлини ушлаганда де Реналь хоним индамасин.

Жаноб де Реналь дарғазаб бўлиб сиёсатдан гапирмоқда эди: Веррьердаги икки-уч тадбиркорнинг ҳамёни анча қаппайиб қолибди, чамаси, яқин орада улар бундан ҳам бадавлат бўлиб кетса керак, турган гап, сайлов пайтида улар жаноб мэрнинг йўлига тўғаноқ бўладилар. Дервиль хоним диққат билан қулоқ солиб ўтирарди. Бу сафсата сотишдан зардаси қайнаган Жюльен стулини де Реналь хонимга яқинроқ сурди. Атроф шу қадар қоронғу эдики, ҳеч нима кўринмасди. У юрак бетлаб қўлини хонимнинг тирсағидан юқорисигача

яланғоч бежирим қўли ёнига қўйди. У ҳаяжонланиб, бутун фикри, хаёли пароканда бўлиб кетди, у ўша ажойиб қўлга юзини теккизди-да, бирдан дадилланиб, уни лабларига босди.

Де Реналь хоним қалтираб кетди. Ахир эри бор-йўғи тўрт қадамча нарида ўтирган эди-да, хоним дарҳол қўлини Жюльенга узатди ва шу билан бирга уни ўзидан хиёл нарига итариб қўйди. Жаноб де Реналь ҳамёнини қаппайтириб ётган анави муттаҳам ва якобинчиларни яниб, уларни лаънатлар экан, Жюльен узатилган қўлни эҳтирос билан кетма-кет ўпарди, лекин, эҳтимол бу бўсалар фақат де Реналь хонимгагина шундай эҳтиросли бўлиб туюлаётгандир. Бўлмасам боёқиш хоним ўзи учун машғум бўлган шу куни жони дилидан севишини ўзи ҳам тан олмай юрган одамнинг ўзга бир маҳбубага кўнгиб берганлиги ҳақидаги далилни қўлида тутиб турган эди. Жюльен уйда йўқлигида хоним куни бўйи ўзини жуда бахтсиз ҳис этди ва бу ҳол уни бирмунча мулоҳаза юритишга мажбур қилди.

«Бу қанақаси, наҳот севиб қолган бўлсам? – дерди у ўзига ўзи. – Мен севиб қолдимми? Нима бало, эрим, бола-чақам бўлса ҳам бирдан севиб қолсам-а? Лекин мен қалбимда эримга нисбатан Жюльенни бир зумга бўлса-да унутишимга йўл қўймайдиган манави мудҳиш васвасага ўхшаш туйғуни сираям ҳис этмаган эдим-ку. Ахир Жюльен аслини олганда ҳали ёш болаку, у шунчаки мени жуда ҳурмат қилади. Бу васваса ўтиб кетади, албатта. Бу йигитчага нисбатан дилимда қандай ҳис-туйғу борлиги эрим учун бари бир эмасми? Жюльен билан қиладиган суҳбатларимизни, унинг барча фантазияларини эшитса, жаноб де Реналь зерикиб ўларди; унга бу гапларнинг нима кераги бор? У ўз ишлари билан банд, боз устига мен

Жюльенни деб уни бирор жиҳатдан камситаётганим йўқ-ку».

Илгари сира ҳис этмаган муҳаббат туйғусидан алданган бу соддадил аёл қалбида мунофиқликдан асар ҳам йўқ эди. У алданганини ўзи ҳам сезмаган бўлса-да, виждони беихтиёр безовта бўла бошлади. Жюльен боғда пайдо бўлганида хоним дилидаги ана шу курашдан изтироб чекмоқда эди. Де Реналь хоним Жюльеннинг товушини эшитди-ю, шу заҳоти унинг ёнига келиб ўтирганини кўрди. Хонимнинг юраги гўё бахт унга қанот бағишлагандек бир орзиқиб тушди. Бу бахтиёрлик туйғуси шу икки ҳафта давомида ҳар куни хонимнинг кўнглини банд этишдан ҳам кўра кўпроқ уни ҳар гал бениҳоя ҳайратга соларди. Бироқ орадан бир дақиқа ўтди. «Бу қанақаси бўлди? – деди хоним ўзига ўзи. – Демак, уни кўришим билан ҳамма гуноҳларини кечириб юраверар эканман-да». Унинг юраги орқасига тортиб кетди, худди ана шу пайт хоним қўлини тортиб олди.

Йигитнинг эҳтиросли бўсалари, – шу пайтга қадар хонимнинг қўлини ҳеч ким бундай ўпмаган эди, – Жюльен, эҳтимол, бошқа бирор аёлни севар, деган фикрни унинг миясидан дарҳол чиқариб юборди. Жюльен энди унинг олдида мутлақо бегуноҳ эди. Шубҳа натижасида туғилган аччиқ алам бир зумда гойиб бўлди, илгари ҳатто тушига ҳам кирмаган ҳузур-ҳаловат туйғусидан эса унинг қалби севги нашидаси ва чексиз қувонч билан тўлиб-тошди. Бойиб кетганларни сира унутолмай ўтирган Веррьер мэридан бўлак барчага бу кеча жуда ажойиб туюларди. Жюльен ўзининг қора нияти, ширин орзуларини бутунлай унутиб қўйганди, ҳолбуки, бу орзуларни рўёбга чиқармоқ учун қанчадан-қанча тўсиқларни енгиб ўтиши лозим эди. У умрида биринчи бор гўзалликнинг қудрат-

ли кучини ҳис этмоқда эди. Йигит ўзи учун сираям хос бўлмаган қандайдир мавҳум ва ширин хаёллар оғушида ўтирар экан, таърифига тил ожиз бўлган, жозибаси билан мафтун этган манави ажойиб қўлни оҳиста қисиб эркалар ва кўзларини юмиб, арғувон япроқларининг тунги майин шабададан шилдирашига, Ду соҳилида жойлашган тегирмондаги итларнинг йироқдан ҳуришига қулоқ соларди.

Бироқ у ҳозир эҳтиросга берилмай, шунчаки кўнгилли ҳордиқ чиқараётган эди. Ўз хонасига қайтар экан, у фақат севимли китобини яна қўлига олгач, қандай ҳузур қилиб ўқишини ўйларди, чунки йигирма ёшли йигит учун кенг дунё ҳақидаги, бу дунёни қай йўсинда ҳайратга солиши тўғрисидаги фикр-мулоҳазалар ҳамма нарсадан ҳам устун турарди.

Аммо у бир оздан сўнг китобни бир четга суриб қўйди. Наполеоннинг зафарли юришлари тўғрисида хаёл сулар экан, у ўзининг бутунги ғалабасига ҳам қандайдир бошқача қарарди. «Ҳа, мен жангда голиб чиқдим, – деди у ўзига ўзи. – Шундай экан, бу ғалабадан фойдаланмоқ керак, ҳозирча чекинар экан, бу кеккайган асилзоданинг попугини пасайтириб қўймоқ даркор. Наполеон темирни ана шундай қизигида босган. Ундан уч кунга жавоб беришини талаб қиламан, шунда дўстим Фукени кўриб келишим мумкин. Агар жаноб де Реналь йўқ деса, унда бутунлай кетаман, деб пўписа қиламан, қаёққа борарди, жавоб беради албатта».

Де Реналь хоним кечаси билан мижджа қоқмай чиқди. Хонимга шу пайтга қадар ўзи умуман яшамагандек туюларди. У Жюльен қўлини эҳтирос билан ўпган ўша ширин дамларни қайта-қайта эслар экан, қалбида ўша мастона туйғуни ҳис этарди.

Шу пайт бирдан унинг хаёлидан бевафолик деган даҳшатли сўз ялт этиб ўтди. Ҳиссий муҳаббат

тушунчасига кирадиган барча жирканч ишлар, тубанлик, фосиқлик туйқусдан унинг кўз ўнгида намоён бўлди. Хаёлида кўринган бу манзаралар эса нозик ва ажойиб образ – унинг Жюльен ҳақидаги ва уни севишдек бахт тўғрисидаги орзусини булғаётгандек эди. Келажак унинг кўз ўнгида даҳшатли бир тарзда гавдаланарди. Хоним барча ундан қандай нафратланишини тасаввур қила бошлади.

Унинг учун бу даҳшатли дақиқалар эди – хоним қалбида алақандай туйғулар уйғонди. Хоним илгари сира кўрмаган ҳузур-ҳаловат мазасини энди татиб кўрмоқчи бўлган ҳам эди, даҳшатли азоб исканжасига гирифтор бўлди-қолди. У шундай изтироб чекиш мумкинлигини илгари сира ҳам тасаввур қилмаган эди, унинг мияси гангиб қолди. У бир дақиқа эримга Жюльенни севиб қолишдан чўчиётганимни айтсаммикин, деган хаёлга ҳам борди. У ҳолда эрига Жюльен ҳақида барча гапларни айтиб беришга тўғри келади-ку. Бахтига, шу пайт у бир вақтлар тўйи арафасида холаси қилган панд-насиҳатларни эслаб қолди. Холаси, хотин киши эрига ҳамма гапниям айтавермаслиги кераклигини, чунки эр, ҳарқалай, хотинига нисбатан ҳукмдор эканлигини унинг қулоғига қўйган эди. Де Реналь хоним нима қиларини билмай гангисиб қолди.

У изтироб чекар экан, миясида бир-бирига зид бўлган фикрлар ғужғон ўйнарди. Гоҳо у, Жюльен мени севмасая, деб чўчирди, гоҳо эса даҳшатга тушиб, ўзини жиноятчи ҳис этарди ва гўё эртагаёқ бўйнига бевафо хотин деб ёзилган тахтачани осиб Веррьердаги шаҳар майдонида, бутун халқ олдида сазойи қилиб, қатл этишаётгандек сесканиб тушарди.

Де Реналь хонимнинг мутлақо ҳаёт тажрибаси йўқ эди, шу боисдан эс-ҳуши жойида пайтида ҳам,

Тангри олдида гуноҳ қилиш – ҳали халойиқ нафратига дучор бўлиш ва халқ олдида сазойи этилиш билан баробар эмаслиги хаёлига ҳам келмасди.

Бевафолик ва унинг фикрича, бу бевафоликдан келиб чиқадиган шармандаликни бир лаҳзагина унутган пайтларида хоним Жюльен билан маъсум ҳаёт кечирса, қандай ажойиб бўлишини ўйларди ва хотираларга берилиб кетиб, Жюльен бошқа аёлни севади, деган мудҳиш шубҳадан қалби ўртана бошларди. Суратни тортиб олишларидан қўрққани учунми ёки уни биров кўриб қолса ўша аёлни бадном қилишдан чўчиганиданми, йигитнинг оппоқ оқариб кетганини де Реналь хоним худди ҳозиргина кўриб тургандек эди. Аёл бу хотиржам ва олижаноб чехрада биринчи бор қўрқув аломатларини кўриши эди. Йигит хоним ёки болаларини деб бирор марта ҳам шунчалик ташвишга тушмаганди. Изтироб чекиш учун бу янги баҳона аёлнинг бусиз ҳам қайғу билан тўлиб-тошган қалбини қаттиқ ўртаб юборди. Де Реналь хоним беихтиёр инграб юборганди, оқсоч қиз уйғониб кетди. Хоним бирдан шам шуъласини ва тепасида эгилиб турган Элизани кўриб қолди.

– Демак, у сизни севар экан-да? – дея қичқириб юборди у ҳушини йўқотиб.

Хонимнинг бахтига, бекасига бир бало бўлганини кўриб ажабланган оқсоч қиз унинг бу гаройиб сўзларига мутлақо эътибор бермади. Де Реналь хоним қандайдир эҳтиётсизликка йўл қўйганини тушуниб қолди.

– Иситмам кўтарилибди, – деди у қизга қараб, – алаҳсираганга ўхшайман, бирпас ёнимда ўтиринг.

Ўзини тийишга мажбур бўлганидан у аста-секин кўнгли тинчиб, енгил тортди ва эс-ҳушини йиғиб олди. Хоним оқсоч қизнинг тикилиб қарашидан қутулмоқ учун унга газета ўқиб беришни буюр-

ди ва «Ҳафталик»даги узундан-узоқ бир мақолани ўқиётган қизнинг бир маромдаги товуши таъсирида аста-секин кўнгли бутунлай таскин топди. Шундан сўнг де Реналь хоним Жюльен билан учрашиб қолганида унга иложи борича совуқроқ муомала қилишга аҳд қилди.

ХII

Саёҳат

Парижда яхши кийинган одамларга дуч келиш мумкин, вилоятда эса иродаси мустаҳкам одамлар кўпроқ учрайди.

Съёес

Эртаси куни эрталаб соат бешларда, – де Реналь хоним ҳали ўз ётоқхонасидан чиқмаган эди, – Жюльен унинг эридан уч кунга жавоб олди. Шундан сўнг Жюльен бирдан хонимни кўргиси келиб қолди, йигит унинг ажойиб қўлини эслаганди. У боққа чиқди, де Реналь хонимдан ҳадеганда дарак бўлавермади. Албатта, агар Жюльен севганида эди, хонимнинг биринчи қаватдаги қия очиқ дераза ортида турганини сезган бўларди. Хоним пешанасини ойнага тираганича йигитга тикилиб турарди. Ниҳоят, у тундаги аҳдини унутиб, боққа чиқишга жазм қилди. Унинг одатда оппоқ оқариб юрадиган юзи ҳозир ловуллаб турарди. Бу соддадил аёл қаттиқ ҳаяжонда эди: қандайдир носамимийлик ва ҳатто, чамаси, норозилик одатда унинг тиниқ кўзларида акс этадиган хотиржамлик ифодасига шарпа ташлаб турарди. Бу хотиржамлик гўё дунёдаги барча бемаза ташвишлардан ҳазар қилаётгандек аёл чехрасига ўзгача бир жозоба бахш этарди.

Жюльен тез-тез юриб аёлга яқинлашди, у хонимнинг елкасига наридан-бери ташланган шол рўмоли остидан кўриниб турган ажойиб қўлларига завқ билан тикиларди. Аёлнинг тунги изтироблардан ловуллаб турган ёноқлари эрталабки мусаффо ҳаводан янада қизариб кетгандек туюлди. Унинг содда, назокатли, шу билан бирга илҳомбахш ҳусни, – оддий аёлларда бундай гўзаллик камдан-кам учрайди, – Жюльеннинг ўзи ҳам хаёлига келтирмаган кўнгил торларидан қайси бирини чертиб юборгандай бўлди. Жюльен аёлнинг бу гўзаллигидан завқланиб, унга тикилиб борар экан, ўзини дўстона кутиб олишларига сираям шубҳа қилмасди, у ҳатто бу ҳақда ўйламасди ҳам. Хоним очикдан-очик совуқ кутиб олганини кўрган йигит ҳанг-манг бўлиб қолди. Шу заҳоти у, бека ким эканлигимни менга писанда қилипти, деган шубҳага борди.

Унинг лабларидаги қувончли табассум бирдан сўнди-қўйди, у ўзининг бу хонадонда, айниқса, манави бадавлат асилзода хоним қаршисида қандай ўрин эгаллашини эслади. Йигитнинг юзи бир зумда ўзгариб кетди, энди унинг юзида такаббурилик, ўзидан газабланишидан бўлак ҳеч қандай ифодани уқиб бўлмасди. Хонимни бир соатдан буён кутгани-ю, оқибатда уни шундай хўрлаганликлари унга қаттиқ алам қилди.

«Фақат аҳмоқ одамгина бировларга жаҳд қилиши мумкин, – дея мулоҳаза қиларди у ўзича. – Тош оғирлиги учун ерга тушади. Наҳот мен умрбод ёш бола бўлиб қолаверсам? Наҳот мен бу одамларга нисбатан тўлаётган пулларига яраша муомала қилишни ўргана олмасам? Агар улар мени ҳурмат қилишларини, ўзимни ўзим ҳурмат қилишни истасам, у ҳолда бу одамларга уларнинг бойлиги билан менинг муҳтожлигимгина шартнома тузганлигини, қалбим эса

уларнинг кибру ҳавосидан минг чақирим наридалигини, уларнинг пасткаш писанда-ю, илтифотлари мутлақо таъсир қилмайдиган юксакликда эканлигини уқтириб қўймоғим лозим».

Ғазаб, аламини кўнглига сиғдира олмаган ёш тарбиячининг титраётган юзида мутакаббирлик, қаттиқ қаҳр ифодаси пайдо бўлди. Де Реналь хоним бутунлай саросимага тушиб қолди. Аёл боя Жюльенни совуқ қарши олишга аҳд қилган эди. Энди кўз ўнгида йигитнинг юзи бирдан шундай ўзгариб кетганини кўриб, унга раҳми келди, ташвишга тушган ва ажабланган хонимнинг чеҳрасидаги илтифотсизлик ўрнини ҳамдардлик ифодаси эгаллади. Одатда, эрталаб саломатлик ёки об-ҳаво тўғрисида айтиладиган шунчаки оддий сўзлар икковининг ҳам оғзида қолди. Муҳаббат изтиробларини чекмаганидан тўғри фикр юрита оладиган Жюльен де Реналь хонимга ораларидаги муносабатни дўстона деб ҳисоблаш ҳатто хаёлига ҳам келмаганини намойиш этишнинг йўлини топди: у ўзининг жўнаб кетаётгани тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтмай, таъзим қилди-да, ғойиб бўлди.

Аёл кечагина дўстона тикилган кўзларнинг ҳозир нақадар ғазаб ва нафрат билан қараганидан ҳайратга тушиб, йигит ортидан кузатиб турар экан, унинг олдида катта ўғли югуриб келди ва онасининг бўйнига осилиб, қичқирди:

– Бизларда эса таътил бошланди – жаноб Жюльен жўнаб кетяптилар.

Бу гапни эшитиб де Реналь хонимнинг юраги орқасига тортиб кетди, у боадаблиги учун ўзини фоятда бахтсиз ҳис этарди, бироқ заифлиги туфайли юз карра кўпроқ азоб чекарди.

Бу янги воқеа унинг тасавуридаги барча бошқа гапларни босиб кетди. Унинг андишали мулоҳазалари бир зумда тумтарақай бўлди. Энди хоним

мафтун этувчи ошиқнинг севгиси олдида дош беришини эмас, балки ундан бир умр маҳрум бўлаётганини ўйлаб қолган эди.

У эрталаб нонушта тугагунича тишини тишига қўйиб чидаб ўтирди. Аёлнинг ичидан қиринди ўтаётгани камлик қилгандек, жаноб де Реналь билан Дервиль хоним нуқул Жюльеннинг жўнаб кетиши ҳақида гапирар эдилар. Жюльен уч кунга жавоб сўраётиб тик гапиргани Веррьер мэрига бир оз галати туюлган эди.

Турган гап, кимдир йигитчага кўпроқ тўлашга ваъда берганга ўхшайди, бунга шубҳаланмаса ҳам бўлади. Бу таклиф жаноб Валенодан чиққанми ёки бошқасиданми, гувернер учун йилига олти юз франк сарфлаш – ҳар қандай одамни ҳам ўйлантириб қўйиши мумкин. Кеча Веррьерда унга, чамаси, ўйлаб кўришлари учун уч кун кутиб туриш лозимлигини айтишган бўлишса керак, шу боисдан ҳам бугун эрталаб менга аниқ жавоб айтмаслик учун бу ярамас бола тоққа жўнаб қолди. Буни қаранг-а, келиб-келиб қандайдир зоти паст ҳунарманднинг раъйига қараб ўтирсам энди, бунинг устига сурбетлик қилишини айтмайсизми, кунимиз шунга қолгандан кейин нимаям қилардик.

«Ҳатто Жюльенни қандай ҳақорат қилганини ўзи ҳам тасаввур қила олмайдиган эримки, у бизникидан кетиб қолмаса эди, дея хавотирланаётган экан, мен нима деб ўйлашим керак? – дерди ўзига ўзи де Реналь хоним. – Эҳ, бунинг ўйлайдиган нимаси бор экан – ҳаммаси тамом бўлди».

Йиғлаб-йиғлаб кўнглини бўшатиш ва Дервиль хонимнинг саволарига жавоб беришдан қутулиш учун у боши қаттиқ оғриётганини баҳона қилди-да, ўз хонасига кириб ётиб олди.

– Хотинларнинг ўзи шунақа бўлади, – дея тақрорларди жаноб де Реналь. – Доим бирор жойла-

ри оғриб туради. Жуда ғалати қилиб яратилган-да бу хотинлар.

Шундай дея кула-кула нари кетди.

Кутилмаганда қалбига оташ солган бахтсиз муҳаббатнинг қурбони бўлган де Реналь хоним тўлғаниб ётар экан, Жюльен хурсанд бўлиб, фақат тоғлардагина учрайдиган ажойиб манзараларни томоша қилиб борарди. У Вержининг шимол томонидаги довонни ошиб ўтмоғи лозим эди. У юриб бораётган сўқмоқ улкан шамшод дарахтлари ора-лаб ўтиб, Ду водийсини шимол томондан тўсиб турган баланд тоғ ёнбағридан илон изи бўлиб аста юқорилаб кетарди. Ду дарёси жанубга қараб бурилиб кетган жойдаги тепаликларни ошиб ўтган йўловчининг кўз ўнгида энди Бургундия ва Божоленинг серҳосил далалари намоён бўлди. Гарчи бу шуҳратпараст йигит бундай гўзалликларни кўрганда юраги билк этмаса-да, у ҳарқалай, гоҳо-гоҳо беихтиёр тўхтаб, бу кенг ва улуғвор манзарага кўз югуртирарди.

Ниҳоят, у дўсти, ёш тахтафуруш Фуке истиқомат қиладиган хилват водийга етиш учун ошиб ўтиши лозим бўлган баланд тоғ чўққисига кўтарилди. Жюльен шу тобда на дўсти Фукени, на бирорта бошқа одамни кўришга ошиқарди. У чўққидаги қоялар орасида қарчиғай сингари яшириниб ўтирар экан, ўзи томон келаётган ҳар қандай одамни йироқдан кўрган бўларди. Қоялардан бирининг тик биқинида у кичкинагина ғорни кўриб қолди. Йигит ғорга кирди-да, пана жойга ўрнашиб ўтириб олди. «Бу ерда мени, – дея дилидан ўтказди у хурсандликдан кўзлари чақнаб, – бу ерда мени ҳеч ким топа олмайди». Унинг хаёлига шу ерда ўтириб, ўзининг баъзи мулоҳазаларини ёзиб қўйиш фикри келиб қолди. Бу мулоҳазаларни ҳар қандай бошқа жойда қоғозга тушириш жуда хавф-

ли эди. Тўртбурчак харсанг унга стол хизматини ўтади. Жюльен шундай берилиб кетдики, миясида гужгон ўйнаётган фикрларни ёзишга улгуролмай қолди; шу тобда у атрофидаги ҳеч нимани кўрмасди. Ниҳоят, у қоғоздан кўзини узди-ю, қуёшнинг йироқдаги Божоле тоғ тизмалари ортига қараб ботаётганини сезиб қолди.

«Шу ерда тунаб қўя қолсам-чи? – дея ўйлади у. – Ноним бўлса бор, эркинман». Бу улуг сўзни тилга олар экан, Жюльен завқдан юраги лоп этганини сизди. Доим муғамбирлик қилиб яшашга мажбур бўлганидан у ҳатто дўсти Фуке билан ҳам ўзини эркин ҳис эта олмасди. Бу кичкинагина горда иягини кафтига тираганича ўз орзулари ва эркинлик туйғусидан маст бўлиб ўтирган Жюльен ўзини ҳеч қачон шундай бахтиёр сезмаганди. У тоғлар ортига ботган қуёшнинг сўнгги шуъласи ҳам сўниб бораётганини пайқамай қолди. Жюльен қоп-қоронғу горда ўтириб, келгусида Парижда кечирадиган ҳаётини юраги орзиқиб тасаввур қиларди. Аввало унинг кўз ўнгида гўзал бир аёл намоён бўлди, аёл шу қадар гўзал ва олижанобки, Жюльен бунақасини провинцияда сира учратмаган. Йигит ўша аёлни юрак-юрагидан севади, аёл ҳам усиз яшай олмайди... У доим ўз маҳбубаси билан бирга бўлади, мабодо уни тарк этса ҳам жуда қисқа муддатга, улуг ишлар қилиб шуҳрат қозониш ва унинг севгисига муносиброқ бўлиш учунгина тарк этади.

Париждаги киборлар жамиятининг аянчли муҳитида ўсиб улгайган бирор йигит, агар у Жюльен каби хаёлпараст бўлган тақдирда ҳам, бундай орзу-хаёлларга берилганини сезиб қолса, беихтиёр илжайиб қўярди, ахир: «Маҳбубасин тарк этса гар қайси бир ўғлон, Бевафолик қилар унга ҳар куни жонон!» – деган ҳақиқат барчага маълум-ку, бу

ҳақиқат буюк ишлар қилиб шуҳрат қозониш ҳақидаги орзуларни бир зумда унинг миясидан сиқиб чиқарган бўларди. Бироқ манави деҳқон йигитчанинг буюк жасорат кўрсатишига эса шунчаки бир тасодиф етишмаётгандек эди.

Бу орада қоронғу тун борлиққа аллақачон қора пардасини ёйган бўлиб, Фуке яшайдиган қишлоққача эса яна ўн чақирим йўл юрмоқ лозим эди. Форни тарк этишдан аввал Жюльен гулхан ёқди-да, боя ёзган барча қоғозларини ўтга ташлади.

Жюльен кечаси соат бирда эшикни тақиллатганида дўсти уни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолди. Фуке ҳисоб-китоб дафтари устида бош қотириб ўтирганидан ҳали ухламаган экан. У норғулдан келган, юз тузилиши хунукроқ, бурни муштдай, бесўнақай бир йигит бўлса-да, аслида жуда ҳам кўнгли очиқ, хушфеша эди.

– Бунча бемаҳал келмасанг? Бу дейман, ўша жаноб де Реналь билан уришиб қолмадингми, ишқилиб?

Жюльен кечаги воқеаларнинг барини дўстига айтиб берди. У Фукедан ҳеч нарсани яширмаслик лозим, деб ҳисобларди.

– Меникида қола қол, – деди унга Фуке. – Кўриб турибман: жаноб де Ренални ҳам, Валенони ҳам, префект ёрдамчиси Можиронни ҳам, кюре Шелани ҳам, уларнинг барча ҳийла-найрангларини ҳам энди яхши тушуниб олибсан. Ҳозир айти пудрат савдоси билан шуғулланадиган пайтинг. Арифметика илмида мендан анча кучлисан, ҳисоб-китобни олиб борардинг, ахир бу савдо-сотикдан мўмайгина пул топяпман. Аммо ҳисоб-китоб ишларига вақт етишмайди, бирорта одамини ширкатга олишга эса, муттаҳам чиқиб қоладими, деб қўрқасан. Фақат шуни деб Худонинг берган кунни бирор мўмай ишдан қуруқ қоласан киши. Мана, бундан

бир ой илгари манави Мишога олти минг франк ишлаб олишига имкон бериб қўйдим, Сент-Аманда яшайдиган Мишони айтяпман, уни танийсан. Уни олти йил кўрмаган эдим, тасодифан Пон-тарльедаги ким ошди бозорида учратиб қолдим. Хўш, ўша олти мингни ёки ҳеч бўлмаса, уч мингни сен ишлаб олсанг нима қиларди? Агар ўшанда ёнимда бўлганингда эди, ўша бир тўда тахтанинг баҳосини ошириб, барчасининг ҳафсаласини пир қилардим-у мол ўзимизга қоларди. Менга шерик бўла қолсанг-чи.

Фукенинг бу таклифи Жюльеннинг дилини бир оз ранжитди: бу гаплар унинг хом хаёлларига мутлақо тўғри келмасди. Фуке ёлғиз ўзи яшарди, шунинг учун ҳам дўстлар Ҳомер қахрамонларидай ўзлари овқат пишириб тамадди қилишар экан, дўсти Жюльенга тахтафурушлик қандай фойдали иш эканлигини исботламоқчи бўлиб унга ўзининг ҳисоб-китоб дафтарини кўрсатди. Фуке дўстини жуда билимдон ва ҳалол одам деб ҳисобларди.

Мана, ниҳоят, Жюльен қора қарағай ходаларидан қурилган кичкинагина ҳужрада ёлғиз ўзи қолди. «Рости билан ҳам мен бу ерда бир неча минг франк ишлаб олишим мумкин, – деди у ўзига ўзи, – кейин, ўша пайтда Францияда нима расм бўлишига қараб, ҳарбий мундирними ёки руҳонийлик ридосиними бамайлихотир танлайвераман. У пайтга бориб орттирган жамғармаларим барча тўсиқларни бартараф этади. Тоғдаги бу хилватгоҳда эса мен анави жаноби киборлар қизиқадиган барча муҳим материялар бобидаги жаҳолатдан аста-секин қутулиб оламан. Бироқ Фуке ҳали-бери уйланмоқчи эмас, ўзи эса, бу ерда ёлғизликдан қийналяпман, дея нолияпти. Агар у ўз ишига ҳеч қандай дастмоя қўшолмайдиган бир одамни ше-

рик қилиб олаётган экан, демак, у бу одамнинг ҳеч қачон уни ташлаб кетмаслигига умид қилади».

– Наҳот мен дўстимни алдасам? – дея ғазаб билан хитоб қилди Жюльен. Ишларини юриштириш учун туллаклик қилиб юрган, бировга нисбатан меҳр нималигини билмайдиган бу ғалати йигит шу тобда меҳрибон дўстига хиёл бўлса-да, номардлик қилишни ҳатто хаёлига ҳам келтира олмасди.

Шу пайт бирдан Жюльеннинг чеҳраси ёришиб кетди – у дўстининг таклифини рад этишга баҳона топган эди. «Қанақасига энди? Етти-саккиз йил умрни беному нишон ўтказиш-а? Ахир у пайтга бориб йигирма саккизни уриб қўяман. Бонапарт бу ёшда ўзининг энг буюк ишларини бажариб бўлганди. Ҳеч ким танимайдиган мендай камтарин бир одам ким ошди бозорларида ўралашиб юриб қандайдир муттаҳам мансабдорларнинг илтифотини қозониб, ниҳоят, бир оз пул ҳам жамғардим, дейлик. Лекин, ким билсин, ўша пайтга бориб қалбимда шуҳрат қозониш учун лозим бўлган илоҳий оловдан ҳеч бўлмаса учқуни қолармикин».

Эртасига эрталаб Жюльен масала ҳал бўлди, деб юрган меҳрибон Фукега ўта совуққонлик билан руҳонийлик мартабасига бўлган эътиқоди туфайли унинг таклифини қабул қила олмаслигини айтди. Фуке ажабланганидан каловланиб қолди.

– Бундай ўйлаб кўрсанг-чи, – дерди у дўстига, – ахир мен сени шерик қилиб оляпман, агар шерикчиликни истамасанг, у ҳолда йилига тўрт минг маош белгилай. Сен бўлсанг бунинг ўрнига, яна ўша жаноб де Реналнинг уйига қайтсам, дейсан. Ахир у сени, қора ер қилсам, дейди-ку. Икки юз-уч юз олтин йиққанингдан кейин ўша семинариянга бориб ўқийверасан, ким тўсқинлик қиларди? Сенга яна бир нарсани айтиб қўяй: шу атрофдаги энг яхши приходни сенга ўзим тўғрилаб бераман.

Биласанми, – дея қўшимча қилди Фуке товушини пасайтириб, – ўша жаноб ***, жаноб *** ва жаноб ***ларнинг барига мен ўтин етказиб бераман. Уларга мен аъло нав ўтин, эман ғўлаларини олиб бораман, жаноблар эса синган шох-шабба сифатида ҳақ тўлашади, турган гап, менга ҳам нафи тегади, албатта, пулдан фойда чиқаришнинг бундан яхшироқ усули бўлмаса керак.

Бироқ Жюльен ўз майлини гапириб туриб олди. Ниҳоят Фуке, дўстим бир оз ақлдан озибди, деган қарорга келди. Учинчи куни азонда, тонг ёриша бошлаши билан Жюльен дўсти билан хайрлашиб чиқиб кетди; бугунги кунни у тоғдаги қоялар орасида ўтказмоқчи эди. Йигит ўша кичкина горни қидириб топди, бироқ энди унинг кўнгли нотинч эди: Фукенинг таклифи уни алағда қилиб қўйганди. У Геракл каби икки йўлдан бирини: ё эзгуликни, ё қусурни танлаши, танлаганда ҳам келажакда дурустгина бойлик орттиришга имкон берадиган, ё ёшлиқдаги қаҳрамонона орзу-умидлар йўлини танламоғи лозим бўларди. «Демак, менда чинакам қатъийлик йўқ экан, – дерди у ўзига ўзи. Ҳаммасидан ҳам унга ана шу гумон кўпроқ азоб бермоқда эди. – Ризқи рўзимни топиш учун сарфламоқчи бўлган ана шу саккиз йил ичида қаҳрамонона ишлар қилишга ундайдиган илоҳий кучдан ажралиб қоламан, деб қўрқяпманми, демак, менинг тупроғим бошқа жойдан олинган. Улуғ кишиларнинг зуваласи бошқачароқ бўлади».

ХIII

Нафис пайпоқ

*Роман – бу катта йўлда
қўлингда тутиб бораётган
кўзгунинг ўзи.*

Сен-Реаль

Вержидаги кўҳна черковнинг хушманзара харобаларига яна кўзи тушар экан, Жюльен ўтган кунидан бери де Реналь хонимни бирор марта ҳам эсламаганини ўйлаб қолди. «Бу ердан жўнаб кетаётган куним бу аёл менга орамизда қандай масофа борлигини эслатиб қўйди, у мен билан гўё оддий қишлоқи болакай билан гаплашгандек гаплашди. Ҳа, албатта, у бир кун аввал қўлидан ушлашимга ижозат этганидан афсусланаётганини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Лекин қўлиям жуда гўзал-да, ўзи. Ажойиб! Кейин бу аёлнинг нигоҳларини айтмай-сизми, нақадар олижаноб кўзлар-а».

Фуке билан биргаликда олиб бориладиган пудрат ишлари туфайли пича маблағ жамғариш имконияти Жюльен хаёлини бир оз олиб қочди. Йигит ўзининг атрофдагилар кўз ўнгида нақадар қашшоқ ва арзимас одам бўлиб кўринишини энди илгарига қараганда камроқ ўйлаб, камроқ қайғурадиган бўлиб қолганди. У гўё баланд тепаликка чиқиб олган-у, у ердан туриб пастдаги қашшоқликни ҳам, ўзи учун катта давлат бўлиб туюладиган тўкин ҳаётни ҳам бамайлихотир қузатаётгандек эди. Жюльен ўз аҳволига файласуф кўзи билан қараяпти, деб бўлмасди, албатта. Бироқ у тоққа қилган мана шу кичкина саёҳатидан бутунлай бошқа одам бўлиб қайтганини сезиш учун фаросати етарди.

Де Реналь хонимнинг илтимосига кўра ўз саёҳати ҳақида ҳикоя қила бошлаган Жюльен беканинг

нақадар ҳаяжон билан тинглаётганини кўриб ҳайратга тушди.

Бир вақтлар уйланишга жазм қилиб юрган Фуке бир неча бор севги бобида ҳафсаласи пир бўлган эди; ўз дўсти билан суҳбат пайтида у Жюльенга ана шу барча кўнгилисизликларни очиқдан-очиқ гапириб берганди. Бир неча марта фурсатидан олдин севгилисининг висолига эришган Фуке ҳар гал маҳбубаси илгари ҳам ўз муҳаббатини кимгадир инъом этганига ишонч ҳосил қилганди. Бу ҳикоялар Жюльенни ғоятда ҳайратга солди, у энди кўпгина янги нарсаларни билиб олганди. Доим ўз хаёли билан бўлиб, ҳеч кимга ишонмай юрганидан у ишқ-муҳаббат соҳасида бир оз бўлса-да саводини чиқариши мумкин бўлган ишлардан бениҳоя йироқ эди.

Жюльен дўстиникида ўтказган шу уч кун ичида де Реналь хонимнинг ҳаёти азоб билан ўтди, хоним турли хаёлга борар ва баттар қайғурар эди. У чиндан ҳам касал бўлиб қолди.

– Кечқурун боққа чиқа кўрма, – деди дугонаси-га Дервиль хоним Жюльенга кўзи тушгач. – Тобинг қочиб турибди, кечқурунлари эса салқин, баттар бўласан.

Жаноб де Реналдан доим, оддийгина кийинасан, деб таъна эшитиб юрадиган дугонасининг кутилмаганда нафис тўр пайпоқ ва Париждан келтирилган ажойиб туфлисини кийиб олганини кўриб Дервиль хоним ажабланди. Сўнгги уч кун мобайнида де Реналь хонимнинг ягона эрмаги бичиш-тикиш бўлганди. У яқиндагина расм бўлган чиройли матодан ўзига ёзги кўйлак бичган ва тезроқ тикиб бер, деб Элизани ҳол-жонига қўймаганди. Кўйлак Жюльен қайтиб келганидан бир неча дақиқа кейин битган эди, де Реналь хоним уни дарҳол кийиб олди. Унинг дугонасида энди ҳеч қандай шубҳа

қолмади. «Севиб қолибди, бечора», деди ўзига ўзи Дервиль хоним. Холаваччасининг нима сабабдан бундай ғалати бетоб бўлаётгани энди унга бутунлай аён бўлди-қўйди.

У де Реналь хонимнинг Жюльен билан қандай суҳбатлашганини кўрди – беканинг юзи гоҳ оқарар, гоҳ лоладек қизариб кетар эди. Унинг ташвиш тўла нигоҳи ёш тарбиячининг кўзларига қадалган эди. Де Реналь хоним, мана ҳозир у ҳамма гапни тушунтиради-да, сўнг уларникида қолиш-қолмаслигини айтади, дея зориқиб кутмоқда эди. Жюльен эса бу тўғрида умуман ўйламаётгани боисидан ҳеч нима демасди. Ниҳоят, узоқ иккиланиб тургач, де Реналь хоним журъат этиб, дилидаги туйғуларни ошкор этувчи титроқ товуш билан сўради:

– Сиз шогирдларингизни ташлаб, бошқа жойга ишга ўтмоқчисиз шекилли?

Де Реналь хонимнинг маънос нигоҳи ва товушидаги журъатсизлик Жюльенни ҳайратга солди. «Бу аёл мени севади, – деди у ўзига, – бироқ бир лаҳза заифлик қилганидан сўнг мағрурлиги туфайли дарҳол бу ишидан пушаймон бўлади ва менинг кетиб қолишимдан чўчимай қўйган заҳоти менга нисбатан яна димоғи кўтарилади. У бир зумда ўзи учун зарарли бўлган бу аҳволни тасаввур қилиб кўрди-да, бир оз иккиланиб тургач, жавоб берди:

– Шундай ажойиб болалардан ажралиш мен учун оғир бўлади, албатта. Боз устига оилангиз ҳам бамаъни, лекин кетишимга тўғри келса керак. Ахир ҳар ким ўзиниям ўйлаши керак-ку.

Жюльен «бамаъни» сўзини айтар экан, – киборларга хос бу сўзни у яқингинада лугатига киритган эди, – дилини кучли нафрат туйғуси қамраб олди.

«Демак, бу аёлнинг назарида мен бемаъни эканман-да», дея хаёлидан ўтказди у.

Де Реналь хоним йигитнинг ақли ва чиройига қойил қолиб, унинг гапларига қулоқ солар экан, юраги қисилиб ўтирарди, эҳтимол, хонадонингизни ташлаб кетарман, деб унинг ўзи айтди-ку ахир. Хонимнинг Жюльен йўқлигида Вержига келган барча веррьерлик дўстлари эри қидириб топган бу ажойиб йигитни бирлари олиб, бирлари қўйиб мақташганди. Албатта, улар болаларнинг ўқишидаги муваффақиятларида ҳеч балони тушунишмасди. Бироқ Жюльеннинг Инжилни ёддан билиши, бунинг устига уни лотин тилида ёдлагани веррьерликларни шу қадар қойил қолдирган эдики, ҳойнаҳой, улар буни юз йилдан кейин ҳам унутмасалар керак.

Аммо Жюльен ҳеч ким билан сўзлашмагани босидан, табиий, бу гаплардан беҳабар эди. Агар де Реналь хоним хиёл совуққонроқ бўлганида эди, у йигитни шундай катта обрў орттиргани билан табриклаган бўларди. Шунда Жюльеннинг ғурури дарҳол таскин топиб, у хоним билан мулоим ва дилкаш бир оҳангда гаплашган бўларди, боз устига беканинг янги кўйлаги унга жуда ёққан эди. Кўйлакнинг чиройли чиққанидан ва бу ҳақда Жюльеннинг айтган гапидан жуда хурсанд бўлган де Реналь хоним йигитга боғни сайр қилишни таклиф қилди-ю, бироқ хиёл ўтмай юришга мадори йўқлиги маълум бўлиб қолди. Шундан сўнг у ўз қочоғининг қўлига таяниб олди. Аммо бундан кучига куч қўшилиши ўрнига, аксинча, йигитнинг қўлини ҳис этган заҳоти бутунлай силласи қуриди-қўйди.

Қоронғи тушди, улар стулларга ўтиришлари билан Жюльен илгари эришган имтиёзга кўра журъат этиб, ёнида ўтирган гўзал бекасининг қўлини лабига босди-да, сўнг уни дарҳол кафтига олди. Шу тобда у мутлақо де Реналь хоним ҳақида эмас, балки дўсти Фукенинг ўз маҳбубаларига қандай

дадил муомала қилганини ўйларди, «бамаъни» сўзи ҳамон унинг қалбида тошдай ботиб турарди. Кутилмаганда хоним унинг қўлини маҳкам қисиб қўйди, бироқ Жюльен бундан сира ҳам хурсанд бўлмади. Хоним бу кеча унга нисбатан намоиш этаётган ҳис-туйғулардан фахрланиш у ёқда турсин, ҳатто дилида миннатдорчилик ҳам сезмади, аёлнинг гўзаллиги, нафосату назокати бугун унга деярли таъсир этмасди. Руҳий покизалик, ниятнинг холислиги, сўзсиз, ёшлик умрини узайтиради. Одатда, гўзал аёллардан кўпчилигининг аввало юзи қарийди.

Бу кеча Жюльеннинг кайфияти бузуқ эди; у ҳанузгача инсонни ижтимоий зинапояннинг у ёки бу поғонасига жойлаб қўядиган тақдирдан ғазабланарди. Фуке унга бойлик орттиришнинг тубан усулини тақлиф қилганидан буён унинг ўзидан ўзи жаҳди чиқмоқда эди. Бутунлай ана шу хаёл билан банд бўлиб, аҳён-аҳёнда ўз хонимлари билан бир-икки оғиз гаплашиб қўяр экан, у ўзи ҳам сезмаган ҳолда де Реналь хонимнинг қўлини қўйиб юборди. Боёқиш беканинг юраги орқасига тортиб кетди: бундан у ўзига чиқарилган ҳукми уққан эди.

Агар Жюльеннинг севгисига ишончи комил бўлганида эди, эҳтимол у ўз фазилатлари ёрдамида муҳаббат васвасасига дош берган бўларди. Бироқ Жюльендан умрбод айрилишдан қўрқиб турган ҳозирги пайтда у ўз туйғусига қаршилик қилмади, хоним шу қадар ҳушини йўқотиб қўйдикки, Жюльеннинг паришонлик билан стул суянчиғига қўйиб ўтирган қўлини ўзи ушлаб олди. Хонимнинг бу ҳаракати навқирон шуҳратпарастни ҳушига келтирди: шу тобда у ўша барча кеккайган асилзода жанобларнинг бир кўриб қўйишларини истарди. Бу жаноблар зиёфат пайти, у болалар билан столнинг пойгак томонида ўтирганида Жюльенга

ҳомийларча тиржайиб қарашган эди. «Йўқ, бу аёл мендан нафратлана олмайди, – деди у ўзига ўзи, – шундай экан, унинг гўзаллигидан юз ўтиришим яхши эмас. Мен ўзимни ҳурмат қилишни истар эканман, у билан ошиқ-маъшуқлик қилишим керак». Агар Жюльен дўстининг маҳбубалар ҳақидаги оддийгина ҳикояларини эшитмаганида, эҳтимол, бундай фикр унинг миясига бутунлай келмаган бўларди.

Қўққисдан хаёлига келган бу фикрдан унинг бир оз димоғи чоғ бўлди. «Бу икки аёлдан бири албатта меники бўлмоғи лозим», деди у ўзига ўзи ва шу заҳоти, Дервиль хонимнинг кўнглини овлаш мен учун ёқимлироқ бўларди, деб хаёлидан ўтказди. Йўқ, бу аёл унга кўпроқ ёқади, деб бўлмасди. Жюльен бу хоним уни фақат тарбиячи сифатида билгани учун ҳам уни афзал кўрган бўларди. Де Реналь хонимнинг кўз ўнгида эса у биринчи бор мовут камзулини қўлтиғига қистирган косиббачча сифатида пайдо бўлганди.

Бироқ де Реналь хоним эшик олдида кўнғироқ чалишга журъат этолмай турган ва салга лоладек қизариб кетадиган худди ўша ишчи йигитчани айниқса меҳр билан эсларди.

Ўз позицияларини кўздан кечирар экан, Жюльен, ҳойнаҳой, Дервиль хоним беканинг менга кўнгли борлигини пайқаган бўлса керак, шу боисдан унинг кўнглини овлаш бефойда, деган қарорга келди. Шундай қилиб, у ноилож де Реналь хонимни танлашга мажбур бўлди. «Хўш, бу аёл ҳақида менга нималар маълум? – дея сўрарди ўзидан Жюльен. – Мен фақат бир нарсани биламан: саёҳатга бормасимдан олдин мен унинг қўлидан ушласам, қўлини тортиб оларди, энди эса мен қўлимни тортиб оляпман, у эса, аксинча, қўлимни ушлаб қисиб қўйяпти. Мендан нафратланиб юргани учун ундан

қасос олишнинг жуда ўрни келди. Худо билсин, унинг қанча ўйнашлари бўлганин! Эҳтимол, бу ерда учрашиш қулай бўлгани учунгина у мени танлагандир?»

Афсуски, ўта маданиятли бўлишнинг ёмон томони ҳам худди ана шунда. Хиёл маълумотга эга бўлган йигирма ёшли йигитнинг қалбида самимиятдан асар ҳам қолмайди. Самимият бўлмаса муҳаббат одамни бездирадиган мажбуриятга айланади.

«Мен яна шунинг учун ҳам бу аёлнинг висолига етмоғим лозимки, – дея шивирлади Жюльеннинг қулоғига унинг заиф гурури, – агар келажакда бирорта одам менга, шунчаки бир тарбиячи бўлгансан, деб юзимга соладиган бўлса, бу ишга мени муҳаббат мажбур қилган, дейишим мумкин».

Жюльен яна қўлини аста тортиб олди-да, сўнгра ўзи де Реналь хонимнинг қўлидан тутиб, уни қисди. Улар ярим кечага яқин меҳмонхонага чиқишгач, де Реналь хоним секингина сўради:

– Демак, бизни тарк этар экансиз-да? Бизни ташлаб кетасизми?

Жюльен хўрсиниб жавоб берди:

– Ҳа, кетишим керак, чунки мен сизни қаттиқ севиб қолдим, бу эса гуноҳ, ёш руҳоний учун бу жуда катта гуноҳ.

Де Реналь хоним бирдан унинг қўлига таяниб қолди, таянганда ҳам шундай кескин бир ҳаракат билан таяндики, ёноғи Жюльеннинг ёниб турган юзига тегиб кетди.

Тунда бу икки одамнинг қалбини қамраб олган туйғулар бир-бирига мутлақо ўхшамасди. Де Реналь хонимнинг юрагида руҳий эҳгирос ҳукмрон бўлиб, бутун вужуди муҳаббат нашидасига тўлиб-тошганди. Муҳаббат савдоси эртароқ бошига

тушган ёш ишвагар қизча севги ҳаяжонларига ўрганиб қолади-да, эҳтиросли туйғу ёшига етганида бу соҳада янгилик жозибасини ҳис этмай қўяди. Бироқ, ҳатто романлар ҳам ўқимаган де Реналь хоним учун бахтнинг барча қирралари янгилик эди. Ҳеч қандай машғум ҳақиқат ёки ҳеч бўлмаса келажак шарпаси унинг қалбини совута олмади. Хоним, орадан ўн йил ўтгандан кейин ҳам ҳозиргидай бахтли бўламан, дея ўйларди. Ҳатто бир неча кун илгари унга қаттиқ азоб берган аёллик фазилати ва жаноб де Реналга содиқ бўлишга онт ичгани ҳақидаги фикр ҳам бугун ҳеч қандай таъсир кўрсата олмади; хоним уни чақирилмаган меҳмондек хаёлидан қувиб солди. «Ҳеч қачон унинг ҳаддидан ошишига йўл қўймайман, – дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним. – Биз Жюльен билан шу ой давомида қандай яшаган бўлсак, шундай яшайверамиз. У менинг дўстим бўлади».

XIV

Инглиз қайчиси

*Ёноқлари анордек ўн олти
ёшли қизалогу юзига қизил
суртганига догман.*

Поллатори

Жюльенга келсак, у Фукенинг ўша таклифидан сўнг ўзини бутунлай бахтсиз ҳис этмоқда эди, у ҳеч бир қарорга келолмай қийналарди.

«Эҳ, чамаси, иродам заифга ўхшайди. Наполеон пайти бўлганида, унга ёмон аскар бўлар эканман. Ҳай майли, ҳеч бўлмаганда, – дея қарор қилди у, – хонадон бекаси билан манави саргузаштим бир оз вақтга бўлса-да, кўнглимни хуш этади-ку».

Унинг бахтига бундай беадаблик ҳатто мана шу арзимас воқеада ҳам унинг асл руҳий ҳолатига мутлақо мос тушмас эди.

Де Реналь хонимнинг янги башанг кўйлаги унинг дилига гулгула солиб кўйганди. Йигит учун бу кўйлак Парижнинг тимсоли эди. Унинг ғурури тасодифга ёки зарур пайтда жонига ора кирадиган топқирлигига таяниб иш кўришига йўл кўймасди. Фукенинг ҳикоялари ва севги ҳақида Инжилдан ўқиб олган озгина маълумотлари асосида у ўзи учун бўлажак кампаниянинг пухта ва батафсил режасини ишлаб чиқди. Жюльен, гарчи ўзи тан олмаса-да, жуда эсанкираб қолган эди. Шу боисдан ҳам у ўша режани ўзи учун ёзиб кўйишга аҳд қилди.

Эрталаб де Реналь хоним меҳмонхонада бир дақиқа у билан ёлғиз қолди.

– Сизнинг исмингиз Жюльен ёки яна бошқа исмингиз борми? – дея сўради хоним.

Ардоқлаб берилган бу саволга қаҳрамонимиз бирор нима деб жавоб бера олмади. Бундай имконият унинг режасида назарда тутилмаганди. Агар хаёли ана шу аҳмоқона режа билан банд бўлмаганда эди, унинг топқир ақли шу заҳоти жонига ора кирган, саволнинг кутилмаганда берилгани эса ҳозиржавобликка ундаган бўларди.

Ўзининг эпсизлигидан Жюльен баттар хижолат чекди. Де Реналь хоним унинг бундай довдираб қолганини дарҳол кечирди. Йигитнинг бундай эсанкираб қолиши хонимга юракни ийитадиган соддадиллик бўлиб туюлди. Унинг фикрича, барча жуда ақлли деб ҳисоблайдиган бу йигитга худди ана шундай соддадиллик етишмасди.

– Бу тарбиячинг тушмагур менда қаттиқ шубҳа туғдирыпти, – деган эди унга бир неча бор Дервиль

хоним. – У худди ҳамма ишни олдиндан ўйлаб қиладигандек кўринади. Жуда писмиққа ўхшайди у.

Аҳмоқона довдираб қолгани ва де Реналь хонимнинг саволига жавоб бера олмагани Жюльенга қаттиқ алам қилди.

«Мендек одам ўз олдимда гуноҳимни ювишим шарт», – дея аҳд қилди у ва ўз бурчига биноан пайт пойлаб туриб, бир хонадан иккинчи хонага ўтаётганларида де Реналь хонимни ўпиб олди.

Бундан ҳам ножўя, ўзи учун ҳам, хоним учун ҳам ёқимсиз, боз устига телбаларча қилиқни ўйлаб топишнинг ўзи амримаҳол эди. Уларни кўриб қолишлари ҳеч гап эмасди. Де Реналь хоним, у ақдан озмадими, дея ўйлаб қолди. Хоним кўрқиб кетди ва шу билан бирга қаттиқ жаҳли ҳам чиқди. Бу бемаъни қилиқ унга жаноб Валенони эслатди.

«Бу ерда у билан ёлғиз ўзим бўлганимда ҳолим нима кечарди?» – дея ўйлади у. Унинг қалбида севги орқага чекиниб, боадаб аёлга хос фазилатлар тугён кўтарди.

Шундан сўнг хоним шундай иш тутдики, болаларидан бирортаси доим ёнида бўлди.

Кун Жюльен учун гоят зерикарли ўтмоқда эди; у ўтакетган эпсизлик билан ўзининг шайдо қилиш режасини амалга оширишга уринарди. У де Реналь хонимга бирор марта ҳам тўғри кўз билан қарамай, нуқул маънодор нигоҳ ташларди. Бироқ шайдо қилиш у ёқда турсин, ҳатто назокатли бўлишни ҳам эплай олмаётганини тушунмайдиган даражада тентак эмасди.

Де Реналь хоним унинг бундай уқувсизлиги ва ўтакетган густоҳлигидан ҳайратга тушиб, бутунлай эсанкираб қолганди. «Эҳтимол, биринчи муҳаббати бўлгани учун ҳам шундай ақлли йигит гоҳ журъатсизлик қилаётган, гоҳ эсини йўқотиб қўяётгандир, – дея ниҳоят ўйлаб қолди хоним ва бу

фикрдан қалбини чексиз қувонч қоплади. – Лекин шундай бўлиши мумкинмикин? Демак, менинг рақибам уни севмаган экан-да?»

Нонуштадан сўнг де Реналь хоним меҳмонхонага чиқди, уни кўргани Брэдаги префект ёрдамчиси жаноб Шарко де Можирон келган эди. Хоним баланд чамбарак олдига ўтирди-да, кашта тика бошлади. Унинг ёнида Дервиль хоним ўтирган эди. Худди ана шу пайт, куппа-кундузи қаҳрамонимизнинг кўнгли де Реналь хонимнинг чиройлигина оёғини аста босиб қўйишни тусаб қолди, ҳолбуки, шу дақиқада беканинг нафис тўр пайпоғи ва Париждан келтирилган бежирим туфлиси префектнинг серназокат ёрдамчиси эътиборини ўзига тортган эди.

Де Реналь хоним жуда кўрқиб кетди, у қайчиси, бир ўрам жун ип ва барча ниналарини ерга тушириб юборди – бу билан у Жюльеннинг бемаъни қилиғини столдан тушиб кетган қайчини илиб олишга бўлган беўхшов ҳаракат тарзида кўрсатмоқчи эди. Уларнинг бахтига инглиз пўлатидан ясалган қайчи синиб қолди. Шундан сўнг де Реналь хоним уни вақтида илиб олмагани учун Жюльендан ўпкалай бошлади:

– Ахир қўлимдан чиқиб кетганини кўрувдингиз-ку, бемалол илиб олишингиз мумкин эди, бунинг ўрнига эса қош қўяман деб кўз чиқардингиз ва оёғимни қаттиқ туртиб юбордингиз.

Бундай қувлик префект ёрдамчисини чалғитди-ю, бироқ Дервиль хонимни алдаб бўлмади: «Бу чиройли йигитчанинг қилиғи жуда совуқ экан-ку!» – дея хаёлидан ўтказди аёл; провинциядаги киборлар жамиятида бундай хатолар сира кечирилмайди. Де Реналь хоним пайт пойлаб туриб Жюльеннинг қулоғига:

– Эҳтиёт бўлинг, мен сизга буюраман, – дея шивирлади.

Жюльен қўполлигини ўзи ҳам тушунарди ва бундан қаттиқ пушаймон эди. У хонимнинг «мен сизга буюраман», сўзлари учун аччиқлансаммикин ёки йўқми, дея анчагача боши қотиб ўтирди. Ниҳоят, у ўйлаб-ўйлаб, шундай мулоҳаза юрита бошлади: «У менга болалар ва уларнинг тарбиясига оид алоқадор бирор гап хусусида «буюраман», дейиши мумкин эди, аммо севгимга севги билан жавоб берар экан, икковимизни бутунлай тенг дея ҳисобламоғи керак. Орада тенглик бўлмаса, бу қандай муҳаббат ҳам бўлди...» Шундан сўнг унинг бутун фикр-хаёли тенглик ҳақидаги турли чайналган гапларни эслаш билан банд бўлиб қолди. У нуқул дилида жаҳл билан Корнелнинг бир неча кун илгари Дервиль хоним ўқиб берган бир шеърини такрорлади:

*. . . муҳаббат тенглик демак,
Тенглик қайда, деб юрмас ҳеч замонда
муҳаббат.*

Жюльен ўлиб-тирилиб дон Жуанга ўхшаб кўринишга ҳаракат қиларди, бироқ шу пайтга қадар бирорта маъшуқаси бўлмагани туфайли кун бўйи ўзини фирт аҳмоқ одамдек тутди. У фақат бир ўринда тўғри мулоҳаза юритди. Ўзидан ҳам, де Реналь хонимдан ҳам аччиқланиб, оқшом яқинлашаётгани ва яна бека билан қоронғуда ёнма-ён ўтириши лозимлигини даҳшатга тушиб ўйлар экан, у жаноб де Реналга кюренинг олдига, Веррьерга бориши кераклигини айтди-да, пешиндан кейин дарҳол уйдан чиқиб кетиб, кечаси алламаҳалда қайтиб келди.

Жюльен жаноб Шеланнинг уйига етиб борганида, у ўз қавмидан кўчиб кетаётган экан, охири бо-

ёқиш чолни ишдан бўшатишибди, унинг ўрнини эса викарий Маслон эгаллабди, Жюльен кекса кюрега кўмаклаша бошлади. Шу пайт миясида дўсти Фукега, черковга хизмат қилиш истеъдодига чин кўнгилдан ишонгани учун ҳам унинг дўстона таклифини рад этгани, бироқ ҳозир шундай ўтакетган адолатсизликнинг шоҳиди бўлганидан сўнг охиратини куйдирмаслик учун руҳонийлик унвонидан воз кечсаммикин, дея ўйлаб қолгани ҳақида хат ёзиш фикри туғилиб қолди.

Жюльен, агар қалбида маънос тадбиркорлик қахрамонлик истагидан устун келгудек бўлса, тижорат билан шуғуланмоқ учун кюренинг ишдан олиншини баҳона қилиши ҳақидаги бу ажойиб фикрдан боши осмонга етди.

XV

Хўроз қичқирди

*Лотинча ишқдир «амор»,
Ишқдандир бори мараз,
Исноду оҳу озор,
Фарқи ёш, гурбат, гараз.*

«Ишқ герби» қўшиқлар китоби

Ўзини асосиз равишда жуда айёрман, деб ҳисоблайдиган Жюльеннинг дилида хиёл бўлса-да, қувлик бўлганида эди, эртасига у ўзини Веррьерга қилган саёҳати натижасида эришган ажойиб муваффақияти билан табриклаган бўларди. Жюльен ғойиб бўлди-ю, унинг барча хатолари унутилди-қўйди. Бироқ куни билан унинг қовоғидан қор ёғиб юрди, фақат кечқурун қош қорая бошлаганидан кейингина унинг миясига шу қадар ғаройиб бир фикр келдики, бу фикрни у мислсиз жасорат билан дарҳол де Реналь хонимга хабар қилишни

лозим топди. Улар боғдаги жойларига бориб ўтиришлари биланоқ Жюльен ҳатто бутунлай қоронғу тушишини ҳам кутмасдан, де Реналь хонимнинг номига доғ тушириши мумкинлигини сира ўйламай, унинг қулоғига шивирлади:

– Хоним, бугун тунда соат роппа-роса иккида хонангизга кираман, сиз билан гаплашиб оладиган зарур гапим бор.

Жюльен, бека бирдан рози бўлса-я, деган фикрдан қўрқиб, дағ-дағ титрарди. Мафтункор дон Жуан роли уни шу қадар эзиб юборган эдики, агар ўзига эрк берса, ўша хонимларини кўрмаслик учун бир неча кун хонасига қамалиб олган бўларди. У кечаги ажойиб хулқ-атвори билан бир кун олдин осонгина эришган барча ютуқларини қора ер қилганини яхши тушунарди ва шу боисдан ҳам энди ўзини қандай тутишни билмай қолганди.

Де Реналь хоним Жюльеннинг юрак ютиб айтган бу густоҳ таклифига чин кўнгиладан чиққан қаҳр-ғазаб билан жавоб қилди. Йигит унинг бу қисқа жавобида нафрат сезгандек бўлди. Шубҳасиз, деярли шивирлаб айтилган бу жумлада «Э сени!» деган сўз ҳам бор эди. Жюльен, болаларга ниманидир айтишим керак, деган баҳонада уларнинг олдига кириб кетди-да, қайтиб келгач, де Реналь хонимдан иложи борича узоқроққа, Дервиль хонимнинг ёнига ўтирди. Шу йўсинда у беканинг қўлини ушлаш имкониятидан ўзини бутунлай маҳрум этди. Сухбат жиддий тус олди ва Жюльен бир неча марта бирдан боши қотиб, жимиб қолганини ҳисобга олмаганда, жуда ақлли гаплар айтиб ўтирди. «Уч кун бурун, – дерди у ўзига ўзи, – де Реналь хоним менга очикдан-очик мойиллигини сездирганди. Ўшанда, у энди меники, деб ўйлаб қолган эдим! Яна унинг илтифотини қозониш учун бирор ҳийла ўйлаб топишим керак».

Жюльен шундай мушкул аҳволга тушиб қолишига ўзи айбдор бўлиб, руҳан жуда эзилган эди. Бинобарин, муваффақиятга эришгудек бўлса, у баттар эсанкираб қолиши турган гап эди.

Соат ўн иккиларга яқин ҳаммаси хона-хонасига тарқалишгач, у дили хуфтон бўлиб, Дервиль хоним мендан қаттиқ нафратланади, де Реналь хонимнинг ҳам менга муносабати ундан яхши бўлмаса керак, деган қарорга келди.

Таъби ғоятда тирриқ бўлган, бениҳоя хўрлиги келган Жюльеннинг сира уйқуси келмади. Бироқ йигит мунофиқликни йиғиштириб қўйиб, ўз режаларидан воз кечишни ва де Реналь хоним ҳузурида ёш бола каби кундалик қувончларга қаноат қилиб яшашни хаёлига ҳам келтирмасди.

У бош қотириб, турли ҳийла-найранглар ўйлаб топар, бироқ орадан бир дақиқа ўтгач, буларнинг бари мутлақо бемаъни гап бўлиб туюларди; хуллас, у ўзини бениҳоя бахтсиз ҳис этиб ётар экан, бирдан қасрдаги катта соат икки марта бонг урди.

Ҳаворий Пётр хўрознинг қичқирғини эшитиб қандай ўзига келган бўлса, бу садо Жюльенни ҳам шундай ҳушига келтирди. У қандай мудҳиш воқеа содир бўлганини англади. Йигит хонимга сурбетларча ўша гапни айтганидан сўнг бу ҳақда бирор марта ҳам эсламаган эди – ахир бу гапни эшитиб беканинг қаттиқ жаҳли чиққан эди-да!

«Мен унга соат иккида олдингизга кираман, дедим, – дея ўзича мулоҳаза юритарди у ўрнидан турар экан, – оддий деҳқоннинг боласи бўлганим учун ҳам мен жоҳил ва тўпори бўлишим мумкин, Дервиль хоним буни менга очикдан-очиқ шама қилди, лекин мен жиллақурса ҳеч нарсага арзи-майдиган одам эмаслигимни исботлайман».

Чиндан ҳам Жюльен ўз матонати билан фахрланса арзигудек эди: шу пайтгача у ўзини шу

қадар дақшатли равишда зўрламаганди. Ўз хонасининг эшигини очиб йўлакка чиқар экан, дағ-дағ қалтираб, тиззалари букилиб кетаверганидан, деворга суяниб қолди.

Жюльен атайлаб шиппагини киймаган эди. Йўлакка чиққач, у жаноб де Реналнинг эшиги олдига бориб қулоқ солди: у ердан кучли хуррак овози эшитилмоқда эди. У бутунлай ўзини йўқотиб қўйди. Демак, хонимнинг олдига кирмаслик учун ҳеч қандай баҳона қолмади. Лекин, – ё Парвардигор! – беканинг хонасида у нима қилади ахир? Шу тобда унинг миясида ҳеч қандай режа йўқ эди, ҳатто режа тузиб қўйган тақдирда ҳам у ҳозир шундай бир саросимага тушиб қолган эдики, ба-рибир бу режани бажара олмасди.

Ниҳоят, у бундан кўра ўлимга бориш минг марта осонроқ эди, дея ўйлаганича, ўзини-ўзи зўрлаб, де Реналь хонимнинг ётоқхонаси ёнидаги кичкина даҳлизга кирди. У қўллари қалтираб тутқични тортган эди, эшик қаттиқ гичирлаб очилди.

Хона ёруғ эди, камин устида соябонли тунги лампа ёқиб қўйилганди, – ана холос, – бир ками шу эди ўзи! Жюльенни кўриб де Реналь хоним сапчиб ўрнидан турди. «Бадбахт!» – дея қичқирди у. Бир зум иккови ҳам саросимага тушиб қолишди. Ана шунда Жюльен барча хом хаёлларини унутди-ю, асл ҳолига тушди-қўйди. Шундай дилбар аёл томонидан муҳаббатининг рад этилиши унга дунёдаги энг катта бахтсизлик бўлиб туюлди. Хонимнинг таъналарига жавобан Жюльен унинг оёғига йиқилди-да, тиззасидан қучоқлаб олди. Бироқ аёл ғазаб билан уни койишда давом этаверган эди, Жюльен бирдан ҳўнграб йиглаб юборди.

Орадан бир неча соат ўтгач, Жюльен де Реналь хонимнинг ётоқхонасидан чиқиб келганида, у

ҳақда, одатда романларда айтиладигандек, энди унинг армони қолмади, дейиш мумкин эди. Чиндан ҳам хоним қалбида севги уйғота олган ва аёлинг латофати кутилмаганда уни ўзига мафтун қилган Жюльенга шундай ғалаба инъом этгандики, у ўша бесўнақай ҳийла-найранглари билан бу ғалабага ўлсаям эришолмаган бўларди.

Лекин ҳатто энг лаззатли онларда ҳам аҳмоқона кибр-ҳавосининг қули бўлган бу одам ўзини хотинларни шайдо қилувчи учар қилиб кўрсатишга уринар ва ўзидаги барча жозибали хислатларни бир пул қилишга ўлиб-тирилиб ҳаракат қилар эди. Ўзи уйғотган эҳтиросдан, чўчиш натижасида янада жўш урган муҳаббатдан лаззатланиш ўрнига у нуқул ўз бурчини ўйларди. У ўзи ўйлаб чиқарган идеалдан хиёл четлашса, кейинчалик қаттиқ пушаймон бўлишидан, ўзини ўзи ҳурмат қилмай қўйишидан қўрқарди. Хулласи калом, Жюльенни олий тартибдаги инсон эканлигини таъкидловчи худди ана шу туйғулари бошига қўнаётган бахтдан лаззатланишига халаал бермоқда эди. Ёноқлари анордек ўн олти ёшли қизгина балга бориш олтидан юзига қизил суртишни шарт деб ҳисоблайди. Жюльенни кўриб ўлгудек қўрқиб кетган де Реналь хоним аввалига бутунлай ўзини йўқотиб қўйди, кейин эса ҳаяжонининг зўридан ўзини босолмай қолди. Жюльеннинг кўз ёшлари, унинг умидсизликка тушгани хонимнинг эс-ҳушини олиб қўйди.

Ҳатто мурод ҳосил бўлиб, энди йўқ дейишга ҳожат қолмаганидан кейин ҳам хоним бирдан астойдил ғазабланиб йигитни итариб юборар ва шу ондаёқ яна ўзи унинг қучоғига отилар эди. Буларнинг барини у сира ҳам атайлаб қилаётгани йўқ эди. У энди ўзини, бутунлай бадном бўлдим, дея ҳисоблар экан, жаҳаннам шарпасидан қочиб, Жюльеннинг қучоғига яширинарди ва эҳтирос би-

лан уни эркалай бошларди. Хуллас, қаҳрамонимизнинг роҳат-фароғати учун унинг ўзи бу аёл қалбида уйғотган табиий жўшқинликка қадар барча нарса мавжуд бўлиб, фақат йигит бундан лаззатлана олса бўлгани эди. Жюльен хонадан чиқиб кетганидан кейин ҳам аёл анчагача эҳтиросли ҳаяжондан қалтираб, қилган гуноҳидан даҳшатга тушиб ётди.

«Ё Тангрим! Севги бахти деганлари шуми ҳали? Бор гап шуми?!» – ўз хонасига кириб олганидан сўнг Жюльеннинг миясига келган биринчи хаёл ана шу бўлди. Ҳозир у чин кўнгилдан ҳайратга тушиб, қандайдир довдираб қолганди. Одатда, анчадан буён интилиб келган нарсасига эришса, инсон қалбини ана шундай ҳис-туйғулар қоплайди. Чунки у доим бир нарсани истар эди, аммо энди армони қолмади, хотиралар эса ҳали йўқ. Жюльен параддан қайтган аскар каби, барча тафсилотларни хотирасидан бирма-бир ўткази бошлади. «Бурч амри билан бажаришим лозим бўлган бирор нарсани унутмадиммикин? Ролимни яхши бажардиммикин ишқилиб?»

Қандай ролни дейсизми? Аёлларни ўзига мафтун этишга ўрганиб қолган одам ролини-да, албатта.

XVI

Эртаси кун

*Лабларига лаб босди ул, беозоргина
Тола сочи олиб қўйиб қиз манглайдан.*

Байрон, «Дон Жуан».

Яхшиямки, Жюльеннинг бахтига, де Реналь хоним ҳайратга тушиб, эсанкираб қолган эди, бир зумда ўзи учун дунёда энг азиз инсонга айланган бу йигитнинг хатти-ҳаракати қанчалик бемаъни эканлигини сезмади.

Кун ёриша бошлагач, аёл Жюльендан тезроқ чиқиб кетишни илтимос қилишга тутинди.

– Ё, Парвардигор, – дерди у, – агар эрим ивир-шивиримизни эшитиб қолса борми, мени ўлди, деяверинг.

Шу пайтгача хаёлида турли-туман гапларни ўйлаб қўйган Жюльен улардан бирини эслади:

– Ҳаёт билан видолашсангиз афсусланарми-дингиз?

– Ҳа, ҳозир жудаям афсусланардим! Лекин ба-рибир сизни севганимдан пушаймон бўлмасдим.

Жюльен ўз қадрини ерга урмаслик учун хонимнинг олдидан кун бутунлай ёришиб бўлганидан кейин ҳеч қандай эҳтиёткорлик қилмай чиқишни лозим топди.

Ўзини тажрибали эркак қилиб кўрсатиш ҳақидаги аҳмоқона фикр миясини чулғаб олганидан унинг ҳар бир қадамини тинимсиз назорат қилиб бориши, ҳарқалай, йигитга бир жиҳатдан фойда келтирди: улар де Реналь хоним билан нонушта маҳали учрашиб қолишганида ўзини ғоятда эҳтиёткор тутди.

Хоним эса йигитга ҳар қараганда лоладек қизариб кетар ва шу билан бирга бир зум ҳам Жюльенга

қарамай туropolмасди, у хижолат чекаётганини ҳис этар ва жон-жаҳди билан буни яширишга ҳаракат қилгандан баттар уяларди. Жюльен фақат бир марта бошини кўтариб, унга қаради. Де Реналь хоним аввалига унинг бардошига қойил қолиб ўтирди. Бироқ йигит унга бошқа қарамаганидан сўнг кўрқиб кетди: «Наҳот у энди мени севмай қўйган бўлса! Эвоҳ! Унинг учун қариб қолганман, ахир ундан ўн ёш каттаман-а!»

Улар емакхонадан боққа чиқишаётганида хоним бирдан Жюльеннинг қўлини ушлаб, уни маҳкам қисди. Муҳаббатнинг бундай намоён бўлишини сира кутмаган ва қаттиқ ҳайратга тушган йигит хонимга кўзлари ёниб қараб қўйди. Нонушта пайти аёл унга жуда гўзал кўринган эди. Тўғри, у ерга қараб ўтирганди, бироқ унинг бутун хаёли хонимнинг беқиёс латофатини тасаввур қилиш билан банд эди. Жюльеннинг оташин нигоҳи де Реналь хонимнинг юрагига таскин берди, у аёлнинг қалбидаги ҳадиксирашни бутунлай тарқатиб юборгани йўқ, албатта, бироқ худди ана шу ҳадиксираш унинг эри олдидаги виждон азобини деярли бўғиб қўйганди.

Нонушта маҳали ушбу жаноб ҳеч нимани сезмади, бироқ Дервиль хоним тўғрисида бундай деб бўлмасди: бу аёл, де Реналь хоним жар ёқасида турибди, дея хулоса чиқарганди. Бутун кун бўйи у мардона дўстлик туйғусига бўйсуниб, дугонаси ўзини қандай даҳшатли хавф-хатарга қўяётганини машъум бўёқларда тасвирлаб бермоқ учун уни турли учирқиқлар билан безор қилди.

Де Реналь хоним Жюльен билан ёлғиз қолишни сабрсизлик билан кутмоқда эди: йигит ҳали ҳам уни севадими ёки йўқми – у тезроқ шуни сўрашни истарди. Табиатан бениҳоя беозор бўлишига қарамай, у дугонасига бир неча марта, мени ўз ҳолимга қўй, деб айтмоқчи ҳам бўлди.

Кечқурун Дервиль хоним ҳийла ишлаптиб, де Реналь хоним билан Жюльеннинг ўртасига ўтириб олди. Ҳозир Жюльеннинг қўлини маҳкам қисиб, уни лабимга босаман, деб орзу қилиб юрган де Реналь хоним йигит билан бир оғиз ҳам гаплаша олмади.

Бу тўсиқ унинг қалбидаги изтиробни кучайтирди, холос. Шу тобда у афсус-надомат билан ўзини-ўзи ёзғирмоқда эди. Ўтган кеча хонасига кириб келганида у Жюльенни телбалиги учун шу қадар қаттиқ койиган эдики, энди бирдан бугун келмасая, деб хавотирланмоқда эди. У боғни вақтли тарк этиб, хонасига кирди-да, ичкаридан қулфлаб олди. Бироқ бетоқат бўлиб бир жойда ўтира олмади. Йўлакка чиқди-да Жюльеннинг эшиги олдига бориб қулоқ солди. Аммо ҳадиксираш ва эҳтиросдан қанчалик азоб чекмасин, ичкарига киришга журъат этмади. Шундай қилса унга жуда ҳам паст кетадигандек туюлди, чунки провинцияда бундай қилиқлар заҳарханда қилиш учун битмас-туганмас мавзу ҳисобланарди.

Баъзи хизматкорлар ҳали уйғоқ эди. Охири эҳтиёткорлик юзасидан де Реналь хоним ўз хонасига қайтишга мажбур бўлди. Икки соат кутиш унга тинимсиз азобда ўтган икки асрдек туюлди.

Бироқ ўзи «бурч» дея атайдиган нарсага ғоят содиқ бўлган Жюльен тузиб қўйган режасидан хиёл бўлса-да, четга чиқмаслик шарт деб ҳисобларди.

Соат кечаси бирга занг чалгани заҳоти у хонасидан аста чиқди-да, жаноб де Реналнинг қаттиқ ухлаб ётганига ишонч ҳосил қилгач, беканинг олдига кирди. Бу гал у ўз ролини ижро этиш ҳақида камроқ ўйлагани учун маъшуқаси оғушида ўзини бахтлироқ ҳис этди. Энди унинг кўзи очилиб, қулоғи эшита бошлаган эди. Де Реналь хонимнинг ўз ёши тўғрисида айтган гапи эса унинг ўзига бўлган ишончини бирмунча оширди.

– Ё, Худойим! Мен сиздан ўн ёш каттаман ахир! Наҳот мени севишингиз мумкин бўлса? – дея так-рорлади хоним. Чунки бу фикр унинг қалбини ўр-тамоқда эди.

Жюльен унинг нима сабабдан бундай хафа бўла-ётганини тушунмасди. Бироқ у аёлнинг сидқидил-дан хафа бўлаётганини кўриб, ўзининг кулгили кўринишидан чўчиганини деярли унутиб қўйди.

Насл-насаби паст бўлгани туфайли унга хизмат-кор ўйнаш каби муносабатда бўлишлари ҳақидаги аҳмоқона хавфсираш гойиб бўлди. Жюльеннинг жўшқинлиги унинг тортинчоқ маъшуқаси қалбига ором бағишлагани сайин хоним аста-секин кўн-гли жойига тушиб, севиклисига разм сола бошлади. Уларнинг бахтига бугун Жюльеннинг қиёфасида кечаги ташвиш аломатлари деярли сезилмасди. Кечаги учрашув эса шу ташвиш туфайли унинг учун лаззатланиш эмас, балки шунчаки бир гала-ба бўлиб қолганди. Агар де Реналь хоним Жюльен-нинг роль ижро этаётганини сезиб қолганида бор-ми, бу қайғули кашфиёт унинг бутун бахтини аба-дул-абад заҳарлаган бўларди. Буни у ёшларидаги катта фарқнинг аянчли оқибати, деб ҳисобларди, албатта.

Гарчи де Реналь хоним муҳаббат масалалари хусусида ҳеч қачон ўйлаб кўрмаган бўлса-да, провинцияда севги бобида сўз кетганида, ёшлардаги фарқ давлатмандликдаги тафовутдан сўнг мазах қилиш учун энг севимли мавзу эканлигидан ха-бардор эди.

Орадан бир неча кун ўтди. Жюльен бекаси-ни ёшликка хос жўшқинлик билан бениҳоя севиб қолди.

«Йўқ, чиндан ҳам у жуда меҳрибон аёл, нақ фа-риштанинг ўзгинаси, – дея мулоҳаза юритарди йи-гит ўзича, – гўзаллигини айтмайсизми, унга тенг келадигани бўлмаса керак ўзи».

У роль бажариш ҳақидаги фикрни деярли ми-
ясидан чиқариб ташлади. Бир куни самимийлиги
тутиб кетган пайтда хонимга у ҳатто ўзининг бар-
ча ҳадиклари ҳақида гапириб ҳам берди. Унинг
бу иқрори қандай жўшқин муҳаббат билан қарши
олинганини билсангиз эди! «Демак, у мендан бош-
қа ҳеч кимни севмаган экан-да!» – дея шавқ ила
такрорларди ичида де Реналь хоним. Хоним ҳатто
сиз эъзозлаб юрган анави сурат кимники эди, деб
сўрашга ҳам журъат этди. Жюльен бу эркак киши-
нинг сурати эди, деб қасам ичди.

Аҳён-аҳёнда, нисбатан совуққон бўлган ва му-
лоҳаза юрита олган пайтлари хонимнинг бутун ву-
жудини чексиз ҳайрат туйғуси қоплаб оларди, дун-
ёда шундай бахт мавжуд экан-у у эса буни ҳатто
хаёлига ҳам келтирмабди.

«Эҳ! Жюльен билан ўн йил илгари учраша қол-
сам нима бўларди-я, – дея хаёлан хитоб қиларди у,
– ўшанда, ҳарқалай, анча кўҳликкина эдим».

Турган гап, Жюльеннинг миясига бундай фикр-
лар келмасди. Унинг севгиси ҳали маълум даража-
да шуҳратпарастликдан озуқа оларди: у ҳеч ким
писанд қилмайдиган қашшоқ, йўқсил бир йигит
бўла туриб, шундай гўзал маъшуқага эга бўлга-
нидан боши осмонда эди. Унинг завқ-шавқи, ўз
маҳбубасининг гўзаллиги олдида сажда қилиши
охири хонимнинг ёшларидаги фарқдан ҳадик-
сирашини бирмунча тарқатиб юборди. Агар хо-
нимнинг хиёл ҳаётий тажрибаси бўлганида эди
(маърифатлироқ жамиятда ўттиз ёшли аёл бундай
тажрибани алақачон орттирган бўларди), у бун-
дай муҳаббат узоққа борармикин, дея қўрқиб, ти-
нимсиз азоб чекарди, чунки бу севги ҳамма нарса
янгилик бўлгани, барча туйғулар кишини ҳайратга
солиб, нафсониятни қитиқлаётгани учунгина яша-
ётгандек туюларди.

Жюльен ўзининг иззатталаб орзуларини унутган кезларида Реналь хонимнинг ҳатто шляпаларидан тортиб кўйлақларигача маҳлиё бўлиб томоша қилиши мумкин эди. Йигит уларнинг хушбўй исини туйиб, маст бўлгувчи эди. У беканинг ойнали шкафини очиб, у ерда ҳукм сурган гўзаллик ва тартибдан баҳра оларди. Бундай пайтларда маъшуқаси Жюльеннинг пинжига кириб, унга тикилиб турарди, унинг ўзи эса келинлар одатда никоҳ арафасида тўй саватига териб қўядиган барча сарпо билан қимматбаҳо тақинчоқларни завқ билан томоша қиларди.

«Шундай одамга эрга тегишим мумкин эди-ку ахир! – дея ўйларди де Реналь хоним. – Бундай оташқалб инсон камдан-кам топилади. У билан яшаш қандай лаззатли бўлар эди-я!»

Жюльен масаласига келсак, у умри бино бўлиб ҳеч қачон аёллар артиллериясининг бу қудратли замбаракларига яқин келган эмасди. «Бундан гўзалроқ либослар Парижда ҳам топилмаса керак!» – дея хитоб қиларди у ўзича. Шундай дақиқаларда у энди ўз бахтига раҳна солиши мумкин бўлган ҳар қандай тўсиқни ҳам писанд қилмай қоларди. Маъшуқасининг чин кўнгилдан завқ-шавққа берилиши, унинг сурури алоқаларининг биринчи кунлари Жюльенни тадбиркор ва бемаъни қилиб кўрсатган ўша аянчли мулоҳазаларни бутунлай унутишга мажбур этарди. Шундай дамлар бўлардики, ўзининг доимий риёкорлик қилиш одатига қарамай, уни севадиган бу асилзода хоним олдида ҳаёт қоидаларидан мутлақо беҳабар эканлигига иқроор бўлиш Жюльенга қандайдир изҳор қилиб бўлмайдиган бир қувонч бағишларди. Маъшуқасининг олий насаби беихтиёр Жюльеннинг ҳам нуфузини оширмоқда эди. Де Реналь хоним ҳам, ўз навбатида, барча келажаги порлоқ, дея башорат қилаётган бу истеъдодли йигитга ҳар хил майда-чуйда ишлар-

да раҳнамолик қилишдан руҳан лаззатланарди. Ҳатто префект ёрдамчиси ва жаноб Валенонинг ўзи ҳам Жюльенга қойил қолишганди, шу боисдан хоним энди, бу одамларнинг бари мен ўйлаганчалик аҳмоқ эмас экан, шекилли, дея ўйлаб қолганди. Ёлғиз Дервиль хонимгина Жюльенга нисбатан бундай ҳис-туйғуларни намоиш этишдан ўзини олиб қочарди. Ўз гумонидан қаттиқ изтиробга тушган ва эзгу насиҳатлари бутунлай эс-ҳушини йўқотиб қўйган дугонасининг зардасини қайнатаётганини кўрган Дервиль хоним ҳеч қандай изоҳ бермай Вержидан жўнаб кетди. Дарвоқе, ундан изоҳ сўрашга журъат ҳам этишмади. Де Реналь хоним аввалига бир оз йиғлаб олди-ю, бироқ тезда ўзини илгаригига қараганда анча бахтлироқ ҳис эта бошлади. Дугонаси жўнаб кетганидан сўнг у деярли ҳамма вақтини ўйнаши билан ўтказадиган бўлиб қолди.

Жюльен ҳамма вақтни маъшуқаси билан ўтказган пайтларда жуда ҳузур қиларди, боз устига, узоқроқ ёлғиз қолган кезлари Фукенинг таклифи ҳамон унинг кўнглини безовта қилмоқда эди. Бу янги ҳаётнинг биринчи кунларида шундай дақиқалар ҳам бўлган эдики, шу пайтга қадар қалбида севги ҳис этмаган ва ҳеч ким томонидан севилмаган Жюльен муғамбирлик қилмай, ўзини самимий тутишдан ғоят лаззатланиб, де Реналь хонимга бир неча бор шу кунгача ўзининг ҳаёти мазмунини ташкил этган шуҳратпарастлиги ҳақида гапириб беришга жазм этди. У Фукенинг негадир ҳанузгача хаёлидан нари кетмаётган таклифи тўғрисида хоним билан маслаҳатлашмоқчи бўлди-ю, аммо арзимас бир воқеа унинг бутун самимиятига чек қўйди.

XVII

Биринчи муовин

*Ишиқ баҳори бамисоли апрель айёми
Ҳар лаҳзаси ўзгарувчан, қараб турсангиз:
Гоҳи офтоб нури ичра балқийди чунон,
Гоҳ самони қоплаб олар қоп-қора булут.*

Шекспир, «Икки вероналик».

Бир куни кечга яқин, кунботар пайти боғнинг овлоқ ерида, шилқим одамларнинг назаридан узоқда маъшуқасининг ёнида ўтирар экан, Жюльен қаттиқ хаёлга чўмди. «Қандай бахтиёр дамлар! – дея ўйларди у. – Яна қанча вақт шундай ҳузур-ҳаловатда яшаркинман?» Унинг фикр-хаёли қандайдир қарорга келишдек оғир вазифа билан банд эди. Йўқсил одамнинг болалик даврини муқаррар равишда яқунлаб, ёшлик палласининг биринчи йилларини заҳарловчи бахтсизликни англаш туйғуси уни эзаётган эди.

– Эҳ, – деб юборди у беихтиёр, – очигини айтганда, Наполеонни ёш французларга худонинг ўзи етказган эди! Ким босади энди унинг ўрнини, барча бу бахтсиз ёшлар усиз нима қилишади энди! Уларнинг ҳатто меъдан бадавлатроқ бўлганларининг ҳам маблағи фақат ўқиш учун аранг етади. Йигирма ёшда бирор вазифани эгаллаб, ҳаётда ўзига йўл очмоқ учун керакли одамларга пора беришга эса пуллари йўқ! Нимаики қилмайлик, – дея қўшимча қилди у чуқур хўрсиниб, – бу машъум хотира бизни умрбод таъқиб этади ва биз ўзимизни ҳеч қачон бахтиёр ҳис этмаймиз.

Бирдан у де Реналь хонимнинг қовоғи солиниб, юзида совуқ ва кибрли бир ифода пайдо бўлганини сезиб қолди, – хонимнинг назарида бундай фикр юритиш фақат хизматкорларагина яра-

шарди. Унга болалигиданоқ, сен жуда бойсан, дея уқтиришган эди, шунинг учун у Жюльенни ҳам худди ўзидек бадавлат эканлиги ўз-ўзидан маълум-ку, деб ўйларди. Аёл Жюльенни жонидан ҳам кўпроқ севарди, ҳатто йигит кўрнамак ва ёлғончи бўлиб чиққан тақдирда ҳам уни яхши кўраверарди, пул эса унинг назарида писта пўчоғидек бир нарса эди.

Бироқ Жюльен, турган гап, бунинг фаҳмига бормасди. У бирдан хонимнинг қошлари чимирилганини кўриб, осмону фалакдан ерга қулагандек бўлди. Аммо у, ҳарқалай, довдираб қолмади ва шу заҳоти қандайдир баҳона ўйлаб топди-да, шундоқ ёнгинасида, чим супада ўтирган асилзода хонимга ҳозир ўзи атайлаб такрорлаган бу гапларнинг барини тоғдаги ўша тахтафуруш дўстининг олдига борганида эшитганини шама қилди.

– Бунақа одамлар билан ошначилик қилманг бўлмасам, – деди де Реналь хоним ҳозиргина меҳр барқ уриб турган чеҳрасида ҳамон совуқ ижирғаниш ифодасини сақлаб.

Де Реналь хонимнинг бундай чимирилиши, ёки тўғрироғи, ўзининг эҳтиётсизлигидан пушаймон бўлиши Жюльеннинг пуч хаёлларига биринчи зарба бўлди. «У жуда меҳрибон ва дилбар аёл, – дерди у ўзига-ўзи, – ва у чиндан ҳам мени севади, бироқ у душман лагерида ўсиб вояга етган. Албатта, улар яхши маълумот олган, бироқ маблағи бўлмагани туфайли дурустроқ ишга ўрнаша олмаган шундай жасур ва ҳалол кишилардан кўрқмоқлари керак. Агар бизга улар билан тенгма-тенг олишувга имкон берганларида, барча бу зодагонларнинг ҳолига маймун йиғлаган бўларди! Мана, мени Веррьер шаҳрининг мэри деб фараз қилайлик, нияти холис, ҳалол одамман, ахир жаноб де Реналь ҳам аслида шундай-ку. Лекин эҳ, уларнинг роса таноби-

ни тортган бўлардим-да, ўзиям, ўша викаррийни-ям, ўша жаноб Валенониям барча ҳийла-найрангларини фош этган бўлардим! Веррьерда адолат қарор топишини кўрардингиз ўшанда! Уларнинг истейдоди халал бермасди-ку менга. Ақл бобида уларнинг бари кўзи очилмаган мушук боласига ўхшайди ахир».

Жюльеннинг бахти ўша кунини чиндан ҳам мустаҳкам бир нарсага айланиши мумкин эди. Бироқ охиригача самимий бўлишга қаҳрамонимизнинг юраги дов бермади. У бутун жасоратини тўплаб жангга отилмоғи, отилганда ҳам дарҳол отилмоғи лозим эди. Де Реналь хоним Жюльеннинг сўзларини эшитиб ҳайратга тушган эди, чунки унинг атрофида одамлар тинмай, янги Робеспьернинг пайдо бўлишидан қўрқмоқ керак, бунақа одам паст табақадан бўлган маълумотли ёшлар орасидан чиқиши мумкин, дея таъкидлашарди. Де Реналь хоним яна анчага довури қовоғини солиб ўтирди. Жюльеннинг назарида у жўрттага шундай қилаётгандек эди. Хоним эса қизиқ устида бундай ўринсиз гаплардан газабланганини айтиб қўйиб, энди фақат, беихтиёр уни ранжитадиган бирор гап айтмадиммикин, дея ўйламоқда эди. Унинг ҳар хил шилқим одамлардан йироқда бўлиб, ўзини бахтиёр ҳис этадиган пайтлари гоётада покиза ва софдил кўринадиган юзида ҳозир ана шу дилсиёҳлик акс этмоқда эди.

Жюльен энди ўз орзу-истакларини овоз чиқариб айтмайдиган бўлди. У бирмунча вазмин тортди ва илгаригидек эс-ҳушини йўқотар даражада ошиқи беқарор бўлмагани туфайли, энди де Реналь хоним билан учрашмоқ учун унинг хонасига бориш чиндан ҳам эҳтиётсизлик бўлади, дея ўйлаб қолди. Яхшиси, хонимнинг ўзи уникага келсин, агар хизматкорлардан бирортаси уни йўлакда кўриб қолса,

у доим бирор баҳонани рўкач қилиши мумкин, ахир беканинг ўз уйида юриши учун баҳонадан кўпи борми?!

Бироқ бунинг ҳам ўз ноқулай томонлари бор эди. Жюльен дўсти Фуке орқали китоб дўконида ўзи ёш руҳоний сифатида ҳатто офизга олишга юраги дов бермайдиган баъзи китобларни топтирган эди. Бу китобларни у фақат кечаси ўқишга журъат этарди. Шу боисдан ҳам у баъзан тунда келиб халал беришларини истамай қолганди. Ҳолбуки яқингача, боғдаги ўша суҳбатга қадар у хоним билан учрашув ҳақида ўйласа, китоб ўқиш кўнглига сифмай қоларди.

Де Реналь хонимнинг шарофати билан энди у китоблардан кўпгина нарсаларни кашф эта бошлади. Киборлар жамиятига мансуб бўлмаган ёш йигит табиатан қанчалар истеъдодли бўлмасин, ҳар турли майда-чуйда нарсаларни билмаса, ақли боши берк кўчага кириб қолади. Жюльен ана шундай майда-чуйда нарсаларни тортинмай хонимдан суриштириб билиб оларди.

Ўзи ҳам кўпгина соҳалардан беҳабар бўлган аёлнинг севги воситасида олиб бораётган бу тарбияси унинг учун чинакам бахт эди. Жюльен жамиятнинг ўша пайтда қандай бўлса шу ҳолича тасаввур қилиш имконига эга бўлди. Унинг ақли бу жамиятнинг қадим замонларда, бундан икки минг йил муқаддам ёки ҳатто олтиш йил илгари, Людовик XV ва Вольтерлар замонида қандай бўлгани ҳақидаги ҳикоялар билан булганмади. Йигитнинг кўзидаги парда очилгандек бўлди. Шундан сўнг унинг нақадар хурсанд бўлганини бир кўрсангиз эди! Ниҳоят, Веррьерда содир бўлаётган барча воқеалар унга тушунарли бўлди-қўйди.

Биринчи навбатда унга бундан икки йил муқаддам Безансон префекти атрофида бошланган

гоятда чалкаш фитналар намоён бўлди. Бу фитналарни Париждан, жуда нуфузли кишилардан келаётган мактублар қўллаб-қувватлаб турмоқда эди. Бу ҳаракатларнинг бари шу атрофдаги энг художўй одам жаноб де Муарони Веррьер шахрида мэрнинг иккинчи эмас, балки биринчи муовини қилиб тайинлашга қаратилган эди.

Жаноб де Муаронинг рақиби алақандай жуда бадавлат тадбиркор бўлиб, уни ҳар нима қилиб бўлса-да, иккинчи муовин даражасига суриб қўймоқ лозим бўларди.

Ниҳоят, Жюльенга илгари жаноб де Реналникида барча маҳаллий оқсуяклар йиғиладиган зиёфатлар пайти уни ҳайратга солиб юрган ҳамма ивир-шивир гаплар аён бўлди. Бу мумтоз жамият биринчи муовинлик лавозимига худди ана шу одамнинг тайинланишидан гоят манфаатдор эди. Бу номзодни шахарда уларнинг ўзларидан бўлак ҳеч ким билмасди. Хусусан, либераллар мутлақо беҳабар эдилар. Бунга катта аҳамият берилишининг боиси Веррьернинг энг катта кўчасини уч қулочга кенгайтириш лозимлигида эди, чунки бу кўча бундан буён қирол ўтадиган йўл бўлиб қолганди.

Шундай қилиб, бузилиши лозим бўлган шу кўчада учта уйи бўлган жаноб де Муаро аввалига биринчи муовин, кейинчалик эса мэр лавозимини эгаллашга муваффақ бўлса (жаноб де Ренални тез орада депутатликка ўтказишади, деган гап бор эди), у зарур бўлган пайтда кўз юмиб қўя қолар, натижада жамоат йўлига тушган уйлар хиёл қайта қурилиб, яна юз йил туравериши мумкин бўларди. Жаноб де Муаронинг гоят художўй ва шубҳасиз, ҳалол одам эканлигига қарамай барча унинг гапга унашига ишонарди. Чунки жаноб де Муаро жўжабирдек жон эди. Бузилиши лозим бўлган анави уй-

лардан тўққизтаси эса Веррьернинг энг казо-казо одамларига қарашли эди.

Жюльеннинг назарида, бу фитна Фонтенуа бў-сағасидаги жангдан ҳам каттароқ аҳамиятга мо-лик эди. Бу жанг ҳақида эса у биринчи марта Фуке юборган китоблардан бирида ўқиганди. Жюльен кечқурунлари кюренинг олдига бориб шуғуллана бошлаганидан буён ўтган шу беш йил ичида уни кўпгина нарсалар ҳайратга солганди. Аммо ҳаёти-ни илоҳиётни ўрганишга бағишлаган, биринчи фазилати камтарлик ва итоат бўлган йигит кек-са кюрега бирор савол билан мурожаат қилишни ноқулай деб ҳисобларди.

Кунлардан бирида де Реналь хоним эрининг малайига қандайдир иш буюрди. Бу Жюльенни ёмон кўрадиган ўша хизматкор эди.

– Лекин бугун жума-ку, хоним, шу ойдаги охир-ги жума, – дея маънодор оҳангда жавоб қилди бе-кага хизматкор.

– Хўп, яхши, бораверинг, – деди де Реналь хоним.

– Демак, бугун у анави пичанхонага борар экан-да, бир вақтлар у ер черков бўлган экан, яқинда уни қайтадан очишибди, – деди Жюльен. – У ерда улар нима қилишади ўзи? Шу сирнинг тагига сира етолмадим-да.

– Қандайдир савобли ташкилот дейишади, ле-кин у жуда бошқача эмиш, – дея жавоб қилди де Реналь хоним. – Аёлларни у ерга киритишмайди. Мен фақат у ерда уларнинг бир-бирларини «сенси-раб» гапиришларини биламан холос. Мана, маса-лан, анави малайимиз у ерда жаноб Валенони уч-ратиб қолиб, у билан «сенсираб» гаплашса, бу кек-кайган аҳмоқнинг Сен-Жан уни сенсиранидан сира жаҳли чиқмайди, аксинча, жавобан ўзи ҳам уни сенсирайди. Агар уларнинг у ерда нима иш қилишларини батафсилроқ билишни истасангиз,

мен ўрни келганда, Можирон билан Валенодан бу ҳақда сўраб олишим мумкин. Биз ҳар бир хизматкоримиз учун у ерга йигирма франкдан аъзолик бадали тўлаймиз, – чамаси, бир кун келиб тўқсон учинчи йилдаги каби террор бошланса, улар бизни бўғизлаб кетмасликлари учун шундай қилинса керак.

Вақт аста-секин ўтиб бормоқда эди. Жюльен хом-хаёлларга берилиб юраги сиқилган пайтлари ўз маъшуқасининг гўзаллигини эсларди-да, кўнгли жойига тушарди. Улар душман лагерларга мансуб бўлганлари сабабли маънодор ва зерикарли суҳбатлардан ўзини тийишга мажбур бўлган Жюльен, ўзи ҳам сезмаган ҳолда, хоним уни қанчалар бахтиёр этаётганини кучлироқ ҳис этарди ва борган сайин унинг таъсирига бериларди.

Баъзан, улар энди кўпгина нарсаларни тушунадиган бўлиб қолган болалар олдида хотиржам ва андишали суҳбат чегарасидан чиқмай ўтиришга мажбур бўлган кезлари, Жюльен севгидан чақнаб турган кўзларини хонимга тикиб, ажойиб бир итоаткорлик билан унинг дунёни қандай тузилганлиги ҳақидаги ҳикояларини тинглаб ўтирарди. Гоҳида шундай ҳам бўлардики, йўл қурилиши ёки йирик пудрат ишлари билан боғлиқ бўлган бирор моҳирона қаллоблик тўғрисида ҳикоя қилар экан, де Реналь хоним таажжубланиб ўтирган Жюльеннинг юзига қараб туриб, бирдан ёлғиз эмасликларини унутиб қўярди, шунда Жюльен уни тергаб қўйишга мажбур бўларди. Чунки хоним паришонлик билан унга худди ўз болаларидек тортинмай, оддийгина муомала қила бошларди. Дарвоқе, аёлга баъзан Жюльенни худди ўз боласи каби севадигандек туюларди. Чиндан ҳам у йигитнинг болаларча содалик билан берган юзлаб саволларига тинимсиз жавоб бермасмиди ахир? Ҳолбуки, яхши оиладан

чиққан бола бундай нарсаларни ўн беш ёшидаёқ жуда яхши билиб олган бўларди. Бироқ орадан бир зум ўтмасданоқ у яна йигитга ўз ҳукмдори янглиғ завқ-шавқ билан тикиларди. Хоним унинг ақл-заковатига шу қадар қойил қолардики, баъзан ҳатто ваҳимага тушиб қоларди, бу ёш аббатчанинг бир кун келиб улуг одам бўлажигига у кундан-кун қаттиқроқ ишонч ҳосил қилмоқда эди. Аёл баъзан уни салкам папа деб, баъзан эса Ришелье каби бош министр сифатида тасаввур қиларди.

– Сен машҳур бўлиб кетадиган пайтинггача ўлмай юрармикинман? – дерди у Жюльенга. – Катта одамга ҳозир йўл очиқ; қирол ҳам, черков ҳам буюк одамларга муҳтож, бизнинг салонларда ҳар кун шу ҳақда гапиришади ахир. Агар Ришельега ўхшаган бирор одам пайдо бўлиб, барча бу нифоқ ва фитналар бўронига чек қўймаса, ҳалокатга учрашимиз муқаррар.

XVIII

Қирол Веррьерда

Ёки сиз томирида қони қотиб қолган, юрак деган нарсадан маҳрум бўлган халқ сифатида, ўлакка сингари ахлатхона сари супуриб ташлашга арзигайсиз, холос.

Епископнинг авлиё Климент ибодатхонасида ўқиган хутбаси

3 сентябрь куни, кечқурун соат ўнда Веррьернинг бош кўчасидан от чоптириб ўтган жандарм бутун шаҳарни алғов-далғов қилиб юборди. У қирол *** аъло ҳазратлари «якшанба куни ташриф буюришни лозим топганлари» тўғрисида хабар олиб келганди – воқеа эса сешанба куни содир бўлмоқда эди. Жаноб префект фахрий қоровул учун ёш йи-

гитлардан танлашга ижозат этди, ёки бошқачароқ қилиб айтганда, шундай қилишни буюрди; ахир қиролни иложи борича тантана ва дабдаба билан кутиб олмоқнинг тадоригини кўрмоқ лозим эди. Шу заҳоти Вержига чопар юборишди. Жаноб де Реналь тунда шаҳарга от чоптириб келганида бутун шаҳар ғала-ғовур эди. Ҳар бир кимса бирор нарсани таклиф қилар, унча-мунча ташвиши бўлмаган одамлар эса қиролнинг шаҳарга кириб келишини томоша қилмоқ учун тезроқ бирорта балконни ижарага олишга ошиқишарди.

Лекин фахрий қоровулга кимни қўмондон қилиб тайинлашса экан? Жаноб де Реналь, бузилиши лозим бўлган уй эгаларининг манфаати кўзланса, қўмондонликни жаноб де Муаронинг худди ўзига топшириш мақсадга мувофиқ бўлур эди, деб ўйлаб қолди. Бу нарса унинг учун биринчи муовин лавозимини эгаллашга ҳуқуқ берадиган ёрликдек бўлиб қолиши мумкин эди. Унинг художўй одам эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди; тақводорлик бобида ҳеч ким жаноб де Муаронинг олдига туша олмасди, бироқ ҳамма бало шунда эдики, – у умри бино бўлиб эгарда ўтирмаганди. Ўттиз олти ёшга кирган бу жаноб ниҳоятда юраксиз бўлиб, отдан йиқилишдан ҳам, кулгили аҳволга тушиб қолишдан ҳам ўлгудай қўрқарди.

Мэр уни эрталаб соат бешда ўз ҳузурига чақиртирди.

– Кўриб турибсизки, афандим, сизни маслаҳатлашиб олмоқ ниятида чақиртирдим. Одатда, бундай маслаҳатга биринчи муовин чақиртириларди, зеро, барча ҳалол одамлар сизни шу лавозимда кўришни исташяпти. Бизнинг бадбахт шахримизда фабрикалар гоят тараққий топган, либераллар партияси миллионлаб маблағга эга, у ҳокимиятни ўз қўлига олишни истайди ва бу йўлда ҳеч нима-

дан қайтмайди. Қирол манфаати, монархия манфаати ва энг аввало муқаддас черков манфаати тўғрисида ўйламоғимиз даркор. Фикрингизни айтсангиз, афандим, сизнингча, фахрий қоровулга қўмондонлик қилишни кимга топширсак экан?

Отлардан ўлгудай қўрқишига қарамай, жаноб де Муаро охири бу фахрли унвонни машаққатли бурч сифатида ўзи қабул қилишга жазм этди.

– Ўзимни муносиб тутиш қўлимдан келади, – деди у мэрға қараб.

Жуда оз вақт қолган эди, ҳали бундан етти йил муқаддам, аллақайси шаҳзодани кутиб олиш пайти кийилган формали мундирларни тартибга солимоқ лозим эди.

Де Реналь хоним болалари ва Жюльен билан Вержидан эрталаб соат еттида етиб келди. Унинг меҳмонхонасида либералларнинг хотинлари тўлиб кетганди, улар ҳозир партияларнинг иттифоқини намойиш қилмоқ лозимлигини баҳона қилиб, хонимдан жаноб мэрни ана шу фахрли қоровулликдан ҳеч бўлмаса бир ўринни эрлари учун ажратишга кўндиришни илтимос қилишди. Улардан бири, агар эримни сайлашмаса, у алаmidан ўзини албатта синган деб эълон қилади, дея ишонтирмоқчи бўларди. Де Реналь хоним тезда уларнинг ҳаммасини чиқариб юборди. У алланимадан қаттиқ ташвишга тушгандек кўринарди.

Жюльен хоним нега ҳаяжонланаётганини ундан яшираётганига аввал жуда ҳайрон бўлди, кейин эса жаҳли чиқди. «Ўзим ҳам шундай деб ўйловдим, – дея хаёлидан ўтказди у алам билан. – Қиролни ўз уйида қабул қилишдек улуғ бахт унинг бор муҳаббатидан устун келди. Бу тўс-тўполондан у эс-ҳушини йўқотиб қўйди. Бу табақа васвасаси барҳам топиб, хоним ҳушига келгач, у мени яна сева бошлайди».

Қизиги шундаки, бу хаёлдан кейин у ўз маъшуқасини янада қаттиқроқ севиб қолгандек туюлди.

Бутун уйда обойчи усталар ишламоқда эди. Жюльен бека билан бир-икки оғиз гаплашиб олмоқчи бўлиб узоқ пайт пойлади-ю, аммо бунинг уддасидан чиқа олмади. Ниҳоят, йигит хоним Жюльеннинг хонасидан унинг қандайдир кийимини олиб чиқаётган пайтда унга дуч келди. Атрофда ҳеч ким йўқ эди. У хоним билан гаплашмоқчи бўлган эди, аёл унинг гапига қулоқ солмай қочиб кетди. «Ўзим ҳам фирт аҳмоқ бўлмасам, келиб-келиб шу аёлни севаманми: у шу қадар ўзини кўрсатгиси келяптики, худди эрига ўхшаб эсидан оғиб қоляпти».

Ростини айтганда, де Реналь хоним бу соҳада ҳатто эрини ҳам ора йўлда қолдириб кетди, Жюльенни ранжитиб қўйишдан чўчиётгани сабабли унга айтишга журъат этолмаётган кучли бир орзу унинг дилини эгаллаб олганди: хоним Жюльенни манави мотамсаро кийимларини ҳеч бўлмаса бир кунгина ечиб қўйишга астойдил мажбур қилмоқчи эди. У ўзи каби соддадил аёлга мутлақо хос бўлмаган ажойиб бир эпчиллик билан аввалига жаноб де Муарони, сўнгра префект ёрдамчиси жаноб де Можиронни, Жюльенни ҳам фахрий қоровулардан бири қилиб тайинлашга кўндирди. Ҳолбуки, шу ўринга маҳаллий бадавлат тадбиркорларнинг ўғилларидан беш-олти йигит даъвогар эди, шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, улардан иккитаси ўзининг намунали тақвоси билан ажралиб турарди. Ўзининг фойтонига шаҳардаги энг кўҳли аёлларни ўтқазмоқчи ва шу йўсинда ажойиб норманд йўрғалари билан барчани қойил қолдирмоқчи бўлиб юрган жаноб Валено ўзи жинидан баттар ёмон кўрадиган Жюльенга отларидан бирини беришга рози бўлди. Бироқ фахрий қоровуликка тайинланган кўпгина йигитларнинг полковниклар тақадиган

кумуш эполетли башанг кўк мундирлари бор эди. Йўқлари эса омонатга олишганди. Булар етти йил муқаддам фахрий қоровуллар ясан-тусан қилиб кийиб юрган ўша мундирлар эди. Де Реналь хоним ҳар нима қилиб бўлса-да, Жюльенга янги мундир кийдиришни истарди, аммо уни Безансонда буюртиришга ва у ердан бутун формани, қурол, учбурчак шляпа – хуллас, фахрий қоровулга керак бўлган барча нарсаларни олиб келтиришга улгурмоқ учун бор-йўғи тўрт кун вақти қолганди. Энг қизиги, хоним негадир Жюльенга мундирни шу ерда, Веррьернинг ўзида буюртма қилишга қўрқди. Бу нарсани у Жюльенга ҳам, бутун шаҳарга ҳам кутилмаган туҳфа сифатида тақдим қилмоқчи эди.

Ниҳоят, фахрий қоровул масаласи ва жамоатчилик фикрига таъсир ўтказиш ташвиши бир ёқлик бўлгач, мэрнинг тантанали диний маросимга тайёргарчилик кўриш ишларига ҳам аралашмоғига тўғри келди. Қирол Веррьерга ташриф буюрганида пайтдан фойдаланиб, шаҳардан икки чақиримча наридаги Брей-ле-Ога қўйилган машҳур авлиё Климент хокини ҳам зиёрат қилиб ўтмоқчи экан. Шу боисдан иложи борича кўпроқ руҳонийларни тўплаш матлуб эди, бу эса анча мушкул вазифа бўлиб чиқди: янги кюре жаноб Маслон бу маросимда жаноб Шеланнинг ҳам иштирок этишига бутунлай қарши эди. Жаноб де Реналь унга бундай қилиш ўтакетган эҳтиётсизлик бўлажагини исботлайман, деб роса овора бўлди. Қиролнинг мулозимлари орасида бутун аждодлари қадим замонлардан буён, авлоддан-авлодга шу провинциянинг губернатори бўлиб келаётган маркиз де ля Моль ҳам бор эди. У эса аббат Шеланни ўттиз йилдан бери танирди! Турган гап, Веррьерда бўлганида у албатта чолни йўқлаб қолади. Агар маркиз бу ерда жаноб Шелан-

ни ёмон кўриб қолишганидан хабар топса борми, кўрасиз шунда машмашани. У шундай одамки, ёнига барча мулозимларини олиб, тўғри чолнинг кулбасига боравериши ҳам мумкин. Бундан кўра тарсаки ургани яхши эмасми!

– Мен учун эса, – дея жавоб қилди аббат Маслон, – агар у бизнинг ерларга қадам қўйгудек бўлса, шу ернинг ўзида ҳам, Безансонда ҳам бундан ортиқ шармандалик бўлмайди. Худо сақласин, ахир у ян-сенист-ку.

– Нима десангиз деяверинг-ку, қадрли аббат, – дея эътироз билдирди унга жаноб де Реналь, – лекин мен Веррьердаги ҳукумат вакилларининг жаноб де ля Молдан шундай дакки ейишларига йўл қўя олмайман. Сиз маркизни билмайсиз: у саройда одоб сақлайди, бу ерда, провинцияда эса у шундай қизиқчи ва майнабозки, ўрни келиб қолса одамни калака қилишдан хурсанд бўлади. Ахир у шунчаки кўнгил очиш учун ҳам бизни анави барча либераллар олдида фирт аҳмоққа чиқариб қўйиши мумкин.

Ниҳоят, уч кунлик музокарадан сўнг, шанбадан якшанбага ўтар кечаси аббат Маслоннинг кибр-ҳавоси кўрқувнинг зўридан жасур бўлиб кетган жаноб мэрнинг юраксизлиги олдида таслим бўлди. Шундан сўнг аббат Шеланга тилёғламалик билан мактуб йўллаб, чолдан, агар кекса ёши ва сиҳат-саломатлиги имкон берса, Брей-ле-Одаги авлиё хокини тантанали зиёрат қилиш маросимида қатнашишни илтимос қилишди. Жаноб Шелан иподиакон сифатида ўзига ҳамроҳ бўлиб борадиган Жюльен учун ҳам таклифнома талаб қилиб олди.

Якшанба куни азонлаб теварак-атрофдаги тоғларда жойлашган қишлоқлардан оқиб кела бошлаган деҳқонлар Веррьернинг бутун кўчаларини тутиб кетди. Қуёш чарақлаб турарди. Ниҳоят, пешиндан кейин, соат учларга яқин бутун оломон

ҳаяжонга келди: Веррьердан етти-саккиз чақирим наридаги баланд қоя устида катта гулхан ёқилган эди. Бу сигнал қиролнинг департамент чегарасига қадам ранжида қилганидан дарак берарди. Шу заҳоти барча қўнғироқлар бонг урди-ю, шаҳарга тегишли эскигина испан замбараги бундай улуг воқеадан ҳамманинг шоду хуррамлигини ифода-лаб кетма-кет ўқ уза бошлади. Шаҳар аҳолисининг ярми томларга чиқиб кетганди. Барча аёллар бал-конларда жойлашиб олишганди. Фахрий қоровул олға юрди. Барча ялтироқ мундирларни завқ билан томоша қилар, биров ошнасини кўрсатса, бошқа биров қариндошини таниб қоларди. Одамлар ўқтин-ўқтин ваҳимага тушиб эгар қошини чангал-лаб олаётган жаноб де Муаронинг қўрқоқлигидан кулишарди. Аммо шу пайт кимнингдир луқмаси ҳамманинг эътиборини ўзига тортди-ю, халойиқ барча бошқа нарсаларни унутиб қўйди: тўққизинчи қатордаги биринчи сувори жуда хушбичим ва чиройли йигит бўлиб, аввалига ҳеч ким уни таниёлмади. Кейин бирдан чор атрофда дарғазаб хитоблар эшитила бошлади, барчанинг юзида ғазаб ва ҳайрат акс этди, – хуллас, ғала-ғовур кўтарилди. Одамлар жаноб Валенонинг норманд йўрғаларидан бирида от ўйнатиб кетаётган бу йигит дурадгор Сорелнинг ўғли эканлигини билиб қолишди. Ҳамма бир овоздан мэрни яниб кетди. Айниқса, либералларнинг фиғони ошди. Бу қанақаси энди! Аббатчасига кийиниб олган бу косиббачча болаларининг тарбиячиси бўлгани учунгина уни фахрий қоровуллар сафига қўшиш сурбетлик эмасми ахир! Бадавлат ва муҳтарам тадбиркорлар – жаноб фалончи ва жаноб писмадончиларнинг ўрнига-я!

– Нега энди анави жаноблар бу сурбет болани, бу таги пастни яхшилаб адабини беришмайди! – чийилларди банкирнинг хотини.

– Йигитчаям ҳақини қўймайди, кўряпсизми, ёнида қиличи бор, – дея эътироз билдирди унинг олдида турган одам. – Башарангга қилич солвориши мумкин, шундай қилиш қўлидан келади унинг.

Киборлар жамиятига мансуб кишиларнинг мулоҳазалари бир оз хавфлироқ эди. Хонимлар бир-бирларидан, наҳот бу ярамас қилиқ учун фақат мёрдан ўпкалаш керак бўлса, – дея сўрашарди. Ахир, умуман олганда, у шу пайтга қадар зоти паст одамларни унчалик жини суймасди-ку.

Шунча гап-сўзга сабаб бўлган Жюльен эса бу пайтда ўзини дунёда энг бахтиёр одам деб ҳис эгарди. Табиатан довюрак бўлгани учун у отни тоғдаги бу шаҳарчанинг кўпгина йигитларига қараганда яхшироқ миниб борарди. Аёлларнинг кўзидан уларнинг бари ўзи ҳақида гапиришаётганини яққол сезмоқда эди.

Унинг яп-янги эполетлари бошқаларникига нисбатан кучлироқ ялтирар, тагидаги от эса ўқтин-ўқтин сапчиб қўярди; хуллас, у бениҳоя лаззатланмоқда эди.

Улар эски қалъа деворлари ёнига етиб боришганида замбаракнинг кутилмаганда гумбурлашидан чўчиб кетган от уни сафдан олиб чиқди-ю, Жюльеннинг қувончи ичига сифмай кетди. У, қандайдир мўъжиза билан эгардан қулаб тушмади ва шу дақиқадан эътиборан ўзини қаҳрамон деб ҳис эта бошлади. Хаёлан у Наполеоннинг адъютанти эди-ю, шу аснода душман батареяси устига от суриб борарди.

Аммо яна бир кимса ўзини ундан ҳам бахтлироқ ҳис этмоқда эди. У аввалига Жюльенни шаҳар биноти ойнасидан кузатиб турди, сўнгра фойтонга ўтириб, айланасига елиб кетди ва худди йигитнинг оти сафдан суриб чиққан пайтда уларга

етиб олди-ю, қўрқувдан қотиб қолди. Шундан сўнг файтон яна елдек учиб, шаҳарни бошқа дарвозасидан, қирол ўтиши лозим бўлган йўлнинг шундоқ четидан чиқди-да, фахрий қоровулни олдинга ўтказиб, ундан йигирма қадамча орқада, рицарлар пайтидагидек чангга бурканган ҳолда кета бошлади. Жаноб мэр аъло ҳазратларини қутлаб табрик нутқи айтиш шарафига муяссар бўлганида ўн минг деҳқон бараварига: «Яшасин қиролимиз!» – дея қичқириб юборди. Орадан бир соат ўтгач, регламентда назарда тутилган барча нутқларни эшитиб бўлган қирол шаҳарга кириб келар экан, кичкина замбарак унинг шарафига тинимсиз ўқ узиб турди. Шу пайт кичкина бир бахтсизлик содир бўлди. Йўқ, Лейпциг ва Монмираль остонасида ўз илмини оширган тўпчи аскарлар эмас, балки бўлажак биринчи муовин жаноб де Муаро фалокатга учради. Унинг байтали жаноб де Муарони йўлда учраган ягона кўлмакка аста йиқитиб юборди; тўс-тўполон кўтарилди, чунки қиролнинг каретасига йўл очмоқ учун боёқиш де Муарони кўлмакдан зудлик билан тортиб олишга тўғри келди.

Аъло ҳазратлари ажойиб янги черковимиз олдида лутф айлаб, каретадан тушишни лозим топдилар. Шу муносабат билан черковнинг қирмизи дарпардалари тутилиб, безатиб қўйилганди. Шундан кейин тушки зиёфат бўлиши, сўнгра қирол яна каретага ўтириб, авлиё Климент хокини зиёрат қилишга жўнамоғи лозим эди. Қирол черковга кириб кетгани заҳоти Жюльен жаноб де Реналнинг уйи томон елиб кетди. У ерда йигит хўрсина-хўрсина зангори мундири, эполетлари ва қиличини ечиб қўйди-да, яна оҳори тўкилган қора костюмини кийиб олди. Шундан сўнг у яна отига минди ва бир неча дақиқадан сўнг ғоятда хушманзара тепаликнинг қоқ чўққисида жойлашган Брей-ле-

Ога етиб борди. «Халқнинг руҳланиб кетганини қаранг-а, одамлар ҳамон ёпирилиб келишяпти, – дея ўйлади Жюльен. – Веррьерга деҳқонлар тиқилиб кетгани сабабли кўчадан юриш амримаҳол бўлиб қолди, манави эски монастир атрофида ҳам ўн мингга яқин киши тўпланибди. Эҳтимол, ундан ҳам кўпроқдир». Бир вақтлар «исёнчилар»нинг ваҳшийлиги туфайли ярим харобага айланган бу монастирь Қайта қуриш даврида ўзининг бутун ҳашамати билан қайта тикланган эди. Теварак-атрофда қандайдир мўъжизалар ҳақида гапира бошладилар. Жюльен аббат Шеланни қидириб топган эди, чол аввалига шогирдини яхшилаб койиди-да, сўнг унга ридо билан жубба узатди. Жюльен тезда кийиниб олди ва аббат Шелан билан бирга Агданинг ёш епископини қидириб топиш учун жўнади. Бу прелат¹ жаноб де ля Молнинг жияни бўлиб, яқиндагина епископлик мартабасига эришганди, муқаддас қадамжойни қиролга кўрсатиш каби шарафли вазифа унинг зиммасига юкланган эди. Бироқ епископнинг ҳозир қаердалигини ҳеч ким билмасди.

Барча руҳонийлар бетоқат бўлиб туришарди. Улар ўз ҳукмдорларини кўҳна монастирнинг нимқоронғу гумбазлари остидаги йўлакда кутишмоқда эди. Брей-ле-О монастирининг 1789 йилга қадар йигирма тўрт руҳонийдан иборат бўлган кўҳна капитули ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилмоқ учун йигирма тўрт руҳонийни чақиртиришган эди. Улар чорак кам бир соат кутишгач, епископимиз ҳали жуда ҳам ёш-да, дея надомат чека-чека, охири капитулнинг ректори ҳазратнинг олдига кириб, қиролнинг ҳадемай келиб қолиши, шу боисдан ҳам

¹ Католик черковида юқори мансабга эга бўлган руҳоний. (тарж.)

тезроқ черковга бориш кераклигини айтиши лозим, деган қарорга келишди. Ёши улуғлиги боисидан жаноб Шелан ректор эканлиги маълум бўлди. Чол гарчи Жюльендан хафа бўлса-да, унга қараб ортимдан юр, дегандек ишора қилди. Жюльеннинг эгнидаги жубба ўзига жуда ярашиб турган эди. У қандайдир ҳийла-найранглар ишлатиб, ажойиб жингалак сочларини сип-силлиқ қилиб олганди; ammo бепарволиги туфайли Жюльеннинг узун жуббаси этаги остидан фахрий қоровул шпорлари кўриниб турарди.

Улар епископнинг ҳашаматли уйига етиб боришганида олифта кийинган димоғдор хизматкорлар кекса кюренинг саволига истар-истамас жавоб қилиб, ҳозир ҳазратнинг олдига кириш мумкин эмаслигини айтишди. Чол уларга олижаноб Брей-ле-О капитулининг ректори сифатида ўз черковининг епископи ҳузурига истаган пайтда кириш ҳуқуқига эга эканлигини тушунтирмоқчи бўлган эди, хизматкорлар уни мазах қила бошлашди.

Жюльеннинг мағрур қалби малайларнинг бундай сурбетлигидан газабга келди. У ҳужралар қатор кетган йўлакка отилиб кирди-да, йўлида учраган ҳар бир эшикни итариб кўра бошлади. Бир кичкина эшик очиқ экан, Жюльен ҳазратнинг эгнига қора ливрея кийиб, бўйнига занжир осган шахсий хизматкорлари турган ҳужрага кириб қолди. Йигит у ерга шу қадар шитоб билан кириб бордики, мазкур димоғдор жаноблар, бу одамни ҳойнаҳой епископнинг ўзи чақирган бўлса керак, дея ўйлаб, уни тўхтатишга журъат этишмади. Жюльен яна бир неча қадам юргач, ўзини готика услубида қурилган деярли қоп-қоронғу залда кўрди. Залнинг ҳамма деворларига тезоб суртилган дуб тахталар қопланган эди. Учи кунгурали баланд деразаларнинг биттасидан ташқари ҳаммаси гишт

билан бекитиб ташланганди. Қўпол қилиб терилган бу гиштлар ҳеч нима билан ёпилмаган бўлиб, ўймакор тахталарнинг қўҳна Ҳашами ёнида гоят аянчли кўринарди. 1470 йилларда қандайдир гуноҳини ювиш учун Карл Шерюрак томонидан қурилган ва бургундиялик антиквар (антиқа нарсалар билан савдо қилувчи)ларга яхши маълум бўлган залнинг деворлари бўйлаб баланд нақшинкор креслолар қўйилганди. Креслоларда ранг-баранг бўёқларга бўялган барельефлар тарзида Апокалипсиснинг¹ барча мўъжизалари тасвирланган эди.

Сувалмаган гиштлар ва оҳақ бир оз хунук қилиб турган бу залнинг ғамгин Ҳашамати Жюльеннинг қалбини ларзага солди. У турган жойида қотиб қолди. Залнинг нариги четидаги ёруғ тушиб турган ягона дераза олдида у роми қимматбаҳо ёғочдан ясалган тавақали катта ойнага кўзи тушди. Эгнига нофармон жубба ва тўр ридо кийган, аммо бош яланг бир йигит ойнадан уч қадам нарида турарди. Мазкур ойна бу ерда ниҳоятда ноўриндек туюларди; уни ҳозиргина шаҳардан олиб келишгани аниқ эди. Жюльен йигитнинг ниҳоятда жаҳли чиқиб турганини сезиб қолди: у ўнг қўлини ойна томонга чўзганича вазминлик билан аллакимни чўқинтириб, фатво бермоқда эди.

«Бу қанақаси бўлди? – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Чамаси, маросим олдидан бажарилиши лозим бўлган бирор урф-одат бўлиб, уни ана шу ёш руҳоний зиммасига юклашган бўлса керак. Эҳтимол, у епископнинг ёрдамчисидир. У ҳам анави малайларга ўхшаб қўпол жавоб берса керак. Ҳе, жин урсин, – нима бўлса бўлди, – уриниб кўрамыз».

¹ Апокалипсис – насронийларнинг диний китобларидан бири. Бу китобда «охир замон» тўғрисида башоратлар келтирилган.

У тўғрига, ўша ягона деразага ва улуғвор бир ҳаракат билан аллакимни тинимсиз чўқинтираётган ўша йигитга тикилганича бу улкан зални кесиб ўта бошлади.

Жюльен яқинлашиб боргани сари бу одамнинг кўриниши нақадар дарғазаб эканлигини яққолроқ ҳис этарди. Унинг эғнидаги тўр ридонинг ниҳоятда кўркамлиги йигитни ўша серҳашам ойнадан бир неча қадам нарида тўхташга мажбур қилди.

«Лекин, ҳарқалай, ундан епископнинг қаердалигини сўрашим керак», дея аҳд қилди у ниҳоят. Бу залнинг машъум гўзаллиги Жюльенни тўлқинлантириб юборган эди ва у олдинданок ҳозир бошига ёғилажак қўпол сўзлардан бадани жимирлай бошлаганди.

Йигит Жюльенни ойнада кўриб қолди-да, у томон ўгирилади ва бир зумда жаҳлидан тушиб, ғоятда мулойим овоз билан сўради:

– Хўш, тақсир, ниҳоят у тайёр бўлгандир ахир?

Қаҳрамонимиз ҳайратдан данг қотиб қолди. Йигит ўгирилиб қараганида Жюльен унинг бўйнидаги нишонли санамни кўриб қолди. Бу Агда епископнинг худди ўзи эди. «Ёшлигини қаранг-а, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Мендан нари борса етти-саккиз ёш катта холос...».

Шу тобда у ўзининг шпорларидан уялиб кетди.

– Ҳазратим, – дея жавоб қилди у ийманибгина, – мени ҳузурингизга капитул ректори жаноб Шелан юбордилар.

– Ҳа-а, мен у киши ҳақида жуда кўп яхши гапларни эшитганман, – деди жавобан епископ ниҳоятда хушмуомалик билан. Бундай илтифотдан Жюльеннинг унга бўлган ихлоси янада ортиб кетди. – Мени лутфан кечиргайсиз, тақсир, сизни бошқа одам деб ўйлабман. Ҳозир митрамни олиб келишлари керак эди. Парижда уни шу қадар ёмон

ўрашибдики, тепасидаги бутун кимхоби гижим-ланиб кетибди. Шунақаям расвои радди маърака қилишадими ахир, – дея қўшимча қилди ёш епископ. – Буни қаранг, энди мени яна кутишга мажбур қилишяпти.

– Агар ҳазратим ижозат этсалар, бориб митрангизни олиб келишим мумкин.

Жюльеннинг чиройли кўзлари епископга ўз таъсирини ўтказди.

– Илтимос, олиб келинг, тақсир, – жавоб қилди епископ ўзига мафтун этувчи бир хушмуомалалик билан. – У менга ҳозироқ керак. Бутун капитулни куттириб қўйганимдан, тўғриси, жуда хижолатдаман.

Жюльен зал ўртасига етганида ўтирилиб қаранган эди, епископнинг яна фатво бера бошлаганини кўрди. «Бу қанақаси бўлди ўзи? – дея хаёлидан ўтказди у яна. – Бугунги маросим олдидан риоя қилиниши лозим бўлган бирор урф-одат бўлса керак-да, албатта». Шахсий хизматкорлар турган хужрага кириши биланоқ Жюльеннинг кўзи уларнинг қўлидаги митрага¹ тушди. Йигитнинг амирона нигоҳига беихтиёр бўйсуниб, бу жаноблар епископ ҳазратларининг митрасини унинг қўлига топширишди.

Жюльен уни ифтихор билан ичкарига олиб кирди. Залга киргач, у қадамини секинлатди. Жюльен митрани қўлида бениҳоя иззат-икром билан тутиб борарди. Епископ ойна олдидаги креслода ўтирарди, бироқ унинг ўнг қўли ора-сира ҳорғин бир ҳаракат билан яна фатво берарди. Жюльен унга митрасини кийишда ёрдамлашиб юборди. Епископ бошини силкитиб қўйди.

– Аҳ-а, қимирламаяпти, – деди у Жюльенга мамнун оҳангда. – Энди, марҳамат қилиб сал четроқ туринг.

¹ Ибодат вақтида кийиладиган бой кийим

Шундан сўнг епископ тез-тез юриб, зал ўртасига борди-да, сўнгра тантанавор бир ҳаракат билан чор атрофга фатво берганича аста ойнага яқинлаша бошлади. Унинг чеҳрасида яна қаҳр ифодаси пайдо бўлди.

Жюльен ҳайратдан данг қотиб турарди; у гап нимадалигини тушунгандек эди-ю, бироқ бунга ишонишдан ҳайиқарди. Епископ тўхтади-да, юзидаги қаҳрли ифода бирдан ғойиб бўлди, Жюльен томон ўгирилиб қаради.

– Хўш, митрам ҳақида нима дейсиз, тақсир, бошимда яхши турибдими?

– Бағоят яхши, ҳазратим.

– Жуда орқага сурилиб қолган эмасми ишқилиб? Шу денг, бош кийим энсага сурилиб қолса, одам овсарроқ кўринади, пешанангизга бостириб кийганингизда эса офицерларнинг киверига ўхшаб қолади.

– Менимча, у бошингизда жуда яхши турибди.

– Қирол ўз атрофида ёши улуғ руҳонийларни кўришга одатланган, уларнинг бари бағоят салобатли ва сипо одамлар. Шу боисдан ҳам мен, айниқса, ёшимни назарда тутганда, бирмунча енгилтак бўлиб кўринишни истамасдим.

Шундай дея епископ яна у ёқдан-бу ёққа юриб фатво бера бошлади.

«Ҳаммаси равшан, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен ниҳоят бояги гумонига эрк беришга журъат этиб. – У машқ қияпти, у фатво беришга ўрганяпти».

– Мана энди тайёрман, – деди епископ орадан бир неча дақиқа ўтгач. – Боринг, тақсир, жаноби ректор билан капитулдаги жанобларни огоҳлантириб қўйинг.

Орадан бир оз вақт ўтгач, жаноб Шелан ва у билан бирга икки нафар ёши улуғ руҳоний ажойиб нақш билан безатилган катта эшикдан кириб

келишди. Жюльен бу эшикни биринчи марта кирганида ҳатто сезмаган ҳам эди. Бу гал у, рутбага биноан, ҳаммадан орқада туришга мажбур бўлди. Епископни у энди фақат эшик олдида тўдалашиб турган руҳонийларнинг елкаси оша кўра оларди.

Епископ аста юриб зални кесиб ўтди, у эшикка яқинлашганида руҳонийлар процессия ташкил этиб, сафга тизилишди. Бир дақиқа тайсалланиб тургач, тантанали юриш забурнинг бир оятини куйлаганича олға қараб юрди. Епископ санам юришининг энг охирида, жаноб Шелан билан яна бир кекса руҳоний ўртасида борарди. Жюльен энди аббат Шеланнинг шогирди сифатида епископга жуда яқин ўтиб олди. Улар Брей-ле-О монастирининг узун йўлакларидан юриб кетишмоқда эди; қуёш авжига чиқиб қиздираётганига қарамай, у ер зах ва нам эди. Ниҳоят, улар черков эшигининг олдига чиқишди. Бу тантанали юришдан Жюльеннинг қалби чексиз қувончга тўлган эди. Епископнинг ёшлиги унинг иззатини қитиқлар, мазкур прелатнинг хушмуомалалиги, унинг жозибадор назокати эса Жюльеннинг эс-ҳушини олиб қўйган эди. Бу хушмуомалалик жаноб де Реналнинг ҳатто кайфияти жуда яхши бўлиб турган пайтидаги муомаласидан ҳам кескин фарқ қиларди. «Жамиятнинг юқори поғонасига яқинлашган саринг, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен, – кишини ўзига ром қиладиган шундай илтифотли одамларни кўпроқ учратасан».

Санам юришида иштирок этаётган руҳонийлар черковнинг ён эшигидан ичкари киришди; шу пайт кўҳна гумбазлар бирдан қаттиқ гумбур-гумбурдан силкиниб кетди, Жюльеннинг назарида улар ҳозир қулаб тушадигандек эди. Аммо бу яна ўша кичкина замбаракчанинг ваҳимаси экан, уни

бу ерга ҳозиргина тўрт жуфт от физиллатганича сургаб келган эди. Отларни бир четга олишган заҳоти замбаракча лейпциглик тўпчилар қўлида гўё олдида пруссияликлар тургандек дақиқасига беш мартадан кетма-кет ўқ уза бошлади. Аммо замбаракнинг бу ажойиб гумбурлаши Жюльенни ортиқ ҳаяжонлантирмасди, у энди Наполеон ҳақида ҳам, ҳарбий шон-шуҳрат тўғрисида ҳам ўйламай қўйганди. «Ўзи ёшгина-ю, – дея ўйларди у, – Агданинг епископи бўлиб олибди. Бу Агданинг ўзи қаердайкин? Айтгандай, у қанча маош оларкин? Чамаси, икки юз, уч юз минг франк олса керак ўзиям».

Ҳазратнинг хизматкорлари серҳашам тахтиравон олиб киришди; жаноб Шелан унинг дастларидан бирини ушлади, лекин аслида уни Жюльен кўтариб борарди, албатта. Епископ тахтиравоннинг соясига ўтди. Буни қандай уддалаганини билмаймиз, лекин у чиндан ҳам кекса бўлиб кўринарди; қаҳрамонимиз унга бениҳоя қойил қолганди. «Маҳорат ва айёрлик билан истаган нарсага эришса бўлади», – дея ўйлади у.

Черковга қирол кириб келди. Жюльен уни ўзидан бир неча қадам нарида кўриш шарафига муяссар бўлди. Епископ овозини аъло ҳазратларининг кўнглига ғоятда хуш ёқадиган даражада титратиб тантанавор нутқ айтди-да, қиролни табриклади. Брей-ле-Одаги барча маросимлар тасвирини такрорлаб ўтирмаймиз, – департаментимиздаги барча газеталар икки ҳафта давомида фақат шу тўғрисида ёзишди. Епископнинг нутқидан Жюльен қиролнинг Карл Шерюрак авлоди эканлигини билиб олди. Орадан кўп вақт ўтгач, Жюльенга, хизмат юзасидан, ана шу маросимга сарфланган маблағни текшириб кўришга тўғри келди. Ўз жиянига епископлик нишони олиб берган жа-

ноб де ля Моль унга меҳрибонлик кўрсатиб, барча сарф-харажатни ўз зиммасига олган экан, Фақат Брей-ле-Одаги маросимнинг ўзи унга уч минг саккиз юз франкка тушибди.

Епископнинг нутқи ва қиролнинг жавобидан сўнг аъло ҳазрат тахтиравоннинг ичига кирди; сўнгра у бениҳоя художўйлик билан меҳробнинг шундоқ ёнгинасидаги ёстиқчага тиз чўкди. Клироснинг¹ атрофида полдан икки поғона юқорида қатор-қатор креслолар қўйилганди. Жюльен гўё Римдаги Сикстин капелласида, ўз кардинали олдидан ўтирган мулозим сингари пастки поғонада, жаноб Шеланнинг оёғи ёнида жойлашиб олганди. Шундан сўнг қисқагина ибодат маросими бўлди – ҳамма ёқни бухўрнинг тутуни, замбарак ва мушкетларнинг олатасири тутиб кетганди. Тева-рак-атрофдаги барча мўмин одамлар шод-хуррамликдан маст эдилар. Шундай бир куннинг ўзи яқинчи газета-ларнинг юзлаб сонидан тарғиботни чиппакка чиқариши турган гап эди.

Қиролдан олти қадамча нарида жойлашган Жюльен унинг чиндан ҳам астойдил ибодат қилаётганини кўриб турарди. Шу пайт у биринчи марта бўйи унча баланд бўлмаган ўткир нигоҳли одамни кўриб қолди; унинг кийимида деяри зардўзи йўқ эди.

Бироқ ана шу жуда сипо кийим устидан кўк-сида елкаси оша боғланган зангори тасма яққол кўзга ташланарди. Бу одам қиролга Жюльеннинг таъбири билан айтганда, ҳамма ёғи зардўзи бўлганидан ҳатто мовути ҳам кўринмайдиган мундир кийган кўпгина аркони давлатларга қараганда яқинроқ турарди. Бир неча дақиқадан сўнг йигит бу одамнинг жаноб де ля Моль эканлигини билиб

¹ Клирос – черков меҳробининг иккн тарафида куйловчилар турадиган махсус жой. (тарж.)

олди. Жюльенга у димоғдор ва ҳатто такаббурдай туюлди.

«Анави хушрўйгина епископга ўхшаб хушму-омала бўлиш бу маркизнинг қўлидан келмаса керак, – дея дилидан ўтказди у. – Эҳ! Руҳонийлик ун-вони зўр кучда: у инсонни мулойим ва доно қилиб қўяди. Лекин қирол бу ерга хокни зиёрат қилгани келган-ку, мен эса ҳеч қандай хокни кўрмайман. Бу авлиё Климент деганлари қаердайкин?»

Ёнида турган ёшгина хизматкор Жюльенга муқаддас хок шу бинонинг энг тепасига, Алангали Мезанага қўйилганини айтди.

«Алангали Мезана дегани нимаси бўлди?» – дея ўйлади Жюльен. Бироқ у ҳозир ҳеч нима сўрашни истамасди. У зўр диққат-эътибор билан кўз ўнгида ўтаётган маросимни кузата бошлади.

Монастирга аъло ҳазратлардан бирортаси ташриф буюрганида этикет руҳонийларга епископни мўътабар меҳмон билан ёлғиз қолдирмоқни тақозо этади. Бироқ Агда епископи, тепага кўтарилар экан, аббат Шеланга ўзи билан бирга чиқишни таклиф қилди. Жюльен эса устози ортидан чиқишга журъат этди.

Улар жуда баланд зинапоядан юқори кўтарилиб, кичкинагина эшикча олдида тўхташди. Эшикчанинг чорчўпига бошдан-оёқ зарҳал қопланган эди. Чамаси, бу иш кечагина қилинган кўринарди.

Эшикчанинг шундоқ олдида Веррьернинг энг асилзода оилаларидан бўлган йигирма тўрт қиз тиз чўкиб турарди. Эшикни очишдан аввал епископнинг ўзи ҳам барчаси кўҳликкина бўлган бу қизларнинг ўртасида тиз чўкди. У баланд овоз билан ибодат қилар экан, қизларнинг бари унинг ажойиб тўр ридоси, савлатли қадди-қомати, навқирон ва мулойим чехрасига қараб тўймагандек, ундан кўзларини узмай туришди. Бу манзара қаҳрамо-

нимизнинг ақлидан заррача ном-нишон қолдирмади. Шу тобда у, сидқидилдан жангга киришга тайёр эди. Эшикча бирдан очилиб кетди. Шунда ҳозир бўлган одамларнинг кўз ўнгида мўъжазгина бутхона намоён бўлди. Унинг ичини аланга қоплагандек туюларди. Бутхона меҳробида мингга яқин шам ёқиб қўйилганди. Шамлар саккиз қатор терилган бўлиб, қаторларни бир-биридан ажойиб гулдасталар ажратиб турарди. Соф бухўрнинг муаттар ҳиди ибодатхонанинг эшигидан паға-паға бўлиб чиқмоқда эди. Бутхона жуда кичкина эди-ю, бироқ бошдан-оёқ янғидан зарҳал югуртилган деворларининг тепаси кўринмайдигандек туюларди. Жюльеннинг чамасида меҳробдаги баъзи шамларнинг бўйи уч-тўрт қулоч келарди. Қизлар бундай ажойиботни кўриб, беихтиёр қичқариб юборишди. Бутхонанинг кичкина даҳизига фақат ана шу йигирма тўрт қиз, икки руҳоний ва Жюльенларгина киритилган эди.

Тезда қирол ҳам юқори кўтарилди. Унинг ёнида фақат жаноб де ля Моль билан биринчи камергери бор эди. Ҳатто унинг шахсий соқчилари ҳам ташқарида, қиличларини яланғочлаб тиз чўккан ҳолда қолишган эди.

Аъло ҳазрат олдида турган бахмал ёстиққа шитоб билан тиз чўкди. Зарҳал қопланган эшикка қисиб қўйилган Жюльен фақат ана шундан кейингина қизчалардан бирининг яланғоч елкаси оша авлиё Климентнинг ажойиб ҳайкалини кўра олди. Авлиё меҳробнинг тўрида, рим аскарари либосида ётарди. Унинг бўйнида катта жароҳат қорайиб кўринар ва ундан қон сизиб чиқаётгандек туюлар эди. Ҳайкалтарош уни зўр маҳорат билан ишлабди: авлиёнинг сўниб бораётган хиёл юмуқ кўзлари қандайдир илоҳий маънога тўла бўлиб, эндигина сабза ураётган мўйлови гўё шивирлаб дуо ўқиётгандек бир оз очиқ лабларига соя ташлаб

турарди. Бу манзарани кўриб, қаҳрамонимизнинг ёнида турган ёшгина қизча йиғлаб юборган эди, бир томчи кўз ёши тўғри Жюльеннинг қўлига томди.

Қирқ чақиримча атрофидаги барча қишлоқларда бонг ураётган қўнғироқларнинг узоқ акс-садо-сигина бузиб турган илоҳий бир сукунатда ибодат қилиб бўлгач, Агда епископи қиролдан нутқ ирод этиш учун ижозат сўради. У қисқа, аммо жуда таъсири хутбасини тингловчиларнинг қалбини ларзага солган оддийгина сўзлар билан тугатди.

– Ёш насроний қизлари, сиз ҳозир соҳибқирон-нинг қодир Худога хизмат этгувчи руҳоний олдида тиз чўккан ҳолда кўрганингизни абадулабад унут-магайсиз. Тангрининг қуллари бу заминда ожиз-дурлар ва таъқиб этилурлар. Улар кунлари битган-да азоб чекиб ўладурлар, буни сиз авлиё Климент-нинг шу кунга қадар қон оқиб турган жароҳати-дан ҳам кўриб турибсиз, аммо улар дорилқазода тантана қилгайлар. Шундай экан, о, ёш насроний қизлари, бу кун хотирасини сиз умрбод қалбин-гизда сақлагайсиз ва мункирдан нафратлангайсиз! Сиз қудратли, қаҳрли ва шу билан бирга сер-шафқат Парвардигорга абадий содиқ қолгайсиз!

Шу сўзларни айтгач, епископ улўғвор бир ҳаракат билан ўрнидан турди.

– Шу ҳақда қасамёд қилгаймисиз? – дея хитоб қилди у қўлларини юқори чўзиб.

– Қасамёд қилгаймиз! – дейишди қизлар хўн-гўн-гўн йиғлашар экан.

– Қасамингизни қодир Худо номи ила қабул этгаймен, – деди епископ хулоса қиларкан овозини гулдуратиб. Шу билан маросим тугади.

Қиролнинг ўзи ҳам йиғламоқда эди. Орадан анча вақт ўтиб, Жюльен ўзини бирмунча босиб олгандан кейингина у Римдан Бургундия герцоги Филипп Раҳмдилга юборилган авлиёнинг суяклари

қаерга қўйилганини сўради. Унга суяқлар ана шу ажойиб мум җайкал ичига жойлаб қўйилганлигини тушунтиришди.

Қирол җазратлари бутхонага боришда унга җамроқ бўлган барча асилзода қизларга «Мункирдан нафратланаман. Умрбод таъзим этгайман» деган сўзлар ёзилган қизил тасма тақиб юришга ижозат этишни лозим топди.

Жаноб де ля Моль деҳқонларга ўн минг шиша вино тарқатиш тўғрисида фармойиш берди. Қечқурун Веррьерда эса либераллар ўз уйларида роялистларга қараганда юз чандон яхшироқ иллюминация қилдилар. Жўнаб кетиш олдидан қирол жаноб де Муаронинг уйига ташриф буюриб, уни бахтиёр этди.

XIX

Ўйламоқ – демак, азоб чекмоқ

Оддий бўлмаган туйғулар кундалик воқеаларнинг мутаассиблигида эҳтиросларнинг чинакам бахтсизлигини тўйиб қўяди.

Барнае

Жаноб де ля Молга ажратилган хонадаги жиҳозларни жой-жойига қўя туриб Жюльен тўрт букланган бир варақ қалин қоғозни топиб олди. Қоғознинг биринчи саҳифасида у «Қирол орденлари ва җоказо, ва җоказо мукофотларнинг кавалери, Франция пэри, шавкатли маркиз жаноб де ля Молга» деган ёзувни ўқиди.

Бу идиш-товоқ ювувчи хотинники каби қинғирқийшиқ хат билан ёзилган илтимоснома эди:

«Жаноб маркиз!

Мен, умрим бино бўлибдики, тавфиқ билан

яшаб келаётган мўмин бир одамман. Касофатли 93-йилдаги Лион қамалида бомба тагида қолганман. Илоҳий сирлардан воқиф бўлиб тураман ва ҳар якшанба пешин пайти қавмимиз черковига бориб ибодат қиламан. Ҳеч қачон муқаддас пасхани бузган эмасман, ҳатто лаънати 93-йилда ҳам. Уйимдаги ошпаз хотин, – инқилобга қадар менинг хизматкорларим кўп эди, – уйимдаги ошпаз хотин ҳар жума кунни гўштсиз овқат тайёрлайди. Веррьерда ҳам барча мени ҳурмат қилади ва журъат этиб айтаманки, ҳақли равишда. Санам юриши пайтида эса шундоқ тахтиравоннинг олдида, жаноб кюре билан жаноб мэрнинг ёнида бораман. Алоҳида бирор воқеа бўлганида эса черковимизга шам олиб бораман. Одатда, ўз ҳисобимдан энг йўғонини сотиб оламан. Шу гапларнинг бари ҳақида ёзма гувоҳномаларим бор, улар Парижда молия министрлигида сақланади. Сиздан шуни илтимос қилгайманим, Веррьердаги лотерея маҳкамаси нозирлигини менга топширсангиз, чунки яқинда у бари бир нозирсиз қолади, ҳозиргисининг аҳволи чатоқ, ўлим тўшагида ётипти, иннайкейин, сўнги сайловларда нотўғри овоз берган ва ҳоказо.

де Шолен»

Ушбу илтимосноманинг ҳошиясига де Муаронинг имзоси қўйилган тавсия хати ёзилган бўлиб, у шундай сўзлар билан бошланарди: «Кеча мана шу илтимосгўйининг ишончли одам эканлигини хабар қилиш шарафига муяссар бўлгон эдим...» ва ҳоказо.

«Гап бу ёқда денг, – хаёлидан ўтказди Жюльен, – ҳатто ана шу зеҳни пўстак Шолен ҳам менга қандай йўлдан боришни кўрсатяпти».

Қиролнинг Веррьерга ташриф буюрганидан буён орадан бир ҳафта ўтди. Навбатма-навбат –

қиролнинг ўзи, Агда епископи, маркиз де ля Моль, ўн минг шиша вино ва ўшанда отдан йиқилгач, фақат бир ойдан кейингина орден олиш умидида уйдан судралиб чиққан бечора Муаро мавзу бўлган ҳисобсиз ёлғон гаплар, бемаъни олди-қочдилар ва аҳмоқона гийбатлар бирин-сирин унутилди-ю, бироқ дурадгорнинг ўғли, анави Жюльен Сорелни қандай сурбетлик билан фахрий қоровул сафига тиқиштириб киритилгани тўғрисидаги миш-мишлар тўхтамади. Қаҳвахонада ўтириб олиб, эрта-лабдан кечгача тенглик ҳақида оғиз кўпиртирадиган бадавлат мануфактурачиларнинг бу хусусдаги гапларини бир эшитсангиз эди. Бу бемаъни иш анави димоғдор де Реналь хонимдан чиққан! Бунга уни нима мажбур қилди, дейсизми? Нима бўларди – ўша муллавачча Сорелнинг чиройли кўзлари-ю хушрўй чеҳраси-да.

Жаноб де Реналнинг хонадони яна Вержига қайтганидан сўнг орадан кўп ўтмай болаларнинг кенжаси Станислав-Ксавье касал бўлиб қолди. Шундан сўнг бирдан де Реналь хонимнинг виждони қаттиқ азоблана бошлади. У дилидаги эҳтиром учун биринчи марта ўзини изчил ва бешафқат равишда ёзғиришга тутинди; гўё мўъжиза содир бўлиб, хоним муҳаббат уни қандай даҳшатли гуноҳга ботирганини яққол кўргандек эди. Ўзининг ғоятда художўй бўлишига қарамай, Тангри олдида қилган гуноҳининг қанчалик катта эканлиги ҳақида у шу пайтга қадар ўйлаб кўрмаган эди.

Бир вақтлар Исо Қалби монастирида унинг қалби Худога бўлган чексиз севги билан ёнарди, Энди эса у Тангридан худди ана шундай чексиз қўрқа бошлаганди. Унинг қалбини пора-пора қилаётган бир-бирига зид туйғулар шуниси билан даҳшатли эдики, хонимнинг дилидаги қўрқув ақл-идрокига тамомила бўйсунмай қўйган эди.

Жюльен ҳар қандай ақлли панд-насиҳат хонимни тинчитиш ўрнига, аксинча, унинг зардасини қайнатаётганини англаб қолди, чунки бу гаплар унга иблиснинг васвасаси бўлиб туюларди. Бироқ Жюльеннинг ўзи ҳам кичкина Станиславни жуда яхши кўрар, хоним эса боласининг дарди ҳақида фақат у билан гаплаша олар эди: Станиславнинг аҳволи кундан-кун оғирлашиб борарди. Де Реналь хоним тинимсиз тавба-тазаррудан қийналиб, тунлари мижжа қоқмай чиқарди; у кун бўйи қовоғини солганича чурқ этиб оғиз очмай ўтирар, мабодо оғиз очгудек бўлса, шу заҳоти Тангри олдида ҳам, одамлар олдида ҳам ўз гуноҳига иқрор бўлиши турган гап эди.

– Ўтинаман сиздан, – дерди унга Жюльен улар ёлғиз қолган кезлари, – ҳеч ким билан гаплашманг. Сиз чекаётган азобларни ёлғиз мен билай. Агар мени ҳалиям сал севсангиз, чурқ этиб оғиз очманг, сизнинг иқрорингиз билан ўғлингиз Станислав тузалиб қолмайди.

Бироқ унинг панд-насиҳатлари хонимга таъсир қилмасди, у де Реналь хоним, Худонинг ғазабини қўзғатдим, энди унинг раҳм-шафқатига сазовор бўлмоқ учун ё Жюльендан нафратланмоғим, ёхуд ўғлимдан жудо бўлмоғим лозим, деган фикрни миёсига қуйиб олганидан беҳабар эди. Худди ана шу ўйнашидан нафратланишга ожиз бўлгани учун ҳам аёл ўзини шу қадар бахтсиз ҳис этарди.

– Мени ўз ҳолимга қўйинг, – деди у бир куни Жюльенга. – Худо ҳақи, ўтинаман сиздан, бизнинг уйдан кетинг: сиз шу ерда мен билан бирга бўлганингиз учун ҳам ўғлим ҳалок бўляпти.

– Тангри мени жазоляпти, – дея қўшимча қилди у овозини пасайтириб. – Унинг қаҳрига учрадим, Худонинг иродаси вожиб бўлғай. Мен даҳшатли гуноҳ қилдим, тавба қилиш ҳатто хаёлимга ҳам

келмади. Ахир бу – Худо мендан юз ўтирганининг биринчи нишони-ку, энди мен икки қатла жазоланмоғим лозим.

Жюльеннинг қалби ларзага келди. Йигит буларнинг бари мунофиқлик, шунчаки баландпарвоз гаплар эмаслигини яхши тушунарди. «У менга бўлган муҳаббати туфайли ўғлини ҳалок этаётганига чиндан ҳам ишонади ва шу билан бирга, бечора, мени ўғлига қараганда кўпроқ севади. Шу боисдан ҳам, – энди бунга ҳеч қандай шубҳа йўқ, – виждон азобидан юраги тилка-пора бўляпти, ҳақиқий юксак туйғу, деб шуни айтсалар керак-да. Фақат бир нарсага ҳайронман, у мендек камбағал, яхши тарбия кўрмаган, илмсиз ва кўп ўринларда тўпори бир одамнинг нимасини шу қадар севиб қолдийкин?»

Бир куни кечаси боланинг аҳволи жуда оғирлашиб қолди. Соат иккиларга яқин жаноб де Реналь уни кўргани кирди. Иситманинг зўридан алангада алаҳсираб ётган бола отасини танимади. Де Реналь хоним бирдан эрининг оёғига йиқилди, Жюльен ҳозир у бор гапни эрига айтиб, ўзини жувонмарг қилажagini тушунди.

Уларнинг бахтига хонимнинг бундай бемаъни ҳаракатидан жаноб де Реналнинг жаҳли чиқиб кетди.

– Бўпти, саломат бўл! – деди у эшик томон йўналар экан.

– Йўқ! Сен менинг гапимни эшит! – дея қичқирди хоним тиз чўкканича, уни тўхтатиб қолишга уриниб. – Сен ҳақиқатни билмоғинг керак. Билиб қўй, ўғлимни ўзим ўлдирияпман. Унга ҳаёт бахш этгандим, энди ўзим уни қайтариб оляпман. Фалак мени жазоляпти! Тангри олдида гуноҳ қилдим, мен қотилман! Мен ўзимни ўзим бадном этмоғим, сазойи қилмоғим лозим, эҳтимол шундай қилсам Яратганнинг раҳми келар.

Агар жаноб де Реналнинг хиёл фаҳм-фаросати бўлганида эди, у ҳамма гапни тушунган бўларди.

– Кўкнорихаёл гапларингни қўй! – дея хитоб қилди у тиззасидан ушламоқчи бўлган хотинини четлатар экан. – Кўкнорихаёл буларнинг бари! Сиз, Жюльен, эртага эрталаб доктор чақиринг, – шундай дея у ухлагани жўнади. Де Реналь хоним деярли ҳушидан кетиб полга қулади-ю, бироқ уни тутиб қолмоқчи бўлган Жюльеннинг қўлини талваса ичида итариб ташлади.

«Мана эрига хиёнат қилган хотиннинг гуноҳи, – дея ўйлади Жюльен. – Анави муттаҳам поплар ҳақ, деган гап ақлга тўғри келадими ахир? Наҳотки бошдан-оёқ гуноҳга ботган бу кишилар гуноҳнинг аслида нима эканлигини билишса?.. Йўқ, ақл бовар қилмайди бу гапга!»

Жаноб де Реналь хонадан чиқиб кетганидан буён орадан йигирма дақиқача вақт ўтди. Ана шу пайт ичида Жюльен ўзи севадиган аёлнинг тиз чўкиб, бошини ўғлининг тўшагига юз тубан қўйганича худди ҳушидан кетган одамдек қимир этмай турганини кўрди. «Мана буни ҳақиқий аёл деса арзийди, – дея ўйларди у. – Ҳозир у бутунлай умидсизликка тушган. У фақат мени севгани учун шу аҳволга тушди.

Вақт аста-секин ўтиб боряпти. Унга қандай фойдам тегиши мумкин? Бир қарорга келиш керак. Энди гап менда ҳам эмас. Одамлар билан, уларнинг фисқ-фасоди билан нима ишим бор? Лекин унга қандай ёрдам берсам экан?.. Уни ташлаб кетайми?.. У ҳолда боёқиш бошига тушган кулфати билан ёлғиз ўзи қолади-ку. Анави тўнка эрининг зиёни тегса тегадика, фойдаси тегмайди. У ўзининг разил табиатига кўра хотинига бирор дағал гап айтишдан ҳам тоймайди. Боёқиш ақлдан озиши, ўзини деразадан ташлаши мумкин ахир!

Агар уни ёлғиз қолдирсам, қўриқламай қўйсам, эрига бор гапни айтиб, иқрор бўлади. Ким билади, у тўнка ўзини қандай тутаркин? Бирдан, бўлажак меросга ҳам қарамай, жанжал кўтариши мумкин. Хоним яна қилган гуноҳи ҳақида, – ё Парвардигор, – анави разил аббат Маслонга ҳам иқрор бўлиши мумкин; у шундоқ ҳам олти яшар боланинг касаллигини баҳона қилиб, бу ерга танда қўйиб қолди. Турган гап, бежиз қатнаётгани йўқ. Хоним шу қадар умидсизликка тушган, Худонинг қаҳридан шу қадар қўрқиб қолганки, аббатнинг қанақа одам эканлигини унутиб ҳам қўйган, – ҳозир бу одам унинг учун руҳоний холос».

– Чиқиб кет бу ердан, – деди кутилмаганда де Реналь хоним кўзларини очиб.

– Эҳ, сенга қандай ёрдам бермоқни билиш учун минг марта жонимни фидо қилган бўлардим! – дея жавоб берди Жюльен. – Сени ҳеч қачон шундай севмаган эдим, фариштам, ёки тўғрироғи, сени ҳозиргина чинакамига сева бошладим. Сендан йироқда аҳволим не кечади, ахир, боз устига мени деб бахтсиз бўлганингни ўйлайвериб ақдан озмайманми?! Менинг изтиробларимни гапирмай ҳам қўя қолайлик. Хўп, мен кетаман, кетаман, кетаман, севгим! Лекин эринг билан сенинг ўртангда туриб, сени қўриқламай қўйсам, мен чиқиб кетишим биланоқ ҳамма гапни унга айтиб бераман – у ҳолда ҳалок бўлдим, деявер. Ўзинг ўйлаб кўр, ахир у сени уйдан шарманда қилиб қувади, бу машмаша бутун Веррьер, бутун Безансоннинг оғзидан тушмай қолади. Бор мағзавани бошингга тўкишади, бундай шармандалиқдан сўнг ҳеч қачон қаддингни тиклай олмайсан.

– Ўзим ҳам худди шуни истаяпман! – дея хитоб қилди аёл шартта ўрнидан турар экан. – Майли, азоб чекаман, менга бу ҳам кам!

– Лекин бундай шармандалик ўғлингни ҳам бахтсиз қилади ахир.

– Йўқ, ёлғиз ўзим шармисор бўламан, ҳаммасини бўйнимга оламан, майли мени ҳақорат қилишсин, қаро ерга қоришсин, эҳтимол, шундан сўнг ўғлим омон қолар. Шарманда бўлсам, одамларнинг кўз ўнгида ўзимни жувонмарг қилсам, сазойи бўлганим шу эмасми?! Ноқис ақлим билан тушунишимча, Тангри йўлига қилишим мумкин бўлган энг катта қурбонлик шу эмасми ахир?.. Шундан кейин у раҳм қилиб, менинг бу хўрлигимни қурбонлик ўрнида қабул этар ва ўғлимга шифо берар. Агар бундан ҳам каттароқ қурбонлик бўлса, айт – уни ҳам бажо келтираман.

– Ундан кўра мен ўзимни жазолаб қўя қолай. Ахир мен ҳам айбдорман-ку, мен ҳам! Истайсанми, тарки дунё қиламан. Бу зоҳидларча ҳаёт, эҳтимол, Худонинг раҳмини келтирар. Ё, Парвардигор! Станиславнинг дардини менга берсанг бўлмасмиди...

– Аҳ! Сен уни яхши кўрасанми ҳали! – дея қичқириб юборди де Реналь хоним унинг қучоғига отилар экан.

Бироқ у шу заҳоти даҳшатга тушиб, йигитни ўзидан нарига итарди.

– Ишонаман, сенга ишонаман! – деди у инграб яна тиззасига йиқилар экан. – Сен менинг ягона дўстимсан! Нега энди Станиславнинг отаси сен эмассан-а! Шунда сени ўғлимдан ҳам кўпроқ севганим бу қадар даҳшатли гуноҳ бўлмасди.

– Ёнингда бўлишга ижозат бер ва мен шу дақиқадан бошлаб сени фақат уканг сифатида севадиган бўлай. Шу тариқа бир оз бўлса-да, гуноҳимизни ювамиз, – эҳтимол, шундан сўнг Худонинг раҳми келар.

– Мен-чи? – дея қичқириб юборди хоним ўридан сакраб туриб, икки қўли билан Жюльеннинг

бошини ушлаганича уни ўзидан хиёл четлатиб, кўзларига тикилар экан. – Мен нима қилай? Мен сени биродарим сифатида сева оламанми? Сени укам сифатида севиш қўлимдан келармикин?

Жюльеннинг кўзларидан дув-дув ёш оқмоқда эди.

– Майли, сен нима десанг – шу! – деди у аёлнинг оёғига йиқилар экан. – Фақат нима қилишим кераклигини айт! Ҳаммасини бажо келтираман, бошқа чорам йўқ энди. Эс-ҳушимни йўқотганимдан не қиларимни билмай қолдим. Агар кетсам – сен бор гапни эрингга айтиб берасан-у ўзингни абгор қиласан, сен билан бирга эринг ҳам тамом бўлади. Бундай шармандаликдан кейин у ҳеч қачон депутат бўла олмайди. Агар ёнингда қолсам – шу одам туфайли ўғлим ҳалок бўлди, деб ўйлайсан ва фарзанд доғига чидаёлмай ўзинг ҳам нобуд бўласан. Майли, хўп десанг, бир уриниб кўрайлик, – мен кетаман. Гуноҳимиз учун мен ўзимни жазолашимни ва сени бир ҳафтага тарк этишимни истайсанми? Сен қаерга десанг, ўша ерга бораман. Хоҳласанг, Брей-ле-О монастирига кетишим мумкин. Лекин мен йўғимда эрингга ҳеч қандай гап айтмасликка онт ич. Ўзинг ўйлаб кўр: агар унга бор гапни айтсанг, менинг бу ерга қайтиб келишим мумкин бўлмай қолади.

Аёл ваъда берди. Шундан сўнг Жюльен уйни тарк этди, бироқ орадан икки кун ҳам ўтмай хоним уни чақиртириб олди.

– Сен бўлмасанг ичган қасамим устидан чиқолмайманми, деб кўрқаман. Агар сен ёнимда бўлмасанг, агар нигоҳинг билан, сукут сақла, дея мудом буюриб турмасанг, бор гапни эримга айтиб қўяман. Бу гурбатнинг ҳар бир соати менга бир кундек туюляпти.

Ниҳоят, боёқиш онага фалакнинг раҳми келди. Станислав аста-секин соғая бошлади. Бироқ

энди хонимнинг ороми йўқолганди, у қилган гуноҳининг нақадар даҳшатли эканини ва илгариги руҳий осойишталик уни бутунлай тарк этганини яхши тушунарди. Виждон азоби унинг дилига ўрнашиб олди ва у фақат энди юраги тоза одам учун муқаррар бўлган моҳиятини касб этди. Ҳаёт де Реналь хоним учун энди гоҳ жаннат, гоҳ дўзах бўлиб туюларди. У Жюльенни кўрмаган пайтлари жаҳаннамга тушиб қолгандек бўлар, йигитнинг оёғига бош урганида эса, ўзини жаннатда кўрар эди. «Мен энди ҳеч борада ўзимни алдаётганим йўқ, – дерди у Жюльенга ҳатто бутун юраги билан ишқ-муҳаббатга берилган пайтларда ҳам. – Биламан, мен ҳалок бўлган одамман, менга шафқат йўқ энди. Сен ёш боласан, сен васвасага учдинг холос, сени йўлдан урдим. Сени Худо кечириши мумкин, мен эса энди бир умр лаънатга қолдим. Буни аниқ биламан: чунки мен қўрқяпман – ўз олдида дўзахни кўрса ким ҳам қўрқмайди дейсан? Лекин аслида ҳатто афсусланаётганим ҳам йўқ. Агар ҳаммаси қайтадан такрорланганида ҳам мен яна шу гуноҳни қилган бўлардим. Ишқилиб, яратган Парвардигор бу дунёда мени болаларим орқали жазоламаса бўлди – шунгаям шукр қиламан. Лекин ҳеч бўлмаसा сен, менинг Жюльеним, – дея хитоб қиларди у бошқа бир дақиқада, – айтчи менга, бахтлимисан ишқилиб? Сени қандай севишимни сезяпсанми?»

Худди шундай фидойи севгига муҳтож бўлган Жюльеннинг кибр-ҳавоси ва ҳадиксирашга мойил бўлган табиати деярли ҳар дақиқа очиқ-ойдин намоеън бўлаётган бундай буюк хокисорлик олдида дош бера олмади. У энди де Реналь хоним олдида сажда қилишга ҳам тайёр эди. «У асилзода хоним, мен эса оддий бир косибнинг ўғлиман, лекин у мени севади... Йўқ, у мени шунчаки қўнғилхуши учун ўйнаш қилиб олинган малай деб ҳисобла-

майди». Дилидаги ана шу ҳадикдан қутулиб олгач, Жюльен муҳаббатнинг бутун телбаликлари, унинг барча шубҳа-ю гумонларини яхши ҳис этадиган бўлиб қолди.

– Азизим! – дерди унга хоним йигитнинг баъзан унинг севгисига шубҳалана бошлаганини фаҳмлагач. – Айрилишимизга жуда оз қолди. Мен ҳеч бўлмаса бирга ўтказишимиз мумкин бўлган ана шу озгина вақт ичида сени бахтиёр қилишни истайман. Шошилалик, жонгинам, эҳтимол эртага бирга бўлиш насиб қилмас. Агар фалак мени болаларим орқали жазолайдиган бўлса, у ҳолда менинг гуноҳим учун улар нобуд бўлаётганини ўйламай, фақат сени севиш учун яшашга қанча уринмайин, бари бир бу иш қўлимдан келмайди – мен ақдан озаман. Аҳ, қани энди, ўшанда сен боёқиш Станиславнинг дардини ўзинга олишни истаганингдек, мен ҳам сенинг гуноҳингни ўз зиммамга ола билсам!

Руҳий ҳолатидаги бу кескин бурилиш Жюльеннинг ўз маъшуқасига бўлган туйғусининг ўзини ҳам бутунлай ўзгартириб юборди. Энди унинг муҳаббати гўзалликдан завқланиш-у шундай ажойиб маъшуқага эга бўлишдан фахрланиш туйғусидангина иборат эмасди.

Шу кундан эътиборан толе уларга янада кулиб боқди, дилларидаги аланга эса янада кучлироқ ёна бошлади. Гўё уларни қандайдир бир телбалик чулғаб олгандай эди. Четдан қараганда эҳтимол улар жуда бахтлидек туюларди, бироқ энди улар севгиларининг биринчи палласидаги ором, қувонч ва ҳузур-ҳаловатларини йўқотиб қўйишганди. Ўшанда де Реналь хонимни фақат бир нарса – Жюльен мени чинакамига севармикин, деган фикр ташвишга соларди. Энди бўлса уларнинг бахти кўпинча жиноятга ўхшаб кетарди.

Баъзан энг бахтли, энг ҳаловатли дақиқаларда де Реналь хоним бирдан:

– Ё, Парвардигор! Мана у жаҳаннам, мен уни кўряпман! – дея қичқириб юборар ва талваса ичида Жюльеннинг қўлларини маҳкам қисарди. – Ё Тангрим, ахир бу дўзах азоби-ку! Лекин мен шунга муносибман! – Шундай дея аёл Жюльенни қаттиқ бағрига босар ва деворга чирмашиб ўсган печак-гулдек унга ёпишганича жимиб қоларди.

Жюльен, бу безовта қалбни юпатаман, деб беҳуда овора бўларди. Хоним унинг қўлларини ушлаб, кетма-кет ўпарди-ю, бироқ орадан бир дақиқа ўтмай яна сумрайганича қотиб қоларди.

– Жаҳаннам, – дерди у, – жаҳаннам мен учун Худонинг марҳамати деган гап: демак, яна бир неча кунни ёруғ дунёда у билан бирга ўтказган бўламан... Аммо тириклигимдаги жаҳаннам, бу – болаларимнинг ўлими... Лекин, эҳтимол, шундай қурбон эвазига гуноҳларимдан фориг бўларман. Эй худо, бундай даҳшатдан ўзинг сақлагайсан! Бечора норасидаларда не гуноҳ, Парвардигор! Ёлғиз мен айбдорман олдингда! Ҳамма айб ўзимда – мен эрим бўлмаган одамни севиб қолдим.

Баъзан, Жюльеннинг назарида, де Реналь хоним бир оз тинчиб қолгандек туюларди. Аёл ўзи бениҳоя севадиган одамнинг ҳаётини заҳарламаслик учун ўзини босишга ҳаракат қиларди.

Вақт ана шундай бир-бирига зид бўлган севги туйғулари, қувонч ва изтироблар билан яшин тезлигида ўтиб бормоқда эди. Жюльен энди узоқ хаёл суриш одатини мутлақо тарк этганди.

Кунлардан бирида суддаги тортишувли иши бўйича Веррьерга борган оқсоч қиз Элиза у ерда жаноб Валенога дуч келиб қолди. У билан суҳбатлаша туриб, қиз унинг Жюльендан жуда дарғазаб эканлигини фаҳмлади. Унинг ўзи ҳам энди тарби-

ячини жуда ёмон кўрар ва тез-тез жаноб Валено билан унинг гийбатини қилиб турарди.

– Агар сизга бор гапни айтсам, афандим, ўзимга ёмон бўлади... – деди у жаноб Валенога. – Бой бойга боқар, деганларидек, иш жиддий тус олганида хўжайинлар доим бир-бирларининг ёнини олишадди... Бечора хизматкор бирор гапни оғзидан гуллаб қўйса борми, уни сира кечиришмайди...

Ана шу оддийгина муқаддимадан сўнг, синчковликдан бетоқат бўлган жаноб Валено, тезроқ гапнинг пўскалласини айт, дея қисталанг қилавергач, оқсоч қиз унинг иззат-нафсига оғир ботади-ган баъзи нарсаларни айтиб берди.

Жаноб Валено олти йил давомида, минг афсуски, барчанинг кўз ўнгида парвона бўлиб келган бу хоним, шаҳардаги энг гўзал аёл, ўзининг истеззоли муомаласи билан уни шолғомдек қизаришга мажбур этадиган бу калондимоғ фаришта, бунга қарангки тарбиячиликка кўтарилган анави косиббаччани ўзига ўйнаш қилиб олибди! Етимхона директори жанобларига бу ҳақорат ҳам етишмагандек, де Реналь хоним маълум бўлишича, ўз ўйнашини қаттиқ севар экан.

– Ростини айтсам, – деди оғир хўрсиниб оқсоч қиз, – жаноб Жюльен бунга эришмоқ учун мутлақо ҳаракат қилгани ҳам йўқ: у бекамизга ҳам эл қатори совуққина муомала қиларди.

Элиза бунга фақат Вержида тамоман ишонч ҳосил қилибди, лекин унинг фикрича, бу севги можароси анчадан буён давом этиб келаётганмиш.

– Ўшанда жаноб Жюльеннинг менга уйланишдан бош тортишига худди ана шу сабаб бўлган, албатта, – дея қўшимча қилди у алам билан. Мен аҳмоқ бўлсам, де Реналь хонимдан маслаҳат сўраб, у кишидан тарбиячи билан гаплашиб кўришни илтимос қилиб юрибман.

Ўша куниёқ кечқурун жаноб де Реналь шаҳардан ўзи ёзилган газетаси билан бирга уйда содир бўлаётган воқеалар батафсил баён этилган имзосиз мактуб ҳам олди. Жюльен жаноб де Реналнинг кўкимтир қоғозга ёзилган бу мактубни ўқиб туриб, бирдан оқариб кетгани ва ўзига бир неча бор қаҳр билан қараб қўйганини сезиб қолди. Бутун кеча давомида жаноб мэрнинг нимадандир таъби тирриқ бўлиб юрди; Жюльеннинг унга Бургундиядаги энг асилзода оилаларнинг шажараси ҳақида сўраб қилган хушомадлари ҳам фойда бермади.

XX

Имзосиз мактублар

Ўзингни тийиб ол – йўқса, бу онтлар Оловли қонингда борутдек ёнгай.

Шекспир, «Бўрон».

Улар ярим кечага яқин хона-хоналарига тарқалишар экан, Жюльен пайт пойлаб туриб, маъшуқасининг қулоғига шивирлади:

– Бугун учрашишимиз мумкин эмас, эрингизда шубҳа туғилган; имоним комилки, у боя ўқиб туриб роса «уҳ» тортган ўша узундан-узоқ мактуб биз ҳақимизда ёзилган юмалоқ хат бўлса керак.

Уларнинг бахтига, Жюльен хонасининг эшигини ичкаридан қулфлаб олди. Де Реналь хонимнинг миясига, Жюльеннинг хавфсираши бугун кўришмаслик учун шунчаки бир баҳона бўлса керак, деган бўлмағур фикр келиб қолди. У бутунлай ақл-хушини йўқотиб, одатдаги вақтда Жюльеннинг хонаси томон равона бўлди. Жюльен йўлакда қадам товушини эшитган заҳоти чироқни ўчириб қўйди. Кимдир унинг эшигини очмоқчи бўлди, – лекин

ким бўлди бу одам? Де Реналь хонимнинг ўзими ёки унинг рашкчи эрими?

Эрталаб азонда Жюльенни яхши кўрадиган ошпаз аёл унга бир китоб келтириб берди; китобнинг муқовасига итальян тилида бир неча сўз ёзилган эди: *guardate alla pagina*.¹

Бундай эҳтиётсизликдан Жюльеннинг нақ юраги орқасига тортиб кетди, у шоша-пиша кўрсатилган саҳифани очган эди, тўғнағич билан китобга қадалган хатга кўзи тушди. Хат имло қоидаларига мутлақо риоя қилинмай, пала-партиш ёзилган бўлиб, унинг ҳамма ёғига кўз ёшлари томган эди. Одатда, де Реналь хоним имло хусусида жуда бартариб бўлганидан унинг ҳаяжонидан далолат берувчи бу тафсилот йигитни шу қадар тўлқинлантириб юбордики, у маъшуқасининг бундай эҳтиётсизлигини унутиб ҳам қўйди.

«Сен бутун тунда мени ўз олдинга киритишни истамадинг, шундайми? Баъзан мен аслида сенинг дилингдаги гапларни охиригача ҳеч қачон англаб етган эмасман, дея ўйлаб қоламан. Сен менга тикиласан-у нигоҳинг юрагимга ваҳима солади. Мен сендан кўрқаман. Ё Парвардигор! Наҳот мени ҳеч қачон севмаган бўлсанг? Агар шундай бўлса, майли, эрим севгимиз тўғрисида бор гапни била қолсин, майли, у мени болаларимдан жудо этиб, бирор чекка қишлоққа умрбод бадарға ҳам қилсин. Балким, Тангрининг ихтиёри шудир. Нимаям дердим, у ҳолда бу дунёдан тезда кўз юмаман. Сен бўлсанг... сен бераҳм махлуқ бўлиб қоласан.

Демак, мени севмайсан-а? Менинг телбаликларим, виждон азоби ҳақида тинимсиз зорланишим жонингга тегдими? Инсофсиз! Мени ҳалок қилмоқчимисан? Мана жуда осон йўли. Тўғри Веррьерга боргин-да, мана шу хатни бутун шаҳарга, ундан

¹ 130-саҳифага қаранг (*италь.*).

ҳам яхшиси, – жаноб Валенога кўрсат. Унга сени севишимни, – йўқ, йўқ, бундай шаккокликдан Худонинг ўзи сақласин! – сенга сажда қилишимни, мен учун ҳаёт фақат сени кўрганымдан кейингина бошланганини, ҳатто киши турли-туман орзулар уммонига фарқ бўладиган ёшлик пайтимда ҳам дунёда сен менга инъом этганчалик бахт бўлиши хаёлимга ҳам келмаганини, сенга ҳаётимни бағишлаганим, имонимни қурбон этганимни – ҳамма-ҳаммасини айтиб бер. Буям гапми, керак бўлса, сен учун бундан ҳам кўпроғини қурбон қилишга тайёрман. Буни ўзинг яхши биласан.

Бироқ ўша одам қурбон деган нарсанинг нималигини тушунармикин? Йўқ, сен жигига тегиш учун унга айтиб қўй, мен ҳеч қандай ғийбатдан қўрқмайман ва мени дунёда ёлғиз бир нарса – мен учун ҳаёт риштаси бўлмиш танҳо одамнинг совиши чўчитади холос. О, қани энди ҳозир ҳаёт билан видолашсам, жонимни қурбон қилсам ва болаларим учун ортиқ қайғурмай қўйсам, нақадар бахтиёр бўлардим!

Жонгинам, сира шубҳа қилмаслигингиз мумкин: агар ўша мактуб чиндан ҳам юмалоқ хат бўлса, уни, турган гап, худди ўша махлуқ ёзган. У аблаҳ, мана, олти йилдирки, ўзининг дўрилаган овози, от миниш санъати ҳақидаги ҳикоялари, ўзига бино қўйиши ва беқиёс фазилатлари тўғрисидаги гапларни такрорлаши билан мени тинимсиз таъқиб этиб келади.

Ўша юмалоқ хат бор гапми ўзи аслида? Ноинсоф! Сен билан шу ҳақда бир гаплашиб олишни истардим. Йўқ – бир ҳисобда яхши қилгансан. Ахир сени, эҳтимол, сўнгги марта қучиб туриб, ҳозиргидек совуққонлик билан мулоҳаза қила олармидим?! Энди биз бахтга илгаригидек осонгина эриша олмаймиз. Бундан сиз хафа бўлармикинсиз?

ҳарқалай, дўстингиз Фуке бирор қизиқроқ китоб юбормаган кунларда хиёл дилингиз сиёҳ бўлса керак. Лекин бари бир қурбонлик қилинди, ўша юмалоқ хат бўлганми ёки йўқми, – барибир эртага мен эримга имзосиз мактуб олганимни айтаман ва сени нима қилиб бўлса-да, бирор нарсани баҳона қилиб, қурумсоқлик қилмай, дурустроқ ҳақ тўлаб отангникига жўнатиб юборишни талаб қиламан.

Афсуски, дўстгинам, бирор икки ҳафтага, эҳтимол, бир ойга ажралишимизга тўғри келади! Аҳ, мен биламан, ишонаман, сен ҳам мен каби азоб чекасан. Лекин ўша юмалоқ хат келтириши мумкин бўлган фалокатнинг олдини олмоқ учун шундан ўзга чора йўқ. Бу мен тўғримда эримга ёзилган биринчи хат эмас. Илгари бундай хатлар устидан қандай кулганимни билсанг эди!

Энди менинг битта мақсадим бор: у ҳам бўлса эримга бу хатни жаноб Валено юборганига ишонтириш, имоним комил, аслида ҳам ўзи шундай бўлса керак. Агар бизникдан кетишингга тўғри келса, албатта Веррьерда жойлашиб олишга ҳаракат қил, мен эса шундай йўл тутаманки, эримнинг ўзи бу аҳмоқларга биз мутлақо аразлашмаганлигимизни кўрсатиб қўймоқ учун бирор икки ҳафтага шаҳарга кўчиб тушишни истаб қолади. Сен эса Веррьерда бўлганингда ўша одамларнинг барчаси билан, ҳатто либераллар билан ҳам дўстлашиб олишга ҳаракат қил. Ўша хонимларимизнинг бари сени бошларига кўтариб юришга тайёр эканликларини жуда яхши биламан.

Жаноб Валено билан жанжаллаша кўрма, бир вақтлар пўписа қилганингдек, унинг қулоғини кесиб олма тагин, аксинча, у билан иложи борича хушмуомала бўл. Ҳозир биз учун энг муҳими сенинг жаноб Валенонингми ёки бирор бошқа одам-

нинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга кираётганинг тўғрисида гап тарқатиш.

Худди ана шу ишга менинг эргинам ҳеч қачон йўл қўймайди. Мабодо йўл қўйгудек бўлса – нима-ям қилардик! Ҳарқалай, сен Веррьерда яшайсан, шунда баъзи-баъзида учрашиб туришимиз мумкин бўлади. Болалар сени шу қадар яхши кўришадики, турган гап, сенинг олдинга олиб боришларини илтимос қилишади. Ё Парвардигор, болаларим сени яхши кўришгани учун ҳам уларга меҳрим янада кўпроқ ортаётганини сезиб турибман. Қандай гуноҳ ахир бу! Ё Тангрим, нима билан тугаркин бу ишларнинг бари?.. Эс-ҳушимни бутунлай йўқотиб қўйдим... Хўш, хуллас, ўзингни қандай тутишни тушунсанг керак: беозор ва мулойим бўл, илтимос, ўша қўрс тўнкаларга дилингдаги нафратингни сездириб қўйма, тиз чўкиб илтижо қиламан сендан, ахир сен билан бизнинг тақдиримиз ўша одамларга боғлиқ. Эримнинг эса сен билан жамоат фикри қандай тақозо этса, худди шундай муомала қилишига мутлақо шубҳаланмасанг ҳам бўлади.

Сенинг ўзинг менга юмалоқ хат тайёрлаб берсан: бир оз сабр-тоқатли бўлгин-да, қўлингга қайчи олиб, китобдан мен қуйида ёзган сўзларни қирқ ва уларни манави кўкимтир қоғозга текисроқ қилиб ёпиштириб чиқ, бу қоғозни менга жаноб Валено совға қилган. Хонангда тинтув бўлиши мумкин, шу боисдан ҳам сўзларни қирқиб олган китобни ёқиб юбор. Агар китобдан керакли сўзларни бутунлигича топа олмасанг, у ҳолда эринмай уларни ўзини ҳарфма-ҳарф тузиб чиқ. Сени қийнаб қўймаслик учун мен юмалоқ хатни жуда қисқа қилиб ёздим. Эвоҳ, агар сен мени ортиқ севмасанг, у ҳолда менинг ўзим йўллаётган мактуб сенга бениҳоя узун бўлиб туюлса керак.

Имзосиз мактуб

«Хоним,

Сизнинг барча саргузаштларингиз менга аён, бу ишларга чек қўйишдан манфаатдор шахслар эса огоҳлантириб қўйилган. Сизга нисбатан ҳали дилимдан бутунлай ўчиб кетмаган ҳис-туйғуларга амал қилиб, Сизга ўша йигитча билан бўлган алоқангизни буткул узиб юборишни таклиф этаман. Агар сиз оқилалик қилиб, маслаҳатимга кирсангиз, у ҳолда эрингиз яқинда олган хабарни ёлгон деб ўйлайди. Мен ҳам унга янглишаётганини исботлаб ўтирмайман: билиб қўйинг, Сизнинг сирингиз менинг қўлимда, қаршимда тиз чўкмогингиз даркор! Менинг иродамга бўйсунушингиз лозим бўлган фурсат келди».

Ушбу хатнинг сўзларини ёпиштириб бўлишинг биланоқ (жаноб директорнинг гапириш услубини танидингми?) дарҳол боққа чиқ, мен сени кутиб оламан.

Мен қишлоққа бораман ва у ердан гамгин бир қиёфада қайтаман, мен чинданам адои тамом бўлганга ўхшайман. Ё Тангрим! Қандай ишга журъат этаётганимни бир ўйлаб кўргин-а, яна бу машмашанинг ҳаммаси фақат сенга у юмалоқ хат олгандек кўрингани учун бўляпти. Шундай қилиб, қутим ўчган ҳолда гўё менга аллақандай нотаниш одам келтириб берган мана шу мактубни эримга узатаман. Сен эса болалар билан катта ўрмоннинг йўли бўйлаб сайр қилгани жўна ва пешинга қадар қайтиб келма.

Юқори қоядан сенга каптархонамиз яққол кўриниб туради. Агар ҳаммаси кўнгилдагидек тугаса, мен ўша ерга оқ дастрўмол осиб қўяман, акс ҳолда эса у ерда ҳеч нима бўлмайди.

Хўш, сенинг ўзинг-чи, ноинсоф, наҳот юрагинг сенга сайрга жўнашдан олдин менга бир амаллаб севишинг ҳақида икки оғизгина айтиб қўйиш лозимлигини уқтирмаётган бўлса? Майли, нима гап бўлганда ҳам бир нарсадан кўнглинг тўқ бўлсин – агар бир-биримиздан бутунлай жудо бўлсак, мен сенсиз бир кун ҳам яшай олмайман. Аҳ, мен ярамас она эканман! Жонгинам Жюльен, бу бемаъни сўзларни сенга нима учун ёзаётганимни ўзим ҳам билмайман, мен буни мутлақо ҳис этаётганим ҳам йўқ, мен сендан бўлак ҳеч ким тўғрисида ўйлай олмайман, ўша сўзларни ҳам мени койимаслигинг учунгина ёздим. Ҳозир, сендан жудо бўлишим мумкинлиги ҳақида ўйлар эканман, мунофиқлик қилишдан не ҳожат? Ўзим сажда қиладиган одамга ёлғон гапиришдан кўра сенга ёвуз бўлиб кўринсам кўрина қолай. Мен бусиз ҳам умримда жуда кўп ёлғон гапирдим. Ҳай майли, начора, агар мендан совиган бўлсанг, сени кечираман. Бу хатни устидан ўқиб чиқишга ҳам вақтим йўқ. Ростини айтганда эса – сенинг қучоғингда ўтказган ўша масъуд кунлар учун ҳатто ҳаётимни қурбон қилишга тўғри келган тақдирда ҳам бу ҳол менга арзимас бир нарса бўлиб кўринади. Ўша лаззатли кунлар менга анча қимматроққа тушишини ўзинг яхши тушунасан».

XXI

Жаноб билан суҳбат

*Ожиза аёл деймиз! Бизда не гуноҳ,
Ахир аёлни шундай яратса Эгам!*

Шекспир, «Ўн иккинчи кеча».

Бутун бир соат давомида Жюльен болалардек севиниб, керакли сўзларни қирқиб ва ёпиштириб ўтирди. У хонадан чиққан заҳоти оналари билан келаётган ўз шогирдларига дуч келди; хоним хатни унинг қўлидан шундай бир қатъият билан олдики, бундай хотиржамлик йигитнинг кўнглига бирмунча ғулғула ҳам солди.

– Елими қуридими, ишқилиб? – дея сўради хоним.

«Яқингинада виждон азобида эс-ҳушини йўқотаёзган аёл шуми ҳали? – хаёлидан ўтказди у. – У нима қилмоқчи ўзи?» Бу ҳақда унинг ўзидан сўраш эса гурурли Жюльенга хўрликдай туюлди, лекин чамаси йигит унга ҳеч қачон бутундагидек қойил қолмаганди.

– Агар бу ишнинг охири бахайр бўлмаса, – дея қўшимча қилди хоним ўша-ўша совуққонлик билан, – мени бутун бойлигимдан мосуво қилишади. Манави қутичани тоғда бирор жойга кўмиб қўйинг. Балки бир кун келиб, менинг бор мол-мулким фақат шу бўлиб қолар.

Шундай дея у қизил сахтиён жилдга солинган биллур қутичани узатди. Қутича жавоҳиротга – олтин ва гавҳар тақинчоқларга тўла эди.

– Хўп, энди бораверинг, – деди у Жюльенга.

Хоним болаларини ўпди, кичик ўғли Станиславни эса у ҳатто икки марта бағрига босди. Жюльен тошдай қотиб турарди. Аёл у томон ҳатто кўз қирини ҳам ташламай, тез-тез одимлаб, нари кетди.

Жаноб де Реналь юмалоқ хатни очиб ўқиганидан буён ўзини қўярга жой топа олмай қолганди. Дуэлга чиқишига сал қолган 1816 йилни ҳисобга олмаганда, умри бино бўлиб унинг қалби бу қадар ларзага тушмаганди, адолат юзасидан шуни ҳам тан олиш керакки, ҳатто пешанасидан ўқ ейиш хавфи ҳам унинг дард дунёсини бунчалик қоронғу қилмаган эди. «Аёл кишининг ёзувига ўхшайди, – дея ўйларди у. – Агар шундай бўлса, қайси аёл ёзганикин бу хатни?» У Веррьердаги барча таниш хонимларни бирма-бир кўз ўнгидан ўтказди-ю, бироқ уларнинг бирортасидан шубҳаланмади. «Эҳтимол бу хатни эркак киши тўқигандир-у уни бир аёлга айтиб туриб ёздиргандир? У ҳолда бу эркак ким бўлди?» Унинг яна боши қотиб қолди, ҳа, албатта, уни кўролмайдиган одамлар кўп, танишларнинг кўпчилиги уни ёмон кўришади. «Бориб хотиним билан маслаҳатлашиш керак!» – дея ўйлади у одати бўйича ва боядан бери букчайиб ўтирган креслосидан турмоқчи бўлди.

Лекин энди ўрнидан турган ҳам эдики, шу заҳоти пешанасига шап этиб урди: «Эҳ, жин урсин! – деб юборди у. – Ахир ҳозир мен худди ана шу хотинимга ишонмаслигим керак-ку. У душман энди менга!» Шуларни хаёлидан ўтказар экан, алам ва ғазабдан унинг кўзларига тирқираб ёш келди.

Ўзининг тошбағирлиги учун адолатли равишда жазосини тортар экан, – худди ана шу совуққонлик провинциал доноликнинг асосини ташкил этади, – жаноб де Реналь шу тобда дунёдаги барча кишилар орасида энг яқин икки дўстидан хавфсирамоқда эди.

«Менинг, шулардан бўлак, ҳеч бўлмаса ўнтагина дўстим борми ўзи? – дея ўйларди у хаёлан ҳар бири қанчалик ҳамдard бўлиши мумкинлигини тасаввур қилишга уриниб, уларни бирма-бир кўз ўн-

гидан ўтказа бошлади. – Ҳаммаси, ҳаммаси – дея газаб билан қичқириб юборди у, – бошимга тушган бу шармандалиқдан бениҳоя хурсанд бўлади!» Яхшиямки у асосли равишда, ҳамма менга ҳасад қилади, деб ҳисобларди. У қирол қадам ранжида қилиб, лутфан хонадонида тунаб қолиш бахтига сазовор этган ҳашаматли уйини яқинда ажойиб қилиб пардозлагани етмагандай, Вержидаги қасрини ҳам тузатиб, янгидай қилиб қўйганди. Қасрнинг бутун пештоқи янгидан оқланган, деразаларга эса ажойиб яшил қопқалар ўрнатилганди. Жаноб де Реналь ана шу дабдабани эслар экан, кўнгли бир лаҳза таскин топди. Чиндан ҳам энди унинг қасри ўн-ўн беш чақирим наридан яққол кўзга ташланар, номигагина «қаср» деб аталадиган ҳамда вақт ўтиши билан ранги ўнгиб кетган бошқа уйлар эса унинг олдида ғоятда ночор кўринарди.

Жаноб де Реналь фақат бир одам – қавм черкови оқсоқолининггина ҳамдардлик изҳор қилиб, кўз ёши тўкишига умид қилиши мумкин эди, аммо у калтафаҳм дунёдаги ҳар қандай нарсага ҳам кўз ёши қилаверарди. Бунини қарангки, келиб-келиб у суяниши мумкин бўлган ёлғиз кимса ана шу одам бўлиб чиқди.

«Менинг бошимга тушган бу кулфатга нима тенг кела олади? – дея хитоб қилди у фиғони фалакка чиқиб. – Одам деган ҳам шу қадар ёлғиз бўладими!»

«Наҳот шундай бўлса? – сўради ўзидан-ўзи чиндан ҳам ожиз бу одам. – Наҳотки бошимга кулфат тушганида ҳатто маслаҳатлашадиган бирорта одамим бўлмаса? Чунки бу бахтсизликка қарши бирор чора топишга ўзимнинг гидроким ожизлик қиляпти, мен бунини яққол ҳис этяпман. Аҳ, Фалькоз, аҳ, Дюкро!» – дея қичқириб юборди у алам билан. Бу икки одам унинг ёшликдаги дўстлари бў-

либ, жаноб де Реналь 1814 йили ўзининг такаббурлиги билан уларнинг ҳафсаласини пир қилган эди. Улар болаликданоқ ўзларини у билан тенг кўришга одатланишган эди, у эса бирдан ўзини баланд ола бошлади, чунки дўстлари оддий оиладан чиққан йигитлар эди.

Улардан бири, веррьерлик қоғозфуруш, доно ва самимий Фалькоз департаментнинг бош шаҳрида босмахона сотиб олиб, у ерда газета чиқара бошлаган эди. Конгрегация¹ уни хонавайрон қилишга қарор қилди: унинг газетасини тақиқлашди, босмахонага эгалик қилиш ҳақидаги рухсатномасини эса тортиб олишди. Ана шундан кейин аҳволи танг бўлиб қолди-ю у ўн йил ичида биринчи бор жаноб де Реналга хат ёзди. Веррьер мэри қадимги римлик каби жавоб беришни лозим топди: «Агар қиролнинг министри лутфан менинг фикримни сўрагудек бўлса, мен унга, провинциядаги барча матбаачиларга шафқатсиз қирон келтиринг, босмахона ишига эса тамаки каби монополия жорий этинг, дея жавоб қилган бўлардим». Яқин дўстига ёзилган ва бир вақтлар бутун Веррьерни қойил қолдирган бу мактубни жаноб де Реналь энди даҳшат билан эсламоқда эди. «Шундай обрў-эътиборга, давлатга, орденларга эга бўлган мендек бир одам бир кун келиб шу ишимдан пучаймон бўламан, деб ким ҳам ўйлабди дейсиз». Бу даҳшатли тунни жаноб де Реналь ана шу зайлда, гоҳ ўзидан, гоҳ атрофидаги барча одамлардан газабланиб ўтказди, бироқ, яхшиямки, хотинининг изига тушиш унинг хаёлига келмади.

«Мен Луизага ўрганиб қолганман, – дерди у ўзига-ўзи. – У, менинг ҳамма ишларимдан хабардор. Агар эртага қайтадан уйланиш имкониятига эга

¹ Конгрегация – католик черковида монах жамоаларининг бирлашмаси. (тарж.)

бўлганимда, унинг ўрнини босадиган аёлни сира ҳам тополмасдим». У, эҳтимол, хотинимда гуноҳ йўқдир, деган фикр билан ўзига тасалли бермоқчи бўлди: бу машмашага бундай муносабат ундан қатъий чоралар кўришни талаб этмас ва жаноб мэр учун жуда қулай эди; ахир бу дунёда бўҳтонга учраган аёллар кам дейсизми.

«Лекин бу қанақаси бўлди, – дея қичқириб юборди у бирдан ва талвасага тушиб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. – Нима, мен фирт латта ёки аллақандай кўчада қолган ялангоёқманми? Унинг ўйнаши билан устимдан кулишига қандай йўл қўйишим мумкин ахир? Бу аҳволда бутун Веррьер менинг бўш-баёвлигимдан куладиган бўлиб қолади-ку. Шармье тўғрисида нималарни гапиришмайди дейсиз, бу одам хотини ҳамманинг кўз ўнгида эрига хиёнат қилиши билан бутун шаҳарга машҳур эди. Унинг номини айтишлари биланоқ барча илжая бошлайди. У яхши адвокат, лекин унинг суҳандонлигини ким ҳам эсларди? Ҳа-я, Шармье денг. Ўша Шармье де Барнарни айтяпсиз-да, дейишади одамлар, – боёқишга уни иснодга қолдирган одамнинг исмини тиркаб шундай лақаб қўйишган».

«Худога шукр, – дерди у ўзига-ўзи орадан бир неча дақиқа ўтгач, – Худога минг қатла шукрким, менинг қизим йўқ, демак, оналарини қанчалик жазоламай, бу нарса болаларнинг тақдирига таъсир қилмайди, мен бу лаънати йигитчани хотиним билан жиноят устида тутиб олишим ва икковини ўлдиришим мумкин. У ҳолда бу машмаша фожиага айланади ва ҳеч ким устимдан кулолмайдиган бўлади». Бу фикр кўнглига хуш ёққан жаноб де Реналь унинг барча тафсилотларини ўйлай бошлади.

«Жазолар мажмуаси у ҳолда менинг томонимда бўлади, боз устига, иш қандай тус олмасин бизнинг

конгрегация ва суддаги дўстларим мени қутқариб қолишнинг уддасидан чиқадилар». У ов пичоғини олиб, уни кўздан кечира бошлади, пичоқ жуда ўткир эди. Лекин шу пайт жаноб де Реналь бирдан ҳалқоб-ҳалқоб қонни тасаввур қилди-ю уни ваҳима босди.

«Мен ўша сурбет тарбиячини ўласи қилиб калтаклашим ва уйимдан қувиб юборишим мумкин. Аммо бутун Веррьерда, ҳатто бутун департаментда роса жанжал кўтарилади! Суд Фалькознинг газетасини ёпиш ҳақида ҳукм чиқариб, бош муҳаррирни қамоқдан озод қилишгач, уни олти юз франк маош оладиган хизмат жойидан қувиб юборишда менинг ҳам қўлим бўлган. Айтишларига қараганда, ўша ёзувчи Безансоннинг қаеридадир яна бош кўтарганмиш. Ўша одам пайтдан фойдаланиб мени роса шарманда қилиши мўмкин. Бу ишни у шу қадар эпчилик билан амалга оширадими, ҳатто уни судга ҳам беролмай қоласан. Судга бало борми... У аблаҳ гапи ростлигини исботламоқ учун судда жирканч миш-мишларни қалаштириб ташламайдими ахир. Жамиятда ўз обрўсини сақдай биладиган мен каби асилзода одам, турган гап, ана шу барча плебейларнинг нафратини қўзғатади. Номимни Париждаги ўша ифлос газеталарда тилга олишади – ё Парвардигор, қандай даҳшат бу! Реналларнинг қадимдан машҳур номини майнабозлар ерга топташса-я... Агар бирор жойга сафарга отлансам, номимни ўзгартиришим керак бўлади. Шарманда! Менинг бутун ғурурим, бутун қудратимни ташкил этган шундай шонли номдан маҳрум бўлсам-а. Бундан ҳам баттари бўладими ахир.

Агар хотинимни ўлдирмай, уни шунчаки шарманда қилиб уйдан қувиб юборсам-чи? Унда Безансондаги холаси бор мол-мулкани қўшқўллаб унга тутқазмайдими ахир?! У ҳолда хотиним Па-

рижга жўнайди-да, у ерда ўша Жюльен билан ай-шини суриб яшайверади, турган гап, бутун Веррьер бундан хабар топади-ю мен яна аҳмоқ бўлиб қолавераман». Шу пайт бечора эр чироқнинг шуъласи хира тортаётганини сезиб қолди: тонг ёриша бошлаганди. У тоза ҳавода нафас олиш учун боққа чиқди. Бу пайтга келиб у асосан веррьерлик дўстлари бу машмашани эшитиб, нақадар ҳузур қилишларини ўйлаганидан жанжал кўтармасликка деярли қарор қилиб қўйганди.

Боғ бўйлаб қилган сайри уни бир оз тинчитди. «Йўқ, – дея хитоб қилди у. – Хўш, нима учун хотинимдан воз кечишим керак экан? Ахир у мен учун фойдали одам-ку». У хотинисиз уйининг қанчалар беҳаловат бўлишини даҳшатга тушиб тасаввур қилиб кўрди. Унинг барча қариндош-уруғларидан фақат маркиза ле Р... ўтакетган тентак ва баджаҳл кампиргина қолган эди.

Албатта, бу жуда оқилона мулоҳаза, эди-ю, бироқ унга амал қилмоқ учун боёқишга табиат инъом этганидан кўра кўпроқ ирода талаб этиларди. «Агар хотинимни ҳайдаб юбормасам-чи, – дея муҳокама қиларди у, – мен ўзимни биламан: бирор кун у менинг жаҳдимни чиқаради, ана шунда бор гапни юзига тўкиб соламан. У мағрур аёл, биз жанжаллашиб қоламиз, бу машмаша эса холасининг меросини олгунига қадар ҳам содир бўлиши мумкин. Ана ўшанда менинг устимдан кулишларини томоша қиласиз. Хотиним болаларини яхши кўради: охир-оқибатда бу бойликнинг бари болаларга қолади, албатта. Лекин мен-чи? Мен Веррьерда гирт тасқара бўлиб қоламан-ку. Кўриб қўйинглар уни, ҳатто хотинини ҳам эплаб ололмади, дейишмайдим ахир. Ундан кўра шубҳа-гумонларимни ичимда сақлаб, ҳеч нимани суриштирмай юра-

версам-чи? У ҳолда истайманми-йўқми, мазаммат гаплардан ўзимни тийишим керак бўлади».

Бироқ орадан бир дақиқа ўтгач, жаноб де Реналь қадрининг ерга урилганидан алам қилиб, хиёнатни фош қилишнинг турли усуллари эслаб бошлади. Одатда казино ёки Олижаноб жамоатдаги бильярд ўйини пайти бирорта майнабоз алданган эр ҳақидаги ёлғон-яшиқ гаплар билан ошналари куддириш учун ўйинни тўхтатиб, шундай усуллар ҳақида ҳикоя қилар эди. Ҳозир ўша ҳазилларнинг жаноб де Реналга нақадар шафқатсиз бўлиб туюлаётганини билсангиз эди!

«Эй, Тангрим! Нега менинг хотиним ўлиб кетмаган-а? Шунда ҳеч ким менинг устимдан кулмаган бўларди. Бева бўлиб юраверардим. Ярим йил умримни Парижда ўтказардим, казо-казолар орасида ўралашиб юрардим». Бироқ кўнгли бевалик ҳақидаги орзулар билан бир лаҳза таскин топиб тургач, у яна ҳақиқатни билиш усуллари тўғрисида бош қотиришга тутинди. Хўш, айтайлик, тунда, ҳамма уйқуга кетгач, Жюльеннинг эшиги олдига бир ҳовуч кепак сепиб қўйса-чи? Шунда эрталаб азонда оёқ изини кўриш мумкин бўларди.

«Йўқ, бундай қилиш ярамайди! – дея ғазаб билан қичқириб юборди у. – Бу Худонинг ғазаби Элиза кепакни албатта кўради-ю, бутун хонадонга бир зумда менинг рашк қилаётганим маълум бўлади-қўяди».

У казинода эшитган яна алақайси ҳикояда қандайдир бир одам хотини билан унинг ўйнаши эшигига суднинг муҳри каби мум билан қил ёпиштириб қўйган ва шу йўсинда ўзининг бахтсиз эканлигига ишонч ҳосил қилган экан.

Шунча гумонсираш ва иккиланишлардан сўнг у, ниҳоят, шубҳасига ишонч ҳосил қилишнинг энг яхши йўли шу бўлса керак, деган қарорга келиб,

бунни қандай амалга ошириш ҳақида ўйлай бошлаган ҳам эдики, бирдан хиёбоннинг муйилишида боядан бери, бундан кўра ўлгани яхши эди, деб ўйлаб юрган худди ўша аёлга дуч келиб қолди.

Хоним қишлоқдан қайтиб келмоқда эди. У Вержи черковига эрталабки ибодатга борганди. Совуққон файласуфнинг ишониши қийин бўлган, аммо хоним шунга қарамай сидқидилдан ишонадиган ривоятга кўра, ҳозирги кунда бутун қавм қатнайдиган бу черков бир вақтлар сенъор Вержи қасрининг ибодатхонаси бўлган экан. Де Реналь хоним ибодат пайти негадир ҳадеб шу тўғрида ўйлади. Унинг кўз ўнгида нуқул фақат бир манзара намоён бўларди: эри овда гўё тасодифан Жюльенни ўлдиради-ю кечқурун эса хонимни унинг юрагини ейишга мажбур қилади.

«Ҳозир менинг тақдирим ҳикоямни эшита туриб, унинг нималарни ўйлашига боғлиқ, – дерди ўзига ўзи аёл. – Бу машъум чорак соат ҳаммасини ҳал қилади, кейин эса эҳтимол, у билан умрбод гаплашмасман ҳам. Ахир у беақл одам, мулоҳаза билан иш юритмайди. Бўлмасам мен ақдни ишлаб, унинг нима қилиши ёки нима дейиши мумкинлигини олдиндан фаҳмлашга ҳаракат қилган бўлардим. Бизнинг тақдиримиз эса унинг қарорига боғлиқ, ҳаммаси унинг ихтиёрида. Шу билан бирга қисматимиз яна менинг усталигимга, бу калтафаҳм зўравоннинг фикр йўналишини у ёки бу томонга бура олишимга ҳам боғлиқ, ахир жаҳли чиққанда у мулоҳаза қилиб ўтирмайди, мияси айниб қолади. Ё, Парвардигор! Бу ишни амалга оширмақ учун қанчалик маҳорат, қанчалар совуққонлик керак, қаердан оламан уларни мен?»

Бироқ хоним боққа кириб, узоқдан эрини кўрган заҳоти худди мўъжиза содир бўлганидек дарҳол ўзини босиб олди. Жаноб де Реналнинг соч-

лари ҳурпайганидан, кийимбошинингғи жим-ғи-жим бўлиб кетганидан унинг туни билан мишжа қоқмай чиққани яққол сезилиб турарди.

Аёл очилган ва сўнгра яна конвертга солинган хатни эрига узатди. У хатни беихтиёр қўлига олди-да, хотинига телбаларча тиқилди.

– Манави жирканч мактубни, – деди хоним, – менга аллақандай шубҳали бир нусха бериб кетди. У сизни танир эмиш, сиз унга ҳатто қандайдир яхшилик ҳам қилган экансиз. Бу воқеа ҳозиргина, нотариуснинг боғи орқасидан ўтаётганимда содир бўлди. Мен сиздан фақат бир нарсани талаб қиламан: анави жаноб Жюльенни дарҳол, ҳозирнинг ўзидаёқ отасиникига қайтариб юборсангиз.

Де Реналь хоним бу даҳшатли гапни айтиш заруратидан тезроқ қутулиш ниятида бу жумлани шоша-пиша, ҳатто керагидан бирмунча олдинроқ айтиб юборди.

Сўнгра, бу гапни эшитгач, эрининг хурсанд бўлиб кетганини кўрди-ю қувончидан қалтираб кетди. Эри унга тикилиб қолганидан аёл Жюльеннинг юмалоқ хат ҳақидаги гапи тўғри чиққанини тушунди. Шунини тушунди-ю бу очиқ-ойдин кўнгилсизликдан хафа бўлиш ўрнига дилида Жюльенга таҳсин ўқий бошлади. «Қандай заковат! Қандай ажойиб сезгирлик! Бўлмасам, ҳеч қандай ҳаёт тажрибаси бўлмаган ёшгина йигит-а ўзи! Келажакда нақадар юксак чўққиларга кўтарилиши мумкин бу йигит! Афсус! Муваффақиятларга эришгач, у мени унутиб юборади».

Ўзи сажда қиладиган одамга беихтиёр қойил қолганидан унинг дилидаги барча кўрқувлар бир зумда тарқалиб кетди.

Хоним топқирлиги учун ўзини мақтаб қўйди. «Мен Жюльенга муносиб эканман», дея хаёлидан ўтказди у завқланиб.

Ўзини тутиб туrolмасликдан чўчиган жаноб де Реналь бир огиз ҳам сўз айтмай қўлидаги имзосиз мактубни ўқий бошлади. Бу хат китобдан қирқиб олинган ва кўкимтир қоғозга ёпиштирилган сўзлардан иборат эканлигини эса китобхон яхши эсласа керак. «Яна янги хўрлик, бунинг чеки борми ёки йўқми ўзи, – дея хаёлидан ўтказди жаноб де Реналь дармонсизликдан оёқда аранг турар экан. – Яна янги ҳақорат, бу гапларнинг ҳаммаси устида бош қотириш керак. Яна денг, бутун машмаша хотинимнинг касофати билан бўляпти!» Жаноб де Реналнинг огзига қўпол сўкинишлар келди-ю бироқ Безансондан олинши лозим бўлган меросни эслаб, тилини аранг тийиб қолди. Аламини нимадан олишни билмай, қўлидаги манави иккинчи имзосиз мактубни ғижимлади-да, йўлакдан тез-тез юриб нари кетди. У бир дақиқага бўлса-да, хотинидан узоқлашмоғи лозим эди. Орадан бир оз вақт ўтгач, у бирмунча жаҳлидан тушиб қайтиб келди.

– Гапни чўзиб ўтирмай, дарҳол Жюльеннинг жавобини бериб юбормоғингиз керак, – деди хоним эрига у ёнига қайтиб келган заҳоти, – ким бўлибди ўзи у – оддий бир дурадгорнинг ўғли-да. Сиз унга бир неча экю ортиқ ҳақ тўласангиз бўлди, у ўқимишли одам, ўша жаноб Валеноникидами ёки префект ёрдамчиси Можиронникидами, осонгина иш топиб олади, уларнинг ҳам болалари бор-ку ахир. Шу боисдан у ҳатто хафа ҳам бўлмади.

– Аҳмоқ хотинларга ўхшаб бўлмағур гапларни валдираяпсиз, хоним, – дея бўкириб берди жаноб де Реналь, – Худо хотинларга ҳусндан берган-у ақлдан қисган-да, фаҳм-фаросат деган нарса нима қилсин уларда! Жиддийроқ гапга эътибор бериш ҳатто хаёлингизга ҳам келмайди, – ҳеч бирор масаланинг тагига етишни истайсизми ўзи?

Бу енгилтаклигингиз, бу дангасалигингиз билан капалак тутишга ярайсиз холос. Ожиз одамсизлар барингиз, биз оила бошлиқлари учун пешананинг шўрисизлар ҳаммангиз...

Де Реналь хоним эрининг гапини бўлмади, у узоқ гапириб, шу ерликларнинг таъбири билан айтганда, роса заҳрини сочди.

– Афандим, – дея жавоб қилди хоним ниҳоят, – мен ўзининг энг қимматбаҳо нарсаси – номуси ҳақоратланган аёл сифатида гапиряпман.

Де Реналь хоним бу офир суҳбат давомида ўзини жуда вазмин тутди, зеро, унинг Жюльен билан бир уйда яшаш ёки яшамаслиги ана шу суҳбатнинг натижасига боғлиқ эди. У ҳар бир сўзни пухта ўйлаб, эрининг ғазабини жиловлаб оладиган, уни керакли йўналишга бурадиган гапларнигина айтарди. Эрининг ҳақоратли қичқириқлари унга мутлақо таъсир қилмасди, аёл уларга қулоқ солмай, бу пайтда: «У мендан хурсанд бўлармикин ишқилиб?», дея фақат Жюльен ҳақида ўйларди.

– Сиз шунча совға-саломлар бериб, аллада азиз қилиб юрган бу қишлоқи йигитчанинг эҳтимол ҳеч қандай айби ҳам йўқдир, – деди у ниҳоят. – Лекин, ҳарқалай, ўшани деб мен умримда биринчи марта шундай ҳақорат эшитдим... Мана шу жирканч қоғозни ўқиб чиққач, афандим, мен ўзимга ўзим сўз бердим: уйингизда ё у турсин, ё мен турай, биттамиз чиқиб кетмоғимиз лозим.

– Нима, мени ҳам, ўзингизни ҳам иснодга қўйиб, жанжал кўтармоқчимисиз? Веррьерда анчагина одамнинг боши осмонга етади бу гапни эшитса!

– Ҳа, рост айтдингиз, сиз доно раҳбарлигингиз билан ўзингиз, оилангиз ва бутун шаҳар учун эришган фаровонликни кўпчилик кўролмайдилар... У ҳолда мен Жюльенга сиздан бир ойга жавоб сўраб,

хўрматли дўсти, тоғда яшайдиган анави тахтафурушникига жўнашни таклиф қиламан.

– Мен эса сизга ройкорчилик қилишни ман этман, – деди чўрт кесиб жаноб де Реналь, лекин анча хотиржамлик билан, – аввало сиздан у билан гаплашмасликни талаб қиламан. Жаҳлингиз чиқса, мени у билан уриштириб қўясиз, у жанобнинг қандай жиззаки эканини биласиз-ку ахир.

– Бу йигитчада тамиз деган нарса йўқ, – дея эрининг гапини илиб кетди де Реналь хоним. – Эҳтимол, у ўқимишли ҳамдир, – буни сиз яхшироқ биласиз, – лекин аслида у оддий бир косиб. Элизага уйланишдан бош тортгач, ундан бутунлай ҳафсалам пир бўлди, ахир бу қизнинг яхшигина мол-дунёси бўлса, нима керак унга яна? Элизанинг баъзан жаноб Валено билан хуфия учрашиб туришини айтмасангиз, бошқа нима айби бор?

– Ҳа-а, – деди чўзиб жаноб де Реналь қошларини чимирганича. – Шунақа денг-а? Буни сизга Жюльеннинг ўзи айтдимиди?

– Йўқ, буни рўйирост айтмади. Ахир у доим умрини руҳонийликка бағишламоқчи эканлиги ҳақида гап сотиб юради, лекин гапимга ишонавринг, бу майда одамларнинг ҳаётдаги асосий мақсади – ризқ-рўзини таъминлаш. Аммо у бир неча марта менга Элизанинг бу сирли сайрларидан хабардор эканлигини шама қилди.

– Мен эса бу гаплардан мутлақо беҳабарман, – яна ғазаби қайнаб хитоб қилди жаноб де Реналь, ҳар бир сўзни чертиб-чертиб айтар экан. – Тумшуғимнинг тагида шундай гаплар бўлаётган экан-у, мен эса ғафлатда юрибман... Бу қанақаси бўлди? Демак, уларнинг орасида, Элиза билан Валенонинг ўртасида қандайдир алоқа бор экан-да?

– Буларнинг бари эски гаплар, азизим, – дея кулиб жавоб қилди де Реналь хоним, – эҳтимол,

уларнинг орасида анавинақа ҳеч гап бўлмагандир ҳам. Ахир бу гапларнинг бари ҳали ўша муҳтарам дўстингиз Валено, бутун Веррьерда мен билан ўзининг орасида аллақандай беғараз муҳаббат бор, дея мишмиш тарқалишини истаб юрган кезлари бошланган.

– Бир вақтлар ўзим ҳам шубҳаланган эдим-а, – дея хитоб қилди жаноб де Реналь жаҳд билан пешанасига шапатилар экан, чиндан ҳам бугун унинг бошига, томдан тараша тушгандек, кутилмаган кашфиётлар ёғилмоқда эди. – Нега менга бир оғиз айтмадингиз ўшанда!

– Муҳтарам директоримизнинг кичкина бир эркалиги деб дўстларнинг орасига нифоқ солишнинг нима кераги бор эди? Агар билишни истасангиз, бизнинг доирамизда ундан вақти-вақти билан ҳис-ҳаяжонга тўла ва ҳатто бир оз ишқий мактублар олиб турмайдиган бирорта ҳам аёл йўқ.

– У сизга ҳам ёзганми?

– У хат ёзишни жуда яхши кўради.

– Ҳозирнинг ўзидаёқ менга ўша хатларни кўрсатинг, мен сизга буюраман, – деди жаноб де Реналь худди бўйи бирдан бир қулоч ўсган одамдек.

– Э, йўқ, ҳарқалай ҳозир эмас, – дея жавоб қилди аёл ғоятда хотиржамлик билан, ҳатто деярили беғам оҳангда. – Мен уларни сизга жаҳлингиздан тушганингизда, бошқа бирор кун кўрсатаман.

– Ҳозироқ кўрсатасиз, жин урсин! – дея ўшқирди жаноб де Реналь ўзини бутунлай йўқотиб ва шу билан бирга ана шу ўн икки соат ичида биринчи марта енгил тортиб.

– Ана шу хатларни деб директор билан жанжаллашмасликка ваъда беринг менга, – деди де Реналь хоним бениҳоя ёқимли овоз билан.

– Жанжаллашаманми, йўқми, лекин ундан анави ташландиқ болаларни тортиб олишим мумкин,

– дея давом этди эри ўша-ўша қаҳр-ғазаб билан.
– Аммо ўша хатларни дарҳол менга беришингизни талаб қиламан, ҳозирнинг ўзидаёқ. Қаерда улар?

– Ёзув столимнинг тортмасида, лекин бари бир сизга калитни бермайман.

– Мен калитсиз ҳам очиб оламан уларни, – дея қичқирди у хотинининг хонаси томон деярли югуриб кетар экан.

У чиндан ҳам Париждан келтирилган ва нақшинкор қизил ёғочдан ясалган қимматбаҳо ёзув столининг тортмасини сим чивиқ билан бузиб очди. Илгарилари жаноб де Реналь бу столда бирор доғ-дугни кўриб қолса, уни камзулининг этаги билан артар эди.

Де Реналь хоним каптархона томон отилди-да, зинапоянинг бутун бир юз йигирма поғонасидан югурганича юқори кўтарилди, у оппоқ дастрўмолнинг бир учини кичкинагина деразанинг темир панжарасига боғлаб қўйди. Шу тобда у ўзини дунёда энг бахтли аёл деб ҳис этарди. У кўзлари жиққа ёшга тўлиб, тоғдаги қалин ўрмонга тикиларди. «Эҳтимол, Жюльен ҳозир ўша сершоҳ шамшодлардан бирининг остида ана шу бахтли ишорани кутиб тургандир», дерди у ўзига-ўзи. Хоним дилида сўзанақларнинг тинимсиз чириллаши-ю, қушларнинг чуғур-чуғуридан норози бўлиб, анчага довур қулоқ солиб турди. Агар ана шу кишини безор қиладиган чириллашу чуғур-чуғур бўлмаганида, эҳтимол, унинг қулоғига ўша томондаги баланд қоялардан Жюльеннинг шодиёна қичқирғи эшитилган бўлармиди. У юраги орзиқиб, дарахтларнинг учлари поёнсиз майсазорга ўхшатиб турган теп-текис яшил деворга тикиларди. «Наҳот шунинг фаҳмига бормаса, – дея шивирларди у ҳаяжонланиб, – ўзининг ҳам мендек бахтиёр эканлигини бирор йўл билан маълум қилса бўлмайдими»

ми?»). Хоним эрининг уни қидириб бу ерга келиб қолиши мумкинлигини чўчиб эслаганидан кейингина каптархонадан пастга тушди.

У хонага кирганида эри ҳамон ғазабидан тушмай жаноб Валенонинг чучмал жумлаларига шоша-пиша кўз югуртирмоқда эди. Чамаси, бу мактубларни илгари ҳеч ким бу қадар ҳаяжон билан ўқимаган бўлса керак ўзи.

Де Реналь хоним эрининг хитоблари унга бир неча офиз сўз айтишга имкон берадиган дақиқани пойлаб турди-да, сўнгра гап қотди:

– Ҳарқалай, бояги таклифимни такрорлайман: Жюльен вақтинча бирор ёққа жўнаши керак. У лотин тилини қанчалик яхши билмасин, бари бир қўпол ва беодоб косиблигича қолади. Ҳар куни у, чамаси, назокат юзасидан деб ўйласа керак, менга беўхшов хушомад гаплар айтади. Бу гапларни у аллақандай романлардан ўқиб олса керак...

– Ҳеч қанақа роман-поман ўқимайди у, – дея хитоб қилди жанобде Реналь. – Буни аниқ биламан. Нима, мени кўзи кўр, уйда нималар бўлаётганини сира кўрмайди, деб ўйлайсизми?

– Агар бу аҳмоқона хушомадларни бирор китобдан ўқиб олмаган бўлса, демак, уларни ўзи тўқиб чиқарар экан. Буниси баттарроқ эмасми! Эҳтимол, у Веррерда ҳам мен тўғримда шундай гапларни айтиб юрар... Хўп, майли, узоққа бориб ўтирмайлик, – дея қўшимча қилди де Реналь хоним, гўё бу гап ҳозиргина миясига келиб қолган одамдек. – Шундай гапларни у Элизанинг олдида гапирганининг ўзи етарли эмасми, ахир бу деярли жаноб Валенонинг олдида гапириш билан баробар-ку.

– Айтмоқчи, – бўкириб юборди жаноб де Реналь хонадаги барча нарсаларни зириллатиб столга мушт туширар экан. – Ахир манави имзосиз мактуб билан Валенонинг хати бир хил қоғозга ёзилган-ку!

«Хайрият-е...» – дея хаёлидан ўтказди де Реналь хоним. У ўзини бу кашфиётдан бутунлай довдираб қолгандек кўрсатди ва ортиқ бир оғиз ҳам сўз айтолмаслигини ҳис этиб, хонанинг тўрига ўтди-да, диванга ўтирди.

Шу дақиқадан эътиборан у ўзини жангда галаба қозонди, деб ҳисоблаши мумкин эди, хоним дарҳол имзосиз мактубнинг тахминий муаллифи олдига бориб, у билан гаплашиб қўймоқчи бўлган жаноб де Ренални аранг тўхтатиб қолди.

– Ҳозир, етарли даражада далил-исботга эга бўлмай туриб, жаноб Валено билан жанжаллашиш ғирт тентаклик бўлишини наҳот тушунмасангиз! Сизга ҳасад қилишади, афандим. Хўш, ким айбдор бунга? Сизнинг истеъдодингиз, сизнинг доно раҳбарлигингиз, нозик дидингиз. Қурган иморатларингиз шундан далолат бермайдими ахир. Мен олиб келган сеп-чи? Айниқса, севимли холажонимдан қоладиган катта меросни айтмайсизми, ўзингиз биласиз, одамларнинг назарида у мил-мил бойлик бўлиб кўринадди. Ана шуларнинг бари сизни Веррьерда шубҳасиз биринчи одам қилиб қўйяпти.

– Сиз менинг насл-насабимни унутяпсиз, – деди жаноб де Реналь хиёл илжайиб.

– Ҳа, сиз шу атрофдаги асилзода зодагонлар орасида энг олдисиз, – дея бажонидил илиб кетди эрининг гапини де Реналь хоним. – Агар қиролнинг ихтиёри ўзида бўлганида ва у одамларни насл-насабига қараб тақдирлай олганида, сиз ҳеч шубҳасиз алақачон пэрлар¹ палатасида бўлардингиз. Хўш, шундай ажойиб мавқега эга бўла туриб, сиз ҳасадчи одамларга ғийбат учун баҳона топиб бермоқчимисиз?

¹ Пэр – феодализм даврида Франциядаги олий зодагонлик унвони. (тарж.)

Жаноб Валено билан унинг ўша касофат имзосиз мактуби ҳақида гаплашиш – бу демак, бутун Веррьерга, Веррьер ҳам гапми, бутун Безансонга ва ҳатто бутун департаментга, Реналлардан бири эҳтиётсизлик билан ўзига яқинлаштирган ярамас бир буржуа уни ҳақорат қилибди, деган гапни тарқатиш билан баробар эмасми? Агар қўлингизга тушган ушбу хатларга ишониб, жаноб Валено билан менинг ўртамда бирор гап бор, деб ўйлагудек бўлсангиз, у ҳолда мени ўлдиришингиз мумкин эди, – мен бундай жазога муносиб бўлардим, – лекин унга ғазабингизни зинҳор сездирмаслигингиз керак. Қўшнилари устунлигингиз учун сиздан ўч олишнинг пайтини пойлаб юришганини унутманг: ёдингиздами, минг саккиз юз ўн олтинчи йили баъзи бир одамларнинг қамоққа олинишида сизнинг ҳам қўлингиз бор эди. Томда қўлга туширишган ўша қочоқни айтяпман...

– Бу дейман, дилингизда менга нисбатан на ҳурмат, на меҳр-муҳаббат борга ўхшайди, – дея хитоб қилди жаноб де Реналь бу хотиралардан қайғуриб. – Ўша машъум воқеа деб ҳанузгача пэр бўлолмай юрибман!

– Менимча, азизим, – деди жавобан жилмайиб де Реналь хоним, – бир кун келиб мен сиздан ҳам бадавлатроқ бўлиб кетаман; мана, ўн икки йилдирки, сизнинг хотинингизман ва шу боисдан уйда мен билан ҳам ҳисоблашмоғингиз, айниқса, бугунги воқеа хусусида раъйимга қарашингиз керак. Агар мендан қандайдир жаноб Жюльенни афзал кўргудек бўлсангиз, – дея қўшимча қилди у ранжиган оҳангда, – уйдан кетиб, қишни холаминикида ўтказишим мумкин.

Бу жумла жуда ўз вақтида айтилган эди. Унда назокат билан хиёл ниқобланган қатъият сезилиб

турарди; у жаноб де Ренални бир қарорга келишга мажбур этди. Бироқ у провинцияда яшовчи кишиларга хос одатига биноан ўз далил-исботларини қайта-қайта такрорлаб, яна узоқ гапирди. Хотини унинг кўнглини бўшатиб олишига халал бермади – жаноб мэрнинг товушида ҳамон зарда сезилиб турарди. Ниҳоят, икки соат давом этган бу беҳуда валақлашдан кечаси билан ғазабидан қутуриб, ухламай чиққан жаноб де Реналнинг бутунлай силласи қуриди. У жаноб Валено, Жюльен ва ҳатто Элизага нисбатан қандай муомала қилиш хусусида узил-кесил бир қарорга келиб қўйди.

Бу офир можаро пайтида ўн икки йилдан бери дўсти бўлиб келган одамнинг сидқидилдан қайғураётганига де Реналь хоним ичида бир-икки бор ачингандек бўлди. Аммо ҳақиқий севги худбин бўлар экан. Боз устига у дақиқа сайин эрининг кеча олган имзосиз мактуб ҳақида гапириб беришини кутмоқда эди, бироқ жаноб мэр бу тўғрида офиз очмади. Де Реналь хоним эса тақдирини ҳал қиладиган бу одамнинг миясида ўша мактубдан сўнг қандай хаёллар пайдо бўлганини билмагунга қадар ўзини хатардан бутунлай холи деб ҳисоблай олмасди. Зеро, провинцияда эркакларнинг айтгани айтган, дегани деган. Хотинидан шикоят қилган эр кулги бўлади, бироқ Францияда бу ҳолат кун сайин хавфсизроқ бўлиб бормоқда, хотин эса агар эри пул бермай қўйса, кунига ўн беш су учун ўлиб-тирилиб ишлайдиган чўрининг аҳволига тушиб қолади, бунинг устига баъзи саховатли кимсалар, унинг хизматидан фойдалансак исноди тегмасмикин, деб иккиланиб ҳам қўйишади.

Ҳарамхонадаги канизак ўз султонининг бошидан сув ўгириб ичса арзийди: султон бениҳоя қудратли, канизак қанча ҳийла-найранг ишлатмасин, унинг ихтиёридан қочиб қутула олмайди.

Интиқом бобида ҳукмдор қонхўр ва золим бўлади, аммо бир жиҳатдан олижаноб ҳамдир – ханжарнинг битта зарби-ю ҳаммаси тамом. Бироқ XIX асрда эр ўз хотини олдида барча меҳмонхоналар эшигини ёптириб, уни жамоа нафратига дучор қилиб ўлдиради.

Хонасига қайтгач, де Реналь хоним дарҳол ўзининг нақадар хавф остида қолганини яққол ҳис этди: хонасидаги нарсаларнинг айқаш-уйқаш бўлиб ётганини кўриб, у мутлақо эсанкираб қолди. Унинг нафис ишланган барча қутичаларининг қулфи бузилган, паркетнинг бир неча тахтчаси эса бутунлай қўпориб ташланган эди: «Йўқ, у менга шафқат қилмасди, – дея хаёлидан ўтказди хоним. – Рангли ёғочдан ишланган паркетни аямаганини қаранг-а, бўлмасам нақадар ардоқлаб келарди уни. Болалардан бирортаси кўчадан оёғини артмай кирса борми, нақ жони ҳиқилдоғига келарди. Энди бўлса расво қилиб ташлабди!» Бу ваҳшиёна қутуриш манзараси жуда осон эришилган ғалабадан сўнг дилида уйғонган виждон азобини бир зумда пароканда қилиб юборди.

Тушки овқатга бир неча дақиқа қолганда болалар билан Жюльен қайтиб келди. Хизматкорлар хонадан чиқиб кетишгач, де Реналь хоним унга қараб совуққина оҳангда деди:

– Сиз менга бир неча марта, бирор икки ҳафтага Веррьерга бориб келсам, деб истак билдирган эдингиз. Жаноб де Реналь рози бўлдилар. Истаган пайтингизда кетаверишингиз мумкин. Лекин болаларнинг вақти бекор ўтмаслиги учун ҳар куни сизга уларнинг ёзма ишларини етказиб берадилар. Сиз уларни текшириб турасиз.

– Мен сизга фақат бир ҳафтага жавоб бераман, – дея кескин оҳангда қўшимча қилди жаноб де Реналь.

Жюльен унинг юзидаги безовталиқ аломатларини пайқади: жаноб де Реналнинг қаттиқ ташвишга тушгани яққол сезилиб турарди.

– У, чамаси, ҳали қатъий бир қарорга келмаган кўринади, – дея шивирлади у маъшуқасининг қулоғига, улар меҳмонхонада бир зум ёлғиз қолишган пайтда.

Де Реналь хоним унга тушки овқатга қадар содир бўлган воқеаларни шоша-пиша ҳикоя қилиб берди.

– Тафсилотларини эса бугун кечаси эшитасиз, – кулги аралаш қўшимча қилди у.

«Аёлнинг макри деб шуни айтадилар-да, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Бизни алдашни бунчалар яхши кўришмаса булар!»

– Менимча, – анчайин киноя билан деди у, – гарчи муҳаббат кўзингизни кўр, қулоғингизни кар қилиб қўйган бўлса-да, у ақлингизни хийла пешлабди ҳам: сизнинг бугунги хатти-ҳаракатларингизга қойил қолмай иложим йўқ. Лекин бугун кечаси учрашиш ақлга тўғри келмаса керак. Бизни бу ерда душманлар қуршаб олган. Элизанинг мендан нақадар нафратланишини бир ўйлаб кўринг-а.

– Сизнинг менга нисбатан эътиборсизлигингиз эса чамаси унинг нафратидан сираям қолишмайдиганга ўхшайди.

– Ҳатто эътиборсиз бўлган тақдирда ҳам, ҳарқалай, мени деб балога қолманг, олдини олишим керак. Жаноб де Реналнинг хаёлига Элиза билан гаплашиб кўриш фикри келиб қолиши ҳеч гап эмас, – шунда у оқсоч қиздан дарҳол ҳамма гапни билиб олади. Сўнг у қўлига қуроли олиб, эшигим олдида яшириниши мумкин ва...

– Шунақа денг! Демак, юракдан ҳам бор эканда, – деди де Реналь хоним асилзода аёлларга хос такаббурилик билан.

– Мен ҳеч қачон ўзимнинг довюраклигимни гапириб паст кетмайман, – деди жавобан хотиржамлик билан Жюльен. – Менимча, бу пасткашлик. Бу ҳақда одамнинг ишига қараб ҳукм юритмоқ керак. Сиз эсангиз, – дея қўшимча қилди у хонимнинг қўлидан тутиб, – сизни нақадар севишимни, бу айрилиқдан олдин сиз билан хайрлашиш имкониятини қанчалар зориқиб кутаётганимни ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсиз.

XXII

1830 йилда шундай йўл тутар эдилар

Сўз инсонга дилидаги фикрни яширмақ учун ато этилган.

Ҳазрат Малагрйда

Жюльен Веррьерга бориши биланоқ де Реналь хонимга нисбатан адолатсизлик қилганидан ўзини-ўзи ёзғира бошлади. «Агар хонимнинг бардоши чидамай, жаноб де Реналь билан ўша можарони охиригача етказа олмаганида, мен уни бемаза бир аёл деб ўйлаган ва ундан нафратланган бўлардим. У ана шу мушкул аҳволдан ҳақиқий дипломат каби қутулиб чиқди, каминанинг бўлса, буни қарангки, мағлуб бўлган душманга раҳми келиб ўтирибди. Бунда қандайдир мешчанларга хос разолат бор; менинг иззат-нафсим азият чекди, чунки жаноб де Реналь ҳам эркак зотидан. Камина ҳам мансуб бўлиш шарафига эришган буюк ҳамкорлик дейдилар бунинг отини; ҳўп аҳмоқман-да ўзим ҳам».

Жаноб Шелан ишдан бўшатилогач, қавмга тегишли уйини тарк этишга мажбур бўлганида маҳаллий либераллардан кўпгина ҳурматли ва бадавлат одамлар унга ўз уйларидан бошпана беришни таклиф қилдилар. Бироқ чол барча таклифларни

рад этди. У ижарага олган икки хонада ҳозир китоблари айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Жюльен бутун Веррьерга руҳоний одамнинг қандай бўлиши лозимлигини бир кўрсатиб қўймоқ учун отасиникига бориб, ўнтадан кўпроқ қарағай тахта олдида, уларни катта кўчанинг у бошидан бу бошигача елкасида кўтариб келди. Сўнгра илгариги ошналарининг биридан асбобларни олиб, жавон ясади ва жаноб Шеланнинг барча китобларини унга териб қўйди.

– Мен бўлсам бу дунёнинг ишлари сени бутунлай ўз домига тортиб кетдимикин, деб қўрқувдим, – деди қувониб кетганидан кўзига ёш олиб кекса кюре. – Ана энди ўша айбингни ювдинг – мен фахрий қоровул мундирина кийиб парадга чиққанингни айтяпман. Сен, бўтам, ўшанда ўзингга анчагина душман орттириб олувдинг.

Жаноб де Реналь Жюльенга ўзининг шаҳардаги уйида яшашни буюрди. Бўлиб ўтган гаплардан ҳеч кимнинг хабари йўқ эди. Шаҳарга келганининг учинчи куни ўз хонасида ўтирган Жюльен кимсан – префект ёрдамчиси жаноб де Можироннинг худди ўзларини қабул қилиш шарафига муяссар бўлди. Жюльен ниҳоят бу жанобнинг ташриф буюришидан асосий мақсадини англаб олгунига қадар бутун икки соат давомида одамлар орасидаги қабоҳат, давлат маблағи тасарруфида бўлган кишиларнинг нопоклиги ва шу туфайли бечора Франциянинг нақадар хавф-хатар остида қолаётгани ва ҳоказо, ва ҳоказолар тўғрисидаги тумтароқли шикоятлар, бўлар-бўлмас гапларни эшитиб ўтиришга мажбур бўлди. Улар зинапояга чиқишиб, деярли қувфинга учраган боёқиш тарбиячи бирор бахти чопган департаментнинг бўлажак префектини обрўсига яраша иззат-икром билан кузатаётганида бу муҳтарам зот дафъатан Жюльеннинг

ишларига қизиқиб, унинг пул хусусидаги беқиёс камсуқумлиги ва ҳоказо, ва ҳоказо фазилатларини кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Ниҳоят, жаноб де Можирон оталарча бир меҳрибонлик билан йигитнинг елкасидан қучди-да, унга жаноб де Реналнинг уйини тарк этиб, ўзга бир амалдорнинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга ўтишни таклиф этди. Ўша амалдор, қирол Филипп каби, фалакдан унга фарзанд ато этгани билан бир қаторда, бу фарзандларнинг жаноб Жюльен билан қўшни бўлиб дунёга келганидан бениҳоят миннатдор эмиш. «Тарбиячига у ерда нақдгина саккиз юз франкдан ҳақ тўлашади, боз устига ой сари эмас, – бу фирт шармандалик-ку ахир, – дерди жаноб де Можирон, – балки йилнинг ҳар чорагида, ўшанда ҳам олдиндан санаб беришади».

Шундан сўнг гапириш навбати, ниҳоят, бир ярим соатдан буён лоақал бир оғиз сўз айтолмай сиқилиб ўтирган Жюльенга келди. Унинг жавоби чиндан ҳам ғоятда дабдабали, энг муҳими эса епископнинг мактубидан узундан-узоқ бўлди. Бу жавобда истаган нарсани тахмин қилишга имконият берилади-ю, ижобий маънодаги бирорга ҳам сўз айтилмасди. Ундан жаноб де Реналга нисбатан беқиёс ҳурматни ҳам, Веррьер жамиятини жуда қадрлашни ҳам, муҳтарам префект ёрдамчиси жанобларининг ўзларидан бениҳоя миннатдорликни ҳам уқиш мумкин эди. Ўзидан ҳам мунофиқроқ одамга дуч келиб қолганидан чинакамига ҳайратга тушган префект ёрдамчисининг ундан аниқроқ жавоб олишга бўлган барча уринишлари беҳуда кетди. Машқ қилиш имконияти туғилиб қолганидан боши осмонга етган Жюльен энди бир оз бошқачароқ сўзлар билан, лекин ўша-ўша маънода жавоб қайтаришда давом этарди. Ўтмишда палатадаги эндигина бошланай деб турган тўс-тў-

полоннинг олдини олиб, мажлисни тинчгина тугатмоқчи бўлган бирорта ҳам суҳандон министр бир вақтнинг ўзида шунчалик кўп гапирмаган ва шунчалик оз нарсани айтмаган эди. Жаноб Можироннинг ортидан эшик ёпилиши биланоқ Жюльен худди телба одамдек қаҳқаҳа уриб кула бошлади. Сўнгра мунофиқлик илҳоми бекор кетмаслиги учун у ҳозирги таклифни батафсил баён қилиб ва ожизона маслаҳат сўраб жаноб де Реналга тўққиз саҳифадан иборат хат ёзди... «Лекин бу муттаҳам менга иш таклиф қилган одамнинг номини айтмай кетди. Чамаси, бу менинг Веррьерга сургун қилинишимни ўзининг имзосиз мактубининг натижаси деб ўйлаётган жаноб Валено бўлса керак».

Хатни жўнатгач, у кузнинг очиқ кунларидан бирида, азонлаб илвасин тўла майсазорга чиқиб қолган овчи каби мамнун бўлиб, жаноб Шеландан маслаҳат сўраш ниятида уйдан чиқди. Бироқ у меҳрибон кюренинг уйига етмасданоқ, барча ҳимматларини шу бугунга атаб қўйган тақдир унга жаноб Валенонинг ўзини дучор қилди. Жюльен шу заҳоти унга жуда боши қотиб қолганини айтди: мана у – ночор бир йигит дилида илоҳиётга майл ҳис этиб, ўз ҳаётини Тангри белгилаб берган шу вазифага бағишламоқчи эди, аммо бу фоний дунёда инсоннинг майли ҳамма нарсани ҳам ҳал қилавермас экан. Бу дунё ҳалол меҳнат қилмоқ ва ўз уламо ҳамкасабаларига муносиб бўлмоқ учун ўқимоқ даркор экан: Безансон семинариясида икки йил таҳсил кўриш лозим бўлиб, бунга анчагина маблағ талаб қилинаркан. Бундан эса пул йиғиш зарур ва ҳатто бемалол айтиш мумкинки, зарургина эмас, балким муқаддас бурч бу, деган хулоса чиқаркан. Ву ишни эса ой сари сарфланиб кетадиган олти юз франкдан кўра, айтайлик, йилнинг ҳар чорагида нақдина олинадиган саккиз юз франк билан амал-

га ошириш осонроқ бўларкан. Бошқа жиҳатдан олганда эса яратган Парвардигор уни навқирон Реналларга дуч қилиб, болаларга нисбатан қалбида шунчалар меҳр-муҳаббат уйғотган экан, бу билан шу норасидаларни тарк этмаслик, бошқа жойга ишга ўтмаслик лозимлигини башорат қилмаётганмикин?..

Жюльен ҳозирги кунда Империя давридаги кескин ҳаракатлар ўрнини эгаллаган бундай суҳандонлик бобида шу қадар камолотга эришган эдики, охири бу сафсата сотишдан ўзининг ҳам кўнгли айниб кетди.

Йигит уйга қайтди. У ерда уни жаноб Валенининг башанг ливрея кийган малайи кутиб турган экан. У бугунги тушки зиёфатга таклифнома топшириш учун Жюльенни бутун шаҳар бўйлаб қидирибди.

Жюльен бу жанобнинг уйида илгари ҳеч қачон бўлмаган эди: бундан атиги бир неча кун илгари йигит, уни қандай қилиб яхшилаб калтакласам, аммо шу билан бирга ахлоқ тузатиш полициясининг қўлига тушмасам, дея орзу қилиб юрганди. Гарчи зиёфат соат бирга белгиланган бўлса-да, Жюльен ҳурмат юзасидан етимхона директори жанобларининг кабинетига соат ўн икки яримда кириб боришни лозим топди. У хонага қадам босганида жаноб директорни бир талай иш папкаларини олдига ёзиб, стол ёнида савлат тўкиб ўтирган ҳолда кўрди. Унинг узун қилиб ўстирган қоп-қора чакка соқоллари, патила-патила сочлари, энсасига қўндириб олган фаси, оғзидаги улкан трубка, йўрмадўзи туфли, кўкрагини у ёқдан-бу ёққа кесиб ўтган йўғон олтин занжирлар, хуллас, аёлларни жигаридан уриш бобида ўзини офатижон эркак деб ҳисоблайдиган провинциал корчалоннинг бутун бу дабдабаси Жюльеннинг ҳурматини қозониш ўрни-

га, аксинча, унинг бу жанобни болаб калтаклаш ҳақидаги орзусини кучайтириб юборди.

У ўзини Валено хонимга лутфан таништиришларини илтимос қилди, аммо бека бу пайтда пардоз-андоз билан банд бўлиб, уни қабул қила олмас экан. Бунинг эвазига у жаноб директорнинг ўзлари қандай кийинишларини томоша қилиш шарафига муяссар бўлди. Шундан сўнг улар Валено хонимнинг бўлмасига ўтишди, уй бекаси кўзларида ёш билан Жюльенга ўз болаларини таништирди. Веррьернинг энг мўътабар аёлларидан бўлмиш бу хоним бугунги тантана муносабати билан эрка-кларникидек қўпол юзига упа-эликни роса чаплаб ташлаганди. У болаларини таништирар экан, бутун оналик шавқ-завқини намойиш этишни лозим топди.

Жюльен де Реналь хонимни эслади. Унча-мунча нарсага ишонавермаслик одати бўйича, Жюльен улар беихтиёр таққослаш натижасида пайдо бўлган пайтларни истисно қилганда, хотираларга берилишни ёқтирмасди. Бироқ ҳозир маъшуқасига унинг меҳри жуда товланиб кетди. Директорнинг уйдаги нарсаларни кўргач, унинг авзойи баттар ўзгариб кетди, уни бутун уйни айланиб чиқишга мажбур этишганди. Бу ердаги анжомларнинг бари ажойиб, ҳозиргина дўкондан келтирилгандек яп-янги эди. Унга дарҳол ҳар бир жиҳознинг баҳосини айтиб туришди. Аммо Жюльенга бу нарсаларнинг бари қандайдир жирканч туюлар, ҳамма анжомлардан ўфирлик пулнинг ҳиди келиб турар ва уйдаги барча одамлар, ҳатто хизматкорлар ҳам, олдинданок ўзларини нафратдан олиб қочаётгандек кўринарди.

Солиқ йиғувчи, ўлпон инспектори, жандарма офицери ва яна икки-уч амалдор хотинлари билан ташриф буюришди. Уларнинг ортидан бир неча

боён либераллар кириб келишди. Шундан сўнг ҳаммани дастурхонга таклиф қилишди. Жюльеннинг кайфияти ниҳоятда бузилган эди, бу ҳам етмагандек, шу пайт у ана шу емакхонанинг шундоқ ёнгинасида, девор ортида бахтсиз етимлар ўтиргани, Жюльенга кўз-кўз қилиб, уни ҳайратга солишмоқчи бўлишган манави дидсиз асъаса-дабдабанинг барини сотиб олиш учун пулни эҳтимол ўша боёқишларнинг ризқ-рўзидан уриб қолинганлигини ўйлаб қолди.

«Улар ҳозир оч ўтирган бўлишса керак», дея халёлидан ўтказди у ва томоғига бир нарса тиқилиб қолгандек бўлди: шу тобда у бирор тишлам овқатни ютиш у ёқда турсин, гапиришга ҳам деярли мажоли қолмаганди. Бироқ орадан чорак соатча вақт ўтгач, у ўзини бундан ҳам баттар ҳис этди. Узоқдан вақти-вақти билан кўчада айтиладиган беҳаё қўшиқ элас-элас эшитила бошлади: уни етимхона бандиларидан бири айтмоқда эди. Жаноб Валено ўзининг олифта кийинган малайларидан бирига тикилиб қараган эди, у дарҳол ғойиб бўлди, бир лаҳзадан сўнг қўшиқ эшитилмай қолди. Худди шу пайт бошқа бир малай Жюльеннинг олдидаги яшил қадаҳга рейнвейн қўйган эди, Валено хоним дарҳол унга бу винонинг ҳар шишаси, йўл харажати ҳисобга олмаганда, уларга тўққиз франкдан тушаётганини хабар қилди. Жюльен яшил қадаҳни қўлига олди-да, жаноб Валенога қараб деди:

– Мана, ўша ифлос қўшиқни ҳам айтмай қўйишди.

– Айтиб ҳам кўришсин-чи, жин урсин, – деди жавобан голибона оҳангда директор. – Мен бу ялангоёқларга овозини ўчиришни буюрдим.

Буниси энди Жюльен учун жуда ортиқча эди: у бу доира одамларининг муомала услубини ўзлаштириб олганди, бироқ ҳис-туйғу бобида ҳали

улардан жуда йироқ эди. У тез-тез риёкорлик ниқобини юзига тортиб туриш одатига қарамай, кўзидан бир томчи ёш юмалаганини ҳис этди.

У яшил қадаҳ билан юзини пана қилди, аммо рейн виносидан бир ҳўплам ичишга мажоли етмади. «Кўшиқ айтишни тақиқласа-я, – дея такрорларди у ўзича. – Ё Парвардигор! Сен ҳали чидаб ўтирибсанми шунга?»

Бахтига, унинг кўнгли бемаврид бузилганини ҳеч ким сезмади. Солиқ йиғувчи қиролни мадҳ этувчи кўшиқ бошлаб юборди. Ҳамма нақоратга жўр бўла бошлагач, Жюльеннинг виждони тилга кирди. «Мана у – сен эришмоғинг мумкин бўлган сассиқ фаровонлик. Лекин сен бундай турмушдан фақат мана шундай шароитда ва худди ана шу одамлар билангина лаззатланишинг мумкин. Эҳтимол, йигирма минг франк тўланадиган ишга ўрнашиб ҳам оларсан, лекин сен еганинг олдинда, емаганинг орқангда бўлиб, кайф-сафода яшашинг учун бир бечора бандига кўшиқ айтишни тақиқламоғинг лозим бўлади: сен у бечоранинг ризқ-рўзидан уриб қоласан-да, зиёфатлар берасан, сен кайф қилиб ўтирганингда эса, у янада бахтсизроқ бўлади. О, Наполеон! Одамлар обрў-эътиборни жангу жадалларда қозонадиган сенинг вақтинг қандай ажойиб эди-я! Аммо йўқсилни азоб-уқубатга солиб, разолат билан юқори кўтарилиш...»

Сирасини айтсам, Жюльеннинг монологида намоён бўлган заифлик менинг унга бўлган ҳурматимга путур етказди. Шу туришда у катта бир мамлакатнинг ҳаёт тарзини тубдан ўзгартирмақчи бўлган, аммо шу билан бирга, виждонимга сира ҳам захм етмаса, дейдиган ўша сарик қўлқопли фитначиларга муносиб сафдош бўларди.

Дафъатан Жюльен яна ўз ролига қайтишга мажбур бўлди. Уни бу серназокат меҳмонхонага

бир оғиз ҳам сўз айтмай, орзу-хаёлларга берилиб ўтириш учун чақиринмаган эди-ку ахир.

Шу кунда Безансон ва Узес академияларининг мухбир аъзоси, собиқ гул-газлама тадбиркори столнинг нариги ёғидан туриб, сизнинг Инжилни ўрганиш бобида эришган ажойиб муваффақиятларингиз ҳақидаги гаплар ростми, дея сўраб қолди.

Бир зумда ҳамма жим бўлди-қўйди. Икки академиянинг аллома аъзосининг қўлида қаёқдандир лотин тилида чоп этилган Инжил пайдо бўлди. Жюльен унинг саволига жавоб бериб улгурмасданок у одам тусмоллаб, китобнинг бир саҳифасини очди-да, кўзи тушган биринчи лотин жумласини ўқиди. Жюльен жумланинг давомини ёддан айта бошлади. Хотираси унга панд бермади ва барча меҳмонлар бу мўъжизани одатда зиёфат охирида намоён бўладиган бир жўшқинлик билан олқишлай кетдилар. Жюльен хонимларнинг пардоз-андоз қилинган чеҳраларига кўз югуртирди, улардан баъзилари кўҳликкина эдилар. У хушовоз, сарнақш солиқ йиғувчининг хотинига қаради.

– Мен, тўғриси, лотин тилида шу қадар узоқ гапириб хонимларни толиқтириб қўяётганимдан хижолат чекапман, – деди у ўша аёлнинг кўзларига тикилиб. – Агар жаноб Рюбиньо (икки академиянинг аъзоси) лотин тилидаги истаган бир жумлани лутфан ўқиб берсалар, мен уни ёддан давом эттириб ўтирмай, дарҳол француз тилига таржима қилиб беришга уриниб кўрадим.

Бу иккинчи синовда ҳам у катта муваффақият қозонди.

Меҳмонлар орасида бир неча бадавлат либераллар ҳам бор эди, бироқ бу бахтиёр оила бошлиқлари ўз болалари учун нафақа олишни умид қилиб юришар ва шу сабабли Худодан келган ваҳийга бўйсуниб, бирдан ҳукумат тарафдори бўлиб қолиш-

ганди. Аммо бу нозик сиёсий найрангга қарамай жаноб де Реналь уларни ўз уйида қабул қилишни истамасди. Жюльенни орқаворатдангина биладиган ва уни фақат қиролни кутиб олиш куни от ўйнатиб кетаётганида бир мартагина кўрган бу меҳрибон одамлар энди унинг оташин мухлиси бўлиб чиқишди. «Ўзлари ҳеч балони тушунмайдиган Инжил тилини эшитиш бу аҳмоқларнинг қачон жонига тегаркин?» – дея ўйларди Жюльен. Бироқ бунинг акси бўлиб чиқди – бу тил ўзининг ғаройиблиги билан уларни завқлантирарди: меҳмонлар хахолаб кулишмоқда эди. Бироқ бу майнабозчилик Жюльеннинг жонига тегди.

Соат олтига занг уриши биланоқ у вазминлик билан ўрнидан турди-да, эртага жаноб Шеланга дарсни айтиб бермоқ учун Лигорионинг илоҳиётга доир янги китобидан бутун бир бобни ёд олмоғи лозимлигини айтди.

– Зеро, менинг касби корим, – дея ёқимли жилмайиб қўшимча қилди у, – бировлардан дарс сўраш билан бирга ўзимнинг ҳам дарсларни айтиб бермоғимдан иборатдир.

Барча меҳмонлар қойил қолишиб, хандон ташлаб кулишди: бу тоифа ўткир сўз Веррьерда жуда қадрланарди. Жюльен тик тургани учун киборлар жамиятининг барча қоидаларига хилоф равишда, ҳамма ўрнидан турди – ҳақиқий талантнинг қудрати шунақа бўлади. Валено хоним уни яна чорак соат тутиб қолди: Жюльен, албатта, болалар катехизисни¹ ёддан қандай ўқишларини эшитиб кўрмоғи лозим эди; болалар жуда ҳам қўпол хатоларга йўл қўйишарди, бироқ буни ундан бўлак

¹ Катехизис – насронийларда диний ақидалар савол-жавоб тарзида қисқача баён қилинган китоб. (тарж.)

ҳеч ким сезмасди. У эса болаларга улар йўл қўяётган хатоларни кўрсатиб беришни лозим топмади. «Қандай жаҳолат, диний ақоиднинг энг асосий жойларини билишмаса-я», дея ўйлади у. Ниҳоят, Жюльен таъзим қилиб чиқиб кетмоқчи бўлди-ю, бироқ тишни тишга қўйиб Лафонтеннинг¹ яна бир масалини тинглашига тўғри келди.

– Бу жуда ахлоқсиз муаллиф, – деди Жюльен Валено хонимга қараб. – Мессир Жан Шуаре ҳақидаги машҳур масалида у дунёдаги барча мустаҳиқ нарсалар устидан кулади. Ҳамма жиддий шарҳловчилар уни кескин қоралашмоқда.

Чиқиб кетишдан олдин Жюльенни яна тўртбеш жойга зиёфатга таклиф қилишди. «Бу йигит департаментимизнинг ифтихори-ку, ахир!» – дейишарди бараварига кайфлари анча ошиб қолган меҳмонлар. Улар ҳатто, Жюльен Парижга бориб, ўз маълумотини тугатмоғи учун унга жамоат маблағидан алоҳида қарор билан маълум миқдорда пул ажратиб бериш керак, дейишгача бориб етишди.

Ўйламай айтилган бу таклиф емакхонада ҳар мақомга солиб муҳокама қилинар экан, Жюльен дарвозадан ўтиб, кўчага чиқишга улгурди. «Вой аблаҳлар, оббо аблаҳлар-ей», – мусаффо ҳаводан ҳузур қилиб нафас оларкан, уч-тўрт марта такрорлади у.

Шу дақиқада у – жаноб де Реналнинг уйида унга айтиладиган барча назокатли ширин гаплар замирида ётган нафратомуз табассумлар ва кибр-ҳавога анчага довур кўника олмай юрган Жюльен

¹ Лафонтен (1621–1695) масали – Жан Шуаре ҳақидаги масал «Кюре ва марҳум» деб аталади. Кюре тобут ортидан юрар экан, ўзига ушбу дафн маросимидан қанча даромад тушишини чамалаб боради. Шу пайт дафъатан арава қалқиб кетадию жасад кюренинг устига ағдарилади ва руҳоний тил тортмай ўлади.

ўзини ҳақиқий зодагондек ҳис этарди. Энди йигит бу икки хонадон ўртасидаги улкан фарқни яққол тасаввур қила бошлади. «Хўп, ҳатто қўшиқ айтишлари ман этиладиган ўша бадбахт бандиларнинг ризқи рўзидан уриб қолинадиган пулларни унутдик ҳам дейлик, – дея муҳокама юритарди у йўл-йўлакай. – Меҳмонларни зиёфат қила туриб, уларга ҳар бир шиша винонинг нарҳини айтиш жаноб де Реналнинг хаёлига ҳам келмаган бўларди. Манави Валено бўлса, нуқул ўзининг бойлигини пеш қилгани пеш қилган, агар у ўз уйи, ўз чорбоғи ва ҳоказолар тўғрисида гапираётган пайтда ёнида хотини бўлса, бу жаноб албатта: «Сенинг уйинг, сенинг чорбоғинг», дейишни лозим кўрадилар.

Бу хоним чамаси шахсий мулк туйғусидан шу қадар лаззатланардики, ҳатто зиёфат устида ҳам гавго кўтаришга уялмади, битта қадахни синдириб қўйиб, дўжнанинг сонини бузган малайни роса қарғади. Ўша малай ҳам ҳақини қўймай, хонимга ўтакетган сурбетлик билан жавоб қилди.

«Роса топишган эканлар ўзиям! Ўғирлайдиган пулларининг ярмини беришган тақдирда ҳам улар билан бир уйда яшашга рози бўлмасдим. Бир кун эмас бир кун уларга бўлган нафратимни яшира олмай, албатта ўзимни сездириб қўйган бўлардим».

Лекин шунга қарамай, де Реналь хонимнинг насиҳатига амал қилиб у, ҳарқалай, яна бир неча марта шундай зиёфатларга боришга мажбур бўлди. Жюльен машҳур бўлиб кетди; фахрий қоровул мундирини кийгани учун уни афв этишди ёки унинг худди ана шу эҳтиётсизлиги, балким, ҳозир муваффақият қозонишига сабаб бўлгандир. Тез орада бутун Веррьер фақат кимнинг устун келиши ва бу аллома йигитни ким ўз тарафига оғдириб олиши ҳақида гапира бошлади – хўш, жаноб де Реналми ёки етимхона директорими? Бу жаноблар

жаноб Маслон билан биргаликда триумвират ташкил этиб, кўп йиллардан буён шаҳарда ўз ҳукмларини ўтказиб келишарди. Мэрга ҳасад қилишарди, либераллар ундан ҳасрат қилишса арзирди, лекин у ҳарқалай зодагон эди ва ҳукмдор бўлиш пешанасига ёзилганди, аммо Валенонинг отаси эса ўфилчасига ҳатто олти юз ливр мулк ҳам қолдирмаганди. Шу боисдан ҳам бир вақтлар унинг хом олма рангидаги кийим-бошини кўриб раҳми келиб юрган одамлар энди жаноб Валенонинг норманд отлари, олтин занжирлари, Парижда тикилган костюмлари, хуллас, унинг ҳозирги шон-шавкатига ўлгудек ҳасад қилмай иложлари йўқ эди.

Ўзи учун янги бўлган бу одамлар гирдобида Жюльен битта ҳалол одамни учратгандек бўлди: бу теварак-атрофдагилари якобинчи деб ҳисоблайдиган Гро исмли бир математик эди. Фақат ўзининг нафратини кўзғатадиган гапларнигина овоз чиқариб айтишга онт ичган Жюльен жаноб Гро олдида бу қоидага амал қилишдан чўчирди. Вержидан унга болаларнинг ёзма ишлари солинган қалин-қалин пакетлар юбориб туришарди. Жюльенга ўз отаси билан тез-тез кўришиб туришни маслаҳат кўришганидан у бу мушкул заруратга ҳам бўйсунушга мажбур бўлди. Хуллас, у шу зайдда дурустгина обрў қозона бошлади, лекин бир кунни эрталаб у кимнингдир нозик қўллари кўзига текканидан уйғониб кетди.

Бу – де Реналь хоним эди, у шаҳарга келган ва зинапоядан югурганича пастда ўзларининг севимли эрмаклари – қўлга ўрганган қуён билан овора бўлиб қолган болаларидан бир дақиқа олдин юқори кўтарилганди. Бу ажойиб дақиқа, афсуски, жуда оз давом этди: болалар қуённи ўз дўстларига кўрсатиш учун ошиқиб, хонага югуриб киришлари биланоқ, де Реналь хоним ғойиб бўлди. Жюльен

уларнинг барини, ҳатто қуённи ҳам қувонч билан қарши олди. У яна ўз оиласига тушиб қолгандек бўлди, йигит бу болаларни қанчалик яхши кўришини, улар билан нақадар меҳри товланиб гаплашаётганини яққол ҳис этиб турарди. Уларнинг қўнғироқдек товуши ҳам, болаларча хатти-ҳаракатларида сезилиб турган самимийлик ва олижаноблик ҳам уни ҳайратга солмоқда эди; Жюльен Веррьерда ўтказган шу кунлар ичида ўзи шоҳид бўлган дағал муомала, жирканч ишлар ва фикр-мулоҳазалардан хотирасини тозалашга эҳтиёж сезарди. У ердаги одамлар ҳар бир ишда ва ҳар доим қоқилиб кетишдан қўрқишар, бойлик билан қашшоқлик ўртасида тинимсиз кураш кетарди. У пешинги зиёфатга борган хонадонларда қовурдоқни шу қадар муҳокама қилиб кетишардики, Жюльеннинг мезбонлар учун номуси келар ва нафратдан оғзидаги овқат томоғига тиқилиб қоларди.

– Йўқ, сиз асилзодалар чиндан ҳам фахрлансангиз арзир экан, – дерди у де Реналь хонимга. Сўнгра у тишини-тишига қўйиб иштирок этишга мажбур бўлган барча зиёфатларни тасвирлаб берди.

– Бу дейман, азизим, жуда машҳур бўлиб кетибсиз-ку! – Шундай дея аёл ҳар гал Жюльенни кутаётганида юзига упа-элик чаплаб оладиган Валено хонимни тасаввур қилди-да, хахолаб кула бошладди. – Менимча, у сизнинг юрагингиздан урмоқчи бўлса керак.

Нонушта ниҳоятда жонли ўтди. Болалар уларни ноқулай аҳволга солиб қўйишлари лозимдек туюларди, бироқ улар қайтанга шодликка шодлик қўшиб юборишди. Бечоралар Жюльенни яна кўришаётганидан хурсандликларини қандай изҳор қилишларини билолмай қолишганди. Хизматкорлар, турган гап, уларга алақачон жаноб Валено-

нинг болаларини ўқитишга рози бўлиши учун Жюльенга ортиқча икки юз франк таклиф қилишаётганини айтиб бўлишганди.

Нонушта устида ўша оғир касалликдан сўнг ҳали ҳам юзига қон югурмаган кичкина Станислав-Ксавье дафъатан онасидан ўзининг кумуш идишлари билан манави кумуш кружкаси неча пул туришини сўраб қолди.

– Нега керак бўлиб қолди бу сенга?

– Мен уларни сотаман-да, бизникида яшайверса лақиллаб қолмаслиги учун пулини жаноб Жюльенга бераман.

Жюльен кўзларига ёш олиб уни ўпа кетди. Де Реналь хоним йиғлаб юборди, Жюльен эса болани тиззасига ўтказиб, «лақиллаб қолди», дейиш яхши эмаслигини, фақат малайларгина шундай гапиришларини тушунтира бошлади. Унинг бу изоҳларини де Реналь хоним ҳузур қилиб эшитаётганини кўргач, Жюльен «лақиллаб қолди» деган маънога тўғри келадиган ҳар хил кулгили мисоллар тўқиб чиқара бошлади.

– Тушундим, – деди Станислав. – Масалдаги қарғаям лақиллаб қолган: у оғзидаги пишлоқни тушириб юборган, тулки уни илиб кетган, чунки тулки хушомадгўй бўлган-да.

Шодликдан ўзини йўқотиб қўйган де Реналь хоним ўқтин-ўқтин ўрнидан туриб болаларини ўпа бошлар, бунинг учун эса у ҳар гал Жюльенга таяниши лозим эди

Шу пайт бирдан эшик ланг очилиб, хонага жаноб де Реналь кириб келди. Унинг бадқовоқ ва норози башараси ўзи кириб келган заҳоти сўнган шод-хуррамликнинг бутунлай тескариси эди. Де Реналь хонимнинг ранги оқариб кетди: у ҳозир, шу туришда ҳеч нарсани инкор қила олмаслигини сезарди. Жюльен дарҳол эътиборни ўзига жалб этиб,

жаноб мэрга баланд овоз билан Станислав сотмоқчи бўлган кружка ҳақида ҳикоя қила бошлади. «Пул» деган сўзни эшитгач, жаноб де Реналь аввалига шунчаки одати бўйича қовоғини солиб олди. «Менинг олдимда пул ҳақида гап очишса, – дерди у, – бу доим ҳамёнимдан бирор нарсани суғуриб олишга муқаддима бўлади».

Бироқ бу гал гап фақат пул эмасди, унинг шубҳа-гумонлари кучайиб кетди. Хотини ва болаларининг у йўғида гул-гул очилиб ўтиришлари у каби манманликка берилган одамга сира ҳам ёқмасди, албатта. Хотини ўқувчиларига нотаниш ибораларни тушунтираётган Жюльеннинг қандай ажойиб мисоллар тўқиб чиқараётгани ҳақида унга фахр билан ҳикоя қила бошлади.

– Ҳа-ҳа, – деди жаноб де Реналь жавобан, – у шундай қилиб болаларни мендан бездиради-да, – улар учун менга нисбатан юз карра ёқимлироқ бўлиш унга ҳеч гап эмас, чунки мен болаларнинг кўзида фақат бошлиқман холос. Ҳа, бизда ҳамма нарса, гўё атайлаб қилгандай, қонуний ҳукуматни хунук кўрсатишга қаратилляпти. Бечора Франция!

Бироқ эрининг бундай норозилигининг тафсилотларини суриштириб ўтиришга де Реналь хонимнинг хуши йўқ эди. Унинг дилида бутун ўн икки соат вақтни Жюльен билан бирга ўтказиш умиди учқунлади. У шаҳарда анчагина нарса харид қилмоғи лозим эди. Шу боисдан у, тушликни қовоқхонада қиламиз, деб туриб олди. Эри қанчалик эътироз билдирмасин, қанча жаҳл қилмасин, хоним ўз гапида қаттиқ тураверди. Болалар ҳозирги аёллар бениҳоя завқ билан талаффуз этадиган «қовоқхона» сўзини эшитибоқ бошлари осмонга етди.

Жаноб де Реналь хотини кирган биринчи атторлик дўконидаёқ уни тарк этди: у баъзи бир одам-

лар билан учрашмоғи лозим эди. Уйга жаноб мэр эрталабкидан ҳам баттарроқ қовоғини солиб қайтди: у бутун шаҳар унинг ўзи билан Жюльен ҳақида гапираётганига ишонч ҳосил қилган эди. Аслида бирорта ҳам кимса унинг иззат-нафсига тегадиган мишмишлар ҳақида офиз ҳам очмаганди. Жаноб мэрнинг қулоғига етган барча гаплар ҳаммани қизиқтириб қолган савол: Жюльен олти юз франк маош билан уникида қоладими ёки саккиз юз франк тўламоқчи бўлаётган етимхона директори жаноблариникига кетадими, деган масалага тааллуқли эди.

Бу директор жаноб де Ренални кўчада кўриб қолганида уни жуда совуқ қарши олди. Бу анчайин усталик билан ишлатилган найранг эди: провинцияда ўйламай қилинган ишлар, кўзга ташланадиган хатти-ҳаракатлар шу қадар кам учрайдики, кейинчалик уларни роса астар-аврасини ағда-риб, ҳар мақомга солиб муҳокама қилишади.

Жаноб Валено Париждан тўрт-беш юз чақирим берироқда муттаҳам деб аташадиган одамлар сирасидан эди, ўзи шунақа бир тоифа – табиатан сурбет ва доғули, одамлар бўлади. 1815 йилдан бошлаб у эришган муваффақиятлари ажойиб фазилатларининг камол топишига имкон берди. У, айтиш мумкинки, жаноб де Реналнинг соясида бутун Веррьерга ўз ҳукмини ўтказиб келарди, бироқ раҳбарига қараганда анча ғайратлироқ бўлган ва ҳеч қандай қинғир ишдан ҳазар қилмайдиган бу одам ҳар ишга тумшуғини тиқарди, доим югуриб-еларди, кимгадир хат ёзарди, ким биландир гаплашарди, ҳеч қандай ҳақоратни писанд қилмасди. У шу йўсинда, ҳеч нарсага даъво қилмай юриб, алоҳа черков бошлиқлари кўзида ўз мэрининг обрўсини анча тушириб қўйди. Жаноб Ва-

лено шундай йўл тутарди: у маҳаллий дўкандорларга мурожаат қилиб: «Орангиздан икки нафар ғирт аҳмоқни танлаб беринг», дерди, суд аҳлидан: «Менга иккита энг нодон одамни кўрсатинг», дея ўтинарди, табиблардан эса: «Менга ҳеч нарсадан қайтмайдиган иккита қаллобни тавсия этинг», дея илтимос қиларди. Шу йўсинда ҳар бир касбдан энг қабиҳ одамларни тўплаб олгач, жаноб Валено уларга: «Келинг, бирга ҳукмронлик қиламиз», деб таклиф қилди.

Бу тўданинг қилиқлари жаноб де Реналнинг эн-сасини қотирарди. Валенонинг разилона табиати ҳар қандай ҳақоратга, ҳатто анави аббатча Маслоннинг жамоат олдида берган дашномларига ҳам дош бераверарди.

Бироқ ана шу фароғат ичра жаноб Валено истаган одам унинг юзига солишга ҳақди бўлган, – бунини у жуда яхши тушунарди, – аччиқ ҳақиқатлардан ўзини баъзи-баъзида ҳарқалай ҳимоя қилиб қўйишга мажбур эди. У жаноб Аппер ташриф буюрганидан сўнг ҳадиксираб, оёғи куйган товукдай югуриб қолди. У уч марта Безансонга бориб келди, ҳар бир почта билан у даста-даста хатлар юборарди, баъзи нарсаларни эса уйига қош қорайганда келадиган аллақандай номаълум нусхалар олиб кетишарди. У ўшанда кекса кюре Шеланни вазифасидан бўшаттиришга эришиб, каттагина хатога йўл қўйди шекилли. Зеро, унинг шу қасосидан сўнг киборлар жамиятидан бўлган кўпгина художўй хонимлар Валенони ғирт аблаҳга чиқариб қўйдилар. Бундан ташқари, унга кўрсатилган бу ёрдам уни катта викарий де Фрилер жанобларига бутунлай қарам қилиб қўйди; Валено энди ундан ғалати топшириқлар ола бошлади. Васвасага учиб, имзосиз мактуб ёзганида унинг ишлари ана шу аҳволда эди. Бунинг устига хотини Жюльенни албатта бо-

лаларига тарбиячи қилиб олмақчи эканини айтиб қолди: жаноб Валенонинг шуҳратпараст табиати-га бу фикр мойдек ёқиб тушди.

Жаноб Валено ишнинг бу кетишида ўзининг собиқ сафдоши жаноб де Реналь билан очиқчасига гаплашиб олишдан қочиб қутулолмаслигини тушунарди. Турган гап, жаноб де Реналь унга ҳақоратли гаплар айтади. Бу нарса жаноб Валенони унча безовта қилмасди, бироқ жаноб де Реналь Безансонга ва ҳатто Парижга хат ёзиши мумкин. Қарабсанки, Веррьерга кутилмаганда бирор министрнинг жиянчаси келади-да, ундан етимхонани тортиб олади. Шундан сўнг жаноб Валено либераллар билан яқинлашсам ёмон бўлмасди, деб ўйлаб қолди, шу боисдан ҳам уларнинг баъзилари Жюльен ҳаммани қойил қолдирган ўша зиёфатга таклиф этилгандилар. Улар сўзсиз мэрга қарши курашда жаноб Валенога кучли таянч бўлишлари мумкин эди, Хўш, сайлов бўлиб қолса-чи, етимхонани қўлида сақлаб қолиш ва номақбул одам учун овоз бериш – бир-бирига мутлақо зид нарсалар эканлиги ўз-ўзидан маълум-ку ахир. Бу мураккаб сиёсатни жуда яхши тушунадиган де Реналь хоним Жюльеннинг қўлтиғидан тутганича бир дўкондан иккинчи дўконга ўтиб борар экан, буларнинг барини унга батафсил тушунтириб берди, улар гапга берилиб кетиб, ўзлари ҳам сезмаган ҳолда Садоқат хиёбонига бориб қолишди ва у ерда бир неча соат вақтни худди Вержидаги каби деярли ҳузур-ҳаловатда ўтказишди.

Бу орада собиқ бошлиғи билан узил-кесил гаплашиб олишдан қочиб юрган жаноб Валено уни учратиб қолганида жуда гердайди. Бу найранг унга жуда асқатди-ю, бироқ жаноб мэрниг бусиз ҳам расво кайфияти баттар бузилди.

Манманлик ва разилона хасислик орасидаги бу кураш натижасида жаноб де Реналь тушиб қолган аҳволдан ҳам аянчлироқ ҳолатни тасаввур қилиш амримаҳол эди. Бунинг устига илгари ҳеч қачон ўз болаларини ҳозир қовоқхонага кириб борган пайтдагидек қувноқ ва мамнун ҳолда кўрмаган эди. Ўз руҳий ҳолатига бутунлай тескари бу кайфият унинг зардасини қайнатиб юборди.

– Мен, афтидан, оилада ортиқчага ўхшайман, – деди у товушини маҳобатлироқ қилишга уриниб.

Бунга жавобан хотини товушини пасайтириб, яна Жюльенни жўнатиб юбориш зарурлиги ҳақида гап очди. Йигит билан ўтказган шу бахтли соатлар хонимнинг бундан икки ҳафта муқаддам ўйлаб қўйган режасини амалга оширмақ учун зарур бўлган қатъият ва ишончини мустаҳкамлаган эди. Бечора мэр, бошқа ташвишларининг устига-устак, яна бир нарсадан гаранг бўлиб қолганди: шаҳарда унинг қурумсоқлиги устидан очиқ-ойдин кулиб юришгани унга яхши маълум эди. Ҳамма ўғрилар қатори қўли жуда очиқ бўлган жаноб Валено авлиё Иосиф жамоаси, Биби Марям конгрегацияси, Муқаддас Маросим уюшмаси ва ҳоказо, ва ҳоказо жамоалар фойдасига сўнгги марта хайр-эҳсон йиғиш пайтида ўзини жуда олиҳиммат қилиб кўрсатганди.

Жаноб де Реналнинг исми шарифи эса бир неча бор роҳиблар томонидан берган ионасининг ҳажмига қараб усталик билан тузилган Веррьер ва унинг атрофида яшовчи зодагонлар рўйхатининг энг охирида тилга олинганди. У, даромадим бўлмаса нима қилай, деб ўзини оқлашга уринди-ю, бироқ беҳуда овора бўлди. Ҳазрат руҳонийлар бунақа нарсалар хусусида ҳазилни ёмон кўрадилар.

XXIII

Амалдорнинг қайғуси

*Бутун йил давомида гердайтиб
юрмоқ учун бирор чорак соат
азоб чекилса, бало ҳам урмайди.*

Касми

Майли, бу одам ҳадиксираб юрар экан, уни ўз ҳолига қўййлик, малай табиат одам талаб қилинадиган жойга мард ва олижаноб бир йигитни ишга олсин, деб ким айтибди унга? Унинг хизматкор танлай билмаслигига ким айбдор? XIX асрнинг одати ўзи шу – агар бирорта қудратли асилзода мард одам билан тўқнаш келиб қолса, бу одамни у ё ўлдиради, ё қувғин қилиб, қамоққа тикади ёки шу қадар хўрлайдики, боёқишнинг қайғу-алам туфайли ўлиб кетишдан бошқа чораси қолмайди. Бу ўринда эса ҳозирча тасодифан азоб-уқубат мард одамнинг зиммасига тушмаётган эди. Франциянинг кичик шаҳарчалари ва масалан, айтайлик, Нью-Йоркдаги сайлаб қўйилган ҳукумат органларининг бошига битган бутун бало шундаки, дунёда жаноб де Реналь каби кимсалар ҳам мавжудлигини унутишга мутлақо имконият бўлмайди. Атиги йигирма минг аҳолиси бўлган шаҳарчада худди ана шундай одамларнинг айтгани айтган, хартия берилган мамлакатдаги бундай кишиларнинг фикри эса чиндан ҳам даҳшатли нарса бўлади. Олижаноб ва довурак бир одам сизнинг дўстингиз бўлиши мумкин эди, бироқ у сиздан тўрт юз-беш юз чақирим нарида яшайди ва сиз тўғрингизда шаҳрингизнинг одамлари фикрига қараб ҳукм юритади, жамоат фикри эса асилзода, бадавлат ва мўътадил бўлиб туғилиш бахтига муяссар бўлган аҳмоқлар

томонидан яратилади. Улардан фарқ қиладиган одамнинг ҳолига вой деяверинг!

Тушки овқатдан сўнг бутун оила Вержигга жўнаб кетди, бироқ орадан бир кун ўтгач, Жюльен уларнинг барини яна Веррьерда кўрди.

Улар келишганидан сўнг бир соат ўтар-ўтмас Жюльен де Реналь хонимнинг ундан ниманидир яшираётганини кўриб, қаттиқ ҳайратга тушди. У хонага кирган заҳоти эри билан гаплашиб ўтирган хоним дарҳол жимиб қолар ва ҳатто унинг чиқиб кетишини кутаётгандек бўларди. Жюльен бир зумда бу ҳолнинг бошқа такрорланмаслиги чорасини кўрди. У дарров сипо тортиб, хонимнинг гапларига совуққина жавоб қила бошлади, де Реналь хоним буни пайқади, лекин сабабини суриштириб ўтирмади. «Менинг ўрнимга бошқа одам топиб олмадимикин ишқилиб? – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Ахир ўтган куни мен билан жуда нозланиб гаплашган эди-ку! Лекин, айтишларича, бу асилзода хонимлар доим шундай қилишар экан. Қироллар ҳам ҳамини шундай йўл тутишади: бирорта министр уйига боргач, истеъфога чиққани ҳақидаги фармонни ўқийдиган куни улар ўша боёқишга ғоятда серилтифот бўладилар».

Жюльен пайдо бўлиши билан дарҳол узилиб қолаётган ўша суҳбатларда гап нуқул Веррьер шаҳрига тегишли бир катта уй ҳақида кетаётганини пайқаб қолди; бу черковнинг шундоқ қаршисида, гавжум ерда жойлашган эски, лекин кенг ва қулай уй эди. «Аммо ўша уйнинг янги ўйнашга қандай алоқаси бўлиши мумкин?» – дея бош қотирарди Жюльен. Шундан кейин у дили ранжиб, ўзича Франциск I нинг ажойиб бир қўшиғини такрорлай бошлади. Бу қўшиқ унинг учун янги эди, зеро, уни де Реналь хонимдан эшитганига ҳали бир ой ҳам бўлмаганди. Бўлмасам бу қўшиқнинг:

*Барқарорлик недир – билмас аёл ҳеч қачон,
Кимки унга ишонибди тентакдир аён*

каби ҳар бир мисраси қандай аҳд-паймонлар, қандай оташин бўсалар билан инкор этилган эди-я.

Жаноб де Реналь почта каретасида Безансонга жўнади. Бу сафар ҳақидаги қарор жуда зудлик билан, қандайдир икки соат ичида қабул қилинган шекилли, мэрнинг қиёфаси жуда ташвишли кўринарди. Безансондан қайтгач, у стол устига кул ранг қоғозга ўралган катта бир тугунни ташлади.

– Мана ўша аҳмоқона иш, – дея тўнғиллади у хотинига қараб.

Бир соатдан сўнг Жюльен эълонлар ёпиштириб юрадиган одам келиб, ҳалиги катта тугунни олиб кетганини кўриб қолди, у дарҳол ўша одамнинг изидан югурди. «Ҳозир, эълон ёпиштириладиган биринчи бурчақдаёқ ўша сирни билиб оламан».

Ҳалиги одам эълоннинг орқа томонига елим суртар экан, у сабрсизлик билан кутиб турди. Қоғоз деворга ёпиштирилган заҳоти синчковликдан бегоҳат бўлиб турган Жюльен жаноб де Реналнинг хотини билан суҳбатида тез-тез тилга олинадиган ўша уйнинг кимошди савдосига қўйилиб, ижарага берилажаги тўғрисидаги батафсил эълонни ўқиди.

Савдо эртага соат иккида, шаҳар ратушасининг залида ўтказилар экан. Ҳукм учинчи шам ўчганидан сўнг кучга кираркан, Жюльеннинг жуда ҳафсаласи пир бўлди, лекин ҳарқалай эълон савдо кунни арафасидагина осилаётгани унга ғалати туюлди. Савдода иштирок этишни истовчи одамларнинг кўпчилиги бундан беҳабар қолмайдими ахир? Дарвоқе, икки ҳафта олдинги число билан белгиланган эълонда гарчи Жюльен уни турли жойда бошдан-оёқ уч марта ўқиб чиққан бўлса-да, бу тўғрида ҳеч гап айтилмаганди.

Йигит уни бир кўрмоқчи бўлиб ўша уй томон йўл олди. Дарбон, Жюльеннинг келганини сезмай, сирли оҳангда қўшнисига гап тушунтирмоқда эди:

– Э, нимасини айтасан. Бекор овора бўлишадди... Жаноб Маслон унга уйни роппа-роса уч юз франкка ижарага беришни ваъда қилган. Мэр қайсарлик қилмоқчи бўлиб кўрганди, уни дарҳол епископатга, катта викарий де Фрилернинг ҳузурига чақиртиришди.

Шу пайт улар Жюльенни кўриб қолишди-ю қаттиқ хижолатга тушишди ва ортиқ бир оғиз ҳам сўз айтишмади.

Эртасига Жюльен белгиланган вақтда ўша кимошди савдосига борди. Хирагина ёритилган залда бир талай халойиқ йиғилган эди, бироқ одамлар бир-бирларига ғалати қараб қўйишарди. Сўнгра барча столга қаради, Жюльен у ердаги қалайи идишда уч дона шам қолдигининг ёниб турганини кўрди. Суд нозири: «Уч юз франк, жаноблар», дея қичқирди.

– Уч юз франк, дейди-я! Жинни-пинни бўлишганми... – деди қандайдир бир одам ёнидаги шеригига. Жюльен тасодифан уларнинг ўрталарига туриб қолганди.

– Ахир, унинг баҳоси саккиз юздан ҳам ортиқ-ку. Қани, бир баҳосини ошириб кўрай-чи.

– Бошингни қотириб нима қиласан, оғайни. Жаноб Маслон, жаноб Валено, епископ, яна анави катта викарий де Фрилер ва бутун тўданинг жиғига тегишдан бирор фойда чиқадими сенга?..

– Уч юз йигирма, – дея қичқирди бошқаси.

– Эшакдай ўжар экансан-да ўзингам, – сўкинди унинг шериги. – Ана, қара, мэрнинг жосуси турибди, – дея қўшимча қилди у Жюльен томонга бош ирғаб.

Жюльен ўзи ҳақида бундай ҳақоратли гапни айтган ўша одамнинг жазосини бериб қўймоқ учун шартта улар томон ўгирилди, бироқ франш-контэлик икки оғайни унга мутлақо эътибор бермай туришарди. Уларнинг совуққонлиги унга ҳам ўтди. Шу пайт сўнгги шам қолдиғи ҳам лип этиб ўчди, суд нозири чўзиқ овоз билан халойиққа уйнинг уч юз ўттиз франк эвазига тўққиз йил муддат билан префектура идорасининг бошлиғи де Сен-Жиро жанобларига берилажагини эълон қилди.

Мэр залдан чиқиб кетган заҳоти ғала-ғовур гаплар бошланди.

– Мана шаҳар ғазнасига ортиқча ўттиз франк, Грожонинг тентаклигидан тушган даромад, – дерди бир одам.

– Лекин жаноб де Сен-Жиро Грожонинг роса адабини беради ҳали, – дейишарди жавобан унга бошқалар. – Кўрасан, ўша ўттиз франкни бурнидан булоқ қилиб чиқариб олади.

– Шунақаям аблаҳлик бўладими, – дерди Жюльеннинг чап томонида турган бир бақалоқ. – Шундоқ уйни-я, мен унга саккиз юз франк берардим. Кейин унга фабрикални кўчириб келардим-да, фойдаям кўрган бўлардим.

– Хўш, нимаям қила олардингиз, – дея жавоб қилди унга либераллардан бўлган ёш бир тадбиркор. – Ахир де Сен-Жиро конгрегациянинг аъзоси-да. Тўрттала боласининг ҳаммаси нафақа олади. Боёқиш камбағал! Тирикчилигини ўтказсин, деб унга беш юз франк совға қилишди холос.

– Буни қаранг-а, мэрнинг ўзиям ҳеч нима қилолмади, дея гап қотди учинчи бир одам. – Бўлмасам ўтакетган реалист ўзи, фақат ўғрилиқ қилмайди.

– Ўғрилиқ қилмайди, дейсизми? – гапни илиб кетди яна бошқа биттаси. – Юлдузни бенарвон уради у.

Уларнинг ҳаммаси бир гўр, топганларини бир жойга тўплашади-да, йилнинг охирида бўлишиб олишади. Уни қаранг, ана Сорелнинг ўғли, турибди, қани, юринглар, яхшиси бу ердан кетайлик.

Жюльеннинг кимошди савдосидан кайфияти ниҳоятда бузилиб қайтди, де Реналь хоним жуда маъюс эди.

– Кимошди савдосига борувмидингиз? – дея сўради у.

– Ҳа, хоним, у ерда мени жаноб мэрнинг жосу-си, деб аташди.

– Аҳ, қани энди у гапимга кириб, шу кунларда бирор ёққа жўнаб кетганида эди!

Шу пайт ниҳоятда хафа бўлган жаноб де Реналь кириб келди. Тушки овқат маҳали ҳеч ким «чурқ» этиб оғиз очмади. Жаноб де Реналь Жюльенга болаларни Вержига кузатиб боришни буюрди; улар маъюс бир кайфиятда йўлга тушишди. Де Реналь хоним эрига:

– Энди бу ишларга қўникиб кетсангиз бўларди, дўстим, – дея тасалли берарди.

Кечқурун ҳаммалари индамай камин ёнига ўтиришди, сукунатни фақат қорақайин палёнларининг чирсиллаб ёнишигина бузиб турарди. Баъзан энг аҳил оилаларда ҳам шундай ғамгин дақиқалар бўлади ўзи. Шу пайт ногаҳон болалардан бири хурсанд бўлиб қичқириб юборди:

– Қўнғироқ! Қўнғироқ жиринглапти!

– Э, жин урсин! Агар бу миннатдорчилик билдириб, жонимга тегиш учун келган жаноб де Сен-Жиро бўлса, дилимдаги бор гапни башарасига тўкиб соламан. Ҳаддидан ошиб кетди улар! У жаноб Валенодан миннатдор бўлиши керак, мен эса фақат иснодга қолдим. Агар анави лаънати якобинчи газеталар мени калака қилгудек бўлса, ким деган одам бўламан?!

Хизматкор эшикни очган эди, унинг ортидан хонага чакка соқоли тимқора, жуда келишган бир жаноб кириб келди.

– Жаноб мэр, мен синьор Жеронимо бўламан. Мана, Неаполитания элчихонасининг атташеси кавалер де Бовезининг мактуби; у бу хатни сиз учун бундан тўққиз кун муқаддам, жўнаётган пай-тимда ёзиб берди, – дея қувноқлик билан қўшимча қилди синьор Жеронимо де Реналь хонимга қандай қараб қўяр экан. – Хоним сизнинг амакиваччангиз ва менинг яқин дўстим синьор де Бовези сизни итальян тилини билади, деб айтгандилар.

Қувноқ неаполитаниялик бу диққинафас кечани дафъатан жонлантириб юборди. Де Реналь хоним меҳмонни албатта зиёфат қилишга жазм этди. У бугун уйни оёққа турғизди; хоним қандай қилиб бўлса-да, бугун Жюльенни икки марта юзига жосус деб аташганини унинг хаёлидан чиқариб ташламоқчи эди. Машҳур хонанда синьор Жеронимо деярли оқсуяк бўлса ҳам жуда қувноқ одам эди, ҳозирги кунда бу икки хислат Францияда бир-бирига мутлақо зид бўлиб қолган. Зиёфатдан сўнг у де Реналь хоним билан бирга битта кичкина дуэт ижро этди-да, сўнгра турли қизиқ воқеалардан ҳикоя қилиб, уйдагиларнинг вақтини чоғ қила бошлади. Кечаси соат бирда Жюльен болаларга бориб ухлаш кераклигини айтганида, улар яна бир оз ўтиришга рухсат сўраб, илтимос қилишди.

– Яна биттагина ҳикоя эшитайлик, – деди болаларнинг каттаси.

– Бу ҳикоя ўзим ҳақимда, синьорина, – деди синьор Жеронимо. – Бундан саккиз йил муқаддам, ҳозир сизга ўхшаб ўқувчи бўлиб юрган кезларим, мен Неаполитания консерваториясининг талабаси эдим... Айтмоқчиманки, ўшанда менинг ҳам ёшим худди сизникидек эди, бироқ менга ажойиб шаҳар

Веррьернинг машҳур мэрига ўғил бўлиш насиб қилмаганди.

Бу сўзларни эшитиб жаноб де Реналь офир хўрсинди-да, хотинига қараб қўйди.

– Синьор Цингарелли, – дея давом этди ёш хонанда талаффузини жўрттага бузиб, буни эшитиб болалар хандон ташлаб кулишарди, – менинг ўқитувчим Цингарелли жуда қаттиққўл одам эди. Консерваторияда уни ёмон кўришарди, синьор Цингарелли эса, барча ўзини гўё уни жуда яхши кўрадигандек тутишни хоҳларди. Мен дамбадам дарслардан қочиб кетардим. Ўшанда кичкина Сан-Карлино театрига борардим-да, дунёдаги энг ажойиб мусиқани тинглардим, – лекин, Ё Раббим! – театрга кириш учун тўлаш лозим бўлган саккиз су пулни қаердан топсам экан? Шундай катта пул-а! – деди у болаларга кўз югуртириб, улар эса қиқирлаб кула бошлашарди. – Кунлардан бирида Сан-Карлино театрининг директори синьор Жиованноне менинг қандай қўшиқ айтишимни эшитиб қолди-да, – ўшанда ёшим ўн олтида эди, – «бу бола нақ хазинанинг ўзи-ку», деди.

– Сени театримга ишга олишимни истайсанми, болакай? – дея сўради у мендан.

– Қанча ҳақ тўлайсиз?

– Ойига қирқ дукат.

Ахир, жаноблар, бу оз эмас, кўп эмас, бир юз олтмиш франк дегани бўлади-я! Менга худди олдим-да жаннат дарвозаси очилгандек туюлди.

– Бу ёғи нима бўлади, – дедим мен Жиованнонега, – қаттиққўл синьор Цингарелли менга жавоб берармикин?

– *Lascia fare a me.*

– Бу ишни менга қўйиб беринг, – дея қичқириб юборди болаларнинг каттаси.

– Мутлақо тўғри, навқирон синьор. Шундай қилиб, синьор Жиованноне менга қараб: «Саго¹, авваламбор манави шартномага қўл қўй», деди. Мен қўл қўйдим. Шу заҳоти у менга уч дукат узатди. Умримда биринчи марта шундай катта пулни қўлга олишим эди. Сўнгра у менга қандай ҳаракат қилиш лозимлигини тушунтирди.

Эртаси куни даҳшатли синьор Цингареллининг олдига мени қабул этишни илтимос қилиб бордим. Кекса хизматкор мени унинг хонасига олиб кирди.

– Ҳа, шумтака, менда нима ишинг бор? – дея сўради Цингарелли.

– Маэстро! – дедим мен унга. – Барча гуноҳларимга тавба қилиш учун ҳузурингизга келдим, энди сира ҳам девордан ошиб, консерваториядан қочиб кетмайман. Энди илгарига қараганда икки карра кўпроқ ҳафсала билан ўқийман.

– Агар сенинг беқиёс бас овозингни бузиб қўйишдан қўрқмаганимда, сен ярамасни, қуруқ нон билан сув бериб, авахтага тиқиб қўярдим. Бирор икки ҳафта жазонгни тортардинг ўшанда.

– Маэстро, – дея гап бошладим мен яна, – энди мен бутун консерваторияда сизнинг энг намунали ўқувчингиз бўлман, *credete a me*.² Лекин битта илтимосим бор, уни рад этмасангиз: агар бирорта одам келиб, сиздан менинг бирор театрда қўшиқ айтишимга рухсат сўраса, илтимос, ижозат берманг. Ўтинаман, унга жавоб бера олмайман, деб айтинг.

– Сендай такасалтангни сўраш кимнинг ҳам хаёлига келарди? Сенинг консерваториядан кетишингга йўл қўяр эканманми мен? Менинг устимдан куляпсан шекилли? Қани, йўқол бу ердан!

¹ Азизим (*италь.*).

² Гапимга ишонинг (*италь.*).

Жўна дарров! – дея қичқирди у орқамга тепишга ҳаракат қилиб. – Эҳтиёт бўл, бола, худди авахтага тиқиб, нон билан сувга ўтқазиб қўяман-а.

Орадан бир соат ўтгач, синьор Жиованнонинг ўзи директорнинг олдига кириб келди.

– Ҳузурингизга катта бир илтимос билан келдим, – деди у, – мурувватингизни аямасангиз, бахтим сизга боғлиқ бўлиб қолди, – Жеронимони менга берсангиз, шу қиш театримда ашула айтса, шунда қизимни эрга бериб юборган бўлардим

– Ўша шумтакани бошингга урасанми? – дея қичқирди унга Цингарелли. – Бу гапни ҳатто эшитишни ҳам хоҳламайман. Нега берар эканман уни?! Бундан ташқари ҳатто мен жавоб берган тақдирда ҳам унинг ўзи консерваторияни ташлаб кетишга сира рози бўлмайди: у ҳозиргина бу ҳақда онт ичди.

– Хўп, агар иш фақат шунга қараб қолган бўлса, – деди жавобан виқор билан Жиованноне, чўнтагидан менинг шартномамни олар экан, – carta santa – мана унинг имзоси.

Шунда Цингареллининг шу қадар фифони фалакка чиқдики, қўнғироқнинг ипини узиб юборишга сал қолди.

– Ҳайдалсин, – дея қичқирарди у, – ҳозирнинг ўзидаёқ Жеронимонинг консерваториядан қораси ўчирилсин! – ўзи эса ғазабдан қалт-қалт титрайди.

Шундай қилиб, мени ҳайдашди, роса кулдик-да кейин ўзиям! Ўша куниеқ кечқурун мен Moltiplico ариясини ижро этдим: Полишинель уйланмоқчи бўлади ва хўжаликка нималар сотиб олиши кераклигини бармоғида санаб ўтириб, нуқул янглишиб кетаверади.

– Илтимос, афандим, марҳамат қилиб бизга шу арияни айтиб берсангиз, – деди де Реналь хоним.

Жеронимо арияни ижро эта бошлаган эди, ҳам-малари роса хахолаб қулишди. Синьор Жеронимо ўзига ажратилган хонага ухлагани жўнаганида кечаси иккига занг урган эди; у ўзининг ёқимтойлиги, назокати ва қувноқ табиати билан бутун оилани ўзига мафтун этганди.

Эртаси куни жаноб де Реналь билан де Реналь хоним унга Франция қиролининг саройи учун тавсиянома ёзиб беришди.

«Ҳамма ёқда ана шундай қаллоблик, – дея ўзича мулоҳаза юритарди Жюльен. – Мана ҳозир синьор Жеронимо олтмиш минг маош оладиган ишга Лондонга жўнайди. Ўша Сан-Карлино театрининг директори эпчиллик қилмаганида унинг ажойиб овози халққа, эҳтимол, ўн йил кейинроқ маълум бўлармиди... Йўқ, чин сўзим, менга қолса Реналдан кўра Жеронимо бўлган маъқул. Тўғри, бунақа одамни жамиятда унчалик ҳурмат қилишмайди, лекин унинг учун манави кимошди савдосига ўхшаш кўнгилисизликлар ҳам бўлмайди, боз устига ҳаёти ҳам бирмунча нашъали кечади».

Жюльен ўзига-ўзи ҳайрон эди: жаноб де Реналнинг бўм-бўш уйида ёлғиз ўтказган шу бир неча ҳафта давомида у ўзини жуда бахтиёр ҳис этганди. Нафрат туйғуси ва қайғули фикрлар унинг қалбини фақат зиёфатлардагина чулғаб олар, бошқа пайтларда эса бутун уйда ёлғиз ўзи бўлиб, мутолаа қилиши, ёзиши, хаёл суриши мумкин эди, зеро, унга ҳеч ким халал бермасди. Дақиқа сайин пасткаш бир одамнинг раъйига қараш, буниси ҳам етмагандек – турли найранглар ёки мунофиқона сўзлар билан унга хушомад қилиш зарурати йўқлигидан йигит бемалол ўзининг ҳавойи орзуларига берилавериши мумкин эди.

Эҳтимол, бахт худди шу ерда, шундоқ ёнгинасидадир? Ахир шу тахлит ҳаёт кечирмоқ учун кўп

пул талаб қилинмайди-ку: Элизага уйланса ёки Фукега шерик бўлса бас... Аммо сайёҳ баланд тоғ тепасига чиққач, унинг чўққисида ҳузур қилиб дам олади. Агар бу сайёҳни ўша ерда умрбод дам олишга мажбур этишса, у бахтли бўлармикин?

Де Реналь хонимнинг қалбини даҳшатли хаёллар чулғаб олганди. Бу ҳақда ҳеч кимга айтмайман, деб аҳд қилган бўлишига қарамай, у кимошди савдоси билан боғлиқ бўлган ҳамма гапни Жюльенга айтиб берди, «Мен уни деб барча қасамларимни бузадиганга ўхшайман», дея ўйларди у.

Агар эрининг ҳаёти хавф остида қолса, аёл уни қутқариш учун сира ўйлаб ўтирмай жонини фидо қилган бўларди. Хоним ҳиммат кўрсатиш мумкин бўлган жойда кўра-била туриб нажот қўлини чўзмаса, гўё ўзини жинойтчидек ҳис этиб, қаттиқ виждон азобида қоладиган худди ўша олижаноб ва романтик одамлар тоифасидан эди. Бироқ баъзан шундай даҳшатли кунлар ҳам бўлардики, аёл, қани энди тул қолсаму, Жюльенга эрга тегсам, қандай бахтли бўлардим-а, дея ўйлаб қоларди.

Йигит унинг ўғилларини уларнинг отасидан ҳам кўпроқ яхши кўрар, болалар ҳам унинг қаттиққўл-лигига қарамай, Жюльенни жуда севиб қолишганди. Хоним, агар Жюльенга турмушга чиқса, ўзи учун ҳар бир дарахти қадрли бўлган Вержини тарк этишга тўғри келишини жуда яхши тушунарди. У Парижда қандай яшаши мумкинлигини, ўғиллари у ерда ўқишни қандай давом эттиришлари ва барча уларга қандай қойил қолишини тасаввур қиларди. Ўғиллари, унинг ўзи, Жюльен, хуллас, ҳаммалари жуда бахтиёр бўлишарди шунда.

XIX асрда никоҳнинг аҳволини қаранг! Эр-хотин гарчи никоҳга қадар бир-бирларини севган бўлсалар-да, тез орада оилавий ҳаётнинг диққинафаслиги натижасида муҳаббатдан асар ҳам қолмайди.

Боз устига, аллақайси бир файласуфнинг айтишига қараганда, ишлашлари шарт бўлмаган бадавлат эр-хотин орадан кўп вақт ўтмай зерикканларидан нима қилишларини билмай қоладилар, зеро, тинчгина оилавий қувончлар тезда уларнинг кўнглига уради. Шундан сўнг фақат табиати жуда совуқ аёлларгина муҳаббат ҳақида орзу қилмайдилар.

Бу фалсафий мулоҳаза туфайли мен де Реналь хонимни кечиришга мажбур бўлдим, аммо Веррьерда уни афв этишмаганди. Аксинча, бутун шаҳар, гарчи хоним буни хаёлига ҳам келтирмаган бўлса-да, унинг ишқий можароси ҳақида гапирмоқда эди. Ана шу можаро туфайли куз фасли шаҳарда ҳаёт одатдагидек зерикарли бўлмади.

Куз ва қишнинг бир қисми кўз очиб-юмгунча ўтиб кетди. Вержи ўрмонларини тарк этиш пайти келди. Веррьердаги киборлар жамияти ўзи отаётган барча лаънат тошлари жаноб де Реналга унча таъсир этмаётганини кўриб, аста-секин ғалаёнга кела бошлади. Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, баъзи муҳтарам зотлар, ўзларининг одатдаги ҳалолликларини тақдирлаш ниятида фисқ-фужурга бажонидил берилиб, жаноб мэрнинг кўнглига шубҳа солишнинг кетидан тушдилар. Бироқ улар бу ишни иложи борича эҳтиёткорлик билан амалга оширмоқда эдилар.

Зимдан иш олиб бораётган жаноб Валено Элизани беш нафар аёли бўлган бир мўътабар оилага ишга жойлаб қўйди. Ўзининг айтишича, қиш фасли бекор қолишдан чўчиган Элиза бу оилада ишламоқ учун жаноб мэрникида оладиган маошининг учдан икки қисмига ҳам рози бўлди. Сўнгра бу қизнинг хаёлига ажойиб бир фикр келиб қолди: у Жюльеннинг ишқий саргузаштларини барча тафсилотлари билан унисига ҳам, бунисига ҳам ҳикоя қилиб бермоқ учун аввалги кюре, жаноб Шелан ва

янгиси – жаноб Маслоннинг олдига бориб, тавба қилишга жазм этди.

Мэрнинг оиласи шаҳарга кўчиб келганининг эртаси куни азонлаб соат олтида аббат Шелан Жюльенга одам юборди.

– Мен сиздан ҳеч нарсани сўрамоқчи эмасман, – деди у йигитга, – ва сиздан ўтинаман, агар бу камлик қилса, буюраман: менга ҳеч гап айтманг, лекин талаб қиламан: сиз уч кун ичида ё Безансон семинариясига ёки ҳамон сизни ишга олишга тайёр турган дўстингиз Фукенинг олдига жўнайсиз. Мен ҳаммасини ўйлаб, ҳаммасини тўғрилаб қўйдим, лекин сиз дарҳол жўнашингиз ва Веррьерда ҳеч бўлмаса бир йил давомида кўринмаслигингиз даркор.

Жюльен ҳеч нима деб жавоб бермади. У иззат-нафс юзасидан, жаноб Шеланнинг бу жонкуярлиги учун хафа бўлсаммикин ёки йўқми – ахир у менинг отам эмас-ку, дея ўйлаб қолганди.

– Эртага худди ана шу пайт яна ҳузурингизга келаман, – дея жавоб қилди у кекса кюрега.

Жаноб Шелан, йигитча мени ҳурмат қилади, шу боисдан ҳам у сўзсиз гапимга кўниши керак, деган хаёлда яна узоқ гапирди. Жюльен гўё қўй оғзидан чўп олмаган кишидай «чурқ» этиб оғиз очмай бош эгиб турарди.

Ниҳоят, чол унга жавоб берди, йигит ҳамма гапни айтиб бермоқ учун де Реналь хонимнинг олдига югурди. Бироқ хоним қаттиқ ташвишланиб ўтирган экан. Эри ҳозиргина у билан анча очиқчасига гаплашган эди. Жаноб де Реналнинг журъатсизлиги ва бу журъатсизликни янада кучайтирувчи Безансондан келадиган мерос умиди унга, хотиним мутлақо бегуноҳ, деган фикрда қаттиқ туришни тақозо этганди. У хотинининг олдига кутилмаган бир кашфиётини айтиш учун кирган эди: маълум

бўлишича, Веррьер жамоатчилиги жуда галати кайфиятда экан. Турган гап, одамлар ноҳақ гапиришяпти, буларнинг бари ҳасадгўйларнинг кирдикори – лекин нима қилиш керак ахир?

Бир дақиқа де Реналь хоним, Жюльен жаноб Валенонинг таклифини қабул қилиши ва Веррьерда қолиши мумкин, деган фикр билан ўзига тасалли бермоқчи бўлди. Бироқ энди у бултургидек журъатсиз ва соддадил аёл эмасди: машъум севгиси ва виждон азоби унинг ақлини пешлаб қўйган эди. Эрининг гапини тинглар экан, у вақтинча бўлса-да, айрилиқнинг муқаррар эканлигига алам билан ишонч ҳосил қилмоқда эди. «Мендан йироқда Жюльен яна ўзининг ҳавойи орзуларига берилади, ҳамёнида сариқ чақаси бўлмаган одам учун бу ғоят табиий бир ҳол-ку. Мен-чи? Ё Тангрим! Мен жуда бадавлатман – аммо бу бойлигим бахтли бўлишим учун сира ҳам ёрдам бера олмайди. У мени унутиб юборади. Жуда дилбар йигит у! Албатта уни севишади, унинг ўзи ҳам севиб қолади. Эҳ, мен бахти қора... Ундай десам, нимадан шикоят қилишим керак экан? Тангри адолатли, ахир мен гуноҳ қилишдан ўзимни тийишга уриниб ҳам кўрмадим-ку, – шундан сўнг Худо мени жазолаб, эс-ҳушимдан жудо қилди. Бўлмасам, Элизанинг кўнглини топиб, уни ўзимга оғдириб олсам бўлмасмиди, бунинг нима қийин жойи бор экан! Мен эса бу ҳақда ҳатто ўйлаб ҳам кўрмадим. Севгимдан маст бўлиб юравердим. Мана энди ҳаммаси барбод бўлди».

Бир нарса Жюльенни қаттиқ ҳайратга солди: у де Реналь хонимга жўнаб кетишига тўғри келиши ҳақидаги мудҳиш янгиликни айтганида, аёл сира худбинлик қилмай, эътироз билдириб ўтирмади. Унинг фақат кўз ёшларини аранг тийиб тургани сезиларди холос.

– Дўстгинам, ҳозир сиз билан биз қатъий бўлмоғимиз керак. – Шундай дея у йигитга эсдалик учун бир тутам сочини қирқиб берди. – Нима бўлишимни билмайман, – деди у, – фақат мен ўлиб кетгудек бўлсам, болаларни ҳеч қачон тарк этмасликка ваъда бер. Болаларнинг ёнида бўласанми ёки узоқдами, уларни ҳалол одам қилиб тарбиялашга ҳаракат қил. Агар яна инқилоб содир бўлса, барча оқсуякларни қириб ташлашлари турган гап, уларнинг отаси эса хорижга қочса керак, зеро, ўшанда томда ўлдирилган деҳқон воқеасида унинг ҳам айби бор. Ўғилларимни унутма... Қани, қўлингни бер. Алвидо, жонгинам! Бирга бўлишимизнинг сўнгги дақиқалари кечмоқда. Ана шу даҳшатли қурбонликни келтирганимиздан сўнг одамлар олдида номусимни сақлашга қурбим етар, деб умид қиламан.

Жюльен хонимнинг оҳ-воҳ қилишини кутган эди. Бу оддийгина видолашув сўзлари унинг қалбини ўртаб юборди.

– Йўқ, йўқ, мен бундай хайрлашишни истамайман! Хўп, кетганим бўлсин, уларнинг бари шуни исташяпти, жумладан ўзингиз ҳам. Лекин уч кундан сўнг кечаси олдингизга келаман.

Де Реналь хонимнинг кўз ўнгида ҳамма нарса бир зумда ўзгариб кетди! Жюльеннинг ўзи у билан яна бир бор учрашишни истадимиз, демак, чиндан ҳам уни севар экан! Барча изтироблар дарҳол бойиб бўлиб, хонимнинг қалбини беқиёс қувонч қоплади. У ўзини қушдек енгил сизди. Севгилсини яна бир бор кўришга бўлган ишонч сўнгги дақиқаларда уни ўртаётган барча ранж-аламларини босиб кетди. Шу дақиқадан бошлаб де Реналь хонимнинг ўзини тутиши ҳам ўзгарди, юзида ҳам қандайдир ўзгача олижаноблик, дадиллик ва ғайритабиий бир фазилат акс этди.

Кўп ўтмай уйга жаноб де Реналь кириб келди, у ҳаддан ташқари дарғазаб эди. Ана шунда у хотинига, ниҳоят, бундан икки ой муқаддам олган имзосиз мактуб ҳақидаги бор гапни тўкиб солди.

– Мен ўша лаънати мактубни Казинога олиб бориб, ҳаммага кўрсатаман. Ўша Валенонинг қандай палид эканлигини одамлар билиб қўйишсин! Мен у чувриндини сонга киритдим, Веррьернинг энг бадавлат кишиларидан бири қилиб қўйдим. Мен унинг шармандасини чиқараман, у билан олишаман. Йўқ! Ҳаддидан ошиб кетди у!

«Шундан сўнг мен тул қолишим мумкин, Ё Раббим! – дея бир зум хаёлидан ўтказди де Реналь хоним. Лекин шу заҳоти у ўзига-ўзи деди: – Агар бу дуэлга халал бермасам, халал бериш эса, турган гап, қўлимдан келади, мен ўз эримнинг қотили бўлиб қоламан».

У эрининг манманлигидан ҳеч қачон шундай усталик билан фойдаланмаган эди. Қандайдир икки соат ичида хоним, жаноб де Реналнинг ўзи келтирган далил-исботлар ёрдамида, уни жаноб Валено билан иложи борича дўстона муносабатда бўлиши ва ҳатто Элизани яна қайта ишга олиш лозимлигига ишонтира олди. Барча кулфатларининг сабабчиси бўлган бу қизни яна кўришга жазм этиш учун де Реналь хонимдан озмунча матонат талаб этилмади. Бироқ шундай қилишни унга Жюльен маслаҳат берганди.

Ниҳоят, уни уч-тўрт марта тўғри йўлга солиб юборишгач, бутун Веррьерда физқ-фужур ниҳоятда авжига чиққан ҳозирги пайтда Жюльеннинг шаҳарда қолиши ва жаноб Валенонинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга киришидан ёмони йўқлигига жаноб де Реналнинг ақли етди, бу эса унинг ҳамёнига қаттиқ зарба бўлиб тушарди. Жюльеннинг эса етимхона директорининг шундай серфойда

таклифини қабул қилишга ҳеч қандай шубҳа йўқ эди; бироқ жаноб де Реналнинг тантана қилиши учун, аксинча, Жюльеннинг шаҳардан жўнаши ва Безансондаги ёки, айтайлик, Дижондаги семинарияга ўқишга кириши мақбул эди. Лекин уни жўнаб кетишга қандай кўндирса экан, сўнгра йигит у ерда ниманинг ҳисобига кун кўради?

Ҳамёнига путур етиши муқаррар эканлигини кўрган жаноб де Реналь хотинидан ҳам баттар изтироб чека бошлади. Хоним эса эри билан бўлган ўша офир суҳбатдан сўнг ўзини, ҳаёт билан видолашишга аҳд қилиб ўлдирадиган миқдорда стромоний ичиб юборган, лекин ҳали ўлмаган жасур кишидек ҳис этмоқда эди. Ўша одам энди инерция билан яшарди, лекин энди дунёда ҳеч нарса билан қизиқмасди. Людовик XIV ҳам ўла туриб: «Мен қирол бўлган пайтимда...» деб юборган экан. Ажойиб ибора!

Эртасига эрталаб жаноб де Реналь яна битта имзосиз мактуб олди. Бу гал хат анча ҳақоратли сўзлар билан ёзилганди. Унинг ҳар бир сатрида очиқдан-очиқ қўполлик билан унинг аҳволига ишора қилинганди. Шубҳасиз, бу бирорта майда ҳасадгўйнинг иши эди. Бу хат унда яна жаноб Валено билан дуэлга чиқиш истагини уйғотди. Унинг ботирлиги тутиб, дарҳол ҳаракат қилишга жазм этди. Шундан сўнг у уйдан чиқиб, қуролсоз устанинг дўконига кирди-да, икки дона пистолет танлаб, уларни ўқлашни буюрди.

«Йўқ, ростдан ҳам, – дея мулоҳаза юритарди у, – император Наполеоннинг қаттиққўл ҳоқимияти қайта тикланди, дейлик, мен бировнинг сариқ чақасига ҳам хиёнат қилган эмасман, виждоним олдида покман. Менинг ягона айбим – ўзгаларнинг жиноятига кўз юмиб келганим, лекин столим торт-

масида мени бутунлай оқлайдиган ишончли ҳужжатлар ётибди».

Де Реналь хоним эрининг совуқ қаҳр-ғазабидан ҳазилакам қўрқмади, тул қолиш ҳақидаги даҳшатли фикр яна унинг дилига гулгула сола бошлади, аёл бу фикрни бир азобда хаёлидан чиқариб ташлади. У эри билан унинг хонасида қамалиб олди. Аёл бир неча соат давомида эрини бу шаштидан қайтаришга уриниб беҳуда овора бўлди; сўнгги юмалоқ хат жаноб де Реналнинг жазавасини қўзғаб қўйганди. Алоҳа, у ҳарқалай эрини жаноб Валенонинг қулоқ-чаккасига шапалоқ уриш ниятидан қайтариб, бундан ҳам мушкулроқ бошқа бир қарорга келишга, яъни Жюльеннинг семинарияда бир йиллик ўқиши учун олти юз франк тўлашга кўндирди олди. Жаноб де Реналь болаларига тарбиячи ёллашни жазм этган ўша кунга юзинчи марта лаънат ўқир экан, юмалоқ хатни унутиб қўйди.

Унга фақат бир фикр сал тасалли бермоқда эди: жаноб де Реналь бу йигитчанинг хом хаёлларидан ўз манфаати йўлида усталик билан фойдаланиб, жаноб Валенонинг таклифини рад этишга кўндирди олсам, унга олти юз франкдан камроқ тўлашим ҳам мумкин деб умид қилмоқда эди. Лекин бу ҳақда у хотинига айтмади.

Де Реналь хоним Жюльенга етимхона директори ҳаммага эшиттириб таклиф қилган саккиз юз франклик ишдан уни деб воз кечар экан, демак, Жюльен жаноб мэрнинг раъйига қараётгани ва шу боисдан ҳам сира уялиб ўтирмай, ўша пулни олавериши лозимлигини уқтиргунига қадар анча овора бўлди.

– Ўзингиз ўйлаб кўринг ахир, – дея қайсарлик билан такрорлади Жюльен, – унинг таклифини қабул қилиш ҳатто хаёлимга ҳам келган эмас. Сиз мени бамаъни ҳаёт кечиришга шу қадар ўргатиб

қўйдингизки, бу одамларнинг разиллигига мутлақо чидаб тура олмасдим.

Бироқ шафқатсиз зарурат метин қўли билан Жюльеннинг иродасини букиб қўйди. У Веррьер мэридан бу пулни қарзга олаётгани ва уни беш йил мобайнида фоизлари билан қайтаражаги ҳақида тилхат беришини ўйлаб, ўз нафсониятига таскин бермоқда эди.

Де Реналь хонимнинг бир неча минг франк пули ҳамон тоғдаги кичкина ғорда яшириб қўйилганди. Аёл Жюльеннинг рад этиши ва қайтага жаҳли чиқиб кетишидан чўчиб, қўрқа-писа шу пулни унга таклиф қилди.

– Наҳот сиз, – дея жавоб қилди Жюльен, – севгимиз хотираси мен учун жирканчли бўлиб қолишини истасангиз?

Ниҳоят, Жюльен жўнаб кетди. Жаноб де Реналь бениҳоя бахтиёр эди, зеро, у йигитга пул таклиф қилган ўша машъум дақиқада бу синовга дош бериш Жюльеннинг қўлидан келмади. У пулни олишдан қатъиян бош тортди. Жаноб де Реналь кўзларида ёш билан Жюльенни қучоқлаб олди. Жюльен ундан ўз хулқ-атвори ҳақида аттестат сўраган эди, таъсирланиб кетган мэр унинг фазилатларини кўкларга кўтариб мақташ учун сўз тополмай қолди. Қаҳрамонимизнинг беш луидор жамғармаси бор эди ва яна шунча пулни у Фукедан қарз олишни мўлжаллаб қўйганди.

У қаттиқ ҳаяжонланган эди. Бироқ шунча севгисини қолдириб кетаётган Веррьердан уч-тўрт чақирим узоқлашган заҳоти у Безансон каби катта шаҳар, чинакамига катта қалъани кўришга мурасар бўлиш қандай бахт эканлигидан бўлак ҳеч нимани ўйламай қўйди.

Ана шу қисқа уч кунлик айрилиқ давомида де Реналь хоним муҳаббатнинг энг шафқатсиз ал-

довларидан бирига берилиб, кўр-кўрона яшади. Унинг шу кундаги ҳаётига чидаса бўларди, зеро, ҳозирги аҳвол ва келажакдаги мудҳиш кулфат ўртасида Жюльен билан сўнгги учрашув бор эди. У ана шу учрашувга қадар қолган вақтнинг соат ва дақиқаларини санаб ўтирди. Ниҳоят, учинчи кун кечаси йироқдан Жюльеннинг шартли ишорасини эшитди. Йигит қанчадан-қанча хавф-хатарни енгиб, унинг олдига келган эди.

Шу дақиқадан бошлаб хоним: «Уни сўнгги марта кўряпман», деган хаёлдан бўлак ҳеч нарсани ўйлай олмади. У севиклисининг жўшқин суюшларига жавоб бермасдигина эмас, балки шу туришда у ҳатто жони узилай деб турган жасадга ўхшарди. У Жюльенни севажагини айтишга ўзини ўзи мажбур қилганида бу сўзлар шу қадар ҳиссиз эшитилардики, қайтанга бунинг аксини ўйлаш мумкин эди. Улар бир-бирларидан жудо бўлаётганлари ҳақидаги даҳшатли фикр ҳозир унинг бутун борлигини эгаллаб олганди. Жюльен одатдагидек гумонсираб мени унутиб юборишибди, деб ўйлашига сал қолди. Бироқ унинг шу борада айтган аччиқ киноясига жавобан аёл ҳеч нарса демади, фақат кўзларидан йирик-йирик ёш томчилари думалади-ю, қўллари талваса билан унинг қўлини қисди.

– Эй, худойим! Гапингизга қандай қилиб ишонмай ахир, – дерди Жюльен маъшуқасининг уни севиши ҳақидаги онда-сонда айтган ишонарсиз сўзларига жавобан. – Сиз, одатда, Дервиль хонимга ёки бирор-бир бошқа дугонангизга юз карра кўпроқ дўстона муомала қиласиз.

Карахт бўлиб қолган де Реналь хоним унга нима деб жавоб беришни билмасди.

– Бундан ҳам ортиқ азоб бўладими инсонга?! Фақат ўлишим қолди... Юрагим музлаётганини сезяпман.

Унинг берган жавоби ана шу бўлди, Жюльен ундан бошқа ҳеч сўз эшитмади.

Ёриша бошлаган тонг уларга видолашув пайти келганини эслатганида де Реналь хонимнинг кўзларидаги ёш дарҳол қуриб қолди. У Жюльеннинг деразага қандай қилиб арқон боғлашига индамай қараб турди ва унинг бўсаларига мутлақо жавоб қилмади.

– Мана, ниҳоят, ниятингизга ҳам етдингиз, – деди Жюльен. – Энди виждонингиз азоб чекмайдиган бўлди. Мабодо болаларингиздан бирортасининг хиёл тоби қочиб қолгудек бўлса, уларни ўзим гўрга тикяпман, деб ўйламайсиз ҳам.

Бироқ унинг бу гапи ҳам беҳуда кетди.

– Афсус, Станиславни ўполмай кетяпсиз, – деди хоним совуққина.

Жюльен бутирик мурданинг жонсиз қучоқлашларидан қаттиқ ҳаяжонланиб тушиб кетди ва бутун йўл давомида шундан бошқа нарсани ўйлай олмади. Унинг юраги пора-пора бўлиб, тоғдан ошиб ўтар экан, то Веррьер минораси кўздан ғойиб бўлгунича бот-бот орқасига ўтирилиб қараб қўярди.

XXIV

Катта шаҳар

Қандай гала-говур! Одамларнинг кўпчилигини айтмайсизми, яна ҳар бирининг ўз таиивиши бор! Йигирма яшар йигитнинг миясида келажак ҳақида қандай режалар тузилмайди дейсиз! Буларнинг бари уни севгидан қанчалар четга буриб юборди-я.

Барнае

Ниҳоят, йироқда, тепаликнинг устида улкан қора девор кўринди – бу Безансон қалъаси эди. «Қани энди, – деди у ўзича хўрсиниб, – қани энди

мен бу мўътабар истеҳкомга семинарист сифатида эмас, балки бу ернинг ҳимояси учун қолдирилган гарнизон полкларидан бирининг подпоручиги бўлиб келсам».

Безансон Франциянинг энг гўзал шаҳарларидан бири бўлибгина қолмай, унда кўплаб зукко ва олижаноб одамларни учратиш мумкин эди. Бироқ Жюльен бор-йўғи оддийгина қишлоқи йигит эди ва у машҳур одамлар билан танишиш имкониятига эга эмасди.

У дўсти Фукедан оддий костюм олган бўлиб, барча шаҳарликлар кийиб юрадиган ана шу кийимда кўтарма кўприк устидан ўтди. Йигит 1674 йилдаги қамал¹ ҳақида жуда кўп нарса ўқиган эди ва шу боисдан семинарияда қамалиб ётишдан аввал у қалъа деворларини томоша қилмоқчи бўлди. Икки ёки уч марта уни соқчилар ушлаб олишларига сал қолди: чунки у ҳарбийлар пичанни ўғринча сотиб, йилига ўн-ўн беш франк ишлаб олиш имкониятидан маҳрум бўлмаслик учун авомни киритмайдиган жойларга ҳам тумшугини суққан эди.

Юксак деворлар, чуқур ҳандақлар, тўпларнинг ваҳимали оғзи бир неча соат давомида унинг бутун диққат-эътиборини ўзига жалб этиб турди, бироқ хиёбондан ўта туриб, у катта бир қаҳвахонани кўриб қолди. Қойил қолиб тўхтади: йигит ҳаддан ташқари катта эшиклар тепасида улкан ҳарфлар билан ёзилган «Қаҳвахона» сўзини қайта-қайта ўқиди-ю, аммо кўзларига ишонмай тураверди. Ниҳоят, у юрак бетлаб ичкари кирди, у узунлиги ўттиз-қирқ қадам, баландлиги эса камида уч-тўрт одам бўйи келадиган узун залга кириб қолди. Бу-

¹ 1674 йилдаги қамал. Людовик XIV Европа Коалицияси (Австрия, Испания ва Голландия) билан уруш олиб борган пайтлари Безансон шаҳри қамал қилинган.

гун барча нарса Жюльенни ўзининг янгилиги билан мафтун этмоқда эди.

Икки бильярдда ўйин кетаётган экан. Маркёрлар¹ бақириб ҳисобни эълон қилишарди, ўйинчилар томошабинлар ўраб турган бильярд атрофида у ёқдан-бу ёққа югуришарди. Одамларнинг оғзидан чиқаётган тамаки тутуни уларнинг боши узра кўкимтир булутга ўхшаб сузарди. Жюльен этаги узун ва кенг-мўл камзул кийиб, елкалари хиёл букчайган, чакка соқоллари ғаройиб бу норғул одамларнинг оғир-оғир қадам босишларини қизиқиб томоша қилмоқда эди. Кўҳна Бизонтийнинг мазкур олижаноб ўғлонлари фақат бақириб гаплаша олардилар, улар ўзларини ҳайбатли жангчилар қилиб кўрсатишга уринардилар. Жюльен завқланиб турган жойида қотиб қолди. Йигит бу улғувор пойтахт шаҳар – Безансоннинг поёнсизлиги ва дабдабасига мафтун бўлиб қолганди. Бильярд олдида ҳисобни бақириб эълон қилаётган манави димоғдор жанобларнинг бирортасидан бир стакан қаҳва сўрашга унинг юраги дов бермади.

Бироқ пештахта ортида ўтирган қиз печкадан уч қадам нарида тугунини қўлтиғига қистирганича, қиролнинг ажойиб ганчдан ясалган оппоқ бюстини диққат билан томоша қилаётган қишлоқи йигитнинг кўҳликкина юзига дарров эътибор берди. Қадди-қомати келишган, баланд бўйли, ишлайдиган жойига яраша сатанг кийинган бу Франш-Контэлик қиз бошқа ҳеч ким эшитмаслиги учун Жюльенни оҳистагина: «Афандим! Афандим!» – дея икки марта чақирган эди. Жюльен қизнинг анчайин ишва билан қараб турган шаҳло кўк кўзларига кўзи тушгач, унинг ўзига мурожаат қилаётганини тушунди.

¹ Маркёрлар – бильярд ўйинида ҳисоб олиб борувчи ва бильярдчиларга хизмат кўрсатувчи кишилар. (тарж.)

У душман устига бостириб бораётган жангчи каби ёшгина нозанин ўтирган пештахта томон шитоб билан юрди. Бу кескин ҳаракатдан унинг туғуни қўлтиғидан чиқиб ерга тушди.

Шу тобда бизнинг қаҳрамонимиз ўн беш ёшидаёқ қаҳвахонага виқор билан кириб кела оладиган парижлик навқирон лицей ўқувчиларига ғоятда аянчли кўринган бўларди! Бироқ ўн беш ёшида шундай ажойиб таълим кўрган бу ўспиринлар ўн саккиз ёшга бориб, ўртамиёна йигит бўлиб қоладилар. Баъзан провинцияда учрайдиган бундай жўшқин тортинчоқлик гоҳо ўзини енгиб, иродани мустаҳкамлайди. Жюльен биринчи бўлиб ўзи гап бошлашни лозим топган бу қизга, боз устига шундай нозанинга яқинлашар экан, журъатсизлигини енгганидан сўнг дадиллашиб гапнинг ростини айтишга аҳд қилди.

– Хоним, мен Безансонга умримда биринчи келишим. Ҳақини тўлаб, бир финжон қаҳва билан нон олсам, дегандим.

Қиз жилмайди-да, қизариб кетди; у анави бильярдчилар бу гўзал йигитчага эътибор бериб, уни калака қилишмаса эди, дея хавотирланганди. Шунда йигитча қўрқиб кетади-да, бу ерга ортиқ келмай қўяди.

– Мана бу ерга, менинг олдимга ўтиринг, – деди у шундоқ ёнгинасида турган мрамор столча томон бош ирғаб. Қимматбаҳо ёғочдан ишланган ва зал томон туртиб чиққан улкан пештахта столчани бильярдчилардан деярли пана қилиб турарди.

Қиз кишининг ҳавасини қўзғайдиган хипча белини намойиш қилиб, пештахта узра эгилди. Жюльен бунга эътибор берди-ю, фикр-хаёли дарҳол бошқа томонга бурилиб кетди. Нозанин унинг олдига финжонча, қанд ва бир бурда нон қўйди. У Жюльенга қаҳва қуйиб берсин учун официантни чақиргиси

келмади, у келган заҳоти қиз Жюльен билан бошқа ёлғиз қололмаслигини тушунарди.

Жюльен ўзича бу сочлари оқиш қувноқ нозанини гоҳ-гоҳида кўз ўнгида гавдаланаётган баъзи хотиралари билан таққослаб, хаёлга чўмди. У ўзига нисбатан қандай оташин севги уйғотганини эслагач, тортинчоқлигидан асар ҳам қолмади. Нозанин учун эса унга бир қарашнинг ўзи кифоя эди: у ўзига керакли бўлган барча гапларни Жюльеннинг кўзларидан уқиб олганди.

– Бу ерни шу қадар тутунга тўлдириб юборишдики, нафас ололмайсан киши. Эртага эрталаб соат саккиздан олдин, вақтлироқ нонушта қилгани келинг. Ўша пайтда мен бу ерда деярли ёлғиз бўламан.

– Исмингиз нима? – дея сўради Жюльен қойил қолган тортинчоқ одамдек мулойим жилмайиб.

– Аманда Бинэ!

– Сизга бир соатлардан сўнг манавинга ўхшаш кичкина бир тугунча юборсам майлими?

Нозанин Аманда бир лаҳза ўйга толиб қолди.

– Мени ҳам тергаб туришади, – деди у. – Сиз илтимос қилаётган нарсанинг менга зиёни тегмаса, деб қўрқаман, лекин манави картага манзилимни ёзиб бераман, сиз уни тугунчангизга ёпиштириб, қўрқмасдан бемалол юбора беришингиз мумкин.

– Менинг исмим Жюльен Сорель, – деди йигит.

– Безансонда на қариндош-уруғим, на таниш-билишим бор.

– А! Тушунаман, – деди қиз хурсанд бўлиб. – Сиз, демак, ҳуқуқшунослик мактабига кирмоқчи экансиз-да?

– Афсуски, йўқ, – деди жавобан Жюльен. – Мени семинарияга ўқишга юборишди.

Аманданинг чехрасидан ҳафсаласи қаттиқ пир бўлгани сезилди. Қиз официантни чақирди, энди

у ҳеч нимадан қўрқмай қўйган эди. Официант ҳатто Жюльеннинг башарасига ҳам қарамай, унга қаҳва қуйиб берди.

Аманда пештахта ортида ўтирганича хўрандалардан пул олмоқда эди, Жюльен қиз билан гаплашишга журъат этганидан ўзича жуда фахрланиб ўтирарди. Бильярдлардан бирининг олдида қаттиқ баҳс кетмоқда эди. Ўйинчиларнинг бақириб-чақиришлари улкан залда акс садо бериб, қандайдир тинимсиз ҳайқириққа айланардики, Жюльен буни эшитиб, ниҳоятда ажабланди. Аманда кўзларини ерга тикканча хаёлга чўмиб ўтирарди.

– Агар истасангиз, мадемуазель, – деди у дафъатан хотиржам бир дадиллик билан, – мен ўзимни сизнинг қариндошингиз қилиб кўрса тишим мумкин.

Йигитнинг ўзига бўлган бу аломат ишончи Амандага жуда ёқиб тушди.

«Йўқ, у қандайдир фирибгар эмас», дея хаёлидан ўтказди қиз. – Сўнгра у, пештахта томон бирорта одам келмаётганмикин, деб зални кузатаркан, Жюльенга қарамай, тез-тез деди:

– Мен Жанлисдан бўламан, бу Дижоннинг ёнида. Сиз ҳам ўзингизни жанлисликман деб айтинг, яъни онамнинг қариндоши бўласиз.

– Албатта шундай деб айтаман.

– Ёзда, ҳар пайшанба куни соат бешларга яқин жаноб семинаристлар шу ердан, қаҳвахонанинг шундоқ ёнгинасидан ўтишади.

– Агар ўшанда мени эсласангиз, мен ҳам шу ердан ўтаётганимда, қўлингизга бинафша олиб эшик олдида чиқинг.

Аманда унга ажабланиб қаради, бу нигоҳ Жюльенни шер қилиб юборди. Лекин у бирдан:

– Сизни беҳад севиб қолганга ўхшайман, – деганида қулоғигача қизариб кетди.

– Секинроқ гапиринг! – деди жавобан қўрқиб кетган қиз.

Жюльен Вержида тасодифан қўлига тушиб қолган «Янги Элоиза»нинг титилиб кетган томидан бир неча жумлани эшлашга ҳаракат қиларди. Йигитнинг хотираси бу гал ҳам унга панд бермади: у нозанин Амандани қойил қолдириб, ўн дақиқача «Янги Элоиза»ни ёддан ўқиди. У ўзининг жасурлигидан боши осмонга етиб турган эди, бирдан франш-контэлик гўзал қизнинг чеҳраси совуқ бир тус олди. Қаҳвахона эшигида унинг ўйнашларидан бири кўринган эди.

Йигит елкасини ўйнатиб, ҳуштак чалганича пештахта олдига келди-да, Жюльенга тикилиб қаради. Ҳамма нарсани доим бўрттириб тасаввур қиладиган Жюльеннинг кўз ўнгида дарҳол муқаррар дуэль манзараси намоён бўлди. У ранги оппоқ оқариб, олдидаги финжонни нарироқ сурди-да, гердайиб диққат билан рақибига тикилди. Ўша рақиб бошини эгганича, такаллуфсизлик билан қадаҳга ароқ қуяр экан, Аманда имлаб Жюльенга пастга қарашни буюрди. Жюльен унинг амрига бўйсунди ва ҳозир рўй беражак воқеадан бўлак ҳеч нимани ўйламай, оппоқ оқарганича, жангга шай бўлиб икки дақиқача қимир этмай ўтирди; чиндан ҳам шу дақиқада у жуда сўлим эди. Жюльеннинг нигоҳи рақибини ҳайратга солди; у ароқни бир сибиришида ичиб, Аманда билан икки огиз гаплашиб олди-да, сўнгра қўлларини кенг камзулининг чўнтагига тикиб, Жюльенга қараб-қараб қўйганича, ҳуштак чалиб, бильярдлардан бири томон равона бўлди. Ҳазабдан эс-ҳушини йўқотиб қўйган Жюльен ўрнидан сапчиб турди; бироқ у дуэлга чақириш учун нима қилиш кераклигини билмасди. Йигит тутунини стол устига қўйди ва бильярд томон йўл олди.

Бир хаёли унга беҳуда: «Агар Безансонда биринчи куниеқ дуэлга чиқсанг – сен учун руҳонийлик мартабаси тамом бўлади», дея уқтирарди.

Бир хаёли: «Бари бир, лекин шундан кейин ҳеч ким, сурбетнинг олдида қўрқоқлик қилди, демай-диган бўлади!», дерди.

Аманда йигитнинг ўктамлигини дарҳол сизди: унинг торгинчоқлиги, уқувсизлиги олдида бу хислати, айниқса, кўзга яққол ташланарди. Қиз шу заҳоти анави камзул кийган барзангидан Жюльенни афзал кўрди. У ўрнидан турди-да, ўзини кўчадан ўтиб кетаётган алақандай одамни кузатаётгандек кўрсатиб, шоша-пиша йигит билан бильярд ўртасига туриб олди.

– Ўша жанобга олайиб қарашдан сизни Худо сақласин, у менинг поччам бўлади.

– Буниси билан нима ишим бор? Нега у менга ўқраяди?

– Нима, мени бахтсиз қилмоқчимисиз? Тўғри, у сизга қаради, ҳали у эҳтимол сиз билан гаплашар ҳам. Ахир мен унга сизни ҳозиргина Жанлисдан келган холаваччам деб айтдим. Унинг ўзи Франш-Контэдан, Бургундияда эса Долдан нарига ўтган эмас. Сиз унга миянгизга келган гапни айтаверишингиз мумкин.

Жюльеннинг ҳамон иккиланиб турганини кўриб, ёлғон-яшиқни бичиб-тўқишга жуда чечан бўлган бу пештахта маликаси шоша-пиша қўшимча қилди:

– Рост, у сизга кўз ташлади, лекин у мендан кимлигингизни сўрагандагина сизга қаради. Ўзи шунақа содда одам, ҳамма билан шундай муола қилади, сизни хафа қилиш унинг ҳатто хаёлига ҳам келгани йўқ.

Жюльен сохта поччадан кўзини узмай турарди, ўша одам нариги четдаги бильярднинг олдида бо-

риб, ўйинда иштирок этиш учун патта сотиб олди. Жюльен унинг бор овози билан: «Қани, сизларга ҳозир бир кўрсатиб қўяман!», дея бақирганини эшитди. У нозанин Аманданинг ёнидан лип этиб ўтди-да, бильярд томон бир қадам босди.

Аманда унинг қўлидан тутиб қолди.

– Марҳамат қилиб аввал пулни тўланг, – деди қиз.

«Ҳа, рост-а, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен, – у пулни тўламасдан қочиб кетишимдан қўрқяпти». Аманда ундан баттар ҳаяжонланаётган эди, унинг икки юзи лов-лов ёниб турарди, қиз қайтимни жўрттага чўзиб санар экан, оҳистагина:

– Дарҳол қаҳвахонадан чиқиб кетинг, бўлмасам мен сизни севмай қўяман! Ростини айтсам, сиз менга жуда ёқиб қолдингиз, – дея такрорларди.

Ниҳоят, Жюльен имиллаб қаҳвахонадан чиқиб кетди. «Балки, ҳарқалай, ўша тўнғизнинг олдига боришим ва худди ўзига ўхшатиб кўзига тикилиб қўйишим керакдир?», деб сўрарди у ўзидан ўзи. Ана шу тараддуд туфайли у қаҳвахона олдидаги хиёбонда яна деярли бир соатча қаққайиб турди: у ҳамон, ўша дилозор чиқиб қолармикин, деган умидда эди. Бироқ барзанги чиқавермагач, Жюльен қаҳвахона олдидан нари кетди.

Унинг Безансонга келганига бор-йўғи бир неча соат бўлди-ю, баъзи ишлар учун ўзидан ўпкалашга тўғри келяпти. Кекса табиб ўзининг подагра касалига қарамай, бир вақтлар унга бир неча марта қиличбозликдан сабоқ берган бўлиб, ҳозир қаҳр-газаби жўшиб турган Жюльен ишлата олиши мумкин бўлган бутун қуроол ана шу эди. Бироқ рақибига ўз газабини, шапалоқдан бўлак, қай йўсинда намоёйиш этишни билганида эди, йигитни бу мушкулот ҳам тўхтатиб қололмаган бўларди, иш мушглашувга бориб тақалганида эса унинг рақибни, ҳалиги

барзанги Жюльенни яхшилаб дўппосларди-ю, шу билан ҳаммаси тамом бўларди-қўярди.

«На ҳомийси, на пули бўлган мен каби бир кам-бағалга, – дея мулоҳаза юритарди Жюльен, – семинария нимаю қамоқхона нима – фарқи кам. Шаҳар кийимимни бирорта меҳмонхонада қолдириш керак, қора костюмимни ҳам ўша ерда кийиб ола қолардим. Агар бирор кун семинариядан бир неча соатга чиқа олсам, мен шу кийимда Аманданинг олдига боришим мумкин бўларди». Жюльен буни яхши ўйлаб топди-ю, бироқ йўлида учраган меҳмонхоналарнинг бирортасига ҳам киришга журъат этмади.

Ниҳоят, у «Элчилар меҳмонхонаси»нинг ёнидан иккинчи марта ўтаётганида, унинг ташвишли нигоҳи ўзи ҳали анча ёш, икки юзи қип-қизил, тийраккина семиз бир жувоннинг қувноқ кўзларига тушди. Йигит унинг ёнига бориб, аҳволини гапириб берди.

– Майли, бемалол, яхши йигит, – дея жавоб қилди унга «Элчилар меҳмонхонаси»нинг бекаси, – мен шаҳар кийимингизни жон деб сақлаб қўяман, иннайкейин, уни тез-тез шамоллатиб туришга ҳам ваъда бераман: бунақа об-ҳавода мовут кийимни узоқ тахлаб қўйиш ярамайди.

У калитни олиб, ўзи Жюльенни хонага кузатиб борди ва унга қолдириб кетаётган нарсаларнинг барини қоғозга ёзиб қўйишни маслаҳат берди.

– Вой Худойим-ей, бу кийимингиз ўзингизга бирам ярашибдики, азизим аббат Сорель! – деди унга семиз жувон Жюльен кийимини алмаштириб ошхонага, унинг олдига киргач. – Биласизми, мен ҳозир сизни яхшилаб меҳмон қиламан. Бзовта бўлманг, – дея қўшимча қилди у товушини пасайтириб, бунинг учун сиз бор-йўғи йигирма су тўлайсиз, бошқа одамлардан эса мен эллик су оламан:

сизнинг ҳамёнчангизга раҳм қилиш керак-да, ахир.

– Менинг ўн луидор пулим бор, – деди бирмунча фахрланиб жавобан Жюльен.

– Ё Худойим! – чўчиб хитоб қилди бека. – Буни шунақа баланд овоз билан гапириб бўларканми ахир? Бизнинг Безансонда ким кўп – фирибгар кўп. Кўз очиб-юмгунингизча чўнтагингизни уриб кетишади. Энг муҳими, ҳеч қачон қаҳвахоналарга борманг, улар ўша ерда тўлиб ётибди.

– Шунақа денг! – деди Жюльен. Беканинг бу гапи уни ўйлатиб қўйганди.

– Сиз меникидан бўлак ҳеч қаерга борманг, сизга қаҳвани ҳам ўзим дамлаб бераман. Ёдингизда бўлсин, сизни бу ерда доим дўстона кутиб олишади, овқатни ҳам йигирма суга оласиз, гапимга ишонаверинг, сизга яхши маслаҳат беряпман. Қани, энди дастурхон ёнига ўтиринг, овқатни сизга ўзим келтираман.

– Йўқ, ҳозир томоғимдан овқат ўтмайди, – деди унга Жюльен, – жуда ҳаяжонланяпман, ахир бу ердан чиқиб, тўғри семинарияга боришим керак.

Бироқ раҳмдил аёл йигитга унинг чўнтақларини турли егулик билан тўлдирганидан кейингина жавоб берди. Ниҳоят, Жюльен ўзининг даҳшатли бандихонасига равона бўлди. Бека остонага чиқиб, унга йўл кўрсатиб қолди.

XXV

Семинария

Уч юз ўттиз олти тушки овқат – 83 сантиметдан, уч юз ўттиз олти кечки овқат – 38 сантиметдан, унво-нига яраша лозим бўлган одамлар-га шоколад, хўш, шу ишда қанча пул ишласа бўлади?

Безансонлик Валено

Дарвозадаги тилла суви югуртирилган бут узоқдан кўриниб турарди; у ўша дарвозага аста яқинлашиб борди, унинг оёқлари майишиб-майишиб кетмоқда эди. «Мана у, ер юзидаги жаҳаннам, мен у ердан қайтиб чиқмасам керак энди!» Ниҳоят, у қўнғироқ чалишга журъат этди. Қўнғироқ овози худди одам яшамайдиган бинодаги каби узоқ акс садо бериб жаранглади. Орадан ўн дақиқа-ча ўтгач, дарвоза олдига бошдан-оёқ қора кийим кийган рангпар бир одам келди. Жюльен унинг юзига бир кўз ташлади-ю, дарҳол ерга қаради. Бу дарбоннинг башараси жуда ғалати эди. Унинг кўкимтир укки кўзларининг қорачиғи худди мушукникига ўхшаб кенгайиб турарди; киприк қоқмай туриши эса унинг раҳм-шафқат нималигини билмаслигидан далолат берарди; ингичка лаблари сўйлоқ тишлари устида ярим доира бўлиб очилган эди. Лекин шу билан бирга унинг башарасида ҳеч қандай иллат сезилмасди, тўғрироғи, унда бутунлай ҳиссизлик акс этгандики, худди ана шу нарса одатда ёш йигитларни жуда кўрқитиб юборади. Жюльен бу художўй одамга назар ташлаганида унинг хўмрайган башарасидан пайқаган ягона туйғу – бу, дорулбақода нафи тегиши мумкин бўлган нарсалардан бўлак барча нарсаларга нисбатан чексиз нафрат эди.

Йигит ўзини ўзи мажбур қилиб, ҳалиги одамга қаради; юраги ҳаддан ташқари гупиллаб ураётганидан унинг тили аранг калимага келди; у товуши титраб, семинария директори жаноб Пирарни кўрмоқчи эканлигини айтди. Ҳалиги одам «чурқ» этиб оғиз очмай, ортимдан юринг, дегандек ишора қилди. Улар ёғоч панжарали кенг зинапоядан иккинчи қаватга кўтарилишди. Поғоналари мутлақо қийшайиб, деворнинг қарши томонига оғиб қолган зинапоя худди ҳозир қулаб тушадигандек эди. Улар тепасида оддий ёғочдан ясалган ва қора бўёққа бўялган улкан қабристон хочи осифлиқ кичкина эшик олдида тўхташди; эшик қийинчилик билан очилди, дарбон Жюльенни деворлари оҳак билан оқланган пастак бир хонага олиб кирди. Деворларда вақт ўтиши билан қорайиб кетган иккита катта сурат осифлиқ эди. Шу ерда Жюльенни ёлғиз қолдиришди; у қўрққанидан тахта бўлиб қолганди, юраги гупиллаб урар, йиғлагиси келарди, бироқ йиғлашга юраги дов бермасди. Бутун бинога оғир бир сукунат чўкканди.

Унга бир кеча-ю, бир кундуз бўлиб туюлган чорак соатдан сўнг дарбоннинг мудҳиш башараси хонанинг нариги томонидаги эшикда пайдо бўлди; у индамай Жюльенга ортидан юришни ишора қилди. Жюльен бошқа хонага ўтди; бу хона биринчисидан каттароқ бўлиб, у ҳам деярли қоп-қоронғу эди. Деворлар ҳам худди ўшандай оқланган эди-ю, бироқ уларга ҳеч нима осилмаганди. Жюльен ичкари кира туриб, фақат бурчакка, эшик ёнига қўйилган ёғоч каравот, бир жуфт тўқима стул ва қора қарағай тахтасидан ясаиб, устига ҳеч нима қопланмаган битта кичкина креслони кўрди холос. Хонанинг нариги четида, ойнаси сарғайиб кетган, токчасига ифлос гултуваклар қўйилган кичкина дераза олдидаги стол ёнида у эгнига эски жубба

кийган бир одамнинг ўтирганини кўрди, у одам нимадандир жуда дарғазабдек кўринарди; у олдида турган дастадан кичик-кичик қоғоз парчаларини олиб, икки-уч сўз ёзарди-да, сўнг уларни стол устига териб қўярди. У Жюльенга эътибор бермади. Йигит эса хона ўртасида, эшикни ёпиб чиқиб кетган дарбон қаерда қолдирган бўлса, ўша ерда қимир этмай турарди.

Шу зайлда ўн дақиқача вақт ўтди; эски жуббали одам эса ҳамон ёзарди. Жюльен шу қадар ҳаяжонланган ва қўрқиб кетган эдики, оёғида аранг турарди; назарида ҳозир қулаб тушадигандек эди. Бирорта файласуф, эҳтимол: «Гўзаллик шайдоси бўлган юракка хунук нарса шундай таъсир қилар», дейиши мумкин эди. Балки у янглишарди ҳам.

Стол ёнида ўтирган одам бошини кўтарди. Жюльен бунни дарров сезмади, аммо у ҳатто бунни сезганидан кейин ҳам, гўё ўзига тикилган даҳшатли нигоҳдан карахт бўлиб қолгандек, қимир этмай тураверди. Жюльеннинг хира тортган кўзлари бу одамнинг қизил доғ босган узунчоқ юзини аранг илғаб олди; бу доғлар унинг мурданикидек қонсиз пешанасидагина йўқ эди. Қизил доғли ёноқлар билан оппоқ пешана орасида чақнаб турган кичкина-кичкина қора кўзлар ҳар қандай ботир одамнинг ҳам юрагига ғулғула солиши мумкин эди. Қалин ва силлиқ тим қора сочлар бу улкан пешананинг икки четига ёпишиб турарди.

– Бу ёққа келинг, гапимни эшитяпсизми ёки йўқми? – деди ниҳоят ҳалиги одам бетоқат бўлиб.

Оёғида аранг турган Жюльен хиёл олдинга юрди-да, йиқилай-йиқилай деганича, докадек оқариб, ёғочдан ясалган, бўялмаган ва устига парча-парча қоғозлар терилган кичкина столчадан уч қадам бериди тўхтади.

– Яқинроқ келинг! – деди жубба кийган одам.

Жюльен, худди таяниш учун бирор нарса излаётгандек, қўлларини олдинга чўзиб яна бир қадам олға юрди.

– Исмингиз?

– Жюльен Сорель.

– Сиз анча кечикиб келдингиз, – деди ўша одам яна даҳшатли нигоҳини унга қадар экан.

Жюльен бу нигоҳга ортиқ дош бера олмади: у гўё бирор нарсани ушлаб қолмоқчи бўлгандек қўлларини олдинга чўзди-да, гурс этиб полга қулади.

Ўша одам кўнғироқ чалди, Жюльен бутунлай ҳушидан кетмаган эди, лекин на бирор нарсани кўрарди, на оёқ-қўлини қимирлата оларди. Бироқ у яқинлашиб келаётган қадам товушини эшитди.

Уни кўтариб ёғочдан ясалган, бўялмаган бояги кичкина креслога ўтқазиб қўйишди. У даҳшатли одамнинг дарбонга айтган гапини эшитди:

– Унинг тутқаноғи бор шекилли. Шуниси етмай турувди!

Жюльен ниҳоят кўзларини очганида қизил юзли одам жойида ҳамон ёзиб ўтирган эди, дарбон ғойиб бўлганди. «Бардош бермоғим керак, – деди ўзига-ўзи навқирон қаҳрамонимиз, – энг муҳими эса ҳозирги аҳволимни сездирмаслигим лозим (унинг кўнгли қаттиқ айнимоқда эди). Агар менга бирор нарса бўлса, Худо билсин, улар мен тўғримда нима деб ўйлайдилар». Ниҳоят, ҳалиги одам ёзишдан тўхтади-да, Жюльенга кўз қирини ташлади.

– Саволларимга жавоб бера оласизми?

– Ҳа, тақсир, – деди аранг Жюльен.

– А! Хурсандман.

Қора одам ўрнидан хиёл туриб, қарағай тахтадан ясалган столнинг тортмасини ғийқиллатиб очди-да, ниманидир қидириб, уни сабрсизлик билан титкилай бошлади. Алоҳа, у аллақандай хат-

ни топиб, секин жойига ўтирди ва яна, гўё Жюльеннинг бор жонини олмоқчи бўлаётгандек, унга тикилади.

– Сизни менга жаноб Шелан тавсия қилган, у бутун епархияда¹ энг яхши қавм руҳонийси эди. Чин саховатпеша бу одам менинг ўттиз йиллик дўстим бўлади.

– Демак, мен жаноб Пирар билан суҳбатлашиш шарафига муяссар бўлибман-а? – деди Жюльен эшитилар-эшитилмас.

– Шунақага ўхшайди, – деди чўрт кесиб семинария директори, унга норози бўлиб қарар экан.

Унинг митти кўзлари янада кучлироқ чақнади ва лабларининг чети ўз-ўзидан липиллаб уча бошлади. Шу туришда ўлжасини ейишга ҳозирланган йўлбарснинг оғзига жуда ўхшаб кетарди.

– Шелан қисқагина ёзибди, – деди у худди ўзи билан ўзи гаплашаётгандек. – *Intelligenti paisa*². Бизнинг замонамизда ҳар қандай хат ҳам ниҳоятда узун бўлади.

У овозини чиқариб ўқий бошлади: «Сизнинг ҳузурингизга қавмимиздан бўлган Жюльен Сорелни юборяпман, мен уни деярли йигирма йил муқаддам чўқинтирган эдим: у бадавлат дурадгорнинг ўғли, бироқ отаси унга сариқ чақа ҳам бермаяпти. Жюльен Тангри йўлида сидқидилдан хизмат қилмоқчи. Зеҳн ва хотирадан унга Худо берган, ақли ҳам жойида. Лекин унинг бу интилиши узоққа борармикин? Юракданмикин у?»

– Юракданмикин? – такрорлади аббат Пирар ҳайрон бўлиб ва Жюльенга қараб қўйди; аммо энди аббатнинг нигоҳи боягидан хиёл юмшаган эди. – Юракданмикин? – дея товушини пасайтириб такрорлади у яна ва хатнинг давомини ўқий

¹ Епархия – маъмурий черков округи. (тарж.)

² Тушунадиган одамга оз гап ҳам етади. (лот.)

бошлади: «Сиздан Жюльен Сорель учун нафақа белгилашни илтимос қиламан, у шунга муносиб, зеро, керак бўлган барча имтиҳонларни топшириш қўлидан келади. Унга улуҳиятдан, Боссюэ,¹ Арно ва Флерининг ажойиб кўҳна улуҳиятидан бир оз сабоқ бердим. Магарам бундай стипендиат Сизга тўғри келмаса, уни менга қайтариб юборинг, Сизга яхши маълум бўлган етимхона директори уни саккиз юз франк маош билан болаларига тарбиячи қилиб оломоқчи. Худога минг қатла шукрим, аҳволи, руҳиям жойида. Бошимга тушган оғир кулфатга аста-секин кўникиб боряпман».

Аббат Пирар имзога етгач, бир оз тўхтаб турди-да, сўнгра: «Шелан», дея хўрсиниб қўйди.

– Аҳволи-руҳияси жойида экан, – деди у. – Унинг саховати бу мукофотга муносибдур. Яратган Парвардигор вақт-соати келганида менга ҳам шундай осойишталик ато этармикин?! – У нигоҳини кўкка тикди ва чўқиниб қўйди. Жюльен бу муқаддас ишорани кўргач, мазкур маҳфилга кирган дақиқадан бошлаб босган даҳшатли ваҳиманинг аста-секин тарқала бошлаганини ҳис этди.

– Бу ерда руҳонийлик унвонига эришмоқни орзу қилиб юрган уч юз йигирма бир нафар талабам бор, – деди ниҳоят аббат Пирар жиддий оҳангда, аммо майинроқ овоз билан. – Улардан фақат етти ёки саккизтасигина аббат Шеланга ўхшаган одамлар томонидан тавсия қилинган, шундай қилиб, сиз уч юз йигирма бир талабанинг ичида тўққизинчи бўласиз. Бироқ менинг хайрихоҳлигим раҳмдилликдан ҳам, талабни сусайтиришдан ҳам иборат эмасдур, аксинча, бағоят қунт билан ўқимоғингиз ва иллатларингизни тузатмоғингиз лозим бўлади. Бориб эшикни қулфлаб келинг.

¹ Боссюэ (1627 – 1707), Арно (1612 – 1694) – илоҳиётчи олимлар.

Жюльен бир амаллаб бутун хонани кесиб ўтди. Эшик олдида у шаҳар чеккасидаги ям-яшил боғларга қараган кичкинагина деразага кўзи тушди. У дарахтларга назар ташлаган эди, худди эски дўстларини кўриб қолгандек, анча енгил тортди.

– Loguerisne linguam latinam (Лотин тилида гаплаша оласизми)? – дея сўради аббат Пирар, у стол ёнига қайтгач.

– Ita pater optime (Ҳа, падари бузрукворим), – деди жавобан Жюльен аста-секин ўзига келар экан. Аслида эса аббат Пирар ана шу ярим соат ичида унга дунёдаги барча кишилар ичида «бузруквор» дейишга сира арзимайдигандай туюлган эди.

Суҳбат лотин тилида давом этди. Аббатнинг кўз қараши аста-секин юмшай бошлади; Жюльен борган сайин дадиллашиб борарди. «Агар ёлғондакам тақво мени шу қадар довдиратиб қўйса, – дея ўйлади у, – ўзим ҳам фирт латта эканман-да! Аслида бу одам ҳам жаноб Маслонга ўхшаш муттаҳам бўлса керак», – Жюльен деярли ҳамма пулини этигининг қўнжига яшириб қўйганидан ўзича хурсанд бўлиб қўйди.

Аббат Пирар Жюльенни улуҳиятдан имтиҳон қилди ва унинг билими нақадар кенглигини кўриб, ҳайрон қолди. Муқаддас диний китоблар хусусида йигитдан батафсил сўрай бошлаганида унинг ҳайратини янада ошди. Бироқ навбат қисса-ул анбиёга келганида у Жюльеннинг авлиё Василий ва ҳоказолар тўғрисида тасаввурга эга бўлиш у ёқда турсин, ҳатто бу исмларни умуман эшитмаганлигига ишонч ҳосил қилди.

«Мана, протестантликка бўлган мойиллик ўзини кўрсатди-қўйди, – дея хаёлидан ўтказди Пирар, – бу ҳалокатли мойиллик учун мен Шеланни доим койиб келардим. Муқаддас диний китоблар хусу-

сида чуқур, жуда чуқур билим берибди у!» (Жюльен ҳозиргина унга, гарчи ундан бу ҳақда сўрамаган бўлса-да, «Борлиқ китоби», «Беш китоб» ва ҳоказолар ёзилишининг тахминий даври ҳақида баъзи бир мулоҳазаларни баён қилиб берган эди.)

«Хўш, муқаддас китоблар ҳақида тинимсиз муҳокама юритишнинг оқибати нима бўлиши мумкин? – дея ўйларди аббат Пирар. – Нима бўларди, ўзича изоҳлашга, яъни ашаддий протестантизмга олиб боради бу. Ва бу анчайин хавфли билимлар билан бир қаторда қисса-ул анбиёдан ҳеч нима билмаслик! Ҳолбуки, бу нарса ушбу фикр-мулоҳазаларни маълум даражада мувозанатга солган бўлур эди».

Бироқ Жюльенга папанинг диний ҳокимияти хусусида савол бериб, ундан кўҳна Галль черковининг низомлари ҳақида эшитишни кутган семинария директори йигитнинг жаноб де Местр китобини деярли бошдан-оёқ ёддан айтиб берганини кўриб, ёқасини ушлади.

«Бу Шелан тушмагур жуда ғалати одамда ўзи, – дея хаёлидан ўтказди аббат Пирар, – чол бу китобни йигитчага, уни жиддий қабул қилма, деб бермагандир ахир?»

Йигитнинг жаноб де Местр таълимотига чиндан ҳам ишониш ёки ишонмаслигини билиб олиш ниётида аббат унга беҳуда саволлар берарди.

Жюльен унга китоб бўйича жавоб қайтарарди. Шу дақиқадан эътиборан у анча дадиллашиб, ўзини бутунлай босиб олди. Узоқ имтиҳондан сўнг, унинг назарида, аббат Пирар хўжақўрсингагина қовоғини солиб тургандек туюлди. Чиндан ҳам, мана, ўн беш йилдан буён қоидага мувофиқ семинарист-талабаларига нисбатан қаттиққўл бўлмаганида, семинария директори мантиқ учун ҳам Жюльеннинг юз-кўзидан ўпиб олган бўларди – йи-

гит унинг барча саволларига ғоятда аниқ, пухта ва равшан жавоб берган эди.

«Нақадар жасур ва соғлом ақл! – дея ўйлади у. – Бироқ corpus dedile (жисми заифроқ экан)».

– Тез-тез шунақа йиқилиб турасизми? – дея французчалаб сўради у полга ишора қилиб.

– Умримда биринчи марта шундай бўлишим, – деди жавобан Жюльен ва ёш боладек қизариб қўшимча қилди: – Дарбоннинг башараси мени жуда қўрқитиб юборди.

Аббат Пирар хиёл илжайиб қўйди.

– Фоний дунёнинг беҳуда дабдабаси ана шунга олиб келади. Сиз, сохта табассум жилваланиб турган башараларга ўрганиб қолгансиз чоғи. Ҳақиқат шафқатсиз бўлади, тақсирим. Бироқ бизнинг до-рулфанодаги қисматимиз ҳам шундай шафқатсиз эмасми аслида? Сиз ушбу ожизлик – ташқи кўри-нишнинг бекорчи чиройига ўта таъсирчанлик он-гингизни заҳарлаб қўймасин учун ўзингизни жуда эҳтиёт қилмоғингиз даркор.

– Агар сизни, – дея давом этди аббат Пирар яна мамнуният билан лотин тилига ўтар экан, – агар сизни менга аббат Шеландек бир одам тавсия қилмаганида, мен сиз билан, чамаси, ўзингиз ўрганиб қолган ўша бесар дунёвий тилда сўзлашган бўлардим. Сиз илтимос қилган тўла нафақа бу, айтишим мумкинким, деярли иложи йўқ нарса. Бироқ аббат Шелан элик олти йил давомида ҳаворийлардек қилган меҳнати эвазига семинарияда биттаю битта нафақага эга бўла олмаса, ўта адолатсизлик бўлур эди.

Шундан сўнг аббат Пирар ўзининг ризолигисиз ҳеч қандай махфий жамият ёки уюшмага аъзо бўлиб кирмасликни маслаҳат берди.

– Шундай қилмасликка сўз бераман! – дея хитоб қилди Жюльен ҳалол одамга хос сидқидиллик билан.

Ана шунда семинария директори биринчи бор жилмайиб қўйди.

– Мазкур ибора бу ерда мутлақо ўринсиз, – деди у. – Зеро, у фоний дунё кишиларини кўп ўринларда янглишмоққа, баъзан эса жинойтга бошлайдиган лафзни эслатади. Авлиё Пий Бешинчининг *Unam Ecclesiam*¹ ақоиди ўн еттинчи параграфига биноан, сиз менга сўзсиз итоат этмоғингиз даркор. Мен сизнинг диний бошлиғингиз бўламан. Мазкур маҳфилда, бўтам, эшитмоқ – итоат этмоқ демакдир. Қанча пулингиз бор?

«Мана, индаллосига ҳам етиб келдик, – дея дилдан ўтказди Жюльен. – Худди шунинг учун ҳам мен бирпасда «бўтам»га айланиб қолдим».

– Ўттиз беш франк, тақсирим.

– Барча сарф-харажатларингизни қунт билан ёзиб боринг: кейинчалик бу ҳақда менга ҳисобот бермоғингиз лозим бўлади.

Бу оғир суҳбат уч соат давом этди. Сўнгра Жюльен бориб дарбонни чақириб келди.

– Жюльен Сорелни бир юз учинчи ҳужрага жойлаштиринг, – деди унга аббат Пирар.

У Жюльенга алоҳида хона бермоқда эди, бу эса катта илтифот ҳисобланарди.

– Унинг нарсаларини ҳам ола кетинг, – дея қўшимча қилди семинария директори.

Жюльен пастга қараб, яхдони оёғи остида ётганини кўрди, у уч соат давомида уни кўриб турган, бироқ танимаган эди.

Улар бир юз учинчи рақамли ҳужрага боришди. Бу бинонинг юқори қаватига жойлашган каталак-деккина ҳужра эди. Жюльен унинг деразаси қалъа деворига қараганини кўрди. Деворнинг ортида

¹ *Unam Ecclesiam* – Папа Пий V томонидаи чоп этилган мажмуада бундай ақоид йўқ. Чамаси, бу Стендалнинг уйдирмаси бўлса керак.

эса Ду дарёсининг нариги соҳилида жойлашган гўзал водий кўзга ташланарди.

«Қандай ажойиб манзара», дея хитоб қилди Жюльен, бироқ гарчи ўзига-ўзи мурожаат қилаётган бўлса-да, йигит бу сўзларнинг маънисига унча тушунмади. Жюльен Безансонга қадам қўйган шу қисқа вақт ичида олган шунча кучли таассуротлар унинг бутунлай силласини қуритган эди. У дераза ёнида турган ёлғиз ёғоч курсига ўтирди ва дарҳол қаттиқ ухлаб қолди. У кечки овқатга занг уришганларини, уйқу олдидан ибодат қилишга қўнғироқ чалинганини эшитмади; уни унутиб қўйишганди.

Қуёшнинг илк нурлари уни эрталаб барвақт уйғотиб юборди, у кўзини очиб, полда ётганини кўрди.

XXVI

Одамзод ёки бадавлат кишига етишмайдиган нарса ҳақида

Бу ёруғ дунёда якка-ю ёлғизман, мен билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Кўз ўнгимда муваффақиятга эришяётган барча кишилар ҳаёсизлик ва бағритошликлари билан ажралиб турадилар, мен эса бундай хислатлардан мутлақо маҳрумдирмен. Кўнгилчанлигим ва муруватлилигим учун улар мендан нафратланадилар. Эвоҳ, мен тезда ё очликдан ёхуд одамларнинг шу қадар бешафқат эканликларидан ранжиб ўлиб кетсам керак.

Юнз

Йигит кийимларини наридан-бери тозалади-да, шоша-пиша пастга тушди. У кечикиб қолди. Назоратчи уни қаттиқ койиб берди, аммо Жюльен ўзини оқлаш ўрнига қўлларини қовуштирди.

– *Ressavi, pater optime* (Гуноҳқорман ва айбимни бўйнимга оламан, тақсирим), – дея жавоб қилди у қайғули бир оҳангда.

Ишнинг бундай бошланиши Жюльенга катта муваффақият келтирди. Айёроқ семинаристлар дарҳол унинг бу соҳада ғўр эмаслигини пайқашди. Дарслар ўртасидаги танаффус пайти Жюльен барчанинг ўзига қизиқиб қараётганини сизди. Бироқ семинаристлар фақат унинг сир сақлаётгани ва одамови эканлигини кўришди холос. Йигит ўзи учун белгилаб қўйган қоидага риоя қилиб, уч юз йигирма бир ҳамкасабасининг барига душман деб қарар, аббат Пирар эса унинг назарида душманларнинг энг хавфлиси бўлиб туюларди.

Орадан бир неча кун ўтди. Жюльен ўзига пир танламоғи лозим эди. Унга рўйхат беришди.

«Э, Худойим! Мени ким деб ҳисоблашяпти улар ўзи? – дея хаёлидан ўтказди у. – Нима улар, бунинг шунчаки расмият эканлигини билмайди, деб ўйлашяптими?» Ва у аббат Пирарни танлади.

Бу иши ўзи учун ҳал қилувчи қадам эканлиги унинг хаёлига ҳам келмади. Биринчи кунданоқ ўзини унинг дўсти деб эълон қилган асли веррьерлик бир семинаристча, она сути оғзидан кетмаган бир болакай Жюльенга, агар сиз семинария директорининг ёрдамчиси жаноб Кастанэдни танлаганингизда мақсадга мувофиқроқ бўлур эди, дея тушунтирди.

– Аббат Кастанэд жаноб Пирарнинг ғирт душмани, Пирарни эса янсенист деб шубҳа қилишадди, – дея қўшимча қилди у Жюльеннинг қулоғига шивирлаб.

Ўзининг ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилаётганига ишончи комил бўлган қаҳрамонимиз босган илк қадамларнинг ҳаммаси худди пир

танлаши каби ўта енгилтаклик бўлиб чиқди. Хаёлпарастликка мойил бўлган барча одамларга хос ўзбилармонлик туфайли алданган Жюльен дилидаги ниятларини амалга ошган далил деб ўйлар ва ўзини беқиёс мунофиқ деб ҳисоблар эди. Бу янглишиш шу даражага бориб етардики, Жюльен ҳатто заиф одамлар қўллайдиган бу санъатда эришаётган муваффақиятлари учун ўзига-ўзи таъна ҳам қилиб қўярди.

«Афсус! Лекин бу менинг ягона қуролим-ку ахир! – дея мулоҳаза юритарди у. – Агар бошқа вақт бўлганида эди, мен ризқи рўзимни душманнинг кўз ўнгида ўзи учун ўзи далолат берадиган ишлар билан топган бўлардим».

Ўзининг хулқ-атворидан мамнун бўлган Жюльен атрофга разм сола бошлади: бу ердаги барча нарсалардан тақводорликнинг иси келаётгандек туюларди.

Семинаристлардан ўнга яқин киши авлиёхон деб ном чиқаришганди: бокира Тереза ёки ўз тамғасига эга бўлмоқ учун Апенниндаги Верни тоғига чиққан авлиё Франциск каби уларнинг муаккиллари бор эди. Бироқ бу катта сир бўлиб, уларнинг дўстлари бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очишмасди. Бечора авлиёхонларнинг ўзлари эса деярли лазаретдан чиқмай ётишарди. Яна юзтача талабанинг кучли эътиқоди беқиёс қунт билан уйғунлашганди. Улар гоят тиришиб ўқишганидан аранг сурғалиб юришарди, бироқ бу ҳаракатнинг фойдаси кам эди. Икки ёки уч киши ҳақиқий истеъдоди билан кўзга ташланарди. Уларнинг орасида Шазель деган бир йигит ҳам бор эди, бироқ Жюльен улардан ўзини олиб қочар, ўз навбатида улар ҳам уни унча хуш кўришмас эди.

Уч юз йигирма бир семинаристан қолгани шунчаки жоҳил ва саводсиз йигитлар эди, улар

ўзлари эрталабдан кечгача ёд оладиган лотин сўзларининг маъносини дурустроқ тушунтириб ҳам бериша олмасди. Бу талабаларнинг деярли ҳаммаси, эрта-ю кеч ер чошиб кун кечиргандан кўра лотин тилидаги бир неча сўзни ёдлаб олиб, ризқи рўзни топиш осонроқ, деб ҳисоблайдиган оддий қишлоқи йигитлар эди. Ана шу барча кузатишлар асосида Жюльен биринчи кунларданоқ, жуда тез муваффақиятга эришаман, деб кўнглига тутиб қўйганди. «Ҳар қандай ишда ҳам мияси ишлайдиган одамлар керак, чунки кимдир ишлаши ҳам зарур-ку, – мулоҳаза юритарди у ўзича. – Наполеоннинг армиясида мен сержант бўлардим, манави бўлажак поплар орасида эса мен катта викарий бўламан».

«Бу бечора йигитларнинг ҳаммаси, – дея ўйларди у, – оғир меҳнатда суяги қотган ва бу ерга келгунларига қадар қатиғу қора нон билан кун кечирганлар. Боёқишлар у ерда, ўз кулбаларида мол гўштини йилига бор-йўғи беш-олти мартагина кўрадилар, Рим аскарлари урушни дам олиш пайти деб ҳисоблаганлари каби, бу оми хизматкорлар ширин семинария ҳаётига бутунлай мафтун бўлиб қолишган...»

Жюльен уларнинг хўмрайган кўзларида қоринлари тўйгандан кейин мамнун бўлишни-ю овқатланишдан олдин лаззатланишни ўйлашдан бўлак ҳеч қандай маъно уқа олмасди. Қаҳрамонимизнинг атрофидаги одамлар ана шундай бўлиб, Жюльен улар орасида ном чиқармоғи лозим эди. Бироқ турли фанлардан, масалан, догматика, черков тарихи ва ҳоказолардан, хуллас, семинариядан ўтиладиган барча фанлардан биринчи бўлиш талабалар назарида ҳаддан ташқари ўзига бино қўйиш ҳисобланарди, Жюльен бундан беҳабар эди ва ҳеч ким унга бу ҳақда гапирмоқчи ҳам эмасди.

Вольтер замонидан бери, ишонмаслик ва шахсий фикрнинг худди ўзгинаси бўлган ҳамда халқни ишонмаслик каби ярамас одатга ўргатган икки палатали бошқариш системасидан буён француз черкови ўзининг ҳақиқий душмани китоблар эканини тушуниб қолган эди. Итоаткорлик – унинг назарида энг катта фазилат ана шу эди. Илм соҳасида, ҳатто илоҳиёт фанида катта ютуқларга эришмоқ асосли равишда унга шубҳали туюларди. Зеро, маърифатли одамнинг Сьейес¹ ёки Грегуарга² ўхшаб душман томонига ўтиб кетишига ким ҳам халал бера оларди? Қаттиқ хавфсираб қолган черков ягона нажот манбаи сифатида папага ёпишиб олганди. Фақат папагина шахсий фикрга чек қўйиши ҳамда ўзининг дабдабали ва тақвога тўла сарой маросимлари ёрдамида фоний дунё кишиларининг маънавий бузуқ ақлига хиёл бўлса-да, таъсир кўрсатиши мумкин эди.

Семинарияда айтиладиган барча гапларда астойдил рад этилувчи бу турли-туман ҳақиқатларни, элас-элас илғаб олар экан, Жюльен аста-секин руҳий тушкунликка туша бошлади. У кўп шуғуланар ва руҳоний учун жуда фойдали, бироқ унинг назарида, ўта сохта ва ўзи учун мутлақо қизиқарсиз бўлган турли-туман билимларни тезда ўзлаштириб олмоқда эди. Йигит, бу ерда менинг шундан бошқа ишим йўқ, деб ҳисобларди.

«Наҳот мени ҳамма унутиб юборган бўлса?», дея ўйларди у.

Жюльен жаноб Пирарнинг Дижон муҳри қўйилган талайгина хатларни олиб, уларни ёқиб юборган

¹ Сьейес (1748–1836) – француз инқилобининг арбоби. У аслида руҳоний бўлгану, аммо инқилоб бошланганидан сўнг унинг томонига ўтган.

² Грегуар (1750–1831) – инқилобга содиқлик ҳақида онт ичган епископ. Кейинчалик у инқилобнинг кўзга кўринган арбобларидан бирига айланган.

нидан беҳабар эди. Гарчи бу мактублар одоб чега-расидан чиқмай ёзилган бўлса-да, уларда жўшқин эҳтирос сезилар ва бу севгини даҳшатли виждон азоби таъқиб этаётгани аён бўларди. «Янаям яхши, – дея ўйларди аббат Пирар, – бу йигит ҳарқалай имонли аёлни севган экан-ку».

Бир куни аббат Пирар яна бир мактубни очиб кўрди. Кўз ёшлари томавериб, ёйилиб кетганидан бу хатнинг фақат ярмисинигина ўқиса бўларди: бу Жюльен билан абадий видолашув эди.

«Ниҳоят, – деб ёзилган эди хатда, – яратган Парвардигор мендан марҳаматини аямай дилимга нафрат солди. Йўқ, йўқ, гуноҳимнинг сабабчисидан эмас, зеро, у ўла-ўлгунимча мен учун дунёдаги энг азиз одам бўлиб қолаверади, гуноҳнинг ўзидан нафратлана бошладим мен, қурбонлик келтирилди, дўстгинам. Кўриб турибсизки, кўплаб кўз ёшлари эвазига эришдим бунга. Сиз ниҳоятда яхши кўрган болаларимнинг ғамини ейиш устун келди. Тангри таолонинг қаҳри қаттиқ, лекин унинг марҳамати ҳам кенгдир – энди у оналарининг гуноҳи учун болаларни жазоламайди. Алвидо, Жюльен, одамларга нисбатан адолатли бўлинг». Хатнинг охиридаги ана шу видолашув сўзларини деярли ўқиб бўлмасди. Мактубга, гарчи Жюльеннинг жавоб қайтармаслигига умид билдирилган, мабодо жавоб қайтарганда ҳам эс-ҳушини йиға бошлаган бир аёл қизармай ўқий оладиган даражада одоб билан ёзиш илтимос қилинган бўлса-да, Дижон манзили илова этилганди.

Жюльеннинг руҳий тушкунлиги аллақайси бир тужжор семинарияга ҳар порциясини 83 сантиметрдан сотадиган тахчил овқат билан биргаликда унинг соғлигига таъсир эта бошлаган пайтларда бир куни эрталаб унинг ҳужрасида дафъатан Фуке лайдо бўлиб қолди.

– Ниҳоят сени топдим-а. Миннат эмас-ку, лекин атай сени кўриш учун Безансонга бешинчи бор келишим. Шу дегин, ҳар гал дарвоза олдида бир тўнка нусхага дуч келаман. Ҳатто семинариянинг эшиги олдига қоровул ҳам қўйиб кўрдим. Жин ургур, нега ҳеч кўчага чиқмайсан?

– Ўзимни-ўзим синаб юрибман.

– Бу дейман, жуда ўзгариб кетибсан-ку. Алоҳа сени кўрадиган кун ҳам бор экан-ку! Иккита беш франклик муллажиринг ҳозир ақлимни киритди: мен, аҳмоқ шу пулни биринчи келганимдаёқ берсам бўлмас эканми?

Икки дўстнинг суҳбати сира тамом бўлай демасди. Бирдан Жюльеннинг ранги оқариб кетди, Фуке унга:

– Айтмоқчи, биласанми, ўқувчиларингнинг онаси жуда тақвога берилиб кетди, – деб қолди.

Шундай дея у одатда оташин қалб соҳиби учун энг азиз нарсалар ҳақида гапирилганда, ногаҳон уни қаттиқ изтиробга соладиган бир такаллуфсизлик билан ҳикоя қила бошлади:

– Ҳа, оғайни, шу дегин, жуда художўй бўлиб қолган. Айтишларича, зиёратгоҳларга борармиш. Бироқ де Реналь хоним боёқиш Шеланнинг ордидан узоқ жосуслик қилиб юрган анави аббат Маслонни роса шарманда қилди. У ўша поп билан гаплашишни истамай, гуноҳига тавба қилиш учун Дижон ёки Безансонга борар экан.

– У Безансонга ҳам келиб турадимиз? – лов этиб кизарганича сўради Жюльен.

– Ҳа, тез-тез келиб туради, – деди жавобан ажабланиб Фуке.

– Ёнингда «Конституционалист» борми?

– Нима дединг? – дея қайта сўради Фуке.

– Ёнингда «Конституционалист»нинг бирор нусхаси борми, деб сўраяпман, – дея такрорлади

Жюльен жуда хотиржам оҳангда. – Бу ерда, Безансонда унинг ҳар нусхасини ўттиз судан сотишади.

– Буни қара-я! Ҳатто семинарияда ҳам либераллар бор экан! – дея хитоб қилди Фуке аббат Маслоннинг чучмал овозига тақлид қилиб, мунофиқона оҳангда,

Агар бир воқеа содир бўлмаганида дўсти билан бу учрашув қаҳрамонимизда жуда кучли таассурот қолдирган бўлиши мумкин эди. Эртаси кун у тентак бола деб ҳисоблайдиган веррьерлик ёш талаба гап орасида айтган бир сўз Жюльеннинг миёсида муҳим бир кашфиётнинг туғилишига сабабчи бўлди: у семинарияга кирган кунидан буён барча хатти-ҳаракати тинимсиз хатодан иборат бўлибди. У энди алам билан ўз устидан кулмоқда эди.

Аслида у ҳаётидаги ҳар бир муҳим қадамни пухта ўйлаб босарди-ю бироқ икир-чикирларга диққат қилмасди, семинариядаги донишмандлар эса фақат икир-чикирларгагина эътибор беришарди. Шундай қилиб, у даҳрий деб ном чиқарганди. Кўплаб майда-чуйда хатолар унинг айбини ошкор қилмоқда эди,

Уларнинг фикрича, у шу зайлда даҳшатли гуноҳга ботган эди: у нуфузли зотларнинг фикрига кўр-кўрона бўйсуниб, уларга таассуб қилиш ўрнига ўзи ўйлар, ўзи ҳукм юритарди. Аббат Пирар унга ҳеч қандай ёрдам бермади, тавбахонадан бўлак бошқа бирор жойда у билан бир оғиз гаплашмади, ўша ерда ҳам у гапиришдан кўра кўпроқ қулоқ соларди. Агар у аббат Кастанэдни пир қилиб танлаганида эди, ҳаммаси мутлақо бошқача бўларди.

Бироқ Жюльен ўзининг ўта эҳтиётсизлик қилганини сезган заҳоти зерикмай қўйди. У қусурнинг қанчалик чуқур идиз отганини аниқламоғи лозим

эди. Шу мақсадда у ўртоқларини ўзидан ҳурки-тиб юрган такаббурлигини йиғиштириб, маълум даражада очилиб юришга жазм қилди. Худди ана шунда талабалар ундан ўч ола бошладилар. Улар Жюльеннинг гапиришга уринишларини шундай бир нафрат билан қарши олдиларки, бу кўпроқ таҳқирлашга ўхшаб кетарди. У энди семинарияга кирганидан буён унга ёмонлик келтирмаган, душманлар сонини кўпайтирмаган ёки бирорта муносиб семинаристнинг, ҳеч бўлмаса, бошқалар қатори жоҳил бўлмаган бирор талабанинг унга нисбатан ихлосини оширган бирор соат, – айниқса дарслар орасидаги танаффус пайти, – бўлмаганини билиб олди. У тузатиши лозим бўлган қусур жуда катта бўлиб, бу вазифа ғоятда мушкул эди. Шу дақиқадан эътиборан Жюльен доим сергакланиб юрди: у ўзини бутунлай бошқа одам қилиб кўрсатмоғи лозим эди.

Масалан, у кўзидаги ифода туфайли анча ташвиш чекди. Бундай жойларда одамлар бекорга доим ерга қараб юришмайди-ку ахир. «Веррьерда юрганимда ўзим тўғримда қандай хаёлларга бормасдим, – дея ўзича мулоҳаза юртарди Жюльен. – Мен яшаяпман, деб ўйлардим, аслида эса фақат яшашга ҳозирлик кўраётган эканман, мана энди ҳаётнинг ичига тушиб қолдим ва у мен учун чекимга тушган ролни охирига қадар ижро этгунимча шундай давом этаверади. Атрофимни фақат ашаддий душманлар ўраб олган. Дақиқа сайин мунофиқлик қилиш – нақадар оғир заҳмат, – дерди у ўзига-ўзи. – Ахир бунинг олдида Гераклнинг қаҳрамонликлари ҳам бир нави бўлиб қолади! Замонамиз Геракли – бу ёшлик вақтидан бери такаббур ва жиззаки сифатида танилган, ўн беш йил давомида ўзининг

бениҳоя мулойимлиги билан қирқ кардинални алдаб келган Сикст Бешинчи¹ бўлади».

«Демак, бу ерда билимнинг сариқ чақалик ҳам қадри йўқ экан! – дерди у ўзига-ўзи алам билан. – Догматика, қисса-ул анбиё ва ҳоказо фанларда эришилган ютуқлар хўжакўрсингагина рағбатлантирилар экан. Шу хусусда бу ерда айтиладиган гапларнинг бари менга ўхшаган лақмалар илинадиган тузоқнинг ўзгинаси. Афсус! Менинг ягона устунлигим – бу, тезда муваффақиятга эришувимда, ана шу бўлмағур сафсаталарни осонгина ўзлаштириб олиш қобилиятида эди. Демак, уларнинг ўзлари ҳам бунинг баҳосини билишаркан-да, бу гапларга ўзим каби муносабатда бўлишар экан-да! Мен аҳмоқ бўлсам фахрланиб юрибман! Худди ана шу доим биринчиликни олишим туфайли мен шунча ашаддий душман орттирдим-ку ахир. Мендан анча кўпроқ нарсани биладиган Шазель ҳам ўз иншоларида атайлаб гоҳ у, гоҳ бу бемаъни гапни ёзади ва шу туфайли эллигинчи ўринда судралиб келади, мабодо баъзан биринчи ўринга чиқиб қолган тақдирда ҳам бу фақат диққатсизликнинг натижаси бўлади. Эвоҳ, аббат Пирар бир оғизгина сўзи билан мени қутқариб қолиши мумкин эди-ку».

Жюльен ўз хатоларини англаганидан бери қўлига тасбеҳ олиб ҳафтасига беш вақт ибодат қилиш, Исо қалби ибодатхонасида қироат билан забур ўқиш ва шунга ўхшаш зоҳидона тақводорлик машқлари унинг учун энг қизиқарли машғулот бў-

¹ Сикст Бешинчи (1521–1590) – папалик тахтига 1585 йили ўтирган. Тарихчи Григорио Летининг ёзишича, у ўн уч йил давомида ўзини хаста кўрсатиб юрган ва кардиналлар, барибир тез кунда дунёдан ўтади, деган умидда уни папаликка сайлаб юборганлар. Бироқ сайлов тугаган заҳоти янги папа қўлтиқтаёқни улоқтириб гавдасини ростлагану, шу қадар жаранглатиб ҳамду сано ўқиганки, буни кўриб барча кардиналлар анграйиб қолишган.

либ қолди. Ҳолбуки, бу ишларнинг бари унинг учун илгари ўлгудек зерикарли бўлиб туюларди. Ўз хатти-ҳаракатларини диққат билан назорат қилиб борар экан, Жюльен, асосан, ўз қобилиятига шайдо бўлмасликка ва дарров, дақиқа сайин насронийлик бобида камолотнинг янги поғонасига кўтарилганидан далолат берувчи бирор хайрли иш қиладиган намунали семинаристларга ўхшаб олишга ҳаракат қилмади. Ахир семинарияда ҳатто қайна-тиб пиширилган тухумни ҳам художўйлик йўлида янги муваффақиятларга эришилганидан далолат берадиган қилиб ейиш мумкин эди-да.

Бу сатрларни ўқиб, кинояли жилмаядиган китобхон, яхшиси, аббат Делилнинг Людовик XVI саройидаги бир асилзода хонимнинг уйида нонушта пайти, тухум тановул қила туриб, қанча хатога йўл қўйганини бир эслаб кўрсин. Жюльен аввало поп сулра¹, яъни семинаристнинг бутун ташқи қиёфаси, унинг юриши, қўлларини қимирлатиши, кўз қараши ва ҳоказолар бутунлай тарки дунё қилганидан, аммо шу билан бирга, ҳали дорулфанонинг омонатлигини тушуниб, дорулбақога юз ўтирмаганлигидан далолат берувчи бир руҳий ҳолатга эришишга интилди.

Йўлакнинг барча деворларида Жюльен доим писта кўмир билан ёзилган: «Абадий фароғат ёки жаҳаннамда мум қайнаб турган қозондаги абадий қийноққа нисбатан олтмиш йиллик синов нима деган гап?», жумласига дуч келарди. Энди бу гапларни ўқиганида қаҳрамонимиз нафратланмайдиган бўлиб қолганди. Йигит бу шиорни доим кўз ўнгида сақламоқ кераклигини тушунган эди. «Хўш, умр бўйи мен нима билан шуғулланаман? – дея сўрарди у ўзидан-ўзи. – Мўминларга жаннат ваъда қиламан. Уларга бунинг нима эканлигини амалда

¹ Бегуноҳлик (лот.).

қандай кўрсатиш мумкин? Ўзим билан қавмнинг ташқи кўринишидаги фарқ орқали холос».

Бироқ кўп ойлар давомида қунт билан машқ қилишдан кейин ҳам Жюльеннинг қиёфасидан унинг нималарни ўйлаётганини билиб олиш мумкин эди. Йигитнинг кўз қараши, лабларини қимирлатиши ҳамма нарсани қабул қиладиган ва азоб чекишга қадар ҳар қандай синовларга дош бера оладиган кўр-кўрона эътиқоддан сира ҳам далолат бермасди. Жюльен ҳатто энг қўпол қишлоқи йигитлар ҳам бу жабҳада ундан устун эканликларини кўриб ўксинарди. Ахир улар учун мияларида ҳеч гап йўқлигини сездирмасликдан осони йўқ эди-да.

У кўр-кўрона эътиқод билан ҳар нарсага тайёр, ҳар нарсани қабул қилиб, ҳар қандай синовга дош бера оладиган кимса қиёфасига кирмоқ учун озмунча уриндими?! Бундай қиёфани итальян монастирларида кўплаб учратиш мумкин бўлиб, биз фоний дунё кишилари учун унинг ажойиб намуналарини Гверчино ўзининг диний картиналарида қолдирган¹.

Катта байрам кунлари семинаристларга тушки овқат пайти сосиска билан тузланган карам беришарди. Дастурхон устида Жюльеннинг ёнида ўтирадиган талабалар унинг шундай лаззатли таомга мутлақо бефарқ қарашини сезиб қолдилар, уларнинг назарида бу катта жиноят эди. Ўртоқлари бунга аҳмоқона мунофиқликнинг жирканч кўриниши деб ҳисоблардилар. У энг кўп душманни худди ана шу қилиғи билан орттирди. «Манави бойваччага бир қаранг, нимасига кеккаяди у, – дейишарди улар, – ҳей, дунёдаги энг ширин овқатга тупурмоқчи қилиб кўрсатади ўзини, сосиска билан туз-

¹ Лувр музейида «Аквитания герцоги Франциск ўз совутларини ечиб, роҳиблар кийимини киймоқда» суратини томоша қилинг. №1150.

ланган карамга-я! Хў, газанда! Такаббурлигингдан ўргилдик сени!»

Аслида у овқатини охиригача емай тарелкасида қолдираётиб, ўзини-ўзи жазоламоқ ниятида қандай фидойиликка бораётганини кўрсатиб қўйиш учун ўртоқларидан бирортасига қолаётган карамга ишора қилиб: «Инсон Худога бўлган муҳаббатини изҳор қилмоқ учун ўз ихтиёри билан азоб чекишдан ортиқ жазога маҳкум эта оладими ўзини?» деб қўймоғи лозим эди.

Бироқ бундай нарсаларни осонгина тушуниб олмоқ учун Жюльеннинг тажрибаси камлик қиларди.

«Ҳолимга вой! Ўртоқларим, манави қишлоқи йигитларнинг жаҳолати улар учун катта афзаллик келтиряпти! – дея хитоб қиларди Жюльен умидсизликка тушган кезлари. – Улар семинария остонасига қадам қўйишганида, устозларига бу тўпори йигитларнинг миясидан мен бу ерга келтирган ва уларни яширишга қанча уринмайин, ҳамкасабаларим башарамдан уқиб олаётган турли-туман дунёвий фикрларни қувиб чиқаришга тўғри келмайди»,

Жюльен ҳасадга ўхшаб кетадиган бир қизиқиш билан қишлоқи йигитлар орасидаги энг тўпориларининг хулқ-атворини ўрганарди. Уларнинг устиларидаги мовут камзулчасини ечиб олиб, эгниларига қора кийим кийдиришаётганида, бу йигитларнинг бутун маълумоти танга пулга, франш-контэликлар таъбири билан айтганда, нақдина муллажирингга бўлган чексиз ҳурматдан ташкил топарди.

Одатда бу сирли, баландпарвоз сўз билан улар нақд пулни қанчалар эъзозлашларини изҳор этардилар.

Семинаристлар учун бутун бахт, Вольтер қаҳрамонлари каби, асосан яхшилаб қорин тўйдиришдан иборат эди. Жюльен уларнинг деярли ҳамма-

си яна нафис мовутдан кийим кийган ҳар қандай одам олдида сажда қилишга тайёр эканликларини сезиб қолди. Бу туйғу моддий бойликларни тақсимлаш бобида қонунларимиз белгилаб берган ўша адолатнинг қандай баҳоланиши ёки, тўғрироғи, қанчалик қадрланмаслигидан далолат берарди. «Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан!» дея такрорлашарди улар ўзаро суҳбатларида.

(Юра водийларида бадавлат одамни арбоб дейишарди.)

Шундан сўнг уларнинг ҳаммадан бадавлатроқ бўлган кимсалар, яъни ҳукуматни нақадар ҳурмат қилишларини тасаввур қилса бўларди!

Жаноб префектнинг номи тилга олинганининг ўзидаёқ тавозе билан табассум қилмаслик, бу франш-контэлик деҳқонларнинг назарида ўта эҳтиётсизлик саналарди. Эҳтиётсизлик қилган қашшоқ одам эса дарров очликка гирифтор бўлади.

Дастлабки пайтларда Жюльен қалбини чулғаб олган нафрат туйғусидан жуда дилтанг бўлиб юрди. Аммо кейинчалик дилида раҳм-шафқат уйғонгандек бўлди: ўртоқларидан кўпчилигининг оталари қиш кезлари кечқурун кулбаларига қайтганларида уйларида на бир бурда нон, на бир дона каштан, на бирорта картошка бўлган пайтлар кўп бўлганди-да ахир. «Агар улар, – дерди ўзига-ўзи Жюльен, – бахтли одам деганда, биринчидан, яхшилаб қорин тўйдирган, кейин яхши кийинган кимсани тушунсалар, бунинг нимаси ажабланарли экан! Барча ўртоқларимнинг вазифаси битта: бошқача қилиб айтганда, бу йигитлар руҳонийлик унвони уларга ана шу буюк бахтдан мунтазам лаззатланишга, яъни доим тўқ юриш ва қишда иссиқ кийиниш имкониятини беришига қаттиқ ишонадилар».

Бир куни Жюльен бир ёш хаёлпараст семинаристнинг ўртоғига шундай деганини эшитиб қолди:

– Нега энди мен бир вақтлар чўчкабоқар бўлган Сикст Бешинчига ўхшаб папа бўлишим мумкин эмас экан?

– Фақат итальянларгина папа бўлишади, – дея жавоб қилди унга ўртоғи. – Бизнинг орамизда албатта бирорта одам катта викарий ёки нозирликка кўтарилиш шарафига муяссар бўлар. Кейин, қарабсанки, епископ ҳам бўлиб кетиши мумкин. Мана, Шалонда епископлик қилаётган жаноб П... ни ол, ахир у бочкасознинг ўғли бўлади. Бу ёғини сўрасанг, менинг отам ҳам бочкасоз.

Бир куни догматика дарси пайтида аббат Пирар Жюльенни чақиртириб қолди. Бечора йигит ўзи руҳан ва жисман сиқилиб юрган бу муҳитни бир озга бўлса-да, тарк этиш имконияти туғилганидан боши осмонга етди.

Жаноб директор Жюльенни семинарияга кираётган куни уни жуда кўрқитиб юборган бир алфозда қабул қилди.

– Қани айтингчи, манави ўйин қартасида нималар деб ёзилган? – дея сўради у Жюльенга тикилиб қарар экан, бу нигоҳдан йигит ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмади.

Жюльен қартада: «Аманда Бинэ, «Жираф» қаҳвахонаси, соат саккизгача. Ўзингизни жанлисликман, дейсиз ва менинг онамга қариндош қилиб кўрсатасиз», деган ёзувни ўқиди.

У нақадар даҳшатли хавф остида қолганини дар-ҳол тушунди: аббат Кастанэднинг айғоқчилари унинг ҳужрасидан бу манзилни ўғирлаб чиқишибди.

– Мен бу остонани ҳатлаб ўтган куним, – дея жавоб қилди аббат Пирарнинг пешанасига тикилиб,

зеро, унинг даҳшатли нигоҳига дош бера олмай қолганди, – бениҳоя қўрққан эдим: жаноб Шелан бу ерда чақимчилик ҳам, турли-туман ёвузликлар ҳам бўлиши, туҳматчи ва чақимчи талабалар рағбатлантирилиши хусусида мени огоҳлантирган эдилар. Яратган Тангрининг ихтиёри шу бўлиб, ёш руҳонийлар ҳаёт қандай бўлса уни шу ҳолда кўрмоқлари ҳамда дилларида фоний дунё ишларига нисбатан нафрат туймоқлари лозим экан.

– Менга шу бўлмағур гапларни айтишга қандай журъат этияпсиз? – деб хитоб қилди ғазаби тошиб аббат Пирар. – Вой, ярамас-ей!

– Веррьерда, – хотиржамлик билан давом этди Жюльен, – акаларим агар бирор нарсада ҳасад қилгудек бўлсалар, мени дўшпослашарди.

– Мақсадга кўчинг! Мақсадга! – дея қичқириб юборди жаноб Пирар тоқати тоқ бўлиб.

Жюльен сира қўрқмасдан вазминлик билан давом этди:

– Безансонга келган куним, соат ўн иккиларда қорним очиб, қаҳвахонага кирдим. Дилим бу фосиқлик маконига нисбатан нафратга тўла эди, бироқ мен бу ерда меҳмонхонага нисбатан арзонроққа нонушта қилиш мумкин бўлса керак, деб ўйладим. Қандайдир аёл, чамаси ўша қаҳвахонанинг бекаси бўлса керак, бу шаҳарда янги одам эканлигимни кўриб, менга раҳми келди... «Безансонда фирибгарлар кўп, – деди у менга, – шунинг учун ҳам сиздан хавотирдаман. Агар бирор кор-қол бўлса, менга мурожаат қилинг, бу ерга бирорта одамни юборинг, лекин у фақат соат саккиздан олдин келсин. Мабодо семинариядаги дарбон бу ёққа келишдан бош тортса, сиз унга менинг холаваччам бўлиб, ўзингиз Жанлисдан эканлигингизни айтинг...»

– Бу сафсаталарнинг барини текшириб кўрамиз! – дея хитоб қилди аббат Пирар. У бир жойда

ўтира олмай, хонада у ёқдан-бу ёққа юрмоқда эди.
– Ҳозироқ ҳужрангизга жўнанг!

Аббат унинг ортидан бориб, устидан қулфлаб қўйди. Жюльен шу заҳоти тагига ўша машъум қарта яшириб қўйилган яхдони томон отилди. Ҳамма нарса жойида эди, бироқ у калитини доим ўзи билан олиб юрган бўлса-да, кўпгина нарсаларнинг тахи бузилганди. «ҳарқалай бахтим бор экан, – деди ўзига-ўзи Жюльен, – бу ерда ҳеч балони тушунмай юрган кезларим шаҳарга чиқиш ижозатидан фойдаланмай жуда яхши қилибман. Бўлмасам, аббат Кастанэд буни менга неча бор жуда меҳрибонлик билан таклиф қилган эди-я. Бунинг маънисини энди тушундим. Ахир мен аҳмоқлик қилиб кийимимни ўзгартиришим ва нозанин Аманданинг олдига равона бўлишим мумкин эди – ана ўшанда тамом бўлардим қўярдим. Улар мени шу йўсинда ҳалок этишдан умидларини узишгач, шундай далил-исботнинг бекор кетишини истамай, бориб чақиб қўя қолишибди».

Икки соатдан сўнг уни яна директор ҳузурига чақирди.

– Сиз менга ростини айтибсиз, – деди у Жюльенга анча жаҳлидан тушиб, – лекин бундай манзилни сақлаб қўймоқлик – шу қадар катта эҳтиётсизликки, сиз бунинг оқибатини ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсиз. Бадбахт йигит, ҳатто ўн йилдан кейин ҳам у сизга жуда панд бериши мумкин.

XXVII

Ҳаёт тажрибасининг бошланиши

*Бизнинг замонамиз, дейсизми,
ё Раббим! Ахир бу қиёмат-қо-
йимнинг ўзи-ку: унга қўл теккиз-
ганни Худо уради.*

Дидро

Жюльен ҳаётининг шу палласидан аниқ ва ишонарли фактларни жуда кам тасвирлаётганимиз учун китобхон бизни кечирса керак. Биз қўлимизда шундай фактлар кам бўлгани учун бундай қилмадик, аксинча, аммо қаҳрамонимиз семинарияда дуч келган воқеа-ҳодисалар биз бу саҳифаларда риюя қилмоқчи бўлган мўътадил колорит учун ҳаддан ташқари қайғули бўлса керак. Баъзи бир нарсалардан азият чеккан менинг замондошларим бундай воқеа-ҳодисалар ҳақида эсласалар даҳшатга тушадилар ва бу ҳол ҳар қандай лаззатни, ҳатто эртақ ўқиш лаззатини ҳам заҳарлайди.

Жюльен юзидаги ифода ва имо-ишоралар билан мунофиқлик қилишнинг унчалик уддасидан чиқа олмаётган эди; шундай дақиқалар бўлардики, унинг қалбини чуқур нафрат туйғуси қамраб олиб, у ҳатто қаттиқ умидсизликка тушарди. Йигит, бундай жирканч жабҳада сира ҳам муваффақиятга эриша олмасам керак, деб ўйларди. Агар бирорта одам, уни хиёл бўлса-да қўллаб юборганида эди, унинг бардоши анча мустаҳкамланган бўларди, ахир у енгиб ўтмоғи лозим бўлган тўсиқлар унчалик катта ҳам эмасди-да. Бироқ у уммон ичра ташлаб кетилган кичкинагина қайиқдек якка-ю ёлғиз эди. «Агар бирор нарсага эришган тақдиримда ҳам, – дерди у ўзига-ўзи, – бутун умр ана шу ифлос одамлар орасида яшамоғим керак бўлади!

Фақат пешинда ейиладиган ёғлиқ қуймоқ орзу-сида яшовчи суллоҳлар ёки ҳеч қандай жиноятдан қайтмайдиган манавинақа аббат Кастанэдлар орасида-я. Албатта, улар ҳокимиятга эришадилар, лекин ниманинг эвазига! Ё Раббим!

Инсон иродаси ҳар қандай тўсиқни енгиши мумкин. Бу ҳақда жуда кўп ўқиганман, лекин дилимдаги бу нафратни енгиб ўтишга бардошим етармикин? Буюк одамларга жасорат кўрсатиш осон эди, қандай хатар қутқу солмасин, уларга бу хавф гўзал бўлиб кўринарди, лекин менинг атрофимни ўраб турган нарсаларнинг нақадар жирканчлигини ўзимдан бўлак ким ҳам тушуна оларди дейсиз?»

Бу унинг ҳаётидаги энг қийин палла эди. Ахир у Безансонда гарнизон бўлиб турган анави ажойиб полклардан бирига осонгина хизматга кириши мумкин эди! Ёинки лотин тилидан муаллимлик қилса ҳам бўларди – ҳарқалай бемалол кунини кўриб юравериши мумкин эди! Бироқ унда юксак мартабалар, порлоқ келажак ҳақидаги орзулардан воз кечиш лозим бўларди, ҳолбуки, у фақат ана шу орзулар билан тирик бўлиб, улардан воз кечиш унинг учун ўлим билан баробар эди. Мана унинг қайғули кунларидан бирининг тафсилотлари.

«Мен ўзимга бино қўйиб, манави қишлоқи йигитларга ўхшамаслигимдан нақадар хурсанд бўлиб юрардим-а! Мана, энди ҳаётда етарли даражада тажриба ортгирдим ва тафовут нафрат туғдиражагини тушуниб олдим», бир куни эрталаб у ўзига ана шундай деди. Бу улуғ ҳақиқатни у энг алам қиладиган муваффақиятсизликларининг биридан сўнг пайқади. У бутун бир ҳафта давомида авлиёхон деб ном чиқарган талабалардан бирига яхши кўринишга ҳаракат қилиб юрарди.

Улар ҳовлида сайр қилишар экан, Жюльен итоатгўйлик билан ўша талабанинг ўлгудек зерикарли сафсатасига қулоқ солмоқда эди. Дабдурустдан ҳавони қора булут қоплади-ю, момақалди роқ гулдураб, чақмоқ чақди. Шунда авлиёхон талаба Жюльенни бор кучи билан ўзидан нари итариб, қичқирди:

– Менга қаранг, ўзинг учун ўл етим, деганлар! Мени чақмоқ уришини истамайман, Худо эса сизни ёндириб кул қилиши мумкин, чунки сиз Вольтер каби даҳрийсиз.

Жюльен ғазабдан тишларини гижирлатганича чақмоқ чақаётган осмонга тикилиб, хитоб қилди: «Баттар бўлай, бўрон пайтида ухлаб қолганим учун мени чақмоқ ура қолсин! Ҳай майли, бошқа бир художўйнинг кўнглини овлашга уришиб кўрамиз».

Кўнғироқ чалиниб, аббат Кастанэд олиб борадиган қиссас-ул анбиё дарси бошланди.

Аббат бугун оталарининг оғир меҳнати ва йўқ-силигидан ўлгудек қўрқиб кетган бу қишлоқи йигитларга уларнинг назарида қандайдир даҳшатли нарса бўлган ҳукумат фақат Худонинг ердаги сояси томонидан топширилгани учунгина амалий ва қонуний кучга эга эканлигини тушунтирмоқда эди.

– Худо йўлига ҳаётингизни бағишлаб, риёзат чексангиз, папанинг табаррук илтифотига мушарраф бўлғайсиз, сиз унинг қўлига асо бўлинг, – дея қўшимча қилди у, – ана шунда сиз бировнинг буйруғига бўйсунмайдиган ва ўзингизга ўзингиз бошлиқ бўладиган ажойиб ва сердаромад жойга эга бўласиз, бу жой сизга умрбод бериладурким, у ерда маошнинг учдан бирини ҳукуматдан олсангиз, қолган учдан иккисини сизнинг панд-насиҳатларингизга итоат этгувчи қавмингиз келтириб беради.

Дарсдан сўнг аббат Кастанэд синфдан чиқиб ҳовлида тўхтади, бугун дарсини зўр диққат-эътибор билан тинглаган шогирдлари уни ўраб олди.

– Чиндан ҳам руҳонийлар тўғрисида, – дерди у атрофини ўраб олган семинаристларга, – попи қандай бўлса, қавми ҳам шундай бўлади, деб жуда тўғри айтишган. Мен тоғда руҳонийси катта шаҳардаги дин пешволаридан ҳам кўпроқ даромад туширадиган баъзи қавмларни ўз кўзим билан кўрганман. У бўлади, бу бўлади, муллажиринг жонивор сувдай оқиб келаверади. Семиз хўроз, тухум, ёғ-гўшт ва ҳоказо ноз-неъматлар ҳақида гапирмай ҳам қўя қолайлик. У ерда руҳонийнинг олдига туншадиган одам бўлмайди, бирорта тўй-ҳашам усиз ўтмайди, аллада азиз, тўрвада майиз бўлиб юради у, хуллас, ҳурматини жойига қўйишади.

Жаноб Кастанэд хонасига кириб кетиши билан тўда тарқалиб, кичик-кичик гуруҳларга бўлиниб кетди. Жюльен бу гуруҳлардан бирортасига ҳам қўшилмади: талабалар, гўё у қўтир итдек, ундан ўзларини олиб қочишарди. У гуруҳлардаги талабаларнинг «дов ёки чув», деб галма-гал танга отишаётганини кўрди. Агар танга дов келса, ўртоқлари унга назр-ниёзи мўл бўлган қавмга эга бўлар экансиз, дейишарди.

Сўнгра турли ҳикоялар бошланди. Мана, аллақайси ёш бир руҳоний қўлини Инжилга қўйиб қасам ичганидан сўнг, бир йил ўтар-ўтмас кекса кюренинг оқсочига битта семиз қуённи туҳфа қилибди, шундан сўнг чол уни ўзига викарый қилибди. Орадан бир неча ой ўтгач, кекса кюре бандаликни бажо келтирибди-ю, ҳалиги йигит ажойиб қавмга эга бўлибди қўйибди. Бошқа биттаси эса жуда бой қавмдаги мункиллаб қолган кюрега усталик билан ўринбосар бўлиб олибди: у фалаж бўлиб қолган кекса кюре тановул қилгани

ўтирган заҳоти югуриб келар экан-да, жўжани қойилмақом қилиб кесиб бераркан.

Барча соҳалардаги ёш йигитлар каби семинаристлар ҳам бундай ҳийла-найрангларнинг кучини анча бўрттириб тасаввур қилишардики, зеро, бунинг ёш йигитлар хаёлини ўзига ром этадиган қандайдир фаройиб томони бор эди.

«Мен ҳам ўзимни шундай гапларга одатлантиришим керак», дея ўйларди Жюльен. Агар улар сосиска ёки бой қавмлар ҳақида сўзлашишмаса, гап черков таълимининг кундалик ишлари, епископлар билан префектлар, кюрелар билан мэрлар орасидаги ихтилоф тўғрисида кетарди. Ана шунда Жюльен уларнинг дилида яна бошқа бир Худо борлигини сезиб қолардики, у биринчисидан ҳам даҳшатлироқ ва қудратлироқ бўлиб, бу бошқа Худо папа эди. Улар ўзаро секингина, – ўшанда ҳам фақат жаноб Пирар эшитиб қолмаслигига ишончлари комил бўлганида, – папа ҳар бир префект, ҳар бир мэрни шахсан ўзи шу боисдангина тайинламайдики, бу ишни у черковнинг катта ўғли деб эълон қилган Франция қиролига топшириб қўйган, дея ивир-шивир гаплашиб юришарди.

Ана шунда Жюльеннинг хаёлига де Местрнинг ўзига яхши маълум бўлган папа ҳақидаги китоби ёрдамида обрў орттириш фикри келиб қолди. У чиндан ҳам ўртоқларини ҳайратга солди, бироқ бу унинг бошига яна фалокат келтирди. Талабаларга Жюльен уларнинг дунёқарашларини ўзларидан ҳам яхшироқ баён қилиб бергани ёқмади. Жаноб Шелан Жюльенга нисбатан ҳам, ўзига нисбатан ҳам катта эҳтиётсизликка йўл қўйган эди. Чол уни сафсата сотмай, тўғри фикр юритишга ўргатган эди-ю, аммо кичкина одам учун бундай одат жиноят ҳисобланишини айтмоқни унутганди, зеро, тўғри гап туққанингга ёқмайди.

Шундай қилиб, Жюльеннинг суҳандонлиги унинг учун янги жиноят бўлиб чиқди. Семинаристлар уни ғийбат қила-қила, алоҳа, унга нисбатан дилларидаги бутун даҳшатни изҳор қиладиган ном топишди: улар Жюльенга Мартин Лютер деб лақаб қўйишди. Ўзи фахрланиб юрадиган ўша иблисона мантиғи учун ҳам бу лақаб унга жуда мос келади, дейишарди улар.

Ёш семинаристлардан кўпчилигининг ранги Жюльенникидан тиниқроқ эди, кейин ундан чиройлироқ йигитлар ҳам бор эди-ю, бироқ унинг қўллари оппоқ бўлиб, у ўта озодаликка риоя қилиш одатини яшира олмасди.

Мазкур фазилат қаҳрамонимиз тақдир тақозоси билан тушиб қолган бу ҳасрат маҳфилида сираям мақтовга арзийдиган нарса ҳисобланмасди. Унинг атрофидаги исқирт қишлоқи йигитлар дарҳол Жюльенни ахлоқи бузуққа чиқариб қўйишди. Биз қаҳрамонимизнинг бошига тушган беҳисоб қийинчиликларни тасвирлайвериб, китобхоннинг жонига тегмоқчи эмасмиз. Масалан, бақувватроқ семинаристлардан баъзилари Жюльенни калтакламоқчи ҳам бўлдилар, шунда у темир циркуль билан қуролланиб, уни ишга солажагини ишора қилди. Ахир ишора чақимчи учун айтилган сўздек асосли далил бўла олмайди-да.

XXVIII

Санам юриши

Барчанинг қалби ларзага келган эди. Жонкуяр мўминларнинг ҳаракати билан чиройли қилиб безатилган ва қум сепилган торгина готик кўчаларга Тангрининг ўзи тушиб келгандек туюларди.

Юнз

Жюльен ўзини тентак ва арзимас бир одам қилиб кўрсатишга қанчалик уринмасин, бари бир ўқитувчиларга ёқмасди. «Ахир, ҳарқалай, – дея ўйларди у, – устозларимизнинг бари анча нозиктабиат одамлар, уларни минглаб кишилар орасидан бекорга танлаб олишмаган-ку. Нега энди менинг мўминлигим уларга таъсир қилмаяпти?» Жюльеннинг назарида, фақат биргина одам унинг ҳар нарсага ишонишга ҳозирлиги ва ўзини гўл қилиб кўрсатишга уриниши туфайли алдангандек туюларди. Бу одам соборда ўтказиладиган барча байрам маросимларининг бошқарувчиси аббат Ша Бернар эди. Мана, ўн беш йилдирки, нуқул унга соборнинг бош руҳонийси қилиб тайинлашни ваъда қилишарди, ҳозирча эса у семинарияда ваъз айтиш санъати курсини олиб борарди. Бу предметдан Жюльен бошиданоқ, ҳали кўзи очилмаган пайтдан буён деярли доим биринчи бўлиб келарди. Аббат Шанинг унга очиқдан-очиқ мурувват кўрсатиши ҳам ана шундан бошланган эди: у дам-бадам дарсдан сўнг Жюльеннинг қўлтиғидан дўстона тутиб, у билан боғда сайр қиларди.

«У мендан нима истайди?» дея ўйларди Жюльен. У аббатнинг собордаги диний ашқол-дашқоллар, ридо-жуббалар ҳақида соатлаб қилган ҳикояларини ҳайратга тушиб тингларди. Ёлғиз кимхоб

жуббанинг ўзи, мотам пайтлари кийиладиганини ҳисобга олмаганда, ўн етти дона экан. Қариб қолган маслаҳатчи хоним де Рюбампрэдан умид катта экан; тўқсон ёшли бу хоним ажойиб лион шойисидан тикилган зарбоф тўй либосларини қамида етмиш йилдан буён сақлаб келаркан.

– Бир тасаввур қилиб кўринг-а, дўстим, – дерди аббат Ша бирдан тўхтаб, завқ-шавқ билан кўзларини юмар экан, – ўша кўйлақлар таёқдай қотиб тураверади, зари шу қадар кўп! Безансондаги барча ҳурматга лойиқ одамларнинг айтишларича, маслаҳатчи хонимнинг васиятига биноан соборимизнинг хазинасига тантана пайтлари кийиладиган тўрт-беш байрам ридосидан ташқари яна ўн дона жубба кўшилар экан. Мен эса бундан ҳам кўпроғига умид қиламан, – дея кўшимча қиларди аббат Ша товушини пасайтириб, – маслаҳатчи хоним бизга яна саккиз дона тилла суви югуртирилган кумушдан ясалган қандил қолдирадилар, дея умид қилишга баъзи асослар бор. Айтишларича, қандилларни Бургундия герцоги Карл Шерюрак Италияда харид қилган эмиш, зеро, хонимнинг аждодларидан бири унинг сеvimли министри бўлган экан.

«Нега у бу увадалар ҳақида менга ҳикоя қиляпти? – ажабланарди Жюльен. – Қанча вақтдан бери усталик билан нимагадир тайёргарлик кўряпти-ку, лекин гапнинг индаллосини айтмаяпти. У менга ишонмаса керак. Чамамда, ўқитувчиларимизнинг ичида энг айёрига ўхшайди, уларнинг бирор икки ҳафтадан сўнг мақсадларини илғаб олса бўлади. Айтгандай, буни тушуниш мумкин; ахир ўн беш йилдан буён боёқишнинг иззат-нафси азият чекиб келади-да!»

Бир куни кечқурун қиличбозлик дарси пайтида Жюльенни аббат Пирарнинг ҳузурига чақиришди, аббат унга шундай деди:

– Эртага Лоши Масиҳо байрами. Жаноб аббат Ша Бернар соборни ясатишда сизнинг ёрдамингизга муҳтож, марҳамат қилиб унинг олдига боринг ва айтганларини бажаринг.

Лекин шу заҳоти аббат Пирар уни тўхтатиб, ҳамдардлик билан қўшимча қилди:

– Бу имкониятдан фойдаланиб, шаҳарни сайр қилиш ёки қилмаслик ҳақида ўзингиз ўйлаб кўринг.

– *Incedo per ignes* (Махфий душманларим бор), – дея жавоб қилди Жюльен.

Эртаси куни азонлаб Жюльен кўзини ерга тикканича, собор томон равона бўлди У атрофида уйғонаётган шаҳарнинг ғала-ғовури ва югур-югурини ҳис этгач, анча енгил тортди. Санам юришини кутиб, ҳамма ёқда уйларнинг пештоқларини безашмоқда эди. У семинарияда ўтказган бутун вақт унинг назарида бир дақиқа бўлиб кўринди. Йигит Вержи ҳақида ва ҳозир учратиб қолиши мумкин бўлган нозанин Аманда Бинэ тўғрисида ўйлай бошлади, чунки унинг қаҳвахонаси шундоқ йўлнинг устида эди. У сеvimли соборининг эшиги олдида турган аббат Ша Бернарни узоқдан кўрди; аббат чехраси қувноқ, кўзлари кулиб турадиган семиз бир киши эди. Бугун у гул-гул очилиб турарди.

– Сизни кутаётган эдим, бўтагинам! – дея қичқирди у Жюльен узоқдан кўринган заҳоти. – Хуш келибсиз! Бугун қаттиқ меҳнат қилмоғимизга тўғри келади, иш анча оғир бўлади, келинг, нонушта қилиб, куч йиғиб олайлик. Кейин соат ўнларда, сўнгги ибодат маҳали тановул қиламиз.

– Илтмос, тақсир, – деди вазминлик билан Жюльен, – мен бир сония ҳам ёлғиз қолмасам, девдим. Марҳаматингизни аямай эътибор берсангиз, – дея қўшимча қилди у бошлари узра қад кўтарган

минорадаги соатни кўрсатиб, – мен ҳузурингизга бир дақиқа кам бешда етиб келдим.

– Ҳа-а! Сиз ярамас семинаристларимиздан кўрқяпсизми? Улар ҳақида ўйлаб нима қиласиз? – деди аббат Ша. – Четида тикан ўсгани билан йўл ёмон бўлиб қолармиди? Йўловчи ўз йўли билан кетаверади, ёвуз тиканлар эса жойида шумшайиб тураверсин. Уларга эътибор қилманг, қани, қадрли дўстим, бўлмасам ишга киришайлик энди, ишга!

Аббат Ша, иш оғир бўлади, деб бекорга айтмаган экан. Кеча соборда тантанали дафн маросими бўлиб, шу боисдан байрамга тайёргарлик кўриш мумкин бўлмаган экан. Энди эса қандайдир икки-уч соат ичида уч қатор бўлиб саф тортган ва баландлиги ўн метрдан кўпроқ келадиган готик устунларнинг ҳаммасига бошдан-оёқ қирмизи Дамашқ матосидан ўраб чиқмоқ керак эди. Жаноб епископ шу ишни деб Париждан, почта каретасида келиши учун йўлқирасини тўлаб, тўрт нафар қопламачи чақиртирган эди. Бироқ бу жаноблар, ўзлари ҳамма ишни бажаришга улгурмаётган бўлсалар-да, безансонлик уқувсиз ҳамкасбларига ёрдам бериш ўрнига, кесатиқ гаплар билан уларни баттар гангитиб қўймоқда эдилар.

Жюльен нарвонга ўзи чиқмаса бўлмаслигини тундунди, унинг чаққонлиги ана шу ерда асқатди. У маҳаллий қопламачиларга раҳбарлик қила бошлади. Аббат Ша унинг қандай чапдастлик билан бир нарвондан тушиб, иккинчи нарвонга чиқишини завқ билан томоша қиларди. Ҳамма устунларга Дамашқ матоси ўраб бўлингач, асосий меҳроб тепасидаги катта тахтиравонга беш боғлам юмшоқ парни қандай қилиб ўрнатишни муҳокама қила бошлашди. Тахтиравоннинг заррин ёғоч чамбари итальян мрамаридан ясалган саккизта баланд устунга ўрнатилган эди. Аммо тахт тепасига – тах-

тиравон ўртасига етиб олиш учун эски ёғоч бўғотдан юриб ўтмоқ лозим бўларди. Бўғотнинг тўсинлари эса эҳтимол, қурт еган бўлиб, у ердан ўн беш метрча баландликда осилиб турарди.

Парижлик димоғдор қопламачилар бу муаллақ йўлкани кўргач, анча попуклари пасайиб қолди; улар тахтиравонга қараб-қараб қўйишганича баҳслашишар, муҳокама қилишар, бироқ бирортасининг ҳам тепага чиқишга юраги дов бермас эди. Жюльен пар боғламларни шартта қўлига олиб, нарвондан физиллаганича тепага чиқиб кетди. Йигит уларни жуда усталик билан чамбарнинг ўзига, тахтиравоннинг қоқ ўртасига ўрнаштириб қўйди. Жюльен нарвондан пастга тушгач, аббат Ша Бернар уни қучоқлаб олди.

– Optime¹, – дея қичқирди меҳрибон бақалоқ. – Мен буни албатта ҳазрати бузрукнинг ўзларига гапириб бераман.

Соат ўнда улар хурсандчилик билан нонушта қилишди. Аббат Ша илгари ҳеч қачон ўз черковини шу қадар безатилган ҳолда кўрмаган эди.

– Шу денг, бўтагинам, – дерди у Жюльенга, – волидаи муҳтарамам бу мўътабар ибодатхонада стул ижарага бериш билан шуғулланганлар, шу боисдан ҳам мени маълум даражада, бу ажойиб бино боқиб катта қилган, десам ҳам бўлади. Робеспьернинг террори бизни хонавайрон этди, бироқ мен, ўшанда ёшим саккизда эди, хонадонларга бориб ўқиладиган ибодатларда хизмат қила бошлагандим, ибодат кунлари эса менга овқат беришарди. Жуббани ҳеч ким мендан яхшироқ ўрай олмасди: баъзан денг, бирорта ҳам заррин попути қайрилиб қолмасди. Наполеон тоат-ибодат қилишга қайта ижозат берганидан сўнг, мен бу мўътабар митрополияда назоратчилик қилиш бахтига муяссар бўлдим. Йилига беш марта у менинг кўз ўнгимда

¹ Бағоят аъло. (лот.)

ана шундай зеб-зийнатлар билан ясатилади. Лекин ҳеч қачон у бугунгидек кўркам бўлмаганди, Дамашқ матолари ҳеч қачон устунларга бу қадар чиройли қилиб ўралмаганди.

«Мана ҳозир у, ниҳоят, менга сирини айтади, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Ўзи ҳақида гапира бошладими, демак, ҳозир кўнглидагини тўкиб солади!» Бироқ ҳаяжонланиб турганига қарамай, аббат бирорта ҳам бемулоҳаза сўз айтмади. «Бўлмасам анчагина меҳнат қилди. Хурсанд бўлишини айтмай-сизми! – дея ўйлади Жюльен. – Винониям талайгина ичди. Мана бунга одам деса бўлади! Ибрат олсам арзийди! Дарҳол мукофотлансин!» (Бу иборани Жюльен кекса табибдан ўрганиб олган эди.)

Жюльен епископ бошчилик қиладиган тантанали маросимда иштирок этмоқ учун ридосини киймоқчи бўлди.

– Ўғрилар-чи, азизим, ўғрилар-чи! – дея қичқирди шунда аббат Ша. – Сиз уларни ўйламайсиз ҳам! Ҳамма санам юришига жўнаса, черков бўм-бўш бўлиб қолади, шунда сиз билан мен қўриқчилик қилмоғимиз лозим бўлади. Кейин устунларнинг пастига ўралган манави заррин кимхобларнинг фақат бир-икки парчасигина етишмаса бир нави. Ахир бу кимсан де Рюбампрэ хонимнинг туҳфаси-я. Бу кимхоб унга қиролнинг машҳур аждодидан мерос қолган, зари соф олтин-а, азизим! – дея завқ билан шивирлаб қўшимча қилди аббат Жюльеннинг қулоғига. – Ҳеч қандай аралашмаси йўқ! Мен сизга сўл қанотни кузатиб туришни топшираман, у ердан ҳеч қаёққа жилманг. Мен эса ўнг қанот билан бош нефга¹ кўз-қулоқ бўлиб тураман. Яна тавбахоналарга ҳам яхшилаб диққат қилинг: ўғриларнинг айғоқчилари, анави бузуқ хотинлар худди

¹ Неф – бинонинг устунлар қатори билан ажратилган қисми. (тарж.)

ўша ерга яширинишади ва сизнинг алаҳсиб қолишингизни кутишади.

У гапини тугатиши биланоқ соат чоракам ўн иккига занг чалди. Ва шу заҳоти катта қўнғироқ бонг урди: у қаттиқ даранглаб акс садо берар, бошқа қўнғироқлар унга жўр бўлишар эди. Бу дабдабали садолар Жюльенни ўзига маҳлиё қилиб қўйди. Унинг хаёли гўё қафасдан қутулиб чиққан қушдек юксак-юксакларга парвоз этиб кетди.

Иоанн чўқинтирувчи кийимидаги норасида болалар муқаддас туҳфалар олдига сочиб юборган атиргул япроқлари ва бухўрнинг хушбўй ҳидидан йигит баттар завқланди.

Қўнғироқнинг улуғвор садоларини эшитиб, Жюльен бу ҳар бирига эллик сантиметрдан ҳақ тўланадиган йигирма кишининг меҳнати эканлигини, уларга эса, эҳтимол қавмдан ўн беш-йигирма чоғлиқ одам ёрдам бераётганидан бўлак ҳеч нарса ни ўйламаслиги лозим эди. У яна арқонлар анча чириб қолганини, ҳавозаларнинг путури кетганини, қўнғироқнинг ўзи ҳам хатарли эканини, зеро, у ҳар икки юз йилда бир марта қулаб туришини ҳам ўйлаб кўрмоғи лозим эди, йигит тагин жом урувчиларнинг маошини бирор йўл билан қисқартириш, ёхуд уларнинг меҳнати эвазига ёрлиқ биланми, ёки дарёдан сув бағишлагандек, черковнинг хайр-эҳсонидан бошқа бирор нарса биланми ҳақ тўлашни ҳам ўйлаб кўрса ёмон бўлмасди. Шунда черков хазинасига зиён тегмаган бўларди.

Бироқ шундай доно фикрларга берилиш ўрнига Жюльеннинг кўнгли манави улуғвор садолардан кўтарилиб, осмону фалакда кезиб юарди. Ундан ҳеч қачон яхши поп ҳам, уддабурон бошлиқ ҳам чиқмаса керак! Сал нарсагаям оғзи қулоғига етадиган кишидан дурустроқ одам чиқади дейсизми? Наридан борса рассом бўлади-да. Ана шу ерда Жюль-

еннинг ўзига бино қўйиши кўзга яққол ташланади. Жюльеннинг ўрнида семинариядаги ўртоқлари бўлганида, турган гап, эллик одамдан кўпроғи соборнинг катта қўнғироғи садосини эшитгач, жом урувчига қандай маош тўланишидан бўлак ҳеч нимани ўйламаган бўларди. Ахир улар халқ нафрати ва яқобинчиликдан ўлгудек қўрқишади, чунки яқобинчилар ҳар бир хонадонда топилади, деявериб уларнинг жонини олиб қўйишган ва шу боисдан улар воқеликка тўғри баҳо беришни ўрганиб олишган эди. Улар Барем¹ каби гениал пухталик билан ибодат қилувчиларнинг кўнгли қай даражада ийиши жом урувчиларга тўланаётган маршга арзиш ёки арзимаслигини чамалаб кўра бошларди. Бироқ: агар Жюльен соборнинг моддий манфаати тўғрисида ўйлаган тақдирда ҳам унинг хаёли бари бир бошқа томонга олиб қочган бўларди: у, чамаси, черков учун қирқ франкни тежаб қолишнинг эвини қиларди-ю, лекин йигирма беш сантимлик сарф-харажатдан қочиб имкони-ятини қўлдан бой берарди.

Қуёш чарақлаб турган ажойиб кунда оломон шаҳар маъмуллари бир-бирларидан ўтишга ҳаракат қилиб қурдирган чиройли муваққат меҳроблар олдида тўхтаётган Безансон бўйлаб силжиб борар экан, черков сув қуйгандек жимжит эди. Унинг ичи гира-шира ва салқин эди. Ҳамма ёқни гуллар ва бухўрнинг ёқимли ҳиди тутиб кетганди.

Бу сукунат, ёлғизлик ва черковнинг кенг залларидаги салқиндан Жюльенни ширин мудроқ босди. У бинонинг бошқа қанотини назорат қилиб

¹ Барем (1709 йилда вафот этган) – элементар арифметика дарслигининг муаллифи. Ушбу дарсликдан шу қадар кенг фойдаланилган эдики, оқибатда Баремнинг номи турдош отга айланиб кетган; «Барем санъати» – арифметика ёки «ҳисоб-китоб илми».

юрган аббат Шанинг безовта қилишидан чўчимасди. Ўзига кузатиб туриш топширилган сўл қанотда аста сайр қилиб юрар экан, унинг руҳи омонат жисмини деярли тарк этган эди. Жюльен мутлақо хотиржам эди, у тавбахоналарда бир неча тақводор аёллардан бўлак ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилганди; шу тобда унинг кўзлари очиқ эди-ю, аммо ҳеч нимани кўрмасди.

Аммо у яхши кийинган икки аёлнинг тиз чўкиб турганини кўргач, бир оз ҳушига келди: улардан бири тавбахонада, иккинчиси эса шундоқ ёнгинасида, пастаккина курсичада ибодат қилмоқда эди. У шу тобда кўзлари ҳеч нимани кўрмаса ҳам дафъатан у, ё ўзига топширилган вазифа масъулиятиданми, ёки аёлларнинг хушбичимлигига қойил қолганиданми, тавбахонада ҳозир руҳоний йўқлигини эслаб қолди. «Қизиқ, – дея хаёлидан ўтказди у, – шу қадар художўй эканлар, нега бу башанг хонимлар ҳозир кўчадаги меҳроблардан бири олдидан ибодат қилишмаяпти? Агар бу хонимлар асилзода бўлишса, у ҳолда нега бирорта балконда, ҳамманинг кўз ўнгида савлат тўкиб ўтиришмади? Кўйлагининг баданига чиройли ёпишиб туришини қаранг! Нақадар гўзал экан-а!» Шуларни дилдан ўтказар экан, йигит аёлларнинг юзини кўриш умидида қадамини секинлатди.

Тавбахонада тиз чўкиб турган аёл бу сув сепгандай жимжитликда Жюльеннинг қадам товушини эшитиб, аста бошини ўтириб қаради. Шундан сўнг у бирдан қичқириб юборди-ю, ҳушидан кетди.

Ҳушидан кетгач, у чалқанчасига йиқила бошлаган эди, шундоқ орқасида ўтирган дугонаси унга ёрдамга отилди. Шу заҳоти Жюльен йиқилиб тушаётган хонимнинг елкаси ва бўйнини кўриб қолди. Унинг кўзи ўзига яхши таниш бўлган ажойиб дурлар шодасига тушди. У де Реналь хонимнинг соч-

ларини таниганидан сўнг ҳоли не кечганини билсангиз эди! Бу ўша эди. Дугонаси йиқилиб тушмаслиги учун унинг бошини суяб турган аёл эса Дервиль хоним эди. Жюльен эс-ҳушини йўқотиб, улар томон отилди. Агар Жюльен вақтида уларни суяб қолмаганида, де Реналь хоним ўз оғирлиги билан дугонасини ҳам йиқитиб юборган бўларди. У ўз елкасида де Реналь хонимнинг орқага ташланган бошини, унинг мурданикидек оппоқ оқариб кетган чехрасини кўрди. Йигит Дервиль хонимга уни тўқима стулга суянтириб ўтқазишда ёрдамлашиб юборди.

Дервиль хоним ўтирилиб қаради-ю, шундан кейингина уни таниб қолди.

– Кетинг, тақсир, дарҳол кетинг! – деди у ғазабнок оҳангда. – У сизни кўрмаса бўлгани. Сизни кўриб даҳшатга тушмайдимми ахир, – сизни танимасдан илгари қандай бахтли эди-я. Ахлоқи бузуқ одам экансиз. Кетинг! Заррача номусингиз бўлса, дарҳол кетинг бу ердан.

Бу гап шундай бир амирона оҳангда айтилган, Жюльен эса шу қадар эсанкираб қолган ва эс-ҳушини йўқотган эдики, у дарҳол нари кетди. «У доим мендан нафратланарди», дея ўйлади у Дервиль хоним ҳақида.

Худди шу пайт черковда оломон олдида келаётган попларнинг пингилаб оят ўқиши эшитилди: санам юриши иштирокчилари қайтиб келмоқда эди. Аббат Ша Бернар бир неча бор Жюльенни чақирди; аммо йигит унинг овозини эшитмади; ниҳоят, аббат Жюльеннинг олдига келиб, рамақда жони қолган йигитни қўлидан ушлади-да, уни бекиниб турган устун ортидан олиб чиқди. У Жюльенни епископга таништирамоқчи эди.

– Мазангиз қочибди, бўтагинам, – деди у Жюльеннинг ранги докадек оқариб, деярли қимираш-

га мажоли етмай турганини кўргач. – Бугун жуда кўп ишлаб юбордингиз. – Шундай дея аббат унинг қўлтиғидан тутди. – Қани юринг, сув сепувчи ўтирадиган манави курсида, менинг орқамда ўтирасиз, мен эса сизни пана қилиб тураман. (Улар энди черковга кираверишда, катга эшик ёнида туришарди.) Тинчланинг, ҳазрати бузрук етиб келгунларига қадар ҳали йигирма дақиқа вақтингиз бор. Ўзингизга келишга ҳаракат қилинг, ҳазрати бузрук ўтаётганларида, мен сизни суяб турғизаман, ёшим бир жойга бориб қолган бўлса-да, ўзим жуда бақувватман.

Бироқ епископ кўринганида, Жюльен шу қадар титраб турардики, аббат Ша уни епископга таништириш ниятидан воз кечишга мажбур бўлди.

– Хафа бўлманг, бўтам, – деди у йигитга, – мен яна бир мавридини топарман.

Кечқурун аббат семинария ибодатхонасига ўн қадоқ шам элтиб беришни буюрди. Унинг айтишича, бу шамларни ўз вақтида жуда эпчиллик билан ўчирган Жюльен тежаб қолган эмиш. Бу гапга ишониш қийин эди. Бечора йигитнинг ўзи шу тобда ўчиб қолган шамни эслатарди, у де Реналь хонимни кўрганидан сўнг бутунлай эс-ҳушини йўқотиб қўйганди.

XXIX

Биринчи ғалаба

*У ўз замонасини, ўз ўлкасини
яхши ўрганиб олди, энди унинг
егани олдида, емагани ортида
бўлади*

«Даракчи»

Бир куни эрталаб қаттиққўл аббат Пирар уни ҳузурига чақириб қолганида Жюльен соборда содир бўлган ўша воқеадан сўнг ҳамон ўзига келолмай, чуқур хаёлга чўмиб юрган эди.

– Ҳозиргина жаноб аббат Ша Бернардан хат олдим, мактубида у сизни жуда мақтабди. Айтишим мумкинки, сизнинг хулқ-атворингиздан бирмунча хурсандман. Гарчи бу хислатларингиз дарҳол кўзга ташланмаса-да, сиз жуда эҳтиётсизлик билан бемулоҳаза иш қиласиз. Лекин шу билан бирга юрагингиз тоза ва ҳатто олижанобдурсиз, ақлидрокингиз ҳам тийрак. Хуллас, сизда алақандай истеъдод учқунларини кўраётирманким, уни кадрламоқ даркор бўлади.

Мен шу ерда ўн беш йил заҳмат чекдим, энди мазкур маҳфилни тарк этмоққа мажбурмен: менинг жиноятим шундан иборатки, семинаристларни ўз ҳолига қўйиб бердим ва сиз менга тавбахонада айтган махфий жамиятларни на рағбатлантирдим, на таъқиб этдим. Бироқ бу ердан жўнаб кетмоқдан аввал сизга бирор яхшилик қилсам дейман. Агар яхдонингиздан топилган ўша қарта – Аманда Бинэнинг манзили бўлмаганида мен икки ой бурун сизнинг гамингизни еган бўлардим. Мен сизни Таврот ва Инжил бўйича репетитор этиб тайинлайман.

Қалби миннатдорчилик туйғусига тўлиб-тошган Жюльен Худоба шукрона келтирмоқ учун аввал

тиз чўкмоқчи бўлди-ю, бироқ юраги самимийроқ бўлишга даъват этди. У аббат Пирарнинг ёнига келди-да, унинг қўлини ўпди.

– Бу нимаси бўлди? – дея қичқирди жаҳл билан директор, аммо Жюльеннинг кўзларидаги ифода ҳозирги қилган ишидан анча кўпроқ нарса ҳақида ҳикоя қилмоқда эди.

Аллақачонлардан бери нозик руҳий кечинмаларни учратмай қўйган аббат Пирар унга ғоят ажабланиб қараб турарди. Унинг бундай узоқ тикилиши директорнинг дилидагини сездириб қўйди: унинг товуши қалтираб кетди.

– Ҳа, ҳа, бўтам, мен сенга меҳр қўйиб қолдим. Худо шоҳид, беихтиёр шундай бўлди. Менинг бурчим адолатли бўлмоқлик, мен ҳеч кимдан нафратланмаслигим ҳам, ҳеч кимни суймаслигим ҳам даркор. Келажакда ҳаётинг оғир бўлади. Сенда пасткаш кишиларга ҳақорат бўлиб туюладиган хислатларни сезадурман. Ҳасад ва бўҳтон сени умрбод таъқиб этади. Тақдир сени қаёққа йўлламасин, тенгдошларинг сендан доим нафратландилар, агар ҳатто сенга ўзларини дўст қилиб кўрсатган тақдирларида ҳам фақат сени ҳалок этмоқ ниятида шундай қиладилар. Сенга фақат бир нарса ёрдам қилиши мумкин: ўзингга бино қўйганинг учун жазо тариқасида сенга нисбатан муқаррар равишда нафрат кўзғатадиган хислатлар инъом этган Худодан бўлак ҳеч кимга суянма. Сенинг ахлоқинг ҳар қандай таъналардан юқори бўлмоғи лозим – сен учун ягона нажот йўли ана шунда. Агар ҳақиқатга оғишмай риоя қилсанг, душманларинг бир кун эмас-бир кун албатта забун бўлмай.

Жюльен илиқ сўз эшитмаганига шу қадар кўп вақт бўлган эдики, – майли, бу ожизлигини кечирамиз, – кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди.

Аббат Пирар унинг елкасидан қучиб, бағрига босди, шу тобда иккови ҳам ҳузур қилаётган эди.

Жюльен қувончидан ўзини қўярга жой топа олмай қолди, бу қаҳрамонимиз эришган биринчи ғалаба бўлиб, ундан келиб чиқадиган имтиёзлар эса бениҳоя улкан эди. Фақат кўп ойлар давомида бир дақиқа ҳам ёлғиз қола олмай, юмшоқроқ қилиб айтганда ярамас, кўп ўринларда эса тоқат қилиб бўлмайдиган даражада жирканч синфдошлари орасида яшашга маҳкум этилган одамгина бунинг қадрига етарди. Уларнинг бақириб-чақирришларининг ўзи сезгир одамни жинни қилиб қўйиши мумкин эди. Ўпкадан Худо берган, қорни тўқ, тоза кийинган бу хизматкорлар ўз севинчларини қичқириб изҳор қилганларидагина кўнгиллари жойига тушарди.

Энди Жюльен ёлғиз ёки деярли ёлғиз ўзи, бошқалардан тахминан бир соат кейин овқатланарди. Унда боғнинг калити бўлиб, йигит у ерда ҳеч ким бўлмаган пайтлари сайр қилиши мумкин эди.

Жюльен энди ўзидан камроқ нафратлана бошлаганларини кўриб, жуда ҳайрон бўлди, у бўлса, аксинча баттарроқ ёмон кўриб қолишса керак, деб ўйлаган эди. Энди талабалар унинг гапга аралашмай юришини аҳмоқона манманлик деб ҳисобламай қўйгандилар, бўлмасам у ана шу ҳаммага аён бўлган хислати туфайли ўзига озмунча душман орттирдими! Унинг атрофида яшайдиган бу тўпори йигитларга Жюльеннинг одам ёқтирмаслиги энди ўз қадр-қимматини билиш бўлиб туюларди. Бора-бора ундан деярли нафратланмай қўйдилар, айниқса энди унинг шогирдлари бўлиб қолган ва Жюльен жуда назокат билан муомала қиладиган пастки курс семинаристлари аёлга ихлос қўя бошлаган эдилар. Аста-секин унинг тарафдорлари ҳам

пайдо бўла бошлади, уни Мартин Лютер деб аташ эса энди ноўрин ҳазил ҳисобланарди.

Лекин унинг дўстлари, душманларини санаб ўтиришдан не ҳожат? Буларнинг бари қабоҳатдан нарига ўтмайди, бизнинг тасвиримиз эса ҳаққоний бўлгани сайин қабиҳроқ бўлиб бораверади. Аммо халқнинг ахлоқини тарбиялаш билан фақат шулар шуғулланади-ку, уларсиз халқнинг аҳволи не кечади? Бирор кун келиб газета попнинг ўрнини боса олармикин?

Жюльен репетитор қилиб тайинланганидан буён семинария директори у билан гувоҳарсиз гаплашишдан ўзини олиб қочиб юрди. Бу унинг эҳтиёткорлиги эди. Бу эҳтиёткорлик ўзи учун ҳам, шогирд учун ҳам фойдали бўлса-да, аввало, синов эди. Қаттиққўл янсенист аббат Пирар, агар бирорта одам сенинг назарингда баъзи фазилатларга эга бўлса, унинг орзу-мақсадлари йўлига тўсиқ қўйиш керак, деган қоидага қаттиқ амал қиларди. Унингча, агар ўша одамнинг фазилатлари ҳақиқий бўлса, у барча тўсиқларни енгиб ўта оларди.

Ов мавсуми бошланди. Фуке Жюльеннинг оиласи номидан семинарияга кийик билан тўнғиз юборишни лозим топди. Ов қилинган бу ҳайвонларни йўлакка, ошхона билан емакхона ўртасига қўйишди. Семинаристлар тановул қилгани кета туриб, уларни ўша ерда кўришди. Талабалар уларни қандай қизиқиш билан томоша қилганларини бир кўрсангиз эди! Тўнғиз, ҳатто ўлик ҳолда ҳам пастки синф семинаристларининг юрагини ёрарди, улар кўрқа-писа унинг қозиқ тишини ушлаб кўришарди. Бутун ҳафта давомида барча семинаристлар ана шу нимталарни гапириб юришди.

Жюльеннинг оиласини жамиятнинг ҳурмат қилиниши лозим бўлган табақасига қўшиб қўйган бу тухфа унга нисбатан бўлган ҳасад ва нафрат-

га қақшатқич зарба берди. Жюльен бойлик билан эъзозланадиган устунлик ҳуқуқига эришди. Яхши ўқийдиган семинаристлардан Шазель ва бошқалар унга хушомад қила бошладилар ва ҳатто, бошидан ота-онасининг бадавлат эканлигини маълум қилмай, уларни пулга нисбатан беихтиёр ҳурматсизлик қилишга мажбур этгани учун Жюльендан ўп-калаб ҳам юрдилар.

Бу пайтда рекрут сафарбарлиги ўтаётган бўлиб, Жюльен семинарист сифатида ҳарбий хизматдан озод қилинган эди. Йигит бунини эшитгач, қаттиқ изтиробга тушди. «Мана, йигирма йил муқаддам мени қаҳрамонлик майдонига бошлаши мумкин бўлган шу дақиқа ҳам мен учун бутунлай ўтди-кетди!»

Бир куни у ёлғиз ўзи семинария боғида сайр қилиб юриб, деворни тузатаётган гишт терувчиларнинг суҳбатини эшитиб қолди.

– Мана, бизнинг навбатимиз ҳам келди. Янги чақириқ эълон қилишибди.

– Ҳа, анависи бўлганида жон деб бораверардик-а! Бугун гишт терувчи бўлсанг, эртасига офицер бўлиб кетардинг, ҳатто генерал ҳам бўлиш мумкин эди, шунақасиям бўлган, дейишади.

– Энди, оғайни, бунақаси бўлмайди! Аскарликка фақат ялангоёқлар боришади. Муллажиринги бўлганлар уйда қолишади.

– Фақир бўлиб туғилган умрбод фақирлигича қолаверади, бор гап шу, ошна.

– Уни ўлди дейишади, шу гап ростмикин? – дея гапга аралашди учинчи гишт терувчи.

– Бу гапни, ошна, ҳамёни катгалар тўқиб чиқаришган! Бўлмасам-чи, роса юрагини олиб қўйган эди-да уларнинг.

– Унинг даврини олгину ҳозирги даврни қара, осмон билан ер дейсан! Таажжуб, маршаллари-

нинг ўзи унга хиёнат қилишди-я! Дунёда шунақа сотқинлар ҳам бўлар экан-да!

Бу суҳбат Жюльенга бирмунча тасалли берди. У йўлида давом этар экан, хўрсиниб, ўзича:

*«Мана у, ягона подшоҳ,
Эл эъзозлар унинг арвоҳин»*

дея такрорларди.

Имтиҳонлар пайти келди. Жюльен жуда яхши жавоб берарди: у ҳатто Шазель ҳам ўзининг барча билимларини намойиш қилишга ҳаракат қилаётганини яққол кўриб турарди.

Биринчи куни ўша машҳур катта викарий де Фрилер томонидан тайинланган жаноб имтиҳон олувчилар ўзларига аббат Пирарнинг севимли шогирди деб айтишган анави Жюльен Сорелни рўйхатнинг биринчи, ҳеч бўлмаса иккинчи сатрига ёзишга мажбур эканликларидан роса таъблари тирриқ бўлди. Семинарияда, Жюльен бош имтиҳон варақасида ҳам барча фанлардан биринчи ўринга чиқади, демак, епископ ҳазратларининг уйдаги зиёфатга ташриф буюриш шарафига ҳам у муяссар бўлади, дея баҳс бойлашмоқда эди.

Бироқ сўнгги имтиҳон пайти у азиз-авлиёларга доир саволга жавоб бераётганида, бир маккор руҳоний унга авлиё Иероним ва унинг Цицеронга бўлган иштиёқи тўғрисида бир неча савол берди-да, сўнгра Горацій, Вргилий ва бошқа мажусий шоирлар ижоди ҳақида гап очди. Жюльен ўртоқларига билдирмай бу муаллифларнинг кўплаб шеърларини ёд олган эди. У ўз муваффақиятидан руҳланиб, қаерда турганини унутиб қўйди ва имтиҳон олувчининг такрорий саволига жавобан илҳом билан Гораційнинг қасидаларини ёддан ўқиб, уларни изоҳлаб бера бошлади. Имтиҳон олув-

чи илҳомланиб шеър ўқиётган Жюльенни йигирма дақиқага ўз ҳолига қўйиб берди-да, сўнг бирдан ғазабли тус олиб, шундай нопок ишга вақтини бекор сарфлагани ҳамда миясини наҳс ва бефойда ғоялар билан булғатгани учун унга қаттиқ танбеҳ бера бошлади.

– Мен аҳмоқман, тақсир, сиз мутлақо ҳақсиз, – дея жавоб қилди Жюльен итоаткорлик билан, ниҳоят, ўзига қандай фириб берганларини тушуниб.

Имтиҳон олувчининг бундай ҳийласи ҳатто семинаристларга ҳам пасткашлик бўлиб туюлди-ю, бироқ Безансонда махфий жамиятларнинг бутун бир шохобчасини йўлга қўйган ва Парижга юбориб турадиган маълумотлари билан судьялар, префектлар ва ҳатто гарнизон штабининг олий бошлиқларини ҳам зир титратадиган маккор одам, аббат де Фрилер жаноблари учун қудратли қўллари билан Жюльеннинг исми қаршисига «198» рақамини ёзиб қўйишга халал бермади. Аббат шу йўл билан ўз душмани, янсенист Пирарнинг таъбинини тирриқ қилиш имконияти туғилиб қолганидан хурсанд эди.

Мана, ўн йилдирки, жаноб де Фрилер қўлидан келган ҳамма ишларни қилиб, уни семинария директори лавозимидан туширишга ҳаракат қилиб юрарди. Аббат Пирар Жюльенга ўргатган ахлоқ қоидаларига ўзи ҳам амал қиларди, у софдил ва диёнатли бўлиб, ифвогарлик билан шуғулланмас ва ўз вазифасини сидқидилдан бажарар эди. Аммо бахтга қарши, Тангри уни баджаҳл қилиб яратган эдики, бундай одамлар ранж-алам ва нафратдан қаттиқ изтироб чекадилар. Унга нисбатан айтилган ҳақоратли гаплардан бирортаси ҳам бу оташқалб одамда из қолдирмай ўтмасди. У шу пайтга қадар ҳам юз марта истеъфога чиққан бўларди-ю, бироқ

Тангри белгилаб берган бу лавозимда ҳақиқатан ҳам фойда келтираётганига сидқидилдан ишонарди. «Мен мунофиқлик ва бутпарастлик йўлига ров соляпман», дерди у ўзига-ўзи.

Имтиҳонлар бошланган пайтга келиб у Жюльен билан икки ойча гаплашмай юрган эди, бироқ имтиҳон натижалари ҳақида расмий билдириш хати олиб, назарида семинариянинг фахри ҳисобланган ўз шогирдининг исми қаршисида «198» рақамини кўргач, тоби қочиб, бир ҳафтача кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Бу қаттиққўл одам энди зийраклик билан Жюльенга кўз-қулоқ бўлиб туришдангина таскин топмоқда эди. У Жюльенда на кек сақлаш, на ўч олиш истаги, на руҳан тушкунлик аломатлари борлигига ишонч ҳосил қилгач, терисига сифмай кетди.

Орадан бир неча ҳафта ўтгач, Жюльеннинг номига хат келди. Йигит уни кўрди-ю, аъзойи баданида титроқ турди: конвертга Париж муҳри босилган эди. «Ниҳоят, де Реналь хоним менга бир вақтлар берган ваъдасини эслабди», дея хаёлидан ўтказди у. Поль Сорель деб имзо чеккан ва ўзини унинг қариндоши деб атаган қандайдир жаноб Жюльенга беш юз франклик чек юборибди. Хатда, агар Жюльен машҳур лотин муаллифларини бундан буён ҳам шундай иштиёқ билан ўрганаверса, ҳар йили шунчадан пул олиб туражаги айтилган эди.

«Ҳа, бу де Реналь хоним, бу ўшанинг меҳрибонлиги! – дея кўнгли ийиб ўйларди Жюльен. – У менга тасалли бермоқчи бўлибди, лекин нега бирорта ҳам дўстона сўз ёзмабди?»

Йигит бу хат хусусида қаттиқ янглишган эди; ўз дугонаси Дервиль хонимнинг таъсирига тушиб қолган де Реналь хоним шу кунларда ўз қилмишидан қаттиқ пушаймон бўлиб юрган эди. У бутун ҳаётини тубдан ўзгартириб юборган бу ажойиб

йигитни баъзан беихтиёр эслаб қоларди-ю, бироқ унга мактуб йўллашга журъат этмасди.

Агар семинария тили билан гапиришга жазм этадиган бўлсак, биз эҳтимол бу беш юз франкнинг пайдо бўлишини мўъжиза деб тан олардик ва бу туҳфани Жюльенга инъом этмоқ учун тақдир қурол қилиб танлаган жаноб де Фрилернинг ўзлари юборган бўлса керак, деб айтган бўлардик.

Бундан ўн икки йил муқаддам жаноб аббат де Фрилер Безансон шаҳрига қўлида кичкина бир чамадон билан кириб келган эди. Айтишларича, ўшанда унинг буд-шуди ана шу чамадонга жо бўлган экан. Энди эса у шу атрофдаги энг бадавлат помешчиклардан бири бўлиб қолган эди. Аста-секин бойиш жараёнида у аллақайси ер-мулкнинг ярмини сотиб олган экан, ўша мулкнинг қолган ярми эса мерос тариқасида жаноб де ля Молга ўтибди. Ана шу ер-мулк бу муҳтарам зотлар орасида катта тортишувнинг келиб чиқишига сабаб бўлибди.

Ўзининг Париждаги нуфузи ва саройдаги лавозимларига қарамай, жаноб маркиз де ля Моль Безансонда, айтишларича, префектларни ишга қўйиб, ишдан оладиган катта викарийга қарши кураш олиб бориш анча хавфли эканини сезиб қолди. Бироқ бюджетда назарда тутилган бирор қулайроқ баҳона билан ўзига эллик минг мукофот пули ундириб олиб, қандайдир эллик минг франк учун аббат де Фрилер билан тортишувга чек қўйиш ўрнига маркиз ўз сўзида қаттиқ туриб олди. У ўзини ҳақ деб ҳисобларди: нақадар мустаҳкам далил бу – ҳақлик!

Лекин марҳамат қилиб бизга бир нарсани айтинг-чи, дунёда одам қилиши, ҳаётда ўз йўлини топиб олишига кўмаклашиб юбориши лозим бўлган ўғли ёки бирор қариндоши топилмайдиган судья зоти бормикин ўзи?

Зеро, бу ҳақиқатни кўзи кўр одам ҳам уқиб оломоғи учун жаноб аббат де Фрилер суднинг биринчи ҳукмини ўз фойдасига чиқаришга эришганидан сўнг орадан бир ҳафта ўтгач, епископ ҳазратларининг каретасида ўз адвокати олдига бориб, унга ўз қўли билан Фаҳрий Легион хочини топширди. Рақиб томоннинг бундай қатъий ҳаракатидан бирмунча эсанкираб қолган ва адвокатларининг ҳали-замон таслим бўлишидан чўчиган маркиз де ля Моль маслаҳат сўраб аббат Шеланга мурожаат қилди, у эса ўз навбатида, маркизга жаноб Пирарни тавсия этди.

Биз баён этаётган воқеалар содир бўлганида уларнинг орасидаги муносабат бир неча йилдан бери давом этиб келаётган эди. Жаноб Пирар бу ишга жон-жаҳди билан киришиб кетди. Маркизнинг адвокатлари билан муттасил учрашиб турар экан, аббат унинг даъвосини яхшилаб ўрганиб чиқди ва маркизнинг ҳақлигига ишонч ҳосил қилгач, қудратли катта викарийга қарши курашда очиқдан-очиқ жаноб де ля Моль тарафини олди. Бу беадаблик жаноб де Фрилернинг иззат-нафсига қаттиқ тегди. Келиб-келиб қандайдир арзимас янсенист унга қарши чиқиб ўтирса-я!

– Ўзини қудратли деб ҳисоблайдиган манави сарой асилзодаларининг ҳолини бир кўринг, – дерди аббат де Фрилер ўзининг яқин дўстларига. – Жаноб де ля Моль ўзларининг безансонлик агентларига арзимас бир хоч олиб беришни ҳам лозим топмадилар, агар уни ишдан олиб ташлашса, парво ҳам қилмайдилар. Бўлмасам, бу муҳтарам пэр, менга ёзишларича, ҳар ҳафтада канда қилмай зангори тасмаларини тақиб олиб, адлия министрининг ким бўлишидан қатъи назар, унинг меҳмонхонасига ташриф буюрар эканлар.

Аббат Пирарнинг барча ҳаракатларига қарамай, жаноб де ля Моль, гарчи адлия министри билан, хусусан, унинг идораси билан доим яхши муносабатда бўлса-да, олти йиллик уринишлардан сўнг фақат даъволашишда бутунлай енгилмади холос.

Иккови ҳам сидқидилдан шуғулланаётган шу иш юзасидан аббат Пирар билан мунтазам хат ёзишиб турар экан, маркиз охир-оқибатда аббатнинг зукко ақлига қойил қолди. Аста-секин, жамиятда тутган ўринларидаги улкан тафовутга қарамай, уларнинг ёзишмалари дўстона руҳ касб этди. Аббат Пирар турли йўллар билан зуғум ўтказиб, уни истеъфога чиқишга мажбур этмоқчи эканликларини маркизга хабар қилди. Унинг фикрича, Жюльен учун атайлаб ўйланган жирканч фирибгарликдан газаби қайнаган аббат бу воқеани бошдан-оёқ маркизга ёзиб юборди.

Ўзининг ниҳоятда бадавлат эканлигига қарамай бу мансабдор сира ҳам хасис эмасди. Шу пайтга қадар у даъволашув туфайли қилинган почта харажатларининг ўрнини қоплаш учун аббат Пирарни бир оз пул олишга кўндиролмай келарди. Ана шунда унинг миясига аббатнинг севимли шогирдига беш юз франк юбориш фикри келиб қолди.

Жаноб де ля Моль ҳатто ўз қўли билан илова хати ҳам ёзиб юборди. Шундан сўнг у аббатнинг ўзи ҳақида ҳам эслади.

Кунлардан бир кун аббат Пирар бир энлик хат олди, хатда ундан бир муҳим иш юзасидан Безансон қасабаларидан биридаги аллақайси меҳмонхонага дарҳол етиб келишни илтимос қилишганди. Меҳмонхонада уни жаноб де ля Молнинг иш бошқарувчиси қарши олди.

– Жаноб маркиз менга ўз кареталарини сизнинг ихтиёрингизга бериб қўйишни топширдилар,

– деди унга бошқарувчи. – У киши, сиз манави хат билан танишиб чиққанингиздан сўнг, тўрт-беш кунлардан кейин Парижга жўнашдан бош тортма-сангиз керак, деб умид қиладилар. Сиз белгилаш-ни лозим топган муҳлат ичида эса, мен жаноб мар-кизнинг шу ердаги, Франш-Контэдаги ер-мулкларини айланиб чиқаман. Шундан сўнг, сиз истаган пайтда Парижга жўнаймиз.

Хат қисқагина эди:

«Менинг қадрли аббатим, ўша провинциал гал-валарининг баридан қутулинг-да, Парижнинг му-саффо ҳавосидан нафас олиш учун бу ерга келинг. Сизга ўз экипажимни юборяпман – Сизнинг қаро-рингизни тўрт кун кутишни буюрдим. Ўзим эса Сизни Парижда сешанба кунигача кутаман. Па-рижнинг шундоқ ёнгинасида жойлашган ажойиб приходлардан бирини Сизнинг тасарруфингизда қолдирмоқ учун Сиздан, тақсир, биргина «ҳа» де-ган сўзни кутишяпти. Бўлажак қавмингиз ора-сидаги энг бадавлат одам Сизни ҳеч қачон кўрган эмас, бироқ унинг Сизга нақадар содиқ эканини тасаввур ҳам қила олмайсиз, бу одамнинг кимли-гини билмоқчи бўлсангиз, у маркиз де ля Моль».

Қаттиққўл аббат Пирар, ўзи ҳам билмаган ҳолда, душманларга тўлиб-тошган ўз семинария-сини жуда яхши кўрарди, мана ўн беш йилдир-ки, унинг бутун фикр-хаёли ана шу семинарияга бағишланган эди. Жаноб де ля Молнинг мактуби аббатга худди уни офир, лекин муқаррар операция қилиш учун келган жарроҳдек таъсир этди. Уни ишдан олишлари аниқ эди. Аббат бошқарувчи би-лан уч кундан сўнг учрашишга келишиб олди.

Қирқ саккиз соат давомида у жуда иккиланиб юрди. Ниҳоят, аббат жаноб де ля Молга хат ёзди ва

епископ ҳазратларига мактуб битди. Мактуб экклезиастик услубнинг ҳақиқий дурдонаси бўлди-ю, бироқ хиёл узунроқ чиқди. Чуқур ҳурмат-эҳтиром билан суғорилган бундай бежирим иборалардан яхшироғини ўйлаб топиш амримаҳол эди. Бироқ жаноб де Фрилерни ўз бошлиғи олдида бирор соат мушкул аҳволга солиш учун мўлжалланган бу мактубда жиддий шикоят учун барча асослар бутун тафсилотлари билан баён этилганди. Бу зуғумларга, тирноқ орасидан кир излашларгача аббат олти йилдан буён бардош бериб келар экан. Лекин ахири епархияни тарк этмоққа жазм қилибди.

Унинг омборидан ўтин ўғирлашар экан, итини заҳарлашибди ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Мактубни ёзиб тугатгач, аббат барча семинаристлар қатори соат саккизда ухлайдиган Жюльенни уйғотиб келишни буюрди.

– Епископнинг саройи қаерда жойлашганини биласизми? – дея мурожаат қилди у Жюльенга соф лотин тилида. – Бу мактубни ҳазрати бузрукка элтиб берасиз. Сизни бўрилар галасига юбораётганимни яширмайман. Сиз фақат кўз ва қулоқ бўлмоғингиз даркор. Жавобларингизда ҳеч қандай ёлғонга йўл қўйманг, лекин савол берувчи одам сизга зиён келтирса, эҳтимол, чин кўнгилдан хурсанд бўлишини ҳам унутманг. Бу маконни тарк этмоқдан аввал сизга шундай синовдан ўтмоққа имконият бераётганимдан бағоят хурсандман, бўтам. Зеро, сиз элтиб берадиган ушбу мактуб менинг истеъфога чиқмоқ ҳақидаги аризам эканлигини сиздан сир тутмоқчи эмасман.

Жюльен турган жойида қотиб қолди. У аббат Пирарга қаттиқ меҳр қўйган эди. Шу тобда Жюльеннинг эҳтиёткорлиги унга: «Бу ҳалол одам семинариядан кетгач, Исо қалби партияси мени қувғин

қилади ва эҳтимол, бутунлай ҳайдаб юборди», дея беҳуда таъкидламоқда эди.

У ўзи ҳақида ўйлай олмасди. Жюльен тараддудга тушиб қолганди, чунки у устозига бир гап айтмоқчи эди-ю, бироқ уни оғир ботмайдиган қилиб айтишнинг йўлини тополмай гаранг бўлиб турарди.

– Хўш, нима гап, дўстгинам? Нега кетмай турибсиз?

– Гап шундаки, – деди ийманибгина Жюльен, – эшитишимча, сиз семинарияда шунча йил раҳбарлик қилиб сира пул жамғармаган экансиз. Менинг эса олти юз франк пулим бор...

Кўзёшлари гапиришга халал бермоқда эди.

– Бу ҳам эътиборга олинади, – дея совуққина жавоб қилди семинариянинг собиқ директори. – Саройга тезроқ жўнанг, вақт ҳам кеч бўлиб қолди.

Тасодифан бу кеча епископ қабулхонасида жаноб аббат де Фрилер навбатчи экан. Ҳазрати бузрукнинг ўзлари эса префектурадаги зиёфатга кетган эканлар. Шундай қилиб, Жюльен мактубни жаноб де Фрилернинг ўзига топширди, бироқ йигит унинг кимлигидан беҳабар эди, албатта.

Жюльен аббатнинг епископ номига ёзилган хатни такалуфсизлик билан очганини кўриб, ҳайратга тушди. Катта викарийнинг чиройли юзида аввалига хурсандлик, таажжуб акс этди, кейин эса ташвишли бир ифода пайдо бўлди. Аббат мактубни ўқир экан, унинг ҳуснига қойил қолган Жюльен унга яхшилаб разм солишга улгурди. Агар юз тузилишининг аллақайси жиҳатларида ўтакетган қувлик акс этиб турмаганида, бу аббат жуда саLOBATЛИ кўриниши мумкин эди. Мабодо у ўзининг чиройли юзидаги ифодани бир лаҳзагина унутса, ёлғончилиги ҳам сезилиб қоладигандек туюларди. Унинг олдинга туртиб чиққан бурни ажойиб тўғри

чизиқ ҳосил қиларди-ю, бироқ бахтга қарши бу басавлат чехрани тулкининг тумшугига ўхшатиб қўярди. Хонаси келганда шуни ҳам қайд қилмоғимиз керакки, жаноб Пирарнинг истеъфосига ғоят қизиқиб қолган аббат жуда башанг кийинган эди. Илгари бирорта ҳам руҳонийнинг бундай кийинганини кўрмаган Жюльенга бу ҳол жуда ёқиб тушди.

Орадан анча вақт ўтганидан сўнг Жюльен аббат де Фрилернинг алоҳида истеъдоди нимадан иборат эканлигини билиб олди. У ўз епископи, Парижда яшашга ўрганиб қолган ва Безансонда ўзини худди сургун қилингандек ҳис этадиган ширинсўз қариянинг кўнглини овлашга уста экан. Епископнинг кўзи ожиз бўлиб, балиқдан пиширилган таомларни жонидан ҳам яхши кўраркан. Аббат де Фрилер эса епископ ҳазратлари тановул қилаётганида, балиқ қилтаноқларини олиб ташлаб бераркан.

Жюльен истеъфо ҳақидаги аризани қайта ўқиб чиқаётган аббатга индамай тикилиб турар экан, дафъатан эшик шарақлаб очилди. Хонага шоша-пиша башанг кийинган малай кириб келди. Йигит эшик томон ўтирилиб қарашга аранг улгурди: у кўксига хоч осган жиккаккина чолни кўрди. Жюльен дарҳол тиз чўкди-ю, икки букилиб таъзим қилди; епископ унга қараб мулойим жилмайганича ўтиб кетди. Хушрўй аббат епископнинг ортидан ичкари кириб кетди-ю, қабулхонада ёлғиз ўзи қолган Жюльен атрофидаги ҳашаматни бемалол томоша қила бошлади.

Узоқ муҳожирлик машаққатларидан зукко ақли чиниққан Безансон епископи етмиш беш ёшга борган қария бўлиб, у ўн йилдан сўнг нима бўлиши ҳақида мутлақо ташвиш қилмасди.

– Кўзлари тийрак анави семинарист ким бўлди?
– дея сўради епископ. – Ахир улар менинг уста-

вимга биноан аллақачон ётган бўлишлари керак эмасмиди?

– Кафолат бериб айтишим мумкинки, бунисининг кўзида уйқудан асар ҳам йўқ, ҳазрати бузрук. У бизга бағоят муҳим хабар келтирди: епархиянгизда қолган ягона янсенист истеъфога чиқиш ҳақида ариза берибди. Ниҳоят, анави ярамас аббат Пирар ундан нима исташларини тушунибди.

– Шунақами! – деди қувлик билан жилмайиб епископ. – Баҳс бойлашим мумкин, сиз унинг ўрнига танлаган одамингиз аббатга сира ҳам тенг келолмайди. Шу боисдан ҳам, сиз бундай одамларнинг қадрига етмоғингиз учун мен уни эртага тушлик зиёфатга таклиф қиламан.

Катта викарий янги директор ҳақида гап очмоқчи бўлди. Бироқ бугун иш билан шуғулланишга хуши бўлмаган прелат унга қараб деди:

– Бошқасининг келишига ижозат этмоқдан аввал мана бунисининг қандай кетишини бир кўрайлик-чи. Анави семинаристни бу ёққа чақиринг, норасиданинг тили ҳақиқатни сўйлагай.

Жюльенни чақиринди. «Ҳозир икки инквизиторга дучор бўламан», дея ўйлади у. Йигит қалбида илгари сира ҳам бундай жасорат ҳис этмаганди.

У хонага кириб келганида жаноб Валенодан ҳам башангроқ кийинган икки норғул хизматкор епископ ҳазратларини ечинтиришмоқда эди. Прелат аббат Пирар ҳақида гап очишдан аввал Жюльеннинг ўқишдаги муваффақиятлари тўғрисида сўрашни лозим топди. У догматикадан бир неча савол берди-ю, йигитнинг жавобларини эшитгач, лол бўлиб қолди. Сўнгра у Вергилий, Гораций ва Цицеронлар ижоди ҳақида савол берди. «Ана шу муаллифлар менга панд беришганди, ўшаларни деб бир юз тўқсон саккизинчи ўринни олгандим,

– дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Энди қўрқадиган жойим йўқ, ўзимизни кўрсатишга уриниб кўрамиз». У чиндан ҳам ўзини кўрсата олди, класикларни ўзи ҳам жуда яхши биладиган прелат қойил қолди.

Префектурадаги зиёфат чоғида машҳур бир қиз Магдалина ҳақидаги дoston¹ни ўқиган эди. Кўнгли адабиёт тўғрисида суҳбат қуришни истаб турган епископ Гораційнинг бой ёки камбағал ўтганини семинарист билан берилиб муҳокама қилар экан, тезда аббат Пирарни ҳам, ўзининг барча ишларини ҳам унутиб қўйди. Прелат у ёки бу қасидани ёддан ўқир экан, баъзан хотираси панд бериб тутилиб қоларди, ана шунда Жюльен камсуқумлик билан шеърни келган жойидан давом эттириб, охиригача ўқиб берарди. Епископни айниқса бу ўринда Жюльеннинг суҳбат руҳидан чиқиб кетмай, лотин тилидаги йигирма ёки ўттиз шеърни, худди семинариядаги кундалик ишлар ҳақида ҳикоя қилаётгандек, ўзини эркин тутиб ўқиб бергани ҳайратга солди. Улар Вергилий ҳақида узоқ гаплашиб ўтиришди. Суҳбат охирида прелат ёш семинаристни мақтаб қўйишдан ўзини тутиб тура олмади.

– Сиз илму фанда катта муваффақиятларга эришибсиз.

– Ҳазрати бузрук, – дея жавоб қилди унга Жюльен, – семинариянгиз сизга яна бир юз тўқсон етти та мақтовингизга муносиб ўқувчини тақдим этиши мумкин.

– Бу нима деганингиз? – сўради прелат бундай рақамдан ҳайратга тушиб.

¹ Магдалина ҳақидаги дoston – Стендаль, чамаси, француз шоираси Дельфина Ге (эрга теккач де Жирарден фамилиясини қабул қилган. (1804–1855) қаламига мансуб «Магдалина» дostonини назарда тутган бўлса керак.

– Сиз ҳазрати бузрукларига маълум қилиш ша-
рафига муяссар бўлган бу гапни расмий гувоҳнома
билан тасдиқлашим мумкин. Бу йилги семинария
имтиҳонларида мени ҳозир ҳазрати бузруклари-
нинг мақтовига мушарраф этган худди шу фан-
лардан жавоб бериб, бир юз тўқсон саккизинчи
ўринни олдим.

– А-а! Демак, бу аббат Пирарнинг севимли шо-
гирди экан-да! – дея хитоб қилди епископ кула-ку-
ла, жаноб де Фрилерга қараб қўяр экан. – Ўзиям
шунақа бўлса керак, деб ўйлаган эдик. Лекин бу
ҳалол уруш. Шундай эмасми, дўстгинам, – дея
қўшимча қилди у Жюльенга қараб, – сизни бу ёққа
юбориш учун ҳойнаҳой ётган жойингиздан турға-
зишган бўлишса керак-а?

– Ҳа, ҳазрати бузруклари. Мен, Лоши Масиҳо
байрами хуни соборни безашда жаноб аббат Ша
Бернарга ёрдам бериш учун борганимни мустасно
қилганда, умрим бино бўлиб семинариядан ёлғиз
ўзим чиққан эмасман.

– Optime, – деди епископ. – Демак, ўша пар
боғламларини тахтиравон чамбарига ўрнатиб,
жасорат кўрсатган одам сиз экансиз-да! Мен ҳар
йили уларни кўрганимда сесканиб тушаман ва бу
пар боғламлари бирорта одамнинг бошига етмаса
эди, деб қўрқаман. Дўстгинам, шу кетишда сиз
ҳали жуда ўсасиз. Бироқ мен сизнинг, шубҳасиз,
ажойиб мартабага эришишингизда гов бўлмоқчи
ва сизни очдан ўлдирмоқчи эмасман.

Шундай дея епископ бисквит билан май келти-
ришни буюрди. Жюльен ҳузур қилиб бу таомлар-
дан татиб кўра бошлади. Аббат де Фрилер эса ун-
дан ҳам ўтиб тушди, зеро, у одамларнинг севиниб,
иштаҳа билан тановул қилишлари епископга ёқи-
шини яхши биларди.

Кечанинг шундай кўнгилли ўтаётганидан борган сайин мамнун бўлиб бораётган прелат Жюльен билан черков тарихи ҳақида гаплашмоқчи бўлди-ю, дарҳол Жюльен уни тушунмаётганини сизди. Шундан сўнг у Константин давридаги Рим империясида ҳукм сурган урф-одатлар ҳақида сўз очди. Мажусийликнинг сўнгги даврига ҳам XIX асрда ҳаётдан ҳафсаласи пир бўлиб, зерикаётган кўпгина кишиларни эзиб турувчи руҳий безовталиқ ва гумонсираш хос эди. Епископ Жюльен ҳатто Тацитнинг номини ҳам эшитмаганини кўрди.

У шу муносабат билан ўз ҳайратини изҳор қилган эди, Жюльен соддагина қилиб семинария кутубхонасида бу муаллифнинг асарлари йўқлигини айтди.

– Аҳ, шунақа денг, яхши, буни эшитишдан жуда хурсандман, – деди қувноқлик билан епископ. – Сиз мушқулимни осон қилдингиз: ўн дақиқадан бери, сиз туфайли бугунги кечанинг кўнгилли ўтгани учун сизни қандай хурсанд қилсам экан, деб бошим қотаётган эди. Ўз семинариямда ўқийдиган талабанинг олим бўлиб чиқишини сира кутмаган эдим. Гарчанд бу руҳонийларга хос туҳфа бўлмаса-да, сизга Тацитни совға қилмоқчиман.

Прелат ажойиб муқовали саккиз томни келтиришни буюрди-да, биринчи томнинг биринчи бетига лотин тилида Жюльен Сорелга мукофот тариқасида илтифотли ҳадянома ёзиб берди. Епископ лотин тилини нозик томонларигача билиши билан фахрланиб юрарди. Хайрлаша туриб, у Жюльенга бутун суҳбатдан фарқли ўлароқ жуда жиддий оҳангда деди:

– Йигитча, агар ўзингизни оқилона тутсангиз, вақт-соати келиб менинг епархиямдаги энги яхши приходни тасарруфингизга оласиз; бу приход ме-

нинг саройимдан узоқ бўлмайди, албатта. Лекин оқил бўлмоқ лозим.

Тацитнинг томларини кўтариб олган Жюльен епископ саройидан таажжубланиб чиқиб кетганида вақт ярим кеча бўлган эди.

Ҳазрати бузрук унга аббат Пирар ҳақида бир оғиз ҳам сўз айтмади. Лекин Жюльенни ҳаммасидан ҳам кўпроқ епископнинг беқиёс назокати ҳайрон қолдирди. У илгари хуштабиатлик ўзини шундай эркин тутиш билан уйғунлашиб келишини ҳатто тасаввур ҳам қилолмасди. Йигит уни тоқатсизланиб кутаётган қовоғи солиқ аббат Пирарни кўрганида епископ билан унинг ўртасидаги тафовутдан беихтиёр ҳайратга тушди.

– *Quid tibi dixerunt* (Сенга нима дейишди)? – дея қичқириб сўради аббат уни узоқдан кўрган заҳоти.

Жюльен епископ билан суҳбатини лотин тилида хиёл тутилиб ҳикоя қила бошлади.

– Французчалаб гапиринг ва ҳазрати бузрук айтган гапларнинг барини оқизмай-томизмай айтиб беринг, – деди семинариянинг собиқ директори одатдаги кўрслиги билан.

– Епископдан ёш семинаристга хўп ғалати совға бўлибди-ку! – дея тўнғиллади у Тацитнинг ажойиб томларини варақлар экан. Шу тобда четига зарҳал югуртирилган бу китоблар уни даҳшатга солаётгандек туюларди.

Барча тафсилотлари билан тўла ҳисоботни эшитиб бўлгач, севимли шогирдига хужрасига бориш учун ижозат этганида кечаси соат икки бўлган эди.

– Тацитингизнинг ҳазрати бузрук ҳадянома ёзган биринчи томини менга қолдиринг, – деди у Жюльенга. – Бу лотинча жумла мен кетганимдан сўнг мазкур маҳфилда сиз учун балогардон бўлади. *Erit, fili mi, successor meus tanquam leo quaerens quet devoret* (Зеро сен учун, бўтам, менинг ўрнимга

келган одам кимни ютиб юборишни билмай ҳай-қирадиган шернинг ўзгинаси бўлмай).

Эртаси куни эрталаб Жюльен ўртоқларининг унга жуда галати муомала қилишаётганини сезиб қолди. Бунга жавобан у баттар тумтайиб олди. «Мана, – дея ҳаёлидан ўтказди у, – жаноб Пирарнинг истеъфога чиқишининг оқибати ҳам сезилиб қолди. Бунини энди ҳамма билади, мен эса унинг севимли шогирди ҳисобланаман. Уларнинг муомаласида қандайдир ичиқоралик бор». Бироқ Жюльен бу ичиқораликнинг нимадан иборат эканини сира англай олмасди. Аксинча, семинария ётоқхонаси бўйлаб ўтиб борар экан, ўзига қадалган нигоҳларда у нафратдан асар ҳам сезмасди. «Бу қанақаси бўлди? Бирорта тузоқ бўлса керак. Ҳай майли, эҳтиёт бўламиз». Ниҳоят веррьерлик ёш семинарист қиқирлаб кулганича унга: «Cornelii Taciti oroga omnia» (Тацит асарларининг тўлиқ тўплами), – деди.

Баланд овоз билан айтилган бу сўзларни эшитгач, барча Жюльенни епископнинг ажойиб совғаси билангина эмас, балки у билан икки соат суҳбатлашиб ўтириш шарафига муяссар бўлгани билан ҳам табриклай кетди. Ҳамма гап уларга майда-чуйда-сигача маълум экан. Шу дақиқадан эътиборан ҳеч ким унга ҳасад қилишга журъат этмай қўйди: унга очикдан-очик хушомад қила бошлашди; кечагина у билан ниҳоятда кеккайиб гаплашган аббат Кастанэдининг ўзи Жюльеннинг қўлтиғидан олиб, уни уйига нонуштага таклиф қилди.

Бироқ фалак Жюльенга жуда ёмон бир феъл ато этганди: бу тўпори йигитларнинг сурбетлиги унга қанча азоб берган бўлса, энди уларнинг тилёғламалик қилиши шунча нафратини қўзғар ва кўнглига мутлақо ёқмас эди.

Пешинга яқин аббат Пирар ўз шоғирдлари билан хайрлашар экан, уларга жиддий панд-насиҳат билан муружоат қилишни лозим топди.

– Сизлар бу дунёдаги иззат-эҳтиромга, ижтимоий устунликка интиласизларми, ҳукамолик қилиш қонунлари устидан кулиш ва одамларни адолатга хилоф равишда ҳақорат этиш лаззати сизларни йўлдан оздирадими? Ёки охиратингизни ўйлайсизми? Орангиздаги энг ялқов талаба ҳам кўзини очса бас, у бу икки йўлни яққол кўра олади.

У семинариядан остона ҳатлаб чиқиши билан Исонинг Муқаддас қалби партиясидан бўлган тақводорлар ибодатхона томон югурдилар ва: «Минг қатла шукрим, ўзингга, Худо», дея куйлай бошладилар. Бутун семинариядо бирорта ҳам тирик жон собиқ директорнинг панд-насиҳатларини жиддий қабул қилмади. «Истеъфога чиқиш осонми ахир», дейишарди улар бир-бирларига қараб. Бирорта ҳам семинарист ўзини турли йирик таъминотчилар билан иш юритишга имкон берадиган лавозимдан ўз хоҳиши ила воз кечишга ишонадиган даражада гўл ҳисобламас эди. Аббат Пирар Безансоннинг энг яхши меҳмонхонасига кўчиб ўтди ва йўқ ишларини баҳона қилиб, у ерда икки кун туришга қарор қилди.

Епископ уни тушки овқатга таклиф этди ва катта викарий де Фрилернинг жиғига тегмоқ ниятида аббат Пирарга ўзини кўрсатиш учун имкон беришга ҳаракат қилди. Улар овқатдан сўнг шарбат ичиб ўтиришган эди, туйқусиндан аббат Пирарнинг пойтахтдан ўн беш чақирим наридаги ажойиб Н... приходига ишга тайинлангани ҳақида Париждан хабар келиб қолди. Меҳрибон прелат уни чин кўнгилдан табриклади. Бу воқеалардан у нозик бир сиёсат борлигини уқди, бундан унинг кўнгли очилиб, дилида аббатнинг истеъдодига таҳ-

син ўқиди. У жаноб Пирарга лотин тилида ажойиб аттестация ёзиб берди, тўнғиллаб норозилигини баён этишга журъат этган аббат де Фрилерга эса жим ўтиришни буюрди.

Кечқурун епископ ўз қувончини ҳикоя қилиб бермоқ учун маркиза де Рюбампрэнинг уйига жўнади. Безансондаги бутун киборлар жамияти бу ажойиб янгиликдан лол қолган эди. Бу ғайритабиий мурувватдан барчанинг боши қотиб қолган эди. Аббат Пирарни, эҳтимол, епископ бўлиб кетар, деб башорат ҳам қила бошладилар. Фаросатлироқ кишилар, жаноб де ля Моль министр қилиб кўтарилган бўлса керак, деб ўйладилар ва ҳатто бу кеча жамиятда виқор билан пайдо бўлишни лозим топган аббат де Фрилернинг маҳобати устидан кулишга ҳам журъат этдилар.

Эртаси куни эрталаб аббат Пирарнинг ортидан одамлар эргашиб юришди: у маркизнинг ишлари бўйича суд томон юриб борар экан, дўкондорлар эшикдан бошларини чиқариб қарашарди, судда уни биринчи марта хушмуомалалик билан қабул қилишди. Ўзи кўрган нарсалардан жуда газаби қайнаган қаттиққўл янсенист маркиз де ля Моль учун танлаган адвокатлар билан алламаҳалгача маслаҳатлашиб ўтирди-да, сўнгра Парижга жўнади. Аббат каретага қадар кузатиб борган ва ундаги гербларни завқ билан томоша қилган икки-уч мактабдош дўстига семинарияни ўн беш йил давомида бошқарганидан сўнг Безансондан атиги беш юз йигирма франк билан жўнаётгани, – у жамғара олган маблағнинг бори шу эканлигини айтишдан ўзини тийиб тура олмади. Дўстлари кўзларига ёш олганларича у билан қучоқлашиб хайрлашдилар-да, сўнгра бир-бирларига қараб: «Меҳрибон аббат шу ёлғонни айтмаса ҳам бўларди. Ахир бу кулгили-ку», дейишди.

Пул деганда ўзларини томдан ташлайдиган бу пасткаш одамлар аббат Пирар олти йил давомида ёлғиз ўзи, ҳеч кимнинг ёрдамисиз Мария Алекок, Исонинг Муқаддас қалби партияси, иезуитлар ва ўз епископига қарши кураш олиб борар экан, фақат ўзининг юксак софдиллигидангина мадад олганини тушунишга қодир эмасдилар.

XXX

Шуҳратпараст

Ягона олижаноб унвон – бу герцоглик унвони, маркиз – бунинг қандайдир кулгили томони бор, лекин оғзингиздан герцог сўзи чиққан заҳоти ҳамма беихтиёр ўгирилиб қарайди.

«Эдинбург шарҳловчиси»

Аббат маркизнинг соф оқсуякларга хос қиёфаси ва шу билан бирга қандайдир ҳазил-мутойибага мойил гапларидан қаттиқ ҳайратга тушди. Дарвоқе, бўлажак министр уни акобирларга хос бўлган, юзаки қараганда жуда боадабу, лекин тушунадиган одам учун ҳақорат бўлиб туюладиган сертакаллуф мулозаматларсиз қабул қилди. Бу мулозаматлар вақтни бекорга сарфлаш бўларди, маркиз эса жиддий ишларда анчайин муҳим роль ўйнарди ва шу боисдан ҳам вақтни бекорга сарфлай олмасди.

Мана, ярим йилдирки, у йирик бир сиёсий ўйин олиб борарди. Бу ўйин кабинетни муайян бир таркибда тузилиши учун қирол билан мамлакатни ризолик беришга мажбур этиши, кабинет эса бунинг учун миннатдорчилик тариқасида унга герцог унвони бериши лозим эди.

Кўп йиллар давомида маркиз ўзининг безансонлик адвокатидан Франш-Контэдаги суд сансалор-

лиги ҳақида аниқ бир ҳисобот талаб қилиб беҳуда овора бўлиб келарди. Бироқ машҳур адвокат ўзи ҳам тушунмайдиган нарсани маркизга қандай қилиб ҳам тушунтира оларди дейсиз?

Аббат унга топширган бир парча қоғоз масалага бутунлай ойдинлик киритди-қўйди.

– Азизим аббат, – деди унга маркиз беш дақиқага етар-етмас вақт ичида одоб юзасидан ҳол-аҳвол сўраб ва шахсий табиатдаги савол-жавобларга чек қўйиб, – азизим аббат, мен ўзимнинг барчага маълум хотиржамлигимга қарамай, оддийгина, лекин шу билан бирга анча муҳим бўлган икки нарса – ўзимнинг оилам ва ўзимнинг ишларим билан шуғулланишга сира ҳам вақт топа олмайман. Оиламнинг аҳволи тўғрисида ғамхўрлик қиламан ва бу маънода имкониятларим жуда катта. Шу билан бирга, ўз ҳузур-ҳаловатим тўғрисида ҳам ўйлайман, бу эса бўлак барча ишлардан юқорироқ турмоғи лозим, албатта. Ҳарқалай, менинг назаримда шундай бўлиши керак, – дея қўшимча қилди у аббат Пирарнинг ҳайратга тушганини сезгач. Гарчи аббат андишали одам бўлса-да, у маркиздек бир чол одамнинг ўз ҳузур-ҳаловати тўғрисида шундай очикдан-очик гапиришидан ҳайрон бўлиб қолганди.

– Тўғри, Парижда ҳам заҳматкашлар бор, – дея сўзида давом этди эътиборли мансабдор, – лекин улар бешинчи қаватнинг аллақасерида истиқомат қилишади. Агар мен бирорта одамни ўзимга яқин қилиб олсам, у шу заҳоти иккинчи қаватдан турар-жой олади, унинг хотини эса ўзига қабул куни белгилайди: бошқача қилиб айтганда, унинг барча меҳнати, барча ғайрат-шижоати оқсуяк бўлиб олишга ёки шундай бўлиб кўринишга қаратилади. Ризқ-рўз ҳақида ўйламай қўйган дақиқадан эътиборан бу уларнинг ягона ташвишига айланади.

Менинг суд процессларим ва ҳатто, аниқроқ қилиб айтганда, ҳар бир процессим учун алоҳида адвокатларим борки, улар ўлиб-тирилиб ишлайдилар: мана, биттаси икки кун илгари сил касалидан вафот этди. Лекин менинг умумий ишларим учун, буни бир тасаввур қилиб кўринг-а, тақсир, мана уч йилдирки, ёзишмаларимни олиб боришга жазм этгач, қилаётган иши ҳақида хиёл бўлса-да жиддийроқ ўйлаб кўрадиган одам тополмай гаранг бўлиб юрибман. Лекин бу гапларнинг бари шунчаки муқаддима холос.

Мен сизни ҳурмат қиламан ва ишонч билан айтишим мумкинки, гарчи биринчи марта кўриб турган бўлсам-да, яхши кўраман. Менинг котибим бўлишни ва бунинг учун саккиз минг франк ёки ундан икки баробар кўпроқ маош олишни истайсизми? Мен бундан яна фойда ҳам кўраман, гапимга ишонаверинг. Шу билан бир қаторда мен ўша ажойиб приходяингиз биз бир-биримиздан ажралиб кетишни истаб қолгунимизга қадар ўз номингизда қолишининг ҳам гамини еб қўяман.

Аббат бу таклифни рад этди-ю, бироқ суҳбатнинг охирида, маркизнинг қандай мушқул аҳволга тушиб қолаётганини аниқ тасаввур этгач, миясига бир фикр келиб қолди.

– Менинг семинариямда, – деди у маркизга, – бир бечора йигит қолди. Агар янглишмасам, энди уни қаттиқ қувғинга солишса керак. Яхшиям у оддий талаба эмас, бўлмасам уни алақачон in расега (монастирь зиндонига) ташлашган бўларди.

Шу пайтга қадар ўша йигит фақат лотин тили билан муқаддас диний китобларни ўрганиб келди, лекин бир кун келиб у ё ажойиб воиз ёки аллома руҳоний бўлиб етишиши мумкин. Унинг ким бўлишини билмайман, лекин юрагида муқаддас ўт бор, у жуда ўсиб кетса ажаб эмас. Агар бирор кун

келиб, бизда иш ва одамларга муносабати хиёл бўлса-да, сизникига ўхшайдиган киши епископ қилиб тайинланса, унинг эътиборини шу йигитга қаратмоқчи бўлиб юрган эдим.

– Ўша йигитчангиз қайси табақадан ўзи?

– Уни бир тоғлик дурадгорнинг ўғли, дейишади. Лекин, менимча, у бирорта бадавлат одамнинг ниқоҳсиз хотиндан туғилган фарзанди бўлса керак. Бир куни унинг, – имзосизмиди ёки бировнинг имзоси қўйилганмиди, аниқ эсимда йўқ, – беш юз франклик чек илова қилинган хат олганини кўрган бор.

– А! Бу Жюльен Сорел-ку, – деди маркиз.

– Унинг исмини қаёқдан биласиз? – дея сўради таажжубланган аббат ва шу заҳоти ўз саволидан хижолат чекиб, жимиб қолди.

– Буни мен сизга айтмайман, – деди жавобан маркиз унинг хижолатда қолганини сезиб.

– Хўш, гап бундай! – дея давом этди аббат. – Уни тарбиялаб котиб қилиб олсангиз бўлармиди, ўзи жуда ғайратли ва боақл йигит, хуллас, уриниб кўришингизга арзийди.

– Нега уриниб кўрмас эканман? – деди жавобан маркиз. – Лекин у полиция бошлиғи ёки бошқа бирортанинг порасига учиб, бу ерда менинг ортимдан жосуслик қиладиган одам бўлиб чиқмайдими ишқилиб? Менинг ягона хавфсирайдиган жойим ана шу.

Аббат Пирар Жюльеннинг ғоят ҳалола йигит эканлигини айтиб, бу хусусда унинг кўнглини тинчитгач, маркиз ҳамёнидан минг франклик пул чиқарди.

– Мана буни йўл харажати учун Жюльен Сорелга юборинг, у менинг олдимга келсин.

– Фақат Парижда яшаш одатингиз туфайлигина, жаноб маркиз, бизнинг аҳволимизни шундай

деб ўйламоғингиз мумкин. Сизнинг мавқеингиз шу қадар юксакки, биз бечора провинциаллар, айниқса иезуитлар билан дўстлашмаган руҳонийларнинг қандай зулм остида яшадини ҳатто тасаввур ҳам қила олмайсиз. Улар Жюльен Сорелга жавоб беришмайди ва менга, у касал ётибди, хатингиз почтада йўқолди ва ҳоказо шунга ўхшаш баҳоналарни рўкач қилиб, қутулиб кетишади.

– Бўлмасам, бир-икки кундан кейин министр-дан епископга хат ёздириб оламан, – деди маркиз.

– Сизни огоҳлантиришим лозим бўлган бир нарсани унутибман, – деди аббат. – Гарчи ўзи паст табақадан чиққан бўлса-да, у жуда мағрур йигит, агар унинг иззат-нафсига теккудек бўлсангиз, ишингизга мутлақо нафи тегмаслиги мумкин, бу билан сиз уни фақат бефаҳм қилиб қўясиз.

– Бу гап менга ёқади, – деди маркиз, – мен уни ўғлимга ўртоқ қилиб қўяман. Қалай, етарлими шу?

Орадан бир қанча вақт ўтгач, Жюльен нотаниш қўл билан ёзилган бир мактуб олди, конвертга Шалон шаҳрининг муҳри босилган ва хатга безансонлик бир савдогарнинг номига ёзилган чек илова қилинган эди. Хатга нотаниш одамнинг имзоси чекилган эди-ю, лекин Жюльен уни очиб кўргач, юраги орзиқиб кетди: саҳифанинг ўртасидаги ўн учинчи сўз устига сиёҳ томизилиб, катта доғ туширилганди – бу улар аббат Пирар иккови келишиб олган шартли белги эди.

Орадан бир соат ўтар-ўтмас, Жюльенни епископ саройига чақиртиришди. У ерда уни оталарча меҳрибонлик билан қабул қилишди. Тинмай Горацийни ёд ўқир экан, ҳазрати бузрук жуда назокатли сўзлар айтиб, Жюльенни Парижда кутаётган ажойиб истиқбол билан табриклади. Епископ, чамаси, бунинг учун миннатдорчилик тариқаси-

да баъзи бир изоҳотларни эшитмоқчи эди. Бироқ Жюльен аввало ўзи ҳам ҳеч нарсадан хабари бўлмагани учун унга ҳеч нима айта олмадики, бундан ҳазратнинг унга бўлган ҳурмати гоят ошиб кетди. Епископ саройининг амалдор руҳонийларидан бири мэрнинг номига хат ёзиб юборган эди, жаноб мэрнинг шахсан ўзи кўп вақт ўтмай имзо чекилган сафар гувоҳномасини келтириб берди. Гувоҳномада сайёҳнинг исми шарифи учун очиқ жой қолдирилган эди.

Кечаси соат ўн иккига яқин Жюльен дўсти Фу-кенинг уйига кириб борди. Фуке, соғлом фикр юритиши туфайли, дўсти олдида пайдо бўлаётган истиқболдан хурсанд бўлиш ўрнига кўпроқ тааж-жубга тушди.

– Бу ишларнинг бари сенинг давлат идорасида бирор мансабни эгаллашинг билан тугайди, – деди либералларнинг бу тарафдори, – оқибатда бир кун эмас-бир кун бирорта шундай иш қилсанки, бу ишинг учун газеталар сени бадном қилишади. Мени айтди дерсан, у ерда шарманда бўласан. Сўзларим ёдингда бўлсин, ҳатто соф молиявий нуқтаи назардан ҳам, тахта билан ҳалол савдо қилиб юз луидор топиш ва ўзингга ўзинг хўжайин бўлиб юриш, ҳукуматдан, гарчи унга Сулаймон пайғамбар бошчилик қилган тақдирда ҳам, тўрт минг франк маош олгандан кўра минг чандон афзалроқ.

Бироқ Жюльен бу мулоҳазаларни қишлоқи бойнинг бемаъни калтабинлиги деб тушунди. Ниҳоят, унинг учун буюк воқеалар саҳнасига чиқиш фурсати келди ахир. У манави чексиз ишончнинг камроғу, кенг имкониятларнинг кўпроқ бўлишини истарди. Унинг дилида ҳозир очлик ваҳимасидан асар ҳам йўқ эди. Назарида жуда зукко, ўлгудай айёр ва мунофиқ, лекин Безансон ёки Агда

епископлари каби ниҳоятда назокатли одамлар тўлиб-тошиб ётган Париждек шаҳри азимга бо-риб қолиш бахти Жюльен учун ҳозир барча бўлак нарсалардан устун эди. У дўстига бу ўринда ўз ихтиёрим билан иш тутмай, балки аббат Пирарнинг амрига итоат этипман, дея жавоб қилди.

Эртаси куни пешинга яқин йигит ўзини дунёда энг бахтиёр одам деб ҳис этганича Веррьерга кириб келди: у де Реналь хоним билан учрашиш умидида эди. Лекин аввало у биринчи ҳомийси, кекса аббат Шеланни зиёрат қилишга борди. Қария уни қовоғини солиб қарши олди.

– Ўзингизни мендан хиёл бўлса-да, миннатдор деб ҳисоблайсизми? – деди Жюльенга аббат Шелан, ҳатто унинг саломига ҳам алик олмай. – Ҳозир мен билан ўтириб нонушта қиласиз, бу вақт ичида сизга бошқа от топиб келишади, сўнгра сиз ҳеч ким билан учрашмай Веррьердан жўнаб кетасиз.

– Эшитмоқ – демак, итоат этмоқ, – дея жавоб қилди Жюльен семинаристларга хос ғамгин бир қиёфада. Шундан сўнг улар фақат улуҳият ва лотин тили ҳақидагина гаплашиб ўтиришди.

Жюльен отни миниб, тўрт-беш чақирим юргач, ўрмон четига етиб борди, у ёқ-бу ёққа аланглаб теварак-атрофда бирорта тирик жон йўқлигига ишонч ҳосил қилди-да ўрмон ичига кириб кетди. Кунботарда у биринчи дуч келган ҳовлидаги аллақайси деҳқондан отни Веррьерга бериб юборди ва бир оздан сўнг қандайдир узумзорга кириб, хўжайиндан нарвонини унга сотишни илтимос қилди. Узумзор эгаси нарвонини сотибгина қолмай, уни Веррьердаги Садоқат хиёбони тепасидаги дарахтзорга қадар элтиб беришга ҳам рози бўлди.

– Биз бир бечорамиз, сиз қочоқ рекрут... ёки контрабандист бўлсангиз керак-да, – деди ўша

деҳқон Жюльен билан хайрлашар экан. – Ҳай, майли, менинг нима ишим бор! Нарвон учун яхшигина ҳақ тўладингиз, хасислик қилмадингиз. Ўзимнинг ҳаётимда ҳам соатларга татийдиган дақиқалар кўп бўлган, ахир.

Тун қоп-қоронғу эди. Соат бирларга яқин Жюльен елкасида нарвон билан Веррьерга кириб келди. У тўғри жаноб де Реналнинг ажойиб боғини кесиб ўтадиган анҳор бўйига тушиб борди. Анҳор баландлиги бир ярим одам бўйи келадиган икки девор орасидан оқарди. Жюльен нарвонини тираб деворга осонгина чиқиб олди. «Соқчи итлар мени қандай қарши олишаркин? – дея ўйлади у. – Ҳаммаси ана шунга боғлиқ». Итлар, вовиллашганича унга ташланишган эди, Жюльен аста ҳуштак чалиб қўйди. Шундан сўнг улар йигитнинг оёғига суйкалиб унга эркалана бошлашди.

Гарчи баланд темир панжаранинг барча эшиклари қулфлаб қўйилган бўлса-да, у бирин-кетин поғонадан поғонага чиқиб, ниҳоят, сира қийналмай де Реналь хоним ётадиган хонанинг ердан уч метрча баландликда боққа қараган деразаси олдига етиб борди.

Дераза қопқасида Жюльенга яхши таниш бўлган юрак шаклидаги кичкина туйнук бор эди. Бахтга қарши бу кичкина туйнукда бутун тунги чироқ шуъласи кўринмасди!

«Ё Парвардигор! – дея ўйлади у. – Бутун де Реналь хоним бошқа хонада ухлаётган экан-да! У қаерда ётиши мумкин? Бутун оила Веррьерда, акс ҳолда манави итлар бу ерда бўлмасди. Лекин мен бу қоронғу хонада жаноб де Реналнинг ўзи ёки бошқа бирорта бегона одамга дуч келиб қолсам борми, роса ғавфо кўтарилади-да ўзиям!»

Шу тобда энг ақлли чора – қайтиб кетиш эди, бироқ Жюльен буни хаёлига келтиришни ҳам ис-

тамасди. «Агар бирорта бошқа одам бўлса нарвонни ташлаб, қочиб кетавераман. Агар ўзи бўлса-чи, у мени қандай кутиб оларкин? У энди бор вужуди билан художўйликка берилиб, қилмишидан қаттиқ пушаймон бўлиб юрибди, бунга сираям шубҳа қилмаса бўлади, лекин хат ёздими, демак, ҳарқалай мени ҳали унутмаган экан». Ана шу сўнги мулоҳаза унга бир оз далда берди.

У юраги орқасига тортиб турса ҳам, лекин ё ҳалок бўлишга, ёки хоним билан учрашишга жазм этиб, дераза қопқасига тош ота бошлади, лекин жавоб бўлмади. У нарвонни деразанинг ёнига тиради-да, қўли билан қопқани аввалига секингина, кейин эса қаттиқроқ тақиллатди. «Қанчалик қоронғу бўлмасин, – дея ўйлади Жюльен, – мени милтиқ билан отиб ташлашлари ҳеч гап эмас». Бу фикр унинг телбаларча ишини дарҳол мардлик синовига айлантириб юборди.

«Ё бу хонада бугун ҳеч ким ётган эмас, – дея ўйларди у, – ёки у ерда ётган одам энди уйғониб бўлди, демак, ишни чўзиб ўтирмаса ҳам бўлади, фақат товушимни эшиттирмасликка ва бошқа хонада ётган одамларни уйғотиб юбормасликка ҳаракат қилиш керак».

У пастга тушиб, нарвонни дераза қопқасининг шундоқ тагига қўйди-да, яна юқори кўтарилди ва қўлини юрак шаклидаги туйнукка тикиб пайпаслай бошлади. Бахти чопиб, у қопқанинг иллаги осиладиган симни топа қолди. Йигит уни силтаб тортди, шунда у қопқани бўлак ҳеч нарса ушлаб турмагани ва унинг очила бошлаганини кўриб беҳад қувониб кетди. «Уни секин очишим ва хонимга ўзимни тезроқ танитишга ҳаракат қилишим керак». У қопқани боши сиғадиган даражада очди-да, бир неча марта эшитилар-эшитилмас қилиб: «Бу мен, дўстингизман», дея такрорлади.

Бир оз қулоқ солиб тургач, у жимжит хонада тиқ этган товуш эшитилмаётганига ишонч ҳосил қилди. Чиндан ҳам камин устида лоақал липиллаб ёнаётган чироқ кўринмасди. Бу ҳол яхшиликдан дарак бермасди.

«Ишқилиб ўқ узиб қолишмаса бўлгани!» У бир оз ўйланиб турди-да, сўнгра деразани аста чертди; ҳеч ким жавоб қилмади, у деразани қаттиқроқ тақиллатди: «Ойнани синдирсам синдираманки, лекин ишни охирига етказаман». Жюльен энди деразани анча қаттиқ тақиллата бошлаган ҳам эдики, унинг кўзи дафъатан хонадаги зулмат ичидан қандайдир оқ шарпани илғагандек туюлди. Ниҳоят, ортиқ шубҳа қолмади: у ўша шарпани аниқ кўрди, шарпа ниҳоятда секин юриб, у томон яқинлашиб келаётгандек эди. Бирдан у нақ кўзининг олдида деразага ёпишиб турган ёноқларни кўрди.

У аъзойи бадани қалтираб, ўзини хиёл орқага ташлади. Бироқ теварак-атроф шу қадар зимистон эдики, ҳатто шундай яқин масофадан туриб ҳам бу шарпанинг де Реналь хонимми ёки бошқа одам эканлигини аниқлай олмади. Йигит, хоним кўрқувдан қичқириб юбормаса эди, дея чўчиди, бир неча дақиқадан буён итлар ириллашганича унинг нарвони атрофида айланишмоқда эди.

– Бу мен, – дея такрорлади у анча баланд овоз билан, – дўстингизман.

Ҳеч қандай жавоб эшитилмади, оқиш шарпа гойиб бўлганди.

– Ўгинаман, деразани очинг, сизга айтадиган гапим бор, мен жуда бахтсизман! – шундай дея у, худди ойнани уриб синдирмоқчи бўлаётгандек, деразани борган сайин қаттиқроқ тақиллата бошлади.

Қисқагина шиқирлаган товуш эшитилди, илгак кўтариб қўйилди, у ромни очди-да, аста сакраб хонага тушди.

Оқиш шарпа ундан узоқлашмоқда эди. Жюльен унинг елкасидан тутди; бу аёл киши эди. Жюльеннинг бутун жасорати бир зумда ғойиб бўлди-қўйди. Агар бу аёл ўша бўлса – у нима деркин? Аёлнинг оҳиста қичқириб юборганини эшитиб, унинг де Реналь хоним эканлигини тушунгач, Жюльеннинг ҳоли не кечганини билсангиз эди!

У хонимни бағрига босди; аёл дағ-дағ титрамоқда эди, у Жюльенни кўксидан итариб юборишга аранг мажоли етди.

– Бадбахт! Бу нима қилганингиз ахир?

Хоним энтикиб турганидан бу сўзларни аранг айтди. Жюльен аёлнинг товушидан жуда самимий бир газаб ҳис этди.

– Ахир ўн тўрт ойлик ҳижрондан сўнг келдим олдингизга.

– Кетинг бу ердан. Дарҳол кетинг, деяпман. Аҳ, жаноб Шелан! Нега унга хат ёзишим учун ижозат этмадингиз? Мен бу даҳшатга йўл қўймаган бўлардим. – Аёл уни ғайритабий бир куч билан итариб юборди. – Мен ўз жиноятимдан қаттиқ ўкиняпман: Парвардигор менга раҳм қилиб, кўзимни очди, – дея такрорлади у энтикиб. – Кетинг бу ердан! Ҳозироқ кетинг!

– Ўн тўрт ой давомида тинимсиз азоб-уқубат чекканимдан сўнг, мен сиз билан гаплашмай туриб бу ердан кетмайман, албатта. Шу пайт ичида сизнинг нима ишлар қилганингизни билишни истайман. Оҳ! Сизни нақадар севардим-а! Наҳот мутлақо ишончингизга лойиқ бўлмасам... мен бор гапни билишни истайман.

Де Реналь хоним қанчалар қаршилиқ кўрсатмасин, унинг қалби бу ҳукмрон товушга фармонбардор эди.

Шу дақиқага қадар уни кучоғидан чиқармай, эҳтирос билан бағрига босиб турган Жюльен энди

хонимни қўйиб юборди. Бундан де Реналь хонимнинг бир оз кўнгли тинчигандек бўлди.

– Нарвонни бу ёққа олиб қўяман, – деди Жюльен, – бўлмаса бизни сезиб қолишлари мумкин. Худо кўрсатмасин, хизматкорлардан бирортаси уйғониб қолиб, уй атрофини айланиб чиқиши ҳам ҳеч гап эмас.

– Аҳ, йўқ! Сизга кетинг, деяпман ахир! – дея такрорлади аёл чин кўнгиладан ғазабланиб. – Одамлар билан нима ишим бор? Лекин сиз мени чидашга мажбур этаётган бу жирканч манзарани Тангри кўриб турибди, бунинг учун у мени жазолагай. Бир вақтлар қалбимда сизга нисбатан туйган ҳис-туйғулардан разиллик билан фойдаланяпсиз, аммо ўша туйғулар йўқ энди. Эшитяпсизми, жаноб Жюльен?

Йигит шовқин солмаслик учун нарвонни эҳтиёткорлик билан секингина тортиб олмоқда эди.

– Эринг шаҳардами? – дея сўради у хонимга тегажаклик қилишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмай, шунчаки эски одати бўйича,

– Худо хайрингизни берсин, мен билан бундай гаплашманг, бўлмасам ҳозир эримни чақираман. Юз-хотир қилиб ўтирмай, сизни дарҳол ҳайдаб чиқармаганим учун ҳам гуноҳга ботяпман. Сизга шунчаки раҳмим келди, – дея қўшимча қилди у йигитнинг шаънига тегишга ҳаракат қилиб. Хоним Жюльеннинг сиркаси сув кўтармаслигини яхши биларди.

Хоним у билан «сенсираб» гаплашишдан бош тортаётгани, Жюльен шу пайтга қадар қаттиқ инониб келган севги ришталарини узишга қатъиян аҳд қилган йигитнинг қалбида жўш ураётган эҳтиросни жунбишга келтирди.

– Наҳотки! Наҳот шундай бўлса, сиз чиндан ҳам мени ортиқ севмайсизми? – деди у гўё қалбининг

қаъридан чиқаётгандек таъсирчан бир товуш билан – унинг бу сўзларини лоқайд эшитиш жуда қийин эди.

Аёл жавоб қилмади, шунда у бирдан йиғлаб юборди. Чиндан ҳам унинг ортиқ гапиришга мажоли қолмаган эди.

– Шундай қилиб, демак, бу ёруғ дунёда мени севган танҳо бир одам ҳам мени бутунлай унутибди! У ҳолда яшаб нима қилдим! – Бу ерда энди эркак киши билан учрашиб қолиш хавфи йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, унинг қалбидаги жасоратдан асар ҳам қолмади; дилида муҳаббатдан бўлак барча туйғулар ғойиб бўлганди.

У сукунат ичра узоқ йиғлади; хоним индамай унинг ноласига қулоқ солиб турарди. Жюльен аёлни қўлидан тутди, хоним қўлини тортиб олмоқчи бўлди-ю, лекин ҳарқалай, бир неча силтанишдан сўнг қўли йигитнинг кафтида жимиб қолди. Хона қоп-қоронғу эди, улар де Реналь хонимнинг тўшагида ёнма-ён ўтиришарди.

«Бу учрашув илгариги висол дамларига сираям ўхшамайди-я! – дея ўйлади Жюльен, кўзларидан тирқираб ёш чиқар экан. – Демак, ҳижрон инсоннинг барча туйғуларини ўлдиради, деган гап рост экан-да! Йўқ, яхшиси кетганим маъқул!»

– Ўтинаман, айтинг, сизга нима бўлди ўзи? – деди ниҳоят хонимнинг миқ этмай ўтиришидан юраги эзилиб кетган Жюльен йиғидан энтикиб.

– Сиз жўнаб кетган пайтингизда, турган гап, менинг қилмишим бутун шаҳарга маълум бўлган экан, – дея жавоб қилди де Реналь хоним қуруққина бир оҳангда, Жюльен унинг товушида қандайдир кескин бир таъна эшитгандек бўлди. – Сиз ҳар қадамда эҳтиётсизликка йўл қўйган эдингиз, кейин эса, орадан бир қанча вақт ўтгач, олдимга муҳтарам жаноб Шелан келди. У мени гуноҳимга

иқрор қилмоқчи бўлиб узоқ овора бўлди. Ниҳоят бир куни у мени Дижонга, ўзим биринчи маротаба ибодат қилган черковга олиб борди. Ўша ерда у ўзи биринчи бўлиб гап очди... – кўз ёшлари де Реналь хонимнинг сўзлашига халал бермоқда эди. – Ё Раббим, ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим ўшанда! Мен унга барча гуноҳларимни сўзлаб бердим. Меҳрибон аббатнинг менга раҳми келди, у менга қаҳрини сочмади, аксинча, мен билан бирга ҳасрат чекди. Ўша кезлари мен сизга ҳар куни хат ёзардим, лекин уларни жўнатишга журъат этмасдим; мен уларни яшириб қўярдим ва тоқатим тоқ бўлган пайтларда хонамни ичидан қулфлаб олиб, бу хатларни қайта-қайта ўқирдим.

Ниҳоят, жаноб Шелан мендан ўша хатларни талаб қилиб олди. Улардан андишалироқ қилиб ёзилганлари сизга жўнатилди. Сиз эсангиз менга бирор марта ҳам жавоб қилмадингиз.

– Онт ичаман, семинарияда сендан битта ҳам хат олганим йўқ.

– Ё Парвардигор! Ким ушлаб қолиши мумкин уларни!

– Ўзинг ўйлаб кўр энди, менинг нақадар бахтсиз бўлганимни: соборда кўргунигимга қадар, ҳатто сенинг ҳаёт ёки ҳаёт эмаслигингни ҳам билмасдим.

– Тангри менга раҳм қилди, – дея давом этди де Реналь хоним. – У ўзининг олдида, болаларим, эрим олдида нақадар гуноҳга ботганимни кўнглимга солди. Эрим мени ҳеч қачон севган эмас, ҳали сиз мени севган пайтларингизда менинг қандай хаёлларга борганимни билсангиз эди!..

Жюльен туйғулари жўш уриб кетганидан ўзини йўқотиб, унинг кўксига талпинди. Бироқ де Реналь хоним уни итариб ташлади ва анча кескин овоз билан сўзида давом этди:

– Муҳтарам дўстим, жаноб Шелан менга, жаноб де Реналга турмушга чиқибманми, демак, барча ҳис-туйғуларимни унга бағишламоғим лозимлигини тушунтирди. Ҳатто мавжудлигидан мутлақо беҳабар бўлган ва ўша машъум алоқага қадар сира ҳис этмаган туйғуларим ҳам унга қаратилмоғи керак экан. Ўзим учун жуда азиз бўлган ўша хатларимдан жудо бўлиб, буюк қурбонлик келтирганимдан сўнг, ҳаётим жуда бахтиёр бўлмаса-да, бирмунча осойишта кеча бошлади. Шунинг учун ҳам менинг тинчимни бузманг, менга дўст... энг азиз дўстим бўлиб қолинг. – Жюльен унинг қўлини ўпа бошлади, хоним унинг ҳамон йиғлаётганини ҳис этмоқда эди. – Йиғламанг, юрагимни ўртаяпсиз ахир... Йиғламанг, энди ўзингиз нима ишлар қилганингизни гапириб беринг. – Жюльеннинг гапиришга мажоли етмасди. – Сизнинг семинарияда қандай яшаганингизни билмоқчиман, – такрорлади хоним, – кейин бу ердан чиқиб кетасиз.

Нималарни гапираётганини ўйлаб ўтирмай Жюльен бошида дуч келган фитналар, турли ҳийланайранглар тўғрисида ҳикоя қилди, сўнгра, уни репетитор қилиб тайинлашгач, ҳаёти бирмунча осойиштароқ кеча бошлаганини гапириб берди.

– Худди ана шу пайт, – дея қўшимча қилди у, – ҳозир яққол кўриб турганим: сиз мени севмай қўйганингиз, менинг сизга мутлақо бефарқ бўлиб қолганим ҳақида далолат берувчи узоқ сукутингиздан сўнг... (де Реналь хоним унинг қўлини сиқди)... менга ўша беш юз франк пулни юбордингиз.

– Сизга ҳеч қачон пул юборган эмасман! – деди де Реналь хоним.

– Ўша хатга Париж муҳри урилган эди ва шубҳадан холи бўлмоқ учун «Поль Сорель» деб имзо чекиланди.

Улар бу пулни ким юбориши мумкинлиги тўғрисида турли тахминлар қила бошлашди. Вазият бирмунча ўзгарди. Де Реналь хоним билан Жюльен ўзлари ҳам сезмаган ҳолда кўтаринки руҳдаги гаплардан самимий ва дўстона суҳбатга ўтишди. Хона ичи қоп-қоронғу бўлганидан улар бир-бирларини кўрмасаларда, бироқ товушларининг оҳангидан дилларидаги бор гапни сезиб туришарди. Жюльен аста хонимнинг белидан қучди; бу қалтис ҳаракат эди, албатта. Аёл унинг қўлини четлатмоқчи бўлди-ю, бироқ Жюльен ўз ҳикоясининг қандайдир қизиқ бир тафсилоти билан унинг диққатини чалғитди. Қўл ҳақида гўё унутгандек бўлишди ва у хонимнинг белидан қучганича қолаверди.

Ўша беш юз франк илова қилинган хат тўғрисидаги турли-туман тахминлардан сўнг Жюльен яна бошидан кечирганларини ҳикоя қила бошлади; Жюльен ҳозир бошидан кечираётган воқеа олдида ўзи учун мутлақо аҳамиятсиз бўлиб қолган семинариядаги ҳаётини ҳикоя қилар экан, аста-секин ўзини босиб олмоқда эди. Энди унинг бутун фикр-ёди бу учрашувнинг нима билан тугашида эди. «Сиз кетишингиз керак», дея дақиқа сайин энтикиб такрорларди унга хоним.

«Агар мени қувиб юборишса, қандай шармандалик бўлади, – дея ўйларди Жюльен. – Ўла-ўлгунча виждон азобидан қийналиб юраман, у энди ҳеч қачон менга хат ёзмайди, кейин Худо билсин, бу ўлкага яна қайтиб келиш насиб қиладими, йўқми». Шу дақиқадан бошлаб Жюльен қалбида бу яқинлик нашъасидан ном-нишон қолмади. У бир вақтлар ниҳоятда бахтли бўлган бу хонада жонидан ортиқ севадиган аёлни деярли қучоқлаб ўтирарди. Жюльен бу зимистон қоронғуликда унинг йиғлаётганини ҳис этиб, сийнасининг кўтарилиб тушишидан унинг фарёд қилишдан ўзини аранг тутиб

турганига ишонч ҳосил қилар экан, бахтга қарши, совуққон сиёсатчига айланиб қолди. У бир вақтлар семинария ҳовлисида, кучлироқ ўртоқларидан бирортаси унга қарши бирор ифлослик қилмоқчи бўлганини пайқаган кезлари ана шундай совуққон ва тадбиркор бўлиб қоларди. Жюльен Веррьерни тарк этганидан буён кечирган уқубатли ҳаётини тасвирлар экан, ҳикоясини атайлаб чўзмоқда эди. «Демак, у, – дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним, – бутун бир йиллик айрилиқдан сўнг, ҳатто уни эслаш ёки эсламасликларини билмай туриб ҳам тақдир унга Вержида туҳфа этган ўша бахтли кунлар хотираси билангина яшабди. Мен эса бу ерда уни бутунлай унутиб юборишга ҳаракат қилдим». Хоним ҳўнграб йиғлай бошлади. Жюльен ҳикояси таъсир қилаётганини сизди. Йигит сўнгги марта уриниб кўришга аҳд қилди: у дарҳол Париждан олган хати тўғрисида сўз очди.

– Шундай қилиб, ҳазрати бузрук билан умрбод хайрлашдим.

– Бу нима деганингиз? Нима, сиз энди Безансонга бошқа қайтиб бормайсизми? Бизни умрбод тарк этияпсизми?

– Ҳа, – дея жавоб қилди Жюльен қатъий оҳангда, – ҳа, ҳатто умрим бино бўлиб ҳаммадан кўпроқ севган одамим ҳам мени унутган бу ўлкани тарк этияпман, бу ерга энди ҳеч қачон қайтиб келмасам керак. Мен Парижга жўнаяпман...

– Сен Парижга жўнаяпсанми? – дея баланд овоз билан хитоб қилди де Реналь хоним.

Йиғидан бутунлай энтикиб қолган аёл энди дилидаги изтиробни яширмай қўйган эди. Жюльен ҳам худди ана шуни кутиб турган эди: йигит энди шу пайтгача, ҳамма ишни бузиб қўймаса эди, деб қўрқиб турган сўнгги чорани қўллашга жазм этди. Хонимнинг шу хитобига қадар қоронғуда ҳеч ни-

мани кўрмай ўтирган Жюльен бунинг оқибати нима бўлишини мутлақо тасаввур қила олмасди. Энди у ортиқ иккиланмай қўйди: кейин унинг бутун ҳаётини заҳарлаши мумкин бўлган виждон азоби олдидаги кўрқувдан бутунлай ўзини тутиб олди; ўрнидан туриб, совуқ оҳангда деди:

– Шундай, хоним, сизни умрбод тарк этипман, бахтли бўлинг, хайр.

У дераза томон бир неча қадам юрди ва ромнинг тутқичидан ушлаб, уни қия очди. Шунда де Реналь хоним югуриб унинг олдига борди-ю, бошини Жюльеннинг елкасига қўйди, йигит хоним уни бағрига босаётганини, юзини юзига суйкаётганини сезди.

Ана шу йўсинда, уч соатлик суҳбатдан сўнг, Жюльен аввалги икки соат давомида муштоқлик билан орзу қилган ниятига эришди. Агар бу воқеа хиёл олдинроқ содир бўлганда, аввалги муҳаббатнинг уйғониши ва де Реналь хоним пушаймонининг сўниши унга фавқулодда бир роҳат бағишлаган бўларди, бироқ шунча уринишларидан сўнг мурод ҳосил бўлиши энди унга фақат лаззат бағишлади, холос. Жюльен маъшуқасининг барча эътирозларига қарамай, чироқ ёқмоқчи бўлди.

– Наҳотки, – дерди у хонимга, – сени кўрганимни ҳатто эслаб юришимни ҳам истамасанг? Мана бу шаҳло кўзларда порлаб турган муҳаббат-чи, ахир уни кўришдан маҳрум бўляпман! Мана бу оппоқ қўлларни ҳам кўрмай кетавераманми? Ўйлаб кўр, сени тарк этипман, энди узоқ вақт кўришмаймиз!

«Қандай шармандалик!» – дерди ўзига-ўзи де Реналь хоним, бироқ у энди Жюльеннинг бирорта ҳам гапини қайтаролмасди: йигит унга умрбод жудолик ҳақида эслатиши билан унинг кўзларидан дув-дув ёш оқа бошларди. Ғира-шира тонг отиб,

шарқий Веррьер тоғларидаги арчалар қорайиб кўрина бошлади.

Бироқ севгисидан мутлақо маст бўлган Жюльен дарҳол қочиб қолиш ўрнига, де Реналь хонимдан кунни унинг хонасида яшириниб ўтказиш ва бу ердан фақат эртага тунда чиқиб кетишга ижозат этишни илтимос қилишга тушди.

– Нега энди ижозат этмас эканман? – дея жавоб қилди хоним. – Иккинчи марта тамомила гуноҳга ботганимдан сўнг ўзимни мутлақо ҳурмат қилмай қўйдим, чамаси, энди умрим ҳасратда ўтса керак, – шундай дея у оташин эҳтирос билан Жюльенни бағрига босди. – Эрим энди илгаридек эмас: жуда ҳадиксираб қолган, назарида мен уни алдаганман, шунинг учун мендан жаҳли чиқиб юрибди. Агар сал шивирини эшитса, мени тамом бўлди деявер, мени ярамас махлуқдай уйдан қувиб чиқаради, аслида ҳам ўзи шундайман.

– Аҳ! Мана, жаноб Шеланнинг панд-насиҳатлари, – деди Жюльен. – Ўша лаънати семинарияга кетишимдан аввал сен мен билан бундай гаплашмаган бўлардинг. Ўшанда ҳали мени севардинг!

Жюльен бу сўзларни жуда совуққонлик билан айтгани учун дарҳол мукофотга сазовор бўлди: у маъшуқасининг шу заҳоти эридан қўрқишини унутиб, бошқа анча даҳшатлироқ хатардан – ошиғи унинг севгисига шубҳалана бошлашидан чўчиб қолганини кўрди. Ҳаш-паш дегунча тонг отди-ю, хона ичи ёришиб кетди: ниятига етган Жюльен керилиб, ўз ҳаётида севган бу танҳо аёлни, бу гўзал хонимнинг қучоғида, деярли оёғида ётганидан ҳузур қилмоқда эди. Ҳолбуки бундан атиги бир неча соат аввал бу хоним фақат яратган Худонинг қаҳридан қўрқар ва бутун вужуди билан ўз бурчига содиқ эди. Бутун бир йил давомида тишини-тишига қўйиб, чидаб келган аёлнинг иродаси унинг дадил ҳамласига дош бера олмади.

Бир оздан сўнг уйда гивир-гивир ҳаракат бошланди: шундан сўнг де Реналь хоним ўзи мутлақо унутган бир нарсани эслаб, жуда қўрқиб кетди.

– Анави заҳар Элиза хонани йиғиштиргани келиб қолиши мумкин... Манави баҳайбат нарвонни нима қиламиз? – деди у севгилисига қараб. – Уни қаерга яширсак экан? Аҳ, топдим, мен уни чордоққа олиб чиқиб қўяман, – дея хитоб қилди у қувониб.

– Мен сени худди шу ҳолда эслардим, энди ўзингга ўхшаяпсан, – деди завқ билан Жюльен. – Бироқ сен малай ухлайдиган хонадан ўтишинг керак-ку!

– Нарвонни йўлакка қўяман-да, малайни чақириб, бирор ёққа жўнатиб юбораман.

– Йўлакдан ўтиб кетаётганида нарвонни кўриб қолгудек бўлса, уни айтиш учун бирор баҳона топиб қўйсанг бўларди.

– Бўлмасам-чи, жонгинам! – дея жавоб қилди де Реналь хоним уни ўпар экан. – Агар мен йўғимда, Худо кўрсатмасин, Элиза келиб қолгудек бўлса, дарров каравот тагига яширин.

Кутилмаган бу қувноқликни кўриб Жюльен қаттиқ ҳайратга тушди: «Демак, чинакам хавф-хатарга дучор бўлганида, – дея ўйлади йигит, – қўрқиш у ёқда турсин, ҳатто аксинча, қувониб ҳам кетаркан, чунки шунда у барча виждон азобларини унутади. Чинакамига тенги йўқ аёлда ўзиям! Унинг севгисига сазовор бўлганим учун ҳар қанча фахрлансам арзийди!» Жюльеннинг қалби завққа тўла эди. Де Реналь хоним нарвонни аста кўтариб кўрди: нарвон унинг учун анчагина офирлик қилиши яққол сезилиб турарди. Жюльен ёрдам бермоқ учун маъшуқаси ёнига келди-да, унинг нимжонгина кўринган хипча қоматига завқ билан тикилиб қолди. Шу пайт де Реналь хоним нарвонни ҳеч

кимнинг ёрдамисиз шартта кўтарди ва гўё енгил стулдек, уни осонгина йўлакка олиб чиқди. Аёл зинапоядан тез-тез юриб, учинчи қаватнинг йўлагига кўтарилди-да, нарвонни ётқизиб, деворга тираб қўйди. Сўнгра у малайни чақирди ва кийиниб олиши учун унга фурсат бермоқ ниятида юқорига, каптархонага чиқиб кетди. Хоним беш дақиқалардан сўнг йўлакка қайтиб тушганида, нарвон у ердан ғойиб бўлганди. Уни ким олиб кетдийкин? Агар уйда Жюльен бўлмаганида аёл бундан сира ҳам ташвиш қилмаган бўларди. Аммо ҳозир ўша нарвонни эри кўриб қолса борми? Бунинг оқибатини ўйлашнинг ўзи даҳшат! Де Реналь хоним жон ҳолатда уни бутун уй бўйлаб қидира бошлади. Ниҳоят, у нарвонни шундоққина томнинг тагидан топди. Нарвонни у ерга ҳалиги малай олиб чиққан ва ҳатто, чамаси, яшириб қўйган бўлса керак. Бу жуда ғалати воқеа бўлдики, бошқа пайтда хоним, шубҳасиз, қўрқиб кетган бўларди.

«Йигирма тўрт соатдан сўнг, – дея ўйлади аёл, – Жюльен бу ердан чиқиб кетгач, нима бўлиши менга барибир эмасми? Ўшанда мен учун бутун борлиқ даҳшатли ғурбат ва ўкинчга айланмайди-ми ахир!»

Хонимнинг миясидан бу мен учун ўлим билан баробар, деган фикр лип этиб ўтди – аҳ, ҳаммаси бари бир эмасми! Шундай ҳижрондан сўнг, – ўзи ахир, севиклимдан умрбод ажралдим, деб ўйлаган эди-ку, мана, тақдир экан, Жюльен билан яна дийдор кўришди, улар яна бирга бўлдилар, унинг висолига етмоқ учун қандай тўсиқларни енгиб келмади дейсиз, бу эса унинг ўз маъшуқасини қаттиқ севишидан далолат бериб турибди!

У Жюльенга нарвон воқеасини ҳикоя қилиб берди.

– Агар ўша малай нарвон топиб олганини айтиб берса, эримга нима деб, жавоб қиламан? – Шун-

дай дея у бир дақиқа ўйланиб турди. – Сенга нарвон сотган ўша деҳқонни қидириб топмоқлари учун уларга камида йигирма тўрт соат вақт керак бўлади... – шундан сўнг у Жюльеннинг қучоғига отилиб, уни талваса ичра бағрига босганича: – Аҳ! Қани энди, қани энди шундай қучоғингда ўлсам! – дея хитоб қилди ва бутун жисми билан унга ёпишиб, лабларидан, юз-кўзидан ўпа бошлади. – Лекин ҳарқалай, сенинг очликдан ўлишингни истамайман, – деди у сўнгра кулиб.

– Юр, мен сени Дервиль хонимнинг хонасига яшириб қўяман, бу хона доим қулфлоқ туради. – Хоним йўлакнинг бошига бориб соқчилик қилиб турди, Жюльен эса югурганича қўшни хонага ўтиб олди. – Эҳтиёт бўл, агар тақиллатиб қолишса, эшикни очиб юрма тагин, – деди аёл унинг устидан қулфлар экан, – ҳа, айтмоқчи, эшикни болалардан бошқа ҳеч ким тақиллатмайди: улар бу ерга кириб, бирор ўйин ўйнамоқчи бўлиб қолишлари мумкин.

– Сен болаларни боққа, дераза тагига олиб чиқ, уларни кўргим келяпти. Кейин ўзаро гаплашишин ҳам.

– Ҳа! Ҳа! Албатта, – дея қичқирди аёл эшик олдидан нари кетар экан.

У тезда апельсин, бисквит ва бир шиша май кўтариб қайтди, нон ўмаришни эса уддалай олмабди.

– Эринг нима иш қияпти? – дея сўради Жюльен.

– Ёзув-чизув билан банд, деҳқонлар билан қандайдир олди-сотдиси бор экан.

Аммо соат саккиз бўлгани ҳақида занг чалинди-ю, уйда одатдаги югур-югур бошланди: агар де Реналь хоним чиқиб, уйдагиларга кўриниш бермаса, уни ҳамма ёқда излай бошлашлари турган гап эди, у Жюльенни тарк этишга мажбур бўлди.

Бироқ тез орада у ҳар қандай эҳтиёткорликни йиғиштириб қўйиб, йигитга қаҳва олиб келди: у фақат бир нарсадан, Жюльеннинг оч қолиб ўлишидан қўрқарди. Нонуштадан сўнг у болаларини Дервиль хонимнинг деразаси тагига олиб келишга муваффақ бўлди. Жюльен болалар жуда улғайиб қолишганини кўрди, лекин, улар, йигитнинг назарида, анча дағаллашиб кетишганди ёки эҳтимол, унинг ўзи ўзгариб кетгандир. Де Реналь хоним болаларга Жюльен ҳақида сўз очди. Болаларнинг каттаси ўз устозини анча меҳри товланиб эслади ва унинг кетиб қолганидан афсусланди, бироқ икки кичик ўғил, маълум бўлишича, уни деярли унутиб қўйишган экан.

Жаноб де Реналь бу эрта уйдан ҳеч қаёққа чиқмади: у деҳқонларга картошка сотиш битими билан банд бўлиб, тинмай зинапоядан юқори чиқиб, пастга тушар ва бутун уй бўйлаб изғиб юрарди. Пешинга қадар де Реналь хоним ўз асирини кўриб чиқиш учун бир дақиқа ҳам вақт топа олмади. Тушки овқатга занг чалиниб, ҳаммалари дастурхон атрофига ўтиришгач, хонимнинг хаёлига Жюльен учун бир ликопча иссиқ шўрва ўғирлаш фикри келиб қолди. Ана шунда, шўрва қуйилган ликопчани кўтариб йигит яширинган хона эшигига астагина яқинлашар экан, хоним дафъатан эрталаб нарвонни яшириб қўйган ўша малай билан юзма-юз келиб қолди. Малай ҳам худди бир нарсага қулоқ солаётгандек, йўлакдан аста писиб келмоқда эди. Чамаси, Жюльен ўз хонасида эҳтиётсизлик билан у ёқдан бу ёққа юрган бўлса керак. Малай ўсал бўлиб нари кетди. Де Реналь хоним бамайлихотир Жюльеннинг олдига кирди. Унинг малай билан бундай дуч келиб қолганидан Жюльен жуда қўрқиб кетди.

– Сен қўрқяпсан, – деди хоним Жюльенга, – мен эса ҳозир ҳеч қандай хавф-хатардан ғам емайман, кипригимниям қоқмайман. Мен фақат бир нарсадан – сен жўнаб кетгандан кейин ўзимнинг ёлғиз қолишимдан қўрқяпман, – шундай дея хоним хонадан югуриб чиқиб кетди.

– Эҳ! – дея хитоб қилди қойил қолган Жюльен. – Бу ажойиб аёл фақат пушаймон ейиш азобидангина қўрқади!

Ниҳоят, кеч ҳам кирди. Жаноб де Реналь казинога жўнади.

Хотини қаттиқ боши огриётганини баҳона қилиб, хонасига кириб кетди; у шошилиб Элизага жавоб бериб юборди-да, оқсоч қиз чиқиб кетган заҳоти югуриб бориб, Жюльен қамалган хонанинг эшигини очди.

Жюльен чиндан ҳам очликдан ўлаётган экан. Де Реналь хоним унга нон олиб келиш учун идиш-товоқ сақланадиган хонага жўнади. Шу пайт Жюльен кимнингдир қаттиқ қичқирганини эшитиб қолди. Де Реналь хоним қайтиб келди ва қоронғуда буфет олдига бориб, нон олмоқчи бўлганида қўли аёл кишининг елкасига тегиб кетганини айтиб берди. Маълум бўлишича, яширинган аёл Элиза экан, Жюльен ўшанинг қичқиригини эшитибди.

– Элиза у ерда нима қилаётган экан?

– Чамаси, конфет ўғирлаётган ёки бизни кузатаётган бўлса керак-да, – деди жавобан де Реналь хоним ғоят бепарволик билан. – Лекин, хайрият, паштет билан бутун бир буханка нон топиб келдим.

– Манави нима? – деди Жюльен хонимнинг пешбанди чўнтақларини кўрсатиб.

Де Реналь хоним тушки овқат пайтидаёқ чўнтақларини нонга тўлдириб олганини унутиб қўйган экан.

Жюльен уни қучоқлаб, бағрига босди: у йигитга илгари ҳеч қачон шу қадар гўзал бўлиб кўринмаганди. «Ҳатто Парижда ҳам, – дея хаёлидан ўтказди у, – бундай олижаноб аёлни сира учратмасам керак!» Хонимнинг ҳийла-найрангларга ўрганмаганлигидан далолат берувчи бу эпсизлиги ҳақиқий матонат билан уйғунлашиб кетганди. Одатда, бундай одамларнинг қалби фақат ўзга маънодагина даҳшатлироқ бўлган бошқа бир хавфдан ларзага келади.

Жюльен зўр иштаҳа билан овқатланмоқда эди, унинг маъшуқаси эса таомларнинг оддийлигидан кулиб ўтирарди, – у жиддий мавзуга кўчишдан чўчирди, – шу пайт дафъатан кимдир эшикни силтаб торта бошлади. Бу жаноб де Реналь эди.

– Нега эшикни қулфлаб олдинг? – дея қичқирарди у хотинига.

Жюльен аранг диван тагига кириб яширинишга улгурди.

– Бу қанақаси бўлди? Бутунлай ечинмабсиз, – деди жаноб де Реналь ичкари кирар экан. – Яна эшикни ичидан қулфлаб олиб, овқатланиб ўтирибсиз!

Бошқа пайтда эрларга хос қўрслик билан берилган бу савол де Реналь хонимни саросимага солган бўларди, бироқ ҳозир у эри хиёл эгилса, дарҳол Жюльенни кўриб қолиши мумкинлигини биларди, зеро, жаноб де Реналь диваннинг қаршисига, ҳозиргина Жюльен ўтирган ўша стулга келиб жойлашган эди.

Бош оғриғи ҳаммасига баҳона бўлди. Шундан сўнг жаноб де Реналь хотинига казинодаги бильярдда бир партия ўйинни қандай қилиб ютиб олгани ҳақида барча тафсилотлари билан ҳикоя қила бошлади. «Ҳа, бир тасаввур қилгин-а, ўн тўққиз франклик партияни ютдим!» – дерди у. Шу пайт аёл дафъатан эридан уч қадам нарида турган стулда Жюльеннинг шляпасини кўриб қолди.

У ўзини янада вазминроқ тутиб, бамайлихотир ечина бошлади-да, пайтини топиб туриб, эрининг орқасига ўтди ва кўйлагини шляпа турган стул устига ташлади.

Ниҳоят, жаноб де Реналь ўз хонасига чиқиб кетди. Хоним Жюльендан семинарияда қандай яшагани тўғрисида яна бир бор ҳикоя қилиб беришни илтимос қилди.

– Кеча сўзларингга қулоқ солмаган эдим, сен гапирар эдинг, мен эса фақат қандай қилиб сени ҳайдаб юборишга юрак бетласам экан, дея ўйлардим.

Бугун у эҳтиёт бўлишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди. Улар баралла суҳбатлашиб ўтиришарди. Кечаси соат иккиларда бўлса керак, кимнингдир эшикни бор кучи билан муштлаши бирдан уларнинг суҳбатини бўлиб қўйди. Бу яна жаноб де Реналь эди.

– Дарҳол очинг эшикни! Уйимизга ўғрилар киришибди! – дея қичқирарди у. – Сен-Жан бугун эрталаб уларнинг нарвонини топиб олибди.

– Мана, ҳаммаси тамом бўлди, – дея хитоб қилди де Реналь хоним Жюльеннинг қучоғига отилар экан. – У икковимизни ҳам ўлдиради, у ўғрилар келганига ишонмайди. Мен эса сенинг қучоғингда ўламан, ўлганда ҳам жуда бахтиёр бўлиб ўламан, илгари ўзимни сира ҳам шу қадар бахтли ҳис этган эмасман.

У қутуриб эшикни муштлаётган эрига бир оғиз ҳам жавоб бермай, эҳтирос билан Жюльенни ўпмоқда эди.

– Сен онасан, Станиславни ўйла, – деди Жюльен аёлга нигоҳи билан буйруқ қилиб. – Мен пардозхонанинг деразасидан ҳовлига сакрайман ва боғ оралаб қочиб кетаман, итлар мени танишади. Имкони бўлган заҳоти кийимларимни тугиб, боққа ташла. Ҳозирча эшикни синдираверсин. Муҳими – ҳеч нарсани бўйнингга олма, мен сенга буни ман

этан. Шубҳаланса, шубҳаланаверсин, фақат аниқ билмаса бўлгани.

– Ахир йиқилиб ўласан-ку! – аёл айтган бутун гап ана шу бўлди. У ҳозир бошқа ҳеч ниманинг ташвишини қилмасди.

У Жюльен билан бирга пардозхона деразаси ёнига борди, сўнгра шошилмай унинг кийимларини яшириб қўйди. Ниҳоят, шундан кейингина бориб, газабдан қутураётган эрига эшикни очди. Жаноб де Реналь югуриб кириб хонани, сўнгра пардоз бўлмасини кўздан кечирди ва бир оғиз ҳам сўз айтмай, ғойиб бўлди. Хоним Жюльеннинг кийимини пастга қараб отди, йигит тутунни илиб олди-да, Ду дарёси томон, боғнинг пастки поғонасига қараб югурди.

Бирдан унинг қулоғи остида ўқ визиллади ва шу заҳоти орқа томондан милтиқнинг варанглагани эшитилди.

«Бу жаноб де Реналнинг ўқ узиши эмас, – дея хаёлидан ўтказди йигит, – у милтиқни яхши отолмайди, бу бошқа одамнинг мўлжали». Итлар индамай унинг ёнида югуриб боришарди. Иккинчи ўқ итлардан бирининг оёғига тегди шекилли, бечора аянчли вангилаб қолди. Жюльен панжара устидан сакраб ўтди-да, девор бўйлаб элик қадамча югургач, орқа томонга қараб чопиб кетди. У бир-бирига товуш бериб қичқираётган овозларни эшитди ва ўз душмани – милтиқдан ўқ узаётган ўша малайни яққол кўрди; боғнинг нариги томонида турган алақайси бир деҳқон ҳам ўқ уза бошлади, лекин бу пайтда Жюльен Ду соҳилига етиб олган бўлиб, кийимларини киймоқда эди.

Бир соатдан сўнг Жюльен Веррьердан тўрт-беш чақирим нарида, Женева йўлида кетмоқда эди. «Агар чиндан ҳам уларнинг шубҳаси бўлса, – дея ўйларди Жюльен, – мени қўлга тушириш учун Париж йўлига қараб югуришади».

ИККИНЧИ ҚИСМ

*Ўзи чиройли эмас, юзига қизил
ҳам суртмаган.*

Сент-Бео

I

Қишлоқдаги эрмаклар

*О, қишлоғим, сени кўрар кун
ҳам бормикин!*

Гораций

– Сиз, афандим, Парижга борадиган почта каретасини кутяпсиз шекилли? – деди унга меҳмонхона хўжайини йигит у ерга тамадди қилгани кирганида.

– Бугун бўлмаса – эртага ҳам кетавераман, шошиладиган жойим йўқ, – дея жавоб қилди унга Жюльен.

У ўзини иложи борича бепарво кўрсатишга ҳаракат қиларди. Шу пайт бекатга почта каретаси етиб келди. Унда иккита бўш ўрин бор экан.

– Ие! Ўзингмисан, бечора Фалькоз! – дея хитоб қилди Женевадан келаётган сайёҳ Жюльеннинг ортидан каретага чиқиб келаётган йўловчига қараб.

– Мен бўлсам сени, Лионга яқин бирор жойда, Рона соҳилидаги бирор ажойиб водийда ўрнашиб олгандирсан, деб ўйловдим.

– Ўрнашиб олганмишман! Қочиб келяпман у ердан.

– Нималар деяпсан! Сен, яъни Сен-Жиро бўлатуриб қочиб келяпсанми? Фариштадек бир одам бўлсанг, сен ҳам жиноятчилар қаторига қўшилиб қолибсан-да! – деди Фалькоз кулиб.

– Шундай бўлса, эҳтимол, яхшироқ ҳам бўларди, Худо ҳақи. Мен провинциядаги даҳшатли ҳаётдан қочиб келяпман. Ўзинг биласан, ўрмоннинг соясалқини-ю, қишлоқнинг сукунатини яхши кўраман. Хаёлпарастлигим учун неча бор таъна қилган эдинг. Умрим бино бўлиб ўша лаънати сиёсатга аралашган эмасман, мени эса у ердан худди шу сиёсат қувиб юборди.

– Қанақа партияга аъзосан ўзи?

– Ҳеч қандай партияга, лекин худди шу нарса менинг бошимга етди. Мен мусиқани, тасвирий санъатни севаман. Яхши китоб – мен учун катта бир воқеа. Менинг бутун сиёсатим ана шу. Яқинда қирқ тўрт ёшга тўламан. Хўш, яна қанча яшашим мумкин? Ўн беш йил яшарман, йигирма йил, хўп – нари борса ўттиз йилоқ дегин. Энди бу ёгини эшит. Ўйлайманки, ўттиз йиллардан сўнг министрлар анча қувроқ бўлиб қолишади, лекин, албатта, улар ҳам ҳозиргиларидек жуда ҳалол одамлар бўлишади. Англия тарихи, худди кўзгудек, менга бутун келажагимизни кўрсатиб турибди. Доим ўзининг алоҳида ҳуқуқини кенгайтиришни истайдиган бирорта қирол топилади, доим депутатлик курсиси, Мирабонинг шуҳрати ва у юз минглаб ўмарган пул ҳақидаги орзулар провинция боёнларининг уйқусини бузиб келади: уларнинг тилида бу либерал бўлиш ва халқни севиш деб аталади. Пэрлар ёки камер-юнкерлар сафига қўшилиш истаги ультра-роялистларни доимо гижгизлаб келади. Ҳар қандай одам ҳам давлат кемасининг дарғаси бўлиб олишга интилади, зеро, бунга дуруст ҳақ тўлашади.

Наҳотки у ерда оддий бир сайёҳ учун ҳам кичкинагина жой топилмаса?

– Нима бўлди ўзи, қани гапир, бошингга қандай ғавфо тушди? Сенинг тепса-тебранмас одам эканлигингни назарда тутганда жуда қизиқ иш бўлганга ўхшайди: сени провинциядан сўнгги сайловлар қувиб юбормадими ишқилиб?

– Менинг бахтсизликларим анча илгарироқ бошланди. Тўрт йил муқаддам, қирқ ёшда эканлигимда менинг беш юз минг франк пулим бор эди, энди ёшим тўрт йилга кўпайди, пулим эса элик минглар чамаси камаядиганга ўхшайди. Бу пулни мен Ронадаги Монфлери қасримни сотиш пайти йўқотяпман. Ўзи жуда ажойиб жой.

Парижда ўн тўққизинчи аср цивилизацияси деб аталган лўттибозлигингиз жонимга тегди. Мен кунимни вақтичоғлик билан ўтказиб, тинчгина яшасам, дегандим. Шунинг учун Рона соҳилидаги тоғ ёнбағридан бир мулкни сотиб олдим. Хушманзараликда беқиёс, дунёда бундан чиройлироқ жой топилмаса керак.

Қавм руҳонийси ва майда-чуйда зодагончалар, менинг қўшниларим, ярим йилгача кўнглимни олишга уриниб юришди, мен эса уларни зиёфат қилиб, дердим: «Мен сиёсат ҳақида умримнинг охиригача бир оғиз ҳам сўз эшитмаслик учун Париждан бу ерга кўчиб келдим. Кўриб турибсизлар, бирорта ҳам газетага ёзилган эмасман. Кейин почтальон менга қанча кам хат олиб келса, шунча кўп хурсанд бўламан».

Бироқ, маълум бўлишича, қавм руҳонийсининг ўз режалари бор экан: тез орада минг хил талаблар, айбситишлар билан тинкамни қурита бошлашди. Мен йўқсиллар учун йилига икки юз-уч юз франк бериб турмоқчи эдим. Йўқ! Улар бу пулни қандайдир Авлиё Иосиф, Биби Марям ва ҳоказо диний

жамиятлар фойдасига тўлайсиз, деб талаб қилишди. Мен йўқ дедим, шундан сўнг бечора бошимга лаънат тошлари ёғила бошлади. Мен, аҳмоқ, хафа бўлиб юрибман. Ўша-ўша эрталаб уйдан чиқиб, тоғларимизнинг чиройидан баҳра ололмайдиган ва бемалол сайр қилолмайдиган бўлиб қолдим, албатта бирор бемазагарчилик содир бўларди-ю, ширин хаёл суриб юрганимда таъбимни тирриқ қилар ва менга энг жирканч бир усул билан дунёда жоҳил одамлар мавжудлигини эслатар эди. Мана, масалан, оят ўқиб, санам юриши ўтпапти, дейлик – мен оят куйини яхши кўраман (чамаси бу куй қадимги греклар давридан қолган бўлса керак), – шундай қилиб, улар менинг далаларимни дуо қилмай ўтишарди, зеро, попимизнинг айтишича, бу далалар аслида ноинсоф одамнинг ерлари эмиш. Мунофиқ қишлоқи кампирнинг сигири ҳаром ўлди, дейлик. Шундан сўнг у дарҳол, сигирим анави паришлик нопок файласуфнинг ҳовузи ёнида ўтлагани учун ҳаром ўлди, дея гап тарқатади. Қарабсизки, бир ҳафтадан сўнг ҳовуздаги барча балиқларим қорниларини осмонга қилиб, сув бетида қалқиб юрган бўлади: уларни оҳактош билан заҳарлашибди. Хуллас, менга ёмонлик қилишнинг минг хил йўли бор эди. Судьямиз ҳалол одам эди, лекин у лавозимдан ажралиб қолишдан қўрқарди, шу боисдан ҳам мени доим ноҳақ дерди. Қишлоқдаги тинчгина ҳаёт мен учун жаҳаннамга айланди. Одамлар иезуитларнинг маҳаллий жамияти бошлиғи – қавм руҳонийси мендан юз ўтирганини, ўша ердаги либераллар раҳбари – истеъфодаги капитан эса мени қўллаб-қувватламаётганини кўришгач, ҳамма менга қарши тиш қайрай бошлади, бир йил давомида нон-тузимни еб, меникида яшаган фишт терувчидан тортиб плугимни тузатаётиб мени

чув туширишдан ҳайиқмаган аравасоз устагача – ҳамма менга қарши чиқди.

Ниҳоят, бирор суйанчиққа эга бўлиб, суддаги даъволашувлардан ҳеч бўлмаса биттасини ютиб чиқмоқ ниятида мен либерал бўлиб олдим. Шу пайт ҳозир ўзинг айтган сайловлар бошланиб қолди ва мендан овоз беришни талаб қилишди.

– Ўзингга номаълум бўлган номзодгами?

– Йўқ, аксинча, у менга отнинг қашқасидек маълум эди. Мен бош тортдим – билсам, ўтакетган даражада эҳтиётсизлик қилибман! Энди либераллардан балага қолдим, аҳволим чидаб бўлмайдиган даражада чатоқлашди. Агар қавм руҳонийсининг миясига мени идиш юувучи хотинни сўйиб ўлдирганликда айблаш фикри келиб қолганида, иккала тўдадан ҳам менинг жиноятимни ўз кўзи билан кўрган йигирматадан гувоҳ топилиши турган гап эди.

– Нима, сен қишлоқда пасткаш қўшнилариинг кўнглини топмай, ҳатто уларнинг сафсатасига қулоқ солмай яшаш мумкин, деб ўйловмидинг? Фирт кўрлик-ку ахир бу!

– Энди кўзим очилди. Монфлерини сотяпман, майли, лозим бўлса, шу иш туфайли элик минг франк йўқотсам йўқота қолай, лекин, ниҳоят, ўша мунофиқлик ва разолат ботқоғидан қутулиб чиққанам учун хурсанд бўлганимдан ҳали ҳам ўзимга келолганим йўқ.

Энди мен ёлғизлик ва қишлоқ осойишталигини Францияда топилиши мумкин бўлган ягона жойдан – бирорта уйнинг тўртинчи қаватидаги деразаси Елисей майдонига қараган мансардасидан излашга қарор қилдим. Биласанми, мен ҳатто приходимизга просфоралар¹ инъом этиш йўли би-

¹ Просфора – черковда ибодат вақтида истеъмол қилинадиган кулчалар. (тарж.)

лан Руль кварталида сиёсий обрўйимни таъминла-саммикин, деб ўйлаб ҳам юрибман.

– Ҳа, Бонапарт даврида бошингга бундай ғавғолар тушмаган бўларди! – деди Фалькоз кўзлари газаб ва ўкинчдан чақнаб.

– Саломат бўлсинлар-е! Ўша Бонапартинг нега керак бўлмаган жойга тумшугини тикди? Ҳозир менинг бошимга тушган кулфатларнинг бари ўшанинг иши.

Боядан бери диққат билан қулоқ солиб келаётган Жюльен бу гапни эшитиб янада сергакланди. У дастлабки сўзларданоқ манави бонапартист Фалькоз жаноб де Реналь 1816 йилда юз ўтирган ёшликдаги дўсти эканлигини пайқаган эди. Файласуф Сен-Жиро эса, чамаси, префектура идораси бошлигининг укаси бўлса керак. Акаси жамоат биноларини арзон-гаровга сотиб олган эди.

– Буларнинг барига ўша Бонапартинг айбдор, – дея давом этди Сен-Жиро. – Ҳамёнида беш юз минг франк пули бўлган қирқ ёшли одам, ҳеч кимга ёмонлик қилмаган тақдирда ҳам, провинцияда яшаб, у ерда руҳий осойишталикка эришолмас экан, поплар ва маҳаллий асилзодалар уни у ердан қувиб юборишар экан.

– Қўй, у ҳақда бундай ёмон гапирма! – дея хитоб қилди Фалькоз, – ҳеч қачон Франция халқлар орасида у ҳукмронлик қилган ўша ўн уч йилдагидек обрў қозонган эмасди. Ўша пайтда қилинган барча ишларда улуғворлик бор эди.

– Сенинг ўша жин ургур императоринг, – дея эътироз билдирди қирқ тўрт ёшли жаноб, – фақат жанг майдонида улуғ эди. Яна у минг саккиз юз иккинчи йили молия ишларини тартибга солганида ҳам олиҳимматлилиқ қилганди. Аммо шундан кейин айнишининг боиси нима? Унинг барча камергерлари, барча дабдабаси-ю, Тюильридаги тан-

танали қабул маросимлари – буларнинг бари ўша мустабидона бемаъниликларни такрорлаш, уни қайта нашр қилишнинг худди ўзгинаси. Бу нашрнинг у ёқ-бу ёғини тузатиб, янгилашди, у яна бир, ҳатто икки аср туриб бериши мумкин эди. Зодагонлар ва поплар эски идора услубига қайтишни истаб қолишди, бироқ уларда бу услубни халққа тақдим эта биладиган метин ирода йўқ!

– Бу дейман, чиндан ҳам кекса газетачининг нутқи бўлди-ку!

– Хўш, мени ер-мулкимдан ким қувиб юборди? – дея давом этди ғазаби қайнаган газетачи. – Наполеон ўз конкордати¹ билан қаддини қайтадан тиклаб қўйган ўша поплар қувиб юборди мени. Император уларни давлатимизда яшайдиган врачлар, адвокатлар, астрономлар қатори кўриб, оддий фуқаро ҳисоблаш ва ризқ-рўзини таъминлаётган касби билан мутлақо қизиқмаслик ўрнига уларнинг мавқеини қайта тиклаб берди. Агар ўша Бонапартинг барон ва шаҳзода унвонларини бўлашиб бермаганида, манави сурбет зодагончалар ҳозир кеккайиб юрармиди ахир? Йўқ, уларнинг кунни битиб бораётган эди ўшанда. Энди бўлса, поплардан кейин, худди ўша қишлоқи зодагонлар ҳаммадан кўпроқ қонимни қайнатишди, мени либерал бўлишга ҳам ўшалар мажбур этишди.

Суҳбатнинг охири кўринмасди. Франция бу мавзуда яна ярим асргача гап сотса керак. Сен-Жиро, провинцияда яшаб бўлмайди, дея таъкидлашда давом этарди, шунда Жюльен унга ийманибгина жаноб де Ренални мисол қилиб кўрсатди

– Топган мисолингизни қаранг-а! Ёшсиз-да, йигитча, – дея хитоб қилди Фалькоз. – Реналь сандон бўлиб қолмаслик учун ҳам гурзи бўлишга ошиқди.

¹ Конкордат – бирор ҳукумат билан Рим папаси ўртасидаги тузилган шартнома. (тарж.)

Гурзи бўлгандаям, бераҳм гурзи бўлди у! Лекин сезиб турибман, тез орада уни Валено қулатса керак! Танийсизми ўша муттаҳамни? Жуда пихини ёрган-да! Бир кун келиб, қўз очиб-юмгунича тахтдан қулатишса-ю, ўрнига Валено ўтириб олса, ўша жаноб де Реналингиз нима деб сайраркин?

– Ана ўшанда у ўз жиноятлари билан ўралашиб қолаверади, – деди Сен-Жиро. – Демак, Веррьерни билар экансиз-да, йигитча? Хўш, гап бундай, ўша мустабидона макр-ҳийлалари учун гўрингда тўнғиз қўпгур Бонапарт манави барча Реналлар ва Шеланларни ҳокимият тепасига чиқариб қўйди, улар эса, ўз навбатида, Валено ва Маслонлар салтанатига йўл очиб беришди.

Сиёсат сирлари ҳақидаги дилни сиёҳ қилувчи бу суҳбат Жюльенни эътиборини ўзига тортиб, унинг ширин хотиралардан чалғитмоқда эди.

Парижни биринчи марта олисдан кўрганида, у деярли ҳаяжонланмади ҳам. Келажак ҳақидаги ҳавойи орзулар кечагина у Веррьерда ўтказган йигирма тўрт соатнинг ҳали сўниб улгурмаган ёрқин хотиралари олдида орқага чекинмоқда эди. У, агар попларнинг сурбетларча қуюшқондан чиқиши натижасида яна республика барпо этилиб, асилзодалар таъқиб остига олинса, маъшуқасининг болаларини ҳеч қачон ташлаб кетмасликка ҳамда уларни қутқариб қолиш ва ҳимоя қилиш учун бошқа барча ишларидан воз кечишга ўзича онт ичиб борарди.

У Веррьерга кириб борган ўша кечада, нарвоинини де Реналь хонимнинг деразасига тираган ўша дақиқада бирорта бегона одам ёки жаноб де Реналнинг ўзига дуч келиб қолганда-чи, унда ҳоли не кечарди?

Маъшуқаси уни қувиб юборишга уринган, Жюльен эса қоронғуда унинг ёнида ўтириб, уни бундай қилмасликка кўндирмоқчи бўлган ўша

икки соатни эслашнинг ўзидан қанчалар ҳузур қилиш мумкин! Жюльенга ўхшаш одамларнинг қалбида бундай хотиралар бир умр сақланиб қолади. Учрашувнинг охири эса унга бир йил муқаддам кечган воқеаларни, севгиларининг дастлабки кунларини эслатарди.

Бироқ шу пайт карета тўхтади-ю, Жюльеннинг ширин хаёллари тўзиб кетди. Улар Жан-Жак Руссо кўчасидаги почта станциясининг ҳовлисига кириб боришган эди.

– Мен Мальмезонга бормоқчи эдим, – деди у ёнига келиб тўхтаган кабриолетни кўриб.

– Бемаҳалда у ерга бориб нима қиласиз, афандим?

– Бу ёғи билан ишингиз бўлмасин! Марҳамат, ҳайданг.

Чинакамига эҳтиросга берилган одам фақат ўзини ўйлайди. Худди шу боисдан ҳам, назаримда ҳар бир одам, барча менга қизиқиб қараяпти, деб ўйлайдиган Парижда эҳтирослар жуда бемаъни бўлади. Мен Жюльеннинг Мальмезонга¹ боргач, қандай завқланганини тасвирлаб ўтирмайман. У йиғларди. Йиғларди, дейсизми? Шу йили қурил-

¹ Мальмезон – Париж яқинида жойлашган сарой. У Бонапартнинг биринчи хотини Жозефина Вогарненинг мулки бўлган. Наполеон республикасининг Биринчи консули бўлган кезлари 1790 йилдан 1807 йилга қадар ўша ерда яшаган, у тахтга ўтирганидан сўнг Мальмезонни тарк этган ва ўзига қароргоҳ қилиб Сен-Клуни танлаган. Шундай қилиб, Мальмезон Наполеоннинг республика раҳбари пайтидаги фаолиятининг тимсолига айланган «Жюльен учун ҳам, кейинги авлод учун ҳам Арколь кўприги, муқаддас Елена ва Мальмезон орасида ҳеч қандай фарқ йўқ эди» дер экан, Стендаль, кейинги авлодлар кўзида Наполеон сиёсатининг католицизм монархик ғоялар ҳамда истибодни қайта тиклаш билан боғлиқ салбий томонлари унутилиб, фақат Францияни тор-мор этилишдан сақлаб қолган инқилоб лашкарбошиси, давлат арбоби ва муқаддас Елена оролига банди қилинган маҳбус сифатида сақланиб қолажagini кўрсатмоқчи бўлади.

ган анави жирканч оқ деворлар бутун паркни бўлак-бўлак қилиб турганига қарамасдан-а? Буни қарангки, афандим, ҳа, у йиғларди; Жюльен учун ҳам, кейинги авлод учун ҳам Арколь кўприги, Муқаддас Елена ва Мальмезон орасида ҳеч нима йўқ эди.

Кечқурун Жюльен театрга боришга жазм этишдан аввал анча иккиланиб турди: у бу худобезор жой ҳақида жуда ғалати фикрда эди.

Қаттиқ ишончсизлик унинг гавжум Парижни завқ билан томоша қилишига халал берарди; унинг юрагига фақат ўз қаҳрамони қолдирган ёд-горликларгина таъсир этарди.

«Шундай қилиб, демак, мен ҳар хил фитналар ва мунофиқликлар марказига етиб келдим! Аббат де Фрилернинг ҳомийлари худди шу ерда ҳукмронлик қилишади».

Учинчи куни кечқурун синчковлик унинг ҳамма ёқни томоша қилиб олиш ва шундан кейингина аббат Пирарнинг олдига бориш ниятидан устун келди. Аббат совуқ ва қуруқ бир оҳангда уни жаноб де ля Молнинг уйида қандай ҳаёт кутаётганини тушунтириб берди.

– Агар бир неча ойдан сўнг фойдали одам бўлиб чиқмасангиз, семинарияга қайтиб кетаверасиз, аммо энди сизнинг ҳимоячингиз бўлади. Сиз маркизнинг уйида яшайсиз, у Франциядаги энг катта давлат арбобларидан бири ҳисобланади. Сиз қора костюм кийиб юрасиз, лекин у руҳонийлар кийими бўлмай, мотам тутган одамларнинг кийимига ўхшаган бўлади. Мен ҳафтасига уч марта сизни ўзим тавсия қилган семинарияда улуҳият бўйича машғулотларни давом эттирмоғингизни талаб қиламан. Ҳар куни чошгоҳ пайти сиз маркизнинг кутубхонасида ҳозир бўласиз, у сизга суддаги даъволашувлари ва бўлак ишлари бўйича ёзишмалар

олиб бормоқни топширмоқчи. Маркиз ўз номига келган ҳар бир хатнинг ҳошиясига қандай жавоб бермоқ ҳақида қисқагина қилиб икки оғиз сўз ёзиб қўяди. Менинг назаримда, – унинг ўзига ҳам шу гапни айтдим, – уч ойдан сўнг сиз бу жавобларни ёзиш бобида шундай бир малака ҳосил қиласизки, маркизга қўл қўйиш учун ўн иккита хат олиб борсангиз, у саккиз ёки тўққизтасига имзо чекиб бера олади. Кечқурун соат саккизда сиз ҳамма нарсаларни йиғиштириб, унинг ёзув столини тартибга соласиз ва соат ўнда ишни тугатиб кетаверасиз. Эҳтимол шундай ҳам бўларки, – дея давом этди аббат Пирар, – бирорта кекса хоним ёки бирор жаноб тилёғламалик билан сизга маркизнинг номига келаётган хатларни кўрсатмоғингиз учун оламолам бойлик ёки тўғридан-тўғри олтин таклиф қилишлари мумкин.

– Аҳ, тақсир! – дея хитоб қилди Жюльен қизишиб.

– Бағоят қизиқ, – деди аббат заҳархандалик билан илжайиб, – шу камбағаллигингиз билан, бунинг устига семинарияда бир йил таҳсил кўрганингиздан кейин ҳам қалбингизда олижаноб ғазабнинг сақланиб қолганига ҳайронман. Чамаси, ҳеч нимани ўрганмаганга ўхшайсиз!

– Зотига тортиш эмасмикин бу? – деди сўнгра аббат овозини пасайтириб, худди ўзича мулоҳаза юритаётгандек. – Энг қизиғи шундаки, – дея қўшимча қилди у Жюльенга разм солиб, – маркиз сизни танир экан... Лекин қаёқдан танишини сира билолмадим. Бошланишига у сизга юз луидор маош белгилади. Бу одам фақат ўзининг ринд табиатига бўйсунди – унинг камчилиги ана шу. Тентаклик бобида у, чамаси, сиздан ҳам қолишмас керак. Агар у ишингиздан хурсанд бўлса, вақти келиб маошингиз саккиз минг франкка қадар кўтарилиши мумкин.

– Лекин у бу пулни сизга, – дея ачитиб давом этди аббат, – чиройли кўзларингиз учун тўламаслигини тушунсангиз керак, албатта. Унинг учун фойдали одам бўла олинг. Сизнинг ўрнингизда бўлганимда мен камроқ гапиришга, ўзим билмайдиган нарсалар ҳақида умуман оғиз очмасликка ҳаракат қилган бўлардим.

– Ҳа, айтгандай, – дея гап қотди аббат, – сиз учун баъзи бир маълумотлар ҳам тўплаб қўйганман: жаноб де ля Молнинг оиласи ҳақида айтишни унутай дебман. Унинг икки фарзанди бор: бир ўғли ва бир қизи. Ўғли ўн тўққизларда, келишган, олифта, чошгоҳ пайти соат иккида хаёлига нима келиб қолишини билмайдиган енгилтак йигит. Лекин анча ақлли, довжурак, Испанияда жанг қилган. Сабабини билмайману, лекин маркиз сизнинг ёш граф Норбер билан дўстлашиб кетишингизга умид қилмоқда. Мен унга сизнинг лотин тилини анча яхши билишингизни айтган эдим. Эҳтимол, у сизнинг ўғлига Цицерон ва Вергилий тўғрисидаги баъзи машҳур гапларни ўргатиб қўйишингизга умид қилаётгандир.

Сизнинг ўрнингизда бўлганимда, мен бу барно йигитчанинг мени мазах қилишига ҳеч қачон йўл қўймаган ва унинг бағоят одоб билан, лекин киноя аралаш айтадиган ширин гапларига учмоқдан аввал, уларни дилимда бир неча бор такрорлаб, яхшилаб ўйлаб кўрган бўлардим.

Яшириб ўтирмайман, турган гап, ёш граф де ля Моль сизга менсимай қарайди. Зеро, шунинг учун ҳамки, сиз оддий авомнинг фарзандисиз, унинг аждоди эса сарой амалдори ўтган ва минг беш юз етмиш тўртинчи йилнинг йигирма олтинчи апрелида Грев майдонида бошини кундага қўйиш шарафига муяссар бўлган.

Сиз эса бор-йўғи веррьерлик дурадгорнинг ўғлисиз ва унинг отасидан маош олиб яшайсиз. Ана

шу тафовут ҳақида яхшилаб ўйлаб кўринг ва Мориери шажараномасидан ушбу оиланинг тарихини ўқиб олинг. Уларнинг зиёфатларига келиб турадиган барча хушомадгўйлар, ўрни келиб қолганда, бу тарихий асарни бирор йўл билан тилга олмасдан ўтмайдилар.

Кейинчалик менинг олдимга шикоят қилиб келмаслик учун гусарлар эскадронининг командири, Франциянинг бўлажак пэри жаноб граф Норбер де ля Молнинг ҳазил-мутойибаларига жавоб бермоқдан олдин яхшилаб ўйлаб олинг.

– Назаримда, – дея жавоб қилди қип-қизариб Жюльен, – мендан нафратланадиган одамнинг гапларига жавоб бермай қўя қолишим керак.

– Сиз бундай нафратни тасаввур ҳам эта олмайсиз, у фақат ўта назокатли гаплар билангина изҳор этилади. Агар тентак бўлганингизда, сиз албатта осонгина адданиб қўя қолардингиз, бордию ҳар нима қилиб бўлса-да, дурустроқ мартабага эришмоқни истасангиз, у ҳолда сиз ўзингизни лақма қилиб кўрсатмоғингиз лозим бўлур эди.

– Агар кунлардан бирида, бу ишлар менга тўғри келмас экан, десаму, ўша юз уч рақамли ҳужрамга қайтиб кетсам, – деди Жюльен, – нима, у ҳолда кўрнамак ҳисобланаманми?

– Ҳа, албатта, – дея жавоб қилди аббат, – бу хонадоннинг барча ҳамтовоқлари сизга туҳмат ёғдиришга ҳаракат қилишади, аммо шунда мен пайдо бўламан. *Absum qui feci*¹. Уларга мен, шундай қарорга келдим, деб айтаман.

Жаноб Пирарнинг зарда билан, деярли дарғабаб бўлиб гапириши Жюльенни қаттиқ ташвишга солиб қўйган эди: шу туфайли у аббатнинг сўнгги сўзларининг ҳам қадрига ета олмади.

Гап шунда эдики, аббат Жюльенга меҳр қўйиб қолгани учун ўзини ёзғирарди ва ўзга одамнинг

¹ Бу ишни қилган одам – мен. (*лот.*)

тақдирига шу йўсинда аралашиб, гўё шаккоклик қилаётгандек, қалбини қандайдир қарийб хурофий бир ваҳима қопламоқда эди.

– Сиз у ерда яна, – дея давом этди у гўё қандайдир кўнгилсиз вазифани бажараётгандек норози бир оҳангда, – сиз у ерда яна маркиза де ля Моль хонимга ҳам дуч келасиз. Бу сочлари оқиштоб, баланд бўйли хоним жуда художўй, димоғдор, ғоят одобли, лекин ҳеч нарсага арзимайдиган ҳовлиқма аёл. У ўзининг аристократик урф-одатлари билан машҳур бўлган кекса герцог Шонскийнинг қизи. Бу басавлат хонимни ўз табақасига мансуб аёллар табиатининг туб моҳиятини жуда яхши акс эттирувчи ажойиб намуна деса бўлади. У ўзининг назарида ҳурматга лойиқ ягона фазилат – бу салб юришларида иштирок этган аждодларга эга бўлмоқ эканлигини яшириб ҳам ўтирмайди, Пул, унингча, иккинчи даражали нарса бўлиб, унчалик аҳамиятга молик ҳам эмас. Бу гапдан ажабланыпсизми? Сиз билан биз энди провинцияда эмасмиз, дўстгинам.

Унинг меҳмонхонасида сиз подшоҳларимиз ҳақида илтифотсизлик билан гапиришга журъат этадиган талайгина катта амалдорларга дуч келасиз. Де ля Моль хонимнинг ўзига келсак, у ҳар гал қирол оиласидан бўлган бирорта шаҳзода ёки хусусан малика номини тилга олганида албатта эҳтиром ила товушини пасайтиради. Унинг олдида Филипп Иккинчи ёки Генрих Саккизинчиларнинг ёвуз махлуқ ўтганликлари ҳақида гапирмасликни маслаҳат бераман. Улар қирол бўлишган, бу эса уларга барча одамлар, айниқса сиз билан бизга ўхшаш чакана одамлар олдида беқиёс иззат-ҳурматда бўлиш ҳуқуқини беради. Аммо, – дея давом этди жаноб Пирар, – биз руҳонийлармиз, – ҳарқалай у сизни шундай ҳисоблайди ва руҳоний сифатида унинг охиратини қутқариб олиш учун хизмат қиладиган малайга ўхшаш бир одаммиз.

– Тақсир, – деди Жюльен, – чамамда, мен Париждан тез орада жўнаб кетадиганга ўхшайман.

– У ҳолда сизга оқ йўл тилайман, холос. Лекин ёдингизда бўлсин, бизнинг касб-коримизда катта мансабдорларнинг соясига сифинмай туриб бирор нарсага эришиб бўлмайди. Аммо менинг билишимча, сизнинг табиатингизга хос тушуниб бўлмайдиган хислатлар, агар ҳаётингизни мустаҳкам йўлга қўя олмасангиз, сизни қувғинга маҳкум этгай – сиз учун ўртача йўл бўлмайди. Хомхаёлга берилмай қўя қолинг. Одамлар сизга мурожаат қилишганида бу нарсанинг сизга ёқмаганлигини дарҳол сезишади, кишилар бир-бирига тезда эл бўлиб кетадиган бизнинг мамлакатимизда эса сиз, агар ўзингизни ҳурмат қилишга мажбур этмасангиз, шўрпешана бўлиб яшашга маҳкум бўлгансиз.

Агар маркиз де ля Молнинг миясига бу фикр келиб қолмаганида Безансонда ҳолингиз не кечарди? Бир кун келадики, у сиз учун қандай ажойиб иш қилганини ўзингиз ҳам тушуниб қоласиз ва агар нонкўр махлуқ бўлиб чиқмасангиз, ундан ҳам, унинг оиласидан ҳам умрбод миннатдор бўлиб юрасиз. Сиздан анча ўқимишлироқ бўлган қанчадан-қанча фақир аббатлар Парижда йиллар давомида диний маросимларни ижро этганлари учун ўн беш су ва Сорбоннадаги илмий музокаралари учун ўн су олиб яшаганлар!.. Ёдингизда-ми, бултур қишда сизга анави муттаҳам кардинал Дюбуанинг¹ дастлабки йиллар қандай яшаганини

¹ Кардинал Дюбуа (1656–1723) – франциялик сиёсий арбоб, герцог Орлеанскийнинг ишончли одами. У дорихона эгасининг ўғли бўлган, Парижга кўчиб келган, дастлабки пайтлари бадавлат хонадонларда тарбиячи бўлиб хизмат қилган. Сўнгра у герцог Шартрскийнинг тарбиячисига котиблик қилган ва ниҳоят герцог Шартрскийнинг тарбиячиси бўлиб қолган. У ниҳоятда устомон одам бўлиб, сарой фитналарида фаол қатнашган ва ўз мақсадига эришиш йўлида ҳар қандай қабиҳликдан қайтмаган.

ҳикоя қилиб берган эдим. Ёки сиз ўз мағрурлигингиз билан эҳтимол, ундан ҳам истеъдодлироқман, деб ўйларсиз?

Мана, масалан, мени олайлик: ўзим оғир-вазмин, ўртамиёна бир одамман, шу боисдан ҳам бутун умримни ўша семинарияда ўтказаман, деб ўйлаб, болаларча тентаклик билан унга меҳр қўйиб қолдим. Оқибати нима бўлди? Истеъфога чиқиш ҳақида ариза берганимда, мени бусиз ҳам ишдан олиб ташламоқчи бўлиб юришган эди. Ўша пайтда тирикчилик учун қанча маблағим бўлганини биласизми? Бор-йўқ капиталим беш юз йигирма франкдан иборат бўлиб, икки-уч танишлардан бўлак дўстларим ҳам йўқ эди. Жаноб де ля Моль билан илгари сира ҳам учрашмаган эдик, лекин бошимга оғир кун тушганида у менга нажот қўлини чўзди: унинг бир оғиз гапи билан мени қавм руҳонийси этиб тайинлашди. Қавмим анчайин бадавлат одамлардан иборат, турли иллатларга муккасидан кетган кишилар йўқ унда. Мен олаётган даромаднинг қилаётган меҳнатимга нисбатан қанчалар кўплигини эса, ҳатто айтишга ҳам уяламан. Енгилтакликни йиғиштириб, бир оз ақл-идрок билан иш тутмоғингиз учун ҳам мен шу қадар кўп гапиряпман.

Ҳа, яна бир гапим бор: бахтга қарши мен анча жиззаки одамман, эҳтимол, бир кун келиб сиз билан биз гаплашмай қўйишимиз ҳам мумкин.

Агар маркизанинг такаббурлиги ёки ўғилчасининг ҳазил-мазахлари жонингизга тегиб, бу хонадонда ортиқ туролмай қолсангиз, сизга маслаҳатим, Париждан юз-юз эллик чақирим наридаги бирор семинарияда таҳсилни ниҳоясига етказинг. Яна шуни айтмоғим керакки, жанубдан кўра шимол афзалроқ. Шимолда аҳоли бирмунча маданиятлироқ, адолатсизлик ҳам камроқ учрайди

ва шуни ҳам тан олмоқ лозимки, – дея қўшимча қилди у товушини пасайтириб, – Париж газеталарининг яқинлиги, ҳарқалай, бу кичкина мустабид ҳокимларни маълум қадар жиловлаб туради.

Агар муносабатимиз бир-биримизга нисбатан айна муддао бўлиб бораверса-ю, маркизнинг уйи сизга тўғри келмай қолса, менга викарий бўлмоқни таклиф этаман, шунда қавмдан тушадиган даромаднинг ярми сизники бўлади. Менга Безансонда қилган ажойиб таклифингиз учун, – дея қўшимча қилди у миннатдорчилик билдирмоқчи бўлган Жюльенни тўхтатиб, – сизга бундан ҳам кўпроқ қарздорман. Агар ўшанда беш юз йигирма франк маблағим бўлмаганида, сиз мени қутқариб қолган бўлура эдингиз.

Аббатнинг товушида бояги заҳарлик ғойиб бўлганди. Ўзи учун уят бўлса ҳам Жюльен кўзлари жиққа ёшга тўлганини ҳис этди, шу тобда у кекса дўстини қучоқлаб олгиси келарди; у ўзини тутиб туролмади ва иложи борица дадил овозда деди:

– Мен ёруғ дунёга келибманки, отам мени ёмон кўрарди, бу менинг учун жуда катта бахтсизлик эди, лекин мен энди тасодифдан умрбод миннатдор бўлгайман, сиз мен учун ота ўрнига ота бўлдингиз, тақсир.

– Яхши, яхши, – дея хижолат чекиб минғиллади аббат ва семинария директорига муносиб бир панд-насиҳат айтиш имкониятидан хурсанд бўлиб қўшимча қилди, – ҳеч қачон «тасодиф» демаслик керак, бўтам, доим «Худонинг карами» деб айтинг.

Киракаш файтон тўхтади-ю, кўчир улкан дарвозада осиглиқ тургак биринж болғачани қўлига олиб, уни тақиллатди. Бу де ля Моль саройи эди, ўткинчилар бунга шубҳа қилмасликлари учун эса шу сўзлар дарвоза тепасига ўрнатилган қора мармар тахтага ўйиб ёзилганди.

Бу дабдаба Жюльенга ёқмади. Ахир улар якобинчилардан ўлгудек қўрқишади-ку! Уларга ҳар бир девор ортида Робеспьер ва унинг жоду ортилган араваси яширингандек туюларди. Бу қўрқув шу даражага бориб етардики, баъзан одам кулавериб, ичаги узилгудек бўларди. Бу ерда эса, мабодо исён кўтарилиб, оломон ҳужум қилиб қолгудек бўлса, гўё у адашиб қолмаслиги учун атайлаб ўз уйини кўз-кўз қилишаётгандек эди. Жюльен бу фикрини аббат Пирарга айтди.

– Эҳ, бечора бўтагинам! Бунақада кўп ўтмай менга викарий бўладиганга ўхшайсиз. Намунча миянгизга бунақа даҳшатли фикрлар келмаса-я!

– Ахир ўз-ўзидан шундай хулоса келиб чиқяптида, – дея жавоб қилди Жюльен.

Дарбоннинг басавлат кўриниши ва айниқса ҳовлининг чиннидай тозалигини кўриб, Жюльен жуда завқланиб кетди. Ҳаво очиқ бўлиб, қуёш чарақлаб турарди.

– Қандай ажойиб архитектура! – деди у ўз ҳамроҳига.

Бу иморат эса Вольтер ўлиmidан хиёл олдин, Сен-Жермен қасабасида дидсизлик билан қурилган уйлардан бири эди. Мода билан гўзаллик ҳеч қачон шу қадар бир-биридан узоқ бўлмаганди.

II

Киборлар жамиятига биринчи қадам

Таъсирли ва аломат бир хотира: ўн саккиз ёшли йигитча бировнинг ҳомийлигисиз, ёлғиз ўзи кириб борган биринчи меҳмонхона! Бирорта аёл сал қиё боқиб қўйса бас, дарҳол ўзимни йўқотиб қўярдим. Одамларга ёқши учун ҳаракат қилган сайин ўзимнинг шунча қовуша олмаётганимни ҳис этардим. Менинг барча тасаввурларим ҳақиқатдан жуда йироқ экан; гоҳ ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ бирорта одамга чин кўнгилдан меҳр қўярдим, гоҳида эса хиёл ёмон кўз билан қараган одамни ўзимга душман деб билардим. Тортинчоқлигим туфайли чеккан барча азобларим ичра қуёш чарақлаб турган гоят ажойиб кун эсимда қолган!

Кант

Жюльен атрофига аланглаб қараганича, ҳовли ўртасида тўхтади.

– Ўзингизни вазминроқ тутинг, – деди унга аббат Пирар, – миянгизга даҳшатли фикрлар келяпти, кейин – фирт ёш бола ҳам экансиз! Горацийнинг nil miragi (ҳеч нарсадан ажабланмаслик) қоидасига амал қилиш қани? Ўйлаб кўрсангиз-чи, ахир, манави беҳисоб малайлар бу ерда анграйиб турганингизни кўргач, дарҳол устингиздан кула бошлашади. Улар сизни ўзлари билан бир қатордаги киши-ю, лекин адолатсиз равишда юқорироқ қўйилган одам, деб ҳисоблай бошлайдилар. Шундан сўнг ўзларини хушфеъл кўрсатиб, эзгу маслаҳат бериш, ёрдам кўрсатиш баҳонасида сизни калака қилишга ҳаракат қиладилар.

– Шундай қилиб кўришсин-чи, – деди жавобан Жюльен лабини тишлаб, дарҳол одатдаги бадгумонлиги қўзир экан.

Улар маркиз кабинети томон ўтиб боришар экан, уйнинг иккинчи қаватидаги меҳмонхоналар сизга, муҳтарам ўқувчим, қанчалик серҳашам туйилса, шунчалик бефайз ҳам кўринарди. Уни барча жиҳозлари билан сизга таклиф қилишганида, сиз у ерда яшашни истамаган бўлардингиз. Бу ер кишини эснатадиган ва ўлгудек зериктирадиган насиҳатгўйлик маскани эди. Бироқ бу меҳмонхоналарни кўргач, Жюльен баттар завқланиб кетди. «Шундай ҳашамат ичра яшаган одам ҳам ўзини бахтсиз ҳис этармикин!» – дея ўйларди у.

Ниҳоят, улар бу муҳташам уйдаги энг беўхшов хонага кириб боришди: ёруғлик унга аранг тушиб турарди. Хонада бошига оқиштоб парик кийган, кўзлари ўткир, кичкинагина, озгин юзли бир одам ўтирган экан. Аббат Жюльен томон ўгирилиб, уни ўша одамга таништирди. Бу маркиз эди. Жюльен уни зўрға таниди, зеро, ҳозир маркиз жуда мулоийм кўринарди. У энди Жюльен Брей-ле-Ода кўрган такаббур аркони давлатга сира ҳам ўхшамасди. Жюльенга маркизнинг паригида соч жуда кўпдек туюлди. У шу қадар берилиб кузатаётган эдики, ҳайиқиш ҳатто хаёлига ҳам келмади. Генрих III дўстининг авлоди биринчи қарашда унга анча кўримсиз бўлиб туюлди. У жуда озгин ва питрак эди. Аммо тез орада Жюльен маркизнинг назокати суҳбатдошининг кўнглига ҳатто Безансон епископининг назокатидан ҳам кўпроқ хуш ёқишини сизди. Бу учрашув бор-йўғи уч дақиқача давом этди. Улар маркизнинг олдидан чиқишгач, аббат Жюльенга қараб деди:

– Сиз маркизга худди суратни томоша қилгандек қарадингиз, бу одамлар назокат деб атайдиган нарса хусусида ўзимни жуда билимдон деб ҳисобламайман, тез орада сиз буларнинг барини мендан яхшироқ билиб олгайсиз, лекин ҳарқалай

шуни айтмоғим керакки, сизнинг унга такалуф-сизлик билан тикилишингиз менга назокатдан анча йироқроқ туюлди.

Улар яна файтонга ўтиришди; кўчир қандайдир хиёбон олдида тўхтади. Жюльен аббатга эргашиб, катта бино ичига кирди-ю, уларнинг кўз ўнгида бир-бирига туташиб кетган кенг заллар намоён бўлди. Жюльен бу ерда ҳеч қандай мебель жиҳозлари йўқлигини пайқади. У деворда осифлиқ турган ва назарида, қандайдир адабсиз бир манзара тасвирланган ажойиб зарҳал соатни томоша қила бошлади, бироқ шу пайт унинг ёнига жуда башанг кийинган ва жуда хушчеҳра бир жаноб келди. Жюльен у билан бош ирғаб саломлашди.

Жаноб жилмайди-да, қўлини унинг елкасига қўйди. Жюльен бир сесканиб тушди ва сапчиб ўзини четга олди. У ғазабдан қизариб кетди. Аббат Пирар ўзининг бадфёълигига қарамай, қотиб-қотиб кула бошлади. Ўша жаноб тикувчи экан.

– Сизни икки кунга бутунлай озод этаман, – деди аббат Жюльенга улар кўчага чиқишгач, – шундан кейингина сизни де ля Моль хонимга таништирмоғим мумкин. Менинг ўрнимда бошқа одам бўлганида, сизни биринчи кунлари бу янги Вавилонда, худди бўйи етган қиздек эҳтиёт қилган бўларди. Бироқ пешанангизда ҳалок бўлиш ёзилган бўлса, майли, дарҳол ҳалок бўла қолинг, шунда мен ҳеч бўлмаса, доим сизнинг ташвишингизни тортишдек аҳмоқона заифлигимдан қутуламан қўяман. Индинга эрталаб манави тикувчи сизга иккита костюм юборади, уларни сизга кийдириб кўрадиган халфага беш франк берасиз. Ҳа, айтмоқчи, анави парижликлар олдида иложи борича камроқ гапиришга ҳаракат қилинг. Бир оғиз сўз айтсангиз бас, улар устингиздан кулмоқ учун дарров баҳона топишади. Бу жиҳатдан уларнинг туғма истеъдоди

бор. Индинга пешин пайти менинг олдимга етиб бормоғингиз шарт... Хўп, боринг, ҳалок бўлаверинг... Ҳа, унутай дебман: бориб, ўзингизга пойабзал, кўйлак, шляпа буюртма қилинг, мана бу манзиллар бўйича.

Жюльен манзиллар ёзилган хатни кўздан кечира бошлади.

– Бу маркизнинг хати, – деди аббат. – Маркиз жуда фаол одам, у бировга буюриб ўтиришдан кўра, ҳамма ишни олдиндан мўлжаллаб, ўзи бажаришни афзал кўради. У ўзини шу ташвишлардан халос этмоқ учун ҳам сизни ишга оляпти. Бу бегоҳат одам бир имо билан билдириб кетган барча ишларни муносиб тарзда бажармоқ учун ақлингиз етармикин? Буни келажак кўрсатади: огоҳ бўлинг!

Жюльен бир оғиз ҳам сўз айтмай, манзили кўрсатилган барча усталарнинг олдига кириб чиқди; бу усталарнинг бари унинг ҳурматини жойига қўйиб муомала қилишди, этикдўз эса, унинг исми шарифини буюртмалар дафтарида қайд қилар экан, «жаноб Жюльен де Сорель», деб ёзиб қўйди.

Пер-Лашез қабристонига қандайдир ниҳоятда либералларча кайфиятда бўлган ва бурчига содиқ бир жаноб унга маршал Нейнинг қабрини кўрсатмоқчи бўлди, зеро, доно сиёсат бу қабрни эпитафияга¹ эга бўлиш ҳуқуқидан маҳрум этганди. Бироқ Жюльен кўзларида ёш билан қучоқлаб олган ўша либерал билан хайрлашгач, соатидан ажралганини сездди. Шундай тажриба билан бойиган Жюльен икки кундан сўнг аббат Пирарнинг ҳузурига етиб борди; устози унга узоқ разм солиб турди.

– Бу дейман, ҳали олифта бўлиб кетмасангиз гўрга эди, – деди қовоғини солиб аббат. Жюльен жуда ёш кўринар ва шу туришда мотам тутиб, қора кийинган йигитга ўхшаб кетарди; у чиндан

¹ Эпитафия – қабр тошига ёзиладиган хат. (тарж.)

ҳам жуда ёқимтой эди-ю, бироқ меҳрибон аббатнинг ўзи ғирт провинциялик бўлгани учун ҳам Жюльеннинг юрганида елкаларини қимирлатиш одати ҳали ҳам қолмаганини пайқамади; провинцияда эса бундай юриш кишини ораста ва жуда басавлат кўрсатади деб ҳисобланарди.

Жюльеннинг башанглиги маркизда меҳрибон аббатга қараганда мутлақо бошқача таассурот қолдирди.

– Агар жаноб Сорель рақсдан дарс олиб турса, сиз қаршилиқ қилмайсизми? – дея сўради у аббатдан.

Аббат довдираб қолди.

– Йўқ, – деди у ниҳоят. – Жюльен руҳоний эмас.

Маркиз торгина яширин зинапоянинг бирваракайига иккитадан поғонасини ҳатлаганича қаҳрамонимизни деразаси улкан боғ томон қараган шинамгина мансардага шахсан ўзи бошлаб борди. У Жюльендан тикувчи аёлдан нечта кўйлак олганини сўради.

– Иккита, – дея ийманибгина жавоб қилди Жюльен, шундай аркони давлатнинг икир-чикирларга шу қадар эътибор бераётганидан хижолат тортиб.

– Офарин, – маркиз бу сўзни шундай жиддий ва амирона бир оҳангда айтдики, қаҳрамонимиз ўйланқираб қолди. – Офарин. Бўлмаса яна йигирма иккитасини олинг. Мана, йилнинг биринчи чораги учун маошингиз.

Мансардадан пастга тушар экан, маркиз қандайдир кекса бир одамни ёнига чақирди.

– Арсен, – деди у ўша одамга, – сиз жаноб Сорелнинг хизматида бўласиз.

Бир неча дақиқадан сўнг Жюльен кўркем кутубхонада ёлғиз ўзи қолди. Қандай ажойиб! Ўзининг шундай ҳаяжонланиб турганида биров кўриб қолмасин учун у кутубхонанинг энг пана бурчагига

ўтди-да, ўша ердан туриб китобларнинг ялтироқ жилдларини томоша қила бошлади. «Буларнинг ҳаммасини ўқиб чиқишим мумкин! – деди у ўзига-ўзи. – Қандай қилиб ёқмасин менга бу ер? Жаноб де Реналь мен учун маркиз де ля Моль қилган ишнинг юздан бирини қилган тақдирда ҳам, чамаси, ўзини бир умрга иснодга қолган деб ҳисоблаган бўларди.

Қани, бир кўрайлик-чи, нималарни ёзишим керак экан». Ишни тугатгач, Жюльен китоблар олдига боришга журъат этди; у Вольтер асарлари тўпламини кўрганида қувончидан жинни бўлаёзди. У ғафлатда қолмаслик учун югуриб бориб кутубхона эшигини ланг очиб қўйди. Шундан сўнг у ҳузур қилиб, саксон томнинг барини кетма-кет варақлаб чиқа бошлади. Томларнинг бари жуда ажойиб муқоваланган эди, бу энг яхши лондонлик уста меҳнатининг нодир маҳсули эди. Боз устига Жюльеннинг хурсандлигидан боши осмонга етмоғи учун бу ҳашаматнинг керағи ҳам йўқ эди.

Орадан бир соат ўтгач, маркиз кириб келди-да, Жюльен ёзиб қўйган қоғозларни кўздан кечирди ва йигит «бунинг» сўзини иккита «н» билан ёзганини кўриб, ҳайрон бўлди. «Наҳот бу йигитнинг ўқимишлилиги ҳақида аббат айтган гапларнинг бари шунчаки уйдирма бўлса?» Ҳафсаласи пир бўлган маркиз мулойимлик билан сўради:

– Имло бобида билимларингиз сал бўшроқ шеклили?

– Ҳа, шундай, – дея жавоб қилди Жюльен бу иқрор билан ўзига қандай зиён етказётганини ҳатто хаёлига ҳам келтирмай. У маркизнинг меҳрибонлигидан жуда таъсирланиб кетганди: шу тобда у беихтиёр жаноб де Реналнинг бетамиз тақаббурлигини эслаб кетди.

«Бу франш-контэлик аббатча билан овора бўлиб, вақтни бекор кетказадиганга ўхшайман, – дея ўйлади маркиз. – Лекин менга вафодор бир одам жуда керак эди!»

– «Бунинг» сўзи битта «н» билан ёзилади, – деди унга маркиз. – Ҳар гал хат ёзишни тугатгач, қандай ёзилишини яхши билмаган сўзларингизни имло лугатидан текшириб кўринг.

Соат олтида маркиз Жюльенни ўз хонасига чақиртирди; у йигитнинг оёғидаги этикни кўриб, очиқданочиқ таъби тирриқ бўлди.

– Бу менинг эътиборсизлигим: сизга ҳар куни соат беш яримда кийиниб олмоғингиз лозим деб айтишни унутибман.

Жюльен унга тушунмай қараб турарди.

– Мен пайпоқ киймоғингиз лозимлигини назарда тутяпман. Арсен сизга буни эслатиб туради. Бугун эса сиз учун кечирим сўрайман.

Шундай дея маркиз зарҳал югуртилганидан лов-лов ёниб турган меҳмонхона эшигини ланг очди-да, Жюльенни олдинга ўтказмоқчи бўлди. Бундай пайтларда жаноб де Реналь албатта биринчи бўлиб кирмоқ учун эшик олдида қадамини тезлатарди. Аввалги хўжайинининг шундай майдакашлигига ўрганиб қолгани туфайли Жюльен подагра касалидан азоб чекиб юрадиган маркизнинг оёғини қаттиқ босиб олди. «Оббо, ҳаммаси етмагандай у яна бесўнақай ҳам экан-ку», дея халидан ўтказди маркиз. У Жюльенни баланд бўйли, ғоят улуғвор бир аёлга таништирди. Бу маркиза эди. Жюльен, ўзининг такаббурлиги билан у Веррьер округи префекти ёрдамчисининг хотини – де Можирон хонимга ўхшаб кетар экан, дея дилдан ўтказди. Ўша хоним Сен-Шарлдаги тантанали зиёфатларда кеккайиб, савлат тўкиб ўтирар эди. Меҳмонхонанинг дабдабали ҳашаматидан

бир оз ҳайиққан Жюльен маркизнинг айтган гапини эшита олмади. Маркиза унга хиёл кўз қирини ташлаб қўя қолди. Меҳмонхонада яна бир неча эркак киши бор эди. Жюльен улар орасида бултур Брейле-Одаги тантанали маросим пайтида ўзи билан жуда мулойим гаплашган ёшгина Агда епископини кўриб беҳад қувониб кетди. Ёш прелат, чамаси, Жюльеннинг ўзига ийманибгина, танирмикин, деган бир умид билан тикилишидан қўрқиб кетди шекилли, бу провинцияликни танишни хаёлига ҳам келтирмади...

Жюльенга бу меҳмонхонада йиғилган одамлар ўзларини алланечук маънос ва сохта тутаётгандек туюлди. Парижда одамлар одатда секин гапиришади ва арзимаган нарсага ҳаяжонланиб ўтиришмайди.

Меҳмонхонага мурти сабза урган, ранги оппоқ ва бўй-басти жуда келишган бир йигит кириб келганида соат олти ярим бўлиб қолганди. Йигитнинг боши ниҳоятда кичкина эди.

– Доим шунақа кечикиб келасиз, – деди маркиза, йигит унинг қўлини ўпар экан.

Жюльен бу граф де ля Моль эканини англади. Жюльенга у биринчи қарашдаёқ жуда дилбар йигит бўлиб кўринди.

«Наҳотки, – дея ўйлади Жюльен, – шу йигит ўзининг ҳақоратли ҳазил-мазахлари билан мени бу хонадондан қочиб кетишга мажбур этса?»

Граф Норберга разм солар экан, Жюльен унинг шпорли этик кийганини пайқаб қолди. «Мен эса, чамаси, паст табақа кишиси бўлганим учун ҳам туфли кийиб юришим керак экан-да?» Барча стол атрофига ўтирди; Жюльен маркизанинг товушини кўтариб, кимгадир танбеҳ берганини эшитиб қолди. Шу заҳоти унинг кўзи оқ-сарик сочли, ғоят хушбичим бир қизга тушди. У стол ёнига келиб,

Жюльеннинг қаршисига ўтирди. Қиз унга сира-ям ёқмади; бироқ дурустроқ разм солиб қарагач, Жюльен бундай чиройли кўзларни биринчи марта кўраётганини тушунди, лекин бу кўзлар қизнинг ниҳоятда шавқсиз эканлигидан далолат бериб турарди. Сўнгра Жюльен бу кўзларда зерикши ифодасини уқди, бу нигоҳлар унинг атрофга синчиклаб разм солишини, лекин шу билан бирга доимо ўзини улуғвор тутиши лозимлигина эслатиб турарди. «Де Реналь хонимнинг кўзлари ҳам жуда чиройли эди, – дея ўйларди у, – барча унга шу ҳақда гапирарди, Лекин унинг кўзлари манави қизникига сира ҳам ўхшамасди». Мадемуазель Матильданинг, – барча уни шундай атамоқда эди, – кўзларида баъзан йилт этадиган учқун зийраклик аломати эканини тушунишга эса Жюльен ҳали тажрибасизлик қиларди. Де Реналь хонимнинг кўзлари ёнганида эса – бу эҳтирос алангаси ёки унинг олдида бирор қабиҳ ишни гапиришганда, ундан ғазабланиш ёлқини бўларди. Зиёфат охирида Жюльен мадемуазель де ля Моль кўзларидаги бу ўзгача чиройни яхши тавсифлайдиган сўз топди. «Унинг кўзлари порлаб турар экан», деди у ўзича. Умуман олганда эса қиз Жюльеннинг кўзига борган сайин хунукроқ кўринаётган онасига жуда ҳам ўхшаб кетарди. Шундан сўнг Жюльен унга ортиқ қарамай қўйди. Лекин граф Норбер унга ҳар томондан дилбар йигит бўлиб кўринарди, Жюльен унга шу қадар маҳлиё бўлиб қолган эдики, ёш графга ҳасад қилиш ёки ўзидан бойроқ ва насл-насаб жиҳатидан устунроқ бўлгани учун ундан нафратланиш қаҳрамонимизнинг ҳатто хаёлига ҳам келмади. Маркиз эса Жюльеннинг назарида, очикдан-очиқ зерикиб ўтирарди. Иккинчи таомни тортишаётган пайти у ўғлига қараб деди:

– Норбер, марҳамат қилиб жаноб Жюльен Сорель билан танишиб қўй. Мен уни ҳозиргина ўз штабимга ишга олдим ва уни одам қилмоқчиман, агар бунинг имкони бўлса, албатта.

– Бу йигит менинг котибаим, – деди маркиз ёнида ўтирган одамга, – у «бунинг» сўзини иккита «н» билан ёзади.

Барча Жюльенга қаради. У асосан Норбер томонга қараб хиёл таъзим қилиб қўйди, лекин умуман олганда унинг кўз қараши ҳаммага ёқди.

Маркиз меҳмонларга Жюльеннинг қандай маълумот олганини айтган экан шекилли, улардан бири йигитни Гораций ҳақида саволга тута бошлади. «Худди ана шу Гораций ҳақидаги гапларим билан Безансон епископига ёқиб қолган эдим, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Чамамда, улар шундан бошқа муаллифни билишмайдиганга ўхшайди». Шу дақиқадан эътиборан у дарҳол ўзини босиб олди. Жюльен ўзини босиб олишга сира уринмади, чунки у ҳозиргина ўзича манави ойимтилла де ля Моль аёл сифатида мени ҳеч қачон ўзига ром этолмайди, дея кўнглига тугиб қўйганди. Эркакларга нисбатан эса у семинариядан сўнг бутунлай ҳурматини йўқотган ва улардан ҳайиқмай қўйган эди. Агар манави емакхона шу қадар ҳашамдор бўлмаганида у ўзини бутунлай дадил тутган бўларди. Аслида эса ҳамма гап ҳар бири икки одам бўйи келадиган манави ойналарда эди – у ўқтин-ўқтин шу ойналарга кўз ташлаб, уларда ўзи билан Гораций ҳақида баҳслашаётган суҳбатдошининг аксини кўрар ва бирмунча хижолат чекар эди. Провинциядан келган одам учун Жюльеннинг жумлалари унчалик узун эмасди. Унинг кўзлари чиройли эди, тортинчоқлигидан гоҳ журъатсизлик, гоҳида эса – яхши жавоб берганидан қувонч порлаб тур-

ган нигоҳи янада равшанроқ чақнаб кетарди. Бу имтиҳон зерикарли зиёфатни бирмунча жонлантириб юборди. Маркиз ҳеч кимга сездирмай Жюльеннинг суҳбатдошига, қаттиқроқ сўрайверинг, дегандай ишора қилди. «Наҳотки у чиндан ҳам бирор нарсани билса?» – дея ўйлади маркиз.

Жюльен саволларга жавоб берар экан, мулоҳазаларини айта туриб, ўзини шу қадар босиб олдики, атрофидаги одамларга ўзининг ҳам қандайдир фикр-туйғулари борлигини намоиш этди. Тўғри, йигит бу фикрларни бирмунча қўполроқ, баъзан эса ноўрин баён қиларди. Албатта, барча уни ақли зукко йигит экан деган қарорга келди, деб бўлмасди, зеро, Парижда қандай тилда сўзлашишларини билмайдиган одам учун бу жуда амримаҳол эди. Бироқ унинг лотин тили ва лотин муаллифларини жуда яхши билиши яққол сезилиб турарди.

Жюльеннинг оппоненти Ёзувлар Академиясининг аъзоси бўлиб, у иттифоқо лотин тилини биларди. У Жюльеннинг классикларни яхши билишига ишонч ҳосил қилиб, уни хижолатга солиб қўйишдан хавфсирамай қўйгач, атайлаб турли чигал саволлар билан уни чалғитмоқчи бўлди. Бу тортишувдан қизишиб кетган Жюльен, ниҳоят, емакхонанинг дабдабали ҳашаматини унутиб, лотин шоирлари ҳақида суҳбатдоши ҳеч қаерда ўқимаган мулоҳазаларни баён эта бошлади. Суҳбатдоши виждони ҳалол одам сифатида ёш котобага қойил қолди. Унинг бахтига, суҳбат мавзуи ўзгариб, гап Горацийнинг бой ёки камбағал ўтгани, ёки унинг Мольер ва Лафонтеннинг дўсти бўлмиш шоир Шапель¹ каби серназокат, ишқибоз ва беғам бўлиб, шунчаки кўнгилхуши учун шеър ёзгани, ёки лорд

¹ Шапель (1626–1686) – Людовик XIV даврида яшаган иккинчи даражали француз шоири.

Байроннинг айбловчиси Соути¹ каби қиролнинг туғилган кунига атаб мадҳиялар ёзадиган ва аркони давлатларнинг хайр-эҳсони ҳисобига кун кўрадиган сарой шоири бўлгани тўғрисида кетди. Шундан сўнг дарҳол Август ва Георг IV² даврларидаги жамиятнинг аҳволи тилга олинди; у даврда ҳам, бу даврда ҳам аристократия бағоят қудратли эди, бироқ Римда ҳокимиятни уларнинг қўлидан аслида оддий жангчи бўлган Меценат тортиб олди, Англияда эса аристократлар ҳукмронлиги аста-секин Георг IV ни Венеция дожи даражасига тушириб қўйди. Бу суҳбат зиёфатнинг бошида зерикканидан тонг қотиб ўтирган маркизни бир оз жонлантиргандек бўлди.

Жюльен Соути, лорд Байрон, Георг IV каби замондошларининг номини эшитар экан, ҳеч нима ни тушунмасди, зеро, йигит бу номларни биринчи марта эшитмоқда эди. Бироқ ҳар гал Горацій, Марциал, Тацит ва бошқаларнинг асарларидан ўқиб билиш мумкин бўлган Рим воқеалари ҳақида сўз кетганида у ҳаммадан билимдон бўлиб чиқарди. Жюльен узоқ ўйлаб ўтирмай ўша унутилмас оқшомдаги суҳбат чоғи Безансон епископидан эшитган баъзи мулоҳазаларни ҳам ўзлаштириб юборди, шуни тан олиш керакки, бу мулоҳазалар зўр қизиқишга сабаб бўлди.

Шоирлар ҳақидаги суҳбат ҳамманинг жонига теккач, эрини қизиқтирган барча нарсадан завқланишни ўзининг бурчи деб ҳисоблайдиган маркиза ниҳоят Жюльенга қарашни лозим кўрди.

¹ Соути Роберт (1774–1843) – инглиз шоири. У ёшлигида либералларча дунёқарашга эга бўлган. Ўзининг «Суд шарҳи» дostonида (1821) Соути Байронни ахлоқсизликда айблаган ва у ҳақида турли-туман бўҳтон гапларни тарқатган.

² Георг IV – 1820 йилдан то 1830 йилга қадар инглиз қироли бўлган.

– Бу навқирон аббатнинг келишмаган қилиқларини айтмасангиз, ўзи жуда ўқимишли йигитга ўхшайди, – деди маркизага унинг ёнида ўтирган академик. Бу гапнинг бир неча сўзлари Жюльеннинг қулоғига чалинди.

Бундай тайёр ҳикматлар уй бекасининг руҳига жуда мос тушарди; у Жюльенга берилган бу нисбатни дарҳол ўзиники қилиб олди-да, академикни зиёфатга таклиф этгани учун ўзидан хурсанд бўлиб қўйди. «У жаноб де ля Молнинг вақтини чоғ қилди», дея хаёлидан ўтказди маркиза.

III

Илк қадамлар

Ярқираб турган чироқларнинг шуъласига гарқ бўлган бепоён водий ва сон-саноксиз оломон кўзимни қамаштиряпти. Мени бирорта ҳам одам танимайди, ҳамма менга юқоридан қарайди. Эс-ҳушимни йўқотиб қўйдим.

Рейна

Эртаси куни эрта тонгда Жюльен кутубхонада ўтириб, хатларни қайта кўчирмоқда эди, бирдан ён томондаги деворда китоблар билан ниқобланган яширин эшик очилиб, м-ль¹ Матильда пайдо бўлди. Жюльен бу моҳирона кашфиётга қойил қолиб тикилар экан, м-ль Матильда йигитга ҳайратланиб қараб турар ва чамаси, уни бу ерда учратиб қолганидан жуда норози кўринар эди. Сочларига папильоткалар² қадаб олган қиз Жюльенга дағал, димоғдор ва ҳатто эркак кишига ўхшаб кўринди.

¹ Мадемуазель – шу сўз бундан буён қисқартирилиб берилади.

² Папильотка – сочи жингалак қилиш учун ишлатиладиган қоғоз. (тарж.)

М-ль де ля Моль отасининг кутубхонасидан яшинча китоб олиб юрар ва уйдагилардан бирортаси ҳам бундан беҳабар эди. Энди бўлса, маълум бўлишича, қиз бу ерга бекор келибди. Унга энг алам қиладиган жойи шу бўлдики, бугун у Вольтернинг «Вавилон маликаси» китобининг иккинчи томига келган эди. Бу китоб эса мустабидона ва юксак диний тарбияси билан фахрланувчи Исо қалби монастирида таҳсил кўрган қиз учун муносиб қўланма эди. Эндигина ўн саккиз баҳорни кўрган бу қиз энди оддий романлар билан қаноатланмай, бирор ўткирроқ асарни ўқишни истарди.

Соат учларга яқин кутубхонада граф Норбер пайдо бўлди: у, мабодо кечқурун сиёсатдан гап очилса, ноқулай аҳволда қолмаслик учун газета варақлаш ниятида кирган бўлиб, Жюльенни кўрганидан мамнун эканлигини айтди. Аслида эса у дунёда шундай одам борлигини алақачон унутиб бўлган эди. У жуда хушмуомалалик билан Жюльенга от миниб сайр қилишни таклиф этди.

– Отам бизга пешинга қадар жавоб берди.

Жюльен «бизга» деган сўзнинг маъносини уқиб, завқланди.

– Ё Худойим, жаноб граф, – деди Жюльен, – агар гап улкан бир дарахтни қулатиб, унинг пўстлоғини шилиш ва тахта қилиб арралаш ҳақида кетганида эди, мен ўзимнинг нақадар шоввоз эканимни кўрсатиб қўярдим. Бироқ умрим бино бўлиб, нари борса, олти марта от минган бўлсам керак.

– Жуда яхши, бу энди еттинчиси бўлади, – дея жавоб қилди Норбер.

Веррьерда қиролни кутиб олинган кунни эслар экан, Жюльен ўзича, отни жуда яхши минаман, деб ўйларди. Бироқ Булон ўрмонидан қайтишар экан, Жюльен Бак кўчасининг энг гавжум жойида елиб келаётган кабриолетга чап бераман, деб от-

дан йиқилиб тушди ва бутун энгил-бошини лойга булғаб олди. Яхшиямки унга иккита костюм тиктиришган экан. Тушки овқат пайти у билан гап-лашмоқчи бўлган маркиз улардан қандай сайр қилишганини сўради. Норбер умумий бир гап айтиб, жавоб бериб қўя қолди.

– Жаноб граф менга чексиз мурувват кўрсатяптилар, – дея эътироз билдирди Жюльен. – Мен у кишидан бениҳоя миннатдорман ва марҳаматларини сира унутмайман. У киши менга энг ювош ва энг чиройли отни беришни буюрдилар, лекин бари бир мени отга боғлаб қўя олмасдилар-ку, шу боисдан ҳам мана шу узун кўчанинг қоқ ўртасида, шундоқ кўприкнинг олдида мен оддан қулаб тушдим.

М-ль Матильда, ўзини тутиб туришга қанчалик ҳаракат қилмасин, пиқиллаб кулиб юборди, кейин эса сира тортиниб ўтирмай бу воқеанинг тафсилотларини суриштира бошлади. Жюльен соддагина қилиб бор гапни айтиб берди, шу боисдан ҳам гарчи ўзи сезмаган бўлса-да, ҳикояси жуда ёқимли чиқди.

– Бу аббатча тушмагурдан иш чиқадиганга ўхшайди, – деди маркиз академикка қараб. – Бундай вазиятда ўзини шу қадар эркин тутадиган провинцияликни биринчи кўришим! Буниси ҳам етмагандай, бу воқеани хонимлар олдида ҳикоя қилаётганини айтмайсизми?

Жюльен бу кўнгилсиз воқеани ҳикоя қилиб тингловчиларини ўзига шу қадар ром қилиб қўйдик, тушликнинг охирида умумий суҳбат бошқа мавзуга кўчганидан кейин ҳам м-ль Матильда ҳамон акасидан бу воқеа тафсилотларини сўраб-суриштиришда давом этарди. Унинг саволларини эшитиб ўтирар экан, Жюльен бир неча марта қизнинг ўзига қараб қўйганини кўриб, гарчи у саволни акасига бераётган бўлса-да, унга ўзи жавоб қилишга

журъат этди ва улар учовлашиб худди чекка бир қишлоқдаги оддий деҳқон болалари каби хахолаб кула бошлашди.

Эртаси куни Жюльен улуҳият бўйича иккита лекция тинглади-да, сўнгра йигирматача хатни қайта кўчирмоғи лозим бўлган кутубхонага қайтди. Бу ерда у ўз столи ёнида жуда башанг кийинган, лекин ҳасадгўйлиги башарасидан шундоққина билиниб турган жуда кўримсиз бир йигитга дуч келди.

Шу пайт кутубхонага маркиз кириб қолди.

– Сиз бу ерда нима қияпсиз, жаноб Тамбо? – дея сўради у жиддий оҳангда келгинди йигитдан.

– Мен ўйловдимки... – дея гап бошлади йигит ялтоқлик билан илжайиб.

– Йўқ, афандим, сиз ҳеч нимани ўйлаган эмас-сиз. Уринишингизни муваффақиятсиз чиқди, деб ҳисоблашингиз мумкин.

Ёш Тамбо сапчиб ўрнидан турди-да, аччиқланганича кутубхонадан ғойиб бўлди. Бу де ля Моль хонимнинг дўсти, анави академикнинг адабиёт соҳасига кирмоқчи бўлиб юрган жияни эди. Академик маркиздан уни котибаликка олишни илтимос қилганди. Тамбо алоҳида хонада ишларди, лекин у Жюльеннинг қандай имтиёзга эга эканлигини билгач, ўзининг ҳам кўнгли шундай имтиёздан фойдаланишни тусаб қолган ва бугун эрталаб барча ёзув анжомларини кўтарганича кутубхонага кириб келган эди.

Соат тўртда Жюльен, бир оз иккиланиб тургач, граф Норбернинг олдига киришга журъат этди. Граф от миниб сайрга чиқмоқчи бўлиб турган эди ва ғоят хушмуомала одам бўлгани учун ҳам бирмунча ноқулай аҳволга тушиб қолди.

– Ўйлайманки, – деди у Жюльенга. – Сиз тез орада манежда сабоқ ола бошлайсиз, шунда бир неча

ҳафтадан сўнг мен сиз билан бажонидил сайр қилгани чиқавераман.

– Менга кўрсатаётган илтифотингиз учун сизга ўз миннатдорчилигимни билдирмоқчи эдим. Сўзларимга ишонинг, тақсир, – дея қўшимча қилди Жюльен ниҳоятда самимият билан, – сиздан нақадар миннатдор бўлмоғим лозимлигини жуда чуқур ҳис этяпман. Агар кечаги уқувсизлигим туфайли отингизга зиён етмаган бўлса, бугун ҳам уни миниб сайр қилсам, девдим.

– Майли, азизим Сорель, лекин йиқилиб майиб бўлсангиз, ўзингиздан кўринг. Эҳтиёткорлик юзасидан сизни огоҳлантириб қўйдим. Гап шундаки, соат тўрт бўлди, вақтни бой бермайлик бўлмасам.

– Йиқилмаслик учун нима қилиш керак ўзи? – дея сўради Жюльен ёш графдан улар отларга мишишгач.

– Жуда кўп шарти бор бунинг, – деди жавобан Норбер хахолаб кулар экан. – Хўш, масалан, эгарда гавдангизни орқага ташлаб ўтирмоғингиз керак.

Жюльен отни йўрттириб кетди. Улар Людовик XVI майдонига чиқишди.

– Оббо ботир-ей! – деди Норбер. – Экипажларнинг кўплигини кўряпсизми, уларни ўлгудай бепарво одамлар бошқариб боряпти. Йиқилиб тушсангиз борми, манави тильбюриларнинг¹ бари сизни дарҳол босиб кетади: елиб бораётган отни бирдан тўхтатаман, деб сувлиқ билан унинг жағини йиртишни ким ҳам истарди дейсиз.

Норбер йигирма мартача Жюльеннинг отдан йиқилай-йиқилай деяётганини кўрди, лекин охир-оқибатда, сайр тинчлик билан тугади. Улар уйга қайтиб келишгач, ёш граф сингисига қараб деди:

¹ Икки филдиракли эски извош.

– Марҳамат қилиб, ҳеч нарсадан қайтмайдиган доворак одам билан танишиб қўйинг!

Овқатланиб ўтиришиб, столнинг нариги томондаги отаси билан суҳбатлашаётган Норбер Жюльеннинг беқиёс жасоратини мақтай бошлади. Бироқ бу йигитнинг от минниш санъатида мақтовга арзигулик ягона нарса эди. Ёш граф эрталаб ҳовлида отларни тозалаётган отбоқарлар Жюльеннинг йиқилиб тушганини гийбат қилишгани ва адабсизлик билан унинг устидан кулишганини эшитган эди.

Ана шу барча илтифот ва хайрихоҳликка қарамай, Жюльен тезда ўзини бу оилада бутунлай ёлғиз ҳис эта бошлади. Бу ерда ҳукм сураётган қоида ва одатлар унга жуда ғалати бўлиб туюлар ва йигит дам-бадам уларни бузиб турарди. Хизматкорлар эса, у йўл қўйган хатоларни кўриб, оғизлари қулоқларига етарди.

Аббат Пирар ўз приходига жўнаб кетди. «Агар Жюльен тебраниб турган қўға бўлса, майли, ҳалок бўлаверсин, лекин матонатли одам бўлса, у ҳолда ўзига-ўзи йўл очсин», дея муҳокама юритарди у.

IV

Де ля Моль хонадони

Бу ерда у нима қиляпти? Бу ер ёқадими ўзи унга? Ёки у ёқиб қолишга умидвор бўлиб кўнглига таскин беряптими?

Ронсар

Агар де ля Моль хонадонининг аристократик меҳмонхонасидаги ҳамма нарса Жюльенни ҳайратга солаётган бўлса, қора костюм кийган бу рангпар йигитнинг ўзи ҳам унга эътибор берган

барча одамларга жуда ғалати кўринмоқда эди. Де ля Моль хоним уйга баъзи меҳмонларни таклиф этганда Жюльенни иш билан бирор ёққа жўнатишни эрига таклиф қилди.

– Мен тажрибани охиригача етказмоқчиман, – дея жавоб қилди маркиз. – Аббат Пирарнинг айтишича, биз ўзимизга яқинлаштирган одамларнинг нафсониятини бўғиб, нотўғри иш қилар эканмиз. Фақат қаршилиқ кўрсатган нарсагагина таяниш мумкин ва ҳоказо гаплар. Манави йигит бўлса, бу ерда уни ҳеч ким танимагани учунгина ғалати кўриняпти, умуман олганда эса у гунгалак-ку ахир.

«Бу ердаги ишларни тушуниб олмоғим учун, – дерди ўзига-ўзи Жюльен, – бу хонадонга келиб турадиган одамлар исмини ёзиб қўймоғим ва ҳар бирининг феъл-атворини икки оғиз сўз билан қайд этмоғим лозим бўлади».

Биринчи навбатда у хонадоннинг дўсти бўлмиш беш-олти одамнинг номини ёзиб қўйди. Бу одамлар, маркиз инжиқлик юзасидангина унга ҳомийлик қиляпти, деб ҳисоблашар ва ҳар эҳтимолга қарши йигитнинг кўнглини олишга ҳаракат қилишар эди. Улар ночор ва арзимас одамлар бўлиб, озми-кўпми хушомад қилишгани қилишган эди, бироқ шуни ҳам тан олиш керакки, замонамининг аристократик салонларида учраб турадиган бу тоифа одамлар ҳаммага ҳам баробар ялтоқилиқ қилишавермасди. Масалан, улардан кўпчилиги маркизнинг ҳар қандай муомаласига ҳам бардош бераверишарди-ю, аммо де ля Моль хонимнинг кўрсроқ қилиб айтган бир оғиз сўзига қарши исён кўтаришарди.

Уй эгалари ўз табиатларига кўра жуда мағрур ва зикна одамлар бўлиб, кўнгилахуши учун ҳам атрофдагиларни камситишга ўрганиб қолишганди. Шу боисдан ҳам уларнинг ҳақиқий дўстлари

йўқ эди. Лекин ёмғир ёққан ва аҳён-аҳёнда ўлгу-дай зериккан пайтларини ҳисобга олмаганда, улар ўз меҳмонларига ғоят хушфезълик билан муомала қилишарди.

Агар Жюльенга оталарча меҳрибонлик қиладиган анави беш-олти лаганбардор де ля Моль хонадонидан қадамини тортгудек бўлса, маркиза хоним узоқ вақт ёлғиз қолишга маҳкум бўлур эди, бу тоифа аёлларнинг назарида эса ёлғизлик – даҳшатли нарса: бу ҳеч кимга ёқмай қолиш тимсолидир.

Маркиз хотинига жуда ғамхўр эди: у маркиза хонимнинг салони доим муносиб равишда меҳмонларга тўла бўлишининг тадоригини кўриб қўярди. Тўғри, у пэрларни таклиф қилмасди, зеро, маркиз бу янги ҳамкасбларини бемалол келиб-кейтиши учун етарли даражада асилзода эмас, шу билан бирга паст табақа кишиси сифатида илтифот кўрсатмоқ учун унчалик майнабоз ҳам эмас, деб ҳисобларди.

Дарвоқе, бу сирларни Жюльен анча кейин тушуниб қолди. Буржуа хонадонларида суҳбат учун одатдаги мавзу бўлган олий сиёсат маркиз мансуб бўлган синфда фақат мусибатли дамлардагина муҳокама қилинарди.

Вақтичоғлик қилмоқ истаги ҳатто бизнинг диққинафас асримизда ҳам шу қадар кучлики, ҳатто махсус зиёфат кунларида ҳам, маркиз меҳмонхонани тарк этган заҳоти, ҳамма бир зумда тарқаб кетарди.

Суҳбат чоғи яратган Парвардигор, руҳонийлар, нуфузли кишилар ва сарой ўз ҳомийлигига олган артистлар, – хуллас узил-кесил ҳал этиб қўйилган барча нарсалар устидан кулиб бўлмасди; Беранже, оппозицион газеталар, Вольтер, Руссо, умуман хиёл бўлса-да, эркин фикрнинг иси келиб турган

бирор нарсани мақташ мумкин эмасди, энг муҳими эса – сиёсат ҳақида гапиришга сира ҳам йўл қўйилмасди, бўлак барча нарсалар тўғрисида бемалол гапиравериш мумкин эди.

Салонларда ўрнашиб қолган бу қоидани бузишга на юз минглик даромад, на зангори тасма¹ ҳуқуқ берарди. Сал бўлса-да, эркин фикр айтиш қўполликдек туюларди. Боадаблик, хушмуомалалик, атрофидаги одамларга ёқиш истагига қарамай, барчанинг юзида зерикиш аломатини сезиш мумкин эди. Бу меҳмонхонага мажбуран келиб турадиган йигитлар бирор фикрга эга эканликда ёки бирорта тақиқланган китобни ўқиганликда айбашларидан чўчиб, Россини ҳақида, бугунги об-ҳаво тўғрисида бир-икки оғиз чиройли гап айтишарди-да, сўнг жимиб қолишарди.

Жюльен суҳбатни одатда жаноб де ля Моль муҳожирликда дўстлашиб қолган иккита виконт билан бешта барон қизитаётганига бир неча бор ишонч ҳосил қилган эди. Бу жаноблар олти мингдан саккиз минг ливргача мулкка эга эдилар, улардан тўрттаси «Кундалик»ка, қолган учтаси эса «Француз газетаси»га ёзилишганди. Улардан бири доим «ажойиб» сўзи тўлиб тошган бирорта янги сарой латифасини айтиб юрарди. Жюльен ўша жанобнинг бешта ордени борлигини кўрди, бошқалариники эса тахминан учтадан эди.

Даҳлизда эса уқали камзул кийган ўнта малай тайёр турарди ва бутун кеча давомида ҳар чорак соатда чой ёки музқаймоқ тортиларди, ярим кечада эса шампань виноси билан энгилгина кечки овқат тамадди қилинарди.

¹ Зангори тасма – Қайта қуриш давридаги энг нуфузли орден.

Шу боисдан ҳам Жюльен баъзан кечанинг охиригача ўтирарди, умуман олганда эса у зарҳал югуртилган бу серҳашам меҳмонхонада олиб бориладиган суҳбатларни қандай қилиб жиддий равишда тинглаш мумкинлигини сира тушуна олмасди. У гоҳо, бу гапларнинг барини калака қилиб айтишмаяптимикиан, дея шубҳага бориб, суҳбатдошларнинг юзига тикилиб қарарди. «Ўзим ёддан биладиган жаноб де Местр, – дея хаёл суради у, – булардан юз чандон яхшироқ гапирарди, лекин у ҳам баъзан одамни ўлгудай зериктириб юборади».

Бироқ бу маънавий бўғилишдан ёлғиз Жюльенгина азоб чекмасди. Баъзилар тинимсиз музқаймоқ еб таскин топишар, бошқалар эса кейинроқ, кечқурун: «Тўғри, де ля Молникидан келяпман. Биласизми, айтишларича, Россия...» ва шунга ўхшаш гапларни айтишни ўйлаб хурсанд бўлишарди.

Лаганбардорларнинг биридан Жюльен бундан атиги ярим йил муқаддам, ўз хонадонига йигирма йилдан кўпроқ вақт давомида содиқ бўлиб келгани учун мукофот тариқасида, де ля Моль хоним бечора барон ле Бургиньонни префект лавозимига қўтариб қўйганини билиб олди. Бўлмасам, ўша барон боёқиш Қайта қуришнинг бошидан бери префектга ёрдамчилик қилишдан нарига ўтмаган экан.

Бу улуг воқеа мазкур жанобларнинг гайратига гайрат қўшиб юборди: улар илгари ҳам унча-мунча нарсага хафа бўлишмасди, энди эса ҳеч нимага хафа бўлмай қўйишди. Дарвоқе, аҳён-аҳёндагина уларга нисбатан очикдан-очик илтифотсизлик қилинарди, бироқ Жюльен икки-уч марта маркиз билан хотини ўртасидаги шундай гапларни эшитиб қолдики, бу гаплар уларнинг ёнида ўтирган одамларга анча офир ботарди. Бу асилзода жаноблар

аждодлари қиролнинг каретасида юргани¹ билан мақтана олмайдиган ҳар қандай одамни ҳам назарга илмасликларини яширмас эдилар. Жюльен яна фақат салб юришлари тилга олинганидагина уларнинг жиддийлашишлари ва юзларида чуқур ҳурмат-иззат туйғуси акс этишини пайқаб қолди. Уларнинг одатдаги ҳурмати эса қандайдир илтифотнамо руҳда бўларди.

Ана шу ҳашамат ва хунобгарчилик ичра Жюльен фақат жаноб де ля Молнинг ўзигагина қизиқиб қарарди. Бир куни у маркизнинг кимгадир, анави боёқиш ле Бургиньоннинг кўтарилишига ҳеч қандай алоқам йўқ, деганини эшитиб, ичида анча хурсанд бўлди. Бу маркизага кўрсатилган меҳрибонлик эди; Жюльен аббат Пирардан ҳақиқатни билиб олган эди.

Бир куни эрталаб аббат маркизнинг Фрилер билан охири кўринмайдиган даъволашувига тааллуқли ҳужжатларни тартибга солиб, Жюльен билан бирга кутубхонада ишламоқда эди.

– Тақсир, – деди дафъатан Жюльен, – ҳар куни маркизанинг дастурхонидан овқатланиш менинг вазифамга кирадими ёки бу менга кўрсатилган мурувватми?

– Катта ҳурмат бу! – дея зардаси қайнаб қичқирди аббат. – Ўн беш йилдан буён бу хонадоннинг садоқатли дўсти жаноб Н... академик, шунча вафодорлиги билан қанча ҳарақат қилмасин, ўз жияни, жаноб Тамбони бу шарафга муяссар эта олмади.

¹ Қиролнинг каретасида юриш – эски тузум ва қайта қуриш даврида қирол овга чиққан кезлари саройга тавсия этилган ва алоҳида хизмат ҳамда унвонларга эга бўлган кишиларгина қирол кареталарида юриш ҳуқуқига эга эдилар. Бу ҳуқуқ уларга фақат қиролнинг шахсий фармони билан бериларди. 1760 йилдан бошлаб бу ҳуқуқдан фақат зодагонлик шажараси камида XIV асрга бориб тақаладиган кишиларгина фойдаланиши мумкин бўлиб қолганди.

– Менинг учун эса, тақсир, бу вазифаларим ичида энг азиятлиси бўлиб қолди. Ҳатто семинарияда ҳам бу қадар зерикмас эдим. Баъзан ҳатто мадемуазель де ля Молнинг ҳам эснаётганини пайқаб қоляпман. Бўлмасам у хонадон дўстларининг назокатларига кўникиб кетиши керак эди. Доим ухлаб қоламанми, деб қўрқаман. Барака топинг, қирқ суга овқатланиш мумкин бўлган энг паст ошхонага бориб тамадди қилишимга рухсат олиб берсангиз.

Насл-насаби бўйича оддий мешчан аббат аркони давлат билан бир дастурхондан овқатланишни катта шараф деб ҳисобларди. У Жюльенга ҳам шу туйғуни сингдиришга ҳаракат қилар экан, ниманингдир шитирлаб кетгани икковини ҳам ўгирилиб қарашга мажбур этди. Жюльен уларнинг суҳбатини индамай тинглаб турган м-ль де ля Молни кўриб қолди-ю, қип-қизариб кетди. Қиз бу ерга китоб олгани келган ва ҳамма гапни эшитиб олган эди: у дилида Жюльенга нисбатан бирмунча ҳурмат ҳис этди. «У тиз чўкиб яшаш учун дунёга келмаган экан, – дея ўйлади у. – Манави аббат чол эса бутунлай бошқа гап, ё Худойим! Бунча хунук бўлмаса!»

Тушки овқат пайти Жюльен м-ль де ля Молнинг юзига қарашга юраги дов бермай ўтирди, бироқ қиз илтифот кўрсатиб, унга ўзи мурожаат қилди. Ўша кунни бир талай меҳмонлар келиши керак эди, шу боисдан ҳам у Жюльенга меҳмонхонада қолишни таклиф қилди. Парижлик ёш қизлар кекса одамларни унча хуш кўришмасди, улар айниқса ташқи қиёфасига эътибор бермай қўйган қарияларни ёқтиришмайди. Жаноб ле Бургиньоннинг бу меҳмонхонага танда қўядиган ҳамкасблари м-ль де ля Молнинг битмас-туганмас ҳазил-мутойибалари учун нишон эканликларини аллақачон тушуниб

олмоқ учун Жюльендан алоҳида зийраклик талаб этилмасди. Бугун қиз ўзини кўрсатмоқчи бўлдим, йўқми, лекин у манави нохуш жанобларга нисбатан жуда шафқатсиз эди.

М-ль де ля Моль деярли ҳар кеча маркиза савлат тўкиб ўтирадиган кресло орқасида тўпланувчи кичкина тўгаракнинг маркази эди. Одатда бу ерга маркиз де Круазнуа, граф де Кайлюс, виконт де Люз ва Норбер билан сингисининг дўстларидан икки-уч ёш офицер тўпланишарди. Бу ёшларнинг бари катта зангори диванда жойлашиб олишарди. Жюльен одатда диваннинг олдида, гўзал Матильданинг шундоқ рўпарасидаги пастаккина тўқима креслода индамай ўтирарди. Бу оддийгина жойга Матильданинг барча мухлислари ҳавас қилишарди; бироқ Норбер отасининг котибаси билан бир-икки оғиз гаплашар ёки бутун кеча давомида уни бир-икки марта эслар экан, Жюльенни доим шу креслога ўтқазиб қўярди. Бу кеча м-ль де ля Моль Жюльендан, Безансон қалъаси жойлашган тепаликнинг баландлиги қанча келади, дея сўраб қолди. Аммо Жюльен унга бу тепанинг Монмартрдан паст ёки баландлигини айтиб бера олмади. У бу кичик тўгаракда айтиладиган қизиқ гапларга дам-бадам чин кўнгилдан кулиб ўтирарди. Аммо шунга ўхшаш бирор гап ўйлаб топишга ўзини мутлақо ожиз ҳис этарди. Унинг учун бундай гаплар ўзи тушунадигану, аммо гапира олмайдиган алақандай хорижий тилга ўхшаб кетарди.

Бугун Матильданинг дўстлари бу катта меҳмонхонада пайдо бўлаётган ҳар қандай одамни ҳам кесатиқ гаплар билан қарши олишмоқда эди. Биринчи навбатда хонадоннинг дўстлари балога қолишди: тўгарак аъзоларн уларни яхшироқ билишарди. Жюльен бу гапларни қандай диққат билан

эшитишини бемалол тасаввур қилиш мумкин эди, ҳамма нарса – бу ҳазилларнинг яширин маъноси ҳам, киноя қилиш услубининг ўзи ҳам унга жуда қизиқ туюларди.

– А-а! Мана, Декули жаноблари ҳам етиб келдилар, – деди Матильда. – Буни қарангки, парик киймай келибди, у ўзининг ноёб ақли ёрдамида префект бўлиб олмақчи шекилли, шу боисдан ҳам ўзининг таъбири билан айтганда, «юксак ғоялар» гулгун ўйнаётган кал бошини кўз-кўз қиляпти.

– Бу одамнинг танимаган кишиси йўқ, – дея гап қотди маркиз де Круазнуа. У менинг кардинал амакимникига ҳам бориб туради. У ҳар қандай дўсти ҳақида ҳам истаган ёлғон-яшиқни тўқиши ва бу уйдирмага йиллар давомида одамларни ишонтириб юриши мумкин, дўстларининг сони эса икки юз ёки уч юзга бориб қолади. У дўст тутинишга жуда уста, бу унинг истеъдоди. Худди ҳозир кўриб турганингиздек, у қиш кезлари эрталаб соат еттидан бошлаб дўстларидан бирортасининг эшигига ёпишиб олади.

Баъзан у бирорга дўсти билан аразлашиб қолади ва алоқани бутунлай узиш учун етти-саккизта хат ёзади. Кейин у ўша дўсти билан ярашади ва шундан сўнг чексиз дўстлик туйғуларини изҳор қилиб, яна етти-саккизта мактуб битади. Лекин у камолотга эришган ва катта маҳорат кўрсатадиган нарса – бу кўнгли очиқ, ҳалол одамнинг оташин дил изҳоридир. У бирор нарса ҳақида илтимос қилмоқчи бўлганида шу усулни қўллайди. Амакимнинг катта викарийларидан бири жаноб Декулининг Қайта қуришдан сўнгги ҳаёти ҳақида жуда аломат ҳикоя қилади. Бирор кун мен уни сизларникига бошлаб келаман.

– Мен негадир бундай ҳикояларга унча ишонмайман, менимча, бу пасткаш одамларнинг бир-бирини кўролмаслиги, холос, – деди граф де Кайлюс.

– Жаноб Декулининг номи тарихда қолади, – дея эътироз билдирди маркиз, – у аббат Прадт¹ ҳамда Талейран² ва Поццо ди Борго³ жаноблари билан бирга Реставрацияни амалга оширган.

– Бу одам бир вақтлар миллион-миллион маблағ билан иш кўрган, – деди Норбер, – унинг нима сабабдан отамнинг баъзан жуда ҳаддидан ошиб кетадиган аскияларига дош бериб, бу ерга танда қўйишини сира тушуна олмайман. Бир куни отам менинг олдимда, столнинг нариги томонидан туриб; азизим Декули, дўстларингизга неча марта хоинлик қилгансиз, дея қичқирсалар бўладими!

– Унинг хоинлик қилгани ростми? – дея сўради м-ль де ля Моль. – Лекин бу замонда ким хоинлик қилмайди?

– Бу қанақаси? – деди граф де Кайлюс Норберга. – Анави машҳур либерал жаноб Сенклер сизларникига келиб турадими? Бу ерда нима қилади у? Бориб уни гапга солиш керак, уни жуда ақлли одам дейишади.

– Лекин онанг уни нима учун қабул қиладилар? – дея сўради жаноб де Круазнуа. – Ахир бу одам аломат ғояларни илгари суриб, дадил ва мустақил фикр юритади-ку.

¹ Аббат Прадт (1759–1837) – Таъсис мажлисининг аъзоси ва ўнг партия тарафдори. Наполеон даврида катта амалдор бўлган, 1841 йили эса «Бурбонларни тахтга ўтказдим», – дея мақтанган.

² Талейран (1754 – 1838) – машҳур француз сиёсатдони, 1814 йили Бурбонларнинг қайта тахтга ўтиришига кўмаклашган.

³ Поццо де Борго (1764–1842) – Наполеонни тахтдан ағдариб, Бурбонлар сулоласини қайта тахтга ўтқазишни талаб қилган рус сиёсатдони.

– Ўша мустақил одамингизнинг жаноб Декулига икки букилиб таъзим қилишини, қўлидан ушлашини бир кўриб қўйинг, – деди м-ль де ля Моль. – Ҳозир қўлидан ўпиб оладими, деб ўйловдим.

– Назаримда Декули аркони давлатлар билан биз ўйлагандан яқинроқ муносабатда бўлса керак, – дея эътироз билдирди жаноб де Круазнуа.

– Сенклер бу ерга академияга аъзо бўлиб олиш учун келади, – деди Норбер. – Унинг барон Л. га қандай таъзим қилишини бир кўринг-а, Круазнуа.

– Ундан кўра тиз чўка қолса бўлмайдами, – деб гапни илиб кетди жаноб де Люз.

– Азизим Сорель, – деди Норбер, – сиз ақлли одамсиз, лекин сиз қадрдон тоғларингизни яқиндагина тарк этгансиз, лекин ҳеч қачон манави буюк шоирга ўхшаб таъзим қилмасликка ҳаракат қилинг. Ҳатто Худоси бўлса ҳам.

– А-а! Мана ақл бобида беқиёс жаноб барон Батон, – дея эълон қилди м-ль де ля Моль ҳозиргина бароннинг келганидан хабар берган малайнинг товушига хиёл тақлид этиб.

– Назаримда, ҳатто хизматкорларингиз ҳам унинг устидан кулишаётганга ўхшайди. Хўп исми бор-да – барон Батон!¹ – деди жаноб де Кайлюс.

– «Исм нима дегани ўзи?» – деди у яқинда бизга, – дея гапни илиб кетди Матильда. – «Герцог Бульонскийнинг исмини биринчи марта эшитганингизни бир тасаввур қилиб кўринг-а, одамлар шунчаки менинг исмига ҳали етарли даражада кўникишмаган, холос»...

Жюльен диван олдидаги жойини тарк этди. У ҳали енгил истеҳзонинг нозик томонларини яхши тушунмас ва қочирақ гап асосли бўлгандагина кулиш мумкин, деб ҳисобларди. Манави ёшларнинг

¹ Батон (Ле батон) – француз тилида «таёқ» маъносини англатади.

ҳазил-мутойибаларини у дунёдаги ҳамма нарсани қўпол равишда ҳақорат қилиш деб ҳисоблар ва бундан қаттиқ газабланар эди. У ўзининг провинциаллиги, салкам инглизлардек қоидапарастлиги туфайли ҳатто, бу ёшлар ҳасад қилишмаяптимикин, деб шубҳа қилишга ҳам тайёр эди. Лекин у янглишарди, албатта. «Мен граф Норбернинг ўз полковнигига хат ёзатуриб, учта хомакини йиртиб ташлаганини ўз кўзим билан кўрганман, – дерди у ўзига-ўзи. – Агар у ҳаётида бирор марта жаноб Сенклердек қилиб бир саҳифагина ёза олганида боши осмонга етган бўларди».

Мавқеи пастлиги туфайли Жюльен ҳеч кимнинг эътиборини ўзига тортмай, бир гуруҳ олдидан иккинчи гуруҳ олдига ўтиб юрарди: У барон Батонни узоқдан кузатар экан, унинг нима ҳақда гапираётганини эшитгиси келиб қолди. Ўзининг зукко ақли билан машҳур бўлган бу одам анчайин ташвишли кўринарди. Жюльеннинг пайқашича, у уч-тўртта кулгили гап ўйлаб топганидан кейингина кўнгли жойига тушди. Жюльенга шу тахлит ақл бир оз эркинликка муҳтождек туюлди.

Баронни аскияга уста одам деб бўлмасди, у ўзини кўрсатмоғи учун ҳеч бўлмаганда ҳар бири олти мисрадан иборат тўртта жумла айтмоғи лозим эди.

– Бу одам сўзлашмайди, у гап сотади, – деди Жюльеннинг ортида аллаким. У орқасига ўгирилиб қаради-ю, граф Шальвенинг номини тилга олишганини эшитиб, хурсанд бўлиб кетди. Граф Шальве ўз замонасининг энг ақли ўткир одамларидан эди. Жюльен унинг номини «Муқаддас Елена мемориали» ва Наполеоннинг тарихий эсдаликларида бир неча бор учратган эди. Граф Шальве қисқа гапирарди, унинг аскиялари чақмоқдек ўткир, чуқур ва шиддатли бўларди. Агар у бирор иш юзасидан музокара бошласа, сиз шу заҳоти ишнинг олға сил-

жиётганини кўрардингиз. У дарҳол далил-исботларни келтирар ва унинг сўзини тинглаган одам маза қиларди. Сиёсат бобида эса у шарм-ҳаё деган нарсани бир четга йиғиштириб қўярди.

– Биласизми, мен мустақил одамман, – дерди у ўзи очиқ-ойдин мазах қилаётган уч юдузли жанобга. – Нега энди мендан бундан бир ярим ой илгари қандай ўйлаган бўлсам, бугун ҳам шундай ўйлашимни талаб қилишади? Агар шундай бўлса, мен ўша фикримнинг қули бўлиб қоламан-ку ахир.

Унинг атрофида турган тўртта жиддий йигит башараларини бужмайтиришди: бу жаноблар ҳазил-ҳузул гапларни унча ёқтиришмасди. Граф ҳаддидан ошириб юборганини тушуниб қолди. Аммо шу пайт бахтига у соф виждонли жаноб Балланни кўриб қолди. Бу одамнинг ҳалоллиги Тартюфдек тилларда дoston бўлганди. Граф у билан гаплаша бошлаган эди, одамлар дарҳол уларни ўраб олишди, боёқиш Балланни ҳозир расвои радди маърака қилишлари ҳаммага аён эди. Ўзининг юксак ахлоқи ва насиҳатгўйлиги туфайли ўлгудай бадбуруш бўлишига қарамай, жаноб Баллан киборлар жамиятидаги тасвирлаш қийин бўлган биринчи қадамларидан кейиноқ жуда бадавлат бир бева хотинга уйланган эди. Ўша хотин тез орада бандаликни бажо келтирди, сўнгра жаноб Баллан яна худди шундай бадавлат хотинга уйланди. Аммо бу хотинни жамиятда ҳеч ким кўрмаган эди. Энди у ўзига хос мўминлик билан олтмиш минглик мулкка ҳузур-ҳаловатда яшар экан, ўзи ҳам хушомадгўйлар орттириб олган эди. Граф Шальве раҳм-шафқат қилиб ўтирмай, у билан ана шу ҳақда гаплаша бошлади. Тез орада уларнинг атрофига ўттиз чоғлиқ одам йиғилди. Барча жилмаярди, ҳатто асримизнинг умиди бўлмиш

анави жиддий йигитлар ҳам кулгиларини яширолмайд туришарди.

«Нега у бу ерга, жаноб де ля Молникига келиб юраркин? Ахир бу ерда уни ҳамма масхара қиялпти-ку», дея ўйлади Жюльен. Сўнгра у буни сўрамоқчи бўлиб аббат Пирарнинг олдига борди.

Жаноб Баллан бир зумда ғойиб бўлди.

– Зўр иш бўлди-ю! – деди Норбер. – Шундай қилиб отамнинг жосусларидан бири ғойиб бўлди, энди фақат анави чўлоқ Напъегина қолди.

«Жумбоқнинг учи шу ерда эмасмикин? – дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен. – Лекин у ҳолда нега марказ жаноб Баллани қабул қилади?»

Бадфеъл аббат Пирар қовоғини солганича майнинг кириб келаётган меҳмонларнинг исми шарифини эълон қилишига қулоқ солиб бир четда турарди:

– Бу ер фирт фаҳшхонанинг ўзи-ку! – дея хитоб қиларди у Базилиога ўхшаб. – Бу ерга фақат бадном одамлар келишар экан.

Гап шунда эдики, боёқиш аббат ҳақиқий киборлар жамиятининг қанақа бўлишини билмасди. Бироқ, у дўстлари орқали бирваракайига барча партияларнинг кўнглини топишга ниҳоятда усталиги ёки шубҳали йўллар билан орттирган бойлиги туфайли барча меҳмонхоналарга кира оладиган бу одамлар ҳақида жуда аниқ маълумотга эга эди. Бугун кечқурун у Жюльеннинг кетма-кет берган саволларига тўлқинланиб жавоб бериб турди-да, сўнг бирдан барча одамлар ҳақида фақат ёмон гап айтишдек гуноҳга ботаётганини сезиб қолиб, жим бўлди. Насронийларча раҳм-шафқат таълимотига эътиқод қўйган бу баджаҳл янсенист дунёвий ҳаёт ичида яшар экан, мутгасил равишда ўзи билан ўзи курашишга мажбур бўлмоқда эди.

– Анави аббат Пирарнинг башараси бунча хунук бўлмаса, – деди м-ль де ля Моль Жюльен яна диван ёнига қайтиб келгач.

Гарчи қиз, албатта, ҳақ бўлса-да, Жюльеннинг жаҳли чиқди. Аббат Пирарнинг бу меҳмонхонада энг ҳалол одам эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди, бироқ унинг ҳозир виждон азоби акс этиб турган қизил доғли юзи чиндан ҳам жуда хунук кўринарди. «Шундан сўнг физиогномикага қандай ишониш мумкин ахир, – дея ўйлади Жюльен. – Мана ҳозир қандайдир арзимас бир нарса учун аббат Пирарнинг виждони азоб чекапти ва шунинг учун ҳам у жуда хунук кўриняпти. Анави барчага маълум жосус Напъенинг юзида эса маъсум бир табассум жилваланяпти». Аббат ҳарқалай ўз сафдошларининг манфаатлари учун кўпгина нарсаларда уларга ён берганди – у хизматкор ёллаган ва жуда яхши кийина бошлаган эди.

Жюльенга бирдан меҳмонхонада нимадир содир бўлаётгандек туюлди: ҳамма гапиришдан тўхтаб, эшик томон қаради. Малай сайловлар пайти барчанинг эътиборини ўзига қаратган машҳур барон де Толлининг номини эълон қилди. Жюльен яқинроқ борди-да, баронни яхшилаб кўриб олди. Барон сайлов коллегияларидан бирининг раиси бўлган пайтида миясига ажойиб бир фикр келиб қолган экан – у сайловчилар партиялардан бирига овоз бериб, қутига ташлаган қоғозларни яшириб қўйибди. Камомаднинг ўрнини тўлдирмоқ учун эса у аста-секин уларнинг ўрнига ўзига ёқимлироқ бўлган исм ёзилган бошқа қоғозларни қутига ташлай бошлабди. Бироқ баъзи сайловчилар бу мардона ҳийлани сезиб қолишибди. Улар, турган гап, барон де Толлига ўз таҳсинларини барала айтишибди. Боёқиш барон бу ажойиб найрангидан сўнг ҳали ўзига келмаганди – у анча сўлғин кўри-

нарди. Баъзи гийбатчи одамлар унинг қамоқда ётиб чиққани ҳақида гапирмоқда эдилар. Жаноб де ля Моль уни жуда совуқ қабул қилди. Шундан сўнг бечора барон бир зумда ғойиб бўлди қўйди.

– У жаноб Конт¹ ҳузурига шошилаётган бўлса керак, шунинг учун ҳам бир зумда ғойиб бўлди, – деди граф Шальве. Бу гапдан ҳамма хахолаб кула бошлади.

Барча, яқинда министр бўлади, деб башорат қилаётган жаноб де ля Молнинг меҳмонхонасига тўпланган индамас мансабдорлар ва ёмон ном чиқарган, аммо ўткир ақли билан шуҳрат қозонган одамлардан иборат бу сержило жамиятда бугун биринчи марта ёш Тамбо ҳам иш кўрсатмоқда эди. Тўғри, унга фикр теранлиги етишмасди, бироқ бунинг ўрнини Тамбо шиддатли мулоҳазалари билан қоплашга ҳаракат қилардики, буни биз қўйида яққол кўрамиз.

– Бу одамни ўн йилга қамоққа тиқилса нима қилади? – дея гап сотарди у Жюльен ўша тўда ёнига борган пайтда. – Газандаларни зиндоннинг энг тубида сақлаш керак, токи ўша ерда улар тўнғиз кўпсинлар, акс ҳолда ҳамма ёққа заҳар сочиб, жуда хавфли бўлиб қоладилар. Унга минг экю жарима солгандан нима фойда? У камбағалми? Шундай ҳам бўлсин, жуда яхши, лекин жаримани унинг учун тўдаси тўлаб юборади. Йўқ, унга беш юз франк жарима солиб, кейин ўзини ўн йил муддат билан зиндонга тиқиш керак.

«Ё Раббим! Қандай махлуқ ҳақида гаплашяпти улар?» – дея ўйлади Жюльен касбдошининг қўллари билан силкитганича жазавага тушиб сўзлашидан ҳайрон бўлар экан. Академик жиянининг сўлгин башараси шу тобда чиндан ҳам жуда жирканч кўринар эди. Тез орада Жюльен Тамбо замонанинг

¹ Машҳур фокусчи (муаллиф изоҳи).

буюк шоири¹ ҳақида гапираётганини тушуниб қолди.

«Вой газанда-ей! – дея хитоб қилди у ғазабдан кўзларига ёш келиб. – Вой ифлос махлуқ-ей! Қараб тур ҳали, сенга шу сўзларингни бир эслатайки».

«Мана улар, бошқалар қатори маркиз ҳам раҳбарлик қиладиган партиянинг адашган фарзандлари, – дея ўйларди у. – Бу ерда роса ёмонлашаётган анави улуг одам эса, – агар у жаноб Нервалнинг министрлигидаги лапашанглар у ёқда турсин, унинг озми-кўпми ҳалолроқ ўтмишдошига сотилганида борми, – ҳамма ёғи орденга тўлиб, бирор ёғли ишнинг тепасида турган бўларди».

Аббат Пирар узоқдан Жюльенни имлаб чақирди, ҳозиргина жаноб де ля Моль у билан нима ҳақдир гаплашган эди. Бироқ Жюльен бу пайтда одоб билан пастга қараганича алақайси епископнинг нола-ҳасратларини тингламоқда эди. Ниҳоят, ўша епископ унга жавоб бериб, Жюльен ўз устозининг ёнига яқинлашганида аббатнинг олдида анави манфур суллоҳ Тамбо пайдо бўлган эди. Бу разил Жюльеннинг алоҳида мавқега эга бўлишида аббатни айбдор деб ҳисоблагани учун ҳам уни ёмон кўрар ва худди шу боисдан ҳам жаноб Пирарнинг олдида шундай ялтоқилик қиларди.

– Қачон анави алмисоқдан қолган ўлаканинг куни битиб, биз ундан халос бўламиз ахир! – бу қаламкаш муҳтарам лорд Голланд² ҳақида худди

¹ Замонанинг буюк шоири – Беранже (1780–1857). 1828 йили кўшиқлар тўпланини чоп эттиргач, шоирни давлат хизматидан қувишган ҳамда тўққиз ой қамоқ жазоси ва ўн минг франк жарима тўлашга ҳукм қилишганди. Бу жаримани шоирнинг мухлислари тўлаб юборишган.

² Лорд Голланд (1773–1840) – илғор инглиз сиёсий арбоби, 1815 йили парламент аъзолари орасида ёлғиз шу одамгина Наполеоннинг қуврин қилинишига қарши чиққан эди. Кейинчалик у парламентда Наполеон учун муқаддас Елена

ана шундай пайғамбарона бир жўшқинлик билан гапиришни лозим кўрарди. Лекин тан олиш керакки, у замонавий арбобларнинг таржимаи ҳолини жуда яхши биларди ва ҳозиргина Англиянинг янги қироли қўл остида бир оз нуфузга эга бўлиши мумкин бўлган барча одамларни бирма-бир санаб чиққан эди.

Аббат Пирар қўшни меҳмонхонага ўтди. Жюльен унга эргашди.

– Сизни огоҳлантириб қўяй: маркиз истеъдодсиз қаламкашларни ёқтирмайди. У ёмон кўрадиган ягона нарса ана шу. Майли, агар қўлингиздан келса, лотин, грек тиллари, Миср ва Эрон тарихи ва шунга ўхшаш бўлак фанларни билаверишингиз мумкин, у сизни олим сифатида ҳурмат қилиб, сиздан марҳаматини аямайди. Аммо француз тилида бир саҳифа ҳам ёзишдан сизни Худо сақласин, айниқса сизнинг жамиятда тутган ўрнингизга муносиб бўлмаган жиддий материялар тўғрисида ёза кўрманг, у дарҳол сизни нўноқ қаламкаш деб атайдими-ю, ёмон кўради қўяди. Наҳот аркони давлатнинг хонадонида яшаб туриб, шу пайтгача герцог де Кастрининг Д'Аламбер ва Руссо ҳақида: «Ҳамма нарса ҳақида мулоҳаза юритишни истайдилар, аммо ўзларининг минг экю ҳам мулклари йўқ», дея айтган машҳур гапини билмасангиз?!

«Демак, бу ерда ҳам, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен, – худди семинариядаги каби ҳамма нарса маълум бўлар экан!» Бир куни у юксак услубда беш-ўн қоғозни қоралаб қўйган эди. Бу, Жюльеннинг ўзи эътироф қилишича, уни одам қилган кекса табиб номига мадҳиядек бир нарса эди. «Лекин ўша дафтарчам доим тортмада қулфлоқ турар эди-ку ахир!» – дея ўзича хитоб қилди Жюльен.

оролидаги қамоқ тартибини бир оз енгиллаштиришни талаб қилиб чиққан.

Аммо у шу заҳоти ўз хонасига кириб, қўлёзмани ёқиб юборди-да, меҳмонхонага қайтди. Басавлат муттаҳамлар ғойиб бўлиб, фақат орден таққан нуфузли зотларгина қолишганди.

Хизматкорлар меҳмонхонага ясатиб олиб кирган стол атрофида ўттиз ёшдан ўттиз бешгача бўлган етти-саккизта энг асилзода, жуда тақводор ва тақаббур хонимлар ўтиришган эди. Меҳмонхонага шу қадар кечикиб келгани учун узр сўраганича маршал де Фервакнинг гўзал рафиқаси кириб келди. Вақт ярим кечадан ошиб қолган эди. У маркизанинг ёнига бориб ўтирди. Жюльеннинг қалбини чуқур ҳаяжон қамраб олди: бу аёлнинг кўзлари ва нигоҳ ташлаши де Реналь хонимнигина жуда ҳам ўхшаб кетарди.

М-ль де ля Молнинг тўгараги ҳали анча гавжум эди. Қиз ва унинг дўстлари бечора граф де Талерни завқ билан калака қилишмоқда эди. Бу беҳисоб бойлиги билан машҳур бўлган яҳудийнинг ёлғиз ўғли эди. У бу бойликни халқларга қарши кураш олиб бориш учун қиролларга пул қарз бериб юриб орттирганди. Яҳудий яқинда қазо қилган бўлиб, ўғилчасига ойига юз минг экю мулк, ҳамда, афсуски, ёмон ном чиқарган исми шарифини мерос қолдирган эди.

Бундай ғалати аҳволга тушиб қолган одам ё жуда соддадил, ёки иродаси мустаҳкам бўлмоғи лозим. Граф соддадил эди-ю, лекин бахтга қарши лаганбардорларнинг таъсирида ўзига анча бино қўйганди.

Жаноб де Кайлюснинг таъкидлашича, граф де Талер¹ лаганбардорларнинг маслаҳати билан бўла-

¹ Граф де Талер – Стендаль бу ерда барон Ротшильдни назарда тутган. Барон Ротшильд бир неча бор Қайта куриш ҳукуматига пул қарз бериб турган. Хусусан, у Испанияда чекланмаган монархияни тиклаш мақсадида олиб борилган Испан уруши даврида ҳукуматга катта пул берган.

жак герцог ва юз минг ливр мулкнинг эгаси маркиз де Круазнуа кўнглини овламоқчи бўлиб юрган м-ль де ля Молга совчи қўймоқчи экан.

– Эҳ, унда шундай истак туғилиб қолгани учун у кишини айбситманглар, – деди гўё раҳми келган киши бўлиб Норбер.

Бечора граф де Талерга, чамаси, чиндан ҳам худди ана шу иташ қобилияти етишмасди. Ўз табиатининг ана шу хусусиятига кўра у қиролик тахтига муносиб одам эди. У дунёдаги барча одамлар билан маслаҳатлашар, бироқ олган маслаҳатини ниҳоясига етказмоқ учун ҳеч қачон матонати етишмасди.

– Унинг башарасини кўришим биланоқ қотиб-қотиб кулгим келади, – деди м-ль де ля Моль. Безовталик ва кўнгил қолишнинг фаройиб ифодаси акс этган бу башарада баъзи-баъзида бирдан Франциядаги энг бадавлат кишига ва айниқса ёши ўттиз олтидан ошмаган хушрўйгина йигитга муносиб равишда виқорли ва шижоатли бўлиб кўринишга уриниш аломатлари сезилиб қоларди. «Тортинчоқ сурбет», дерди уни жаноб де Круазнуа. Граф де Кайлюс, Норбер ва яна икки-уч мўйловдор йигит граф де Талерни роса калака қилишгач (буни у тушунмади, албатта), соат бирга занг чалганидан сўнг уни меҳмонхонадан чиқариб юборишди.

– Наҳот ўша машҳур арабий тулпорларингиз шундай об-ҳавода сизни кўчада кутаётган бўлса? – деди унга Норбер.

– Йўқ, бу бошқа отлар, уларни анча арзонга олганман, – дея жавоб қилди жаноб де Талер. – Сўл томондаги от менга беш минг франкка тушган, ўнг томондагиси учун эса бор-йўғи юз луидор тўлаганман, лекин уни каретага фақат тунда қўшишади. Гап шундаки, иккови ҳам бир хил йўргалайди.

Норбернинг гапидан сўнг граф ўзи каби бир одам учун отларга ишқибозлик жуда ярашажаги ва шу боисдан ҳам уларни ёмғир тагида куттириб қўйиши яхши эмаслигини ўйлаб қолди. У чиқиб кетди, ҳалиги йигитлар эса бир дақиқалардан сўнг унинг устидан кула-кула меҳмонхонани тарк этишди.

«Мана, – дея ўйларди Жюльен йигитларнинг зинапоёда хахолаб кулишларига қулоқ солар экан, – бугун ўзининг жамиятдаги мавқеига кўра менинг бутунлай аксим бўлган одамни кўрдим. Менинг бир йиллик даромадим йигирма луидорга ҳам бормайди, шундоқ ёнгинамда эса бир соатлик даромади йигирма луидорни ташкил этадиган одам турибди. Лекин ҳамма уни калака қилади. Бундай томоша ҳасад қилиш дардидан бутунлай даволаши мумкин».

V

Таъсирчанлик ва акобир мунофиқ

Хиёл бўлса-да, жонли фикр айтиши густоҳликдек кўринади, бу ерда сийқа ва маънисиз гапларга шу қадар ўрганиб қолишган. Суҳбат чоғи ўзига хос гапларни айтган одамни Худо урди деяверинг.

Фоблаз

Бир неча ой синов муддати тугаб, уй бошқарувчиси йилнинг учинчи чораги учун маошини келтириб берганида Жюльеннинг аҳволи қуйидагича эди. Жаноб де ля Моль унга Бретань ва Нормандиядаги ерларни бошқариш устидан назорат қилиб туришни топширди. Аббат де Фрилер билан бўлган ўша машҳур даъволашув бўйича барча ёзишмалар ҳам унинг зиммасига юкланди. Аббат Пирар уни бу иш билан батафсил таништириб чиқди.

Маркиз ўзининг номига келган турли-туман хатларнинг ҳошиясига ёзиб қўйган қайдларни дастуриламал қилган ҳолда Жюльен жавоблар ёзар ва бу жавобларнинг деярли ҳаммаси маркизнинг имзосига ноил бўлар эди.

Семинарияда ўқитувчилар Жюльеннинг дарсларга қунт қилмаслигидан афсусланишарди, лекин, шунга қарамай, уни ўзларининг энг ажойиб шогирдларидан бири деб ҳисоблашарди. Нафсонияти азият чеккан бу одам турли-туман ишларга шу қадар жон-жаҳди билан берилиб кетдики, провинциядан келганида икки юзи қип-қизил бўлса, энди бир ҳолатга тушиб қолган эди. Аммо унинг бундай сўлғинлигини семинарист ўртоқлари фазилат деб ҳисоблашарди, Жюльеннинг назарида, булар безансонлик ҳамкасабалари каби ёвуз ҳам, пулга ўч ҳам эмасдилар, талабалар эса, ўз навбатида, уни сил касали бўлса керак, деб ўйлашарди. Маркиз унга от совға қилди.

Отда сайр қилиб юрган чоғида тасодифан семинаристлардан бирортаси кўриб қолишидан чўчиган Жюльен уларга, от миниб сайр қилишни менга докторлар буюрган, деб айтди. Аббат Пирар уни турли янсенист доираларга олиб кирди. Жюльен қаттиқ ҳайратга тушди, шу пайтга қадар унинг дин ҳақидаги тасаввури мунофиқлик ва пулга ҳирс қўйиш билан боғлиқ эди. Йигит даромад ҳақида мутлақо ўйламайдиган бу қаттиққўл, худотарс одамларга ихлос қўйиб қолди. Улардан кўпчилиги йигитга дўстона муносабатда бўлиб, унга турли маслаҳатлар беришарди. Жюльеннинг олдида янги бир дунё очилмоқда эди. Янсенистлар орасида у жуда баланд бўйли, либерал, ўз ватанида ўлимга ҳам ҳукм қилинган ва шу билан бирга ғоят художўй бир одам бўлган граф Альтамира билан

танишиб қолди. Бу ғалати зиддият – художўйлик ва озодликка бўлган муҳаббатнинг бир кишида мужассамлиги уни жуда ҳайратга солмоқда эди.

Жюльеннинг ёш граф Норбер билан ўзаро муносабати бирмунча совуқроқ бўлиб қолганди. Норбер баъзи дўстларининг ҳазил-ҳузул гапларига жавоб беришда Жюльен бир оз ҳаддидан ошяпти, деб ҳисобларди. Бир-икки марта суҳбат чоғи одоб қоидаларини бузиб қўйганидан сўнг Жюльен ўзига ўзи м-ль Матильда билан ҳеч қачон биринчи бўлиб гаплашмасликка сўз берди. Де ля Моль хонадонидан барча у билан доим гоят мулоим гаплашарди, бироқ йигит уларнинг кўзида маълум қадар обрўсини тушириб қўйганини ҳис этди. Унинг провинциал бамаънилиги буни, ҳамма нарса янгилигида яхши бўлади, деган халқ мақоли билан изоҳларди. Эҳтимол, у биринчи кунлардагига қараганда фаросатлироқ бўлиб қолгандир ёки балким париждикларнинг бошида Жюльенни ўзига ром қилиб қўйган хушмуомалалиги энди уни шунчаки камроқ мафтун қилаётгандир.

У ишини тугатган заҳоти ҳаддан ташқари зерика бошларди: инсоннинг киборлар жамиятидаги тутган ўрнига қараб жуда аниқ тақсимланган, бир маромдаги хушмуомалаликнинг тинкани қуритувчи таъсири шунақа бўлади. Сал бўлса-да таъсирчан одам муомаладаги бу сунъийликни жуда яхши ҳис этади.

Албатта, провинцияда одамлар бирмунча қўрсроқ бўлишади, лекин у ерда сиз билан гаплашаётган суҳбатдошингиз бир оз руҳланиб кетади. Де ля Моль хонадонидан Жюльеннинг иззат-нафси ҳеч қачон азият чекмасди, аммо куннинг охирига бориб у кўпинча йиғлагиси келарди. Провинцияда мабодо қаҳвахонага кираётиб бирор ножўя иш қилиб қўйсангиз, официант дарров сизга эътибор берарди.

Агар ўша воқеанинг нафсониятингизга тегадиган бирор томони бўлса, у сизга ҳамдардлик билдирар ва дилингизни офритадиган ўша сўзни камида ўн марта такрорларди. Парижда эса назокат юзасидан сездирмай кулишади, лекин сиз у ерда доим ва ҳамма учун бегона бўлиб қолаверасиз.

Биз, агар Жюльенни жамиятда тутган ўрни туфайли калака қилишга арзимайди деб ҳисобламаганларида, қаҳрамонимизни кулгили аҳволга солиб қўйиши мумкин бўлган турли-туман майда саргузаштларни гапириб ўтирмаймиз. У ўзининг ўта таъсирчанлиги сабабли беҳисоб хатоларга йўл қўймоқда эди. Унинг барча кўнгил очишлари эҳтиёткорликка ўхшаб кетарди: у ҳар куни тўппонча отиб машқ қиларди ва машҳур қиличбоз ўқитувчилардан бирининг тиришқоқ шогирди ҳисобланарди. Бўш вақти бўлди дегунча, бир пайтдагига ўхшаб, китоб ўқиш ўрнига, у манежга югурарди ва энг асов отларни беришни талаб қиларди. Берейтор билан сайр қилар экан, у деярли ҳар гал отдан йиқиларди.

Маркиз Жюльенни ўзи учун жуда маъқул ходим ҳисобларди, зеро, Жюльен зўр бериб ишлар, камгап ва зийрак эди; аста-секин маркиз унга тушуниб тагига етмоқ учун анчайин ақл-идрок талаб қилнадиган ишларни ҳам топшира бошлади. Дабдабали режаларидан қўли бўшаган кезлари маркиз ўз ишларини жуда оқилона юритарди; барча янгиликлардан бохабар бўлгани туфайли у биржада муваффақият билан ўйнарди. У уй ва амлоқлар сотиб оларди, бироқ жаҳли тез бўлгани сабабли арзимаган нарса учун ҳам ғазабланаверарди. У юзлаб луидорни совуриб юборарди-ю, қандайдир юз франкни деб судлашарди. Қўли очиқ бадавлат одам ишларда ҳам даромад эмас, эрмакни излайди. Маркизга чиндан ҳам молиявий ишларни

қулай ва изчил бир тартибга сола биладиган ўзига хос штаб бошлиғи керак эди.

Де ля Моль хоним ўзининг босиқ табиатига қарамай, баъзан Жюльенни масхара қила бошларди. Таъсирчанлик натижасида беихтиёр қилинган барча хатги-ҳаракатлар асилзода хонимларни даҳшатга солади – буни улар одоб қоидаларига зид деб ҳисоблайдилар. Маркиз икки-уч бор Жюльеннинг ёнини олди: «Агар у сизнинг меҳмонхонангизда кулгили кўринса, ёзув столи ёнида зўр иш қиляпти...» Жюльен ўз навбатида маркизанинг сирини билиб олдим, дея ҳисобларди. Хоним барон де ля Жуматнинг исмини эшитган заҳоти жуда сермулозамат бўлиб, ҳар нарсага қизиқа бошларди. Барон башараси гезариб юрадиган беҳад совуқ бир одам эди. У ўрта бўйли, озгин, бадбашара кимса бўлиб, доим жуда яхши кийинарди, саройдаги қабул маросимларига канда қилмай бориб турарди ва одатда бирор нимани гапирмасди. Унинг фикр юритиш тарзи ана шундай эди. Де ля Моль хоним агар уни куёв қилиб олишга эришганида, умри бино бўлиб биринчи марта ўзини чинакамига бахтиёр ҳис этган бўларди.

VI

Талаффуз оҳанглари

Уларнинг олий вазифалари – халқларнинг кундалик ҳаётидаги майда воқеаларни вазминлик билан муҳокама қилмоқдан иборатдир. Улар ўз доноликлари билан арзимас сабабларга кўра ёки ҳаддан ташқари бузиб талқин этилган бирор воқеа туфайли кўтарилиши мумкин бўлган буюк галаёнларнинг олдини олмақлари лозим.

Грациус

Эндигина соҳилга тушган, боз устига мағрурлиги туфайли ҳеч қачон бировга савол билан мурожаат қилмайдиган мусофир учун Жюльен ҳеч қандай тентаклик қилгани йўқ. Бир куни Жюльен қутилмаганда қуйиб қолган жаладан қочиб, Сент-Оноре кўчасидаги қаҳвахонага кирди. У ерда эгнига қалин мовут камзул кийган аллақандай норғул бир одам Жюльеннинг хўмрайиб қарашидан ажабланиб, ўз навбатида, унга бир вақтлар Безансонда нозанин Аманданинг ўйнаши каби тикилиб қаради.

Жюльен ўша биринчи ҳақоратни жазосиз қолдиргани учун ўзидан ўпкалаб юрарди. Шу боисдан ҳам у манави одамнинг тикилишига чидаб тура олмади. У изоҳ талаб қилди. Камзул кийган киши бунга жавобан қўпол қилиб сўкина бошлади: қаҳвахонадаги одамлар уларни ўраб олишди, ўткинчилар эшик олдида тўхтаб бошлашди. Провинциал сифатида, эҳтиёткорлик юзасидан ўзи билан доим кичкина тўшпонча олиб юрадиган Жюльен ҳозир чўнтагида уни маҳкам қисиб турарди. Бироқ у мулоҳаза билан ўзини босди-да, дақиқа сайин рақибига:

– Манзилингизни айтинг, муҳтарам жаноб. Мен сиздан нафратланаман, – дея такрорлаш билан чекланди.

Унинг қаттиқ туриб шу етти сўзни такрорлаши, ниҳоят, атрофидаги оломонга таъсир қилди.

– Тўғри-да. Бақираётган анави одам унга манзилини берсин-да, ахир.

Камзулли киши бир неча марта такрорланган бу хитобни эшитгач, беш-олтита ташрифномани Жюльеннинг башарасига қараб итқитди. Хайрият, ташрифномаларнинг бирортаси ҳам йигитнинг юзига тегмади, Жюльен ўзига тегмагунларига қадар тўшпончасини чўнтагидан чиқармасликка аҳд қилган эди. Ҳалиги одам қаҳвахонадан чиқиб кетди, лекин у йўл-йўлакай бир неча марта орқасига ўгирилиб, Жюльенга мушт ўқталганича сўкиниб борарди.

Жюльен қора терга ботди. «Демак, сариқ чақага арзимайдиган ҳар қандай одам, ҳар қандай ярамас тўнғиз мени шу қадар ларзага солиши мумкин экан-да! – дея газаб билан хитоб қиларди у ўзича. – Ўзимдаги бу хўрлик келтирадиган таъсирчанликни қандай йўқотсам экан?»

Агар қўлидан келганида Жюльен ўша одамни дарҳол дуэлга чақирган бўларди. Уни фақат бир нарса тўхтатиб турарди: бу поёнсиз Парижда у секунданти қаёқдан топади ахир? Унинг ҳеч қандай дўсти йўқ эди. Йигит баъзи одамлар билан танишиб олган эди-ю, бироқ барча танишлари ордан бир неча ҳафта ўтгач, негадир бирин-кетин ундан узоқлашиб кетишганди. «Мен одамшаванда эмасман, – дея ўйларди у, – шунинг учун ҳам жазоимни тортяпман». Ниҳоят, у баъзан биргалашиб қиличбозликни машқ қиладиган 96-полкнинг истеъфодаги поручиги, бечораҳол Льевенни эслади-ю, ўшани излаб топди. Жюльен унга бор гапни айтиб берди.

– Майли, сизга секундантлик қиламан, – деди Льевен, – фақат битта шартим бор: агар ўзингизни ҳақорат этган ўша одамни ярадор қилмасангиз, ўша жойнинг ўзидаёқ мен билан ҳам дуэлга чиқасиз.

– Розиман! – дея хитоб қилди завқ билан Жюльен.

Шундан сўнг улар ташрифномада кўрсатилган манзил бўйича Сен-Жермен қасабасининг алақарерида яшайдиган жаноб Ш. де Бовуазини излаб кетишди.

Эрталаб соат етти эди. Улар манзилда кўрсатилган уйга кириб, хизматкорга келганларини хабар қилишни буюришганида, Жюльен бирдан, бу де Реналь хонимнинг бир вақтлар Римдагими ёки Неаполитаниядагими элчихонада атташе бўлган ва синьор Жеронимога тавсиянома ёзиб берган ўша қариндоши эмасмикин, дея ўйлаб қолди.

Жюльен кечаги одам итқитган ташрифноманинг ёнига ўзиникини қўшиб басавлат малайга узатди.

Уларни – Жюльен билан унинг секундантини чорак кам бир соат кутиб ўтиришга мажбур этишди, шундан сўнг уларни алоҳа ғоят дид билан жиҳозланган катта хонага бошлаб киришди. У ерда уларни кўфирчоқдек кийинган баланд бўйли бир йигит кутиб олди. Бу йигитнинг чеҳрасида қадимги грекларга хос баркамол ва эҳтиросиз бир ҳусн барқ уриб турарди. Унинг ниҳоятда ингичка бошидаги ажойиб сочлари шу қадар ҳафсала билан жингала қилиб таралган эдики, бирорта ҳам тола бошқасидан ажралиб кўринмасди. «Ана шу сочларини тараш учун, – дея хаёлидан ўтказди 96-полкнинг поручиги, – бу лаънати олифта бизни шунча куттириб қўйди». Чипор халат, эрталаб кийиладиган панталон, – хуллас, унинг зардўзи туфлисига қадар ҳамма кийимлари бу одамнинг ўзига жуда бино қўйганидан далолат

бериб турарди. Унинг лоқайд ва маъносиз юзида аҳён-аҳёндагина пайдо бўладиган жўяли фикрлар акс этарди: шу туришда у Меттернихдан андаза олган дипломатнинг ўзгинаси эди.

96-полк поручиги, ташрифномасини одам юзига итқитиб яна шунча куттириб қўйиши янги ҳақорат эканлигини Жюльеннинг қулоғига қуйган эди, шу сабабдан қаҳрамонимиз жаноб де Бовуазининг олдига шитоб билан кириб борди. У рақибининг жиғига тегишга аҳд қилган эди, лекин шу билан бирга у одоб қоидаларидан четга чиқишни ҳам истамасди.

Бироқ жаноб де Бовуазининг ўзини мулоғим тутиши, унинг вазмин ва шу билан бирга мағрур кўриниши, атрофидаги жиҳозларнинг нафислиги уни шу қадар ҳайратга солдики, у дарҳол ниятидан қайтди. Бу кеча у тўқнашган одам эмасди. Жюльен бу ерда учратишни умид қилган кечаги қўпол барзанги ўрнига шундай келишган одамни кўриб турганидан шу қадар ажабландики, тили калмага келмай қолди. У жаноб де Бовуазига кеча юзига итқитилган ташрифномалардан бирини узатди.

– Ҳа, чиндан ҳам бу менинг исмим, – деди ёш дипломат Жюльеннинг эрталаб соат еттидан кийиб олган қора костюмига бирмунча шубҳаланиб қарар экан. – Лекин тушунолмаяпман, виждоним ҳаққи...

Унинг ана шу сўнги сўзларни қандайдир алоҳида оҳангда айтганлиги Жюльеннинг зардасини қайнатиб юборди.

– Мен сизни дуэлга чақиргани келдим, афандим! – шундай дея у кечаги воқеани батафсил баён қилиб берди.

Жаноб Шарль де Бовуази обдан ўйлаганидан сўнг Жюльеннинг эғнидаги костюм бичимидан

умуман кўнгли тўлди. «Костюмни у Штоубга тиктирган, бунга шубҳаланмаса ҳам бўлади, – дерди у ўзига-ўзи Жюльеннинг ҳикоясини тинглар экан. – Кийими ҳам дид билан танланган, ботинкаси ҳам ёмон эмас, лекин бошқа томондан олганда, азондан қора костюм кийиб олгани галатироқ туюляпти! Э, ҳа, ўққа нишон бўлмаслик учун шундай қилган у!» – ниҳоят бунинг сабабини ўйлаб топди кавалер де Бовуази.

У ана шу фикрга келган заҳоти жуда хушмуома-ла бўлиб қолди ва Жюльенни деярли ўзи билан тенг кўриб гаплаша бошлади. Суҳбат жуда чўзилиб кетди, масала анча қалтис эди, лекин охир-оқибатда Жюльен аниқ далил-исботларга қарши баҳслаша олмасди. Бу сертакалуф йигитнинг кеча уни ҳақорат қилган қўпол нусхага ҳеч қандай алоқаси йўқ эди-да ахир.

Бу ердан қуруқдан-қуруқ чиқиб кетгиси келмаётган Жюльен гапни чўза бошлади. У кавалер де Бовуазининг мағрур юзига тикилиб ўтирарди. Жюльеннинг нуқул оддийгина «афандим» деб аташи иззат-нафсига теккан кавалер де Бовуази суҳбат чоғи ўзининг ана шу унвонини таъкидлаб қўйишни лозим топди.

Жюльен унинг қандайдир хиёл такаббуруна жиддийлигига маҳлиё бўлиб ўтирарди. Сўзларни талаффуз қилатуриб кавалер тилини галати қимирлатиши ҳам Жюльенни ҳайратга солмоқда эди... Бироқ булар жанжалга сира асос бўлолмасди.

Ёш дипломат бениҳоя ҳурмат билан дуэлга чиқиш учун тайёр эканлигини айтди, бироқ бутун бир соат давомида тирсагини кериб, қўлларини белига тираганича индамай оёғини чўзиб ўтирган 96-полкнинг истеъфодаги поручиги дўсти жаноб

Сорель пруссияликлар каби бир одам билан фақат унинг ташрифномасини ўғирлаб кетганлари учунгина низолаша олмаслигини баён қилди.

Жюльен кавалер де Бовуазининг уйидан ниҳоятда таъби тирриқ бўлиб чиқди. Кавалернинг каретаси эшик олдида уни кутиб турарди. Тасодифан қараган Жюльен кўчирнинг кеча уни ҳақорат қилган ўша барзанги эканлигини кўриб қолди.

Йигит шу заҳоти кўчирнинг узун кафтани этагига чанг солиб, уни пастга қулатди-да, қамчи билан савалай кетди. Икки малай ўртоғига ёрдамга ташланиб, Жюльенни муштрай бошлаган эдилар, йигит дарҳол ўша кичкина тўппончасини чиқариб, уларга қарата ўқ уза бошлади: малайлар дарров қочиб қолишди. Бу ишларнинг бари қандайдир бир дақиқанинг ичида содир бўлди.

Кавалер де Бовуази зинапоядан гердайиб пастга тушиб келар экан, бениҳоя сипогарчилик билан ҳар бир сўзни чертиб: «Нима гап ўзи? Нима гап ўзи?» – дея такрорларди. Шубҳасиз, бу воқеага у жуда қизиқиб қолган эди, бироқ унинг дипломатларга хос сипогарчилиги ўз қизиқишини сездирмасликни тақозо этарди. У гап нимадалигини билгач, юзидаги сиполик ўрнини аста-секин ҳазил аралаш совуққонлик ифодаси эгалладикки, зеро, бу ифода дипломатнинг юзидан сира ҳам аримаслиги лозим эди.

96-полкнинг поручиги жаноб де Бовуазининг ўзи ҳам дуэльга чиқишга ошиқаётганини тушуниб қолди, у ҳам дўстининг ташаббусини сақлаб қолмоқ учун дипломатларга хос устомонлик ишла-тишга аҳд қилди.

– Ана энди дуэль учун тўла асос бор! – дея қичқирди у.

– Ҳа, менимча ҳам тўла асос бор бунга, – деди дипломат. – Анави муттаҳамни ҳайдаб юборинг-

лар, – деди у малайларга қараб, – унинг ўрнига бошқа одам ўтирсин.

Каретанинг эшигини очишди, кавалер илтифот кўрсатиб, ўз рақиби ва унинг секундантини олдинга ўтқазди. Улар жаноб де Бовуазининг дўсти олдига боришди, у одам эса дуэль учун қулай жойни кўрсатди. Йўлда улар ширингина суҳбат қуриб боришди. Фақат эгнидаги халати билан дипломат бир оз ғалатироқ кўринарди.

«Гарчи булар ҳам жуда асилзода жаноблар бўлишса-да, – дея ўйларди Жюльен, – лекин улар жаноб де ля Молнинг зиёфатларига келиб турадиган анави нусхаларга ўхшаб ҳеч ҳам дилгир эмас эканлар. Булар одоб сақлаб ўтиришмас экан». Суҳбат кечаги балетда томошабинларга ёқиб қолган раққосалар ҳақида кетмоқда эди. Бу жаноблар нуқул Жюльен ҳам, унинг секунданти, 96-полк поручиги ҳам билмайдиган аллақандай қизиқ воқеаларга шама қилишарди. Жюльен ўзини билагон қилиб кўрсатадиган аҳмоқлардан эмасди: у сира ҳам тортинмай ўзининг ҳеч нарсадан хабари йўқлигини айтди. Бундай софдиллик кавалернинг дўстига жуда ёқиб тушди: у Жюльенга ўша воқеани барча тафсилотлари билан кулгили қилиб сўзлаб берди.

Жюльенни яна бир нарса жуда ҳайратга солди. Аллақайси кўчада Лоши Масихо байрами шарафига ўтказиладиган диний маросим учун муваққат меҳроб қурилаётгани сабабли карета бир дақиқача тўхтаб қолди. Дипломат ва унинг ошнаси шу муносабат билан бир-икки оғиз ҳазил қилишди: бу ернинг кюреси, уларнинг айтишларича, архиепископнинг ўз ўғли эмиш. Герцоглик унвонига даъвогар бўлган маркиз де ля Молнинг уйида ҳеч қачон ва ҳеч ким бу ҳақда гап очишга журъат этмаган бўларди.

Дуэль бир зумда тугади: Жюльен қўлидан ўқ еди, унинг қўлини ароқ билан ҳўлланган дастрўмоллар билан боғлаб қўйишгач, кавалер де Бовуази мулозамат билан улар шу ерга келишган каретада уни уйига олиб бориб қўйиш учун ижозат сўради. Жюльен де ля Моль хонадонини айтган эди, ёш дипломат ва унинг дўсти бир-бирларига маънодор қараб қўйишди. Жюльеннинг фикри ҳам шу ерда турган эди, бироқ йигитга 96-полкнинг меҳрибон поручигига қараганда манави кавалерларнинг суҳбати қизиқарлироқ туюлди.

«Ё Раббим! Дуэль деганлари шуми ҳали? Шу холосми? – дея ўйларди Жюльен. – Ўша кўчирни тутиб олганим қандай яхши бўлди-я! Бўлмасам, қаҳвахонадаги ана шу ҳақоратни ҳам ичимга ютиб кетаверганимда, кейин роса қийналиб юрардим!» Улар бутун йўл давомида ширингина суҳбат қуриб боришди. Ана шунда Жюльен баъзан дипломатларга хос муғамбирлик ҳам фойдали бўлишини тушуниб қолди.

«Демак, дилгирлик асилзодалар суҳбатининг қандайдир ажралмас қисми бўлиши шарт эмас экан-да, – дея мулоҳаза юритарди у ўзича. – Ахир улар хоч юришини аския қилишяпти, анчайин ҳаёсиз латифалар айтишяпти, бу латифаларнинг тафсилотларидан ҳам уялишаётгани йўқ. Фақат олий сиёсат ҳақида мулоҳаза юритишмаяпти, холос, бироқ бу камчиликни нутқнинг нафислиги, ибораларнинг ғоят аниқлиги ювиб кетяпти». Жюльен бу йигитларни жуда ёқтириб қолган эди. «Улар билан тез-тез учрашиб турсам, қандай бахтли бўлардим-а!»

Улар хайрлашишган заҳоти, кавалер де Бовуази Жюльеннинг насл-насабини суриштира бошлади; аммо натижаси яхши эмасди.

У ким билан дуэлга чиққанини аниқлашни ва кейинчалик уни бориб кўрса ўринли бўлиш ёки бўлмаслигини билишни истарди. У тўплай олган озгина маълумотни мутлақо қувончли деб бўлмасди.

– Бу гапларнинг ҳаммаси даҳшат-ку! – деди у ўз секундантига. – Жаноб де ля Молнинг оддий котиби билан, яна келиб-келиб кўчирим ташрифномамни ўғирлаб олгани учун дуэлга чиққанамни одамларга қайси юз билан айтаман?

– Ҳа, одамларга кулгили кўриниши турган гап.

Ўша куни кечқурун кавалер де Бовуази ва унинг дўсти барчага, анави жаноб Сорель – дарвоқе, жуда дилкаш йигит, маркиз де ля Молга дўст бўлган бир одамнинг никоҳсиз хотиндан туғилган ўғли экани ҳақида гап тарқатишди. Бу гапга ҳамма осонгина ишонди-қўйди. Бу гап тасдиқлаб олинганидан сўнг ёш дипломат ва унинг дўсти Жюльен ўз хонасида ўтказган икки ҳафта давомида уни бир неча бор келиб кўришни лозим топишди. Жюльен уларга умри бино бўлиб Операга атиги бир марта борганини айтди.

– Лекин бу яхши эмас, – дейишди кавалерлар унга. – Боришга арзийдиган ягона жой ўша-да ахир. Сиз биринчи галда албатта «Граф Ори»ни¹ бориб кўринг.

Операда кавалер де Бовуази Жюльенни ўша кезлари катта шуҳрат қозонган машҳур хонанда Жеронимо билан таништириб қўйди.

Жюльен жаноб де Бовуазига деярли ошиқ бўлиб қолган эди: кавалернинг қиёфасидаги ўзини ўзи ҳурмат қилиш ҳам, аралаш-қуралаш бўлиб кетган

¹ «Граф Ори» – Россини (1792–1868) қаламига мансуб опера (либретто муаллифлари Скриб ва Пуарсон). Бу асар Парижнинг Опера театрида 1828 йилнинг 20 август куни кўрсатилган. У Россинининг энг етук операларидан бири ҳисобланади.

қандайдир сирли такаббурлик, олифтагарчилик ҳам уни ўзига маҳлиё қилиб қўйганди. Масалан, кавалер шундай нуқсони бўлган бир аркони давлат билан тез-тез учрашиб тургани учунгина хиёл дудуқланиб гапиришни ўзига одат қилиб олганди. Жюльен шу пайтга қадар ҳеч қачон бир одам сиймосида шундай ғалати қилиқлар билан маҳоратнинг уйғунлашиб кетганини сира кўрмаган эди, провинциялик бечора йигит бунга фақат тақлид қилиши мумкин эди.

Уни Операда кавалер де Бовуази билан бирга юрганини кўришгач, бу ошначилик анчагина шов-шувга сабаб бўлди.

– Демак, – деди унга бир куни жаноб де ля Моль, – маълум бўлишича, сиз франш-контэлик бадавлат зодагон, менинг яқин дўстимнинг никоҳсиз хотиндан туғилган ўғли экансиз-да?

Жюльен бундай миш-мишнинг тарқалишида мутлақо айби йўқ эканлигига ишонтирмоқчи бўлган эди, маркиз унинг гапини бўлди.

– Жаноб де Бовуази, дурадгорнинг ўғли билан дузлга чиқибди, дея ғийбат қилишларини истамасди.

– Биладан, биладан, – деди жаноб де ля Моль. – Бу ёғини энди менга қўйиб беринг. Мен бу афсонани мустаҳкамламоғим лозим – менга шуниси қулай. Сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчиман, бу сизнинг қандайдир ярим соатгина вақтингизни олади. Спектакль қўйиладиган кунлари, кечқурун соат ўн бир яримда, киборлар жамияти уй-уйига тарқалаётган пайтда театр вестибюлига бориб турасиз. Баъзан сизда провинцияликларга хос одатлар сезиб қоляпманки, сиз бу одатларингизни тарк этмоғингиз лозим. Боз устига йирик аркони давлатларни таниб олсангиз ёмон бўлмайди, эҳтимол, бирор топшириқ билан сизни уларнинг олдига юбориб турарман. Театр кассасига бориб

учрашинг, токи улар сизни таниб олсинлар. Сизга истаган пайтингизда кириш ҳуқуқи билан доимий рухсатнома буюриб қўйилган.

VII

Бод касалининг хуружи

Мен муносиб бўлганим учун эмас, балки хўжайиннинг бод касали хуруж қилиб қолгани учунгина юқорироқ мартабага кўтарилдим.

Бертолотти

Эҳтимол, китобхон маркизнинг қаҳрамонимиз билан бундай эркин ва дўстона оҳангда гаплашаётганини кўриб ажабланаётгандир: биз жаноб де ля Молнинг бир ярим ойдан буён кўчага чиқмай, уйда ўтирганини айтмоқни унутибмиз, зеро, унинг бод касали хуруж қилиб қолган эди.

Де ля Моль хоним қизи билан Гиерига, маркизнинг онасиникига жўнаб кетган эди. Граф Норбер отасининг олдига баъзи-баъзида бир дақиқага кириб чиқарди. Уларнинг ўзаро муносабатлари жуда яхши бўлса ҳам, бироқ ўртада гаплашадиган гаплари йўқ эди. Ёлғиз Жюльеннинг улфатчилиги билан қаноатланишга мажбур бўлган маркиз де ля Моль йигитнинг қандайдир ўз фикрлари борлигини кўриб, жуда ажабланди. У Жюльенни газета ўқиб беришга мажбур қиларди. Тез орада ёш котиб газетадан қизиқ жойларини ўзи топиб ўқийдиган бўлди. Яқинда чиқа бошлаган янги бир газетани маркиз жинидан баттар ёмон кўрарди: у, бу газетани ҳеч қачон ўқимайман, деб онт ичган эди-ю, лекин ҳар куни у ҳақда ўзи гап очарди. Жюльен бундан кулиб юрарди. Ҳозирги замонадан норози бўлган маркиз Жюльендан Тит Ливийни ўқиб бе-

ришни илтимос қиларди; йигитнинг лотин тилидаги текстни тўғридан-тўғри таржима қилиб беришини эшитар экан, унинг анча кўнгли очиларди.

Бир куни маркиз Жюльенга алоҳида бир илтифот билан мурожаат қилдики, баъзан бундай илтифотдан йигитнинг гаши келарди.

– Азизим Сорель, сизга ҳаворанг фрак совға қилишимга ижозат этсангиз, – деди у. – Сиз ана шу фракни кийиб олдимга кирганингизда, мен сизни граф де Рецнинг укаси, яъни дўстимнинг, кекса герцогнинг ўғли деб ҳисоблайман.

Жюльен бу гапнинг тагида қандай маъно борлигини яхши тушунмади-ю, лекин ўша куни кечқуруноқ маркизнинг олдига ҳаворанг фракни кийиб кирди. Маркиз уни ўзига тенг кўриб суҳбатлашди. Жюльен ҳақиқий назокатнинг қадрига ета оларди, бироқ у хушмуомалаликнинг нозик томонларини мутлақо тасаввур қила олмасди. Маркизнинг шу ғалати ишига қадар у ўзига нисбатан жаноб де ля Моль кўрсатганидан ортиқ илтифотнинг бўлмаслигига онг ичиши ҳам мумкин эди. Жюльен кетмоқчи бўлиб ўрнидан турганида маркиз бод касали туфайли уни кузатиб қўя олмаслиги учун кечирим сўради, шунда Жюльен: «Қандай ажойиб талант!» – дея беихтиёр хаёлидан ўтказди.

Маркизнинг бу ғалати иши Жюльенни анча ўйлатиб қўйди. «Мени калака қилмаяптимикин ишқилиб?» – дея сўрарди у ўзидан ўзи. У маслаҳатлашмоқ учун аббат Пирарнинг олдига борди, бироқ мулозамат бобида маркиздан анча орқада бўлган устози ҳеч нима демади. У фақат ҳуштак чалиб қўйди-да, аллақандай бошқа мавзудан гап очди. Эртаси куни эрталаб Жюльен қора костюмини кийди-да, папка ва имзо чектириши лозим бўлган хатларни олиб, маркизнинг ҳузурига кир-

ди. Жаноб де ля Моль уни эскичасига қабул қилди. Кечқурун, йигит ҳаворанг фракни кийиб келганида эса, маркиз у билан бутунлай бошқачасига, худди кечагидек назокат билан гаплашди.

– Меҳрибонлигингиз туфайли бечора хаста қарияни кўргани киравериб жуда ҳам зерикмаган бўлсангиз, – деди унга маркиз, – ҳаётингизда рўй берган турли воқеалардан ҳикоя қилиб беринг, шунда сиз уни ғоят мамнун этган бўлур эдингиз. Фақат ҳеч нимани яширманг ва ҳикоянгиз равшан, қизиқарли бўлишидан ўзга нарсани ўйламанг. Зеро, инсон кўнгил очишни билмоғи керак, – дея давом этди маркиз. – Зотан ҳаётда шундан бўлак нима ҳам бор дейсиз! Одам ҳар куни урушда менинг ҳаётимни қутқариб қололмайди ёки ҳар куни менга бир миллиондан совға қилолмайди, бироқ агар шу ерда, мен ўтирган кресло ёнида Ривароль бўлганида эди, у ҳар куни мени бир соатга азоб чекиш ва хунобгарчиликдан қутқарган бўлур эди. Мен муҳожирликда юрганимда у билан Гамбургда тез-тез учрашиб турардим.

Шундан сўнг маркиз Жюльенга Ривароль¹ ва унинг бирорта қочириқ гапининг тагига етмоқ учун тўрт кишилашиб бош қотирадиган гамбургликлар ҳақида бир неча кулгили воқеаларни айтиб берди.

Бу навқирон аббатчанинг улфатчилиги билан қаноатланишга мажбур бўлган жаноб де ля Моль уни бирор йўл билан руҳантириб юборишни истарди. У Жюльеннинг иззат-нафсига тегишга муваффақ бўлди. Жюльен, ундан ҳақиқатни эшитишни исташар

¹ Ривароль (1753–1801) – француз адиби ва сиёсий арбоби; инқилоб пайтида Гамбургга кўчиб кетган. XVIII аср французлардаги нозик қочириқ гапларга одатланмаган гамбургликлар бу ажойиб аскиячининг ҳазил-мутойибаларини яхши тушунишмас ва ривоятга қараганда, «фақат эртаси кунигина кула бошлашар экан».

экан, ҳамма гапни тўкиб солишга ва фақат икки нарса ҳақида оғиз очмасликка қарор қилди. Аввало, у маркиз номини эшитганида қутуриб кетадиган бир одамнинг хотирасига сажда қилишини айтмади, сўнгра Худога мутлақо ишонмаслигини ҳам сир тутди, зеро, бу ҳол бўлажак кюренинг шаънига унчалик тўғри келмас эди. Бу ўринда унга кавалер де Бовуази билан бўлган кичкина тўқнашув жуда қўл келди. Маркиз Сент-Оноре кўчасидаги қаҳвахонада Жюльенни астар-аврасини ағдариб сўккан кўчир воқеасини эшитгач, қотиб-қотиб қулди. Бу ҳомий ва тобе йигит ўртасида тўла самимият ҳукм сурган пайтлар эди.

Жаноб де ля Моль бу ўзига хос табиатга жуда қизиқиб қолди. Аввалига у Жюльеннинг тентакликларини рағбатлантириб юрди, зеро, қаҳрамонимизнинг бу қилиқлари унинг кўнглини хуш этмоқда эди, бироқ тез орада унга аста-секин баъзи нарсалар ҳақида сохта тасаввурга эга бўлган йигитнинг хатоларини тузатиб қўйиши қизиқарлироқ туюла бошлади. «Бошқа провинцияликлар Парижга келишгач, ҳамма нарсага мафтун бўлиб юрадилар, – дея мулоҳаза юритарди маркиз. – У эса ҳамма нарсадан нафратланади. Бошқаларнинг кўнгли завқ-шавққа тўлиб юради, бунга эса худди шу нарса етишмайди, шу боисдан ҳам тентаклар уни тентак деб ўйлашади».

Қаттиқ совуқ тушгани сабабли бод хуружи анча чўзилиб, бир неча ой давом этди.

«Ахир одамлар чиройли бароқ итга ҳам кўнгил қўйишади-ку, – дея ўзини ўзи ишонтирмоқчи бўларди маркиз. – Агар манави аббатчага меҳрим тушиб қолган бўлса, бунинг нимасидан уялишим керак экан? У аломат йигит. Мен уни ўғлимдек кўриб, муомала қиляпман. Хўш, нима қилибди! Бунинг нимаси ёмон? Бу менинг ҳавойи ҳавасим,

агар у узоқ давом этса, васиятномамда беш юз лудорлик бриллиантга тушади, холос».

Энди маркиз ўзи ҳомийлик қилаётган йигитнинг иродаси анча кучли эканлигини яхши билиб олгач, ҳар куни унга бирорта янги иш топшира бошлади.

Жюльен баъзан бу аркони давлат бирорта масала юзасидан бир-бирига мутлақо зид бўлган фармойишлар беришини кўриб даҳшатга тушарди.

Бу нарса Жюльенни ниҳоятда ноқулай аҳволга солиб қўйиши мумкин эди. Шундан сўнг у иш юзасидан маркизнинг ҳузурига кирганида ўзи билан дафтар олиб киришни одат қилди. Йигит бу дафтарга олган фармойишларини ёзиб қўяр, маркиз эса унинг остига имзо чекар эди. Сўнгра Жюльен котиб ёллади. Бу одам алоҳида дафтарга ҳар бир иш юзасидан қабул қилинган қарорни ёзиб қўяр ва ўша дафтарнинг ўзига барча хатлардан нусха кўчирарди.

Аввалига бу иш маркизга жуда бемаъни ва зерикарли бўлиб кўринди. Бироқ орадан икки ой ўтмасданоқ у бу ишнинг нақадар афзаллигига ишонч ҳосил қилди. Жюльен унга яна ўзи назорат қилиб юрадиган барча ер-мулклар бўйича кирим ва чиқимнинг икки тарафлама ҳисоботини олиб бормоқ учун банкдан ҳисобчи олишни ҳам таклиф қилди.

Барча бу тадбирлар маркиз учун ўз ишларининг қай аҳволда эканлигини шу қадар ойдинлаштириб бердики, энди у инсофсизларча ўғирлик қиладиган сохта шахслар ёрдамига мурожаат қилмай, ўз маблағини ўзи муомалага киритиш имкониятига эга бўлди.

– Ўзингизга уч минг франк олинг, – деди у бир куни ўзининг навқирон министрига.

– Тақсир, бу аҳволда мен тухматга учрашим мумкин.

– Хўш, нима қилишим керак ўзи? – сўради норози бўлиб маркиз.

– Марҳамат айлаб, аниқ бир қарор қабул қилсангиз-да, сўнгра уни ўз қўлингиз билан дафтарга ёзиб қўйсангиз. Ана шунда мен уч минг франк олиш ҳуқуқига эга бўламан. Дарвоқе, шундай ҳисоб-китоб жорий этишни менга аббат Пирар маслаҳат берди.

Маркиз ўз интенданти¹ жаноб Пуассоннинг ҳисоботини эшитаётган маркиз де Монкад каби пешанасини тириштириб, ушбу қарорни дафтарга ёзиб қўйди.

Кечқурун, Жюльен ҳаворанг фрак кийиб келган пайтлари ҳеч қачон иш ҳақида сўз очилмасди. Маркизнинг илтифотлари қаҳрамонимизнинг доим азият чекиб юрадиган иззат нафсига шу қадар хуш ёқардики, тезда у қалбида бу меҳрибон чолга нисбатан меҳрга ўхшаш аллақандай туйғу ҳис этди. Бу Жюльен Парижда тушуниладиган маънода таъсирчан экан, дегани эмасди, албатта. Лекин у ҳиссиз тўнка ҳам эмасди, кекса полк табибининг ўлиmidан кейин эса ҳали ҳеч ким унга шундай меҳр-оқибат кўрсатмаган эди. Йигит маркиз унинг нафсониятини ниҳоятда авайлаб муомала қилаётганини кўриб ҳайратга тушарди, зеро, кекса жарроҳ ҳеч қачон у билан бундай муомала қилмаган эди. Ниҳоят, у маркиз ҳаворанг тасмаси билан гурурланганидан кўра жарроҳ ўз ордени билан кўпроқ фахрланарди, деган қарорга келди. Маркизнинг отаси катта давлат арбоби бўлган экан.

Бир куни эрталаб, Жюльен қора костюмини кийиб, кундалик ишлар юзасидан маркизнинг олдига кирганида, у қандайдир гап билан жаноб де ля Молнинг кўнглини чоғ қила билди: шундан сўнг маркиз уни икки соатча ушлаб қолди ва ҳозирги-

¹ Моддий таъминот хизматини бажарувчи ҳарбий ходим.

на агенти биржадан олиб келган банк билетларидан бир нечтасини ўзингизга олинг, дея қисталанг қила бошлади.

– Жаноб маркиз, агар икки оғиз сўз айтишга ижозат сўрасам, сизга бўлган чексиз ҳурматим чегарасидан чиқиб кетмасман, деб умид қиламан.

– Гапираверинг, дўстгинам.

– Илтимос, ушбу совғангизни рад этмоққа ижозат берсангиз. Бу совға сира ҳам қора костюмли киши учун мўлжалланган эмас, шу билан бирга у ҳаворанг фрак кийган кишига лутфан рухсат этилган самимиятга рахна солади. – Шундай дея Жюльен бағоят эҳтиром билан таъзим қилди-да, маркизнинг юзига қарамай хонадан чиқиб кетди.

Унинг бу иши маркизга жуда ғалати туюлди. Кечқурун у бу ҳақда аббат Пирарга ҳикоя қилиб берди.

– Мен сизга, ниҳоят, баъзи нарсаларни айтиб қўймоғим керак, азизим аббат. Жюльеннинг насл-насаби менга маълум, шунинг учун ҳам сизга ҳозир мен айтган гапларни сир сақламасликка ижозат этаман.

«Бугун эрталаб у ўзини чиндан ҳам жуда олижаноб тутди, – дея ўйларди маркиз. – Шундай экан, унга олижаноб насаб ҳадя этсам нима бўлибди».

Орадан яна бир оз вақт ўтгач, маркиз ниҳоят уйдан ташқарига чиқа бошлади.

– Сиз Лондонга бориб, у ерда бир-икки ой яшанг, – деди у Жюльенга, – чопарлар ва бўлак курьерлар мен ҳошиясига қайднома ёзган хатларни сизга етказиб туришади. Сиз бу хатларга жавоб ёзасиз-да, уларни ўша жавобингизга қўшиб менга қайтарасиз. Мен чамалаб кўрдим, жавоблар нари борса беш кунга кечикар экан.

Кале томон кетаётган почта каретасида ўтирар экан, Жюльен гўё бу хизмат сафари учун баҳона

бўлган топшириқларнинг нақадар арзимас эканлигини ўйлаб, чин кўнгилдан ажабланарди.

Унинг инглиз тупроғига қандай нафрат ва деярли даҳшат туйғуси билан қадам қўйгани ҳақида гапириб ўтирмаймиз. Унинг Наполеонга телбаларча сажда қилиши китобхонга яхши маълум. Жюльен ҳар бир офицер сиймосида сэр Хедсон Лоуни кўрар, ҳар бир аркони давлат эса унга Муқаддас Елена оролида роса мурдорлик қилган ва бунинг эвазига ўн йил муддат билан министрлик портфелига эга бўлган ўша лорд Бетхерстни¹ эслатарди.

Лондонда у, ниҳоят, ҳақиқий олифталик қандай бўлишини билиб олди. У ёш рус амалдорлари билан танишган эди, бу йигитлар уни барча сирасордан хабардор қилиб қўйишди.

– Сизга, қадрли Сорель, тақдирнинг ўзи кулиб боққан, – дейишарди улар Жюльенга. – Табиатнинг ўзи сизга шавқсиз чеҳра ато этибди – бизда бу дилидаги ҳис-туйғудан минг чақирим нарида бўлиш, деб аталадики, барчамиз, юзимизда худди ана шу ифодани акс эттиришга уринамиз.

– Сиз ўз асрингиз руҳини тушунмас экансиз, – дерди унга князь Коразов. – Доим одамлар сиздан кутаётган нарсанинг тескарисини қилинг. Бу, сирасини айтганда, замонамизнинг ягона қонуни. Тентак ҳам, муғамбир ҳам бўлманг, зеро, у ҳолда сиздан ё тентаклик ёки муғамбирликни кутишадими, натижада қоида бузилади.

¹ Лорд Бетхерст (1762–1831) – инглиз давлат арбоби. У француз инқилобчи ғоялари ва Наполеонга нисбатан чексиз нафрати билан машҳур бўлган. Наполеон учун муқаддас Елена оролида «қамокхона ноziри» ролига у генерал Хедсон Лоуни (1769–1844) танлаган. Ўша генерал ўз вазифасини шу қадар сидқидилдан бажарганки, оқибатда бутун Европадаги либерал жамоатчиликнинг газаби кўзиган. 1817 йили лорд Бетхерст, лорд Голланднинг инглиз маъмурлари томонидан асир Наполеонга нисбатан зулм ўтказилиши масаласида тафтиш ўтказиш ҳақидаги таклифига қарши чиққан.

Жюльен князь Коразов билан бирга тушки зиё-фатга таклиф этган герцог де Фитц-Фольке меҳмон-хонасида чинакамига шуҳрат қозонди. Зиёфатни бир соатча кутишга тўғри келди. Таклиф қилинган йигирма киши ўртасида Жюльен ўзини шундай тутдики, Лондон элчихоналарининг ёш котибалари бу ҳақда ҳанузгача эслаб юришади. Унинг юзидаги ифодани чиндан ҳам тасвираб бериш қийин эди.

У энди оғайниларининг ҳазил-ҳузил гапларига қарамай, нима қилиб бўлса-да, Англия Локкдан сўнг эга бўлган ягона файласуф Филипп Вэнни бориб кўрмоқчи бўлди. У етти йилдан буён қамоқ муддатини ўтаётган файласуфни турмада кўрди. «Бу мамлакатнинг киборлари ҳазил қилишни ёмон кўрар экан, – дея ўйлади Жюльен. – Вэнни қамоққа тиқишгани камлик қилгандек, яна уни сазойи қилиб, номини булғашибди».

Жюльеннинг назарида Вэн анча жўшқин кўринди: киборларнинг қутуриши унинг кулгисини қўзғатарди. «Мен Англияда кўрган ягона қувноқ одам ана шу экан», – деди ўзига-ўзи Жюльен қамоқхонани тарк этар экан.

«Золимлар учун Худо гоёсидан фойдалироқ гоё йўқ дунёда!» – деди унга Вэн.

Биз унинг фалсафий системасини баён қилиб ўтирмаймиз, зеро, бу ҳаёсиз одамнинг фалсафасидир.

Жюльен Парижга қайтгач:

– Хўш, мени нима билан хурсанд қиласиз, Англиядан қандай ёқимли таассуротлар билан қайтингиз? – дея сўради ундан жаноб де ля Моль.

Жюльен индамай тураверди.

– Хўш, ёқимлими, ёқимсизми, ишқилиб бирор таассурот билан қайтгандирсиз ахир у ердан? – дея тоқатсизланиб такрорлади маркиз.

– *Примо*, – деди Жюльен, – энг бамаъни инглиз ҳам бир соатга ақлдан озади: у ўзини ўзи ўлдириш

васвасига тушадики, бу васваса ушбу мамлакатнинг Худосидир.

Секундо: Англия тупроғига қадам қўяр экан, ақл ва даҳо ўзининг йигирма беш фоиз қийматини йўқотади.

Терцо: дунёда Англиядаги табиат манзарасидан гўзалроқ, ажиб ва таъсирлироқ нарса йўқ.

– Энди эса менинг навбатим, – деди маркиз. – *Примо:* нега рус элчисиникидаги балда сиз, Францияда уруш бўлишини жон-дилдан истайдиган уч юз минг йигит бор, деб айтдингиз? Бу гап подшоҳларга ёқади, деб ўйлайсизми?

– Буюк дипломатларимиз билан саҳбатлашганда, одам нимани гапиришни билмай гаранг бўлиб қолади, – дея жавоб қилди Жюльен. – Улар жиддий мавзуда суҳбат қуришни жону дилдан яхши кўришади. Шундай қилиб, агар ҳаммага маълум бўлган расмий гапларни айтсанг, аҳмоқ деб ном чиқаришинг мумкин. Мабодо ҳақиқатга яқинроқ бирор янги гап айтиб қўйсангиз, улар ажабланиб, нима деб жавоб қилишини билмай қолишади ва эртасига эрталаб соат еттида, сизга элчихонанинг биринчи котибаи орқали ахлоқсизликка йўл қўйдингиз, дея хабар қилишади.

– Дуруст, – деди кулиб маркиз. – Хўп, гап бундай, жаноб мутафаккир, имоним комилки, сиз Англияга нима мақсадда бориб келганингизни ҳали ҳам билмасангиз керак.

– Кечирасиз, – дея жавоб қилди Жюльен. – Мен у ерга дунёдаги энг хушмуомала одам – ҳазрати олийларининг элчилариникида ҳафтасига бир марта бўладиган зиёфатда қатнашмоқ учун борганман.

– Сиз у ерга манави орденни олиш учун боргансиз, – деди унга маркиз. – Мен сизни қора костюмингиздан воз кечишга мажбур қилмоқчи эмасман,

лекин ҳаворанг фрак кийган одам билан бўлади-ган қизиқроқ суҳбатларга ўрганиб қолибман. Энди, янги фармойиш бергунимга қадар, бир нарсани яхшилаб уқиб олмоғингизни илтимос қиламан: ана шу орденни тақиб юрган пайтингизда сиз мен учун дўстим, герцог де Рецнинг кичик ўғли бўласиз. Сиз, гарчи бундан ўзингизнинг хабарингиз бўлмаса-да, ярим йилдан буён дипломатик хизматда ҳисоблана-сиз. Яна шу нарса ҳам ёдингизда бўлсинким, – дея фоят жиддий оҳангда қўшимча қилди маркиз миннатдорчилик билдира бошлаган Жюльеннинг гапни шартта бўлиб, – мен сизнинг ўз тоифангиздан юз ўтиришингизни мутлақо истамайман. Бу ҳол ҳомий учун ҳам, ҳомийликдаги одам учун ҳам азалдан янглишмоқлик ва бахтсизликка сабаб бўлиб келган. Менинг даъволашувларим жонингизга тегса ёки менинг ўзим сизни номақбул деб ҳисоблай бошласам, у ҳолда сизга, айтайлик, дўстимиз аббат Пирарники каби яхши бир приход олиб бераман. Бундан ортиғига умид қилманг, – дея қўшимча қилди маркиз жуда совуқ оҳангда.

Бу орден, ниҳоят, Жюльеннинг ғурурини тинчитди, у энди анча сўзамол бўлиб қолди ва аслини олганда-ю, унча одобли бўлмаган, лекин жонли суҳбат чоғи оғиздан осонгина чиқиб кетиши мумкин бўлган унча-мунча сўзларга парво қилмайдиган ва сал нарсани ўзи учун ҳақорат деб тушунмайдиган бўлди.

Ана шу орденни туфайли у фаройиб бир одам билан учрашиш шарафига муяссар бўлди: янги унво-ни учун министрға миннатдорчилик билдирмоқ ва у билан баъзи нарсалар хусусида келишиб олмоқ ниятида Парижга қадам ранжида қилган барон де Валено жаноблари Жюльенни атайин йўқлаб келди. Уни жаноб де Реналнинг ўрнига Веррьер шаҳрининг мэри қилиб тайинлашмоқчи экан.

Жаноб Валено Жюльенга сир қилиб, жаноб де Реналь яacobинчи экан, бу нарса яқиндагина маълум бўлиб қолди, дея айтганида, қаҳрамонимиз хахолаб кулиб юборишига сал қолди. Гап шунда эдики, депутатлар палатасига бўладиган сайловларда янги пайдо бўлган бароннинг номзодини министрлик кўрсатган эди, департаментнинг аслида ультрароялистик кайфиятда бўлган йирик сайлов коллегиясида эса жаноб де Реналнинг номзодини либераллар таклиф қилишганди.

Жюльен де Реналь хоним ҳақида бирор нарса билишга уриниб бекор овора бўлди: барон ўтмишдаги рақобатни эслади шекилли, хоним тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтмади. Кетиш олдидан, у бўлажак сайловда отангиз менга овоз берса, дея илтимос қилди. Жюльен бу ҳақда ёзиб юборишга ваъда берди.

– Мени жаноб маркиз де ля Молга таништириб қўйсангиз ёмон бўлмасди, жаноб кавалер.

«Чиндан ҳам ёмон бўлмасди, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Лекин шундай муттаҳамни-я!..»

– Сизга ростини айтсам, – деди у жавобан, – бирорта одамни таништирамоқ учун мен де ля Моль хонадониди жуда кичкина одамман.

Жюльен маркизга ҳамма гапни айтиб берди. Кечқурун у жаноб де ля Молга Валено билдирган истак ҳақида, яна 1814 йилдан бошлаб унинг барча ҳийланайранглари тўғрисида сўзлаб берди.

– Сиз эртага бу янги баронни менга таништирибгина қолмай, – деди унга маҳобат билан жаноб де ля Моль, – балким уни индинга пешинги зиёфатга ҳам таклиф қиласиз. У бизнинг янги префектларимиздан бири бўлади.

– У ҳолда, – дея совуққина эътироз билдирди Жюльен, – сиздан менинг отамни етимхона директори қилиб тайинлашингизни илтимос қиламан.

– Жуда яхши, – деди маркиз бирдан вақти чоғ бўлиб, – розиман. Мен, ростини айтсам, панд-на-сиҳат эшитаманми, деб қўрқувдим. Бу дейман, анча ақлингиз кириб қолибди-ку.

Жаноб Валено Жюльенга Веррьердаги лотерея идорасининг бошқарувчиси яқинда вафот этганини хабар қилди. Жюльенга бу жойни бир вақтлар жаноб де ля Молнинг хонасида илтимосномасини топиб олган жаноб де Шолен, ўша қари аҳмоққа берилса жуда кулгили бўладигандек туюлди. Жюльен шу жой хусусида молия министрининг номига ёзилган хатга имзо қўйдиргани кирганида ўша илтимосномани ёддан айтиб берган эди, маркиз роса хахолаб кулди.

Жаноб де Шолен ўша жойга тайинланиши биланоқ Жюльенга департамент депутацияси бу жойни машҳур математик жаноб Гро учун сўрагани маълум бўлиб қолди. Бу олижаноб одамнинг бор-йўғи бир минг тўрт юз франк мулки бўлиб, у ана шу даромадидан йилига олти юз франкини, оиласини боқсин, деб марҳум идора бошқарувчисига бериб юраркан.

Жюльен қилиб қўйган ишидан ўзи ҳайратга тушди. Энди анави марҳумнинг оиласи нима бўлади? Нима ҳисобига кун кўради у боёқишлар? Бу фикрдан унинг юраги орқасига тортиб кетди. «Ҳечқиси йўқ, – деди сўнгра у ўзига, – агар ҳаётда муваффақиятга эришувни истасам, ҳали кўп адолатсизлик қилишим керак бўлади. Боз устига бу адолатсизликларни маънодор сўзлар билан ниқоблашга ҳам ўрганмоқ лозим. Бечора жаноб Гро! Орденни ана ўша олиши керак эди. Уни эса мен олдим. Шу боисдан ҳам бу мукофотни менга беришни лозим топган ҳукумат руҳига мос иш тутмоғим керакка ўхшайди».

VIII

Ажратиб кўрсатувчи тафовут

– *Берган сувинг чанқогимни
босмаяпти, – деди ташналикдан
силласи қуриган жин.*

– *Ахир бу бутун Диёр-Бакир-
даги энг совуқ қудуқ-ку.*

Пеллико

Бир куни Жюльен Сена соҳилида жойлашган ажойиб Виллекье амлокига қилган сафаридан қайтиб келди. Жаноб де ля Моль бу амлокка алоҳида эътибор берарди, зеро, бу унинг ер-мулклар орасида бир вақтлар машҳур Бонифаций де ля Молга қарашли бўлган ягона жой эди. Йигит уйда ҳозиргина Гиер оролларида қайтиб келган маркиза билан унинг қизини кўрди.

Жюльен энди ҳақиқий дэндига айланганди ва Парижда яшаш санъатини яхшигина эгаллаб олганди. У м-ль де ля Молга нисбатан совуқ бир назокат билан муомала қиларди. Қиз унинг отдан қандай йиқилганини сўраб мазах қилган узоқ ўтмишни у бутунлай хотирасидан ўчириб ташлагандек туюларди.

М-ль де ля Молга Жюльен анча улғайиб, ранги оқаргандек кўринди. Унинг қоматида, ўзини туттишида провинциалликдан асар ҳам қолмаган эди; лекин гапириш одатида ҳали ҳам нимадир етишмасди: унинг нутқида ҳамон меъёридан ортиқ жиддийлик ва ижобийлик кўзга ташланарди. Шуниси ҳам борки, ана шу оқилона хислатлари ва мағрурлигига қарамай, йигитнинг нутқидан тобелик таассуроти туғилмасди, фақат унинг ҳали ҳам кўп нарсаларга эътибор бериши сезилиб турарди.

Бироқ унинг сўзидан қайтмайдиган одамлар тоифасидан эканлиги яққол кўзга ташланарди.

– Унга ақл эмас, эркинлик етишмайди, – деди бир куни м-ль де ля Моль отасига, у Жюльенга олиб берган орден хусусида ҳазил қилар экан. – Лекин акам сиздан бу орденни бир ярим йилдан буён сўраб келарди. Ахир у де ля Моль-ку!..

– Ҳа, лекин Жюльен кутилмаганда ўзини кўрса-тиб қолиши мумкин. Сиз айтган де ля Моль эса ҳеч қачон бундай қила олмаган.

Герцог де Рецнинг келгани ҳақида хабар қилишди.

Матильдани бирдан қаттиқ эсноқ тутди, қиз уни кўрган заҳоти кўз олдида зарҳал югуртилган ўша кўхна мебеллар, отасининг меҳмонхонасига канда қилмай келиб турувчи ўша меҳмонлар гавдаланарди. Шундан сўнг у ўзи учун Парижда яна бошланажак ўлгудай зерикарли ҳаётни тасаввур қилди. Бўлмасам Гиер оролларида у Парижни софинган эди-я!

«Ахир эндигина ўн тўққиз ёшга кирдим! – дея ўйларди у. – Зарҳал жилдли манави эски-туски фикрлар мажмуасида айтилганидек, энг бахтли палла бу». Қиз Провансга саёҳатга кетган пайти меҳмонхонанинг мрамар тоқчасида йиғилиб қолган яп-янги саксон том шеърлар тўпламига нигоҳ ташлади. Бахтга қарши, қиз барча бу, де Круазнуа, де Кайлюс, де Люз каби жаноблар ва бошқа дўстларидан анча ақллироқ эди. У дўстлари унга Прованснинг ложувард осмони, поэзия, жаннатмакон жануб ва ҳоказо, ва ҳоказолар ҳақда айтадиган барча гапларни жуда яхши тасаввур қиларди.

Унинг беҳад зерикиш ва бундан ҳам баттарроғи, қувончлироқ бирор нарса топишдан бутунлай умидсизлик акс этган шаҳло кўзлари Жюльенга қадалди. Бу йигит ҳарқалай бошқалардан хиёл фарқ қилиб турарди.

– Жаноб Сорель, – деди у бўғиқроқ товуш билан бетоқат оҳангда (одатда, киборлар жамиятига мансуб ёш аёллар шундай оҳангда гапиришади ва бунда аёллик латофатидан асар ҳам бўлмайти). – Жаноб Сорель, сиз бугун кечқурун жаноб де Рецникида бўладиган балга борасизми?

– Мадемуазель, мен жаноб герцог билан танишиш шарафига муяссар бўлмаганман (бу сўзлар ва бу унвон провинциялик бу такаббур йигитнинг оғзини йиртаётгандек туюларди).

– У акамга сизни балга олиб боришни топширган. Гап шундаки, агар сиз балга борсангиз, Виллекьедаги ўша амлокимиз ҳақида менга батафсил гапириб берган бўлардингиз: биз, баҳорда у ерга борсакмикин, деб ўйлаб юрибмиз. Мен ўша қаср яшаш учун яроқли ёки яроқли эмаслигини билмоқчиман. Кейин унинг атрофларини жуда хушманзара дейишади, шу гап ростми? Ахир кўпинча ўринсиз ҳам мақташади-ку.

Жюльен жавоб бермади.

– Акам билан балга боринг, – дея қўшимча қилди қиз совуққина оҳангда.

Жюльен эҳтиром билан таъзим қилди. «Демак, ҳатто балда ҳам мен бу оиланинг барча аъзоларига ҳисобот бериб турмоғим лозим экан. Бироқ менга уларнинг ишларини бошқаришим учун ҳам ҳақ тўлашади». Жаҳл устида у яна шуларни ўйлади: «Худо билсин, эҳтимол қизига отаси, акаси ва онасининг режаларига тўғри келмайдиган бирор гап айтиб, қовун тушириб қўярман. Ахир мустабид ҳокимнинг саройи-ку бу ер. Бу ерда мутлақо ҳеч нарсага арзимайдиган одам бўлишлик, шу билан бирга бировнинг шикоят қилишига ўрин қолдирмаслик керак».

«Баланд бўйли бу ойимча менга сира ёқмади-ёқмади-да, – дея хаёлидан ўтказди у онаси қандай-

дир дугоналарига таништирмоқчи бўлиб чақириб қолган м-ль де ля Молнинг ортидан қараб қолар экан. – Ҳар қандай модани орқада қолдириб кетишга уринишини айтмайсизми: қўйлаги елкасидан сирғалиб тушай дейди... Ранги бўлса саёҳатдан сўнг янада оқариб кетибди... Сочини айтмайсизми, оқлигидан шу қадар рангсизки... шаффоф дейиш мумкин... Саломлашаётганида нигоҳларидаги димоф-фироғига ўлайми, шоҳона хатти-ҳаракатларидан ўргилдим бу ойимтилланинг!» М-ль де ля Моль меҳмонхонадан чиқиб кетаётган акасини ёнига чақирди.

Шундан сўнг граф Норбер Жюльеннинг ёнига келди.

– Азизим Сорель, – деди у йигитга, – жаноб де Рецникидаги балга бирга бормоқ учун сизни ярим кечада қаердан топсам бўлади? У сизни албатта олиб келишни менга топширди.

– Бундай буюк илтифот учун кимдан миннатдор бўлмоқ лозимлигини жуда яхши биламан, – дея жавоб қилди Жюльен боши ерга теккудек букилиб таъзим қилар экан.

Норбернинг мулойим ва ҳатто меҳрибонлик билан айтган бу гапи кайфияти бузилиб турган Жюльенга айбсیتیш учун ўрин қолдирмади, шу боисдан у самимият билан айтилган бу таклифга ўзининг берган жавобидан зардаси қайнади. Унга ўз жавобида қандайдир пасткашлик бордек туюлди.

Кечқурун балга боргач, йигит де Рец саройининг фавқулудда серҳашамлигига қойил қолди. Экипажлар кириб келаётган ҳовли ўтовга ўхшарди; унинг тепасига зарҳал гулли улкан қирмизи чодир тортилганди; бу жуда ажойиб эди. Чодир остидаги бутун ҳовли эса апельсин дарахтлари ва гуллаб турган толгулдан иборат ҳақиқий ўрмонга айлан-тирилган эди. Бу дарахтлар ўсган катта туваклар

жуда чуқур кўмилганидан дарахтлар худди ердан ўсиб чиққандек кўринарди. Экипажлар кириб келаётган йўлга эса қум сепиб қўйилган эди.

Буларнинг бари бизнинг провинциялигимизга чиндан ҳам жуда ажойиб кўринди. Йигит бундай ҳашаматни етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди. Ҳанг-манг бўлганидан бутунлай очилиб кетди. Улар баалга келишар экан, каретада Норбер очилиб-сочилиб ўтирарди, Жюльеннинг эса ичига чироқ ёқса ёришмасди, бироқ ҳовлига кириб келишлари биланоқ, улар ўрин алмашгандек бўлишди.

Норбернинг эътиборини асосан бу ҳашамат ичра йўл қўйилган қандайдир нуқсонлар ўзига тортмоқда эди. У ҳар бир ишнинг баҳосини ўзича чамалаб кўрар ва умумий яқун ошиб борган сайин, дилини ҳасадга ўхшаш бир туйғу кемириб, зардасини қайнатаётганини Жюльен кўриб турар эди.

Мафтун бўлган, қойил қолган ва бу кучли таассуротлардан хиёл довдираган Жюльен бу орада меҳмонлар рақс бошлаб юборган биринчи залга кирди. Барча иккинчи зал эшиги томон интилаётган бўлиб, у ерда шу қадар кўп одам тўпланиб қолганидан ичкари кириб бўлмасди. Бу иккинчи зал Альгамбра Гренадская услубида ясатилган эди.

– Балнинг маликаси! Бунга сира ҳам шубҳа қилмас бўлади, – деди елкаси Жюльеннинг кўкрагига анча қаттиқ тиралиб турган қандайдир мўйловдор йигит.

– Бутун қиш давомида энг соҳибжамол қиз ҳисобланиб келган мадемуазель Фурмон, – дея жавоб қилди унга қўшниси, – иккинчи ўринга ўтиб қолаётганини сезяпти шекилли. Қарагин-а, кўриниши жуда ғалати.

– Ҳаммага ёқиш учун ҳаракат қиляпти. Кадрилга тушаётганидаги манави табассумнинг гўзаллигини қара. Азбаройи Худо, бунақаси бўлмаган.

– Мадемуазель де ля Моль эса ўзи жуда яхши пайқаб турган бу галабадан хурсандлигини сездирмайди ҳам. Худди суҳбатдошига ёқиб қолишидан чўцияпти, дейсиз.

– Ажойиб! Чинакам мафтун қилиш бу.

Жюльен ўша соҳибжамолни кўраман, деб беҳуда овора бўлди. Ундан бўйи анча баландроқ бўлган ети-саккизта эркак йигитдан қизни тўсиб туришарди.

– Бу олижаноб сиполикда ҳам ўзига хос нозу карашма бор, – дея гап қотди мўйловдор йигит.

– Манави шаҳло кўзларни айтмайсизми, мана ҳозир дилидагини билдириб қўяди, деб турган пайтда секингина пастга қараб оляпти, – деб гапни илиб кетди унинг ёнидаги йигит. – Йўқ, азбаройи Худо, бунақа ишвани тасаввур ҳам қилолмайсиз.

– Офатижон Матильдага ким муносиб бўларкин? – деди биринчи йигит. – Агар келишган, хушрўй, ақлли, урушда қаҳрамонлик кўрсатган ва шу билан бирга ёши йигирмадан ошмаган бирорта шаҳзода муносиб бўлмаса, бошқа одамнинг тенг келиши қийин.

– Рус императорининг никоҳсиз хотиндан туғилган ўғли чиқиб қолар. Уни бундай никоҳга муносиб қилмоқ учун эса шавкатли князь даражасига кўтаришса ҳам ажаб эмас. Ёки, эҳтимол... анави граф Талер муносиб бўлар, тўғри, у яхши кийиниб олган хизматкорга ўхшаб кетади...

Эшик олди бир оз бўшаб, Жюльен ичкари киришга муваффақ бўлди.

«Агар у манави олифталарга шу қадар гўзал кўринган экан, у ҳолда эринмай, унга яхшилаб разм солмоқ керак, – дея хаёлидан ўтказди у – Ҳеч бўлмаганда, бу одамлар учун бекаму кўст гўзаллик нимадан иборатлигини билиб оламан-ку».

У қизни излаб атрофга кўз югурта бошлаган эди, шу тобда Матильданинг ўзига қараб тургани-

ни сезиб қолди. «Вазифаларим мени чорлаяпти», – деди ўзига Жюльен; у гарчи шундай деган бўлса-да, лекин дилида сира ҳам ўкинч ҳис этмади. Синчковлик уни мамнуният билан олдинга интилишга ундарди, Матильданинг очиқ елкалари эса бир зумда уни баттар қувонтириб юбордики, очиғини айтганда, бу ҳол унинг нафсониятига бирмунча қаттиқ тегарди. «Унинг ҳусни, – дея хаёлидан ўтказди йигит, – бу ёшликнинг гўзаллиги». Беш-олти йигит у билан қизнинг ўртасида гов бўлиб туришарди. Жюльен бу йигитлар орасида ҳозиргина эшик олдида суҳбатлашиб турган анави олифталарни ҳам кўрди.

– Сиз, тақсир, бутун қишни шу ерда ўтказгансиз, – деди қиз унга, – бутун мавсум давомидаги энг ажойиб бал бугун бўляпти, шундай эмасми?

Жюльен жавоб қилмай тураверди.

– Кулоннинг манави кадрили,¹ менимча, гоят ажойиб чиқибди, хонимларимиз ҳам бу мусиқага жуда чиройли рақс тушишяпти.

Анави йигитлар Матильда зўр бериб гапга солаётган бахтиёр одамнинг кимлигини билмоқчи бўлиб у томон ўтирилиб қарашди. Бироқ Жюльеннинг берган жавоби бирмунча бетакаллуф эди.

– Бу соҳада ҳакамлик қилишим қийин бўлса керак, мадемуазель. Мен умримни ёзув столи ёнида ўтказаман. Бундай ажойиб балда биринчи марта бўлишим.

Мўйловли йигитлар очиқдан-очиқ ажабланиб қолишганди.

– Сиз донишмандсиз, жаноб Сорель, – дея жавоб қилди қиз бирмунча жонланган товуш билан. – Сиз барча бу баллар, барча бу байрамларга файласуф назари билан, Жан-Жак Руссо кўзи билан қарайсиз. Бу тентакликлар сизни ҳайратга солади, лекин асло ўзига мафтун этмайди.

¹ Кадриль – жуфт-жуфт бўлиб ижро этиладиган бал рақси.

Бу жумладаги битта сўз бирдан Жюльеннинг руҳини сўндириб, унинг дилидаги барча ширин хаёлларни қувиб юборди. Унинг лабларида нафратомуз табассум жилваландики, эҳтимол, у атайлаб шундай қилгандир.

– Жан-Жак Руссо, – дея жавоб қилди у, – менимча, киборлар жамияти ҳақида фикр юритганда, шунчаки бир тентак эди. У киборлар жамиятини тушунмасди ва амал тегиб қолган малай каби шу жамият сари интиларди.

– У «Жамоат мушоҳадаси»ни ёзган ахир, – деди Матильда алоҳида бир ихлос билан.

– Республикани тарғиб қилиб, мустабидларни тахтдан қулатишни ёқлар экан, бу одам бирорта герцог тушликдан сўнг сайр қилишдан воз кечиб, унинг дўстларидан бирортасини кузатиб қўйса, хурсанд бўлганидан боши осмонга етарди.

– Ҳа, тушундим: сиз Монморансида Куэнде исмли бир жанобни Париж йўлига қадар кузатиб қўйган герцог Люксембургскийни назарда тутяпсиз... – дея гапни илиб кетди м-ль де ля Моль ўзини шундай аллома кўрсатиш имконияти туғилганидан юраги завққа тўлиб. У, қирол Феретрийнинг¹мавжуд бўлганини ихтиро қилган академик янглиф, ўз билимларидан беҳад ҳузур қилмоқда эди. Жюльен ҳамон қизга совуқ бир назар билан қараб турарди. Матильда чинакамига илҳомланиб кетди: суҳбатдошининг бундай илтифотсизлигидан у мутлақо эсанкираб қолган эди. Уни энг ҳайратга солган нарса шу бўлдики, одатда

¹ Феретрий (fritrius) – лотинча сўз бўлиб, «яксон этувчи» маъносини англатади. Қадимги Римда мағлуб душмандан тортиб олинган қурол тортиқ этиладиган уруш худоси Юпитерни шундай аташарди. Қайта қуриш даврида француз олимларидан бири Юпитернинг бу лақабини, Римнинг етти хукмдорларидан бирининг номи бўлса керак, дея адашган.

шу пайтга қадар одамларда унинг ўзи шундай та-
ассурот қолдирарди.

Бу орада маркиз де Круазнуа тирбанд бўлиб турган одамлар орасидан шоша-пиша м-ль де ля Моль томон ўтиб келмоқда эди. У қизга уч қадам қолганида одамлар орасидан ўта олмай тўхтаб қолди. Маркиз шундай тиқилинчга тушиб қолганидан кулганича қизга қараб турарди. Унинг ёнида Матильданинг холаваччаси – ёшгина маркиза де Рувре пайдо бўлди. У бундан бор-йўғи икки ҳафта бурун турмушга чиққан бўлиб, ҳозир эрининг қўлига таяниб турарди. Ҳали ёшгина йигит бўлмиш маркиз де Рувре ўз хотинига ошиқи беқарор эдики, одатда нотариуслар билан келишилган ва режа билан, пишиқ-пухта ўйланиб тузилган никоҳдан сўнг, кутилмаганда хотини сиймосида ажойиб бир маҳбубани кўрган одам шундай аҳволга тушади. Жаноб де Рувре жуда мункиллаб қолган амакисининг ўлимидан сўнг герцоглик унвонига эга бўлмоғи лозим эди.

Маркиз де Круазнуа тиқилинчдан унинг ёнига ўтолмай, Матильдага жилмайиб қараб турар экан, қиз ўзининг осмон сингари мовий шаҳло кўзларини маркиз билан унинг ёнидаги одамларга тикди. «Дунёда шу йигиндан ҳам бемаънироқ нарса бормикин ўзи! Мана менга уйланмоқчи бўлиб юрган Круазнуани олайлик: у мулойим, боадаб йигит, ўзини анави жаноб де Руврега ўхшаб жуда яхши тутади. Агар уларнинг бутун афти-ангоридан уфуриб турган манави зиқликни айтмасангиз, жуда дилкаш одамлар бўларди, барча бу жаноблар. Кейин ҳам мен билан шундай балларга боради ва ўшанда ҳам ўзига шундай бино қўйган бўлади. Тўйдан сўнг бир йил ўтгач, менинг отларим, менинг сарполарим, Париждан саксон-тўқсон чақирим наридаги менинг қасрим – буларнинг ҳамма-

си шу қадар бекаму кўст бўладики, армонинг қолмайди, графиня де Руавилга ўхшаш бирорга амал тегиб қолган таги паст эса буларни кўриб, ҳасаддан ёрилиб ўлай дейди! Хўш, кейинчи...»

Матильда шуларни ўйлаб ҳозирнинг ўзиданоқ сиқила бошларди. Маркиз де Круазнуа, ниҳоят, бир амаллаб одамлар орасидан ўтди-да, унинг олдига келиб, алланима ҳақида гапира бошлади, бироқ қиз ўз хаёли билан бўлиб, унинг гапига қулоқ солмасди. Маркизнинг сўзлари балнинг ғала-ғовурига кўшилиб, унинг қулоғига кирмасди. Қиз ҳурмат билан таъзим қилганича, лекин мағрур ва норози бир қиёфада ундан узоқлашиб бораётган Жюльенни беихтиёр кузатиб турарди. Залнинг нариги бурчагида, у ёқдан-бу ёққа юраётган одамлардан бир четда у граф Альтамирани кўриб қолдики, бу одам ўз ватанида ўлимга ҳукм қилинган эди, – китобхон уни танийди. Людовик XIV ҳукмронлик қилган пайтда унинг қариндошларидан бири шаҳзода Контининг хотини бўлган экан, бу ҳол маълум даражада уни иезуитларнинг махфий полициясидан муҳофаза қилиб турарди.

«Чамаси, фақат ўлим жазосигина инсонни ажратиб кўрсатаркан, – дея хаёлидан ўтказди Матильда. – Сотиб олмоқ мумкин бўлмаган ягона нарса шу бўлса керак».

«Бу гапни яхши ўйлаб топдим! Афсус, бу фикр суҳбат чоғи, одамларни қойил қолдиришим мумкин бўлган пайтда хаёлимга келмади-да». Матильданинг диди юксак эди: илгаридан ўйлаб қўйилган ўткир сўзни айтмоқ унинг ҳатто хаёлига ҳам келмасди. Лекин у анчагина шуҳратпараст эди, шу боисдан ҳам ҳозир ўзига-ўзи қойил қолди. Унинг юзи қувончдан ёришиб, чеҳрасидаги зерикиш ифодаси ғойиб бўлди. Боядан бери тинмай гапираётган маркиз де Круазнуа муваффақиятдан боши

осмонга етиб, сухандонликка яна ҳам зўр берди.

«Тирноқ орасидан кир қидирувчи бирорта одам бу фикримга қарши нимаям айта оларди? – дея мулоҳаза юритарди Матильда. – Мен ўша танқидчига шундай деган бўлардим: баронлик унвонини ҳам, виконтлик унвонини ҳам сотиб олиш мумкин, орденлар эса шундай ҳам берилаверади, акам кечагина орден олди, лекин нима каромат кўрсатди у? Мансабга эришиш ҳам қийин эмас – гарнизонда ўн йил хизмат қилинса ёки ҳарбий министрға қариндош бўлинса бас, қарабсизки, Норберга ўхшаб эскадрон командири бўлиб турибсиз. Катта давлат дейсизми? Буниси энди қийинроқ, демак фахрлироқ бўлса керак. Жуда қизиқ бўлди-ку, китобларда айтилганининг нақ тескариси бўлиб чиқяпти. Лекин, охир-оқибатда, одам бойликка эришмоқ учун Ротшильднинг қизига уйланиши мумкин».

«Йўқ, чиндан ҳам бу фикримда жон бор. Ўлим ҳукми – бу ҳозирча одамлар интилмайдиган ягона нарса».

– Сиз граф Альтамирани танийсизми? – дея сўради у жаноб де Круазнуадан.

Қизнинг юзидан унинг ҳозиргина ҳушига келгани сезилиб турар ва берган саволи боёқиш маркиз беш дақиқадан бери жон куйдириб ҳикоя қилаётган нарсаларга шу қадар мос тушмас эдики, жаноб де Круазнуа бирмунча эсанкираб қолди. Шу тобда унинг назокати ҳам ёрдам бермади. Бўлмасам у ўтқир ақли билан шуҳрат қозонган жуда топқир одам эди.

«Матильда ғалати қиз, – дея хаёлидан ўтказди у, – бу анча ноқулай, албатта, лекин унга уйланган одам жамиятда жуда катта обрў қозонади! Маркиз де ля Моль бунга қандай эришаётганини билмайману, аммо у ҳар бир партиядаги энг муносиб ва

нуфузли кишилар билан боғлиқ, бу одам доим ҳам-манинг диққат марказида бўлади. Лекин, эҳтимол, бу ғалатлик туфайли Матильда табиати ўзгача қиз сифатида шуҳрат қозонар. Одам насл-насаби юксак ва бадавлат бўлганида эса оригиналлик кулгили бўлмай қолади, ана шунда у ажойиб аёл бўлади! Агар ўзи истаса бас, ақл, табиат ва ўта топ-қирликнинг бу бирикмаси унга беқиёс дилбарлик бахш этиши мумкин...» Бир вақтнинг ўзида икки ишни яхши бажариш анча мушкул нарса бўлгани туфайли, маркиз Матильдага паришон тикилар экан, худди ёдлаб олган дарсни жавоб бергандек қилиб деди:

– Бечора Альтамирани ким ҳам танимайди дейсиз? – Сўнгра у муваффақиятсизликка учраган ўша кулгили ва бемаъни фитнанинг тарихини ҳикоя қила бошлади.

– Чинданам жуда бемаъни бўлган экан! – дея худди ўзи билан ўзи сўзлашгандек жавоб қилди Матильда. – Лекин у нимадир қилган экан-ку. Мен ҳақиқий инсонни кўрмоқчиман, уни бу ёққа чақириб келинг, – деди у қаттиқ ранжиган маркизга қараб.

Граф Альтамира такаббур ва бирмунча шиддатли м-ль де ля Молнинг очикдан-очик мухлисларидан бири эди: қизни у Париж гўзалларининг олди деб ҳисобларди.

– У тожу тахтга жуда ярашган бўларди-да! – деди у маркиз де Круазнуага, унинг ортидан бажонидил юрар экан.

Киборлар жамиятига мансуб кўпгина одамлар XIX асрда фитна – бу ўта ахлоқсизлик деб ҳисоблайдилар, бундан яacobинчиликнинг иси келар экан. Муваффақиятсизликка учраган яacobинчидан ҳам жирканчлироқ кимса бормикин ўзи?

Матильда жаноб де Круазнуага қараб-қараб қўйганича Альтамиранинг либераллигидан кула-

ётган бўлса-да, бироқ унинг гапларига бажонидил қулоқ солмоқда эди.

«Балдаги фитначи – қандай ажойиб контраст», дея ўйларди қиз, қоп-қора мўйловлари диккайиб турган Альтамира унга дам олаётган шерни эслатарди; бироқ тез орада қиз унинг фикр-хаёли фақат бир нарсада: фойда ҳамда фойдали нарсаларни кўкка кўтаришда эканини пайқаб қолди.

Ёш граф дунёда унинг мамлакатига икки палатали ҳукумат системаси ўрнатишга нафи тегадиган ишлардан бўлак ҳеч нимани тан олмасди. У залга кириб келаётган перулик генерални кўрган заҳоти балдаги энг гўзал қиз бўлмиш Матильдани бажонидил тарк этди. Меттерних ўз тартибини ўрнатган Европадан умидини узгач, бечора Альтамира, Жанубий Америка мамлакатлари кучга кириб, қудратга эга бўлишгач, Мирабо уларга берган озодликни Европага қайтарадиган келажакка умид боғлаб, ўзига-ўзи тасалли беришга мажбур бўлган эди.

Матильдани мўйлов қўйган йигитлар ўраб олишди. Қиз Альтамирани ўзига ром қила олмаганини жуда яхши тушунарди ва унинг кетиб қолганидан афсусланарди. Матильда у перулик генерал билан суҳбатлаша бошлагач, қоп-қора кўзлари қандай ёниб кетганини яққол кўрди. М-ль де ля Моль ёш французларни шу қадар бир жиддийлик билан кўздан кечирардики, бундай қараш унинг рақибаларидан бирортасининг ҳам қўлидан келмасди. «Хўш, бу йигитлардан қайси бири, – дея ўйларди у, – ҳатто энг қулай вазият юзага келган тақдирда ҳам ўлим жазосига эриша оларкин?»

Унинг ғалати нигоҳи тентакларга ёқимли бўлиб туюлар, лекин кўпчилик қизнинг бу қарашидан алланечук бўлиб кетарди. Улар Матильданинг ҳозир бирор қочириқ гап айтиб қолишидан ва бунга ўз-

ларининг нима деб жавоб беришни билмай қолиш-ларидан чўчишарди.

«Олий насаб инсонга минг хил фазилатлар ато этадиким, агар шулар бўлмаганида нафсониятим тинимсиз азият чекиб юрган бўларди – мен буни Жюльеннинг тимсолида кўряпман, – дея ўйларди Матильда, – бироқ у инсонда ўлим жазосига маҳкум қилувчи хислатларни йўқ қилиб юборар экан». Шу пайт унинг ортида аллаким қизиқ бир гап айтди: «Ахир бу граф Альтамира – шаҳзода Сан-Назаро Пименталнинг иккинчи ўғли бўлади. Унинг аждоди Пименталь 1268 йилда боши танидан жудо қилинган. Конрадинни қутқармоқчи бўлган. Бу Неаполдаги энг қадимги асилзода оилалардан бири бўлади».

«Мана, – дея хаёлидан ўтказди Матильда, – назариямнинг ажойиб исботи: олий насаб кишининг иродасини заифлаштириб қўяди, бусиз эса инсон ўлим жазосига муносиб иш қила олмайди!.. Йўқ, чамаси, бугун мен фақат бемаъни гаплар айтишга қодирман шекилли. Шундай қилиб, ҳамма қатори оддий бир аёл эканман, нимаям қилардим, рақс тушишга тўғри келади». Шундан сўнг у бир соатдан бери уни галопга таклиф қилаётган маркиз де Круазнуанинг илтимосини қондирди. Файласуфлик қилишга уриниши муваффақиятсиз чиққанини унутмоқ учун Матильда жозибадор бўлишга қарор қилди. Жаноб де Круазнуанинг боши осмонда эди.

Бироқ рақслар ҳам, саройдаги энг чиройли йигитлардан бирини ўзига мафтун этиш истаги ҳам – хуллас, ҳеч нима Матильданинг кўнглини хуш эта олмади. У барчани ўзига қаратиб қўйганди. У бал маликаси эди, буни ўзи ҳам яхши тушунарди, бироқ бунга бутунлай бефарқ қарарди.

«Манави Круазнуа каби одам билан ҳаётим нақадар бемаъни кечади, – дерди қиз ўзига бир соатдан

сўнг, маркиз уни кресло томон бошлаб борар экан. – Агар олти ой қишлоқда яшагандан кейин ҳам, – дея маъюслик билан ўйлади қиз. – Париждаги барча аёллар ҳасад билан орзу қиладиган шу балдаки қувона олмасам, у ҳолда мен учун қувончининг ўзи нимадан иборат? Ахир бу сараланган жамият орасида жуда катта муваффақиятга эришдим, биламан, бундан яхшироқ жамиятни тасаввур қилишнинг ўзи қийин. Буржуалардан бу ерда, эҳтимол, бир неча пэр ва Жюльенга ўхшаган битта-иккита одам бор, холос. Буни қарангки, – дея энди бутунлай маъюс ҳолда қўшимча қилди қиз, – тақдир менга ҳамма нарсани – машҳурлик, давлат, ёшликни инъом қилгану, лекин бахт бермаган.

Менинг барча фазилатларим ичида, чамаси, энг шубҳалилари бугун куни билан менга таъкидлашаётганлари бўлса керак. Масалан, ақлим бобида шубҳаланмасам ҳам бўлади, зеро, бу хислатим барчани ваҳимага соляпти. Бирорта жиддийроқ мавзуга тил теккизсам борми, беш дақиқа ўтмасданоқ уларнинг тинкалари қурийдилар ва худди буюк бир кашфиёт қилган одамдек, мен бир йилдан бери гапираётган гапни такрорлай бошлашади. Мен чиройлиман – шундай ҳуснга эга бўлмоқ учун де Сталь хоним ҳеч нимани аямаган бўларди, лекин зерикканимдан юрагим тарс ёрилай деяпти. Хўш, маркиза де Круазнуа бўлиб олганимдан кейин хиёл бўлса-да камроқ зерикаман, дейишга менда бирор асос борми?»

«Лекин, ё Парвардигор! – дея қўшимча қилди у йиғлагудек бўлиб. – Ахир у ажойиб йигит-ку. Бизнинг асримизда уни боадаблик тимсоли деса бўлади! Сизга кўзи тушиши биланоқ албатта бирорта ширин гап айтади. Ўзи ҳам анча фаросатли. Жасурлигини айтмайсизми... Лекин анави Сорель бунча ғалати бўлмаса, – дея хаёлидан ўтказди қиз

ва юзидаги зерикиш ифодаси газаб билан алмашинди. – Сиз билан гаплашмоқчиман, деб айтган эдим-ку унга, у бўлса қорасини ҳам кўрсатмайди!»

IX

Бал

Ажойиб кийимлар, шамларнинг ёғдуси, атир-упанинг нозик ҳиди! Яланғоч бежирим қўллар, момиқ елкаларни айтмайсизми! Гулдасталар, гулдасталар! Россинининг роҳатбахш ариялари, Сисери чизган табиат манзаралари-чи! Оҳ, нақадар ҳаяжон, ҳатто энтикиб кетасан киши!

«Узерининг сайёҳати»

– Сиз нимадандир норози кўринасиз, – деди унга маркиза де ля Моль. – Сизга шуни айтиб қўяйки, балда норози қиёфада юриш назокатга кирмайди.

– Шунчаки бошим оғрияпти, холос, – деди жавобан илтифотсизлик билан Матильда, – бу ер жуда иссиқ экан.

Худди шу пайт, гўё Матильданинг сўзларини тасдиқлагандек, мункиллаб қолган барон де Толлининг мазаси қочиб, йиқилди. Уни залдан кўтариб чиқишга тўғри келди. Атрофдаги одамлар, бу сакта бўлса керак, дея ғала-говур кўтаришди. Бу жуда кўнгилсиз ҳодиса эди.

Матильда бу воқеага мутлақо эътибор бермади. У анчадан бери чолларга қарамасликни ва умуман қайғули гаплар айтадиган одамларга эътибор бермасликни ўзига қоида қилиб олганди.

У сакта ҳақидаги бу сўзларни эшитмаслик учун яна рақс туша бошлади. Одамларнинг сакта тўғрисидаги гапи нотўғри чиқди, зеро, эртасига барон яна жамиятда пайдо бўлди.

«Бу дейман, жаноб Сорель қорасини ҳам кўрсатмаяпти-ку», – деди у кресло томон борар экан яна ўзига-ўзи. У атрофга кўз югуртириб, деярли уни излай бошлаган эди, дафъатан йигитни қўшни залда кўриб қолди. Во ажаб, унинг ўзи учун жуда табиийдек туюладиган огир-вазмин ва совуққон кўринишидан асар ҳам қолмагандек кўринарди, шу тобда у инглизларга мутлақо ўхшамасди.

«У ўлимга ҳукм қилинган граф Альтамира билан гаплашяпти! – дея хитоб қилди ўзича Матильда. – Кўзлари қандайдир гамгин йилтираяпти, шу туришда у кийимини ўзгартириб олган шаҳзодага ўхшайди, нигоҳини айтмайсизми, нақадар мағрур қарайди у!»

Жюльен граф Альтамира билан суҳбатлашганича қиз турган жойга яқинлашиб келмоқда эди, Матильда унинг чехрасида инсонни ўлимга ҳукм этилиш шарафига муяссар қилувчи юксак хислатлар ифодасини излаб, унга қаттиқ тикилиб турарди.

Улар қизнинг ёнидан ўтиб кетишди.

– Ҳа, – дерди Жюльен граф Альтамирага, – Дантон инсон эди!

«Ё Раббим! Унинг ўзи Дантон эмасмикин ишқилиб? – дея хаёлидан ўтказди Матильда. – Лекин унинг юзи жуда олижаноб кўринади, Дантон эса ўлгудай бадбуруш, гирт қассоб эди шекилли». Жюльен ҳали унча узоқлашиб кетмаган эди: Матильда сира ўйлаб ўтирмай уни чақирди-да, ўзига хос бўлган такабурлик ва димоғдорлик билан тўғридан-тўғри йигитга ёш қиз учун ғалати туюладиган бир савол берди.

– Ўша Дантон ҳақиқий қассоб эди, шундай эмасми? – деди у.

– Ҳа, баъзи одамларнинг назарида шундай эди! – дея жавоб қилди Жюльен, Альтамира билан қилаётган суҳбати таъсирида ҳамон кўзлари ёниб турар

экан. Унинг юзида пинҳона бир нафрат акс этди. – Асилзода одамлар учун, бахтга қарши, у Мэри-на Сенедаги адвокат эди! Бошқача қилиб айтганда, мадемуазель, – дея киноя билан қўшимча қилди у, – у ўз мартаба йўлини мен бу ерда кўриб турган кўпгина пэрлар каби бошлаган. Шубҳасиз, гўзаллик бобида Дантоннинг катта бир нуқсони бор эди: у жуда бадбашара бўлган.

Ана шу сўнги сўзларни у тез, қандайдир ғалати ва маълум қадар илтифотсиз бир оҳангда айтди.

Жюльен кибр-ҳаволи бир итоатгўйлик билан хиёл таъзим қилганича бир дақиқа кутиб турди. Шу туришда у: «Сизга жавоб бермоғим учун менга ҳақ тўлашади, мен шунинг ҳисобига кун кўраман», деяётгандек эди. У бошини кўтариб, Матильдага қарашни лозим кўрмади. Қиз эса катта очилган шаҳло кўзларини ундан узмай йигит олдида худди унинг чўрисидек жимгина турарди. Ўртадаги сукут давом этавергач, йигит ниҳоят, бошини кўтариб қизга хўжайинидан фармойиш кутаётган хизматкор каби назар ташлади. Шунда, гарчи кўзи унга ғалати бир ифода билан қараб турган Матильданинг кўзлари билан тўқнашган бўлса-да, у дарҳол шоша-пиша нари кетди.

«У қандай гўзал йигит-а, – деди ўзига-ўзи Матильда ниҳоят эс-ҳушини йиғиштириб олгач. – Лекин хунукликни кўкларга кўтариб мақташини қаранг! Ўзи ҳақида ҳеч қачон эсламайди ҳам. Йўқ, у Кайлюс ва Круазнуаларга сираям ўхшамайди. Отам балга келган Наполеонни жуда қойиллатиб тасвирлайдилар. Манави Сорель нимаси биландир ўша Наполеонга ўхшаб кетади». Қиз Дантон ҳақида бутунлай унутиб қўйди. «Йўқ, бугун жуда зерикяпман». У акасининг қўлтигидан тутди-да, Норбернинг норозилигига қарамай, ўзи билан бирга залнинг нариги томонига ўтишга мажбур

қилди. Қиз анави ўлимга маҳкум Альтамира билан Жюльеннинг нималар ҳақида сўзлашаётганини эшитмоқчи эди.

Залда тумонат одам тўпланиб қолган экан. Ниҳоят, қиз уларга Альтамира ундан икки қадам наридаги патнисдан музқаймоқ солинган ликопчани олмоқчи бўлиб турган пайтда етиб олди. Граф унга ёнини ўгириб турганича Жюльен билан суҳбатлашаётган эди. Шу пайт у бирдан ўз қўли ёнида ликопча томон узатилган зарбоф энг ичидаги қўлни кўриб қолди. Зарбоф энг унинг диққатини ўзига тортди шекилли, Альтамира қўлнинг эгаси томон ўгирилиб қаради. Қарадию, унинг олижаноб ва содда кўзлари сезилар-сезилмас нафратдан чақнади.

– Сиз анави одамни кўряпсизми? – деди у секингина Жюльенга. – Бу князь Арачели, элчи жаноблари бўлади. Бугун эрталаб у сизларнинг ташқи ишлар министрнингиз жаноб де Нервалдан мени тутиб беришни талаб қилди. Ҳу ана у, кўряпсизми, вист ўйнапти. Жаноб де Нервалга қолса, мени жон деб тутиб берарди, зеро, 1816 йилда биз сизларга икки-уч фитначини ушлаб берганмиз. Агар мени қиролимизга топширишса, у мени йигирма тўрт соат ичида дорга осадди. Мени қамоққа олиш учун эса манави мўйлов қўйган олифта йигитлардан бири келади.

– Аблаҳлар! – дея хитоб қилди Жюльен деярли баланд овоз билан.

Матильда бу суҳбатнинг бирорта ҳам сўзини қолдирмай эшитиб турарди. Унинг зерикишидан асар ҳам қолмаганди.

– Йўқ, уларни жудаям аблаҳ деб бўлмайти, – дея эътироз билдирди граф Альтамира. – Сиз аниқ тасаввур ҳосил қилмоғингиз учунгина ўзим тўғримда сўз бошладим. Князь Арачелига бир разм солинг-а: у ҳар беш дақиқада ўзининг Олтин Руно орденига қараб қўяди. У кўкрагига ана шу тақинчоқни осиб

олганидан боши осмонда. Бу аянчли нусха қандайдир сарқитнинг ўзгинаси. Бундан юз йиллар муқаддам Олтин Руно ордени буюк бир эҳтиром тимсоли эди, лекин у пайтларда бу нусхага бунақа эҳтиромни ҳатто орзу қилишига ҳам йўл қўйишмаган бўларди. Бугун эса мана шу асилзодалар орасида шу орденга сажда қилмоқ учун фақат Арачели бўлмоқ керак. У шу орденни деб бутун бир шаҳарни дорга осидан ҳам қайтмайди.

– Орденни у шунинг эвазига олмаганми, ишқилиб? – дея сўради алам билан Жюльен.

– Йўқ, унчалик эмас, – совуққина жавоб берди Альтамира. – Эҳтимол, у ўз ватанида либерал деб ном чиқарган йигирма-ўттиз бой помешчикни дарёга ташлашни буюрган бўлса бордир.

– Оббо ифлос-ей! – дея яна хитоб қилди Жюльен.

М-ль де ля Моль бошини эгганича бу гапларни жуда қизиқиб тинглар экан, йигитга шу қадар яқин турардики, ажойиб сочлари унинг елкасига тегишига оз қолганди.

– Сиз ҳали жуда ёшсиз! – деди жавобан Альтамира. – Мен Провансда эрга теккан бир опам борлигини сизга айтган эдим. У ҳозир ҳам кўҳликкина, меҳрибон ва дилбар аёл. У оналик бурчига содиқ, диёнатли жувон, кейин мунофиқ ҳам эмас.

«Бу гапи билан нима демоқчи у?» – дея хаёлидан ўтказди м-ль де ля Моль.

– У жуда бахтли ҳаёт кечиради, – деб сўзида давом этди граф Альтамира, – 1815 йилда ҳам шундай яхши яшарди. Ўша кезлари мен унинг Антибидаги амлокида яшириниб ётгандим. Ана ўша маршал Ней¹ қатл этилганини эшитгач, хурсанд бўлганидан ўйинга тушиб кетди.

¹ Маршал Ней (1769–1815) – Юз кун даврида Наполеон тарафига ўтган, 1815 йили суд ҳукми билан хиёнатчи сифатида қатл этилган.

– Нималар деяпсиз! – деди қаттиқ ҳаяжонланиб Жюльен.

– Ўз партиясига содиқлик руҳи ана шунақа бўлади, – дея эътироз билдирди Альтамира. – Ўн тўққизинчи асрда барча чинакам эътирослар сўнган. Шу боисдан ҳам Францияда одамлар шу қадар зерикишяпти. Улар бағритош бўлмаса ҳам ўтакетган даражада золимлик қилишади.

– Баттар бўлишсин! – деди Жюльен. – Агар жиноят қиладиган бўлсанг, ундан лаззатлана билиш керак: жиноятнинг шундан бўлак яхши томони йўқ, мабодо уни сал бўлса-да оқлаш мумкин бўлса, фақат шу билан оқлаш мумкин.

М-ль де ля Моль қилаётган ишининг ўзига муносиб ёки муносиб эмаслигини мутлақо ўйлаб ўтирмай, олдинга суқилиб кирди-да, Жюльен билан Альтамиранинг деярли ўртасига туриб олди. Қўлтиғидан тутиб турган сингласига итоат қилишга ўрганиб қолган Норбер бир четга қараб турар ва одоб сақлаш учун ўзини худди тиқилинчга тушиб қолган одамдек кўрсатишга ҳаракат қилар эди.

– Тўғри айтасиз, – деди Альтамира. – Ҳамма иш лоқайдлик билан қилинади, сўнгра ҳеч ким ҳеч нимани эсламайди, ҳатто жиноятларни ҳам. Мана шу ерда, ана шу баалда мен сизга нариги дунёда қотил дея лаънат ўқиладиган камида ўнта одамни аниқ кўрсатишим мумкин. Улар бу ҳақда унутиб юборишган, жамият ҳам унутган буни¹.

Улардан кўпчилиги, агар кучукчаси оёғини синдириб қўйса, кўз ёши тўкишга тайёр. Пер-Лашез қабристониди, Парижда сизларнинг нозик иборангиз билан айтилганда, уларнинг гўрига гулчамбарлар қўйилгач, бизга уларнинг кўксида олижаноб рицарларнинг барча фазилатлари мужассам-

¹ Норози одамнинг гапи (Мольернинг «Тартюф» асарига берган изоҳи).

ланганини эълон қилишади ва Генрих IV замонасида яшаган аждодларининг буюк ишлари тўғрисида ҳикоя айтишади. Бироқ князь Арачелининг барча ҳаракатига қарамай, мени дорга осишмаса ва бирор кун келиб, мен Парижда ўз бойлигимга эгалик қилиш имкониятига эга бўлсам, мен сизни анча обрўли ва ҳеч қандай виждон азобини билмайдиган саккиз ёки ўнта қотил билан зиёфатга таклиф қиламан.

Ўша зиёфатда сизу мен, фақат икковимизнинггина қўлимиз қонга бўялмаган бўлади. Лекин мендан қонхўр яқобинчи ва баттол деб, сиздан эса бамаъни одамлар орасига суқилиб кирган авом деб нафратланишади.

– Жуда тўғри! – деди м-ль де ля Моль.

Альтамира унга ажабланиб қаради, Жюльен эса унга қарашни лозим кўрмади.

– Шу нарсага эътибор берингки, мен йўлбошчи бўлиб қолган инқилоб, – дея сўзида давом этди граф Альтамира, – мен уч одамнинг бошини танасидан жудо қилишни ва калити ўзимда бўлган саккиз миллион давлат пулини ўз тарафдорларимизга улашиб беришни истамаганим учунгина муваффақиятсизликка учради. Ҳозир мени дорга тортишга ошиқаётган ва ўша қўзғолонга қадар мен билан «сенсираб» гаплашадиган менинг қиролим, агар мен ўша уч одамнинг бошини олиб, ўша давлат пулларини одамларга улашиб берганимда, мени ўзининг биринчи даражали ордени билан мукофотлаган бўларди, зеро, ўшанда мен ҳеч бўлмаганда ғалабанинг ярмисига эришардим ва мамлакатим қандай бўлмасин, ишқилиб, бирор конституцияга эга бўларди. Дунёнинг ишлари ўзи шунақа: шахмат ўйини бу.

– Лекин ўшанда, – дея кўзлари ёниб эътироз билдирди Жюльен, – сиз ҳали бу ўйинда тажрибасиз эдингиз, энди бўлса...

– Мен ўша уч одамнинг бошини қилт этмай танидан жудо қилардим, – сиз шундай демоқчимисиз? Яқинда менга айтганингиздек, ўзимни жирондист қилиб кўрсатмасмидим?.. Бу ҳақда мен сиз билан ўзингиз дуэлда бирорта одамни ўлдирганингиздан сўнг гаплашаман, – деди жавобан маъюслик билан Альтамира. – Ахир бу инсонни жаллод қўлига топширишга қараганда анча олижаноброқ-ку.

– Қўйинг-е! – деди Жюльен. – Агар мақсад сари интилсанг, бу йўлда восита танлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Агар мен арзимас бир одам бўлмай, қандайдир ҳокимиятга эга бўлганимда, тўрт кишини қутқариб қолиш учун уч кишини дорга жўнатардим.

Унинг кўзлари қатъий ишонч ҳамда инсоннинг аянчли мулоҳазаларига нисбатан нафрат билан ёнди-ю, худди шу дақиқада шундоқ ёнгинасида турган м-ль де ля Молнинг кўзлари билан тўқнашди, бироқ бу нафрат мулойим бир ифода билан алмашиш ўрнига қайтанга янада кучайгандек туюлди.

Қиз қаттиқ ранжиди, аммо энди у Жюльенни унута олмасди: у зардаси қайнаб, акасининг қўлидан тортганича нари кетди.

«Мен пунш ичиб, йиқилиб қолгунимча рақс тушмоғим керак, – деди у ўзига-ўзи. – Мана ҳозир энг чиройли кавалерни танлайман-да, барчанинг диққатини ўзимга тортишга ҳаракат қиламан. Мана машҳур сурбет, граф де Фервакнинг ўзи ҳам келиб қолди». Қиз графнинг таклифини қабул қилди-да, улар рақс туша бошлашди. «Кўрамиз андишасизликда қай биримиз устун келарканмиз, аммо обдан калака қилмоқ учун уни сўзлашга мажбур қилиш керак». Кўп ўтмай кадрилда иштирок этаётганларнинг бари фақат одоб юзасидангина рақс туша бошлашди. Ҳеч ким графнинг қочириқларига жавобан Матильда айтаётган аччиқ сўзларни

эшитмай қолишни истамасди. Жаноб де Фервак эсанкираб қолганди, граф назокатли гаплардан истаганча айта оларди, бироқ миясида фикр деган нарсадан асар ҳам йўқ эди; у ижирганиб ба шарасини бужмайтирарди. Матильданинг зардаси қайнаб турган эди, у графни шафқатсизлик билан калака қилди ва уни ўзига душман қилиб қўйди. Қиз эрталабгача рақс тушди ва ниҳоят, ўлгудай чарчаб уйига жўнади. Бироқ каретада ҳам у хуноб бўлиб, сиқилаверди. Жюльен ундан нафратланишини яширмади, у эса йигитдан нафратлана олмасди.

Жюльеннинг қалби завқ-шавққа тўла эди. У ўзи ҳам сезмаган ҳолда мусиқа, гуллар, барно аёллар, атрофидаги ҳашамат, энг муҳими эса – ўз хаёлотти – ўзи учун шон-шуҳрат ва барча учун озодлик ҳақидаги орзуларидан маст эди.

– Қандай ажойиб бал! – деди у графга. – Одам томоша қилиб тўймади. Бу ерда нима етишмайди ўзи!

– Фикр етишмайди, – дея жавоб қилди Альтамира.

Унинг юзига шундай бир нафрат соя ташлаб ўтдики, одатда одоб юзасидан уни қанчалик яширишга уринишса, у шунчалик аниқроқ, шунчалик кучлироқ сезилади.

– Лекин бу ерда сиз борсиз-ку, граф! Ахир бу фикр эмасми, яна денг, фитнес уюштирган фикр-а.

– Мен бу ерга фақат шуҳратим туфайлигина таклиф қилинганман. Аммо сизнинг меҳмонхоналарингизда фикрдан нафратланишади, бу ерда у водевилдаги қўшиқларда ишлатиладиган сўз ўйинидан нарига ўтмаслиги керак, ана шундагина уни қадрлашади. Бироқ инсон ўйлаб сўзласа, унинг ҳазилларида қандайдир куч ва янгилик бўлса, сизлар уни ҳаёсиз деб атайсизлар. Чамамда, судьяларингиздан бири Курьени шундай деб атаган, шекилли? Сизлар уни Беранже каби қамоққа тикдинглар. Умуман сиз-

ларда ақд бобида бирор нарсага арзийдиган одамни конгрегация дарҳол ахлоқ тузатиш полициясининг қўлига топширади, бамаъни деб аталган одамлар эса буни олқишлайдилар.

Зеро, сизларнинг мункиллаб қолган жамиятингиз учун энг муҳими одоб сақлаш... Сизлар ҳеч қачон ҳарбий жасоратдан нарига ўтолмайсизлар: сизларда мюратлар топилади, лекин вашингтонлар пайдо бўлмайди. Мен Францияда қуруқ шуҳратпарастликдан бўлак ҳеч нима кўрмаётирман. Суҳбат чоғи хиёл топқирлик кўрсатган одам эҳтиётсизлик қилиб бирорта номақбул сўз айтиб юбориши мумкин. Қарабсизки, мезбон ўзини ҳақоратланган деб ҳисоблай бошлайди.

Шу пайт Жюльенни уйи томон олиб бораётган коляска де ля Моль саройи ёнида тўхтади. Жюльен ўз фитначисига деярли ошиқ бўлиб қолганди. Альтамира, чамаси, самимият билан унга ажойиб мақтов гап айтди:

– Сизда ана шу французча енгилтаклик йўқ, сиз фойда принципини яхши тушунасиз.

Шу гапдан икки кун олдин Жюльен жаноб Казимир Делавиннинг «Марино Фальеро» трагедиясини томоша қилган эди.

«Ахир ўша оддий дурадгор Израэль Бертуччионинг иродаси барча асилзода венецияликларникига қараганда кучлироқ эмасми? – дерди ўзига-ўзи бизнинг ғазаби қайнаган плебейимиз. – Бўлмасам уларнинг бари олий насабли одамлар эди, уларнинг насл-насабини Буюк Карлдан бир аср олдингача, етти юзинчи йилга қадар кузатиш мумкин. Бугун жаноб де Рецникидаги балда савлат тўкиб юрган анави барча киборларнинг насл-насаби эса нари борса ўн учинчи асрга бориб тақалади. Ана ўша насл-насаби юксак, аммо аслида оддий ва арзимас кимсалар бўлмиш барча асилзода венеция-

ликлар орасида фақат Израэль Бертуччионинг номигина сақланиб қолди.

Фитна у ёки бу ижтимоий тузум томонидан яратилган барча унвонларни йўқ қилиб юборади. Бунда инсон ўлимнинг юзига тик қарай олиш қобилияти билан ўз қадрини топади. Бу ўринда ҳатто ақл ҳам ўз қудратини йўқотади...

Бу Валено ва Реналлар асрида Дантон ким бўларди? Наридан бора бирор прокурорга ёрдамчилик қиларди, холос.

Аҳ, нималар деяпман ўзи! У иезуитларга сотилиб, министр бўлиб оларди, зеро, охир-оқибатда буюк Дантон ҳам ўғирлик қилган-ку ахир. Мирабо ҳам сотилган. Наполеон ҳам Италияда талончилик қилиб, миллион-миллион маблағ орттирган, акс ҳолда у қашшоқлиги туфайли Пишегрю¹ каби ҳеч қандай иш қилолмаган бўларди. Фақат Лафайетгина ҳеч қачон ўғирлик қилган эмас. Хўш, демак, қандай ўғирлик қилиш лозим? Сотилиш керакми?» Шу саволга келганда Жюльен тутилиб қолди. Шундан сўнг у эрталабгача инқилоб тарихини ўқиб ўтирди.

Эртаси кун ийгит кутубхонада ёзув-чизув билан шуғуланар экан, ўқтин-ўқтин граф Альтамира билан қилган суҳбатини эслаб қоларди.

«Чиндан ҳам шундай бўляпти, – деди у ўзича узоқ мулоҳаза қилгач, – агар ўша испан либераллари халқни жиноят сари бошлаганларида, уларни шундай осонгина улоқтириб ташламаган бўлишарди. Улар фирт ёш бола эдилар, менга ўхшаб гердаишган ва қуруқ гап сотишган экан», дея қичқириб юборди Жюльен бирдан уйғониб кетган одамдек.

¹ Пишегрю (1761–1804) – француз генерали. Биринчи консулга қарши фитна уюштиришда айбланиб қамоққа олинган ва қамоқхонада бўйиндаги галстукка ўзини осган ҳолда топилган.

«Хўш, ҳаётларида бир марта қатъий ҳаракат қилишга журъат этган ўша бадбахтлар ҳақида ҳукм юритиш ҳуқуқига эга бўлмоқ учун мен қайси ишни қойиллатиб қўйдим? Мен стол ёнидан туриб: «Эртага тушлик овқатни емайман, лекин бу нарса менга бутунгидек кучли ва ғайратли бўлишга халал бермайди», – дея қичқирадиган одамга ўхшайман. Ким билсин, инсон зоти буюк иш қилаётганида нималарни ҳис этаркин... Ахир бу тўппонча отиш дегани эмас-ку..» Унинг бу юксак мулоҳазалари м-ль де ля Молнинг дафъатан кутубхонага кириб келиши билан бўлинди. У ўзларини мағлуб бўлишларига йўл қўймаган барча бу Дантонлар, Мирабо ва Карноларнинг¹ буюк фазилатларидан руҳланиб, шу қадар хаёлга берилиб кетган эдики, бошини кўтариб, м-ль де ля Молни ўйламай, таъзим қилмай ва деярли уни кўрмай тикилди. Сўнгра, ниҳоят, бу катта очилган кўзлар қизни кўрди-ю, йигитнинг нигоҳи сўнди қолди. М-ль де ля Моль бунди дилида алам билан қайд қилиб қўйди.

Қиз ундан энг юқоридаги токчада турган Велининг² «Франция тарихи» китобини олиб беришни илтимос қилди. Жюльен бориб кутубхонада ишла тиладиган катта нарвонни келтирди-да, керакли китобни топиб, уни Матильдага узатди, лекин у ҳамон қиз тўғрисида ўйлай олмасди. Нарвонни олиб кетар экан, Жюльен кескин бурилаётди, тирсаги билан кутубхона шкафининг ойнасини уриб юборди, ойна парчалари шарақлаб паркетга тўкилди-ю, шундан кейингина йигит, ниҳоят, ҳушига келди. У м-ль де ля Молдан кечирим сўраш-

¹ Карно (1753–1823) – француз инқилобининг арбоби, яқобинчи, коалицияга қарши уруш давридаги хизматлари учун унга «ғалаба ташкилотчиси» деган ном берилган. Қайта куриш даврида қувғин қилинган ва дарбадарликда ўлиб кетган.

² Вели (1700–1759) – француз иезуити, монархияга садоқат руҳида ёзилган «Франция тарихи» китобининг муаллифи.

га шошилди. Йигит назокатли бўлишни истади ва чиндан ҳам назокатли бўлди, вассалом. Матильда унга халал берганини ва йигитга, у билан сўзлашишдан кўра, у келгунига қадар ўйлаб ўтирган хаёллари билан бўлиш кўпроқ ёқаётганини аниқ сезиб турарди. У Жюльенга узоқ тикилиб турди-да, сўнг, ниҳоят, секин юриб нари кетди. Жюльен унинг ортидан қараб қолди. Йигит унинг кечаги зеб-зийнатли кийимларидан фарқли ўлароқ бугун оддийгина кийинганини кўриб қойил қолган эди. Унинг юзидаги ифода ҳам кечагидан бутунлай фарқ қилиб турарди. Герцог де Рецникада бағоят такаббур кўринган бу қиз ҳозир унга деярли қандайдир илтижо билан қараб турарди. «Чамаси, бу қора кўйлак, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен, – унинг чиройли қоматини янада гўзалроқ қилиб кўрсатяпти. Уни чиндан ҳам малика дейсиз, лекин нега у мотам либосини кийиб олибди?»

«Агар бирорта одамдан бу мотамнинг сабабини сўрасам, яна ноқулай аҳволга тушиб қолишим мумкин. – Жюльен энди бояги илҳомбахш хаёллардан бутунлай қутулган эди. – Бугун эрталаб ёзган барча хатларни қайтадан ўқиб чиқмоғим керак. Худо билсин, паришонлик билан нималарни ёзди-му қандай хатолар қилдим экан». У фикрини бир жойга тўплашга ҳаракат қилиб, биринчи хатни қайтадан ўқир экан, бирдан ёнида шойи кўйлакнинг шитирлашини эшитиб қолди, у дарҳол ўгирилиб қаради. М-ль де ля Моль столдан икки қадам нарида кулиб турарди. Жюльеннинг жаҳли чиқаёзди: унга иккинчи марта халал беришмоқда эди.

Матильдага келсак, қиз бу йигитнинг назарида ҳеч қандай аҳамиятга эга эмаслигини яққол сезиб турарди; унинг кулгиси сохта эди, қиз саросимага тушиб қолганини яширишга ҳаракат қиларди ва унинг уддасидан чиқди ҳам.

– Бу дейман, жуда қизиқ нарсалар ҳақида ўйлаб ўтирибсиз шекилли, жаноб Сорель? Эҳтимол... граф Альтамирани Парижга қочишга мажбур этган ўша фитнанинг бирор қизиқарли тафсилотини эслаган бўлсангиз керак-да? Шу хаёлларингизни менга ҳам айтиб беринг; шу денг, жуда қизиқиб қолдим. Бу гапларни ҳеч кимга айтмайман, ўлай агар!

Ўз гапига ўзи қулоқ солар экан, қиз қандай қилиб оғзидан ана шу сўзлар чиққанига ажабланирди. Бу қанақаси бўлди? У ўзига тобе одамга ялиниб ўтирибдими? Қиз янада кўпроқ довлдираб қолди-да, қандайдир бепарво ҳазил оҳангида қўшимча қилди:

– Бу қанақа хаёллар бўлдики, одатда жуда совуққон бўлган сиздек бир одамни Микеланжело пайгамбари каби шу қадар илҳомлантириб юборибди?

Қутилмаганда шундай такаллуфсизлик билан сўроққа тутиш Жюльеннинг ғазабини қайнатиб юборди. У бирдан телба одамга айлангандек туюлди.

– Дантон ўғрилиқ қилиб тўғри йўл тутганми? – деди у бирдан лаҳза сайин ошиб бораётган қандайдир бир ғазаб билан. – Пьемонт ва испан революционерлари жиноят қилиб, ўз халқлари шаънига доғ тушириши керакмиди? Одамларга, улар бунга муносибми, муносиб эмасми, армиядаги лавозимлар ва турли орденларни бўлашиб бериш лозиммиди? Ахир шундай мансаб ва мукофотларга эга бўлган одамлар қиролнинг қайтишидан қўрқиниб шармиди? Турин ғазнасини талон-торож қилишга йўл қўймоқ керакмиди? Қисқасини айтганда, мадемуазель, – деди у қовоғини солганича қизнинг устига бостириб борар экан, – ер юзида жаҳолат ва жиноятни йўқ қилишни истайдиган одам орқа-олдига қарамай қирғинбарот қилиб, довулдай ўкириб ўтиши лозимми?

Матильда қўрқиб кетди, у йигитнинг нигоҳига дош бера олмай, беихтиёр орқага чекинди. Қиз индамай Жюльенга тикилиб турди-да, сўнгра, ўз қўрқувидан ўзи уялиб, енгил одимлаганича кутубхонадан чиқиб кетди.

Х

Қиролича Маргарита

*Муҳаббат! Қувончга эришмоқ
учун не кўйларга солмайсан бизни.*

Португалиялик роҳибанинг мактублари

Жюльен ёзган хатларини қайтадан ўқиб чиқди. Тушлик овқатга занг чалинди. «Бу парижлик қўғирчоққа роса кулгили кўринган бўлсам керак ўзиям, – дея хаёлидан ўтказди у. – Дилимдаги гапларни унга айтиб телбалик қилмадимми ахир! Эҳтимол, бу унча телбалик ҳам эмасдир. Бу ўринда бор ҳақиқатни тўкиб солиш мен учун муносиб иш бўлди.

Хўш, нега бўлмасам ўзи бу ерга келиб, менга азиз бўлган нарсаларни сўраб-суриштиради? Бу унинг томонидан беадаблик эмасми! Гирт ахлоқсизлик-ку. Дантон ҳақидаги фикрларим унинг отаси менга маош тўлайдиган вазифалар қаторига кирмайди-ку ахир».

Емакхонага киргач, Жюльен м-ль де ля Молни бошданоёқ мотам кийимида кўриб ранжиганлигини дарҳол унутди-қўйди: оиладагиларнинг ундан бўлак бирортаси ҳам қора кийинмагани сабабли бу ҳол йигитга жуда ғалати туюлди.

Куни билан қаттиқ ҳаяжонланиб юрган Жюльен тушликдан сўнг бутунлай ўзига келди. Унинг бахтига, дастурхон ёнида лотин тилини билади-

ган анави академик ҳам ўтирган эди. «Агар мадемуазель де ля Молнинг мотам тутиши ҳақидаги саволим чиндан ҳам ноўрин бўлса, – дея ўйлади Жюльен, – манави одам ҳарқалай устимдан унча кулмаса керак».

Матильда унга қандайдир бошқача кўз билан қараб ўтирарди. «Мана у – бу ерлик аёлларнинг ишваси, худди де Реналь хоним ҳикоя қилгандек бўляпти, – дея ўйларди Жюльен. – Бугун эрталаб унга бир оз қўполроқ муомала қилдим, у мен билан гаплашмоқчи бўлганида инжиқлигини кўтармадим. Натижада эса унинг олдида ҳурматим ошди. Лекин у ҳақини қўймайди, албатта. У ҳали мендан ўчини олади, ўзининг нафратомуз кибр-ҳавосини намоиш қилади менга, ҳозирча мен чамаси фақат жиғига тегдим, холос. Мен жудо бўлган аёл нақадар ўхшамасди-я бунга! Қандай табиий латофат бор эди унда! Қандай софдиллик! Мен унинг фикрини ўзидан аввал билиб олардим, бу фикрнинг унинг хаёлига қандай келаётганини сезиб турардим. Унинг қалбидаги ягона рақибим, бу болаларидан жудо бўлиш ваҳимаси эди, лекин бу туйғу шу қадар оқилона ва табиий эдики, гарчи ундан ўзим азият чексам-да, у менга хуш ёқарди. Тентак эканман... Ўшанда Париж ҳақидаги орзулардан маст бўлиб юрганим туфайли бу фаришта аёлнинг қадрига етмадим.

Қандай тафовут, ё Раббим! Хўш, бу ерда нима ни кўряпман? Фақат шуҳратпарастлик, калонди-моғлик, ўзига бино қўйишнинг турли хил аломатлари – бор гап шу, холос».

Барча стол ёнидан туриб кета бошлади. «Анави академигимни қўлдан чиқармаслик керак», дея қарор қилди Жюльен. Ҳамма боққа чиқаётганида у академикка етиб олди-да, мўминқобиллик билан

«Эрнани»нинг¹ муваффақиятидан газабланаётган олимнинг фикрига қўшилди.

– Ҳа, агар қамоққа олишлар ҳақидаги махфий буйруқлар даврида яшаганимизда борми... – деди у.

– У даврда бундай қилишга унинг журъати етмаган бўларди! – дея Тальма² сингари қўлларини силкитиб хитоб қилди академик.

Қандайдир гул ҳақида гап очилган эди, Жюльен Вергилийнинг «Георгиклар»идан бир-икки сатр ёд айтди ва шу заҳоти аббат Делилнинг³ беқиёс шеърларини мақтаб қўйди. Хуллас, у қўлидан келганича академикка хушомад қилди. Ва шундан кейингина бепарво бир оҳангга сўради:

– Мадемуазель де ля Молнинг бугун мотам либосини кийиб олганидан бирорта амакиси ўлиб, ундан мерос олганми, дейман?

– Нима? Сиз шу уйда яшаб туриб, бу қизнинг қандай савдоси борлигини билмайсизми ҳали? – деди бирдан тўхтаб академик. – Ростини айтсам, онаси қизининг бундай телбалик қилишига йўл қўйиши жуда ғалати туюлади, албатта, лекин бу гап орамизда қолсину, бу оиладагиларнинг ирода-си шунақа заифроқ ўзи. Мадемуазель Матильдага эса ирода бобида Худо берган, шу боисдан ҳам у уйдагиларнинг барини ётқизиб турғизади. Бугун ўттизинчи апрель-ку ахир. – Академик жимиб қолди-да, қувлик билан Жюльенга қараб қўйди. Жюльен қўлидан келганча маънодор қилиб илжайди.

¹ «Эрнани» – Виктор Гюго (1802–1885) қаламига мансуб драма. 1830 йилнинг 25 февраль куни «Комеди франсез» театрида саҳнада қўйилган.

² Тальма (1763–1826) – машҳур француз актёри, кўпроқ фожеий ролларни ўйнаган.

³ Аббат Делиль (1738–1813) – «баёнчилар мактаби»га мансуб бўлмиш шоир. У 20-йилларда йирик классик шоир ҳисобланардию, бироқ романтиклар, жумладан, Стендаль ҳам уни калака қилиб юришарди. Делиль Вергилийнинг «Георгиклар» асарини эркин таржима қилган.

«Бутун уйни ётқизиб турғизиш, мотам либоси ва бутун ўтгизинчи апрель эканлигининг бир-бирига нима алоқаси бор? – дея ўйларди у. – Бу дейман, ўзим ўйлаганимдан ҳам кўпроқ қовун туширганга ўхшайман-ку».

– Ростини айтсам, мен... – деди у академикка ва унга савол назари билан тиқилди.

– Юринг, боғни бирпас айланайлик, – деди академик узундан-узоқ ва таъсири ҳикоя бошлаш имконияти туғилиб қолганидан ҳузур қилиб. – Менга қаранг: наҳот сиз бир минг беш юз етмиш тўртинчи йилнинг ўтгизинчи апрель куни қандай воқеа содир бўлганини билмасангиз?

– Қаерда? – ажабланиб сўради Жюльен.

– Грев майдонида.

Жюльен шу қадар таажжубга тушган эдики, ҳатто бу майдоннинг номи ҳам унга ҳеч нарсани эслатмади. Синчковлик ва ўз руҳига жуда монанд бўлган алақандай фожиали қизиқ воқеалар тўғрисидаги ҳикояни олдиндан ҳис этиш туфайли унинг кўзлари алоҳида бир ифода билан ёндики, одатда, ҳикоячилар ўз тингловчиларининг кўзида ана шундай оловни кўришни ёқтиришади. Академик ҳеч нарсадан хабари бўлмаган шундай эътиборли тингловчи топиб олганидан боши осмонга етиб, Жюльенга 1574 йилнинг 30 апрель куни ўша даврнинг энг чиройли йигитларидан бири Бонифаций де ля Моль ва унинг дўсти, пьемонтлик зодагон Аннибал де Коконассонинг қандай қилиб Грев майдонида боши танидан жудо этилгани ҳақида жуда батафсил ҳикоя қила бошлади.

– Ля Моль Наварра қироличаси Маргаританинг маҳбуби эди. Қиролича уни жуда севарди. Бир нарсасага эътибор беринг-а, – дея қўшимча қилди академик. – Мадемуазель де ля Молнинг исми ҳам Матильда-Маргарита. Шу билан бир қаторда де ля Моль

герцог Алансонскийнинг арзандаси ва ўз маъшуқасининг эри, кейинчалик Генрих Тўртинчи номи билан машҳур бўлган Наварра қиролининг яқин дўсти ҳам эди. Худди масленица¹ байрамида, сешанба куни бутун сарой аҳли ўлим тўшагида ётган бадбахт қирол Карл Тўққизинчи билан Сен-Жерменда эди. Ля Моль қироличча Катерина Медичи саройида асир қилиб сақлаб келаётган ўз дўстлари, шаҳзодаларни халос этмоқчи бўлади. У икки юз сувори билан Сен-Жермен девори ёнига келади. Герцог Алансонский қўрқоқлик қилади, натижада ля Моль жаллоднинг қўлига топширилади.

Лекин бу ўринда мадемуазель де ля Молга энг таъсир қиладиган алоҳида бир жойи бор, буни менга бундан етти йил муқаддам унинг ўзи айтганди, ўшанда унинг ёши ўн иккида эди, лекин ўшанда ҳам ақли, ё тавба! – шундай дея академик кўзларини осмонга тикди. – Шундай қилиб денг, бу сиёсий фожиада унинг қалбини ларзага солган нарса – қироличча Маргарита Наваррскаянинг ҳеч кимга билдирмай Грев майдонидаги қандайдир уйга яшириниб, жаллоднинг олдига одам юборгани ва ундан ўз ўйнашининг ўлик бошини талаб қилиб олгани бўлибди. Тун ярим бўлганда эса, у ля Молнинг бошини олиб, ўз каретасига ўтирибди-да, Монмартр тепасининг ёнбағрида жойлашган кичик бир ибодатхонага борибди ва уни ўз қўли билан дафн этибди.

– Наҳот шу гаплар рост бўлса? – дея хитоб қилди таъсирланиб кетган Жюльен.

– Мадемуазель де ля Моль ўз акасидан нафратланади, зеро, у, кўриб турибсиз, бу воқеа ҳақида ўйлашни ҳам истамайди ва ўттизинчи апрель куни мотам либосини киймайди. Ўша машҳур қатлдан

¹ Қишни кузатиш байрами.

сўнг де ля Моль билан Коконассонинг садоқатли дўстлигини ҳеч қачон унутмаслик учун, – ўша Коконассо италян бўлиб, исми Аннибал эди, – бу авлоднинг барча эркакларига Аннибал деб исм қўйишади. Лекин ўша Коконассо, – дея қўшимча қилди академик товушини пасайтириб, – Карл Тўққизинчининг айтишича, 1572 йил 24 август воқеаларида энг шафқатсиз қотиллардан бири бўлган экан. Лекин қандай қилиб, азизим Сорель, сиз шу хонадоннинг ҳамдастурхони бўлсангизу, бу воқеаларни билмай юрсангиз?

– Шунинг учун ҳам бугун тушки овқат пайти мадемуазель де ля Моль акасини Аннибал деб атаган эканда. Мен бўлсам нотўғри эшитдим, деб юрибман.

– Бу таъна эди. Маркиз қизининг бу қилиқларига чидаб юрганига ҳайронман... Бу гўзал қизга уйланган одам зерикмайди.

Шундан сўнг беш-олтита заҳарханда гап айтилди. Академикнинг кўзларида чақнаб турган бадхоҳлик ва такаллуфсизликдан Жюльеннинг ғазаби қайнади. «Мана, биз худди малайларга ўхшаб, хўжайинларимизни гийбат қиляпмиз, – дея ўйлади у. – Лекин бу жаноб академикдан ҳар нарсани кутса бўлади».

Жюльен бир куни уни маркиза де ля Моль олдида тиз чўкиб турганини кўриб қолганди: у хонимдан провинциядаги ўз жияни учун тамаки бўйича солиқ инспектори лавозимини илтимос қилмоқда эди. Кечқурун м-ль де ля Молнинг бир вақтлар Элизага ўхшаб Жюльенга ғамза қилиб юрадиган ёшгина камеристкаси унга ўз хонимининг бундай кийинишида одамларни ўзига қаратиш нияти йўқлигини шама қилди. Чамаси, бу ғалати қилиқ қиз табиатининг туб моҳиятидан чиқиб келса керак, у чиндан ҳам дўстларини озод қилиш учун шаҳид кетган, ўз даврининг энг маърифатли қиролича-

сининг севимли ўйнаши бўлган ўша де ля Молни яхши кўрарди. Бу одам озод қилмоқчи бўлган дўстларининг кимлигини айтмайсизми! Валиаҳд шаҳзода ва Генрих Тўртинчини-я.

Де Реналь хонимнинг барча хатти-ҳаракатида яққол сезилиб турадиган табиийликка ўрнаиб қолган Жюльен паришлик аёлларда истиғнодан бўлак ҳеч қандай хислатни кўрмас ва ўзини хиёл бўлса-да, ноқулай сезган пайтлари улар билан нима тўғрида гапиришни билмай қолар эди. Бу жиҳатдан м-ль де ля Моль истисно бўлиб чиқди.

Энди йигит ажиб сарвқомат билан уйғунлашган ўзига хос бу гўзалликни қалбнинг совуқлигига йўймай қўйганди. У мусаффо баҳор кунлари меҳмонхонанинг ланг очиқ деразалари остида, боғда бирга сайр қилиб юрар экан, м-ль де ля Моль билан узоқ-узоқ суҳбатлашарди. Шундай суҳбатлардан бирида қиз унга д'Обинье¹ ва Брантомнинг² тарихини ўқиётганини айтди. «Ажиб мутолаа-ку! – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Маркиза бўлса унга Вальтер Скоттнинг романларини ўқишга рухсат бермай юрибди!..»

Бир куни Матильда унга Генрих III ҳукмронлик қилган пайтдаги бир ёш аёлнинг қилган иши ҳақида гапириб берди – қизнинг кўзлари шундай бир ҳаяжон билан порлаб турардики, унинг самимий гапираётганига сира ҳам шубҳа қилмаса бўлади. Бу воқеа ҳақида у ҳозиргина Летуалнинг³ мемуар-

¹ Д'Обинье (1550–1630) – ёзувчи, тарихчи ва лашкарбоши. «1550 йилдан 1601 йилга қадар умумий тарих» китобининг муаллифи.

² Брантом (1527–1614) – «Машҳур одамлар ва буюк француз саркардаларининг ҳаёти», «Машҳур хонимлар ҳаёти» каби китобларнинг муаллифи. Брантом бу асарларда сарой фитналари ва машҳур хонимларнинг ишқий саргузаштлари ҳақида ҳикоя қилинган.

³ Летуаль (1546–1611) – Генрих III ва Генрих IV даври ҳақида гаройиб «Кундаликлар» ёзиб қолдирган, француз мемуарчиси.

лариди ўқиган экан: ўша аёл эрининг хиёнат қилганини билиб қолгач, унинг кўксига ханжар санчибди.

Бу гапни эшитиб Жюльеннинг кўнгли кўтарилди. Шундай иззат-ҳурматда бўлган ва академикнинг айтишича, бутун уйни ётқизиб турғизадиган бу қиз у билан деярли дўстона оҳангда сўзлашмоқда эди.

«Йўқ, янглишганга ўхшайман, – дея ўйлади бир оздан сўнг Жюльен. – Бу сира ҳам дўстона муносабат эмас, мен шунчаки трагедиялардаги ишончли одамдек бир суҳбатдошман, унинг эса ким биландир сўзлашгиси келяпти. Ахир мени бу хонадонда олим деб билишади-ку. Ўша Брантом, д’Обинье ва Летуалларнинг китобларини ўқиб чиқмоғим керак. Шунда ҳеч бўлмаганда мадемуазель де ля Моль менга ҳикоя қилаётган ана шу воқеалар ҳақида баҳслашишим мумкин бўлади. Йўқ, мен ўша гунгалак суҳбатдош бўлиб юришимни ташлашим лозим».

Секин-аста Жюльеннинг ўз қадрини билиб ва шу билан бирга ўзини жуда табиий тутадиган бу қиз билан суҳбати борган сайин қизиқарлироқ тус ола бошлади. У ўзини ғазабланган плебейдек тутиб юришини унутаетгани. Йигит м-ль де ля Молнинг кўп мутолаа қилгани ва дурустгина муҳокама юрига олишини сезиб қолди. Унинг боғда сайр қилиб юрган пайтда изҳор қилган фикрлари меҳмонхонада айтган гапларидан бутунлай фарқ қиларди. Баъзан у билан суҳбатлаша туриб, қиз шу қадар руҳланиб кетардики, бу ҳол унинг одатдаги ўзини кибр-ҳаво ва совуққонлик билан тутишига бутунлай тескари эди.

– Иттифоқ урушлари – Франциянинг қаҳрамонлик даврлари эди, – деди бир куни у Жюльенга кўзлари завқ ва илҳом билан чақнар экан. – Ахир

ўшанда ҳар бир одам, сизнинг императорингиз давридагидек бирор хоч олиш учун эмас, ўз сафдошларига ғалаба келтириши лозим бўлган маълум бир мақсад билан жанг қилган-ку. Ўша пайтларда худбинлик ва турли пасткашликлар камроқ бўлганини тан олсангиз керак ахир. Ўша даврни жуда яхши кўраман.

– Бонифаций де ля Моль эса ўша даврнинг қаҳрамони бўлган, – деди Жюльен қизга.

– Ҳарқалай, уни жуда севишган, бундай севги ҳаммагаям насиб қилавермайди. Айтинг-чи, ҳозир дунёда ўз ўйнашининг танасидан жудо қилинган бошига қўл тегиза оладиган аёл топилармикин?

Де ля Моль хоним қизини чақириб қолди. Риёкорлик, агар унинг фойдали бўлишини исташса, пинҳон тутилмоғи лозим. Жюльен эса, кўриб турибмизки, Наполеонга сажда қилишини м-ль де ля Молга деярли айтиб қўйган эди.

«Бизга нисбатан уларнинг улкан устунлиги ҳам ана шунда, – дея ўйлади Жюльен боғда ёлғиз қолгач. – Аждодлари тарихи уларни оддий ҳис-туйғулардан юқорироқ қўяди, яна улар эрта-кеч тирикчиликни ўйлашмайди ҳам. Қандай нотавонлик ахир бу! – дея қўшимча қилди у алам билан. – Мен бу юксак предметларни ўйлашга муносиб эмасман. Менинг ҳаётим – бу турган-битгани риёкорлик, зеро, ҳаммаси фақат шунинг учунки, ҳалол нон топиб ейишим учун минг франк мулким йўқ».

– Хўш, нималарни орзу қиляпсиз, тақсир? – дея сўради Матильда, югурганича унинг олдига қайтиб келгач.

Жюльен ўзидан-ўзи нафратланиб чарчаган эди. У мағрурлиги туфайли бор гапни очикдан-очик гапириб берди. Йигит шолғомдек қизариб кетди, зеро, у ўзининг қашшоқлигини шундай бадавлат

бир кимсага гапирмоқда эди. У отдан тушса ҳам узангидан тушмай, ундан ҳеч нарса тама қилмаётганини қизга ётиғи билан уқтиришга ҳаракат қилди. Матильдага у ҳеч қачон бу қадар чиройли кўринмаган эди: у йигитнинг юз ифодалари билан сезгирлик ва садоқатни пайқади, қизнинг назарида кўпинча унга худди ана шу нарса етишмас эди.

Орадан бир ойча вақт ўтди, бир куни Жюльен де ля Моль саройининг боғида сайр қилиб юрар эди, бироқ энди унинг юзида ўзининг камситилганлигини муттасил ўйлаш натижасида сезилиб турадиган ўша қаҳрли ва фалсафий муросасизлик ифодаси кўринмай қолганди. У ҳозиргина, акаси билан югураётиб, оёғи лат еганини айтган м-ль де ля Молни меҳмонхона эшигига қадар кузатиб қўйганди.

«У қўлимга қандайдир жуда ғалати суянди! – дея мулоҳаза юритарди Жюльен. – Ё мен ўзимга бино қўйган олифтаман, ёки чиндан ҳам унга бир оз ёқаман. Ҳатто ғурурим қандай азият чекиши ҳақида ҳикоя қилган пайтимда ҳам у жуда мулойим бир қиёфада қулоқ соляпти. Унинг шундай ювош бўлиб қолганини кўришса, меҳмонхонадагиларнинг бари нақадар ҳайрон бўлишларини тасаввур қиламан. Имоним комилки, бошқа ҳеч ким билан у шундай мулойим ва меҳрибонлик билан суҳбатлашмайди».

Жюльен бу ғаройиб дўстликка ортиқча баҳо бериб юбормасликка ҳаракат қиларди. Унинг ўзи буни вақтинча сулҳга ўхшаш бир нарса деб ҳисобларди. Улар ҳар куни бир-бирлари билан учрашар экан, кеча ораларида пайдо бўлган илиқ ва дўстона оҳангга ўтмоқдан аввал ўзларидан: «Хўш, бугун биз дўстмизми ёки душман?» – дея сўрашаётгандек туюларди. Улар бирбирларига айтган биринчи жумлаларида суҳбатнинг мазмуни ҳеч қандай

аҳамиятга эга бўлмасди. Муомаланинг шакли – икковининг ҳам бутун диққат-эътибори ана шунга қаратилган бўларди. Жюльен, агар бу димоғдор қизга бир марта бўлса ҳам ҳақорат қилишга йўл қўйиб берса, ҳаммаси барбод бўлишини яхши тушунарди. «Агар аразлашадиган бўлсак, яхшиси ўз гуруримни қонуний равишда ҳимоя қилиб аразлашиб қўя қолганим маъқул. Мабодо бирор нарсада унга ён бериб, нафсониятимнинг азият чекишига йўл қўйсам, турган гап, кейинчалик у менга нафратини сочиб, қалбимга ниш ура бошлайди ва бундан ўзимни ҳимоя қилишим қийинроқ бўлади».

Бир неча марта Матильда, кайфияти бузилиб турган пайтда у билан оқсуяк хонимлардек гаплашмоқчи бўлди, – қиз бу уринишларида катта маҳорат кўрсатарди, – бироқ ҳар гал Жюльен дарҳол бунинг олдини оларди.

Бир куни у қизнинг гапини шартга бўлиб қўйди.

– Агар мадемуазель де ля Моль ўз отасининг котибига бирор иш буюришни лозим кўрсалар, – деди у қизга, – котибаъ у кишининг буйруқларини сўзсиз эшитмоғи ва эҳтиром билан итоат этмоғи лозим, лекин у шундан бўлак бир оғиз ҳам сўз айтишга мажбур эмас. Унга ўз фикрларини мадемуазелга изҳор қилиши учун ҳақ тўлашмайди.

Қиз билан ўзининг ўртасидаги бу муносабат ва Жюльеннинг қалбида туғилган баъзи бир ғалати шубҳалар бирор нарса устидан кулиш одобсизлик ҳисобланадиган ва барча ҳар бир нарсадан гумонсирайдиган бу ҳашамдор меҳмонхонада биринчи паллада юраги сиқилиб юрган йигитнинг дилидаги хунобгарчиликни қувиб юборди.

«Агар у мени севиб қолса, хўп қизиқ иш бўларди-да. Лекин у мени севадими, йўқми, мен ақлли бир қиз билан дўстлашиб қолдим. Кўриб турибман, уйдагиларнинг бари ундан безиллаб тура-

ди, айниқса анави маркиз де Круазнуа қўрқади ундан. Шундай мулойим, дилбар, жасур йигит-а, барча устунлик у томонда ахир: насл-насаби ҳам юксак, давлати ҳам беҳисоб! Агар шулардан бирортаси менда бўлганида борми, нақадар бахтли бўлардим-а! У Матильдани жонидан севади, унга уйланиши керак. Маркиз де ля Моль бу никоҳ битимини тайёрлаётган иккала нотариусга озмунча хат ёздирмади менга. Шундай қилиб, мен эрталаб қўлига қалам олиб, буюрган нарсаларини ёзиб ўтирадиган оддий бир котиб, орадан бирор икки соат ўтгач, бу ерда, боғда, ўша ёқимтой зодагон йигит устидан тантана қияпман, зеро, охир-оқибатда, қиз мени афзал кўраётганига сира ҳам шубҳа қолмаётир. Эҳтимол, Матильда уни худди бўлажак эр сифатида ёмон кўрар, бунинг учун унда кибр-ҳаво жуда етарли. У ҳолда, демак, менга кўрсатилаётган илтифотлар – суҳбатдош малайга кўрсатиладиган ишонч бўлиб чиқади-ку.

Йўқ, ё мен ақлдан озганман, ёки унинг чиндан ҳам менга майли бор. У билан қанча совуқроқ ва расмийроқ гаплашсам, у ўзини менга шунча яқинроқ олишга ҳаракат қияпти. Буларнинг ҳаммаси қандайдир ниятда қилиняпти, буларнинг бари мунофиқлик, дея тахмин қилиш ҳам мумкин, лекин мен пайдо бўлишим билан унинг кўзлари чақнаб кетаётганини аниқ кўряпман-ку. Наҳот бу парижлик аёллар шу қадар маккора бўлсалар? Дарвоқе, менга бари бир эмасми? Зоҳиран шунақа, ахир бу менинг фойдам-ку. Бўпти, ана шу зоҳирликдан лаззатланайлик бўлмасам. Ё Раббим, бунча чиройли бўлмаса у! Бу мовий шаҳло кўзларнинг яқиндан туриб тикилиши нақадар ёқади менга. Ҳозир у менга ўқтин-ўқтин шундай қарайдиган бўлиб қолган. Бу баҳор уч юз нафар ёвуз ва жирканч талабалар орасида ўзимни ниҳоятда бахтсиз ҳис эт-

ган ва иродаминг кучи туфайлигина ўша ҳаётга бардош бериб келган бултурги баҳорга нақадар ўхшамайди-я. Ундай десам ёвузлик бобида ўзим ҳам ўша талабалардан деярли қолишмайман-ку ахир».

Бироқ шубҳага тушган дақиқаларида Жюльен ўзига-ўзи шундай дерди: «Бу қиз менинг устимдан куляпти. У акаси билан келишиб олиб, иккови мени калака қилишяпти. Лекин иродаси сустлиги учун у акасидан нафратланади шекилли. Акамнинг бор-йўқ фазилати жасурлиги, холос, деган эди у менга. Унинг бутун жасорати фақат испанлар шамширидан қўрқмаслик¹, Парижда эса у ҳамма нарсадан чўчийди, доим кулгили аҳволга тушиб қолмасам эди, деб қўрқиб юради. Унинг расм-одат бўлиб олган ҳақиқатлардан хиёл четга чиқадиган бирорта мустақил фикри йўқ. Мен ҳатто доим уни ҳимоя қилишимга тўғри келади, деганди. Матильда эндигина ўн тўққиз баҳорни кўрган қиз! Наҳотки бу ёшда шундай мунтазамлик билан, бир лаҳзага бўлса-да, дилидагини сездирмай мунофиқлик қилиш мумкин бўлса?

Лекин, бошқа жиҳатдан олганда, мадемуазель де ля Моль шаҳло кўзларини ўзгача бир ифода билан менга тиккан заҳоти граф Норбер дарҳол нари кетади. Бунинг қандайдир шубҳали томони бор: у, чамаси, синглисининг малайлар орасидаги аллақандай хизматкорни ортиқ кўраётганидан ғазабланса керак. Ахир герцог Шонский мени худди шундай деб атаганини ўз қулоғим билан эшитгандим-ку. Шу гапни эслагач, нафрат Жюльеннинг қалбидаги барча бўлак туйғуларни сиқиб чиқарди. «Эҳтимол, ўша мияси айнаб қолган герцог кўҳна услубни яхши кўрар?»

¹ ...испанлар шамширидан қўрқмаслик. – Граф Порбер, чамаси 1823 йили Испанияга қарши урушда иштирок этган ва у ерда жасорат кўрсатган бўлса керак.

«Нимаям дердим, у гўзал қиз, – дея ўйлашда давом этарди Жюльен кўзлари ғазаб билан чақнаб, – уни йўлдан ураманди-да, кейин қочиб кетаман. Йўлимни тўсган одамнинг шўри қурийдиди!»

Ана шу орзуларга берилиш энди Жюльеннинг ягона машғулотиди бўлиб қолди: у бошқа ҳеч нарсага ни ўйлай олмасди. Кунлар унинг учун соат каби ўтиб бормоқда эди.

У бирор жиддий иш билан шуғулланмоқчи бўлганда хаёли бирдан уни узоқ-узоқларга олиб қочарди: орадан чорак соат ўтиб, у ҳушига келарди-ю, юраги орзиқиб қотиб қоларди-да, «У мени севармикин?» деган саволдан мияси ғовлаб кетарди.

XI

Ёш қизнинг қудрати

Мен унинг ҳуснига қойил қоламан-у, лекин ақлидан қўрқаман.

Мериме

Агар Жюльен ўзича Матильданинг ҳуснига таҳсин ўқиш ёки унинг ажодларидан мерос қолган такаббурлигидан ғазабланиш ўрнига (тўғри, қиз сўнгги пайтларда Жюльенга нисбатан такаббурлик қилмай қўйганди), бу вақтини меҳмонхонада содир бўлаётган воқеаларни кузатишга сарфлаганида эди, у қизнинг теварак-атрофидаги одамларга ўтказадиган ҳукмининг нимадан иборатлигини тушуниб олган бўларди. Агар м-ль де ля Молга бирорта одам ёқмай қолса, у айбдорни нозик ва ўткир бир ҳазил билан жазолай биларди. Бу ҳазил одоб доирасидан ташқари чиқмас, лекин у дилни шу қадар вайрон қилардики, одам у урган ниш ҳақида қанча кўп ўйласа, шунча кўп азоб чекарди. Бора-бора у ҳақоратланган нафсоният учун чидаб

бўлмас даражага етарди. Оиланинг бошқа аъзолари орзу қилиб юрадиган нарсалар унинг учун ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмагани боисидан қиз ҳаммага ниҳоятда совуққон бўлиб кўринадди. Аристократик салон шуниси билан ёқимлики, одам у ердан чиқиб кетгач, ўрни келиб қолганда уни, мен у ерда бўлганман, дея эслаши мумкин. Фикр-мулоҳазанинг бутунлай йўқлиги, сийқа гаплар, айниқса ҳар қандай мунофиқликни бир чўқишда қочирадиган бемаъни олди-қочдилар – буларнинг бари кўнгилни айнитадиган чучмаллиги билан кишини бутунлай бездириб юбориши мумкин. Назокат ва фақат назокат, аслини олганда анча дуруст нарса, лекин у биринчи палладагина шундай туюлади. Жюльен аввалига мафтун бўлган ва ҳайратга тушиб юрган пайтларда худди ана шуни ҳис этган эди. Назокат, дерди у ўзига-ўзи, бу фақат яхши тарбия кўрмаган одамларда сезилиб қоладиган фикрининг йўқлиги, холос. Матильда тез-тез зерикиб турарди, эҳтимол, у ҳар қандай бошқа жойда ҳам худди шундай зерикиши мумкин эди. Ана шунинг учун ҳам узиб оладиган бирор сўз ўйлаб топса, унинг баҳри-дили очиларди.

Ота-онаси, академик ва унга хушомад қилиб юрадиган беш-олтита сиғиндига қараганда қизиқроқ одамларни масхара қилиб, бу соҳада маҳоратини оширмақ учун ҳам, у, эҳтимол, маркиз де Круазнуа, граф де Кайлюс ва яна уч-тўртга бағоят муносиб йигитларни умидвор қилиб юарди. Булар қиз учун шунчаки калака қилишга янги нишон эди.

Биз дилимиз ранжиса-да, шуни тан олмоғимиз керакки, зеро, биз Матильдани яхши кўрамиз, қиз бу йигитларнинг баъзиларидан хат олиб турарди, гоҳида эса уларга ўзи ҳам жавоб ёзарди. Яна шуни ҳам қайд қилмоғимиз керакки, романимизнинг ушбу қаҳрамони ўша даврда расм бўлган хулқ-

атвор бобида истисно ҳамдир. Ҳарқалай, асилзода қизлар тарбияланувчи «Исо қалби» монастиридан чиққан хонимчаларни бемулоҳазаликда сира ҳам айблаб бўлмасди.

Кунлардан бирида маркиз де Круазнуа Матильдага қиз бир кун илгари анча эҳтиётсизлик билан ёзган хатни қайтариб берди, бундай оқилона эҳтиёткорлик билан у қизнинг кўнглини ром этишга умид қилган эди. Бироқ бу ёзишмада Матильдани худди ана шу телбалик ўзига мафтун қилганди. Унга ўзини хавф остига қўйиб таваккал қилиш ёқарди. Қиз ўша воқеадан сўнг маркиз билан бир ярим ой гаплашмай юрди.

Бу йигитларнинг хатлари Матильда учун эрмак эди, лекин унинг ўзи айтишича, бу хатлар бир-бирига жуда ўхшаб кетарди. Уларнинг барида самимий муҳаббат дарди изҳор этиларди.

– Уларнинг ҳаммаси бир хил, ҳозирнинг ўзидаёқ Фаластинга жўнашга тайёр танти йигитлар, – деди у холаваччасига. – Бундан ҳам бадтари бўлиши мумкинми ахир? Мен энди келажакда бутун умр ана шундай хатлар олиб яшашим керак! Ахир бу мактубларнинг ёзилиш услуби қайси машғулот тури расм бўлишига қараб, нари борса йигирма йилда бир марта ўзгариши мумкин. Ҳарқалай Империя даврида улар бунчалик бемаъни эмасдилар. У пайтдаги оқсуяк йигитлар ё бирор буюк жиҳати бўлган ишларни кузатганлар, ёки уларни амалга оширишда ўзлари иштирок этганлар. Менинг тоғам, герцог Н. Ваграм остонасидаги жангда қатнашган.

– Нима, қиличбозлик қилиш учун ҳам ақл талаб қилинадими? – дея эътироз билдирди Матильданинг холаваччаси мадемуазель Сент-Эредит. – Лекин бундай жангда қатнашган одам кейин доим фақат шуни ҳикоя қилиб юради.

– Хўш, ҳикоя қилса нима қилибди! Мен бундай ҳикояларни жон деб эшитаман, Наполеон даврида ўн минглаб аскарлар ўлимга тик қараб борган ҳақиқий жангда иштирок этмоқ, бу чинакам жасоратдан далолат беради. Хавф-хатарнинг бетига тик қарамоқ – қалбга юксаклик бағишлайди ва менинг бечора мухлисларим тармашиб ётган манави зерикарли ҳаётдан халос этади, зерикиш эса шу қадар юқумлики, асти қўяверасиз. Бирорта қаҳрамонлик кўрсатиш улардан қайси бирининг хаёлига келарди дейсиз? Улар менга уйланишмоқчимиш, шу ҳам жасорат бўлди-ю! Мен бадавлат қизман, отам куёвининг нуфузини ошириб қўяди, албатта! Аҳ, қани энди у менга сал бўлса-да, ғалатиноқ бир куёв топиб берганида эди!

Матильдининг жонли, тиниқ, жозибали фикр юритиши унинг тилига бирмунча салбий таъсир қилгандики, буни ўзингиз ҳам сезган бўлсангиз керак. Ўқтин-ўқтин қизнинг оғзидан чиқиб кетган бирорта ибосизроқ сўз унинг боадаб дўстларига эриш туюларди. Агар Матильда ҳаммага шу қадар ёқмаганида, дўстлари баъзан унинг аёллик латофатига мутлақо мос тушмайдиган ўткир иборалар айтиб юборишини очикдан-очик тан олишган бўларди.

Қиз эса, ўз навбатида, Булон ўрмонида гиж-гиж бўлиб ётган бу назокатли кавалер зотига ғоят шафқатсиз эди. У келажакка даҳшат билан қарайди, деб бўлмасди, зеро, бу жуда кучли туйғу, лекин у бундай ҳаётдан жирканарди, бу эса унинг ёшидаги қизларда камдан-кам учрайдиган бир ҳол, албатта.

Хўш, у нимани орзу қилсин? Унинг ҳамма нарсаси бор эди: бойлик, насл-насаб, ақл, ҳусн, атрофдагиларнинг бари шундай дейишарди ва қиз бунга ишонарди, хуллас, фалак ундан ўз саховатини аямаганди.

Жюльен билан сайр қилиш дилига завқ бағишлаётганини дафъатан сезиб қолганида бутун Сен-Жермен қасабасидаги энг бадавлат бу қиз ана шундай ўй-хаёллар билан банд эди. Йигитнинг мағрурлиги уни таажжубга солмоқда эди: қиз бу оддий косиббаччанинг нозик ақлига қойил қоларди. «У аббат Морига¹ ўхшаб епископ даражасига кўтарилади», дея ўйларди у.

Тез орада унинг баъзи бир фикрларига қаҳрамонимизнинг сира ҳам сохта бўлмаган самимий бир сабот билан эътироз билдириши Матильдани жуда қизиқтириб қўйди; қиз бу тўғрида ўйлай бошлади, у ўз дугонасига йигит билан қилган суҳбатларининг барча тафсилотларини айтиб берар ва унга нуқул бу суҳбатларнинг асл маъносини, уларнинг нозик жиҳатларини баён қилиб беролмаётгандек туюларди.

Дафъатан унинг миясига лоп этиб бир фикр келиб қолди. «Мен севиш бахтига муяссар бўлибман, – деди у бир куни қалби чексиз завққа тўлиб. – Мен севаман, ҳа, севаман, бу аниқ. Менинг ёшимдаги чиройли, ақлли бир қиз чинакам ҳис-туйғуни севгидан бўлак яна нимада топиши мумкин ахир? Қанча ҳаракат қилмайин, мен ҳеч қачон на мана-ви Круазнуани, на Кайлюсни на *tutti quanti*² сева оламан. Чамаси, улар жуда тўкис, керагидан ортиқ даражада тўкис бўлишса керак. Хуллас, улар билан зерикиб қоламан».

Қиз ўзича «Манон Леско», «Янги Элоиза», «Португалиялик роҳибанинг мактублари» ва ҳоказо, ва ҳоказоларда ўқиган барча эҳтирос тасвирларини эслай бошлади. Бу ўринда сўз ўз-ўзидан маъ-

¹ Аббат Мори (1746–1817) – сиёсий арбоб ва Таъсис мажлисининг машҳур нотиғи. Франциядан муҳожирликка жўнаб, 1791 йили епископликка кўтарилган.

² Бошқа бирортасини ҳам (*италь.*).

лум, юксак туйғу тўғрисида кетмоқда эди, енгил ишқий саргузашт унинг ёшидаги ва унинг насабидаги қиз учун сира ҳам тўғри келмасди. Муҳаббат деб у Францияда Генрих III ва Бассомпьер¹ даврида учрайдиган юксак ва қаҳрамонона туйғунигина айтарди. Бундай муҳаббат тўсиққа учраганда қўрқоқлик билан орқага чекинмас, йўқ, аксинча, у буюк ишлар сари ундарди. «Ҳозир бизда Екатерина Медичи, Людовик Ўн учинчи пайтидаги каби ҳақиқий сарой аҳллари йўқлиги мен учун нақадар бахтсизлик бўляпти, сезиб турибман, катта жасорат талаб қилинадиган буюк ишлар қилишим мумкин эди. Агар ҳозир Людовик Ўн учинчи каби шавкатли бир қирол олдимда тиз чўкиб турганида эди, мен унинг учун нималар қилмасдим дейсиз! Мен уни, барон де Толлининг таъбири билан айтганда, Вандеяга² бошлаб борардим ва у яна ўз қиролигини қайта забт этарди, ана унда ҳеч қандай Хартияга эҳтиёж бўлмасди... Жюльен эса, менга ёрдам берарди. Унга ҳозир нуфуз билан бойлик етишмайди, холос. Шунда у шуҳрат ҳам қозонган, бойлик ҳам орттирган бўларди.

Круазнуада эса ҳамма нарса бор, лекин у бутун умр фақат герцоглигича қолади, доим ярим-роялист, яримлиберал бўлиб, сира ҳаддидан ошмай, мужмал ва ўртамиёна одам бўлиб юраверади, бинобарин, доим иккинчи ўринда бўлади.

Рўёбга чиқаётган пайтда ҳаддидан ошиш бўлиб туюлмайдиган бирорта буюк ишнинг ўзи бор-

¹ Бассомпьер (1579–1646) – француз маршали ва сиёсатдони, XVII аср бошларидаги шиддатли воқеалар ва ўша давр муҳитини яхши тасвирлаб берган мемуарлар муаллифи.

² Вандея – Франциянинг шимолдаги вилояти, француз инқилоби даврида у ерда Бурбонлар сулоласини қайтадан тахтга ўтқозиш мақсадида қўзғолонлар бўлиб турган.

микин дунёда! У рўёбга чиққанидан кейин эса бу ишни оддий одамлар ҳам бажарса бўладиган деб ҳисоблай бошлайдилар. Ҳа, қалбимда барча мўъжизалари билан ҳукмронлик қилаётган бу туйғу севгининг ўзгинаси, сезиб турибман, унинг алангаси менга илҳом бағишляпти. Фалак аслида ҳам мендан бу саховатини аямаслиги керак эди. Бир инсонда шунча фазилатларни бекорга шундай мужассам қилмаган-ку ахир у. Менинг бахтим ўзимга муносиб бўлади. Ҳаётимнинг ҳар бир куни кечаги куннинг бемаъни такрори бўлмаслиги керак. Жамиятда тутган ўрни бўйича мендан шу қадар йироқ турган бир йигитни севишга журъат этишнинг ўзидаёқ қандайдир жасорат ва буюклик бор. Бундан кейин ҳам у менга муносиб бўладими, йўқми, буни кўрамыз ҳали. Агар Жюльеннинг бирор заиф томони борлигини сезиб қолгудек бўлсам, дарҳол у билан муносабатни йиғиштирмаман-қўяман. Шундай ажойиб авлоддан бўлган ва одамларнинг айтишича, шундай танти қиз (отаси бир куни уни шундай сифатлаган эди) аҳмоқона иш қилмаслиги керак.

Агар де Круазнуани севиб қолганимда худди ана шундай аҳмоқона иш қилган бўлардим. Бу менинг холаваччаларим лаззатланиб юрган бахтнинг ўзгинаси бўларди. Мен эсам худди шу нарсадан нафратланиб юраман. Боёқиш маркиз менга айтadиган барча гаплар ва ўзимнинг унга жавобан айтadиган ҳамма сўзларим менга олдиндан маълум. Эснофингни қистатадиган муҳаббат ҳам муҳаббат бўлдими? Ундан кўра мунофиқлик қилган яхши. Буни қаранг-а: холаваччаларимдан кичигини эрга беришгандек, тўй битимига имзо чекишадими-ю, меҳрибон қариндошларим меҳрлари товла-

ниб кўзларига ёш олишади. Яхшиямки, уларнинг кўнглини топиш қийин ва улар қарши томоннинг нотариуси тунови куни битимга киритган анави сўнгги шарт туфайли товсалланиб туришибди».

ХII

Дантон эмасмикин бу?

Ҳис-ҳаяжонга ўчлик – менинг холам, гўзал Маргарита де Валуанинг табиати ана шундай эди. Тез орада у ҳозирги кунда Францияда Генрих IV номи билан ҳукмронлик қилаётган Наварра қиролига турмушга чиқди. Таваккал қилиши – бу гўзал малика табиатининг бутун сирини ана шунда эди, унинг ўн олти ёшдан бошлаб акалари билан тез-тез аразлашиб ва ярашиб туришининг боиси ҳам ана шунда. Ёшгина қиз нимаси билан таваккал қилиши мумкин ахир? Ўзидаги энг қимматбаҳо нарса – ор-номуси. Унинг бутун ҳаёти ҳақида ҳам ана шу бўйича ҳукм юритилади.

Карл Тўққизинчининг никоҳсиз хотинидан тугилган ўғли герцог Ангулемский мемуарлари

«Хўш, Жюльен билан икковимиз-чи? Ҳеч қандай битим, мешчанлик расм-русумларини олдиндан амалга оширувчи ҳеч қандай нотариус бўлмайди бизда. Ҳаммаси қаҳрамонона бўлиб, ҳаммаси тасодифга қўйиб берилади. Агар унинг паст табақадан чиқиб келганини ҳисобга олмаганда, ҳаммаси Маргарита Валуанинг ўз замонасининг энг ажойиб кишиси бўлмиш навқирон ля Молга бўлган муҳаббатига ўхшаб кетади. Лекин сарой аъёнларидан бўлмиш йигитларимиз одоб қоидаларига кўр-кўрона содиқ бўлиб, хиёл бўлса-да, ғалатиноқ ҳодисани ўйлашлари биланоқ ранглари ўчиб кет-

са, менда нима айб, Греция ёки Африкага кичкина бир саёҳат уларга энг зўр жасорат бўлиб кўринади. Ўшанда ҳам улар фақат буйруққа биноан, отряд билан бирга боришади. Лекин уларни ўз ҳолига қўйиб берсангиз борми, дарҳол ваҳимага тушиб қолишади, улар бадавийларнинг найзасидан эмас, йўқ, кулгили аҳволга тушиб қолишдан қўрқишади ва бу ваҳима уларнинг эс-ҳушини олиб қўяди.

Менинг азизим Жюльен эса бунинг худди акси: у ҳамма ишни бир ўзи бажаришни яхши кўради. Бирор кишига суяниб иш кўриш, бирорга одамдан ёрдам сўраш бу ғаройиб йигитнинг ҳатто хаёлига ҳам келмайди. У бўлак ҳаммадан нафратланади, мен эса, худди шунинг учун ҳам ундан нафратланмайман.

Агар Жюльен шу камбағаллиги билан зодагон бўлганида эди, менинг севгим бемаъни тентаклик, энг оддий мезальянс¹ бўлиб чиқарди, мен ҳеч қачон бу ишга юрмаган бўлардим, бунда чинакам буюк эҳтиросларга хос бўлган жиҳатлар, ҳеч қандай енгиб бўлмас тўсиқлар ҳам, келажакнинг мажҳуллиги ҳам бўлмасди».

М-ль де ля Моль бу юксак мулоҳазаларга шу қадар берилиб кетган эдики, эртаси куни у маркиз де Круазнуа билан акасига ўзи ҳам сезмаган ҳолда Жюльенни кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Қиз шунчалар қизгин гапирардики, бу ҳол охир-оқибатда уларнинг иззат-нафсига тегди.

– Бу серғайрат йигитдан қўрқишингиз керак, – дея хитоб қилди акаси. – Яна инқилоб бошлангудек бўлса, у ҳаммамизни гильотинага жўнатади.

Қиз бу гапга жавоб беришга журъат этмай, акаси ва маркиз де Круазнуанинг ғайрат, шижоатдан чўчишларини калака қила бошлади. Ахир аслида бу қандайдир кутилмаган ҳодисага дуч келиб

¹ Мезальянс – никоҳда тенгсизлик. (тарж.)

қолишдан қўрқиш, бундай воқеадан саросимага тушиш мумкинлигидан чўчиш эди-да.

– Сиз жаноблар, доим кулгили аҳволга тушиб қолишдан қўрқиб юрасиз – ахир, бахтга қарши бундай хавфга 1816 йилда барҳам берилган-ку.

«Иккита партия мавжуд бўлган мамлакатда, – дегувчи эди жаноб де ля Моль, – кулгили аҳволнинг ўзи бўлиши мумкин эмас».

Қизи отасининг бу билан нима демоқчи эканлигини жуда яхши англаган эди.

– Шундай қилиб, жаноблар, – деди у Жюльеннинг мухолифларига, – сизлар умрбод қўрқиб юрасизлар, кейин эса сизларга:

Ахир бу бўри эмас, унинг сояси, фақат, –

дея қўшиқ айтиб беришади.

Бир оздан сўнг Матильда уларнинг олдидан кетди. Акасининг гаплари уни даҳшатга солган эди: у анчагача ўзига келолмай юрди, бироқ эртаси куни қиз, бу гап – жуда катта мақтов, деган хулосага келди.

«Ҳар қандай қатъият барҳам топган бизнинг замонамизда Жюльеннинг дадиллиги уларни қўрқитяпти. Мен акамнинг бу сўзларини унга айтаман. Унинг нима деб жавоб беришини бир кўрмоқчиман. Фақат унинг кўзлари ёниб турадиган бир пайтни топиб айтиш керак. Бундай пайтда у менга ёлғон гапира олмайди».

«Агар бу Дантон бўлса-чи! – деди у узоқ хаёл суриб, ўзига келгач. – Хўш, нима қилибди! Агар яна инқилоб бошланиб қолгудек бўлса, Круазнуа билан менинг акам қандай роль ўйнашади? Уларнинг роли олдидан белгилаб қўйилган: улуғворлик билан тақдирга тан бериш. Улар қаҳрамонона бир итоатгўйлик билан сира қаршилиқ кўрсатмай қўй-

дек бошларини пичоққа тутиб беришади. Улар ўла туриб чўчийдиган ягона нарса – бу яна ўша ахлоқ доирасидан чиқиб кетмаслик бўлади. Менинг кичкина Жюльеним эса, агар нажот топишга сал умид бўлса, ўзини қамоққа олгани келган ҳар қандай яacobинчининг пешанасидан отади. У одоб сақлаш ҳақида ўйлаб ўтирмайди, йўқ».

Бу сўзлар уни ўйлантириб қўйди. Улар қизнинг тасавурида қандайдир оғир хотираларни жонлантирдики, унинг дилидаги завқ-шавқ бир зумда гойиб бўлди-қолди. Бу сўзлар унга де Кайлюс, де Круазнуа, де Люз жаноблари ва акасининг баъзи ҳазил-мазах гапларини эслатди. Бу жаноблар бир овоздан Жюльенни риёкор, итоатгўй ва мунофиқ кўринади деб айблашарди.

«Аҳ, – дея хитоб қилди у бирдан кўзлари қувонч билан ёниб, – уларнинг худди ана шу истеҳзола-ри-ю, доимий ҳазил-ҳузул гаплари, гарчи бунини ўзлари истамаган бўлсалар-да, Жюльен биз бу йил қишда кўрган одамлар ичида энг ажойиби эканлигидан далолат бериб турибди. Хўш, унинг камчиликлари ва турли ғалати хислатлари билан уларнинг нима иши бор? Ундаги ҳақиқий улугворлик эса, ўзларининг риоягарчилигу меҳрибонликларига қарамай, уларнинг нафсониятига тегади. Тўғри, Жюльен камбағал ва у руҳоний бўлмоқ учун таҳсил кўрган, улар эса эскадронларга командирлик қилишади, улар ўқишга муҳтож эмаслар. Бу анча қулай, албатта.

Бироқ ана шу барча манфийларга, доим бир хилда қора костюм кийиб юриши ва боёқиш очликдан ўлмаслик учун ўзини руҳонийлардек сипо тутишига қарамай, бу асилзода йигитлар унинг устунлигидан чўчиб қолишган. Бунга шубҳа йўқ. Манави руҳонийларга хос сипогарчилик эса биз у билан бир неча дақиқага ёлғиз қолганимиз заҳоти

гойиб бўлади-қўяди. Бу жаноблар ўзларига ўткир ва ақлли бўлиб туюлган бирор гап айтганларида улар дарҳол, аввало Жюльенга қараб қўядилар. Мен буни жуда аниқ сездим. Бу асилзода йигитлар бирор савол билан мурожаат қилмагунларига қадар, унинг ўзи улар билан биринчи бўлиб сўзлашмаслигини жуда яхши биладилар-ку ахир. У фақат мен билан сўзлашади. У мени олижаноб қалб соҳибаси деб ҳисоблайди. Уларнинг эътирозларига эса фақат одоб қоидалари талаб қилганича жавоб қайтаради. Ва дарҳол ҳурмат сақлаб жимиб қолади. Мен билан эса у соатлаб баҳслашишга тайёр, фақат ҳеч қандай эътирозим қолмагандан кейингина ўзининг ҳақлигига ишонч ҳосил қилади. Бутун қиш давомида биз у билан бирор марта ҳам чинакамига жанжаллашмадик, баъзи-баъзидагина бир-биримизнинг диққатимизни ўзимизга қаратмоқ учун пичинг қилдик, холос. Буям гапми, ҳатто хонадонимизнинг обрў-эътибори бўлмиш отамдек одам ҳам Жюльенни ҳурмат қилади. Барча бўлак одамлар уни ёмон кўришади, лекин онамнинг дугоналари, анави художўй мунуофиқларни ҳисобга олмаганда ҳеч ким ундан нафратланмайди».

Граф де Кайлюс отга ўлгудек ишқибоз одам эди ёки ўзини шундай қилиб кўрсатишга ҳаракат қиларди, унинг бутун умри отхонада ўтарди. У ҳатто нонуштани ҳам кўпинча ўша ерда қиларди. Бу фаройиб ишқибозлик ва доим тишининг оқини кўрсатмай юриш одати туфайли у дўстлари орасида катта ҳурмат қозонган эди, хуллас, бу йигит ана шу кичкина тўгаракнинг ҳақиқий лочини бўлиб, бошқалардан ажралиб турарди.

Эртаси куни барча де ля Моль хонимнинг кенг-мўл креслоси ортида тўплангани заҳоти, – Жюльен ўша куни меҳмонхонага келмаган эди, – жаноб

де Кайлюс м-ль де ля Молни кўриши биланоқ, ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ, бирдан қизишиб, Матильданинг Жюльен ҳақидаги яхши фикрига қарши эътироз билдира бошлади. Круазнуа билан Норбер эса унинг гапини қувватлаб туришди. Қиз бу соддагина ҳийлани дарҳол тушунди-ю, қалби завққа тўлди.

«Мана, – дея хаёлидан ўтказди у, – уларнинг бари ҳатто ўн луидор мулки бўлмаган ва савол билан мурожаат қилгунларига қадар, уларга жавоб бера олмайдиган ёлғиз бир истеъдодли одамга қарши тил бириктиришибди. У ҳатто ана шу қора костюмда ҳам уларни ваҳимага солиб қўйибди. Мабодо у эполет тақиб юрганида нима бўларди?»

Қиз шу чоққача бунчалик зийраклик билан жавоб қайтармаган эди. Улар ҳужум бошлашган заҳоти у Кайлюс ва унинг иттифоқдошлари бошига заҳар олув кесатиклар ёғдирди. Бу дабдабали офицерларнинг қочириқлари даф қилинган, Матильда жаноб де Кайлюсга қараб шундай деди:

– Агар эртага Франш-Контэ тоғи томонидаги бирор зодагонча, Жюльен менинг никоҳсиз хотинимдан туғилган ўғлим бўлади, деб тан олса-да, унга ўз номи билан бир неча минг франк пулни васият қилиб қолдирса, бир ярим ой ўтмасданоқ у ҳам худди сизларга ўхшаб мўйлов қўяди, жаноблар, ярим йилдан кейин эса у худди сизлар каби гусар офицери бўлиб олади. Ана ўшанда унинг табиатидаги улуғворлик сира ҳам кулгили бўлиб кўринмайди. Кўриб турибман, жаноб бўлажак герцог, энди сизнинг биргина далилингиз, далил бўлган даям эскиган ва яроқсиз далилингиз қолдики, у ҳам бўлса, сарой зодагонларининг провинциялик зодагонлардан устунлигидир. Хўш, агар мен маккорлик қилиб, Жюльеннинг отаси Наполеон урушлари пайтида Безансонда асир бўлиб турган испан герцоги бўлади, деб сизни мот қилсам-чи, унда

ҳолингиз не кечади? Тасаввур қилинг-а, ўша чол ўлим олдидан қилмишига пушаймон бўлиб, Жюльен менинг ўғлим, дея тан олади.

Никоҳсиз хотин ҳақидаги барча бу гаплар жаноб де Кайлюс ва жаноб де Круазнуаларга бир қадар одобсизлик бўлиб кўринди. Улар Матильданинг мулоҳазаларидан уққан ягона гап ана шу бўлди.

Норбер унга итоат қилмоқликка қанчалар кўниккан бўлмасин, сингласининг гаплари шу қадар аниқ ва равшан эдики, йигит доим жилмайиб турадиган мулоим чехрасига сира ҳам ярашмайдиган жиддий бир тусга кириб, ҳатто бу хусусда бир неча оғиз сўз айтишга ҳам журъат этди.

– Мабодо тобингиз қочиб қолмадими, дўстгинам? – деди Матильда гўё ташвишга тушгандек авзойини ўзгартириб. – Ҳазилга жавобан насиҳат-гўйлик қилиш хаёлингизга келибдими, демак, анча хаста бўлиб қолганга ўхшайсиз. Сиз насиҳат-гўйлик ҳам қиласизми ҳали? Префект бўлмоқчи эмасмисиз, ишқилиб?

Матильда граф де Кайлюснинг ранжиганини ҳам, Норбернинг норозилигини ҳам, де Круазнуанинг унсиз маъюслигини ҳам тезда унутди-қўйди. У қалбини ўртай бошлаган машғум бир муаммони ҳал қилмоғи лозим эди.

«Ахир Жюльен мен билан жуда самимий гаплашади, – дея ўйларди у. – Унинг ёшида, кимгадир қарам бўлган, боз устига дилини ўта шуҳратпарастлик туйғуси ўртаётган бир йигит ҳақиқий дўстга муҳтож бўлади, албатта. Мен унинг худди шундай дўстиман, лекин унинг кўзларида ҳеч қандай муҳаббат кўрмайман. Ахир у табиатан жуда жасур йигит, у мени севишини айтишдан қўрқмаган бўларди».

Тараддудга туриб қолган, ҳаётининг ҳар лаҳзасини ўзи билан ўзи баҳслашиб ўтказаётган Ма-

тильда Жюльен билан суҳбатлашган заҳоти бир талай янги далил ва эътирозлар ўйлаб топарди-да, шу пайтга қадар қалбини кемириб келган зерикшидан бутунлай халос бўларди.

Бир куни эмас, бир кун министр бўлиб, руҳонийларга уларнинг ер-мулкларини қайтариб бериши¹ мумкин бўлган гоят ақлли бир одамнинг қизи бўлмиш м-ль де ля Молга «Исо Қалби» монастырида беҳад хушомад қилишарди. Унга ана шу барча устунликлар – насл-насаб, катта давлат ва ҳоказолар туфайли у бошқа қизларга қараганда бахтлироқ бўлиши лозимлигини уқтиришган эди. Дунёдаги барча қиролларнинг зерикиши ва уларнинг тинимсиз ҳаддидан ошишининг ҳам сабаби ана шундадир.

Матильда ҳам ана шу панд-насихатларнинг ёмон таъсиридан қутула олмаган эди. Қанча ақлли бўлмасин, ўн яшар қизалоқ бутун монастырнинг хушомадига, хушомад бўлганда ҳам анча асосли хушомадига дош бермоғи қийин эди.

У, Жюльенни севиб қолдим, дея қарор қилганидан буён мутлақо зерикмай қўйди. Қиз қалбида буюк эҳтиросни ҳис этишга журъат этаётганидан боши осмонда эди. «Лекин бу жуда хавфли эрмак, – дерди у ўзига-ўзи. – Янаям яхши! Минг чандон яхши!

Бу муҳаббатсиз мен ҳаётимнинг ўн олти ёшдан йигирма ёшгача бўлган энг ажойиб палласида зерикиб ўлардим. Бусиз ҳам энг яхши йилларимни

¹ ...руҳонийларга уларнинг ер-мулкларини қайтариб бериш... – Инқилоб даврида руҳонийлардан мусодара қилинган ер-сув ва ўрмонлар давлат мулки ҳисобланган ва 1814 йили давлат заёми учун кафолат мулк ҳисобини ўтаган. Партиянинг вазифаларидан бири ана шу ер-мулкни олдинги эгаларига қайтариб беришга эришиш эди.

беҳуда ўтказиб юбордим. Мен учун бутун кўнгилашуши онамнинг дугоналари айтадиган бемаъни гапларни эшитишдан иборат эди, лекин, айтишларича, 1792 йили Кобленцда¹ уларнинг ўзлари ҳам унча сипо бўлишмаган экан. Улар энди вазмин тортиб, насиҳатгўй бўлиб қолишган».

Матильда ана шундай ўй-хаёлларга бориб, иккилашиб юрган дақиқаларда Жюльен унинг ўзига узоқ тикилиб турганини сезиб қолар ва бунинг сабабини тушунмай ҳайрон бўлар эди. Йигит граф Норбернинг унга қандайдир жуда совуқ муомала қила бошлаганини, де Кайлюс, де Люз, де Круазнуа жанобларининг унга нисбатан муносабатларида такаббурлик пайдо бўлганини яққол ҳис этарди. Лекин у бунга кўникиб қолган эди. Бундай кўнгилисизликлар одатда кечқурунги суҳбат чоғи у ўз билимлари ва ақл-идрокини тутган мавқеига нисбатан кўпроқ намоёниш қилиб юборган кунларнинг эртасига содир бўлар эди. Агар Матильданинг унга беқиёс диққат-эътибори ва ўзининг бу гаплар тагида нима яширинганини билиш истаги бўлмаганида эди, у м-ль де ля Моль атрофида гирдикапалак бўладиган манави мўйловли асилзода йигитлар билан пешиндан сўнг боғни сайр қилишдан қатъий бош тортган бўларди.

«Ҳа, менинг шу қадар янглишишим мумкин эмас, – дея ўзи билан ўзи мулоҳаза юритарди Жюльен. – Чиндан ҳам мадемуазель де ля Моль менга жуда ғалати қараб юрибди. Бироқ ҳатто унинг кўм-кўк оҳу кўзлари менга бутунлай хаёлга чўмиб тикилган пайтда ҳам мен бу нигоҳ қаърида қандайдир синчковлик, аллақандай совуқ ва ёвуз бир ифода

¹ ...1792 йили Кобленцда... – Франция билан чегарадош ана шу немис шаҳарчасида француз муҳожир зодагонлари тўпланишган. Бу ерда улар эски тузумни қайта тиклаш мақсадида Францияга бостириб кириш учун армия ташкил қилиш билан шуғулланишган.

туяман. Наҳотки бу севги бўлса? Де Реналь хоним менга нақадар бошқача бир нигоҳ билан қарар эди-я!»

Бир куни тушдан сўнг Жюльен жаноб де ля Молни кабинетига кузатиб қўйгач, шошилич боққа қайтмоқда эди. У Матильдани ўраб турган асилзода йигитлар томон яқинлашар экан, қаттиқ-қаттиқ айтилган бир неча сўз қулоғига чалинди. Матильда акасини масхара қилмоқда эди. Жюльен икки марта ўз исмини аниқ эшитди. Йигит уларнинг ёнига келган заҳоти ҳамма жимиб қолди. Уларнинг бу ноқулай жимликни бузишга уринишлари муваффақиятсиз чиқди. М-ль де ля Моль ва унинг акаси шу қадар ҳаяжонланиб кетишган эдики, бўлак ҳеч нарса ҳақида гапириша олмасди. Кайлюс, де Круазнуа, де Люз жаноблари ва уларнинг бир ошнаси Жюльенни жуда совуқ қарши олишди. Шундан сўнг у индамай нари кетди.

ХIII

Фитна

Агар юрагида ҳеч бўлмаганда аланганинг учқуни бўлса, хаёл қилиш иқтидори бўлган одам учун чала-чулпа эшитилган гаплар, тасодифий учрашувлар ҳам рад қилиб бўлмайдиган далилга айланади.

Шиллер

Эртаси куни у яна Норбер билан синглисининг ўзи ҳақида гаплашиб туришгани устидан чиқди. Улар Жюльенни кўришлари биланоқ худди кечагидек бутунлай жимиб қолишди. Энди унинг шубҳа-гумонларини ҳеч нима тўхтата олмасди. Шундай қилиб, демак, бу ажойиб йигитлар уни калака қилишмоқчи бўлишибди-да? «Тўғриси

айтсам, мадемуазель де ля Молнинг мендек арзимас бир котибни севиб қолишига қараганда бунга кўпроқ ишонса бўлади ва шундай бўлиши табиийроқдир. Эҳтирос билан севиш бу одамларнинг қўлидан келармиди, дейсиз? Маккорлик – мана бу одамларнинг касб-кори. Улар суҳбат чоғи ҳамманинг эътиборини ўзимга қаратиш қобилиятимни кўриша олмайди. Ҳасад қилиш – мана уларнинг заиф жойи. Шундай қилиб, ҳаммаси аниқ кўриниб турибди. Мадемуазель де ля Моль ўз қаллиғи олдида мени кулги қилиш учунгина ўзини менга майли бордек кўрсатмоқчи бўлиб юрибди».

Бу даҳшатли гумон Жюльеннинг аҳволи руҳиясини кескин ўзгартириб юборди. У йигитнинг қалбида эндигина туғилиб келаётган муҳаббатни бўғиб қўйди. Ахир бу севги фақат Матильданинг беқиёс ҳусни ёки ҳатто тўғрироғи, унинг сарв қомати, унинг зебу зийнатли либослари туфайли туғилиб келаётган эди. Жюльен эса бу жиҳатдан ҳали жуда гўл эди. Ўз ақли билан жамиятнинг юқори табақасига кўтарилган оддий одам ҳаммасидан ҳам кўпроқ гўзал оқсуяк аёлни кўрганида лол қолади, деб бежиз айтишмаган-ку ахир. Ҳарқалай Жюльенни шу бир неча кун ичида орзу-хаёлларга фарқ этган нарса Матильданинг руҳий фазилатлари эмасди, албатта. Йигит ўзига яраша ақл-идроқка эга бўлиб, қизнинг руҳий хислатлари ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмаслигини жуда яхши тушунарди. У кузатиш имконига эга бўлган барча нарсалар шунчаки зоҳирдагина шундай бўлиши мумкин эди.

Мана, масалан, Матильда якшанба кунлари пешинги ибодатни сира канда қилмасди, у ҳар гал онаси билан бирга черковга борарди. Агар де ля Моль хонадонининг меҳмонхонасида бирорта меҳмон эҳтиётсизликка йўл қўйиб, қаерда ўтиргани-

ни унутса ва тахт ёки черковнинг чинакам ёки тахминий манфаатларига тегизиб хиёл қочириқ қилишга журъат этса борми, Матильданинг қиёфасида дарҳол совуқ бир ифода пайдо бўларди. Одатда жуда шўх қарайдиган кўзлари эса дафъатан қадимги суратдаги каби эҳтироссиз кибр-ҳаво билан боқарди

Бироқ Жюльен қизнинг хонасида доим Вольтернинг энг фалсафий асарларидан бир-икки томи ётишини аниқ биларди. Унинг ўзи ҳам кўпинча жуда ажойиб муқоваланган бу кўркем нашрнинг бир неча томини ҳеч кимга билдирмай ўз хонасига олиб кетар эди. У жавонда қолган томларнинг орасини сал очиб, ўзи олган китобларнинг ўрнини билинтирмай қўярди, лекин тез орада у Вольтер асарларини яна кимдир олиб туришини пайқаб қолди. Шундан сўнг у, семинарияда ўрганган ҳийласини ишлатди ва ўзининг тахмин қилишича м-ль де ля Молни қизиқтириши мумкин бўлган китобларга бир неча соч толасини ёпиштириб қўйди. Чиндан ҳам бу китоблар ҳафталар давомида кўринмай қолди.

Ўз саҳобининг ҳар хил сохта мемуарларни юборишидан тоқати тоқ бўлган жаноб де ля Моль Жюльенга сал қизиқроқ бўлган барча янги китобларни сотиб олишни топширганди. Бироқ бу оғу уйдагиларнинг онгини заҳарламаслиги учун котибага бу китобларни маркизнинг ўз хонасидаги китоб жавонига қўйиш буюрилган эди. Тез орада Жюльен бу китоблар орасида подшоҳлик ёки черков манфаатларига хиёл бўлса-да, қарши ёзилган асарлар учраши биланоқ, уларнинг дарҳол ғойиб бўлишига ишонч ҳосил қилди. Уларни Норбер ўқимаслиги аниқ эди.

Жюльен Матильдани Макиавелли каби иккиюзламачиликда шубҳа қилиб, бу кашфиётнинг аҳа-

миятини анча муболаға билан тасаввур этарди. У хаёл қилган бу маккорлик унинг назарида қизга қандайдир жозиба бахш этарди. Бу, чамаси, Матильданинг йигитни ўзига мафтун этган ягона рухий хислати эди. Мунофиқлик ва охират ҳақидаги ўлгудай меъдасига урган гаплар – унинг муболаға қилишига сабаб бўлган эди.

У, чамаси, севишдан ҳам кўра кўпроқ хаёл суришга мойил эди.

Йигит орзуларга берилиб, м-ль де ля Молнинг бежирим қадди-қомати, унинг кўркам либослари, оппоқ қўллари, ажойиб елкаси, хатти-ҳаракатининг табиий латофатини кўз олдига келтирган пайтдагина ўзини ошиқ ҳис этарди. Шундан сўнг у қизнинг жозибасини бўрттириш ниятида уни ўзича Екатерина Медичи деб фараз қиларди. Шунда у кўзи ўнгида қизни ҳар қандай макр-ҳийла ва ёвузликдан қайтмайдиган, ақл бовар қилмас бир кимса сифатида гавдалантирарди. Бу ўзи ёшлиқ қилиб, қойил қолиб юрган маслонлар, фрилерлар, кастанэдарнинг мукаммал намунаси эди. Хуллас, йигит учун бу Париж тимсоли эди.

Ақл бовар қилмайдиган теранлик ва ёвузлик – парижликлар табиатини бундай тасаввур этишдан ҳам кулгилироқ нарса бормикин ўзи?

«Булар учовлашиб мени калака қилаётганга ўхшайди», – дея ўйларди Жюльен. Унинг табиатини бир оз тушуниб қолган ҳар қандай одам Матильданинг нигоҳларига йигитнинг қандай хўмрайиб, совуқ назар билан жавоб қайтараётганини яхши тасаввур қилиши мумкин. Қаттиқ ҳайратга тушган м-ль де ля Моль икки-уч марта унга нисбатан дўстона туйғулари ҳақида сўз очган эди, Жюльен аччиқ киноя билан жавоб қилди.

Жюльеннинг бу кутилмаган ғалати қилиғи қизнинг нафсониятига тегди-ю, унинг одатда совуқ,

зерикувчи ва фақат ақл-идроқкагина итоат этадиган эҳтироси бор кучи билан аланга олди. Бироқ Матильда ҳам ғурури ниҳоятда кучли қиз бўлиб, қалбида аланга олган севги туфайли энди бундан буён бахти бошқа бир одамга боғлиқ эканини англагач, қаттиқ умидсизликка тушди.

Парижга келганидан буён кўпгина нарсаларни тушуниб қолган Жюльен қизнинг умидсизликка тушиши сира ҳам зерикишдан эмаслигини яхши фаҳмларди. Матильда илгаригидек ҳузур-ҳаловат излаш, кечқурунлари театрларга бориш ва ўзига турли эрмак ўйлаб топиш ўрнига энди бу нарсаларнинг баридан ўзини олиб қочадиган бўлиб қолганди.

М-ль де ля Моль французча қўшиқларни жинидан бадтар ёмон кўрарди – бу қўшиқларни эшитганида у ўлгудай зерикарди, бироқ томошабинлар тарқалаётган пайтда Операга бориб туришни ўз бурчи деб ҳисоблайдиган Жюльен қизнинг у ерга иложи борича кўпроқ боришга ҳаракат қилаётганини сезиб қолди. Унинг назарида, қиз илгари ҳар қандай ишида ҳам яққол кўзга ташланадиган вазминлигини хиёл йўқотгандек эди. Матильда баъзан дўстларига жавобан ҳазил билан узиб оларди. Йигитнинг назарида, у маркиз де Круазнуага нисбатан очиқдан-очиқ илтифотсизлик қилаётгандек кўринарди.

«Қанчалик бадавлат бўлмасин, шу пайтга қадар бу қиздан юз ўгириб кетмадим, – дея ўйларди Жюльен, – демак, бу йигит пулни жуда яхши кўрса керак!» Эркаклик нафсониятига қаттиқ тегадиган бу ҳақоратлардан ғазаби қайнаган Жюльеннинг ўзи ҳам Матильдага бадтар совуқроқ муомала қиларди. Баъзан у ҳатто қизга кўпол жавоб қилишгача бориб етарди.

Лекин гарчи Жюльен, Матильданинг илтифотларига сира ҳам учмайман, деб жазм этган бўл-

са-да, бироқ бу илтифотлар баъзида шу қадар кўзга яққол ташланардики, аста-секин кўзи очилаётган Жюльен қиз ҳуснига мафтун бўлиб, гоҳида беихтиёр саросимага тушиб қоларди.

«Бора-бора бу асилзода ёшларнинг эпчиллиги ва сабот билан иш тутиши менинг тажрибасизлигимдан устун келса керак, – дерди у ўзига-ўзи. – Мен бирор ёққа жўнаб кетишим ва бу ишларга чек қўйишим керак». Маркиз яқиндагина унга қуйи Лангедокдаги бир талай ер-мулк ва амлоқларни бошқаришни топширган бўлиб, у ерга бориб келиш зарур эди. Жаноб де ля Моль унга истар-истамас жавоб берди. Зеро, юксак сиёсий орзу-истаклар билан боғлиқ бўлган ишлардан бўлак барча соҳаларда Жюльен унинг кўз-қулоғи бўлиб қолган эди.

«Ҳарқалай улар мени лақиллата олишмади, – дея ўйларди Жюльен сафарга отланар экан, – мадемуазель де ля Молнинг ўз кавалерларини калака қилиши масаласига келсак, – бунга ишониш керакми ёки у менинг ишончимни қозониш учун атайлаб шундай қиялгитми, – бари бир эмасми, ҳарқалай бу ишлар мен учун яхши эрмак бўлди.

Агар улар бечора бир дурадгорнинг ўғлига қарши фитна уюштирмаган бўлишса, у ҳолда м-ль де ля Молнинг менга нисбатан ҳам, маркиз де Круазнуага нисбатан ҳам муносабатига кишининг ақли бовар қилмайди. Масалан, кеча у жуда дарғазаб бўлган эди, шунда у каминани деб бир йигитнинг роса адабини берди, бўлмасам у асилзода, бадавлат йигит эди ўзи, мен ким бўлибман унинг олдида, оддий бир қашшоқ плебейман, холос! Мана буни муваффақият деса бўлади, Лангедок водийлари бўйлаб почта каретасида кетаётганимда буни маза қилиб эслайдиган бўлдим».

У ўзининг сафарга жўнаётгани ҳақида ҳеч кимга айтмаган эди, бироқ Матильда йигитнинг эртага

Парижни узоқ муддатга тарк этажагини унинг ўзидан ҳам яхшироқ биларди. Қиз гўё меҳмонхонанинг дим ҳавосидан янада кучайган қаттиқ бош оғриғини баҳона қилиб боғда узоқ сайр қилиб юрди; у ўзининг аччиқ заҳархандаси билан Норбер, маркиз де Круазнуа, де Кайлюс, де Люз ва шу куни де ля Моль хонадонида тушлик қилган бир неча йигитни шу қадар безор қилдики, улар қочиб қолишди. У Жюльенга қандайдир ғалати бир нигоҳ билан қарамоқда эди.

«Албатта, бу нигоҳ шунчаки муғамбирлик ҳам бўлиши мумкин, – дея ўйларди Жюльен, – лекин манави энтикиб нафас олиш, манави ҳаяжонни қандай тушуниш керак? Дарвоқе, бундай нарсалар ҳақида ҳукм юритишни менга ким қўйибди! Бу назокат ва латофат тимсоли-ку ахир! Ундай десам, мени тўлқинлантириб юборишига оз қолган бундай энтикиб нафас олишни у ўзи жуда яхши кўрадиган Леонтина¹ Фэдан ўрганган».

Улар ёлғиз ўзлари қолишди, гап қовушмай турарди. «Йўқ! Жюльен мени сира ҳам севмайди», дерди алам билан ўзига ўзи бечора Матильда.

Жюльен у билан хайрлашар экан, қиз унинг тирсагидан юқориоғини тутиб маҳкам қисди.

– Сиз бугун мендан хат оласиз, – деди у таниб бўлмас даражада ўзгарган товуш билан.

Жюльен буни сезгач, дарҳол таъсирланиб кетди.

– Отам сизнинг хизматларингизни ниҳоятда қадрлайди. Эртага, – дея давом этди у, – кетмаслик керак. Бирор баҳона ўйлаб топинг.

Шундан сўнг у қочиб кетди.

Унинг сарв қомати жуда хушбичим эди. Бундан ҳам чиройлироқ оёқларни тасаввур қилиш қийин эди ва у шу қадар назокат билан югуриб борарди-

¹ Леонтина Фэ – «Жимназ» театрининг ҳажвий актрисаси. У 1826–1834 йилларда кўпроқ Скрибнинг комедияларида роль ижро этган.

ки, Жюльен мутлақо мафтун бўлиб қолди. Лекин қиз кўзидан ғойиб бўлган заҳоти у аввало нима ҳақида ўйлаганини муҳтарам китобхон фаҳмлай олармикин? Қиз ана шу кетмаслик керак деган иборани амирона оҳангда айтганидан унинг жаҳли чиқиб кетди. Людовик XV ҳам ўлим тўшагида ётганида унинг лейб медиги эҳтиётсизлик қилиб айтган «керак эмас» сўзларидан қаттиқ ранжиган экан, лекин Людовик XV ҳарқалай қирол бўлган эди ахир.

Орадан бир соат ўтгач, малай Жюльенга хат келтириб берди. Бу оддийгина севги изҳори эди.

«Хартугул, услуби дабдабали ва чучмал эмас экан!» – деди ўзига ўзи Жюльен, у ана шу адабий мулоҳазалар билан беихтиёр оғзи қулоғига етиб, бутун қалбини қоплаб олган зўр қувончдан ўзини тийишга ҳаракат қиларди.

«Шундай қилиб, демак, – деди у бирдан, зеро, дилидаги кечинмалар шу қадар кучли эдики, йигит уларни жиловлаб олишга ожизлик қилиб қолганди, – менга – ғариб бир деҳқонга асилзода хоним севги изҳор қилди!

Ўзим ҳам бўш келмадим, – дея давом этди у бор кучи билан жўш урган қувончини тийишга ҳаракат қилиб. – Йўқ, ўз қадримни ерга урмадим. Мен унга севгим ҳақида оғиз ҳам очган эмасман». Шундан сўнг у ҳар бир сўз, ҳар бир ҳарфни диққат билан кўздан кечира бошлади. М-ль де ля Молнинг хати инглизча майда ҳарфлардан иборат бўлиб, жуда нафис эди. Йигит бошини айлантириб юборган бу қувончдан ҳушига келмоқ учун ўзини бирор нарса билан чалғитиши керак эди.

«Сизнинг жўнаб кетишингиз мени дилимдаги бор гапни айтишга мажбур қилди... Сизни узоқ муддат кўрмасликка менинг бардошим етмайди...»

Шу пайт дафъатан бир фикр, қандайдир кашфиётдек, Жюльеннинг қалбини ларзага солди, у

юраги жўшқин қувончга тўлиб, Матильданинг мактубини бир четга суриб қўйди

«Демак, маркиз де Круазнуадан устун келибман-да, – дея хитоб қилди йигит, – ахир мен қиз билан фақат жиддий нарсалар ҳақида гаплашман-ку! У эса жуда келишган йигит, мўйловини айтмайсизми! Мундири ҳам ғоят кўркам, ўзи жуда сухандон, доим ақлли ва нозик гаплар айтади».

Жюльеннинг боши осмонда эди. У боққа чиқиб, қувончдан эс-ҳушини йўқотганича, йўлкаларда сайр қилиб юрди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, у идорага чиқиб, бахтига бугун уйда бўлган маркиз де ля Молга ўзи ҳақида маълум қилмоқни буюрди. Жюльен унга Нормандиядан келган бир нечта хатни кўрсатди-да, у ердаги жараёнлар билан боғлиқ бўлган баъзи ишлар унинг Лангедокка қилажак сафарини ҳозирча тўхтатиб туришни тақозо этаётганига маркизни осонгина ишонтирди.

– Жўнамаслигингиз яхши бўлди, – деди унга маркиз, улар ишга доир барча гаплар хусусида келишиб олишгач. – Мен сизни кўрганимда жуда хурсанд бўламан.

Жюльен шу заҳоти унинг олдидан чиқиб кетди. Маркизнинг бу гапи уни хижолатга солиб қўйган эди.

«Мен эсам унинг қизини йўлдан урмоқчиман! Ва шу йўсинда эҳтимол, қизининг маркиз де Круазнуа билан турмуш қуришига халал берарман, унинг эса бу никоҳдан умиди катта: агар унинг ўзи герцог бўла олмаса, у ҳолда, ҳарқалай, қизи герцогинялик курсисига эга бўлади-ку ахир». Жюльеннинг хаёлидан Матильданинг хати ва маркиз билан ҳозирги суҳбатига қарамай бари бир Лангедокка жўнаб кетиш ҳақидаги фикр лип этиб ўтди. Бироқ бу эзгулик учқуни лип этди-ю, дарҳол ғойиб бўлди.

«Бу дейман, жуда кўнгли бўш чиқиб қолдим-ку, – деди у ўзига ўзи. – Мен, оддий бир плебей, шундай оқсуяк зодагон оиласини аяб ўтиришим керакми ҳали! Герцог Шонский малай деб атайдиган мендай одам-а! Хўш, маркиз ўзининг улкан бойлигини қандай қилиб кўпайтиряпти? Жуда осон бу: саройда эртаси кун ишлатилажаги мўлжалланаётганидан хабар топган заҳоти биржада мулк сота бошлайди. Тақдир табиатан олижаноб қилиб яратгану, лекин минг франк мулк инъом этишни унутган, бошқача қилиб айтганда бир бурда нонсиз, ҳа, тўппа-тўғри маънода бир бурда нонсиз қолдириб, жамият пиллапоясининг энг пастки поғонасига жойлаб қўйган мендек бир одам бошимга ўзи келиб қўнаётган бахт қушидан воз кечишим керакми ҳали? Ўзим шу қадар қийинчилик билан ўтаётган бу нишонсизлик саҳросида ташналигимни қондириши мумкин бўлган ана шу жилоланиб турган булоқдан-а! Э, йўқ, мен бу қадар аҳмоқ эмасман.

Ҳаёт деб аталмиш бу худбинлик саҳросида ҳар ким ўз бошига ёққан қорни ўзи курайди».

Жюльен маркиза де ля Моль ва, айниқса, унинг дугоналари бўлмиш анави хонимлар унга нақадар паст назар билан қараганларини эслади.

Маркиз де Круазнуа устидан тантана қилиш туйғуси унинг қалбидаги эзгуликни тамоман бўғиб қўйди.

«Қани энди, унинг жаҳли чиқса, нақадар хурсанд бўлардим-а, – дерди Жюльен, – энди сира ҳам аяб ўтирмай унинг кўксига шамшир суқардим, – шундай дея у қиличбозлик пайтидагидек кескин ҳамла қилди. – Шу пайтга қадар мен унинг назарида шунчаки ҳаддидан ошган оддий бир малай эдим. Манави хатдан кейин эса биз энди тенгмиз».

«Ҳа, – дея секин давом этди у ҳар бир сўз ҳақида қандайдир ҳузур қилиб ўйлар экан, – бизнинг

– маркизнинг ва менинг фазилатларимиз тарозига қўйиб тортилгач, юралик ғариб бир дурадгор ғалаба қозонди».

«Жуда яхши! – дея хитоб қилди у. – Ўз хатимга худди шундай деб имзо чекаман. Ўз ижтимоий аҳволини унутибди, деб ўйламай қўя қолинг, мадемуазель де ля Моль. Мен сизни Авлиё Людовик билан салб юришларига борган шавкатли Гильом де Круазнуанинг авлодидан оддий бир дурадгорнинг ўғли деб воз кечаётганингизни яхшилаб тушуниб олишга мажбур этаман».

Жюльен дилидаги қувончни ортиқ жиловлаб тура олмасди. Унинг боққа чиққиси келди. Йигитга хонаси торлик қилиб, у ерда унинг нафаси қайта бошлаган эди.

«Мен умрбод манави қора камзулни кийиб юришга маҳкум этилган юралик ғариб бир деҳқонман!.. – дея тинимсиз такрорларди у ўзига ўзи. – Эҳ, йигирма йил муқаддам мен ҳам улар каби мундир кийиб юрган бўлардим. У пайтларда мендек одам ё жангда ҳалок бўларди, ёки ўттиз олти ёшида генерал бўлиб оларди». У қўлидағи жимлаб турган манави мактуб йигитнинг бўйига бўй қўшгандек туюларди ва у ўзини қаҳрамон деб ҳис этарди. Рост, энди манави қора камзул ҳам қирқ ёшга борганида унга епископ Бовейский каби юз минглик маош ва зангори тасмага эришиш имкониятини бериши мумкин.

«Хўш, нима қилибди, – деди у қандайдир иблисона илжайиб, – демак, мен улардан ақллироқ эканман ва замонамиз руҳига муносиб мундир танлабман». Шундан сўнг унинг баландпарвоз орзулари ва шу билан бир қаторда руҳонийлар киядиган ридога ихлоси янада ошиб кетди. «Мендан ҳам беном-нишонроқ бўлган қанчадан-қанча кардиналлар қудрат ва ҳокимиятга эришган ахир!

Мисол учун, мана менинг ватандошим Гранвелни¹ олайлик».

Аста-секин Жюльенниг ҳаяжони босилиб, унинг ўрнини эҳтиёткорлик эгаллади. Йигит ўзига ўзи устози Тартюф каби, – бу ролни у ёддан биларди, – шундай деди:

Мен барчасин бир ҳазил деб ўйлашим мумкин...

*.....
Бироқ минглаб ваъдаларда айтилган карам,
Мен кўз тиккан илтифотлар бўлмас экан то
Ишонмайман ҳар хил ширин сўзларга асло.*

(«Тартюф», IV парда, V сахна)

«Тартюфнинг бошига ҳам аёл киши етган, лекин унинг бошқалардан кам жойи йўқ эди-ку ахир... Менинг жавоб мактубимни кейинчалик бирор-та одамга кўрсатишлари мумкин, аммо биз бунга қарши чора кўриб қўямиз, – деди у чертиб-чертиб, дилида кўтарилиб келаётган ғазабини босар экан. – Биз хатни беқиёс Матильданинг мактубидаги энг жўшқин сўзларни такрорлашдан бошлаймиз.

Ҳа, лекин мана жаноб де Круазнуанинг тўрт нафар малайи менга ҳамла қилиб, қўлимдан ўша хатни тортиб олади ҳам дейлик.

Э, йўқ, мен яхши қуроланганман, улар ҳам малайларга қарата ўқ узиш одатим борлигидан хабардор бўлишса керак.

Шундайликка шундайку-я! Лекин улардаи бири анча жасур йигит бўлиши, бунинг устига унга бир-икки юз наполеондор ваъда қилишлари ҳам мумкин. Мен уни турган жойида отиб ўлдираман

¹ Гранвель — кардинал Перрено до Гранвель (1517–1586), испан қироллари Карл V ва Филипп II ларнинг министри, асли безансонлик бўлган.

ёки ярадор қиламан, – янаям яхши, уларга худди шу нарса керак. Мени қонунга биноан дарҳол қамоққа сургаб боришади ва ахлоқ тузатиш полициясининг қўлига топширишади, адолат қарор топади, жаноб судьялар эса виждонлари қилт этмай мени Пуассига, каллакесар жаноб Фонтан¹ ва Магалонлар² ёнига жўнатишади. Ана ўшанда мен тўрт юз жулдурвоқи билан похол устида чўзилиб ётаман... Бу одамларга шафқат қилишим керакми ҳали, – дея қичқириб юборди у сакраб ўрнидан турар экан. – Хўш, уларнинг ўзи-чи, учинчи табақа одамлари қўлларига тушиб қолганида, уларга бирор марта шафқат қилишганми?!» Бу хитоб йигитга ҳамон беихтиёр азоб бериб келаётган жаноб дея Молга нисбатан миннатдорчилик туйғусининг сўнгги нафаси бўлди.

«Шошилмай қўя қолинг, жаноби зодагонлар, мен сизларнинг бу иблисона найрангларингизни жуда яхши тушунаман. Аббат Маслон ёки семинариядаги жаноб Кастанэд ҳам бундай найрангни ўйлаб тополмасдилар. Сиз алдамчилик йўли билан мендан бу хатни тортиб оласизлар ва мен Кольмарда чув тушган иккинчи полковник Карон³ бўлиб қоламан.

¹ Фонтан (1801–1839) – француз ёзувчиси ва журналисти. У «Кутурган кўчқор» памфлети учун (1829) қамоқ жазосига ҳукм қилинган. Кутурган кўчқор тимсолида у қирол Карл X ни назарда тутган эди. Фонтан июль инқилобидан сўнг 1830 йили қамоқдан озод қилинган.

² Магалон (1794–1840) – француз ёзувчиси. Қайта қуришнинг бошида монархист бўлган. У муҳаррирлик қилган «Альбом» журнали ёпилиб, унинг ўзини қамоқ жазосига ҳукм қилишган, (1823) уни қонунга хилоф равишда, худди Фонтанга ўхшатиб, оёғига кишан урилган ҳолда каллакесар жиноятчилар қамоқхонасида сақлашган.

³ Полковник Карон (1774–1822) – Қайта қуриш даврида Кольмарда ҳарбий тўнтариш ясашга уринган, аммо унга хиёнат қилишган. Полиция ифвогарлик билан уни очиқчасига майдонга чиқишга мажбур қилган. У қамоққа олинган ва 1822 йил 1 октябр кунни отиб ташланган.

Бир дақиқа сабр қиласиз, жаноблар. Мен бу машъум хатни пакетга солиб, муҳрлайман-да, уни сақлаб қўйиш учун жаноб аббат Пирарга жўнатаман. Бу соф виждонли одам янсенист, шу боисдан ҳам у сизларнинг пулларингизга учмайди – уни сотиб ололмайсизлар. Ҳа, лекин унинг фақат хатларни очиб ўқиш одати бор... Йўқ, мен бу хатни Фукега жўнатаман».

Шуни тан олиш керакки, Жюльеннинг нигоҳи даҳшатли эди, унинг юзида жирканчли бир ифода пайдо бўлиб, ундан очиқдан-очиқ жиноят иси келиб турарди. Шу туришда бу бадбахт йигит бутун жамиятга қарши курашга отланмоқда эди.

«Қўлингга қурол ол!» – дея қичқирди у. Йигит уйнинг остонасидан сакраб пастга тушди. У кўча котибининг дўконига отилиб кириб, ўз қиёфаси билан унинг капалагини учуриб юборди.

– Кўчириб беринг! – деди Жюльен унга м-ль де ля Молнинг мактубини узатар экан.

Котиб хатни кўчириб ёзар экан, унинг ўзи Фукега бир энлик мактуб ёзишга улгурди: хатида у мана шу қимматбаҳо пакетни сақлаб қўйишни илтимос қилган эди. «Аҳ, бу нима қилганим, – деди у бирдан хатога йўл қўяётганини тушуниб. – Почтадаги айғоқчилик бўлими пакетимни очиб кўради-ю, сиз излаётган нарсани ўзингизга қўшқўллаб топширади... Йўқ, жаноблар». У дўкондан чиқиб, аллақайси протестант саҳобнинг олдига жўнади; у ерда йигит катта бир Инжилни сотиб олди-да, Матильданинг хатини усталик билан китоб муқовасининг тагига яширди ва сўнгра уни яхшилаб ўратиб олгач, пакетни почта орқали Фукенинг Парижда бирорта ҳам одам билмайдиган бир хизматчиси номига жўнатиб юборди.

Бу ишларни бажариб бўлгач, у кўтаринки бир кайфиятда шоша-пиша де ля Моль саройига қай-

тиб келди. «Мана энди ишга киришамиз!» – деди у хитоб қилиб ва сюртугини ечиб ташлаб, хонасини ичидан қулфлади.

«Мадемуазель, – дея ёзарди у Матильдага, – дея Моллар насабидан бўлмиш бир қиз отасининг малайи Арсен орқали юралик ғариб дурадгорга шундай йўлдан оздирувчи мактуб йўллаши ақлга тўғри келадиган ишми ахир? Шубҳасиз, у бечора йигитнинг соддалиги устидан кулиш учун қияпти бу ишни...» Шундан сўнг у ўзи олган мактубнинг энг ошқора жумлаларини кўчириб ёзди.

Дипломатик эҳтиёткорликка жуда амал қиладиган кавалер де Бовуази ҳам бундай хатни ўзи учун шараф деб билган бўларди, соат эндигина ўн бўлганди. Жюльен бахт туйғусидан бутунлай маст бўлиб ва ўз қудратидан гоятда лаззатланиб, – бундай кечинма бечора йигит учун жуда ғалати туюларди, – Италиян операсига жўнади. Бугун унинг дўсти Жеронимо куйларди. Ҳеч қачон мусиқа уни бу қадар ҳаяжонга солмаган эди. У чиндан ўзини Худо деб ҳис этарди¹.

¹ Esprit per. pre qui II A. 30. Эҳтимол, Стендаль бу изоҳи билан қаҳрамонининг табиатини таъкидлаётган бўлса керак: esprit persecute, preentine guillotine – исёнкор руҳ гильотинага маҳқумдир.

XIV

Ёш қизнинг мулоҳазалари

*Қатъиятсизликдан нақадар азоб чек-
ялман! Қанчадан-қанча тунларни бедор
ўтказдим! Ё Раббим! Наҳот ўзимни
шунчалар хўрласам! Энди унинг ўзи
мендан нафратланади.*

*Лекин у жўнаб кетяпти, узоққа жў-
наяпти, ахир.*

Альфред де Мюссе

Матильда бу мактубни ёзишга жазм қилгунига қадар ўзи билан ўзи узоқ курашди. Унинг Жюльенга кўнгил қўйишининг сабаби нимада бўлмасин, тез орада бу туйғу унинг ғурурини шу қадар пой-мол этдики, қиз эсини таниганидан буён бу ғурур унинг дилида ягона ҳоким бўлиб келарди. Бу кибр-ҳавоси баланд, совуққон қизнинг қалбида севги алангаси биринчи марта ўт олмоқда эди. Бироқ бу туйғу унинг ғурурини тобе этган бўлса-да, у ғурурнинг барча хусусиятларини ўзида мужассам қилиб олганди. Икки ой мобайнида дилида кечган тинимсиз кураш ва янги, ҳеч қачон туйилмаган кечинмалар, айтиш мумкинки, қизнинг бутун руҳий тарзини ўзгартириб юборди.

Матильдага олдида бахт эшиги очилаётгандек туюларди. Айниқса, юксак ақл-идрок билан уйғунлашиб, матонатли қалб устидан чексиз ҳукмронлик қиладиган бу хаёлот унинг нафсонияти ва қаттиқ ўрнашиб қолган бурч туйғуси билан узоқ курашиб келди. Бир куни у эрталаб соат еттида онасининг олдига кирди-да, ундан Виллекъега кетиши учун рухсат беришини илтимос қила бошлади. Маркиза бу илтимосга ҳатто жавоб беришни ҳам лозим топмай, балким жойига ётиб, яхшилаб уйқуга тўйиб олишини маслаҳат берди. Бу оддий

ҳаётий бурч тушунчаси ва ҳурматнинг ақидаларга сўнгги марта қаршилиқ кўрсатиши эди.

Хунук иш қилиб қўйиш ва Кайлюслар, де Люз ва Круазнуалар учун муқаддас ҳисобланадиган одоб қоидаларини бузишдан Матильда унчалик чўчимасди; қиз назарида, бу тоифа кишилар уни тушунишга қодир эмасдилар, агар гап карета ёки ер-мулк сотиб олиш ҳақида кетганида, Матильда улар билан маслаҳатлашиши мумкин эди. У аслида фақат бир нарсадан – Жюльен уни қоралашидан чўчирди.

Агар у йигитни ажойиб инсон дея ҳисоблаб, шунчаки янглишаётган бўлса-чи?

Қиз иродаси сушт одамлардан нафратланар эди; атрофида гирдикапалак бўлиб юрган анави мулоим йигитларни ҳам аслида ана шу туфайли жини суймасди. Улар Матильданинг кўнглини топишга ҳаракат қилиб, расм бўлмаган ва модадан четга чиқишга журъат этган барча нарсаларни қанчалик нозик аския қилишса, қизнинг кўз ўнгида шунчалик беқадр бўлиб борардилар.

«Уларнинг фақат битта фазилатлари бор, у ҳам бўлса жасорат. Хўш, бу қандай жасорат бўлди ўзи? – дерди у ўзига ўзи. – Дуэлга чиқишми? Дуэланинг ўзи нима ҳозирги кунда? Шунчаки маросим, холос. Ҳаммаси аввалдан маълум, ҳатто йиқилатуриб қандай сўз айтмоғинг кераклиги ҳам олдиндан белгилаб қўйилган. Майса устига йиқилгач, қўлингни юрагинг устига қўймоғинг ва ўз маҳбубангни эслашни унутмай, рақибингни тантилиқ билан кечирмоғинг лозим. Маҳбуба эса кўп ўринларда ё хаёлдагина мавжуд бўлади, ёки эҳтимол, сизни ўлдиришган куни, мен ҳақимда бирор ёмон гап ўйлашмаса гўрга эди, дея чўчиганидан балга борадиган бир хоним бўлиб чиқади.

Улар қиличларини яланғочлаб, эскадрон бошида хавф-хатар сари елиб боришлари мумкин, аммо бирорта гайритабиий, кутилмаган, чиндан ҳам машғум хавф-хатарга дуч келишса борми!..»

«Ҳайҳот! – дерди ўзига ўзи Матильда. – Фақат Генрих III саройидагина матонатли ва насл-насаби жиҳатидан улуғ кишилар бўлган. Аҳ, қани энди Жюльен Жарнак ёки Монконтур бўсағасида жанг қилганида¹ эди, у ҳолда мен сира ҳам иккиланмаган бўлардим. У даврларда жасорат ва қудрат бошқача бўларди, ўшанда французлар қўғирчоқ эмасдилар. Жанг-жадал куни улар ҳеч нима ҳақида бош қотириб ўтирмасдилар».

«Уларнинг ҳаёти Миср мўмиёси каби ҳамма учун бир хил бўлган қандайдир доимий пардага ўралмаган эди. Ҳа, – дея қўшимча қилди қиз, – у пайтларда Екатерина Медичи истиқомат қилган Суасондаги саройдан кечқурун соат ўн бирда чиқиш учун ҳозир Жазоирга бориб келишга қараганда кўпроқ ҳақиқий матонат талаб қилинарди. Инсон ҳаёти тасодифларнинг тинимсиз ўзгаришидан иборат эди. Энди бўлса цивилизация ва префектлар ҳеч қандай тасодифга, ҳеч қандай кутилмаган ишга йўл қўймайдилар. Агар бирорта кутилмаган фикр сезилиб қолса борми, дарҳол унга қарши эпиграммалар ёғилади, мабодо бирор воқеанинг бошқа томони кўзга ташланса, қўрққанимиздан дунёдаги барча қабоҳатдан қайтмаймиз. Қўрқув туфайли қандай бемаъни ишлар қилмайлик, у аввалдан оқланган бўлади. Айниган ва диққинафас аср! Бонифаций де ля Моль танасидан жудо қилинган бошини дахмадан кўтариб, 1793 йили

¹ ...Жарнак ёки Монконтур бўсағасида жанг қилганида эди... – 1569 йили аввалига Жарнак ёнида, сўнгра Монконтур бўсағасида Француз гугенотларининг армияси католик Лига қўшинлари томонидан тор-мор этилганди.

ўз авлоди бўлмиш ўн етти кишининг икки кундан сўнг қўйдек ювошлик билан бошларини гильотинага қўйиб бериш учун ҳеч қаршилиқ кўрсатмай қўлга тушганларини кўрганида нима деган бўларди. Улар ўлимга кетишаётганини аниқ билишарди, лекин ўзини ҳимоя қилиш, ҳеч бўлмаса битта-иккита якобинчини ўлдириш, буни қарангки, ахлоқсизлик ҳисобланарди. Аҳ, Франциянинг ўша қаҳрамонона даврида, Бонифаций де ля Молнинг асрида Жюльен эскадронга командирлик қиларди, менинг акагинам эса – кўзлари иболи, насиҳатгўй ва боадаб руҳоний бўларди».

Бундан бир неча ой муқаддам Матильда умумий андазадан сал бўлса-да, фарқ қиладиган бирорта одамни учратишдан умидини узиб қўйган эди. У ўзига эрмак топиб, зодагонлар жамиятига мансуб бўлган баъзи йигитлар билан хат ёзишиб турадиган бўлганди. Бундай сарбастлик, бундай енгилтаклик жаноб де Круазнуа, унинг отаси герцог Шонский ва бу оиланинг барча аъзолари олдида қизнинг обрўсини тўкиши мумкин эдики, улар унашиб қўйилган никоҳнинг бузилаётганидан хабар топишгач, бунинг сабабини суриштиришлари эҳтимолдан узоқ эмасди. Матильда бирорта йигитга хат ёзишга журъат этган кунлари баъзан ҳатто тунни билан ухламай чиқарди. Ҳолбуки, ўша хатларининг бари жавоб мактублари эди, холос.

Бу ўринда эса унинг ўзи севиши ҳақида мактуб йўллаган эди. У жамият пиллапоясининг энг пастки поғонасида турган бир йигитга ўзи биринчи бўлиб (қандай даҳшатли сўз-а!) хат ёзди.

Бу ҳол, агар унинг қилмиши одамларга маълум бўлиб қолса, турган гап, қизни умрбод шармандаи шармисор қиларди. Онасининг олдига келиб турадиган аёллардан бирортаси ҳам унинг ёнини олишга журъат этмаган бўларди! Улар Матильда-

ни оқлаш ниятида меҳмонхоналарнинг қўрқинчли нафратини сусайтирмақ учун қандай баҳона топишлари ҳам мумкин дейсиз?

Ахир бундай изҳорни хатга тушириш у ёқда турсин, уни тилга олишнинг ўзи бир даҳшат-ку! Шундай нарсалар борки, у ҳақда ёзмайдилар! – дея қичқирган экан Наполеон, Байленнинг душманга таслим бўлганини эшитгач. Ахир бу гапни қизга, гўё олдиндан сабоқ беришни истагандек, Жюльеннинг ўзи айтиб берган эди-ку!

Бироқ буларнинг бари ҳали ҳеч гап эмасди: Матильданинг ҳадиксираб изтиробга тушишининг сабаби бошқа ёқда эди. Бу гапларнинг бари жамиятга қандай даҳшатли таъсир қилиши, ўзининг қанчалар шармандаи шармисор бўлиши мумкинлигига қарамасдан, – зеро, у ўз табақасини ҳақорат қилмоқда эди, – Матильда манави барча Круазнуа, де Люз, Кайлюслар тоифасидан мутлақо бошқача одамга севги мактубини йўллашга журъат этганди.

Жюльен табиатининг теранлиги, ақл бовар қилмас жиҳатлари ҳатто у билан оддий муносабатда ҳам инсонни чўчитиб қўйиши мумкин эди. Қиз эса уни ўз маҳбуби, эҳтимол ўз ҳукмдори қилишга жазм этганди.

«Ким билсин, агар бирор кун келиб унга тобе бўлиб қолсам, Жюльенда менга нисбатан қандай даъволар пайдо бўларкин. Нимаям дердим, у ҳолда Медеядек ўзимга ўзим: «Ушбу даҳшатлар ичра ёлғиз «Мен»им қолибди менга», – дейишдан бўлак чорам қолмаса керак».

«Жюльен насл-насабни мутлақо ҳурмат қилмайди», – дея ўйларди у. Энг ёмони, эҳтимол, у Матильдани мутлақо севмасдир ҳам!

Даҳшатли шубҳалардан изтироб чеккан шу дақиқаларда қизни аёллик ғурури ҳақидаги му-

лоҳазалар таъқиб эта бошларди. «Мендек бир қизнинг тақдирида ҳамма нарса бошқача бўлиши керак», – дея қичқириб юборди Матильда бир куни газаби жўш урган пайтда. Ана шунда гўдаклик чоғидан қулогига қуйилган ғурури эзгуликни ёқлаб, унга қарши исён кўтарди. Худди ана шу дақиқада Жюльеннинг сафарга отланиши дафъатан воқеалар оқимини тезлаштириб юборди.

(Яхшиямки, бундай табиатли инсонлар жуда камдан-кам учрайди.)

Кечқурун, алламаҳалда Жюльеннинг миясига қувлик қилиш фикри келиб қолди: м-ль де ля Молнинг оқсочи бўлмиш қизнинг қўнглини овлаб юрадиган малайга сафар сандиқчасини даҳлизга олиб чиқишни буюрди. «Эҳтимол бу ҳийлам ҳеч қандай натижа бермас, – деди у ўзига ўзи, – лекин у муваффақиятли чиқса, Матильда мени жўнаб кетибди, деб ўйлайди». У ўз найрангидан жуда мамнун бўлиб ухлаб қолди. Матильда эса туни билан мижжа қоқмай чиқди.

Эртаси куни азонлаб Жюльен ҳеч кимга сездирмай кўчага чиқиб кетди, бироқ соат саккиз бўлмасданоқ уйга қайтиб келди.

У кутубхонага кириши биланоқ эшикда м-ль де ля Моль пайдо бўлди. Йигит унга ўз жавоб мактубини узатди. Жюльен қизга бирор гап айтсамикин, зеро, кейин бундай қулай пайтнинг топилиши қийин, дея ўйлаб турган эди, бироқ м-ль де ля Моль унинг гапига қулоқ солишни истамай бир зумда ғойиб бўлди қўйди. Жюльеннинг қувонгидан боши осмонга етди, чунки у қизга нима дейишни билмай гаранг бўлиб турган эди.

«Агар бу гапларнинг бари уларнинг граф Норбер билан тил бириктириб қилаётган ҳазиллари бўлмаса, асилзода қизнинг юрагида менга нисбатан туғилган ғаройиб муҳаббатга менинг худди ўша

бепарво, совуқ қарашларим сабаб бўлган. Мабодо бу дароз малласоч қизга бирор пайт жиддий кўн-гил қўйганимда мен ғирт тентак бўлиб чиқардим». Бу хулоса оқибатида у ўзини шу қадар совуққон ва сермулоҳаза ҳис эта бошладики, умри бино бўлиб ўзини бундай хотиржам сезмаганди.

«Ҳозир тайёргарлик кўрилаётган бу жангда, – дея давом этди у, – унинг зодагонлик ғурури ўзига хос тепалик – мен билан унинг ўртасидаги ҳарбий позиция бўлади. Мен худди ана шу тепаликни ўққа тутишим керак. Парижда қолиб, ғирт аҳмоқлик қилдим. Сафарни бундай орқага суришим мени камситади, менга зарар келтиради, агар бу гапларнинг бари комедия бўлмаса, албатта. Хўш, агар жўнаб кетганимда нима йўқотардим? Мабодо улар мени калака қилишаётган бўлишса қайтанга уларнинг устидан ўзим кулган бўлардим. Агар у чиндан ҳам менга хиёл қизиқаётган бўлса, у ҳолда бу қизиқиши минг чандон ортган бўларди».

М-ль де ля Молнинг мактуби Жюльеннинг ғурурига шу қадар хуш ёқдики, у гарчи содир бўлган бу воқеага унча ишонқирамай, кулиб юрган бўлса-да, жўнаб кетиши қанчалик ўринли бўлиши мумкинлиги ҳақида жиддийроқ ўйлаб кўриш унинг ҳатто хаёлига ҳам келмади.

У ўз хатоларидан қаттиқ изтироб чекиб юрарди, бу йигит табиатининг машъум хусусияти эди. Бу гал у шу қадар таъби тирриқ бўлдики, ушбу кичкина муваффақиятсизликдан олдинги ажойиб ғалабасини бутунлай унутиб қўйишига сал қолди. Шунда бирдан, соат тўққизларда кутубхона остонасида м-ль де ля Моль пайдо бўлиб, стол устига хат ташлади-ю, қочиб кетди.

«Бу дейман, бизнинг ишқий романимиз фақат мактублардан иборат бўлади шекилли, – деди йигит хатни қўлига олар экан. – Душман маккорлик

билан ҳамла қияпти, мен эсам бунга жавобан со-
вуққонлик ва эзгуликни ишга соламан!»

Ундан аниқ бир жавоб беришни илтимос қилиш-
моқда, илтимос қилганда ҳам шу қадар такаббур-
лик билан илтимос қилишмоқда эдики, йигит бун-
дан ғоятда хурсанд бўлиб кетди. У ўзини калака
қилмоқчи бўлган одамлар устидан кулганича ҳузур
қилиб икки саҳифа мактуб ёзди ва хатининг охи-
рида эрмак учун, эртага азонлаб сафарга жўнай-
ман, дея қўшимча қилиб қўйди.

Хатни ёзиб тугатган заҳоти Жюльен: «Уни қизга
боғда бераман», – дея хаёлидан ўтказди. У боққа чиқиб,
м-ль де ля Моль хонасининг деразасига қаради.

Қизнинг хонаси иккинчи қаватда, кенг-кенг
антресоллар устида, онасининг ҳашаматли уйлари
ёнига жойлашган эди.

Биринчи қават шу қадар баланд эдики, м-ль де ля
Молнинг деразасидан арғувонлар саф тортиб турган
хиёбонда айланиб юрган Жюльенни кўриб бўлмас-
ди. Уни жуда ҳафсала билан бутаб қўйилган арғу-
воннинг гумбази бутунлай пана қилиб турарди.

«Бу нима қилганим ўзи, – дея бирдан алам билан
ўйлади Жюльен. – Қандай эҳтиётсизлик ахир бу!
Агар бу гапларнинг бари мени калака қилиш учун
атайлаб ўйланган бўлса, бу ерда, ҳамманинг кўз
ўнгида қўлимда хат билан айланиб юришим душ-
манларимга ёрдам бериш демак-ку».

Граф Норбернинг хонаси Матильда хонасининг
шундоқ тепасида жойлашган бўлиб, Жюльен бутал-
ган арғувонларнинг яшил гумбази остидан чиққан
заҳоти граф билан дўстлари унинг барча хатти-ҳа-
ракатларини бемалол кузатишлари мумкин эди.

М-ль де ля Моль ўз деразаси ёнида пайдо бўл-
ди. Йигит қизга хатнинг бир учини кўрсатган эди,
у бош ирғади. Жюльен югурганича ўз хонасига
қўтарилаётган эди, катта зинапояда бирдан офа-

тижон Матильданинг ўзи билан юзма-юз тўқнашиб қолди. Қиз мутлақо хотиржамлик билан унинг қўлидан хатни юлқиб олди-да, йигитга кулиб турган кўзлари билан қараб қўйди.

«Боёқиш де Реналь хонимнинг кўзлари нақадар ҳис-ҳаяжонга тўла бўларди-я, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Биз яқин бўлганимиздан сўнг орадан ярим йил ўтгандан кейин ҳам у менинг қўлимдан хатни ийманибгина оларди. Назаримда, у менга бирор марта ҳам кўзлари кулиб боқмаган эди».

У ўз фикрини охиригача етказиб, уни изоҳлаб ўтирмади; эҳтимол, ўз фикр-мулоҳазаларининг беҳудалигидан хижолат чеккан бўлса керак». Лекин улар бир-биридан қанчалар фарқ қилади-я, – деб тиним бермасди унга хаёли, – эрталабки кўйлагининг нафислиги билан ҳам, хатти-ҳаракатидаги нафосат билан ҳам у нақадар ажралиб туради. Ҳар қандай диди юксак одам, Матильдани ўттиз қадам наридан кўрса, бу қиз жамиятнинг қайси синфига мансуб эканлигини дарҳол англаб олади. Ҳа, бу шубҳасиз унинг катта фазилати, албатта».

Ўзига ўзи шу йўсинда ҳазил қилар экан, Жюльен бари бир хаёлидаги гапни охиригача тан олгиси келмасди: ахир де Реналь хонимнинг уни деб қурбон қиладиган маркиз де Круазнуаси йўқ эди-да. Унинг ягона рақибани анови манфур префект ёрдамчиси жаноб Шарко эди. У одам ўзини яна де Можирон деб атарди, чунки Можиронларнинг ҳаммаси ўлиб кетганди.

Қундузи соат бешда Жюльен учинчи марта хат олди: м-ль де ля Моль уни йигитга кутубхонанинг шундоқ остонасидан туриб узатди-да, яна қочиб кетди. «Хат ёзишни бунча яхши кўрмаса! – дея кулиб, хаёлидан ўтказди Жюльен. – Оддийгина қилиб гаплашиб олишдан осони йўқ-ку ахир. Тушунарли, душман томон мендан иложи борича кўпроқ хат

олмоқчи!» У шошмайгина мактубни очди. «Яна баландпарвоз сўзлар...» – дея ўйлади у, бироқ хатга кўз югуртириб чиққач, ранги оқариб кетди. Мактуб бор-йўғи саккиз сатрдан иборат эди:

«Менинг сизга айтадиган гапим бор, шу бугуноқ кечқурун сиз билан гаплашиб олишим керак: кечаси соат бирга занг уриши билан боққа чиқинг. Боғбоннинг қудуқ ёнида турган нарвонини олингда, уни деразамга қўйиб, олдимга кўтарилинг. Ҳозир тўлин ой пайти, ҳамма ёқ ойдин бўлади, лекин бунинг аҳамияти йўқ».

XV

Фитна эмасмикин бу?

Дадил режа билан уни амалга ошириш ўртасидаги вақт нақадар изтиробли бўлади! Қанчадан-қанча беҳуда ваҳима! Қанчадан-қанча иккиланишлар! Сенинг ҳаётинг, ҳаёт ҳам гапми, номусинг дов тикилган бўлади ахир!

Шиллер

«Иш жиддий тус оляпти, – дея ўйлади Жюльен. – Бу дейман жуда очиқчасига кетди-ку... – қўшимча қилди у бир оз хаёл суриб тургач. – Қанақаси бўлди? Бу офатижон қиз мен билан кутубхонада ҳам бемалол гаплашавериши мумкин, Худого минг қатла шукрим, бу ерда бизга ҳеч ким халал бермасди, зеро, ҳисоб-китоб дафтарларини кўрсатиб, бошини қотиришимдан қўрқадиган маркиз бу ерга сира кирмайди. Бу ерга кириши мумкин бўлган ягона одамлар – де ля Моль хоним билан граф Норбер ҳақида-ю гапирмаса ҳам бўлади, улар уззукун уйда бўлишмайди ва уларнинг қайтиб келиш пайтларини билиб олишдан осони йўқ, бирор-та валиаҳд шаҳзода уйланишни ўзига шараф деб

биладиган гўзал Матильда эса мени шундай даҳшатли эҳтиётсизликка ундаяпти!

Ҳаммаси тушунарли: мени ҳалок этишмоқчи ёки камида, масхара қилишмоқчи. Аввалига улар бу ишни менинг хатларим ёрдамида амалга оширишмоқчи бўлишганди, бироқ бу хатлар жуда эҳтиёткорлик билан ёзилган бўлиб чиқди. Энди бўлса улар менинг ўзимни бутунлай ошкор қиладиган ишга ундашмоқчи. Чамамда, бу меҳрибон жаноблар мени ғирт аҳмоқ ёки ўтакетган олифта деб ҳисоблашаётганга ўхшайди. Бекорларни айтишибди. Тунлари ҳозир сутдек ойдин, мен эсам нарвон қўйиб, иккинчи қаватга, беш одам бўйи баландликка чиқишим керак эмиш. У ерга чиқиб олгунимча қўшни уйдагиларнинг ҳаммаси кўриб қолади-ку мени. Бу дейман, ўша нарвонда жуда чиройли кўринсам керак ўзи!» Жюльен ўз хонасига кириб, ҳуштак чалганича сафар сандиқчасини тартибга сола бошлади. У қизга ҳатто жавоб ҳам бермасликка аҳд қилди. Бироқ бу оқилона қарордан кейин ҳам унинг кўнгли тинчимади.

«Хўш, Матильда мени чиндан ҳам севиб қолган бўлса-чи! – деди бирдан сандиғининг қопқоғини ёпиб бўлгач, – у ҳолда мен унинг назарида манфур кўрқоқ бўлиб чиқаман. Мен насл-насабим билан мақтана олмайман, шу боисдан ҳам мен ҳар хил ёқимли тахминларга эмас, балким амалдаги ишга асосланган, ўзи учун ўзи далолат берадиган чинакам, яққол кўзга ташланадиган фазилатларга эга бўлмоғим керак».

У ўз хонасида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади, тахминан чорак соатча вақт ўтди. «Нимаям дердим, – деди у ниҳоят, – турган гап, у мени кўрқоқ деб ҳисоблайди. Шунда мен ўзимни киборлар жамиятидаги энг соҳибжамол қиздангина эмас, – жаноб герцог де Рецникада балда улар уни шундай деб

аташди-ку, ахир, – балким мени деб герцогнинг ўгли ва бўлажак герцог бўлмиш маркиз де Круазнуани қай йўсинда қурбон қилишларини кўришдек беқиёс лаззатдан ҳам маҳрум этаман. У менда йўқ барча имтиёзларга эга, жуда ширинсухан, асилзода, бадавлат йигит ахир...

Кейин умримнинг охиригача пушаймон бўлиб юраман; уни деб эмас, албатта, зеро, дунёда нозанинлардан кўпи борми! Кекса дон Диегонинг таъбири билан айтганда:

«...Бироқ номус ягона бизда!»¹

Энди бўлса мен йўлимда учраган биринчи хавф-хатардан очикдан-очик ва шубҳасиз орқага чекиняпман. Чунки жаноб де Бовуази билан бўлган дуэль – бу шунчаки эрмак бўлган эди. Бу ерда эса бутунлай бошқа гап. Мени бирорта малай чумчуқдек отиб ташлаши мумкин, бу ҳали энг даҳшатлиси эмас, мени бадном қилишлари мумкин».

«Ҳа, йигитча, бу ҳазилакам иш эмас! – деди у мардона оҳангда, гасконияликларга таассуб қилиб. – Гап сенинг шаънинг устида кетяпти. Машъум тақдир жамиятнинг энг тубига жойлаштириб қўйган сен бечора болакай учун кейин ҳеч қачон бундай имконият туғилмайди. Эҳтимол, кейинчалик ҳам бахт сенга кулиб боқар, лекин бунақаси бўлмайди!..»

У хонасида у ёқдан-бу ёққа тез-тез юрганича, ўқтин-ўқтин шартта тўхтаб, узоқ ўйлади. Унинг хонасига кардинал Ришельенинг ажойиб бюстини қўйишган эди. Йигит унга беихтиёр қараб-қараб қўярди. Ҳозир лампанинг ёруғида яққол кўриниб турган бу ҳайкал унга гўё ҳақиқий французларга хос бўлган жасоратнинг етишмаётгани учун таъна

¹ «Бироқ номус ягона бизда!» – Корнелнинг «Сид» трагедиясидан парча. Дон Диего – шу трагедиянинг қаҳрамони.

қилаётгандек қаҳр билан қараб турарди. «Сенинг замонангда, эй улуғ инсон, наҳот мени иккиланган бўларди деб ўйласанг?»

«Хўп, энг ёмон оқибатни ҳам тасаввур қилиб кўрайлик, – деди ниҳоят Жюльен, – айтайлик, бу тузоқ ҳам бўлсин, лекин ёш қиз бунинг оқибатида бадном бўлиши мумкин-ку ахир. Улар менинг индамай кетаверадиган одамлар сирасидан эмаслигимни билишади. Демак, мени гумдон қилиш керак. Бу ишларнинг бари 1574 йилда, Бонифаций де ля Моль замонасида жуда яхши бўлиши мумкин эди, бироқ ҳозирги де ля Моллар бундай ишга журъат этишмайди. Мадемуазель де ля Молга ҳамма ҳасад қилади! Унинг шармандаи шармисор бўлгани эртагаёқ тўрт юз меҳмонхонанинг барида тилларда дoston бўлади! Қандай лаззатланиб гийбат қилишади уни. Хизматкорлар ҳозирнинг ўзидаёқ унинг менга алоҳида эътибор билан муомала қилиши тўғрисида шивир-шивир гаплашиб юришибди, мен буни аниқ биладан, зеро, бу гапларни ўз қулоғим билан эшитганман.

Бошқа жиҳатдан эса – манави хатлар масаласи!.. Улар, чамаси, бу хатларни доим ўзи билан олиб юради, деб ўйлашса керак. Шу боисдан ҳам улар мени қизнинг хонасига авраб чақиришга қарор қилишган, у ерда эса менга ташланишди-да, хатларни тортиб олишади. Эҳтимол, у ерда мени икки, уч, ҳатто тўрт киши пойлаб турар. Ким билади дейсиз? Лекин бундай одамларни қаердан топишади улар? Ҳозир Парижда ишонса бўладиган хизматкорлар топилармиди? Уларнинг бари судга тушишдан кўрқади... Э, жин урсин... ахир у ерда Кайлюслар, Круазнуалар, де Люзларнинг ўзлари ҳам бўлиши мумкин-ку. Агар олдиларида аҳмоққа ўхшаб серрайиб турсам, улар учун бун-

дан ҳам гаштлироқ томоша бўладими. Абелярнинг қисматига учрашдан эҳтиёт бўлинг, жаноб котиб!

А, ҳали шунақами, жаноблар! У ҳолда сизларга тамға қўйишга ҳаракат қиламан: Фарсаддаги жангда Цезарнинг аскарлари каби тўғри башарангизни нишонга оламан... Хатларни эса ишончли жойга яшириб қўяман».

Жюльен сўнгги икки мактубдан нусха кўчирди-да, уларни кутубхонадан яширинча олиб келган кўркем Вольтер томига яшириб қўйди, асл нусхаларни эса ўзи почтага олиб кетди.

Йигит уйга қайтгач, бирдан, гўё ҳозиргина ҳушига келган одамдек ҳайрат ва даҳшатга тушиб, ўзига ўзи савол берди: «Мен нима қиляпман ўзи, ахир бу ғирт телбалик-ку!» Шунга қадар у чорак соат давомида бугун тунда қилиши лозим бўлган иш тўғрисида бирор марта ҳам ўйламаган эди.

«Лекин унинг олдига чиқишдан бош тортсам, кейин ўзимдан нафратланаман. Бутун умр янглишмадимми дея шубҳаланиб юраман, менинг учун эса дунёда бундай шубҳа-гумондан даҳшатлироқ нарса йўқ. Ахир ўшанда анави нозанин Аманданинг ўйнаши деб озмунча изтироб чекдимми! Назаримда, чинакамига жиноят қилган тақдиримда ҳам ўзимни кечирган бўлардим: бир марта ўзимга ўзим иқрор бўлиб, кейин уни ортиқ ўйламай қўярдим. Бу қанақаси бўлди! Тақдир менга шундай ажойиб имконият бераётган, донғи бутун Францияга таралган оиладан бўлмиш бир йигитга рақиб қилмоқ учун тўдадан мени ажратиб олаётган бўлса-ю, мен ўз хоҳишим билан унга енгилиб ўтирсам! Ахир қизнинг олдига чиқмаслик ғирт қўрқоқлик-ку. Бинобарин, шундай экан, бўлди – борганим бўлсин, – дея хитоб қилди Жюльен сапчиб ўрнидан турар экан. – Бунинг устига жуда офатижон қиз ахир у!

Агар бу хоинлик бўлмаса, мени деб у қандай телбаликка жазм этаётганини айтмайсизми!.. Агар бу шунчаки комедия бўлса, жин урсин, бу ҳазил-мазахни фожиага айлантиришни менга қўйиб берасиз, жаноблар, ва мен уни албатта фожиага айлантираман.

Хўш, мен хонада пайдо бўлган заҳотим қўлларимни боғлаб олишса-чи? Усталик билан қўйилган бирорта қопқонга тушиб қолсам нима қиламан?

Лекин бу ҳам дуэлга ўхшаган гап, – деди у бирдан кулиб, – қиличбозлик муаллимининг таъбири билан айтганда, ҳар қандай ҳамлани ҳам даф қилса бўлади, лекин яратган Парвардигор олишувга чек қўймоқ учун доим рақиблардан бирини гафлатда қолдиради. Ҳарқалай уларнинг ҳамласини даф қилмоқ учун менинг етарли қуролим бор», – шундай дея у чўнтагидан ўз тўппончаларини чиқарди-да, гарчи улар яқинда ўқланган бўлса ҳам қайтадан ўқлаб олди.

Ҳали вақт кўп бўлиб, бирор иш билан шуғулланиш мумкин эди. Жюльен ўтириб Фукега хат ёза бошлади. «Дўстим, бу конвертга солинган хатни сен менинг бошимга бирор фалокат тушгани, бирорта ғаройиб воқеа содир бўлгани ҳақида эшитиб қолган тақдирдагина очиб ўқийсан. Шундан сўнг мен юборган бу қўлёзмадаги исмларни ўчириб ташлагин-да, ундан саккизта нусха кўчир ва уларни Марсель, Бордо, Лион, Брюссель ва ҳоказо шаҳарлардаги газеталарга юбор, орадан ўн кун ўтгач, қўлёзмани чоп қилгин-да, биринчи нусхасини маркиз де ля Молга жўнат, икки ҳафтадан кейин эса тунда қолган нусхаларни Веррьер кўчаларига сочиб чиқ».

Жюльен ҳикоя шаклида ёзилган ва Фуке фақат бирор ғаройиб воқеа содир бўлсагина очиб ўқиши лозим бўлган айбсизлигини исботловчи бу кичкина ҳужжатда м-ль де ля Молнинг шаънига иложи бори-

ча доғ туширмасликка ҳаракат қилди, лекин ҳарқалай у ўз аҳволини анча аниқ баён қилиб берган эди.

Тушлик овқатга занг чалинганида Жюльен мактубини эндигина тугатган эди. Ҳозиргина ёзган ҳикояси таъсирида унинг ҳаяжонга тўла дили ниҳоятда гаш эди. У ўзини қандай босиб олиб, қўл-оёғини боғлашлари, оғзига латга тикиб, ертўлага олиб тушишларини тасаввур қилмоқда эди. Ертўлада уни бирорта пасткаш малайнинг қўлига топширишади, у эса бундан кўз-қулоқ бўлиб туради, мабодо бу зодагон оиланинг шаъни фожиали оқибатни талаб қилса, буни из қолдирмайдиган бирорта оғу ёрдамида амалга оширишдан осони йўқ, шундан сўнг уни фалон касалдан ўлди, деб эълон қилишади-да, жасадини ўз хонасига олиб кириб қўйишади.

Драма иншо этган муаллифдек ўз асаридан ҳаяжонга тушган Жюльен емакхонага чиндан ҳам даҳшатдан эти жунжикиб кириб борди. У башанг ливрея кийган бу хизматкорларни диққат билан кузатар, уларнинг юзига тикилар эди. «Тунги экспедеция учун улардан қай бирини танлашди экан? – дея ўйларди у. – Бу оилада Генрих III саройи ҳақидаги ривоятлар оғиздан оғизга кўчиб юради ва уларни шу қадар кўп эслашадикки, турган гап, улар, мабодо ўзларини ҳақоратланган деб ҳис этсалар, ўзлари мансуб бўлмиш табақанинг барча одамларига қараганда қатъийроқ ҳаракат қилишлари мумкин». Йигит бу оиланинг макр-ҳийлага тўла режаларини уқиб олмоқ ниятида м-ль де ля Молнинг юзига тикилди. Қиз ранги оқариб ўтирарди ва шу туришда чехраси ўрта асрларда чизилган суратни эслатарди. Йигит ҳали ҳеч қачон унинг қиёфасида бундай юксак олижанобликни ҳис этмаганди, қиз шу тобда чиндан ҳам ғоят гўзал ва улуғвор эди. Жюльен қалбида қизга нисбатан севгига ўхшаш бир ҳис туйгандек бўлди.

«Pallida morte gutu-ra»¹ дея кўнглидан кечирди у ўзича. («Юзининг оқариб туриши режаларининг юксаклигидан далолат беради».)

Тушки овқатдан сўнг у боғда узоқ сайр қилиб беҳуда овора бўлди, – м-ль де ля Моль боққа чиқмади. Ҳозир Жюльен у билан гаплашиб олганида борми, елкасидан тоғ ағдарилгандек бўларди!

Бор гапни яшириб нима қиламиз – уни ваҳима босмоқда эди. У ҳаракат қилишга қатъий аҳд қилиб қўйгани учун ҳам энди сира уялмай, ана шу даҳшат ҳақида ўйларди. «Ишқилиб ҳал этувчи дақиқада кўрқоқлик қилмасам бўлгани, – дерди у ўзига ўзи. – Ҳозир эса кўрқаманми, йўқми, бари бир эмасми?» У нарвоннинг қаердалигини олдиндан кўриб қўймоқ ниятида қудуқ ёнига борди ва оғирлигини чамалаб кўриш учун уни кўтариб ҳам кўрди.

«Бу дейман, нарвондан фойдаланиш менинг пешанамга ёзилган шекилли, – деди у илжайиб ўзига ўзи. – Бир вақтлар Веррьердаги каби мана бу ерда ҳам нарвон билан иш кўришга тўғри келяпти. Лекин орасидаги фарқни қаранг! У ерда мен, – дея қўшимча қилди у хўрсиниб, – у ерда мен висолига етмоқ учун ўзимни бундай хавф-хатарга қўйган хонимдан гумонсирамаган эдим. Кейин хавф-хатар ҳам бу қадар даҳшатли эмасди.

Агар ўшанда жаноб де Реналнинг боғида мени отиб қўйишганида, бунинг мен учун ҳеч қандай шармандали жойи бўлмасди. Менинг ўлимимни сира ўйлаб ўтирмай, тушуниб бўлмайдиган бир тасодифга йўйишган бўларди. Бу ерда эса мен тўғримда герцог Шонский, Кайлюслар, Рецлар ва бошқа киборлар меҳмонхонасида қандай даҳшатли гапларни айтишмайди дейсиз. Мени абадул-абад разил махлуққа чиқариб қўйишади».

¹ Ўлим олдидаги бўзариш (италь.).

«Икки йил гапиришар, уч йил гапиришар, кейин эсдан чиқариб юборишади! – дея бурун жийирди у ўзини ўзи калака қилиб. Бироқ бу ўзини камситиш эди. – Хўш, мени нима билан оқлаш мумкин? Хўп, айтайлик, Фуке менинг ўлимимдан кейин памфлетимни чоп этди ҳам дейлик, – бу менинг бадтар лаънатланишим бўлмайдими ахир. Буни қаранг-а! Менга бу хонадонда бошпана беришса-ю, мен уларнинг меҳмондўстлиги, ўзимга кўрсатишган барча хайр-саховатлари эвазига миннатдорчилик тариқасида бу ерда бўлаётган барча ишларни тасвираб, памфлет эълон қилиб ўтирсам! Аёл кишининг шаънига доғ туширсам! Йўқ, ундан кўра аҳмоқ бўлиб қолган минг чандон яхши». Жюльен учун бу даҳшатли кеча бўлди.

XVI

Кечаси соат бирда

Мазкур бог жуда катта бўлиб, бундан бир неча йил муқаддам гоят юксак дид билан тартибга солинганди. Бироқ бу ердаги дарахтлар Генрих III ҳукмронлиги даврида шуҳрат қозонган раҳматли Пре-о-Клер замонасидан буён ўсиб келарди. Уларнинг ёши юз йилдан ошиб кетганди. Бу дарахтлардан қандайдир ёввойи дархонликнинг иси келиб турарди.

Мэссинжер

У эндигина олдинги топшириғини бекор қилиш ниятида Фукега хат ёзмоқчи бўлиб турган эди, соат ўн бирга занг чалиб қолди. Йигит сурма зулфинни қаттиқ шиқирлатиб, гўё ётиб ухлаш учун хонасини ичкаридан қулфлаб олаётган одамдек, эшик қулфидаги калитни бир неча марта бураб

қўйди. Сўнгра уйда, айниқса, хизматкорлар яшайдиган тўртинчи қаватда нима гаплар бўлаётганини билмоқ учун ҳеч кимга сездирмай чиқиб кетди. Ҳеч қаерда бирор шубҳали ҳаракат сезилмасди. Де ля Моль хонимнинг оқсочларидан бириникида зиёфат бўлмоқда эди, йиғилганлар шўх-шодон пунш ичиб ўтиришарди. «У ерда ҳиринглаб ўтирган анави хизматкорлар, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен, – тунги пистирмада иштирок эта олмайдилар, акс ҳолда кайфиятлари жиддийроқ бўларди».

Ниҳоят у боғнинг энг қоронғу бурчагига борди. «Агар улар уйдаги хизматкорларни бу сирдан воқиф қилишни истамаган бўлсалар, мени қўлга тушириш топширилган одамлар, чамаси, боғ панжарасидан ошиб ўтсалар керак».

Мабодо жаноб де Круазнуа буларнинг бари-ни совуққонлик билан пухта ўйлаб кўрган бўлса, у, турган гап, уйланмоқчи бўлаётган ёш қизнинг шаъни учун мени унинг хонасига киришимдан аввал қўлга тушириш хавфсизроқ эканини тушунган бўлмоғи керак».

У ҳамма ёқни синчиклаб кўздан кечириб чиқди. «Ахир бу ўйинда менинг номусим дов қилиб тикилган, – дея ўйларди у, – агар бирор нарсани олдиндан ўйлаб кўрмай, чув тушсам, кейин: «Аҳ, буни ўйлаб кўрмабман», – деганим билан фойдаси бўлмайди. Сўнгра ҳеч қачон ўзимни кечира олмай юраман». Ҳаво жуда очиқ эди, бу ўринда умид қиладиган нарса йўқ эди. Ой соат ўн бирларга яқин чиққан бўлиб, ҳозир соат ўн икки яримда эса уйнинг боғ томон қараган бутун пештоғини сутдек ёритиб турарди.

«Йўқ, бу қиз ақлдан озганга ўхшайди!» – дея ўйларди Жюльен. Соат бирга занг чалди, бироқ граф Норбернинг хонасида ҳамон чироқ ёниб турарди. Жюльен умри бино бўлиб, бунчалик кўрқмаган эди:

бу ишларнинг барида унга ҳамма ёқдан хавф-хатар қутқу солаётгандек туюлардики, йигитнинг юраги лоақал жиз этмасди.

У бориб, улкан нарвонни олиб келди-да, эҳтимол, қиз ўз аҳдидан қайтар, деган умидда бир оз кутиб турди ва бирдан роппа-роса беш дақиқа ўтганида нарвонни Матильданинг деразасига қўйди. Йигит қўлида тўппонча билан шу пайтга қадар ҳамла қилишмаганидан ўзича ажабланиб, секингина юқори кўтарилди. Жюльен дераза олдига чиққач, у аста очилди.

– Мана, чиқиб ҳам олдингиз, – деди унга Матильда ҳаяжонини яшира олмай. – Мен бир соатдан бери сизнинг ҳаракатларингизни кузатиб турибман.

Жюльен ниҳоятда саросимага тушиб қолган эди, у ўзини қандай тутишни билмасди ва қалбида ҳеч қандай муҳаббат ҳис этмасди. У, ўзимни тутиб олишим учун дадилроқ бўлишим керак, деб ўйлади ва Матильдани қучоқлашга уриниб кўрди.

– Вой! – деди қиз йигитнинг кўксидан итарар экан.

Қиз итариб юборганидан жуда мамнун бўлган Жюльен шоша-пиша атрофга аланглади. Ой шу қадар равшан ёритардики, Матильданинг хонасидаги соялар қоп-қора бўлиб кўринарди. «Эҳтимол, бу ерда одамлар яширинган, мен эса уларни кўрмаётган бўлишим мумкин», – дея хаёлидан ўтказди у.

– Ён чўнтагингизда дўппайиб турган нарса нима? – дея сўради Матильда гаплашиш учун мавзу топилганидан боши осмонга етиб.

Қиз бениҳоя кучли изтироб чекмоқда эди: у енгиши лозим бўлган, андишали қиз учун ғоят табиий туюладиган ҳаё ва боадаблик туйғулари энди яна шундай тугён кўтаргандики, бунинг турган-битгани азоб эди.

– Чўнтагимга турли қуроллар, жумладан, тўп-пончалар ҳам солиб олганман, – дея жавоб қилди Жюльен бирор гап айтиш имконияти туғилганидан ўзи ҳам хурсанд бўлиб.

– Нарвонни ерга тушириш керак, – деди Матильда.

– У жуда катта. Пастдаги меҳмонхона ёки пешайвондаги деразаларни синдириб қўяманми деб қўрқаман.

– Йўқ, деразаларни синдирмаслик керак, – дея эътироз билдирди Матильда, оддий суҳбатдагидек табиий оҳангда гапиришга уриниб. – Менимча, сиз нарвоннинг учига арқон боғлаб, уни аста ерга туширишингиз мумкин. Мен бу ерда доим ҳар хил арқонларни сақлаб юраман.

«Севиб қолган аёл ҳам шунақа бўладими ҳали! – дея ўйлади Жюльен. – У яна севиши ҳақида гапиришга журъат этганини айтмайсизми! Бундай совуққонлик, эҳтиёт чораларини кўришдаги бундай пухталиқ менинг жаноб де Круазнуадан афзаллигимни эмас (мен тентак шундай хаёлларга бориб юрибман-а), шунчаки унга ўринбосар бўлаётганимдан яққол далолат бериб турибди. Аслини олганда бари бир эмасми! Уни севмайман-ку ахир! Мен маркиздан шу маънода афзалманки, унинг ўрнини алаким эгаллаб олгани, боз устига ўша алаким худди мен бўлиб чиққаним, турган гап, жаноб де Круазнуага сира ҳам ёқмаса керак. Кеча у Тортани қаҳвахонасида менга ўзини танимаётганга солиб, жуда кибр-ҳаво билан қаради ва ниҳоят, ортиқ муғамбирлик қилишнинг иложи қолмагач, жаҳл билан бош ирғаб қўя қолди!»

Жюльен нарвоннинг учига арқон боғлади-да, пастдаги деразаларга урилиб, ойнасини синдириб юбормаслиги учун бутун гавдаси билан ташқарига эгилганича нарвонни пастга тушира бошлади. «Агар Матильданинг хонасида бирор киши яши-

ринган бўлса, – дея хаёлидан ўтказди у, – ҳозир мени гумдон қилишнинг айна пайти». Бироқ атроф ҳамон жимжит эди.

Нарвон оҳиста ерга тегди, Жюльен уни девор ёнидан ҳошия бўлиб кетган ғалати гуллар пушта-сига ётқизишга муваффақ бўлди.

– Ажойиб гулларнинг шундай расво бўлганини кўрса, онам нима дейди, – дея гап қотди Матильда.

– Арқонни ташлаб юбориш керак, – қўшимча қилди у ниҳоятда совуққонлик билан. – Агар унинг деразадан осилиб турганини кўриб қолишса, бунга баҳона топиш қийин бўлади.

– Менийки қандай кетади бу ердан? – дея ҳазил аралаш сўради Жюльен, креолларнинг¹ сўзларни бузиб талаффуз этишига тақлид қилиб. (Уйдаги оқсоч қизлардан бири сан-доминголик эди.)

– Сизнийки эшик орқали кетади, – дея жавоб қилди бундай ҳазилдан ниҳоятда хурсанд бўлган Матильда.

«Аҳ, йўқ, – дея ўйлади қиз, – бу йигит менинг муҳаббатимга арзийди, албатта!»

Жюльен арқонни боққа ташлаб юборди, Матильда унинг қўлидан тутди. Йигит, бу душман бўлса керак, дея ўйлаб, шартта ўгирилди-да, ханжарини қўлига олди. Қизга эса қаердадир дераза очилгандек туюлган эди. Бир неча дақиқа улар нафасларини ичларига ютиб, қимир этмай туришди. Тўлин ой уларни сутдек ёритиб турарди. Бояги шовқин бўлак такрорланмади, хавотир оладиган жойи қолмаган эди.

Шундан сўнг яна иккови ҳам бир хилда қаттиқ довдираб қолди. Жюльен хона эшигининг барча зулфинлари солиб қўйилганига ишонч ҳосил қилди; у яна каравот тагига қарашни жуда ҳам

¹ Лотин Америкасида туғилган европаликлар. (тарж.)

истарди-ю, бироқ журъат этмасди. У ерда битта, ҳатто иккита малай бемалол яширинган бўлиши мумкин эди. Ниҳоят, кейин бу эҳтиётсизлигидан ўзи пушаймон бўлиб юришидан қўрқиб, каравот тагига қаради.

Матильда яна қаттиқ изза бўла бошлади. У қилиб қўйган ишидан даҳшатга тушган эди.

– Сиз ёзган хатларимни нима қилдингиз? – дея сўради у ниҳоят.

– Биринчи хатингизни протестантларнинг қалин Тавротига яшириб, кечаги дилижон билан уни узоқ-узоқларга жўнатиб юбордим.

У жуда аниқ-гиниқ қилиб сўзларди ва мабодо ўзи очиб қарашга журъат этмаган анави қимматбаҳо дарахтдан ишланган улкан икки шкафда одамлар яширинган бўлишса, улар ҳам эшитишсин деган ниётда атайлаб икир-чикиригача айтмоқда эди.

– Қолган иккитаси ҳам почтага топширилиб, биринчисининг ортидан жўнатиб юборилди.

– Ё Раббим! Шунча эҳтиёт чораларнинг нима кераги бор эди? – дея сўради қаттиқ ҳайратга тушиб Матильда.

«Хўш, ёлгон гапиришдан менга нима фойда?» – ўйлади Жюльен ва қизга барча шубҳа-гумонларини гапириб берди.

– Хатларинг мунча совуқ десам боиси бу ёқда экан-да! – дея хитоб қилди Матильда, шу тобда қизнинг товушида назокатдан кўра кўпроқ қандайдир ғазаб оҳанги сезилиб турарди.

Жюльен бу оҳангни пайқамади, бироқ қиз уни «сенсираб» гапиришидан қони миясига тепиб, барча гумонлари бир зумда ғойиб бўлди қўйди, унинг кўз ўнгида ўзининг анча қадрли ошгандек туюлди; у дадиллашиб, ўзи жуда ҳурмат қиладиган бу гўзал қизни бағрига тортди. Қиз уни яна итариб юборди, аммо энди боягидай кескин эмасди.

Йигит яна, бир вақтлар Безансонда, Аманда Бинэ билан суҳбатлашган пайтдагидек, ўз хотирасига мурожаат қилиб, «Янги Элоиза»дан бир нечта чиройли жумлани ёддан айтди.

– Сен мард йигит экансан, – дея жавоб қилди қиз Жюльенга унинг сўзларига қулоқ солмай. – Сенга ростини айтаман: мен сенинг жасоратингни синамоқчи эдим. Сенинг шубҳа-гумонларинг, сенинг журъатинг мен ўйлагандан ҳам мардроқ эканлигингдан далолат бериб турибди.

Матильда ўзини йигитни «сенсираб» гапиришга мажбур қилмоқда эди ва чамаси, ўзи одатланмаган бундай муомала қизнинг диққат-эътиборини айтаётган сўзларидан ҳам кўпроқ ўзига жалб этарди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, ҳар қандай назокатдан маҳрум бўлган бундай «сенсираш» Жюльенни мутлақо хурсанд қилмай қўйди, ўзини сира ҳам бахтиёр ҳис этмаётганидан ажабланган Жюльен дилида ана шу туйғуни уйғотмоқ учун ақл-идрокига мурожаат қилди. У ҳеч кимни мақтамайдиган, мақтаган тақдирда ҳам, дарҳол бунинг шунчаки бир гап эканлигини айтиб ўтадиган шундай такаббур қизнинг ҳурматини қозонишга муваффақ бўлди, ахир, бу мулоҳазадан унинг иззатталаб қалби чексиз қувончга тўлди.

Тўғри, бу туйғу баъзан де Реналь хоним ёнида ҳис этадиган руҳий лаззатланишга мутлақо ўхшамасди, ё Парвардигор! Нақадар ўхшамайди-я бу туйғулар! Унинг ҳозирги кечинмаларида назокатдан асар ҳам йўқ эди. Бу шунчаки шуҳратпарастликнинг жўшқин қувончи эди, холос, Жюльен эса аввало шуҳратпараст эди. У қизга яна дилини қандай шубҳа-гумонлар кемиргани, ўзининг қандай эҳтиёт чоралари кўргани ҳақида ҳикоя қила бошлади. Ҳикоя қила туриб, у шу аснода ўз галабамнинг маҳсулидан қандай фойдалансам экан, дея ўйларди.

Матильда ҳамон ўзини жуда ноқулай ҳис этарди ва чамаси, ўзининг бу қилиғидан ниҳоятда руҳи тушгани боисидан ҳам сўзлашиш учун мавзу топилганидан бениҳоя хурсанд эди. Улар бундан буён қай йўсинда учрашиб туришлари ҳақида сўзлаша бошлашди. Жюльен бу суҳбатда ҳам яна ўткир ақли ва жасоратини намойиш этди. Уларнинг йўлида анча сезгир одамлар ғов бўлиб турибди ахир. Анави ёш Тамбонинг жосус эканлигига шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Бироқ Матильда билан ўзи ҳам анойилардан эмас.

– Кутубхонада учрашишдан осони йўқ-ку, ҳамма гапни ўша ерда келишиб олардик.

– Мен, – дея давом этди Жюльен, – саройингизнинг барча хоналарига қарийб де ля Моль хонимнинг бўлмаларига қадар, сира ҳам шубҳа туғдирмай кириб чиқишим мумкии.

Матильданинг олдиға фақат де ля Моль хонимнинг хоналари орқалигина кириш мумкин эди. Аммо Матильда унинг бундан кейин ҳам деразаға нарвон қўйиб чиқишини хуш кўрса, марҳамат, йигит бу арзимас хавф-хатарни писанд қилиб ўтирмай, бажонидил нарвондан чиқаверади.

Матильда унинг гапларига қулоқ солар экан, йигитнинг сўзларидаги бу голибона оҳангдан зардаси қайнарди. «Демак, у менинг ҳукмдорим бўлиб олибди-да? – дерди қиз ўзига ўзи. У қилмишидан пушаймон бўла бошлаганди. Унинг ақл-идроки ўзи йўл қўйган бу мислсиз тентакликка қарши туғён кўтармоқда эди. Агар қўлидан келганида, қиз шу тобда ўзини ҳам, Жюльенни ҳам ўлдирган бўларди. У бор иродаси билан бир амаллаб бу виждон азобини бир зум жиловлаганида эса дилини ибo ва ҳақоратланган маъсумалик туйғуси қаттиқ ўртай бошларди. Бу ишлар ўзи учун шундай даҳшатли бўлишини қиз илгари ҳатто хаёлиға ҳам келтирмаган эди.

«Лекин бари бир мен ўзимни у билан сўзлашишга мажбур қилмоғим керак, – деди у ўзига ўзи ниҳоят, – ахир одатда ошиқ билан сўзлашмоқ керак бўлади-ку». Ўзи бажармоғи лозим бўлган ана шу бурч туфайли қиз фақат сўзларидагина акс этган, аммо товушида сира ҳам сезилмаётган бир ҳис-ҳаяжон билан сўнгги кунларда у ҳақида нималар ўйлагани ва қандай қарама-қарши қарорлар қабул қилиб, кейин улардан воз кечгани тўғрисида ҳикоя қила бошлади.

Мана, ниҳоят, у, ўз мактубида ёзганидек, агар Жюльен боғдаги нарвон орқали унинг олдига чиқишга журъат этса, унинг маҳбубаси бўлишга аҳд қилибди. Лекин ҳеч қачон севги сўзлари шу қадар эҳтироссиз ва совуқ оҳангда айтилмаган бўлса керак.

Бу учрашув шу дақиқага қадар мутлақо совуқ бир руҳда ўтмоқда эди. Бу аҳволда инсон чиндан ҳам севгидан ҳазар қила бошлаши ҳеч гап эмасди. Ёш ва енгилтак қиз учун қандай ибратли сабоқ бўлди бу! Шундай бир лаҳзани деб бутун келажакни хавф остига қўйиш яхшимикин?

Четдан қараганда очиқ-ойдин нафрат оқибати бўлиб туюладиган узоқ иккиланишлардан сўнг, ҳатто Матильданинг кучли иродаси ҳам аёлларга хос табиий туйғу бўлмиш ибо ва ғурурни енгди, қиз, ниҳоят, ўзини Жюльеннинг назокатли маҳбубаси бўлишга мажбур этди.

Лекин, ростини айтганда, бу севги эҳтиросларида бирмунча сохталик бор эди. Қиз учун жўшқин муҳаббат ўз-ўзидан пайдо бўладиган туйғу бўлмай, балким тақлид қилиниши лозим бўлган аллақандай андаза эди.

М-ль де ля Моль, ўзимга нисбатан ҳам, ошиғимга нисбатан ҳам бурчимни адо этипман, деб ҳисобламоқда эди. «Бечора болакай, чиндан ҳам мислсиз

жасорат кўрсатди, – дерди у ўзига ўзи, – уни бахтиёр қилмоғим лозим, акс ҳолда кўрқоқлик қилган бўламан». Бироқ у ўз зиммасига олган бу даҳшатли заруратни бажаришдан кўра ўзини умрбод азоб чекишга жон деб маҳкум этган бўларди.

Аммо ўзини ўзи шу қадар зўрласа ҳам Матильда сиртдан қараганда жуда хотиржам эди.

Ҳеч қандай афсус-надомат, ҳеч қандай гина-кудурат Жюльенга бахтли бўлишдан ҳам кўра кўпроқ фаройиб туюлган бу тундаги кайфиятни бузмади. Ё Тангрим, бу висол Веррьерда ўтган ўша сўнгги учрашувга нақадар ўхшамайди-я! «Париждаги бу ажойиб одоб қоидалари ҳатто севгини ҳам расво қилишнинг уддасидан чиқибди!» – дерди у ўзига ўзи, лекин Жюльеннинг бу гапи сира ҳам адолатдан эмасди.

Бу гапларни у қимматбаҳо дарахтдан ишланган улкан шкафларнинг бирида яшириниб турган пайти хаёлидан ўтказди, зеро, де ля Моль хонимнинг хоналарида ғовур-ғувур эшитилган заҳоти қиз уни ўша ерга яширинишга мажбур этганди. Матильда онаси билан эрталабки ибодатга жўнади, оқсочлар чиқиб кетишди ва улар хоналарни йиғиштириш учун қайтиб келишларидан аввал, Жюльен ҳеч кимга сездирмай қизнинг хонасидан чиқиб кетишга муваффақ бўлди.

Йигит от миниб Медон ўрмонига сайр қилгани жўнади, у отни ўз ҳолига қўйиб, секин борар экан, энг овлоқ йўллари танлашга ҳаракат қиларди. У қалбида бахтиёрликдан кўра кўпроқ кучли ҳайрат ҳис этарди. Унинг аҳён-аҳёнда бутун вужудини қамраб олаётган қувончи бирорта ажойиб қаҳрамонлиги учун бош қўмондон бирданига полковник даражасига кўтариб қўйган навқирон подпоручикнинг севинчига ўхшаб кетарди, у ўзини эришиб бўлмайдиган бир юксакликка кўтариб қўйишгандек ҳис этарди. Бир кун илгари ундан

жуда баланд бўлган барча нарсалар энди шундоқ ёнгинасида турарди ёки ҳатто анча пастда қолиб кетганди. Жюльеннинг бахтиёрлик туйғуси аста-секин, ўзидан узоқлашгани сайин ўсиб борарди.

Агар Матильданинг дилида ҳеч қандай меҳр-муҳаббат туғилмаган бўлса, бунинг сабаби, – у қанчалик ғалати туюлмасин, – қизнинг Жюльенга бўлган муносабатида ўз зиммасига олган бурчга риоя қилганида эди. Тунги воқеаларда унинг учун романларда ҳикоя қилинадиган мастона лаззат ўрнига қалбини ўртай бошлаган афсус-надомат ва шармандалиқдан бўлак ҳеч қандай кутилмаган жиҳати бўлмади.

«Янглишмадиммикин? Аслида севармикинман уни!» – дерди у ўзига ўзи.

XVII

Кўҳна шамшир

*Йигиб олай эс-ҳушим, ҳозир
кулгуни ҳар гоҳ
Қаттиқ қоралайдилар.
Яхшилигу ҳазилни
Иллатлардан кўп баланд қўймоқ
гуноҳдир, гуноҳ.*

Байрон, «Дон Жуан».

У тушки овқатга чиқмади. Кечкурун у меҳмонхонада бир дақиқа пайдо бўлди-ю, лекин Жюльенга ҳатто қиё ҳам боқмади. Унинг ўзини бундай тутитиши йигитга жуда ғалати туюлди. «Дарвоқе, – дея ўйларди у, – очигини айтсам, киборлар жамиятининг барча бу одоб қоидаларини мен ҳар куни кузатадиган энг оддий нарсалар орқалигина биламан. Кейин унинг ўзи бу гапларнинг барини тушунтириб беради, албатта». Бироқ у қизнинг бу хатти-ҳаракатига жуда қизиқиб қолиб, Матильданинг юзидаги ифода-

га диққат билан тикилди, Жюльен шу тобда унинг терс ва баджаҳд эканлигини ўзича эътироф этмай иложи йўқ эди. Албатта, бу кеча тунда севги эҳтиросларига берилган ёки ўзини шундай қилиб кўрсатган аёлга мутлақо ўхшамасди. Ўшанда Матильда бу эҳтиросларга шу қадар жон-жаҳди билан берилган эдики, Жюльеннинг дилида унинг самимийлигига шубҳа туғилганди.

Эртаси куни, индини ҳам қиз ўзини шундоқ совуқ тутди, у Жюльенга қарамасди, уни кўришни мутлақо истамасди! Дилидаги безовталиқдан азоб чека бошлаган Жюльен биринчи куни уни жуда руҳлантириб юборган ўша ғолибона ҳис-туйғулардан ўзини бениҳоя узоқ ҳис этарди. «Бокиралик йўлидан четга чиққанига пушаймон бўлмаёптимики ишқилиб?» – дея ўйларди Жюльен. Бироқ такаббур Матильдага нисбатан бундай тахмин қилиш унга калтабинликдек туюларди.

«Кундалик ҳаётда у динни мутлақо тан олмайди, – дея муҳокама юритарди йигит. – У шунчаки табақасига фойдали бўлгани учунгина динга ихлос қўйган.

Эҳтимол, у шунчаки аёлларга хос инжиқлик юзасидангина шундай тузатиб бўлмас иш қилиб қўйганидан қаттиқ афсусланаётгандир». Жюльеннинг назарида, у қизнинг ҳаётидаги биринчи ошиқ эди.

«Бироқ, – дерди у ўзига бир неча дақиқадан сўнг, – мен, ростини айтсам, унинг хулқ-атворида ҳеч қандай соддалик, ҳеч қандай маъсумалик ёки назокатни сезмаяпман. Ҳали ҳеч қачон унинг ўзини шундай ҳозиргина тахтдан тушиб келган қироличадек тутганини кўрмаган эдим. Мендан нафратланмаётганикин ишқилиб! Бу иш унинг қўлидан келади: ахир у менинг зоти паст эканлигимни эслаб, қилган ишидан пушаймон бўлиши мумкин-ку».

Турли китоблардан ўқиб олинган ва ўзининг Веррьер хотираларига асосланган сохта тасаввур-

лари оқибатида Жюльен ўз хаёлида севиклисини бахтиёр қилганидан сўнг бутун борлигини унутиб қўядиган ёр ҳақида ўйлаб юрар экан, Матильданинг жунбишга келган ғурури унга қарши исён кўтармоқда эди.

Ўтган шу икки ой мобайнида қиз сира зерикмагани туфайли зерикишдан қўрқмай қўйганди ва шу йўсинда Жюльен ўзининг энг катта устунлигидан маҳрум бўлганди. Йигитнинг ўзи эса бундан мутлақо беҳабар эди.

«Шундай қилиб, мен ўзимга ҳукмдор орттириб олдим, – дерди ўзига ўзи м-ль де ля Моль изтироб чекиб, хонасида у ёқдан бу ёққа юрар экан, – У ниҳоятда олижаноб йигит, буларнинг бари жуда яхши албатта, лекин бирор гап билан унинг иззат-нафсига қаттиқроқ тегсам борми, орамиздаги муносабатни ошкор қилиб, мендан ўч олади». Асримизнинг бошига битган бало ҳам ана шунда: ҳатто энг телба-тескари ишлар ҳам кишини зерикишдан халос эта олмайди. Жюльен Матильда кўнгил қўйган биринчи йигит эди. Ҳаётида шундай ҳол содир бўлганида ҳатто энг бағри тош одамлар ҳам ширин орзу-истакларга бериладиган бир пайтда қиз қайғули ўй-хаёлларга ботиб қолганди.

«Мен унга тобе бўлиб қолдим, зеро, унинг ҳукмронлиги қўрқувга асосланган. Агар тоқатини тоқ қилгудек бўлсам, у мени қаттиқ жазолаши мумкин». Қизнинг Жюльенни ёмон кўриб қолиши учун шу фикрнинг ўзи ҳам кифоя қиларди, чунки унинг табиатидаги асосий хислат жасурлик эди. У ўз келажагини хавф остига қўйиш ҳақида ўйлаган заҳоти жонланиб кетарди ва мутгасил қайталаб турадиган зерикиш дардидан фориғ бўларди.

Учинчи куни м-ль де ля Моль қайсарлик билан унга қарашни истамаётганини кўрган Жюльен унинг кай-

фиятига хилоф иш қилаётган бўлса-да, тушки овқатдан сўнг қиз ортидан бильярдхонага кирди.

– Бу дейман, тақсир, – деди Матильда ғазабини аранг босиб, – агар сиз билан сўзлашишни истамаётганимни кўра-била туриб мен билан гаплашмоқчи бўлаётган экансиз, мени ўзингизга тобе қилиб олдим, деб ўйлаяпсиз, шекилли? Дунёда ҳали ҳеч ким бундай беадаблик қилишга журъат этмаганидан хабарингиз борми ўзи?

Бу икки ўйнашнинг суҳбатидан ҳам кулгилироқ нарсани тасаввур қилишнинг ўзи қийин бўлса керак, улар ўзлари ҳам сезмаган ҳолда бир-бирларидан қаттиқ нафратлана бошладилар. Уларнинг иккови ҳам бетоқат одам бўлгани, шу билан бирга қиз ҳам, йигит ҳам одоб сақлашга ўрганиб қолгани боисидан гапни чўзиб ўтирмай, бир-бирларига нисбатан кўнгиллари мутлақо совиганини эълон қилишди.

– Онт ичаман, бу гапларнинг бари умрбод сир бўлиб қолади, – деди Жюльен. – Яна шуни ҳам айтиб қўяйки, агар бундай кўзга яққол ташланадиган кескин ўзгариш туфайли шаънингизга доғ тушиши мумкинлигини ўйламаганимда бундан буён сизга бир оғиз ҳам сўз айтмаган бўлардим. – У эҳтиром билан таъзим қилдида, бильярдхонадан чиқиб кетди.

Шу пайтга қадар у ўз бурчи деб ҳисоблайдиган нарсага осонгина амал қилиб келарди, у м-ль де ля Молни чиндан ҳам севиши мумкинлигини ҳатто хаёлига ҳам келтирмаганди. Сўзсиз, уч кун бурун уни қимматбаҳо ёғочдан ишланган катта шкафга яшириб қўйганида Жюльен ҳали қизни севмасди. Бироқ улар бир умрга аразлашиб қолишганини туншунгач, йигитнинг дилидаги барча ҳис-туйғулар бир зумда айқаш-уйқаш бўлиб кетди.

Унинг шафқатсиз хотираси дарҳол аслида Жюльеннинг қалбига сира ҳам таъсир этмаган ўша туннинг барча тафсилотларини жонлантира бошлади.

Улар орани очиқ қилишганидан сўнг бир кун ўтгач, тунда Жюльен м-ль де ля Молни севишини ўзича тан олишга мажбур бўлиб, ақлдан озай деди.

Бу кашфиётдан сўнг унинг дилида шундай даҳшатли бир ички кураш бошландики, гўё барча ҳис-туйғулари оёғи осмондан бўлиб кетгандек туюлди.

Орадан бир ҳафта ўтди; у энди мағрурлик билан жаноб де Круазнуага парво қилмай юриш ўрнига унинг қучоғига отилишга ва рақибининг кўксига бош қўйиб йиғлашга тайёр эди.

У бошига тушган бу кулфатга бир оз кўникиб қолгач, эс-ҳушини йиғиб олди-да, Лангедокка жўнашга аҳд қилди. У нарсаларини йўл сандиғига жойлаб, почта ҳовлисига жўнади.

Почта станциясида унга, омадингиз бор экан, эртага Тулузага жўнайдиган почта каретасида битта бўш жой бор, деб айтишганида йигит ҳушидан кетиб йиқилишига сал қолди. У ўша жой учун пул тўлади-да, маркизга ўзининг жўнаб кетаётганини хабар қилиб қўймоқ учун де ля Моль саройига қайтди.

Жаноб де ля Моль уйда йўқ экан. Жюльен нафаси ичига тушиб, уни кутиб турмоқ учун кутубхонага йўл олди. Йигит у ерда м-ль де ля Молни кўриб қолганида ҳоли не кечганини билсангиз эди!

Уни кўргач қизнинг юзида шундай бир адоват акс этдики, бу туйғунинг йигитга қаратилганига ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмасди.

Кутилмаган бу учрашувдан эсанкираб қолган Жюльен, алам шиддатидан ўзини тутиб туролмай, қалб қаъридан чиққан мулойим бир товуш билан деди:

– Демак, мени ортиқ севмас экансиз-да?

– Биринчи дуч келган одамга иффатимни қурбон қилганимни ўйлаб, ҳали ҳам даҳшатдан ўзимга келолмаяпман! – деди Матильда ва ўзидан газабланиб юм-юм йиғлай бошлади.

– Биринчи дуч келган одам дейсизми? – дея қич-қирди Жюльен ва нодир буюм сифатида кутубхонада сақланадиган ўрта асрларда ишланган кўҳна шамшир томон ташланди.

М-ль де ля Моль билан гаплаша бошлаганда Жюльенга бутун вужудини сирқиратган изтиробга тоқат қилиб бўлмайдигандек туюлган эди, бироқ қизнинг орият қилиб йиғлаётганини кўргач, бу изтироб юз чандон кучайди. Агар Жюльен ҳозир қизни ўлдиролганида эди, ўзини энг бахтиёр одам деб ҳисоблаган бўларди.

У хиёл кучаниб шамширни кўҳна қинидан суғуриб олган ўша дақиқада бундай кучли ҳиссиётдан қувонган Матильда у томон мағрур қадам ташлади: унинг кўзларидаги ёш бир зумда қуриди-қўйди.

Шу пайт Жюльен бирдан ўз ҳомийси маркиз де ля Молни эслади. «Мен унинг қизини ўлдиришимга сал қолди! – дея ўйлади у. – Қандай даҳшат!» Шундан сўнг у шамширни бир четга қараб итқитмоқчи бўлди. «Албатта, ҳозир у бундай мелодраматик ҳаракатни кўриб, роса хахолаб кулади», – дея хаёлидан ўтказди йигит. Шуни ўйлагач у ўзини анча босиб олди. У, занг босган жойи йўқмикин, дегандек, шамширнинг тифини диққат билан кўздан кечирди-да сўнгра уни қайта қинига солди ва хотиржам бир қиёфада уни ўз жойига, тилла суви югуртилган биринж михга осиб қўйди.

Йигитнинг охирига бориб жуда секинлашган бу ҳаракатлари бир дақиқача давом этди. М-ль де ля Моль унга ҳайратланиб қараб турарди: «Шундай қилиб, ўлишимга бир баҳя қолди, мени ўз ўйнашим ўлдирай деди!» – дея ўйларди қиз.

Бу хаёл уни Карл IX ва Генрих III ларнинг йироқ ва ажойиб замонасига олиб кетди.

Қиз ҳозиргина шамширни жойига осиб қўйган Жюльеннинг қаршисида қимир этмай, унга тики-

либ турарди. Бироқ энди унинг кўзларида бояги нафрат сезилмасди. Шунини тан олмоғимиз керакки, у шу тобда жуда гўзал кўринарди, ҳарқалай ҳозир сира ҳам уни Париж кўғирчоғига ўхшатиб бўлмасди. Жюльеннинг тилида эса бу ибора парижлик аёллар табиатидаги ўзи ёқтирмайдиган худди ўша хислатларни ифода этарди.

«Яна унга мойил бўлиб қолмасам эди, – дея хаёлидан ўтказди Матильда. – Ҳозир у билан шундай жиддий сўзлашганимдан сўнг унинг майлига итоат этсам борми, у дарҳол ўзини менинг ҳукмдорим деб ўйлай бошлайди». Қиз шу гапларни хаёлидан ўтказди-ю, югурганича кутубхонадан чиқиб кетди.

«Ё Раббий, бунча гўзал бўлмаса у! – дея ўйларди Жюльен қизнинг ортидан қараб қолар экан. – Шундай маҳлиқо бундан атиги икки ҳафта бурун эҳтирос билан менинг кучоғимга отилган эди... Энди ўша онлар сира ҳам қайтиб келмайди, ҳеч қачон такрорланмайди! Бунга эса ўзим айбдорман! Ўзим учун шу қадар муҳим, шу қадар фаройиб бўлган ўша воқеанинг энг ҳал қилувчи дақиқасида мен ўзимни мутлақо ишқи йўқ одамдек тутдим!.. Шунини тан олмоғим керакки, Тангри мени қандайдир, ниҳоятда нотавон, бахти қора қилиб яратган экан».

Кутубхонага маркиз кириб келди, Жюльен шошилиб унга ўзининг сафарга жўнаётганини хабар қилди.

– Қаёққа? – деб сўради жаноб де ля Моль.

– Лангедокка.

– Йўқ, маъзур тутасиз, сизга муҳимроқ иш топширомоқчиман. Агар бирор ёққа жўнаган тақдирингизда ҳам фақат шимол томон жўнайсиз... ҳатто бундан ҳам очиқроқ қилиб айтишим мумкин: ҳарбийчасига айтганда, мен сизни уй қамоғига ўтқазиб қўяман. Марҳамат қилиб, менга уйдан кунига икки-уч соатдан ортиқ чиқиб кетмасликка

ваъда беринг, сиз менга ҳар дақиқа керак бўлиб қолишингиз мумкин.

Жюльен таъзим қилди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай чиқиб кетди, маркиз буни кўриб ғоятда ажабланди; ҳозир Жюльеннинг гапирадиган ҳоли йўқ эди, у хонасига кириб, эшикни ичидан қулфлаб олди. Бу ерда энди унга воқеаларни истаганча бўртириб тасаввур қилишига ва ўзининг чексиз бахти қоралигидан нолишга ҳеч нима халал бермасди.

«Мана, энди ҳатто жўнаб ҳам кета олмайман, – дерди у. – Маркиз мени Парижда яна қанча ушлаб туришини ёлғиз Худонинг ўзи билади. Ё Раббим, аҳволим не кечади энди? Маслаҳатлашай десам, бирорта дўстим ҳам йўқ. Аббат Пирар биринчи жумладаёқ оғзимга уради, граф Альтамира эса, мени бу фикрлардан чалғитмоқ учун бирорта фитнага қатнашмоқликни таклиф этади. Ахир мен ақлдан озяпман, ҳа, ақлдан озаётганимни яққол сезиб турибман. Ким менга далда бериши мумкин? Энди нима қилай? Аҳволим не кечади энди?»

XVIII

Даҳшатли дақиқалар

*Келиб-келиб шу гапларни менга айт-
дими! Энг майда тафсилотларига қадар
ҳамма гапни ҳикоя қилиб беряпти. Унинг
шахло кўзлари ўзга бир одамга бўлган
муҳаббат билан ёниб, менинг кўзларимга
тикилиб турибди!*

Шиллер

М-ль де ля Моль завқи жўш уриб, фақат ўзини ўлдиришига сал қолган ўша ажойиб дақиқанигина ўйларди. У энди ўзига ўзи деярли шундай дерди: «У менинг ҳукмдорим бўлишга муносиб йигит. Ахир у мени ўлдиришга тайёр эди. Қизик, эҳтироснинг

бундай пўртанасига эришмоқ учун манави асилзода йигитлардан нечтасини омихта қилиш керак экан?

Шуни тан олиш керакки, у стулга чиқиб, шамширни обойчи-декоратор ўрнатгандек чиройли қилиб осиб қўйишга ҳаракат қилаётганида жуда чиройли кўринди. Сирасини айтсам, уни севиб қолиб, унча тентаклик қилмаган эканман».

Агар шу тобда муносабатни тиклаш учун бирорта қулайроқ имконият туғилиб қолганида, қиз ундан жон деб фойдаланган бўларди. Жюльен эшикни ичидан қулфлаб олиб, хонасида ғусса чекиб ўтирарди. Баъзан унинг хаёлидан, бориб оёғига йиқилсаммикин, деган бемаъни фикр лип этиб ўтарди. Агар хонасида биқиниб ўтириш ўрнига йигит уйни айлангани ёки боғда сайр қилгани чиққанида ва шу йўсинда тасодифдан ўзини олиб қочмаганида, эҳтимол, қандайдир биргина дақиқа уни чексиз ғуссадан халос этиб, бениҳоя хурсанд қилиб юборган бўларди.

Бироқ Жюльен узоқни кўра биладиган тадбиркор йигит бўлганида, – биз унда худди шу хислатнинг йўқлиги учун таъна қилаётирмиз-ку ахир, – у шундай олижаноб бир жўшқинлик билан шамширга ёпишмаган бўларди, м-ль де ля Молга эса уни худди ана шу ҳаракати чиройли қилиб кўрсатган эди. Қизнинг Жюльен учун мақбул бўлган бир кайфияти куни бўйи уни тарк этмади. Матильда кўзларини юмиб, уни севган қисқа дақиқаларни эслар экан, ўша ширин онларни такрорланмаслигидан афсусланарди.

«Ростини айтганда, – дея мулоҳаза юритарди у, – боёқлиш болани севишим, агар бунга унинг кўзи билан қаралса, чўнтагини ўша тўппончаларга тўлдириб наровондан олдимга чиққан кечаси соат бирдан эрталаб соат тўққизгача давом этди, холос. Чорак соатдан сўнг эса, Сент-Валер черковида ибодат тинглар эканмиз, у

дўқ-пўписа ёрдамида мени ўзига тобе қилишни хаёл қилмаса эди, дея ўйлай бошладим».

Тушки овқатдан сўнг м-ль де ля Моль Жюльендан ўзини олиб қочдигина эмас, аксинча, ўзи биринчи бўлиб у билан сўзлаша бошлади ва йигитга боққа чиқиб сайр қилишга қарши эмаслигини шама қилди. Йигит итоат этди. Унга ана шу синов етмай турувди. Матильда, ўзи сезмаган ҳолда, уни яна Жюльенга мойил қилаётган ўша туйғуга берилмоқда эди. У йигит билан ёнма-ён боришдан ниҳоятда ҳузур қилар ва бугун эрталаб уни ўлдириш учун шамширни қинидан суғурган манави кўлларга қизиқиб қараб-қараб қўярди.

Бироқ ораларида содир бўлган шунча воқеалардан кейин илгариги самимий суҳбат ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди.

Секин-аста Матильда дўстона бир ростгўйлик билан унга ўзининг ишқий кечинмалари ҳақида ҳикоя қила бошлади; бу суҳбат унга қандайдир тушуниб бўлмас бир лаззат бағишларди. Қиз шу қадар берилиб кетдики, бир вақтлар қандай қилиб аввал жаноб де Круазнуа ва жаноб де Кайлюсга бир лаҳза кўнгил қўйганини ҳикоя қила бошлади.

– Нима дедингиз? Жаноб Кайлюсга ҳамми? – дея хитоб қилди Жюльен. Унинг бу сўзларида рад этилган ўйнашнинг рашки акс этди. Матильда ҳам унинг сўзларини шу маънода тушунди ва сира хафа бўлмади.

Қиз ўзининг аввалги ошиқ-маъшуқликлари ҳақида батафсил ҳикоя қилиб, Жюльеннинг дилини ўрташда давом этар экан, бу ҳикоялар ниҳоятда самимий ва ҳаққоний эшитиларди. Йигит Матильданинг чиндан ҳам кўз ўнгида жонланаётган хотираларни ҳикоя қилаётганини яққол ҳис этиб турарди. У қизнинг ўз хотираларини ўртоқлаша туриб, ўз юрагида ҳам кутилмаган кашфиётлар

қилаётганини кўриб турар ва изтироб чекар эди.

У рашк ўтида ёнмоқда эди.

Рақибингизнинг севилиши ҳақида ўйлашнинг ўзи бир азоб, бироқ севимли аёлнинг тилидан бу севгининг тафсилотларини эшитишга инсоннинг бардош бериши қийин бўлар экан.

О, ўшанда гурури жунбишга келиб, ўзини бу Кайлюс ва Круазнуалардан юқори деб ўйлагани учун у энди қандай жазосини тортяпти! У энди уларнинг энг арзимас устунликларини ҳам ниҳоятда дард-алам билан кўкларга кўтариб мақташга тайёр эди! Ўзидан эса астойдил нафратланарди!

Матильда унга дунёда тенги йўқ қиз бўлиб кўринар ва Жюльеннинг унга қойил қолишини ифода-ламоқ учун муносиб сўз тополмайдигандек туюларди. У қизнинг ёнида борар экан, зимдан унинг қўллари, унинг елкалари, самбитдек қадди-қоматига қараб-қараб кўярди. Шу тобда у севги ва қайғудан қадди букилиб, унинг оёғига йиқилишга ва «Раҳм қил!» дея қичқиришга тайёр эди.

«Барчадан устун турадиган ана шу гўзал қиз мени бир марта севган эди, энди эса у шубҳасиз жаноб де Кайлюсга кўнгили қўймоқчи бўлиб юрибди».

Жюльен м-ль де ля Моль айтаётган сўзларнинг саримий эканлигига ишонмай иложи йўқ эди, зеро, қизнинг барча гаплари жуда ишонарли ва ҳаққоний эшитилмоқда эди. Шу пайт Матильда бир вақтлар жаноб де Кайлюсга нисбатан ҳис этган туйғуларини тушуниб олишга ҳаракат қилар экан, гўё Жюльеннинг қайғу тўла сабр косасини янада тўлдирмоқчи бўлгандек шу туйғуларни худди ҳозир ҳис этаётган бўлиб ҳикоя қила бошлади. Унинг товушида, унинг сўз оҳанглирида муҳаббат акс этмоқда эди. Жюльен бунни яққол ҳис этиб турарди.

Агар шу тобда Жюльеннинг кўксига эритилган кўрғошин қуйишган тақдирда ҳам у камроқ азоб

чеккан бўларди. Қайғудан эс-ҳушини йўқотган боёқиш йигит м-ль де ля Моль ўз хотираларини у, яъни Жюльен билан ўртоқлашаётгани учунгина жаноб де Кайлюс ёки жаноб де Круазнуага бир лаҳза кўнгил қўйганини шундай мамнуният билан эслаётганини қаёқдан билсин.

Жюльеннинг нақадар ҳасрат чекаётганини тасвирлашга тил ожизлик қилади. Йигит Матильданинг батафсил дил розини, ўзгаларга нисбатан севги иқрорини бундан атиги бир неча кун илгари, мана ҳозир соат бирга занг уради-ю, мен қизнинг олдига, унинг хонасига чиқаман, дея кутиб турган худди ўша икки четида арғувон ўсган хиёбонда туриб тингламоқда эди. Инсон чекадиган азоб-уқубатнинг ҳам чеки бўлади – йигит ана шу маррага етиб қолган эди.

Бу шафқатсиз ростгўйлик бир ҳафта давом этди. Матильда гоҳ уни ўзи суҳбатга тортар, гоҳ у билан сўзлашмоқ учун бирорта қулай баҳонадан фойдаланар ва икковига ҳам қандайдир аччиқ бир лаззат бағишлайдиган бу суҳбатларнинг мавзуи доим битта бўлиб, қизнинг ўзгаларга бўлган муҳаббатининг тасвиридан иборат эди. Қиз Жюльенга ўзи бир вақтлар ёзган мактубларнинг мазмунини ҳикоя қилар, уларни сўзма-сўз эслар, бутун-бутун жумлаларни ёддан айтиб берарди. Сўнгги кунларда у Жюльенга қандайдир маккорона бир қувонч билан қараб қўяётгандек туюларди. Йигит чекаётган изтироблар, шубҳасиз, унга ҳузур бағишламоқда эди. Қиз бу изтиробларда ўз ҳукмдорининг заифлигини кўрардики, демак, унга бўлган севгига изн бериши мумкин эди.

Жюльеннинг ҳеч қандай ҳаётий тажрибаси йўқлигини китобхон яхши билади, у ҳатто романлар ҳам ўқимасди, агар у хиёл зийракроқ бўлиб, бир оз совуққонлик билан иш тутганида, у ўзи сажда қилдиган ва шу кунларда унга шундай ғаройиб гаплар-

ни ҳикоя қилиб юрган бу қизга: «Тўғри, мен барча бу жаноблар билан тенглаша олмайман, лекин ҳарқалай сиз мени севасиз-ку...» деган бўларди.

Қиз кўнглидаги гапни шундай билиб олишганидан, эҳтимол, хурсанд ҳам бўларди, жиллақурса, унинг муваффақият қозониши фақат бу гапни ўрнини топиб туриб, қанчалик таъсирли қилиб айтишига боғлиқ эди. Ҳарқалай, у бу аҳволдан қутулиб анча наф кўрган бўларди, зеро, унинг бу кайфияти ўзининг бир хиллиги билан аста-секин Матильданинг жонига тега бошлаганди.

– Сиз энди мени сираям севмайсизми, ахир мен сизга сажда қилишга ҳам тайёрман-ку? – деди бир куни Жюльен ана шундай узоқ сайр қилишганидан сўнг севги ва ҳасратдан эс-ҳушини йўқотиб. Бундан ҳам бемаънироқ гапни ўйлаб топишнинг ўзи қийин бўлса керак.

Бу сўзлар м-ль де ля Молнинг йигитга ишқий можароларини ҳикоя қилаётган пайтида ҳис этадиган лаззатини бир зумда йўқ қилиб юборди. Бўлмасам қиз ораларида ўтган шунча гап-сўзлардан сўнг Жюльеннинг бу ҳикояларни эшитиб ранжимаётганига ажаблана бошлаган ва у ўша аҳмоқона жумлани айтишидан сал олдин миясида, эҳтимол, у мени ортиқ севмай қўйгандир, деган шубҳа туғилган эди. «Чамаси, ғурури севгисидан устун келган бўлса керак, – дея ўйларди қиз. – Гарчи улар мендан анча устун, деб ишонтирмоқчи бўлса-да, у анави де Кайлюс, де Люз, де Круазнуа каби арзимас одамларни ўзидан афзал кўришаётганига осонгина чидаб турадиган йигитлардан эмас. Йўқ, энди мен уни олдимда тиз чўккан ҳолда сира кўрмасам керак!»

Охирги кунларда Жюльен умидсизликка тушиб, бир неча бор қизга анави кавалерларнинг ажойиб фазилатларини чин кўнглидан, самимият билан

кўкларга кўтариб мақтаган, ҳатто бу хусусда бир оз муболаға ҳам қилган эди. Бу муболаға м-ль де ля Молнинг эътиборидан четда қолмади, қиз бу гаплардан ҳайратга тушди. Севги билан бахтиёр қилинган ўз рақибини таъриф-тавсиф қилар экан, Жюльеннинг изтиробга тушган қалби унинг бу бахтига шерик бўлишга интиларди.

Бироқ унинг шу қадар самимият билан ва шу қадар ўйламай айтган бу сўзлари ҳамма ишни бир зумда ўзгартириб юборди. Матильда ўзини ҳамон севишларига ишонч ҳосил қилгач, дарҳол ундан бутунлай нафратлана бошлади.

Улар боғда бирга сайр қилиб юришган эди, аммо Жюльен ўша бемаъни жумлани айтган заҳоти, қиз дарҳол уни тарк этди. У кета туриб йигитга еб юборгудек бўлиб нигоҳ ташлади. Кечқурун меҳмонхонада у Жюльенга бирор марта ҳам ўтирилиб қарамади. Эртаси куни қиз қалбида нафратдан бўлак ҳеч қандай туйғу ҳис этмади, ҳозирга қадар бутун бир ҳафта давомида уни Жюльен билан дўстона муносабатда бўлишга чорлаган ва унинг дилига қувонч бағишлаган мойилликдан асар ҳам қолмаган эди, у йигитга қараса ҳатто кўнгли беҳузур бўларди. Иш шу даражага бориб етдики, тез орада Матильда ундан жиркана бошлади ҳам, унинг Жюльенга кўзи тушиб қолганида қалбини қандай чексиз нафрат қоплашини ҳатто тасвирлаш ҳам қийин эди.

Жюльен Матильданинг дилида содир бўлаётган гапларни сира тушуна олмасди, бироқ унинг сезгир нафсонияти бу нафратни дарҳол ҳис этди. Унинг қизга иложи борича камроқ кўринишга ақли етди ва ўзи ҳам Матильдага мутлақо қарамай қўйди.

Бироқ ўзининг Матильда билан алоқани бутунлай узишга мажбур этиш унинг учун кони азоб эди. У дилидаги даҳшатли дард-аламга дош бериш яна-

да қийинлашганини яққол ҳис этиб турарди. «Ахир инсон матонатининг ҳам чеки бўлади-ку, – дерди у ўзига ўзи, – бу азобга ортиқ чидаялмайман». У баъзи кунлари эргалабдан кечгача мансарданинг панжара тугилган кичик деразаси олдида ўтирарди: ҳарқалай бу ердан аҳён-аҳёнда боққа сайр қилгани чиққан м-ль де ля Молни кўриш мумкин эди.

Баъзан тушки овқатдан сўнг қиз жаноб де Кайлюс, жаноб де Люз, ёки у ўзининг аввалги ошиқ-маъшуқликлари ҳақидаги ҳикояларида номини тилга олган бошқа бирорта йигит билан боққа чиққанини кўрганида йигитнинг ҳоли не кечганини билсангиз эди!

Жюльен илгари шу қадар чексиз изтироб чекиш мумкинлигини тасаввур ҳам қилмаганди, шу топда у дод деб юборишга ҳам тайёр эди, бу собитқадам йигитнинг юраги ниҳоятда тилка-пора бўлиб кетганди, унинг соғ жойи қолмаганди.

Ҳар қандай фикр-мулоҳаза, агар у м-ль де ля Моль билан боғлиқ бўлмаса, унинг нафратини қўзғатадиган бўлиб қолганди, шу туришда у ҳатто энг оддий хатни ҳам ёза олмасди.

– Эс-ҳушингиз жойидами ўзи! – деди унга бир куни маркиз.

Бирорта одам унинг бу аҳволга тушиш сабабини сезиб қолишидан қўрқиб кетган Жюльен, тобим қочиб турибди, дея баҳона қилган эди, унинг гапига ишониб қўя қолишди. Йигитнинг бахтига, маркиз тушки овқат пайти унинг бўлажак саёҳати ҳақида ҳазил қила бошлади. Матильда бу саёҳатнинг узоққа чўзилиши мумкинлигини тушунди. Жюльен бир неча кундан бери ундан ўзини четга олиб юрар, доим ранги оқариб маъюс юрадиган ва бир вақтлар унинг севиклиси бўлган бу йигитга етишмайдиган барча фазилатлар соҳиби бўлмиш

анави кўркам йигитлар эса қизни паришонликдан халос этиша олмасди.

«Оддий бир қиз, – дерди у ўзига ўзи, – қаллиқни меҳмонхоналарда барчанинг эътиборини ўзига қаратадиган худди ана шу йигитлар орасидан танлаган бўларди, бироқ қалби юксак инсон бошқалардан фикрининг худди ана шу ўртамиёна одамлар солган сўқмоқдан юрмаслиги билан ҳам ажралиб туради.

Агар Жюльендек бир одамнинг рафиқаси бўлсам (унга давлат етишмайди, холос, мен эса бадавлатман), мен муттасил ҳамманинг эътиборини ўзимга тортиб тураман, ҳаётим барчанинг диққат марказида бўлади. Мен хизматкорларидан кўрқадиган ва каретани ёмон ҳайдаётган кўчирга ўшқиршига ҳам журъат этмайдиган холаваччаларим каби доим инқилоб олдида қалтираб турмайман, аксинча, сўзсиз, қандайдир роль ўйнайман, роль бўлганда ҳам йирик роль ўйнайман, зеро, мен танлаган одам иродаси мустаҳкам ва ғоят шуҳратпараст йигит.

Унга нима етишмайди? Дўстларми, пулми? Мен унга унисини ҳам, бунисини ҳам топиб бераман».

Бироқ ўзининг Жюльен ҳақидаги бу фикр-мулоҳазаларида қиз уни истаган пайтда ва ҳоҳлаганича бахтиёр қилиш мумкин бўлган ва севгисига шубҳаланиш ҳатто хаёлига ҳам келмайдиган қандайдир паст табақа кишиси сифатида тасаввур қиларди.

ХІХ

Опера Буфф

*Ишқ баҳори бамисоли апрель айёми,
Ҳар лаҳзаси ўзгарувчан, қараб турсангиз:
Гоҳи офтоб нури ичра балқийди чунон,
Гоҳ самони қоплаб олар қоп-қора булут.*

Шекспир, «Икки вероналик».

Матильда келажак ҳақидаги ва эҳтимол, ўзи ўйнаши лозим бўлган фавқулодда роль тўғрисидаги орзуларга берилиб юрар экан, баъзан Жюльен билан ораларида бўлиб турадиган қуруқ метафизик баҳсларни эслаб, афсусланиб қўярди. Гоҳида эса, бу юксак фикр-мулоҳазалардан толиққач, у афсусланиб йигит оғушида кечган бахтли дақиқаларни эсларди, бироқ бу хотиралар унинг қалбида ўкинч туйғуларини уйғотар ва бу пушаймон туйғуларни қиз баъзан қаттиқ изтироб чекарди.

«Агар инсон ўзининг бирорта заиф хислатига изн берса, – дерди у ўзига ўзи, – у ҳолда мендек бир қиз ўз севгисини чиндан ҳам муносиб бир йигитга инъом этмоғи даркор. Дунёда ҳеч ким мен ҳақимда, у чиройли мўйлов ёки отни чапдастлик билан минишига учди, деб айтолмайди ахир. Йўқ, унинг Франция истиқболи ҳақидаги чуқур мулоҳазалари, Англиядаги 1688 йил инқилобсига ўхшаши мумкин бўлган бўлажак воқеалар тўғрисидаги фикрлари мафтун этди мени. Ҳа, мен унинг шу мулоҳазаларига учдим, – дерди у ўзининг виждон азобига жавобан, – ҳа, мен заифаман, лекин ҳарқалай мен, бирорта тентак қиз каби, шунчаки ташқи сифатларга учмадим! Унинг чеҳраси қалбининг юксаклигидан далолат бериб туради, мени ана шу нарса мафтун этди.

Агар яна инқилоб содир бўлса, у ҳолда нега энди Жюльен Сорель бу инқилобда Ролан ролини, мен

эса – Ролан хоним вазифасини бажармаслигимиз керак экан? Бу роль менга де Сталь хоним ролига қараганда кўпроқ ёқади: ахлоқсизлик бизнинг замонамизда катта тўсиқ бўлур эди. Мен-ку энди яна заифликка эрк бермасам керак, бундай исноддан кўра ўлганим яхши».

Шуни ҳам тан олмоғимиз керакки, Матильданинг орзулари ҳар доим ҳам ҳозиргина биз баён қилиб берган фикр-мулоҳазалардек жиддий бўлавермасди.

У гоҳида Жюльенга зимдан назар ташлар ва йигитнинг ҳар бир хатти-ҳаракатида қандайдир жозиба ҳис этарди.

«Энди шубҳа қилмаса ҳам бўлади, – дерди у ўзига ўзи, – мен ниятимга етдим, менга нисбатан қандайдир ҳақ-ҳуқуққа эга бўлиш ҳақидаги фикр унинг хаёлига ҳам келмайди, албатта.

Бундан бир ҳафта бурун, боғда менга шундай чуқур ҳис-ҳаяжон билан муҳаббат изҳор қилганида боёқиш бола қандай бахтсиз кўринди-я! Бундан ортиқ далил-исбот бўладими ахир! Очигини айтганда, унинг шундай бир меҳр-оқибат, шундай эҳтиром билан айтган сўзларидан жаҳлим чиқиши мен томондан жуда ғалати иш бўлди. Унинг хотини эмасманми ахир? Унинг ўша гапларни айтиши жуда табиий эди-ку, ростини айтсам, ўшанда жуда ёқимтой кўринди. Жюльен ҳатто унга анави асилзода йигитлар билан ўткинчи ошиқ-маъшуқлигим ҳақида ҳар кунни шафқатсизларча ҳикоя қилганидан кейин ҳам мени севишда давом этди. Бўлмасам, у мени бу йигитлардан жуда рашк қилади. Мен эса ўша гапларни унга қаттиқ зерикканим туйфайлигина ҳикоя қилардим. Аҳ, қани энди у ўша оқсуяк йигитларнинг ўзи учун қанчалик хавфсиз эканликларини билса эди! Ўша йигитлар менга Жюльеннинг олдида нақадар тузсиз кўринади. Ҳаммаси мутлақо бир хил, худди бир-биридан андаза олгандек туюлади».

Ана шу мулоҳазаларга берилиб ва боядан бери унга тикилиб ўтирган онаси билан гаплашмаслик учун ўзини жуда банд қилиб кўрсатишга уринар экан, Матильда паришонлик билан альбомига аллақандай одамларнинг суратини чизиб ўтирарди. Ўзи ҳозиргина чизган суратлардан бири қизни қаттиқ ҳайратга солиб, хурсанд қилиб юборди: у жуда ҳам Жюльенга ўхшаб кетарди. «Тақдири илоҳнинг иродаси бу! Мана севгининг ҳақиқий мўъжизаси! – завқ билан хитоб қилди у. – Мен мутлақо ўйламай туриб, унинг суратини чиздим».

Қиз югуриб ўз хонасига кирди-да, эшикни ичидан қулфлаб олиб, ниҳоятда қунт билан Жюльеннинг суратини чиза бошлади, бироқ бу ишни сира уддалай олмади: боя у тасодифан чизган сурат ҳарқалай Жюльенга кўпроқ ўхшарди. Матильданинг юраги завқ-шавққа тўлди, қиз бунда буюк севгининг аниқ исботини кўрган эди.

У қоронғу тушиб, маркиза Италиян операсига бориш учун унга одам юборганидан кейингина альбомини бир четга суриб қўйди. Шу тобда Матильда фақат бир нарсани ўйларди: Жюльенни учратса қандай яхши бўларди-я, шунда онасини операга уни ҳам таклиф қилишга кўндирарди.

Бироқ Жюльен кўринмади. Шу куни хонимларимизнинг ложасида фақат чакана одамларгина йиғилди. Биринчи акт давомида Матильда жўшқинлик билан ўз маҳбуби ҳақида тинмай орзу қилиб ўтирди. Бироқ иккинчи актда бир севги арияси – шунини тан олмоқ керакки, бу куй Чимарозага¹ жуда муносиб эди, – унинг нақ юрагини ларзага солди. Опера қаҳрамони бўлмиш қиз: «Мен

¹ Чимароза (1749–1801) – италян бастакори, ўз вақтида жуда машҳур бўлган «Махфий никоҳ» ҳажвий операсининг муаллифи. Стендаль бу асарни Европадаги энг яхши ҳажвий опера дея ҳисобларди.

ёримга бўлган чексиз муҳаббатим учун ўзимга жазо бермоғим лозим, чунки уни ҳаддан ташқари севаман!» – дея куйларди.

Ана шу ажойиб арияни эшитган дақиқадан эътиборан Матильда учун дунёдаги барча нарсалар ғойиб бўлди-қўйди. Уни гапга солишар, у жавоб қилмас, онаси унга танбеҳ берар, бироқ қиз унга ўгирилиб қарашга ўзини аранг мажбур қилар эди. Қизнинг барча ҳис-туйғулари шу қадар жўш-хуружга келган бўлиб, унинг ҳозирги аҳволини сўнгги кунларда Жюльеннинг бутун борлиғини қамраб олган жазавали эҳтирос туғёнигагина таққослаш мумкин эди. Ҳозир дилидан кечаётган ҳис-туйғуларга ғоят ҳамоҳанг бўлмиш бу воқал жумлани такрорловчи куй шундай илоҳий бир жозобага эга бўлиб, уни шу қадар мафтун қилиб қўйган эдики, қиз Жюльенни ўйламаган дақиқаларида бутун вужуди билан куйни тинглаб ўтирди. Муסיқани севиши туфайли Матильда бу кеча де Реналь хоним Жюльен ҳақида ўйлаганда доим туншадиган бир руҳий аҳволни бошидан кечирди. Мулоҳазали муҳаббат ҳақиқий муҳаббатга қараганда оқилона туйғу, албатта, бироқ бундай муҳаббатда фидойилик кам бўлади: у ўзини жуда яхши тушунади, доим ўзини-ўзи таҳлил қилади, у фикр-мулоҳазаларни пароканда қилиш у ёқда турсин, ўзи ҳам фақат ана шу фикр-мулоҳазаларнинг маҳсули сифатида дунёга келади.

Уйга қайтгач, Матильда де ля Моль хонимнинг панднасиҳатларига қулоқ солмай, мазаси қочиб турганини баҳона қилиб, алламаҳалгача хонасидаги роялда ўша куйни чалиб ўтирди. У тинмай ўзини шу қадар мафтун этган ўша машҳур кантиленани хиргойи қиларди.

*Devo punirmi, devo punirmi
Se troppo amai, etc.*¹

Бу тунда унинг вужудини қамраб олган телбалик охир-оқибатда ўз севгимни жиловлаб олдим, деган ишончга айланди.

Бу саҳифа бечора муаллифга бўлак саҳифалардан кўпроқ зиён келтириши мумкин. Уни ахлоқсизликда айблайдиган бағритош одамларнинг топилиши турган гап. Бироқ муаллиф Париж меҳмонхоналарида ҳуснини кўз-кўз қилиб юрган ниҳолдек қизларни сира ҳам ранжитмоқчи эмас, зеро, уларнинг орасида Матильданинг образини камситадиган ана шундай телбаликларга мойил бўлган бирорта қизнинг топилиши мумкинлигини у ҳатто хаёлига ҳам келтирган эмас. Романнинг ушбу қаҳрамони соф фантазия маҳсули, холос ва унинг бошқа асрлар орасида юксак маданияти билан алоҳида ўрин эгаллайдиган XIX асрнинг ижтимоий негизига мутлақо алоқаси йўқ.

Бу йил қишдаги балларнинг ҳуснига ҳусн қўшиб юрган ёш қизларга ҳар қандай айб қўйса бўларди-ю, бироқ уларни ақд-идрок камлигида айбсйтиб бўлмасди.

Шу билан бирга, менимча, уларни бойликка, ҳашамдор кареталарга, ажойиб амлоқларга ва жамиятда нуфузли ўрин эгаллашга имкон берадиган бўлак барча нарсаларга писанд қилмай қарайдилар, деб ҳам бўлмасди. Бу барча устунликлар уларни сира ҳам хуноб қилмасди, аксинча, улар шу ҳақда мутгасил орзу қилишарди ва мабодо юраклари эҳтирос билан ёна олган тақдирда ҳам фақат ана шу нарса орзусида ёниши мумкин эди.

Боз устига Жюльен каби хиёл иқтидори бўлган йигитларни ўз паноҳига олиб, уларни муваффақи-

¹ Жазо берай ўзимга, жазо берай ўзимга,
Сени беҳад севганим учун... ва ҳоказо.

ят сари бошлайдиган нарса ҳам асло муҳаббат эмасди, бундай йигитлар бирорта тўдага маҳкам ёпишиб олишар, ана шунда бу тўданинг омади юришган кезлари барча ижтимоий нозу неъматлар уларнинг бошига ёғиларди. Ҳеч қандай тўдага мансуб бўлмаган олимнинг шўри қурийди деяверинг, унинг аранг кўзга чалинадиган энг кичик муваффақияти ҳам боёқишни маломатга қолдиради, саховатпеша кимсалар эса унинг ҳақиға хиёнат қилиб, қувониб юрадилар. Эҳ, афандим! Роман – бу катта йўлдан кўтариб бораётган кўзгунинг ўзгинаси-ку ахир. У сизга гоҳ ложувард осмонни, гоҳ ифлос кўлмак ва дўнгликларни акс эттириб кўрсатади. Бир одам инқилаб-синқилаб катта кўзгу кўтариб боряпти, сиз эсангиз бу одамни ахлоқсизликда айблайсиз! Унинг кўзгуси ифлос нарсаларни акс эттиради, сизлар эса кўзгудан ўпкалайсизлар! Ундан кўра ҳамма ёғини ифлос кўлмаклар босиб ётган ўша катта йўлдан ўпкаланглар, янаям яхшироғи эса – йўлда ахлат йиғилишига ва унда кўлмаклар ҳосил бўлишига имкон берган йўл нозирига айб қўйинглар.

Матильданинг табиати бизнинг шундай ақли расо ва шундай эзгу асримизга мутлақо тўғри келмаслигини аниқлаб олганимиздан сўнг, мен энди китобхоннинг жаҳлини чиқаришдан унчалик қўрқмай, бу моҳичеҳра қизнинг телбаликлари ҳақидаги ҳикоямни давом эттираман.

Эртаси куни у чиндан ҳам ўзининг телба эҳтироси устидан ғалаба қозонганига ишонч ҳосил қилмоқ учун турли баҳоналар излаб юрди. Энг муҳими эса барча ишда Жюльенга ўчакишишга ҳаракат қилди, лекин шу билан бирга у йигитнинг ҳар бир қадамни кузатиб юарди.

Бундай мураккаб ишқий найрангнинг тагига етмоқ учун Жюльен ниҳоятда бахтсиз, энг муҳими

эса қалби ниҳоятда ларзага тушган эди; боз устига йигит бу ишлардан ўзи учун бирор яхшилик кутмасди, назарида уни қурбон қилишгандек эди, у ҳали ҳеч қачон бу қадар умидсизликка тушмаганди. Унинг хатти-ҳаракати ақл-идрокка шу қадар мос келмас эдики, агар шу пайт қайғу чекавериб тобланган бирорта файласуф унга: «Ўзингизга нафи тегиши мумкин бўлган вазиятдан фойдаланишга шошилинг, зеро, биз Парижда учратиб турадиган бу ақлий муҳаббат таъсирида бир хил кайфиятнинг ўзи икки кундан ортиқ давом этмайди», – деса, Жюльен унинг гапига ишонмаган бўларди. Бироқ эс-ҳушини қанчалик йўқотган бўлмасин, у ўз виждонига хилоф иш қилолмасди. Виждони уни чурқ этиб оғиз очмасликка ундар ва йигит буни яхши тушунарди. Шу тобда у бировдан маслаҳат сўраса, биринчи дуч келган одамга дилида чекаётган жафоларни сўзлаб берса, жазирама саҳронинг қоқ ўртасида осмондан тушган бир томчи ёмғирни ҳис этган бадбахт сайёҳдек ғоятда енгил тортган бўларди. Йигит шу хавфни яхши тушунар ва ҳозир бирорта одам эҳтиётсизлик қилиб, ундан ҳол-аҳвол сўраб қолгудек бўлса, шу заҳоти кўзларидан дув-дув ёш оқиши мумкинлигидан чўчиб турарди, у хонасига кириб, эшикни ичидан қулфлаб олди.

Йигит Матильданинг боғда узоқ сайр қилиб юрганини кузатиб турди-да, сўнг, ниҳоят, қиз уйга кириб кетгандан кейингина ўзи боққа чиқишга журъат этди, у тўғри қиз ҳозиргина гунча узиб олган атиргул олдига борди.

Қоронғи тушган бўлиб, Жюльен ўзини кўриб қолишларидан чўчимай ҳасрат чекиб юравериши мумкин эди. Унинг учун бир нарса аён эди: м-ль де ля Моль ҳозиргина ўзи қувноқ суҳбат қурган анави ёш офицерлардан бирини севади... Жюльенни эса

у бир вақтлар севган эди, бироқ энди унинг ҳеч нарсага арзимаслигини тушуниб қолди.

«Ҳа, чиндан ҳам менинг нимаям фазилатим бор эди дейсиз! – дея уқтирарди комил ишонч билан ўзига ўзи Жюльен. – Мен ҳеч нарсага арзимайдиган, чакана, атрофдаги одамлар учун ғоят зерикарли, ўзимга ўзим ёқмайдиган бир кимсаман». Ўзининг ажойиб фазилатлари ҳам, бир вақтлар уни илҳомлантирган ва буюк ишларга чорлаган ўзга хислатлари ҳам ҳозир унинг кўзига ўлгудек хунук кўринарди. Тасавури остин-устин бўлиб кетган бу йигит ўша тасавури ёрдамида ҳаётни тушунишга урина бошлади. Одатда фақат кучли заковат эгасигина шундай янглишиши мумкин.

Ўзини ўзи ўлдириш ҳақидаги фикр уни бир неча бор васвасага солган эди, бу хаёл унга ниҳоятда жозибали туюларди. Жюльен учун бу фикр масъуд ҳордиқ, поёнсиз саҳрода ташналик ва жазирамадан ҳалок бўлаётган бадбахт одамга тутилган бир пиёла муздай сувдек бир нарса эди.

«Майли, ўламан, лекин у мендан баттар нафратлана бошлайди-ку! – дея хитоб қилди йигит. – Ўзим ҳақимда қандай хотира қолдираман ахир!»

Инсон зоти шундай чексиз қайғуга тушган пайтда унинг учун ўзининг матонатидан бўлак халос этувчи куч бўлмайди. Ўзига ўзи: «Таваккал қилиш керак!» – дейишга Жюльеннинг фаросати етмади. Бироқ кечқурун у Матильданинг деразасига тикилиб турар экан, қиз чироқни ўчирганини кўриб қолган йигит, афсуски, ўзи ҳаётида бир мартагина кўрган ўша ажойиб хонани кўз олдига келтирди. Бундан у ёғини тасаввур қилишга эса унинг журъати етмасди.

Кечаси соат бирга занг уриди. Соатнинг ана шу занг чалишини эшитиши биланоқ у ўзича тўсатдан: «Нарвонни қўйиб, олдига чиқаман!» дея қарор қилди.

Гўё фалак унинг дилига шу фикрни солди-ю, шу заҳоти миясига турли-туман оқилона далиллар ҳам кела қолди. «Энди бундан баттар бўлмайди-ку ахир!» – дея такрорлади у ўзига ўзи. У югуриб нарвоннинг олдига борди, боғбон уни энди занжирга боғлаб, қулфлаб қўйганди. Шу дақиқада қандайдир ғайритабиий кучга тўлган Жюльен, кичкина тўппончани синдириб бўлса-да, учи билан нарвонни тутиб турган занжир ҳалқаларидан бирини ёзишга муваффақ бўлди. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, Жюльен нарвонни олиб бориб, Матильданинг деразасига тиради.

«Хўп, жаҳли ҳам чиқсин, мендан нафратлансин ҳам, майли! Мен уни ўпаман, ҳа, сўнгги марта ўпаман-да, кейин югуриб хонамга кираман ва ўзимни ўзим отаман... Ўлимим олдидан лабларим унинг ёноғига тегади-ку ахир!»

У шитоб билан нарвондан юқори кўтарилди, мана у дераза қопқасини тақиллатяпти, бир неча дақиқадан сўнг Матильда унинг тақиллатишини эшитиб, қопқани очмоқчи бўлди, бироқ нарвон халал беряпти. Жюльен қопқа очиқ пайтида уни тутиб турадиган темир илгакни маҳкам ушлади-да, оёғи осмондан бўлиб пастга қулаши мумкинлигига қарамай, нарвонни бир силтаб, четроққа сурди. Матильда энди қопқани бемалол оча оларди.

Йигит ўзининг на ўлик, на тириклигини билмай унинг хонасига учиб кирди.

– Сенмисан! – деди қиз унинг қучоғига отилар экан.

Жюльеннинг чексиз қувончини ким ҳам тасвирлай оларди дейсиз? Матильданинг ҳам қувончи, чамаси, уникидан қолишмасди.

У ўз феълига лаънат ўқирди, ўзидан зорланарди.

– Бу қабиҳ такаббурлигим учун менга жазо бер, – дерди у йигитга, худди уни бағрига босиб бўғмоқ-

чи бўлгандек, маҳкам қучоқлар экан. – Сен менинг султонимсан, мен эса чўрингман, исён кўтарганим учун олдингда тиз чўкиб кечирим сўрамоғим даркор. – Шундай дея қиз қучоғини очиб, Жюльеннинг олдида тиз чўкди. – Ҳа, сен менинг султонимсан! – деди у қалби севги ва бахт нашидасига тўлиб. – Доим менга ҳукмронлик қил, агар чўринг исён кўтаргудек бўлса, унга шафқатсиз жазо бер.

Бир неча дақиқадан сўнг Матильда унинг қучоғидан чиқиб, шам ёқди. Жюльен уни аранг тўхтатиб қолди: қиз нима қилиб бўлса-да, сочларининг деярли ярмини, унинг катта бир тутамини қирқиб ташламоқчи эди.

– Мен сенинг чўринг эканлигимни доимо эслаб юришни истайман, агар бирор кун келиб, манфур гурурим мени яна васвасага солса, сен менга ана шу бир тутам сочни кўрсатасан-да: гап ҳозир қалбингизда қандай туйғулар ҳукмронлик қилаётганида эмас, сиз менга итоат этмоқликка онт ичгансиз, марҳамат қилиб, сўзингизнинг устидан чиқсангиз, дейсан.

Аммо, менимча, бу қадар тийиқсиз телбалик ва бу қадар чексиз ҳузур-ҳаловатни тасвирлашдан ўзимизни тийганимиз маъқул бўлар деб ўйлайман.

Бироқ Жюльеннинг матонати унинг ҳозирги бахтиёрлик туйғусидан кам эмасди.

– Мен дераза оша кетишим керак, – деди у Матильдага тонгги шафақ йироқда, шарқ томондаги боғларнинг нариги четида жойлашган баланд мўрконларнинг учини қизартиргач. – Мен келтираётган қурбон сизга муносиб: мен ўзимни инсон қалби туюши мумкин бўлган энг ҳайратангез бахтдан маҳрум этияпман, мен сизнинг пок номингизга доғ туширмаслик учунгина шундай қиялпман. Агар сиз менинг қалбимда қандай туйғулар жўш ураётганини сезаётган бўлсангиз, у ҳолда мен ўзимга

нақадар зулм қилаётганимни тушунмоғингиз керак. Сиз мени доим ҳам ҳозирги дақиқадагидек сева олармикинсиз? Лекин ҳозир мен виждоним амрига қулоқ солмоғим керак, вассалом. Бохабар бўлинг, сиз билан биринчи учрашувимиздан сўнг фақат ўғрилардан гумонсирашаётгани йўқ. Жаноб де ля Моль боққа қоровулар қўйишни буюрди. Жаноб де Круазнуани жосуслар ўраб олган, унинг тунда босган ҳар бир қадами назорат остида.

– Бечора! – дея хитоб қилди Матильда ва хахолаб кулиб юборди. Онаси билан хизматкор қизлардан бири уйғониб кетди, кутилмаганда уни эшик ортидан чақириб қолишди. Жюльен ялт этиб қизга қаради, Матильда ранги оқариб, оқсоч қизни жеркиб берди, онасига эса ҳатто жавоб беришни ҳам лозим топмади.

– Лекин деразани очгудек бўлишса, улар нарвонни кўриб қолишади-ку! – деди Жюльен.

У қизни яна қаттиқ бағрига босди-да, нарвон томон ташланди ва ундан елиб эмас, тўппа-тўғри сирпаниб бир зумда ерга тушиб олди.

Орадан лаҳза ўтмай, у нарвонни арғувон хиёбонига элтиб қўйди-ю, Матильдани исноддан қутқариб қолди. Жюльен эс-ҳушини йиғиштириб олгач, ҳамма ёғи қонталаш бўлгани ва ўзининг деярли яланғоч эканини кўрди; йигит нарвондан сирпаниб тушаётганида бутун терисини шилиб олган экан.

Қалбини тўлдирган бахт туйғуси унинг буткул қатъияти ва қувватини қайта тиклагандек эди: агар ҳозир унга йигирма киши ҳужум қилганида, у сира ўйлаб ўтирмай, уларга қарши бир ўзи жангга отилар ва ҳатто бундан хурсанд ҳам бўлар эди. Бахтига, бу гал унинг нафрати ҳеч қандай синовга учрамади, у нарвонни жойига элтди-да, уни тугтиб турган занжирни ҳафсала билан бириктириб қўйди, у ҳатто Матильданинг деразаси остидаги

гайритабий гуллар пуштасидаги нарвон изини йўқотишнинг ҳам чорасини кўрди.

Йигит қоронғуда, нарвондан чуқурча қолмадимикан, дея юмшоқ ерни кафти билан пайпаслаётганида, қўлига аллақандай майин бир нарса тушганини сезди – бу катта соч тутами эди. Матильда ўз айтганидан қолмай, уни қирқиб йигитга ташлаганди.

Қиз дераза олдида турарди.

– Буни сенга, – деди у баланд овоз билан, – умрбод миннатдорчилик рамзи сифатида чўринг инъом этипти. Мен ўз иродамни сенга топшираман – менинг султоним бўл.

Жюльен эс-хушини йўқотиб, яна қизнинг олдига чиқмоқ учун нарвонга югурмоқчи бўлди. Лекин охир-оқибатда андиша устун келди.

Саройга боғ томондан кириш унча осон эмасди. Йигит ертўла эшикларидан бирининг қулфини синдиришга муваффақ бўлди; у уйга кириб олгач, ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ва иложи борица камроқ шовқин солишга ҳаракат қилиб, ўз хонасининг эшигидаги қулфни ҳам бузишга мажбур бўлди. Ҳаяжондан у ҳозиргина шошилиш тарк этишга мажбур бўлган ўша хонада чўнтагига калит солинган камзулидан тортиб, бор кийим-кечагини унутиб қолдирганди.

«Ишқилиб уларни яшириб қўйиш эсига келса бўлгани», дея хаёлидан ўтказди у.

Ниҳоят чарчоқ жўшқин бахтиёрлик туйғусидан зўр келиб, қуёш чиқиши билан йигит қаттиқ ухлаб қолди.

Эрталабки нонуштага чалинган қўнғироқ уни аранг уйротди; у кийиниб емакхонага тушди. Тезда Матильда ҳам пайдо бўлди. Барча қойил қоладиган бу гўзал қизнинг севги порлаб турган шаҳло кўзларини кўрганда Жюльеннинг қалбини қандай масъуд бир ҳаяжон, ғурури учун қандай қувончли

бир туйғу қамраб олганини билсангиз эди; бироқ тезда у бир нарсадан ташвишга тушиб қолди.

Матильда гўё дурустроқ тараниб улгурмагани баҳонасида сочларини тўғнағич билан шундай қадаб олган эдики, Жюльен унга бир қарашдаёқ қиз тунда унга бир тутам сочини қирқиб бериб, қандай катта қурбонлик келтирганини дарҳол англади. Агар бу гўзал чеҳрани бирор йўл билан хунук қилиш мумкин бўлса, Матильда деярли бунинг удасидан чиққан эди: унинг ажойиб оқиштоб – малла сочларининг бутун ўнг томони пешанасининг ярим энлик пастидан пала-партиш қирқилганди.

Нонушта пайти Матильданинг бутун хатти-ҳаракати унинг ана шу енгилтак қилиғига ниҳоятда мос бўлди. Шу тобда у Жюльенни нақадар телбаларча севишини бутун дунёга эълон қилмоқчидек туюларди. Уларнинг бахтига, бугун жаноб де ля Моль билан маркизанинг бутун хаёли бўлажак зангори тасма билан мукофотлаш маросими ва герцог Шонскийнинг қатордан қолдирилгани билан банд эди. Нонушта охирида Матильда Жюльен билан сўзлаша туриб бирдан уни «султоним» дея атади. Йигит анордек қизариб кетди.

Тасодифан шундай бўлдими ёки де ля Моль хоним бунинг чорасини кўриб қўйдими, лекин бутун кун бўйи Матильда бир дақиқа ҳам ёлғиз қолмади. Кечқурун, меҳмонхонадан емакхонага ўтишар экан, Матильда ҳарқалай эвини топиб, Жюльеннинг қулоғига шивирлади:

– Барча режаларим барбод бўлди. Бу менинг ҳийлам эмаслигига ишонасизми? Ойим ҳозиргина менга, энди оқсоч қизлардан бири менинг хонамда ухляяжагини айтдилар.

Кун яшин тезлигида ўтиб кетди. Жюльен бахтиёрлигидан эс-ҳушини йўқотиб қўйганди. Йигит эртаси куни эрталаб соат еттиданоқ кутубхонага

бориб ўтирди: у м-ль де ля Моль ўша ерга келади, деб умид қилган ва унга узундан-узоқ мактуб ҳам ёзиб қўйган эди.

Бироқ Жюльен уни орадан бир неча соат ўтгач, нонушта пайтидагина кўрди. Бу гал қиз сочларини жуда ҳафсала билан тараб олганди, қандайдир ажойиб ҳийлалар ёрдамида ўша бир тутам сочи қирқиб олинган жойи усталик билан яшириб қўйилган эди. У Жюльенга бор-йўғи бир-икки марта пинагини бузмай, одоб билан қараб қўйди, қизнинг бу нигоҳини кўрган одам унинг Жюльенни «султоним» дея аташи мумкинлигини ҳатто хаёлига ҳам келтирмаган бўларди.

Жюльен ажабланганидан ҳатто энтикиб кетди... Матильда энди уни деб қилган деярли барча телбаликларидан қаттиқ пушаймон бўлмоқда эди.

Яхшилаб ўйлаб кўргач, қиз, эҳтимол, Жюльен унчалик оддий одам эмасдир, лекин ҳарқалай у менинг шу қадар телбалик қилишимга арзийдиган даражада зўр йигит бўлмаса керак, деган хулосага келганди. Умуман олганда эса, у севги ҳақида мутлақо ўйламасди, зеро, бугун севиш унинг жонига теккан эди.

Жюльенга келсак, у қизнинг кайфиятидаги бу ўзгаришдан ўн олти ёшли ўсмир каби изтироб чекмоқда эди. Ниҳояси йўқдек узоқ туюлган бу нонушта пайти унинг қалбини дам даҳшатли гумонсираш, дам ажабланиш, дам умидсизлик галма-гал ўртади.

Одоб қоидаларини бузмай стол ёнидан туриб кетиш имконияти туғилган заҳоти у отхонага қараб югурди-да, ўзи отни эгарлаб, боши оққан томонга қараб елиб кетди; у бардоши етмай, ўз заифлигини сездириб қўйиб, шарманда бўлишидан чўчирди. «Майли, ўлгудай чарчоқдан юрагим сўниб қўя қолсин, – дея ўйларди у Медон ўрмонида у ёқдан-бу

ёққа елиб юрар экан – Бундай илтифотсизликка дучор бўлиш учун қандай хунук иш қилдим, нима ёмон гап айтдим ахир?»

«Бугун ҳеч қандай иш қилмаслик, ҳеч қандай гап айтмаслигим керак, – дея ўйларди у уйга қайта туриб. – Мен ҳозир ўзимни руҳан қандай ўлик ҳис этаётган бўлсам, жисман ҳам шундай мурда бўлмоғим лозим. Жюльен энди йўқ дунёда, бу унинг жон бераётган жасади, холос».

XX

Япон гудони

Аваллига унинг юраги бошига тушган кулфатни туб-тубигача ҳис этолмайди: у ташвиш чекишдан кўра кўпроқ хаяжонга тушган бўлади. Бироқ эс-ҳуши жойига қайтгани сайин қалби аста-секин ўз қайғусининг нақадар чуқур эканлигини тушуна бошлайди. Ҳаётдаги барча қувончлар унинг учун гойиб бўлади, у энди бутун борлигини қамраб олган ноумидликнинг оғули ниш уришидан бўлак ҳеч нимани ҳис этмай қўяди. Жисмнинг дард чекиши ҳам гапми! Фақат аъзойи баданда ҳис этиладиган оғриқ бу руҳий азоб олдидан нима гап бўлибди?

Жан Поль

Пешинги овқатга қўнғироқ чалинди, Жюльен кийимларини алмаштиришга аранг улгурди. У меҳмонхонада Матильдани кўрди, қиз акаси билан жаноб де Круазнуадан бугун кечқурун Сюренга маршал беваси де Фервак хонимникига бормасликни илтимос қилмоқда эди.

Матильда уларга ғоятда назокат ва илтифот билан муомала қиларди. Пешиндан кейин де Люз,

де Кайлюс жаноблар ва яна дўстларидан баъзи бировлари пайдо бўлишди. М-ль де ля Моль гўё акасига меҳри товланиб, киборлар жамиятининг одоб-ахлоқ қоидаларини ниҳоятда ҳурмат қила бошлагандек туюларди. Бу оқшом ҳаво жуда яхши эди, бироқ қиз боққа чиқмаймиз, деб туриб олди: у ҳамманинг меҳмонхонада қолишини истарди. Шундан сўнг улар де ля Моль хонимнинг кенг-мўл креслоси ортидаги ўз жойларига ўрнашиб олишди. Зангори диван яна қишдаги каби бу кичкина тўгаракнинг маркази бўлиб қолди.

Боғ Матильданинг дилида нохуш туйғулар уйғотар ёки ўзининг таъбири билан айтганда, ўлгудай зериктирарди: у ер қизга Жюльен ҳақидаги хотираларини эслатарди.

Қайғу ақл-хушни олиб қўяди. Қахрамонимиз бир вақтлар ўзи жуда катта муваффақиятларга эришган ўша тўқима стулчага ўтириб жуда номаъқул иш қилди. Бугун ҳеч ким унга мурожаат қилмади ва ҳеч ким у билан сўзлашмади, уни шунчаки пайқамай қўйишганди. Олдида, диваннинг бир четида ўтирган м-ль де ля Молнинг дўстлари атайлаб унга орқа ўтириб олишаётгандек эди, ҳарқалай унга шундай туюларди.

«Мен газабга йўлиқибман», – дея хаёлидан ўтказди у. Шундан сўнг йигит унга нисбатан ўз нафратларини шу қадар очиқ-ойдин намоиш қилаётган бу одамларга дурустроқ разм солмоқчи бўлди.

Жаноб де Люзнинг тоғаси қирол қошида қандайдир катта бир лавозимга тайинланган эди, шу боисдан ҳам кўркам офицер ким билан суҳбат қилмасин, ҳар гал гапни аввало тоғагинасининг соат еттида СенКлу саройига жўнагани ва тунни ўша ерда ўтказмоқчи экани ҳақидаги ажойиб янгиликни хабар қилишдан бошларди: одатда у бу янгиликни оддийгина қилиб, гўё хонаси келиб қолгани

учунгина айтаётгандек хабар қиларди-ю, бироқ уни оғишмай ҳар бир суҳбатдошига айтарди.

Жюльен қайғу нималигини билиб олган одамнинг шафқатсиз нигоҳи билан жаноб де Круазнуани кузатар экан, бу мулойим ва раҳмдил йигитнинг ҳар хил сирли жиҳатларга жуда катта аҳамият беришини пайқаб қолди. Агар бирорта одам унинг олдида сал муҳимроқ бирор воқеани оддий ва табиий қилиб изоҳлагудек бўлса жаноб де Круазнуа чинакамига хафа бўлар ва ҳатто жаҳли чиқар эди. «Бу қандайдир ақлдан озиш, – дея ўйлади Жюльен. – Табиатини шу хислати билан у менга князь Коразов таърифлаб берган император Александрга жуда ҳам ўхшаб кетаркан». Парижга келганининг биринчи йили эндигина семинария истибдодидан қутулиб чиққан бечора Жюльен бу ажойиб йигитларнинг ўзи илгари сира кўрмаган бундай илтифотли муомаласига шу қадар мафтун булиб қолгани боисидан уларга фақат қойил қолиши мумкин эди. Уларнинг асл табиати унга эндигина у ёки бу даражада аён бўлмоқда эди.

«Қандай нолайиқ одам бўлиб ўтирибман мен бу ерда», – дея ўйлади у бехосдан. Бирор йўлини топиб, манави тўқима стулчадан ҳеч кимга сездирмай туриб кетиш керак эди. У бирор баҳона ўйлаб топишга уриниб, ўз хаёлига мурожаат қиларди, бироқ хаёли шу тобда қандайдир мутлақо бошқа нарсалар билан банд эди. Йигит хотирасини ишга солиши ҳам мумкин эди-ю, аммо, очигини айтганда, бу ўринда унга хотираси ёрдам бера олмасди: боёқиш Жюльенга ҳали киборлар орасида яшаш тажрибаси етишмасди, шунинг учун ҳам у ўрнидан туриб, меҳмонхонадан чиқиб кетаётганида жуда ўнғайсиз аҳволга тушиб, ҳамманинг эътиборини ўзига жалб этди. Унинг нимадандир руҳи

тушганлиги ҳаммага равшан эди. Ахир у бу ерда салкам бир соат давомида атрофдагилар менсимасликларини ҳатто яширишни ҳам лозим топмайдиган қандайдир сифинди аҳволида ўтирди.

Бироқ йигит ҳозиргина рақиблари ҳақида чиқарган танқидий хулосалар унга ўз бахтсизлигини фожиа деб тушунишга халал бермоқда эди: бундан икки кун бурун содир бўлган воқеа ҳақидаги хотира унинг ғурурига таскин бериб турарди. «Уларнинг менга нисбатан саноқсиз устунликлари қандай бўлмасин, – дея ўйларди у, боққа чиқар экан, – Матильда мен учун икки марта қилган ишни уларнинг бирортасига ҳам лозим кўрган эмас».

Бироқ унинг ақл-идроки шундан нарига ўта олмади. Йигит тақдирнинг тақозоси билан бахтининг соҳибаси бўлиб қолган бу қизнинг ўзига хос табиатига мутлақо тушуна олмасди.

Эртасига у куни билан ўзининг ҳам, минган отининг ҳам силласини қуритгунча ўрмонда елиб юрди. Кечқурун эса Матильда бу гал ҳам тарк этмаган зангори диван томон яқинлашишга ҳатто уриниб ҳам кўрмади. Йигит граф Норбер уйда тўқнаш келиб қолганида унга ҳатто қиё ҳам боқмай ўтаётганига эътибор берди. «Ўзини шундай тутиб, роса қийнаётган бўлса керак бечора, – дея ўйлади Жюльен, – ахир ўзи жуда хушмуомала одам-ку».

Жюльен учун уйқу энди ҳақиқий бахт бўлиб қолганди. Бироқ жисман чарчасига қарамай, мафтункор хотиралар унинг хаёлидан сира нари кетмасди. От миниб ўрмонларда ва Париж атрофида тинимсиз сайр қилиши фақат ўзигагина таъсир қилаётгани унинг хаёлига ҳам келмасди. Унинг ўзига бундай азоб бериши Матильданинг на юрагига, на ақл-идрокига таъсир қилардики, йигит шу йўсинда ўз тақдирини тасодиф ҳукмига топшириб қўйганди.

Унинг назарида, фақат Матильда билан гаплашиб олсагина енгил тортадигандек туюларди. Бироқ у қизга нима ҳам дея оларди?

Бир куни эрталаб соат еттида кутубхонадаги ўз жойида худди ана шуни ўйлаб ўтирар экан, дафъатан у ерга Матильда кириб келдн.

– Биладан, тақсир, сиз мен билан гаплашмоқчи бўлиб юрибсиз.

– Ё Раббим! Ким айтди сизга бу гапни?

– Биладан-да. Қаёқдан билишимнинг нима аҳамияти бор? Агар беномус одам бўлсангиз, сиз мени ҳалок этишингиз ёки, ҳарқалай, шундай қилишга уриниб кўришингиз мумкин. Аммо ўзим унча ишонмайдиган бу хавф бор гапни сизга очик айтишим учун менга тўсиқ бўла олмайди. Сизни ортиқ севмайман, тақсир, телба хаёлим мени яна алдабди.

Бундай қақшатқич зарбани кутмаган Жюльен қайғу ва муҳаббатдан эс-ҳушини йўқотиб, негадир ўзини оқлай бошлади.

Бундан ҳам бемаънироқ гап бўлармикин дунёда? Маъшуқасининг кўнгли қолгани учун одам ўзини оқлай олармиди? Лекин йигитнинг гап-сўзлари ақл-идрокига бўйсунмай қўйганди. Кўр-кўрона ҳиссиёт уни манави даҳшатли ҳукмни бир оз кечиктиришга ундарди. Унинг назарида ҳали ўзи сўзлар экан, ҳаммаси тамом бўлмагандек туюларди. Матильда унинг гапларига қулоқ солмас, йигитнинг товуши унинг зардасини қайнатар, қиз Жюльен унинг сўзини бўлишга қандай журъат этганини тушунолмай турар эди.

Виждон азоби ва гурурнинг азият чекиши уни ҳам қийноққа солиб қўйган бўлиб, ўзини бахтсиз ҳис этишда қиз ҳозир Жюльендан қолишмасди. У қишлоқи бир хизматкорнинг ўғли бўлмиш манави муллаваччани ўзига қандайдир ҳукмдор қилиб қўйганидан ниҳоятда азоб чекарди. «Ахир бу ўзимга ўзим, малайни севиб қолдим, дея, иқрор бўлиш би-

лан баробар-ку», – дерди у ўз бахтсизлигини бўрттириб тасаввур қилар экан, фигони фалакка чиқиб.

Бундай шаддод ва мағрур табиатли одамлар ўзидан ўзи зардаси қайнаб турган пайтлари бир зумда кайфияти ўзгариб, атрофдагиларга захрини сочишлари мумкинки, бундай аламдан чиқиш уларга чексиз ҳузур бағишлайди.

Орадан бир дақиқа ўтмасданоқ м-ль де ля Моль шу даражага бориб етдики, дилидаги бутун нафратини шафқатсизлик билан Жюльенга соча бошлади. У жуда ақлли эди ва бировнинг иззат-нафсини хўрлаш ва уни қаттиқ жароҳатлаш санъатини мукаммал эгаллаб олганди.

Жюльен умрида биринчи марта кучли нафрат шиғаб турган бу ўткир ақлнинг ҳамласига учради. Бирор гап айтиб, ўзини ўзи ҳимоя қилишга уриниб кўриш унинг ҳатто хаёлига ҳам келмади, аксинча, унинг тийиқсиз тасаввури дарҳол ўзига қарши туриб, йигитни ўзидан ўзини нафратланишга мажбур этди. Ўзи ҳақидаги яхши фикрни илдизи билан қўпориб ташлашга мўлжалланган бу аёвсиз таъна-маломатларга қулоқ солиб турар экан, у Матильда тамоман ҳақ, тағин ҳам у мени аяб гапиряпти, дея ўйларди.

Қиз эса бундан бир неча кун муқаддам Жюльенни шу қадар севгани учун ўзидан ҳам, йигитдан ҳам ўч олиб, ғурурига таскин берар экан, дилида қандайдир тушуниб бўлмас бир лаззат ҳис этарди.

Унга ҳозир ўзи зўр мамнуният билан йигитга айтаётган бу пичинглар ва заҳаролуд сўзларни кашф этиш ёки ўйлаб топишнинг ҳожати йўқ эди. Қиз шунчаки бир ҳафтадан буён қалбида бу муҳаббатга қарши тугён кўтарган аллақандай товуш дилига солган гапларни такрорларди, холос.

Унинг ҳар бир сўзи Жюльеннинг ўртанган юрагини бадтар тилка-пора қилмоқда эди. Йигит қочиб кет-

моқчи ҳам бўлди, бироқ м-ль де ля Моль унинг қўлидан ушлаб, фармонбардорлик билан тўхтатиб қолди.

– Марҳамат қилиб эътибор берсангиз, жуда қаттиқ гапиряпсиз, – деди Жюльен унга. – Ахир гапларингизни қўшни хонадагилар эшитиб қолишлари мумкин.

– Хўш, эшитишса нима қилибди! – дея мағрурлик билан эътироз билдирди м-ль де ля Моль. – Менга, гапнингизни эшитдим, дейишга кимнинг журъати етади? Мен сизнинг чакана иззат-нафсингизни ўзимга нисбатан хаёл қилишингиз мумкин бўлган барча даъволардан буткул халос этиб қўймоқчиман.

Жюльен, ниҳоят, кутубхонадан чиқиб кетганида у шу қадар ҳайратга тушган эдики, ҳатто дилидаги қайғуни унчалик қаттиқ ҳис этмади ҳам. «Шундай қилиб, у мени ортиқ севмайди, – дея такрорлади у овозини чиқариб, гўё ўз аҳволини яхшилаб тушуниб олмоқчи бўлгандек. – Демак, у мени бор-йўғи саккиз ёки ўн кун севибди, мен эса энди уни умрбод севаман!

Шундай бўлиши мумкинмикин? Ахир бундан бир неча кун муқаддам мен уни мутлақо севмасдим! Мутлақо!»

Матильданинг қалби фаҳрга тўлиб, бениҳоя қувонмоқда эди: мана у бу гапларга узил-кесил чек қўйди! Қиз сўнгги кунларда бутун вужудини қамраб олган бу муҳаббат устидан шундай ажойиб ғалаба қозона олганидан ниҳоятда бахтиёр эди. «Энди бу ёқимтой жаноб ниҳоят менга ҳеч қачон ҳокимлик қила олмаслигини тушуниб оладиган бўлди». Қиз шу қадар бахтиёр эдики, шу дақиқада чиндан ҳам дилида ҳеч қандай муҳаббат ҳис этмасди.

Ана шундай шафқатсизлик билан хўрланганидан сўнг қалби Жюльенникидек жўшқин бўлмаган ҳар қандай бошқа одам муҳаббатга мутлақо ишонмай қўярди. М-ль де ля Моль ўзини сира йўқотмай,

иззатини сақлаб туриб, бераҳмлик билан унинг дилини ўртайдиган шунча гапларни айтиб юбордики, йигит кейин, бу ҳақда бирмунча совуққонлик билан эслаганида ҳам бу сўзлар унга анча адолатли бўлиб туюлиши мумкин эди.

Ўша гаройиб воқеадан кейинги дастлабки дақиқада, Жюльен, Матильда ўлгудай такаббур экан, дея хулоса қилди. У ораларидаги барча муносабатларнинг тамом бўлганига қаттиқ ишонарди, бироқ шунга қарамай, эртасига нонушта маҳали уялиб, тортиниб ўтирди. Шу пайтга қадар у сира ҳам бундай бўшликка йўл қўймасди. Кичик ишда ҳам, катта ишда ҳам у доим ўзини қандай тутмоғи ва нима иш қилмоғини жуда яхши билар ва шунга яраша ҳаракат қилар эди.

Нонуштадан сўнг де ля Моль хоним ундан исёнкор руҳда ёзилган, лекин топилиши қийин бўлган аллақандай китобчани олиб беришни илтимос қилди. Бу китобчани бугун эрталаб унинг руҳонийси хуфия қилиб олиб келганди. Жюльен ўша китобни тоқчадан ола туриб, жуда ҳам хунук ишланган қадимги чинни гулдонни ерга тушириб юборди.

Де ля Моль хоним одамнинг юрагини ёргудек қичқириб сапчиб ўрнидан турди-да, чил-чил синган севимли гулдони тепасига келди.

– Ахир бу қадимги япон чинниси эди-я, – дерди у. – Бу гулдон менга бувимнинг опалари – аббатиса Шельскаядан мерос қолган эди. Голландияликлар уни регент, герцог Орлеанскийга совға қилишган экан, у эса гулдонни қизига инъом этибди...

Қўзига жуда хунук кўринадиган бу зангори гулдонни синдиришганидан жуда хурсанд бўлган Матильда онасининг ёнига келди. Жюльен индамай турар, унинг қиёфасидан хижолат чеккани сира ҳам сезилмасди, у бошини кўтарган эди, ёнида м-ль де ля Моль турганини кўриб қолди.

– Бу гулдон чил-чил синди, – деди у қизга қараб, – энди уни тиклаб бўлмайди. Бир вақтлар менинг қалбимда ҳукмрон бўлган бир туйғу ҳам худди ана шу гулдоннинг кунига учради. Ўша туйғу туфайли қилган барча телбаликларим учун мени афв этгайсиз. – Шундай дея йигит меҳмонхонадан чиқиб кетди.

– Буни қаранг-а, – деди де ля Моль хоним йигит чиқиб кетгач, – жаноб Сорель ҳозир бу ерда қилган ишидан хурсанд бўлиб, фахрланаётганга ўхшайди-я.

Бу сўзлар Матильданинг нақ юрагига бориб санчилди. «Ҳа, рост, – дея хаёлидан ўтказди у, – ойм тўғри топдилар, чиндан ҳам у ҳозир ўзини худди шундай ҳис этяпти». Шундан сўнг кечаги тўқнашувдан буён уни руҳлантириб келган бутун қувончи бир зумда ғойиб бўлди-қўйди. «Шундай қилиб, ҳаммаси тамом бўлди, – деди у зоҳирий бир хотиржамлик билан. – Бу менга яхши сабоқ бўлади. Мен ўзимни камситадиган даҳшатли хатога йўл қўйдим, энди умримнинг охиригача ўйлаб иш қиладиган бўлдим».

«Аҳ, қани энди ҳозир айтган гапим рост бўлса! – дея ўйларди Жюльен. – Нега қалбимда бу тентак қиз уйғотган муҳаббат менга ҳамон азоб беради ахир?»

Бу севги эса, у умид қилганидек, сўнибгина қолмай, қайтанга борган сайин аланга олиб борарди. «Тўғри у тентак қиз, – дерди у ўзига ўзи. – Лекин бу билан дилбарлиги камайиб қоляптими? Ундан чиройлироқ қиз борми ўзи дунёда? Дунёдаги бор нафосат ва назокат, кишини ўзига мафтун этувчи барча фазилатлар мадемуазель де ля Молда мужассам эмасми ахир!» Ўтиб кетган бахтиёр дамлар тўғрисидаги хотиралар унинг ақл-идроки зўр қийинчиликлар билан тиклаётган истеҳкомларни бир зумда емириб ташламоқда эди.

Ақл бундай хотираларга қарши курашиб бекор овора бўлади, – унинг бундай кучанишлари қайтанга бу хотираларнинг ширин жозибасини кучайтириб юборади.

Жюльен қадимги япон гулдони синдириб қўйганидан буён орадан бир кун ўтди, энди сира муболаға қилмай шуни айтиш мумкинки, дунёда ундан ҳам бахтсизроқ одамнинг ўзи йўқ эди.

XXI¹

Махфий нога

Зеро, ўзим ҳикоя қилаётган бу воқеаларни мен ўз кўзим билан кўрганман, агар ўзим кўра туриб ҳам янглишган бўлсам, ҳар ҳолда бу гапларни ҳикоя қила туриб, сизни алдаётганим йўқ.

Муаллифга келган мактубдан

Маркиз Жюльенни ўз ҳузурига чақирди, жаноб де ля Моль ёшариб кетгандек туюларди, унинг кўзлари чақнаб турарди.

– Сиз билан хотирангиз ҳақида галлашмоқчиман, – деди у Жюльенга. – Айтишларича, бу қандайдир мўъжиза эмиш! Тўрт саҳифа гапни ёд олишга, сўнгра Лондонга бориб, у ерда бу гаплар-

¹ XXI ва ундан кейинги боблар Қайта қуришнинг биринчи йилларида ультрароялистлар уюштириб турган махфий фитналарни эслатади. Ўша кезлари ҳукумат олдида турган асосий вазифани «ҳудудни озод қилиш», дея аташ мумкин эди. Наполеон иккинчи марта тахтдан қулаганидан сўнг Франция Европа коалицияси қўшинлари томонидан оккупация қилингандики, бу қўшинлар Бурбонлар тожу тахтини мамлакат ичидаги инқилоб ғалаёнларидан ҳимоя қилмоғи даркор эди. Тийиқсиз граф д. Артуа (кейинчалик қирол Карл X) атрофида уюшган ультрароялистлар эса бунга қарши эдилар. Граф Артуа ҳукуматдан яширинча Лондонга ўз жосусларини жўнатиб, инглиз министрлигидан оккупация муддатини чўзишни илтимос қилиб турарди. Шундай жосуслардан бири Жюль де Полиньяк бўлган. У Лондонга граф д. Артуанинг «махфий мактуби»ни олиб борган. Стендаль ўз романида гарчи асаридоги воқеалар ўн икки йил кейинроқ содир бўлган бўлса-да, ана шу эпизоддан фойдаланган. Зеро, 1830 йилда сиёсий аҳвол шундай эдики, инқилоб содир бўлишидан чўчиган ультрароялистлар ёрдам сўраб ўзга мамлакатларга мурожаат қилишлари мумкин эди.

ни оқизмай-томизмай такрорлашга қурбингиз етадимми? Лекин бирор сўзда ҳам хато қилмаслигингиз лозим!

Маркиз қўлида «Кундалик» газетасини асабий гижимлаганича фавқулодда жиддий гапираётганини яширишга беҳуда ҳаракат қиларди. Жюльен уни гап ҳатто Фрилер билан судлашувга тааллуқли ишлар ҳақида кетганида ҳам бу қадар жиддий ҳолда кўрмаганди.

Жюльен энди анча тажриба орттирган бўлиб, маркиз ҳазил оҳангида сўзлашга ҳаракат қилаётганига қарамай, бу гапларни мутлақо жиддий қабул қилиши лозимлигини тушуниб турарди.

– Манави «Кундалик» газетасида қизиқ гаплар бўлмаса керак, лекин жаноб маркиз ижозат этсалар, мен эртага эрталаб уни бутунлай ёддан айтиб бериш шарафига муяссар бўлгайман.

– Рости билан-а? Ҳатто эълонларни ҳамми?

– Ҳа, бошидан охиригача бир оғиз ҳам сўз қолдирмай айтиб бераман.

– Галингизнинг устидан чиқасизми, шуни менга ваъда қила оласизми? – дея сўради маркиз кутилмаганда ғоят жиддийлик билан.

– Ҳа, афандим, фақат ваъдамни бажара олмаслик олдидаги кўрқув хотирамни заифлаштириб қўймаса, албатта.

– Биласизми, кеча бу ҳақда сиздан сўрашни унутиб қўйибман. Мен сизни эшитадиган гапларингизни ҳеч қачон ва ҳеч кимга айтмаслик ҳақида онт ичишга мажбур қилмоқчи эмасман. Зеро, сизни жуда яхши биламан ва бундай шубҳа сиз учун ҳақорат бўлишини тушунаман. Мен сиз учун кафолат бердим. Сизни бир уйга олиб бораман. У ерда ўн икки киши йиғилади. Сиз улардан ҳар бири нима дейишини аниқ-таниқ қилиб ёзиб олмоғингиз керак.

Қўрқманг, бу умумий, мавҳум суҳбат бўлмайди, ҳамма ўз навбати билан гапиради. Бу тартибга қатъий риоя қилинади дегани эмас, албатта, – дея қўшимча қилди маркиз яна ўзига хос енгил, ҳазил оҳангига ўтар экан. – Биз сўзлар эканмиз, сиз йигирма бетча гапни ёзиб оласиз, кейин сиз билан уйга қайтамиз-да, бу йигирма бетни тўрт саҳифа ҳолига келтирамиз. Эртага сиз менга бутун «Қундалик» газетаси ўрнига ана шу тўрт саҳифани ёддан айтиб берасиз. Сўнгра сиз дарҳол йўлга чиқасиз: сиз почта каретасида жўнайсиз ва ўзингизни кўнгилахуши учун саёҳат қилиб юрган йигит қилиб кўрсатасиз. Вазифангиз ўзингизни ҳеч кимга сездирмасликдир. Сиз жуда баланд мартабали одамнинг олдига борасиз. У ерда энди бир оз эпчиллик кўрсатмоғингиз лозим бўлади. Гап шундаки, сиз унинг атрофидаги барча одамларни алдамоғингиз керак, зеро, унинг котиблари ва хизматкорлари орасида душманларимизга сотилган одамлар бор, улар бизнинг вакилларимизни пойлаб юришади ва уларни қўлга туширишга ҳаракат қилишади. Сизга тавсиянома ёзиб берамиз, лекин аслида унинг ҳеч қандай аҳамияти бўлмайди.

Зоти олийлари сизга қараган заҳоти чўнтагингиздан менинг соатимни чиқарасиз – мана у, саёҳатга бориб келгунингизча уни сизга бериб турман. Марҳамат, олиб қўйинг, ўзингизникини эса менга беринг.

Сиз ёдингизга жо қиладиган ўша тўрт саҳифа гапни герцогнинг шахсан ўзи ёзиб олади.

Шу иш бажарилганидан сўнг, ёдингизда бўлсин, сира ҳам олдин эмас, сиз зоти олийларига, агар ул киши сўрашни лозим топсалар, ҳозир ўзингиз иштирок этадиган мажлис ҳақида сўзлаб берасиз.

Ўйлашимча, йўлда зерикмасангиз керак, зеро, Париж билан министрнинг резиденцияси орасида-

ги масофада жаноб аббат Сорелни гумдон қилиш орзусида юрган талайгина одам топилади. У ҳолда жаноб аббат топшириқни бажаролмай қоладилар ва менимча, бизнинг ишимиз анча чўзилиб кетади, зеро, азизим, биз сизнинг ҳалокатингиз ҳақида қандай хабар топамиз ахир? Сизнинг гайратингиз бу хусусда ўзингиз хабар қилиш даражасига олиб бормаса керак албатта.

– Ҳозир бориб, ўзингизга костюм харид қилинг, – деди маркиз яна жиддий тортиб. – Айтайлик, икки йил муқаддам расм бўлган кийимлардан олинг. Бугун кечқурун сиз ўзининг ташқи қиёфасига унча эътибор бермайдиган одам бўлиб кўринмоғингиз керак. Йўлда эса, аксинча, одатдагидек кийиниб кетаверишингиз керак. Ажабланияпсиз, чоғи? Гумондорлигингиз ишга тушиб кетдими дейман? Ҳа, дўстгинам, сиз нутқини эшитадиган муҳтарам зотлардан бири керакли одамларга баъзи маълумотларни бериши мумкинки, оқибатда жаноб Сорелни шодиёна кутиб олишган бирорта меҳмонхонада уни қойиллатиб наша билан сийлашлари мумкин.

– Ундан кўра, тўғри йўлдан юрмай юз чақирим наридан айланиб ўтган маъқул, – деди Жюльен. – Менимча, гап Рим ҳақида кетяпти шекилли...

Маркизнинг қиёфасида шу қадар такаббур ва норози бир ифода пайдо бўлдики, Жюльен уни Брей-ле-О монастирида учратганидан буён бу аҳволда кўрмаган эди.

– Бу ҳақда, тақсир, ўзим хабар қилишни лозим кўрган пайтдагина биласиз. Мен савол беришларини ёқтирмайман.

– Бу савол эмасди, – дея қизгин эътироз билдирди Жюльен. – Қасам ичишим мумкин, афандим, мен шунчаки овоз чиқариб ўйлаётган эдим. Ўзимча энг хавфсиз йўлни қидирмоқда эдим, холос.

– Ҳа, хаёлингиз бир жойда эмасди, чамамда. Ёдингизда бўлсин, элчи, бунинг устига сизнинг ёшингиздаги элчи сира ҳам бировнинг ишончига даъво қиладиган одам бўлиб қўринмаслиги даркор.

Жюльеннинг ниҳоятда руҳи тушиб кетди, чиндан ҳам у бемаъни гап айтган эди. Унинг нафсонияти ўзини оқламоқчи бўлар, бироқ бунга етарли далил топа олмас эди.

– Яна бир нарсани тушуниб олинг, – дея қўшимча қилди жаноб де ля Моль, – одам бемаъни иш қилса борми, кейин дарҳол бўшангликка ҳам йўл қўйиши мумкин.

Орадан бир соат ўтгач, Жюльен маркизнинг даҳлизиди пайдо бўлди, у эгнига расмдан қолган костюм кийган ва бўйнига оҳори тўкилган галстук тақиб олиб, бутун қиёфасида алақандай малайларга хос залил ифода пайдо бўлганди.

Уни қўриб маркиз хахолаб кулиб юборди, шундан сўнг у батамом Жюльеннинг айбидан ўтди.

«Агар шу йигит ҳам менга хиёнат қилса, – дея ўйларди жаноб де ля Моль, – у ҳолда кимга инонмоғим керак? Ахир ҳаракат бошлаганингдан сўнг кимгадир ишонмоғинг керак-ку. Ўғлим Норбер ва унинг ўзига ўхшаш ажойиб дўстларида жасорат ҳам, садоқат ҳам юз минг кишига етиб ортарди, агар жанг қилиш лозим бўлса, улар тожу тахт ҳимояси учун ўзларини қурбон қилган бўлардилар, уларнинг қўлидан ҳамма иш келади. Фақат ҳозирги дақиқада бажариш лозим бўлган ишни эплай олмайдилар, холос. Йўқ, тўрт саҳифа гапни ёд олиш ва қўлга тушмай тўрт юз-беш юз чақирим йўлни босиб ўтишни улардан бирортаси ҳам эплолмайди. Норбер ўз аждодлари каби шаънига доғ туширмай ҳалок бўла олади, бироқ бу иш ҳар бир рекрутнинг ҳам қўлидан келади-ку...»

Шундан сўнг маркиз чуқур хаёлга ботди. «Ундай десам, манави Сорель ҳам ўлимдан қўрқмасликда

Норбердан қолишмаса керак», – дея дилидан ўтказди у ва хўрсиниб қўйди.

– Яхши, кетдик бўлмасам, – деди маркиз гўё нохуш бир хаёлни қувмоқчи бўлгандек.

– Афандим, – деди Жюльен, – манави кийимни менга мослаб қайта тикишаётганида камина бугунги «Кундалик» газетасининг биринчи саҳифасини ёдлаб олдим.

Маркиз газетани қўлига олган эди, Жюльен битта ҳам сўзда хато қилмай бутун саҳифани ёддан айтиб берди. «Жуда яхши, – деди ўзига ўзи бугун ҳақиқий дипломат бўлиб қолган маркиз. – Ҳеч бўлмаганда йигитча биз кетаётган йўллارни эслаб қолмайди-ку».

Улар бир қисмига тахта панеллар қопланиб, баъзи жойлари яшил бахмал билан безатилган кўримсизгина меҳмонхонага кириб боришди. Хона ўртасида қовоғи солиқ малай катта овқат столини икки ёққа кенгайтирмоқда эди. Сўнгра у стол устига алақайси министрликнинг сарқити бўлмиш улкан кўк мовутни ёпиб, уни ёзув столига айлантирди.

Уй эгаси жуда семиз одам эди, унинг исми бирор марта ҳам тилга олинмади, Жюльеннинг миясига унинг башараси ҳам, нутқи ҳам фақат ҳазми таомни ўйлайдиган одамни эслатади, деган фикр келди.

Маркизнинг ишораси билан у столнинг энг четига бориб ўтирди. Шундай вазиятга муносиб қиёфага кирмоқ учун у қаламларнинг учини оча бошлади. У зимдан назар ташлаб, суҳбатдошларнинг етти киши эканлигини билиб олди. Бироқ йигитга уларнинг елкаларигина кўриниб турарди. Улардан икки киши жаноб де ля Моль билан тенг одамлардек гаплашар, қолганлари эса унга маълум қадар иззатини ўрнига қўйиб муомала қилишар эди.

Ҳеч қандай маърузасиз яна алақандай бир жаноб кириб келди. «Жуда ғалати-ку, – дея ўйлади

Жюльен. – Бу ерда кириб келган одамнинг исми шарифини ҳам айтишмас экан. Ёки бу каминага нисбатан кўрилган эҳтиёт чорасимикин?» Барча кириб келган одамга салом бериб, ўрнидан турди. У ҳам кўкрагига меҳмонхонада ҳозир бўлган яна уч киши каби анча эътиборли орденлар тақиб олган эди. Улар жуда секин гапиришмоқда эдилар. Жюльен янги келган одам ҳақида унинг юз тузилиши ва қоматига қарабгина ҳукм юрита оларди. Паст бўйли, миқтидан келган, икки юзи қип-қизил бу одамнинг чақнаб турган кўзларида ёввойи тўнғизнинг шиддаткорлигидан бўлак ҳеч қандай маъно уқиб бўлмасди.

Унинг ортидан деярли изма-из кириб келган бошқа бир одам дарҳол Жюльеннинг эътиборини ўзига тортди. Бу жуда новча ва ниҳоятда озгин бир одам эди, у эгнига камида уч ёки тўрт кийим кийиб олганди. Унинг кўзлари мулойим, хатти-ҳаракатлари назокатли эди.

«Юз тузилиши Безансон епископининг худди ўзгинаси экан», – дея хаёлдан ўтказди Жюльен. Бу одам руҳонийлар тоифасидан бўлиб, ёши элик-элик бешларда эди, у чиндан ҳам авлиёларга ўхшаб кетарди.

Меҳмонхонага Агданинг ёш епископи кириб келди. У ҳозир бўлган одамларга кўз югуртира туриб, Жюльенни кўриб қолгач, юзида кучли ҳайрат акс этди. Брей-ле-Одаги санам юришидан буён у Жюльен билан бирор марта ҳам гаплашмаган эди. Унинг бундай ажабланиб қараши Жюльенни ҳам хижолатга солди, ҳам жаҳлини чиқарди. «Бу қанақаси ахир! – дерди у ўзига ўзи – Наҳот бирор одамни танишим менга доим қандайдир тўсиқ бўлиб келаверса? Илгари умрим бино бўлиб кўрмаган манави юксак мартабали одамлардан бирортаси ҳам мени хижолатга солаётгани йўқ, лекин манави ёш епископнинг нигоҳидан эса нақ юрагим орқа-

га тортиб кетяпти. Шуни тан олмоғим керакки, мен чиндан ҳам қандайдир ғалати ва бадбахт бир одамман».

Сочлари қоп-қора, жиккакдан келган бир одам меҳмонхонага олатасир қилиб кириб келди-да, эшикда кўринган заҳоти лаби лабига тегмай саннаб кетди: унинг юзи сарғиш бўлиб, ўзи телбасифат бир кимса эди. Бу худобезор вайсақи пайдо бўлиши билан меҳмонлар, чамаси, унинг гапларига қулоқ солишдан қутулмоқ учун бўлса керак, тўда-тўда бўлиб тарқаб кетишди.

Сухбатдошлар каминдан узоқлашар эканлар, астасекин столнинг Жюльен ўтирган четига яқинлашиб келардилар. У борган сайин мушқулоқ аҳволга тушиб борарди, зеро, охир-оқибатда, у қанчалар ҳаракат қилмасин, уларнинг сўзларини эшитмай иложи йўқ эди ва тажрибаси жуда кам бўлишига қарамай, йигит бу ерда очиқдан-очиқ айтилаётган гапларнинг нақадар муҳимлигини жуда яхши тушунарди. Жюльен бу ерда кўриб турган юксак мартабали зотларнинг ҳаммаси бу гапларнинг бари қаттиқ сир сақланишидан сўзсиз манфаатдор эдилар!

Жюльен, гарчи қаламларнинг учини жуда секин очишга ҳаракат қилаётган бўлса-да, улардан камида ўнтачасини очиб бўлган эди, ўзининг додираб қолганини бу иш ёрдамида яширишнинг ортиқ иложи қолмади. У жаноб де ля Молнинг кўзидан бирор буйруқ уқиб олишга уриниб бекор овора бўлди, маркиз уни унутиб қўйган эди.

«Ҳозир мен қилаётган иш уларга, турган гап, жуда бемаъни бўлиб кўринаётган бўлса керак, – дея мулоҳаза юритарди Жюльен қаламларнинг учини очишда давом этар экан, – бироқ афт-ангори шу қадар оддий бўлган бу одамлар, ўзлари ихтиёр қилибми ёки бошқа бировларнинг топши-

риғи биланми, шундай муҳим ишлар билан шуғулланишяптики, ниҳоятда эҳтиёт бўлмоқлари лозим. Менинг бадбахт кўзларимда, чамаси, ҳайрат ва такаллуфсизлик акс этаётган бўлса керак, бу эса, шубҳасиз, уларнинг иззат-нафсига тегиши мумкин. Нуқул ерга қараб ўтираверган тақдиримда эса, гўё уларнинг бирорта ҳам сўзини қолдирмай эшитаётган одамга ўхшаб кўринаман».

Йигит ниҳоятда эсанкираб қолди, у жуда ғалати гапларни эшитмоқда эди.

XXII

Музокара

Республика! Ҳозирги кунда умумнинг бахт-саодати йўлида бутун борлигини қурбон қилишга тайёр бўлган битта одамга фақат ўз хурсандчилиги ва манманлигини ўйлайдиган минг-минглаб, миллионлаб нусхалар тўғри келади. Парижда инсонга унинг фазилатлари бўйича эмас, у ўтирган каретанинг ҳашамдорлигига қараб баҳо беришади.

Наполеон, «Муқаддас Елена мемориали».

Меҳмонхонага шитоб билан кириб келган малай: «Жаноб герцог», дея эълон қилди.

– Жим бўл, ошна, сен тентак экансан, – деди герцог ичкари кирар экан. Герцог бу сўзларни шу қадар ўрнига қўйиб, шундай бир улугворлик билан айтдики, Жюльеннинг хаёлига беихтиёр, бу аркони давлатнинг ҳақиқий истеъдоди малайга танбеҳ бериш санъатидан иборат бўлса керак, деган фикр келди. Жюльен бошини кўтариб, унга бир назар ташлади-ю, сўнг яна дарҳол ерга қараб олди. Ҳозиргина кириб

келган бу одам ҳақидаги унинг тасавури шу қадар тўғри чиқдики, Жюльен, кўзимдан қандай бемаъни хаёлга борганим сезилиб қолмаса эди, дея қўрқиб кетди.

Герцогнинг ёши эликларда бўлиб, у жуда олиф-та кийинган эди ва сўзлаганда худди мурвати бураб қўйилган қўғирчоққа ўхшаб кетарди. Унинг боши узун, бурни катта бўлиб, руҳсиз юзи олдинга яққол туртиб чиққан эди, бундан ҳам киборроқ ва шу билан бирга бундам ҳам нурсизроқ башарани тасаввур қилишнинг ўзи қийин эди. У келиши биланоқ мажлис очиқ деб эълон қилинди.

Жаноб де ля Молнинг товуши дафъатан Жюльеннинг физиогномик кузатувларига чек қўйди.

– Сизларга жаноб аббат Сорелни таништиришга ижозат этгайсизлар, – деди маркиз. – Унинг хотираси жуда ажойиб: мен бундан атиги бир соат муқаддам, эҳтимол, юксак бир вазифани бажаришга мушарраф бўлиши мумкинлигини айтган эдим, у ўз хотирасини намойиш қилмоқ учун «Кундалик» газетасининг бутун биринчи саҳифасини ёд олди.

– Ҳа-я! Анави боёқиш Н...нинг чет эл хроникасимиси... – деди уй эгаси. У шоша-пиша газетани қўлига олиб, ўзини басавлат кўрсатишга ҳаракат қилди-да, башарасида қандайдир бемаъни бир ифода пайдо этиб Жюльенга қаради. – Марҳамат қилинг, тақсир, – деди у.

Ўртага чуқур жимлик чўкди, ҳамма Жюльенга тикилди, у шу қадар яхши жавоб қилмоқда эдики, йигирма сатр ўқилгач, герцог:

– Яхши, етарли, – дея уни тўхтатди.

Кўзлари тўнғизникига ўхшайдиган кичкина одам стол ёнига ўтирди. У раис экан: зеро, ўз жойига ўтириши биланоқ бу одам Жюльенга нарироқда турган қарта столини олдига суриб олишни ишора қилди.

Жюльен ёзув анжомларини олиб, ўша стол ёнига ўтирди. У яшил стол атрофида ўтирган одамларни ўзича санаб, уларнинг ўн икки киши эканини билиб олди.

– Жаноб Сорель, – деди герцог, – ҳозирча қўшни хонага чиқиб туринг, кейин сизни чақиршади.

Уй эгасининг башарасида бирдан қаттиқ ташвиш ифодаси пайдо бўлди.

– Дераза қопқаси очиқ қолибди, – деди у секингина ёнида ўтирган одамга. – Ташқарига қарашнинг ҳожати йўқ, – дея фаросатсизлик билан кичқирди у Жюльеннинг ортидан.

«Мана, мен ҳам энди фитначилар сафига қўшилиб қолдим, – дея ўйлади Жюльен. – Яхшиямки бу тўппа-тўғри Грев майдонидаги дор остига олиб борадиган фитналардан эмас. Лекин ҳатто шундай хавф бўлган тақдирда ҳам мен маркиз учун ҳатто бундан ҳам ортиқроқ хатардан тап тортмаслигим керак. Менинг телбалигим келажакда уни жуда ҳам ранжитмоғи мумкинки, унинг олдида шу йўл билан ўз айбимни ювсам бахтиёр бўлардим!»

У ўз телбаликлари ва ўз қайғуси ҳақида хаёл сурар ва шу билан бирга атрофни синчиклаб кўздан кечирардики, бу ерда кўзи тушган барча нарсалар хотирасига мустаҳкам ўрнашиб қолмоқда эди. Фақат ана шундан кейингина йигит маркизнинг малайга кўчанинг номини айтмай фиакр ёллашни буюрганини эслади. Маркиз илгари сира ҳам бундай қилмасди.

Жюльенни анчага довур безовта қилишмади. У четларига заррин ҳошияли бахмал сирилган меҳмонхонада ўтирарди. Баланд столда бутга тортилган Исонинг фил суягидан ишланган катта ҳайкали турарди, камин устида эса жаноб де Местрнинг ажойиб муқоваланган ва ҳошиясига зарҳал югуртирилган «Папа ҳақида» китоби кўзга ташланарди.

Жюльен гап ўғирлаётган одам бўлиб кўринмаслик учун ўша китобни варақлай бошлади. Қўшни хонадаги одамлар баъзан овозларини жуда барала қўйиб сўзлашмоқда эди. Ниҳоят, эшик очилиб, уни ўша ёққа чақиришди.

– Билиб қўйинг, жаноблар, – деди раис, – биз энди шу дақиқадан эътиборан герцог олдида сўзлаётирмиз. Ёш руҳоний бўлмиш манави жаноб, – шундай дея у Жюльен томон ишора қилди, – бизнинг муқаддас ишимизга содиқ одам. У ўзининг ажойиб хотираси ёрдамида биз айтган ҳамма гапларни унга батафсил сўзлаб бергай.

– Сўз сизга, тақсир, – деди у сўнгра эгнига қўша-қўша кийим кийиб олган авлиёсифат одамни сўзлашга даъват этиб.

Жюльен кийим кийган бу жанобни ҳарқалай бирор ном билан аташганида табиийроқ бўлармиди, дея хаёлидан ўтказди. У қоғозни олдига суриб қунт билан ёзишга тутинди.

(Бу ўринда муаллифнинг бутун бир саҳифага нуқта қўйиб чиқиш нияти бор эди.

– Бу мутлақо ўринсиз бўлади, – деди шунда унга ношир, – бундай енгилтак асар учун эса ўринсиз уйдирмалар мутлақо ортиқча.

– Сиёсат, – дея эътироз билдирди муаллиф, – бу адабиёт бўйнига боғланган харсанг тошдир, – орадан ярим йил ўтмасданоқ у бадиий асарни фарқ этади. Фантазия тўқимаси орасига сиёсатни суқиш – концерт пайтида тўппончадан ўқ узиш билан баробар. Бу юракни ёрадиган товуш, албатта, лекин унда ҳеч қандай таъсирчанлик бўлмайди. У ҳеч қандай мусиқа асбобига мос тушмайди. Сиёсат ўқувчиларининг ярмисини ранжитади, қолган ярмисига эса жуда зерикарли бўлиб кўрилади, зеро, улар эрталаб газетада ўқийдиган нарсалар анча қизиқроқ ва ўткирроқ бўлади...

Агар сизнинг қаҳрамонларингиз сиёсат тўғрисида сўзлашмаса, – деди ношир, – демак, улар минг саккиз юз ўттизинчи йилнинг французлари эмас, китобингиз эса, бир ўринда ўзингиз эълон қилгандек, сира ҳам кўзгунинг ўзгинаси бўлмай қолади...)

Жюльен ёзган қарор йигирма олти саҳифани ташкил этди, гарчи заифроқ бўлса-да, мана унинг қисқача мазмуни, зеро, доим шундай пайтларда қилинганидек, турли ҳангомаларни қисқартишга тўғри келди, чунки бундай сафсаталар кўпайиб кетса, китобхоннинг кўнгли беҳузур бўлиши ёки улар ҳақиқатга тўғри келмайдиган бўлиб туюлиши мумкин («Трибунал хабарчиси»га назар ташланг).

Эгнига қўша-қўша кийим кийган авлиёсифат одам (эҳтимол, у епископ бўлса керак) тез-тез жилмайиб турар, ана шунда унинг хиёл пастга қараган киприклари остидаги кўзлари ҳаддан ташқари чақнаб кетарди. Бундай пайтларда эса, унинг кўзидаги ифода одатдагидек журъатсиз бўлиб кўринмасди. Герцог олдида биринчи бўлиб сўзлашга таклиф этилган мазкур зот («Бу қайси герцог бўлди экан?» – дея ўйларди Жюльен), чамаси, барчанинг фикрини баён этиб, ўзини умумнинг вакили қилиб кўрсатиш ниятида бўлса керак, Жюльеннинг назарида, қандайдир қатъиятсизлик ва аниқ хулосаларнинг йўқлигини намоиш этдики, одатда судьялар тоифасига шу айбни қўйишади. Кейинчалик, муҳокама пайти, герцог шу боисдан унга танбеҳ бериб қўйди.

Савоб ва меҳр-шафқат тўғрисидаги бир қанча доно гаплардан сўнг қўша-қўша кийимли одам шундай деди:

– Буюк инсон, умрбоқий Питт раҳбарлик қилган олижаноб Англия инқилобга қарши турмоқ учун қирқ миллиард франк сарфлади. Агар жамоа ижо-

зат этса, мен қайғули бир фикрни очиқ баён қилиб беришга уриниб кўраман, менимча, Англия Бонапарт каби бир одамга қарши фақат эзгу ниятларнинг маълум миқдори билангина курашмоқчи бўлганида катта хатога йўл қўйган. Ҳолбуки, бундай одамга қарши фақат индивидуал воситалар ёрдами билан курашиш мумкин эди.

– Аҳ, яна ўша қотилликка мадҳиями, – деди бир оз ташвишга тушиб уй эгаси.

– Марҳамат қилиб, бизни ўша чучмал панд-насиҳатларингиздан халос этсангиз, – дея хитоб қилди раис зардаси қайнаб, унинг тўнғизникидек кўзлари ғазаб билан ёнди. – Давом этаверинг! – деди у қўша-қўша кийим кийган одамга. Раиснинг ёноқлари билан пешанаси бўғриқиб кетди.

– Олижаноб Англия, – дея давом этди маърузачи, – ҳозир яксон этилган, ҳар бир инглиз кундалик ризқ-рўзига пул сарфлашдан аввал якобинчиларга қарши курашга кетган ўша қирқ миллиард франкнинг фоизини тўламоққа мажбур. Англияда Питт йўқ энди.

– Унда энди герцог Веллингтон бор! – деди ҳарбий мундир кийган одам маҳобат билан.

– Илтимос қиламан, жаноблар, оғирроқ бўлинглар! – дея қичқирди раис. – Агар яна баҳс бошланадиган бўлса, у ҳолда жаноб Сорелни чақириб нима қилардик?

– Сизнинг буюк ғоялар васвасасида юрганингиз барчага аён, афандим, – деди ачитиб герцог собиқ Наполеон генерали бўлмиш ҳарбийга ўқрайиб қарар экан. Жюльен герцог бу гапи билан генерал учун жуда ҳақоратли бўлган қандайдир шахсий ишга шама қилаётганини тушунди. Ҳамма жиламайди, сотқин генерал ғазабдан дағ-дағ титрарди.

– Питт энди йўқ, жаноблар, – дея яна гап бошлади маърузачи ўз тингловчиларига таъсир ўтка-

зишдан умидини узган одамга хос маънос бир овоз билан. – Мабодо Англияда янги Питт пайдо бўлган тақдирда ҳам бутун бир халқни бир хил найранг билан икки марта алдаб бўлмайди.

– Худди шунинг учун ҳам Бонапарт каби жаҳонгир генерал Франция учун энди сира тўғри келмайди! – дея хитоб қилди бояги ҳарбий яна маърузачининг гапини бўлиб.

Бу гал, гарчи Жюльен уларнинг кўзларидан ўзларини аранг босиб туришганини яққол кўрган бўлса-да, раис ҳам, герцог ҳам ғазабланишга журъат этишмади. Улар пастга қараб олишди, герцог эса ҳаммага эшиттириб ҳўрсиниб қўйди, холос.

Бироқ маърузачи бу гал ранжиди.

– Сўзлашимга халал беряптилар ахир, – деди у жаҳл билан дафъатан анави сертабассум назокатни бир четга йиғиштириб қўйиб; Жюльеннинг назарида, бу унинг феъл-атворининг ҳақиқий инъикоси эди. – Сўзлашимга халал беряптилар ахир, ҳеч кимнинг иззат-нафсига тегмасликка ҳаракат қилаётганимни бирорта ҳам одам тушунишни истамаяпти. Хўп, майли, жаноблар, гапни қисқа қиламан.

Сизга оддийгина қилиб айтаман: савоб ишга ёрдам бермоқ учун Англиянинг ҳозир сариқ чақаси ҳам йўқ. Ҳозир ўша Питтнинг ўзи қайтарилган тақдирда ҳам, ўзининг шу қадар буюк заковатига қарамай, у майда инглиз мулкдорларини лақиллата олмаган бўларди, зеро, улар қисқагина Ватерлоо кампанияси, ёлғиз ўша урушнинг ўзигина уларга миллиард франкка тушганини жуда яхши тушуниб қолишган. Мендан аниқликни талаб қилишар экан, – дея давом этди маърузачи борган сайин руҳданиб, – сизга тўғриси айтиб қўя қоламан: ўзингизга ўзингиз ёрдам беринг, чунки сизга мадад бермоқ учун Англиянинг бир гинейя ҳам пули йўқ. Англия пул тўлашга қодир бўлмаган пайтда

эса жасорат дегани қоп-қопу, лекин сариқ чақаси ҳам бўлмаган Австрия, Россия, Пруссиялар Францияга қарши бир ёки икки кампаниядан ортиғига дош бера олмайдилар.

Якобинчилар сафарбар этадиган аскарлар биринчи кампанияда, боринги, эҳтимол, иккинчи кампанияда ҳам мағлуб бўларлар, лекин учинчиси масаласига келсак, майли, сизларнинг кўзингизга инқилобчи бўлиб кўринсам кўрина қолай, учинчи кампанияда сиз 1794 йил аскарларига дуч келасизки, улар энди 1792 йилдаги қишлоқи рекрут бўлмай қоладилар.

Шу пайт уч ёки тўрт жойдан янграган хитоблар унинг гапини бўлиб қўйди.

– Тақсир, – деди раис Жюльенга қараб, – сиз қўшни хонага чиқинг-да, ҳозир ўзингиз ёзган протоколнинг бош қисмини оққа кўчиринг.

Жюльен хонадан чиқиб кетар экан, дилида афсусланиб қўйди. Маърузачи Жюльен анчадан буён ўйлаб юрган ва келажакда содир бўлиши мумкин бўлган баъзи бир ишлар ҳақида сўз очган эди.

«Уларни кулги қилишимдан кўрқишяпти», дея хаёлидан ўтказди у. Уни қайта чақиришганида, жаноб де ля Моль тантанавор оҳангда сўзламоқда эди. Жюльенга бу ҳол кулгили туюлди, зеро, у маркизни яхши биларди.

– ...Ҳа, жаноблар, худди ана шу бахтсиз халқ ҳақида:

*Ким бўлади у? Худоми,
Дастурхон ёхуд жомашўй?¹*

дея савол бериш мумкин. «У Худо бўлади!» – дейди жавобан масалчи. Бироқ бу самимий ва улуф

¹ «Ким бўлади у? Худоми, дастурхон ёхуд жомашўй?» – Лафонтеннинг «Ҳайкалтарош ва Юпитер ҳайкали» масалидан парча.

сўзларни, жаноблар, биз сизларнинг тилингиздан эшитмоғимиз даркор. Иш бошланг, ана шунда аждодларимиз яратган ва бизнинг ўзимиз ҳам Людовик Ғн олтининг ўлими олдидан ўз кўзимиз билан кўрган буюк Франция яна қаддини ростлайди.

Англия ёки ақалли унинг олижаноб лордлари худди биз каби манфур яacobинчиликдан нафратланишади: инглиз олтини бўлмаса Россия, Австрия ва Пруссия икки-уч жангдан ортиғига дош бериша олишмайди, бироқ бу 1817 йилда жаноб де Ришелье имкониятни бой берган ўшандай бахт келтирувчи оккупация учун етарли деб ўйлайсизми? Мен бунга ишонмайман.

Шу пайт кимдир маркизнинг гапини бўлишга уринган эди, чор атрофдан «жим!» дея унинг оғзига уришди. Гапни бўлишга уринган одам яна ўша император армиясининг генерали эди: у зангори тасмани орзу қилар ва махфий мактуб муаллифлари орасида кўзга кўринарли ўрин эгаллаш ниятида эди.

– Йўқ, мен бунга ишонмайман, – дея давом этди жаноб де ля Моль гала-говур босилгач, у ана шу «мен» сўзини шу қадар чертиб, шу қадар мардона бир оҳангда айтдики, Жюльен унга қойил қолди. «Мана бу тўғри йўл! – дея ўйларди у, қалами маркиз нутқи ортидан қолмай қоғоз устидан елар экан. – Қойиллатиб айтган биргина сўзи билан жаноб де ля Моль анави сотқиннинг йигирмата кампаниясини чиппакка чиқарди».

– Янги ҳарбий оккупацияга умид қилар эканмиз, – дея давом этди маркиз пинагини бузмай, – биз фақат хорижий кучгагина таянмаслигимиз лозим. – «Глобус»га¹ оташин мақолалар ёзиб юривчи барча бу ёшлардан сизларга уч-тўрт командир

¹ «Глобус» – 1824 йили ташкил этилган либерал йўналишдаги журнал. «Глобус» ҳукуматнинг сиёсатига қарши курашда ва шу йўсинда Июль инқилобини тайёрлашда катта роль ўйнаган.

етишиб чиқиши мумкин. Улар орасида, эҳтимол, Клебер ҳам, Гош ҳам, Журдан ҳам¹, Пишегрю ҳам топилар, бироқ энди бу гал нияти холис йигитлар бўлмайти улар.

– Биз унинг шуҳратини дунёга таратмай бепарволик қилдик, – деди раис – Унинг номини абадийлаштирмоқ лозим эди.

– Ниҳоят, Францияда икки партия бўлишига эришмоқ керак, – дея давом этди жаноб де ля Моль, – лекин улар фақат номи билайгина фарқ қилиб турмай, балки бир-биридан кескин ажраладиган, бир-бирига мутлақо ўхшамайдиган партиялар бўломи лозим. Кимларни яксон этишни аниқ билиб олайлик. Бир томонда журналистлар, сайловчилар, қисқасини айтганда, жамоат фикри, ёшлар ва уларга қойил қоладиган барча бўлак одамлар бўлади. Улар ўзларининг сафсаталарига маҳлиё бўлиб юришар экан, биз, жаноблар, буюк бир устунликка эгамиз, биз бюджетни идора этамиз.

Шу пайт яна унинг сўзини бўлишди.

– Сиз, афандим, – дея мурожаат қилди жаноб де ля Моль сўзини бўлган одамга қандайдир хотиржамлик ва ўта такаббурлик билан, – агар ҳозирги сўзларим гашингизга тегаётган бўлса, у ҳолда сиз бюджетни идора этмаяпсиз, балким давлат бюджетидан қирқ минг франкка ҳукумат ажратиб берган саксон минг франкни қўшиб ямлаб ютяпсиз.

Яхши, афандим, модомики мени шунга мажбур қилган экансиз, мен сира истиҳола қилиб ўтирмай ўзингизни мисол келтираман. Авлиё Людовик билан салб юришига жўнаган шавкатли аждодларингиз каби, сиз мана шу бир юз йигирма франкка бизнинг ишимиз учун ҳеч бўлмаса битта полк-

¹ Клебер (1753–1800), Гом (1768–1797), Журдан (1762–1833) – француз инқилоби армиясининг генераллари. Улар ўз ҳалолликлари ва инқилобга садоқатликлари билан ном чиқаришган.

ни қуролаштириб беришингиз керак эди. Майли, полк ҳам демайлик, атиги бир рота, ярим рота ёки борингки, муқаддас ишимиз учун жонини аямай жанг қилишга тайёр бўлган эллик киши ҳам бўла қолсин. Хўш, сиз нима қиляпсиз, фақат малайларингиз бор, холос.

Агар исён кўтариладек бўлса, ўзингизга қурола кўтаради улар.

Тожу тахт, черков, зодагонлар – буларнинг бари, агар сиз, жаноблар, ҳар бир департаментда қуроламанган отрядлар ташкил этмасангиз, эртагаёқ қулаши мумкин. Бу отрядлар бизга садоқатли беш юз кишидан иборат бўлмоғи лозим, мен бу ўринда «садоқатли» дер эканман, фақат французча жасоратни эмас, балки испанча сабот ва матонатни ҳам назарда тутяпман.

Бу одамларнинг ярмини бизнинг ўғилларимиз, жиянларимиз, хуллас, асилзода зодагонлар ташкил этмоғи даркор. Улардан ҳар бирининг ёнида, агар 1815 йил такрорлангудек бўлса, дарҳол уч рангли нишон тақиб оладиган маҳмадона – мешчан эмас, балки Кателинога¹ ўхшаш самимий ва софдил оддий деҳқон йигити бўлмоғи лозим. Бизнинг зодагонимиз унга устозлик қилади, агар бу унинг эмиқдош укаси бўлса, айна муддао. Ҳар бир департаментда беш юз кишидан иборат ана шундай садоқатли кичик бир отряд тузмоқ учун ҳар қайсимиз ўз даромадимизнинг бешдан бирини бермоғимиз керак. Ана шунда хориждан қилинадиган оккупациянинг муваффақиятли чиқишига умид қилса бўлади. Агар чет эллик аскар ҳар бир департаментда қуроламанган беш юз нафар дўстини учратишга имони комил бўлмаса, у ҳатто Дижонга ҳам етиб кела олмайди.

¹ Кателино (1759–1793) – Вандеядаги контр инқилоби ғалаёнининг йўлбошчиларидан бири, қишлоқдаги оддий гишт терувчининг ўғли бўлган.

Сиз йигирма минг зодагоннинг қўлига қурол олиб, Франциянинг дарзозасини очиб беришга тайёр турганини эълон қилмагунингизча чет эллик қироллар гапингизга қулоқ ҳам солишмайди. Бу жуда оғир мажбурият, дейишингиз мумкин. Жаноблар, биз фақат шу йўл билангина бошимизни қутқариб қолишимиз мумкин. Матбуот эркинлиги билан биз, зодагонларнинг мавжудлиги ўртасида ҳаёт-мамот кураши кетяпти. Ё заводчи хизматкор бўлинг, ё қўлингизга қурол олинг. Истасангиз қўрқоқлик қилишингиз мумкин, лекин аҳмоқ бўлманг, кўзингизни очинг.

Батальонларга саф тортинг! – яacobинчилар¹ қўшиғининг сўзлари билан сизга айтадиган гапим шу. Ана шундан кейингина монархик тузумнинг негизига болта урилаётганини кўрган бирорга саховатли Густав-Адольф топилади-да, ўз салтанатидан минг чақирим нарига ҳужум қилиб, бизга бир вақтлар Густав протестант князларига қилган эзгуликни қилади. Ёки сизлар сафсата сотиб, қўл қовуштирганингизча ўтирмоқчимисиз? Орадан эллик йил ўтади, қарабсизки, Европада фақат республика президентлари бўлади ва бирорта ҳам қирол қолмайди. Ана шу Қ-И-Р-О-Л деган беш ҳарф билан зодагонлар ҳам, руҳонийлар ҳам ер юзидан ғойиб бўлади. Ана ўшанда биз фақат ҳар хил ялангоёқлар оммаси олдида ялтоқилик қиладиган номзодларнигина кўраимиз.

Ҳозир Францияда ҳамма яхши кўрадиган машҳур генералнинг йўқлиги, армиямиз тожу тахтни ҳимоя қилиш учунгина ташкил этилгани ҳақида истаганча гап сотиш мумкин. Бироқ ҳар бир австрийс ёки прусс полкида жангларда тобланган элликтача ун-

¹ Яcobинчилар қўшиғи – «Марсельеза»; «Батальонларга саф тортинг» – кўп ўтмай инқилоб мадҳиясига айланган шу қўшиқнинг нақоратидан олинган сўзлар.

тер топилади. Майда буржуазиядан бўлган икки юз минг йигит уруш орзусида юрибди.

– Шунча аччиқ ҳақиқатларни айтганингиз етар, дейман, – дея димоғдорлик билан гап қотди муҳтарам бир зот. Бу одам, чамаси, руҳонийлар орасида жуда катта мансабга эга бўлса керак, зеро, жаноб де ля Моль унинг гапидан ғазабланиш ўрнига, аксинча, жилмайиб қўйдики, бу ҳол Жюльенга анча аҳамиятга молик бўлиб қўринди.

– Хўп, яхши, аччиқ ҳақиқат айтишга чек қўйиб, хулоса қилайлик, жаноблар: гангрена бошланган оёғини кесиб ташлашлари лозим бўлган одамнинг ўз жарроҳига, оёғим соппа-соғ, дейиши бемаъни гап, албатта. Таъбир ножоиз бўлса, мени маъзур этасизлар, жаноблар, лекин мен шундай дейман: шавкатли герцог – бизнинг жарроҳимиз бўлгай.

«Мана, ниҳоят, ўша сирли исм ҳам тилга олинди, – дея ўйлади Жюльен, – демак, бутун тунда мен тўғри...га елиб кетар экан

XXIII

Руҳонийлар, ўрмонлар, озодлик

Бутун ҳаётнинг асосий қонуни – бу ўзини сақлаш, омон қолиш. Сиз бўлсангиз замбуруғ сочиб, бугдой ундираман, деб умид қиляпсиз.

Макиавелли

Муҳтарам зот ўз нутқини давом эттирди: унинг кўп нарсалардан бохабар одам эканлиги яққол сезилиб турарди, унинг ўз буюк ҳақиқатларини қандай сиполик ва ишонч билан баён этиши Жюльенга жуда маъқул бўлди:

1. Англия биз учун сариқ чақа ҳам сарфламайди, уларда ҳозир иқтисод ва Юм модага кирган. Ҳеч ким, ҳатто уларнинг пайғамбарлари ҳам бизга

пул беришмайди, жаноб Бруггэм эса устимиздан кулади.

2. Европанинг соҳибқиронлари инглиз олтини бўлмаса, иккита кампаниядан ортиққа журъат этишмайди, майда буржуазияни тор-мор келтирмақ учун эса икки кампания камлик қилади.

3. Францияда қуроли партия ташкил этмоқ зарур, бусиз Европанинг монархик элементлари ҳатто ўша икки кампанияни ўтказишга ҳам ботишишмайди.

Мен сизларга мутлақо шубҳасиз бир нарса сифатида баён этиб бермоқчи бўлган тўртинчи пункт эса қуйидаги гапдан иборат:

Францияда қуроли партияни руҳонийлар ёрдамисиз ташкил этиб бўлмайди. Мен бу гапни рўйроқ айтяпман, жаноблар, зеро, буни ҳозир сизларга исботлаб бераман. Ҳамма ишни руҳонийларга қўйиб бериш керак.

1. Руҳонийлар кечаси-кундузи ўз бурчларини адо этадилар ва уларга раҳбарлик қиладиган муносиб инсонлар барча тўфонлардан четда турадилар, зеро, улар чегарангиздан минг чақирим нарида истиқомат қилурлар...

– А-а! Рим, Римни назарда тутяпсиз! – дея хитоб қилди уй эгаси.

– Ҳа, ҳазратим, Римни назарда тутяпман! – дея гурур билан такрорлади кардинал. – Сизлар ёшлигингизда бу хусусда қанчалик ҳазил-мазах қилган бўлманг, чунки ўша кезлари бундай аския расм тусини олганди, 1830 йилда Рим раҳбарлигидаги руҳонийларгина оддий халқнинг кўнглини топа олади.

Ҳукмдорлари белгиланган кунда элик минг руҳоний қавм аҳлига бир хил сўзларни айтадилар, пировардида сизларга аскар етказиб берадиган халқ эса дунёвий кишиларнинг суҳандонлигига қараганда ўз руҳонийсининг хутбасига кўпроқ қулоқ солади...

(Нафсониятга қаттиқроқ тегадиган бу гап йиғилганларнинг норозилигига сабаб бўлди.)

– Руҳонийлар сизникига қараганда каттароқ кучга эгадурлар, – дея яна гап бошлади кардинал товушини кўтариб, – асосий мақсад йўлида Францияда қуроли партия ташкил этмоқ учун сизлар кўрган барча чораларни биз амалга оширганмиз...

Бу ўринда фактлар келтирилди... Вандеяда саксон минг қуролини халққа ким тарқатган ва ҳоказо, ва ҳоказо.

– Руҳонийлар ўз ўрмонларига эга бўлмагунларича уларнинг қўлларидан ҳеч иш келмайди. Уруш бошланган заҳоти молия министри ўз агентларига маблағнинг камлиги туфайли фақат қавм руҳонийларигагина маош тўлашни буюради. Ахир Франция аслида худосиз мамлакат, у уруш қилишни яхши кўради. Урушни ким бошлаб бермасин, у халқ орасида дарҳол шуҳрат қозонади, зеро, уруш қилмоқ – авомнинг таъбири билан айтганда, иезуитларни очдан ўлдириш, уруш қилмоқ – мағрур французларни чет эл босқинчиларининг истилосидан халос этиш демакдир.

Кардиналнинг нутқини хайрихоҳлик билан тинглашмоқда эди...

– Яна жаноб де Нерваль министрликдан кетса яхши бўларди, – дея қўшимча қилди у, – зеро, унинг номи ортиқча қаҳр-ғазабга сабаб бўляпти.

Шундан сўнг ҳамма ўрнидан туриб, ғала-говур бошланди. «Ҳозир мени чиқариб юборишади», дея ўйлади Жюльен, бироқ ҳатто эҳтиёткор раиснинг ўзи ҳам Жюльеннинг шу ерда эканини ва дунёда шундай одам борлигини унутиб қўйган эди.

Барча Жюльен дарҳол таниган бир одамга тикилди. Бу бош министр жаноб де Нерваль бўлиб, йигит уни герцог де Рецникидаги балда кўрган эди.

Парламент мажлислари ҳақида ахборот берган газеталарнинг тили билан айтганда, саросима авжига чиқди. Ниҳоят, нисбатан тинчлик ўрнатилгунча орадан чорак соат вақт ўтди.

Ана шунда жаноб де Нерваль ўрнидан турди-да, ҳаворий каби воизлик қила бошлади:

– Мен министрлик лавозимини мутлақо қадрламайман, демоқчи эмасман, – дея сўз бошлади у қандайдир ғалати овоз билан.

Бу ерда, менинг номим кўплаб мўътадил одамларни ҳам бизга қарши қўйиб, яacobинчиларнинг кучига куч қўшаётганини исботламоқчи бўлишди, жаноблар. Мен бажонидил мансабимдан воз кечган бўлардим, бироқ Тангрининг иродасини ҳаммаям билавермайди. Мен эса, – дея қўшимча қилди у кардиналга қаттиқ тикилиб, – пешанамга ёзилганини бажармоғим даркор. Фалак менинг дилимга ё сен эшафотда бошингдан жудо бўласан, ё Францияда монархияни тиклаб, парламентни Людовик Ўн беш давридаги ҳолига тушириб қўясан, деган фикрни солган ва мен бу ишни бажарадурмен, жаноблар.

У гапини тугатиб, жойига ўтирди, орага оғир жимлик тушди.

«Яхши актёр экан!» – дея дилидан ўтказди Жюльен. У, одатда, одамларнинг заковатини муболаға билан тасаввур қилар ва бу гал ҳам, ҳар доимдагидек, янглишмоқда эди. Бу кечадаги жўшқин баҳслардан ва айниқса сўзга чиққан нотикларнинг самимиятидан руҳланиб кетган жаноб де Нерваль шу дақиқада ўзининг юксак қисматига сидқидилдан ишонарди. Бироқ катта матонатга эга бўлган бу одам мулоҳаза бобида заифроқ эди.

Мен бу ишни бажарадурмен, деган ўша муҳим жумладан сўнг орага чўккан сукунатда ярим кечага занг урилди. Жюльенга соатнинг бу занг уриши-

да қандайдир улуғвор ва машғум бир маъно бордек туюлди. У ҳаяжонга тушган эди.

Тез орада музокаралар яна давом этиб, но-тиқлар энди ниҳоятда жўшқин, энг муҳими эса, жуда очиқчасига сўзлашмоқда эди. «Бу одамлар охир-оқибатда мени заҳарлаб ўлдиришади, – дея ўйларди баъзан Жюльен. – Бундай гапларни плембей олдида айтишга қандай журъат этишаётганикин ахир?»

Соат иккига занг урди, улар эса ҳамон тинимсиз гапиришмоқда эди. Уй эгаси аллақачон хуррак ота бошлаганди, жаноб де ля Моль қўнғироқ чалиб, янги шам келтиришларини буюрди. Вазир жаноб де Нерваль чорак кам иккида чиқиб кетди. Бироқ у кетишдан олдин ўзи ўтирган стулдан сал наридаги деворга ўрнатилган тошойнада акс этиб турган Жюльеннинг башарасига бир неча бор диққат билан тикилиб олди. Министр чиқиб кетган заҳоти ҳамма ўзини бирмунча енгилроқ ҳис этди.

Шамдонларга янги шамларни ўрнатишар экан, қўша-қўша кийим кийган одам қўшнисига қараб оҳиста деди:

– Худо билсин, бу одам бориб қиролга нималар деркин. У бизни аҳмоқона аҳволга солиб қўйиши ва ҳамма ишни барбод қилиши мумкин. Очиғини айтиш керак, унинг бу ерга келиши ортиқ даражада ўзига ишониш ва ҳатто сурбетликдир. У министрликка кўтарилишдан аввал ҳам бу ерга келиб турарди, лекин министрлик портфели ҳарқалай ҳамма ишни ўзгартириб юборади, одам ўзининг барча бўлак манфаатларини унга қурбон қилади. Жаноб де Нерваль буни тушунмоғи керак эди.

Вазир чиқиб кетишга улгурмасданоқ бонапартчи генерал кўзларини юмиб олди. Сўнгра у ўзининг соғлиғи, эски жароҳатлари ҳақида сўз очди-да, соатига қараб олиб, ғойиб бўлди.

– Бас бойлашим мумкинки, – деди қўша-қўша кийим кийган одам, – генерал ҳозир министрнинг ортидан югуриб кетди. У бу ерга келгани учун ўзини оқлашга ҳаракат қилади ва бизни ўз қўлида ушлаб тургани ҳақида министрни ишонтирмоқчи бўлади.

Мудроқ малайлар, алоҳа, янги шамларни ёқиб қўйишгач, раис сўз олди.

– Энди бир хулосага келмоғимиз керак, жаноблар. Бир-биримизни фикримиздан қайтармоқчи бўлиб, шунча баҳслашганимиз етар. Яхшиси, қирқ саккиз соатдан сўнг чет эллик дўстларимизга топширилажак нотанинг мазмуни тўғрисида ўйлаб қўрайлик. Бу ерда министрлар ҳақида гапиршиди. Энди, жаноб де Нерваль бу ерни тарк этгач, очиғини айтишимиз мумкин: министрлар билан нима ишимиз бор? Биз уларни, ўзимиз нима истасак, шундай фикр юритишга мажбур этамиз.

Кардинал нозик табассум билан унинг гапини маъқуллади.

– Менимча, ўз нуқтаи назаримизни баён қилиб беришдан осони йўқ, – деди Агданинг кўзларида ўтакетган мутаассибликнинг пинҳона олови ёниб турган ёш епископи. Шу пайтга қадар у чурқ этиб оғиз очмаганди. Уни кузатиб ўтирган Жюльен епископнинг ювош ва мулойим кўзлари музокараларнинг биринчи соатидан кейиноқ ёна бошлаганини кўрган эди. Энди унинг қалбида ловуллаб ёнаётган олов Везувий вулқони каби сиртига отилиб чиқди.

– 1806 йилдан то 1814 йилгача, – деди у, – Англиянинг фақат бир нарсада: бевосита Наполеоннинг ўзига қарши ҳеч қандай чора кўрмаганликда айблаш мумкин. Бу одам герцог ва камергерлик унвонларини орқа-олдига қарамай улаша бошлагач ва у тожу тахтни қайта тиклагач, – яратган Парвардигор унинг зиммасига юклаган вазифа

адо этилган бўлиб, фақат уни яксон этиш қолган эди. Муқаддас диний китобларда мустабидларни қай йўсинда яксон этмоқнинг кўплаб йўллари кўрсатилган (бу ўринда кўплаб лотинча цитаталар келтирилади).

Ҳозир, жаноблар, биргина одамни эмас, балки бутун Парижни тор-мор келтирмоқ талаб қилинади. Бутун Франция Париждан ўрнак оляпти. Ҳар бир департаментда ўша беш юз кишингизни қуролантиришдан нима фойда? Бу жуда хатарли иш ва унинг охири бахайр бўлмайди. Фақат Парижгагина алоқадор бўлган бу ишга бутун Францияни аралаштириб нима қиламиз? Ўз газеталари, ўз салонлари билан ушбу қусурни дунёга келтирган фақат Парижнинг ўзи, бас, шундай экан, бу янги Вавилон ҳалок бўлса бўлаверсин.

Кураш черков билан Париж ўртасида кетяпти, унга чек қўядиган пайт келди. Бу ҳалокат тожу тахтга, ҳатто унинг дунёвий манфаатлари жиҳатидан ҳам фойда келтиради. Нега Париж Бонапарт пайтида чурқ эта олмасди? Бу ҳақда Муқаддас Рок черкови ёнидаги тўпдан сўрашингиз мумкин...

* * *

Жюльен жаноб де ля Моль билан биргаликда ўша меҳмонхонани тарк этганида кечаси соат уч бўлган эди.

Маркиз жуда чарчаган ва хижолатга тушган эди. У Жюльенга мурожаат қилиб умрида биринчи марта унга илтимос оҳангида гапира бошлади У Жюльендан йигит тасодифан шоҳид бўлган анави ҳаддан ташқари ғайрат ҳақида (у худди шундай деди) ҳеч кимга айтмасликка сўз беришни илтимос қилмоқда эди.

– Сиз бу ҳақда чет эллик дўстимизга фақат унинг ўзи қаттиқ туриб талаб қилган ва чиндан

ҳам манави ёш тентакларимизнинг кимлигини билиб олишга истак билдирган тақдирдагина сўзлаб беришингиз мумкин. Бутун давлатнинг жаҳаннамга қулаши билан уларнинг нима иши бор? Улар кардинал бўлиб олиб, Римда паноҳ топишади, бизларни эса қасрларимизда хизматкорлар сўйиб кетишади.

Жюльен ёзган йигирма олти саҳифали қарор асосида маркиз тузган махфий мактуб эрталаб чоракам бешда тайёр бўлди.

– Ўлгудай чарчадим, – деди маркиз, – бу ҳол нотадан ҳам кўриниб турибди, унинг охири жуда мавҳум бўлиб чиқди. Умримда бирорта ҳам ишимдан шу қадар норози бўлмаган эдим. Гап бундай, дўстгинам, – дея қўшимча қилди у, – бориб бир неча соат дам олинг, сизни мендан ўғирлаб кетмасликлари учун эса, устингиздан қулфлаб қўяман.

Эртаси куни маркиз Жюльенни Париждан анча узоқда, аллақандай чет жойда ўрнашган номаълум бир қасрга олиб борди. Мезбонлар Жюльенда ғалати таассурот қолдиришди: унга бу одамлар руҳонийлар тоифасига мансуб кўринди. Йигитга бошқа бир кишининг номига ёзилган сафар гувоҳномаси беришди, бироқ энди бу ҳужжатда, ниҳоят, у аслида қаерга бориши кўрсатилган эди; шу пайтга қадар эса йигит гўё бундан беҳабардек юрган эди. У коляскага ёлғиз ўзи ўтирди.

Маркиз унинг хотираси ҳақида сира ҳам шубҳаланмасди, Жюльен бир неча марта унга ўша махфий мактубни ёддан айтиб берганди. Бироқ у Жюльеннинг ўзини қўлга туширишларидан қўрқарди.

– Ёдингизда бўлсин: энг муҳими, сиз зерикканидан ўзини қаерга қўярини билмай, шунчаки сажат қилиб юрган олифта бир йигитга ўхшаб кўринмоғингиз керак, – дея насиҳат қиларди у Жюльенга, йигитни меҳмонхона эшигига қадар кузатиб қўяр

экан. – Кечаги мажлисимизга бир-иккита сохта маслакдош суқилиб кирган бўлиши ҳеч гап эмас.

Йўлда вақт жуда тез ўтмоқда эди, бироқ Жюльеннинг дилини ҳасрат қоплаб олганди. Маркизнинг кўзидан узоқлашган заҳоти йигит махфий мактубни ҳам, қаерга ва нима мақсадда кетаётганини ҳам бир зумда унутди-қўйди. Ҳозир унинг бутун фикр-хаёли уни рад этган Матильда билан банд эди.

У Метцдан ўн чақиримча наридаги қандайдир бир қишлоқда тўхтаганида почта идорасининг но-зири унга отлар йўқлигини маълум қилди. Кечкурун соат ўнлар эди, таъби ғоятда хира бўлган Жюльен кечки овқат тайёрлаб беришни илтимос қилди. У дарвоза олдида сайр қилиб юриб, гўё билмай қолган одамдек ҳеч кимга сездирмай отхонага назар ташлади. Чиндан ҳам у ерда отлар кўринмасди.

«Лекин, ҳарқалай, бу одам менга анча галати кўринди, – дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – У менга жуда такаллуфсизлик билан тикилди».

Чамаси, у отлар йўқ деган гапга ишонқирамай қолганди. Кечки овқатдан сўнг у бирор эвини қилиб жўнаб қолишга аҳд қилди-да, ҳар эҳтимолга қарши бу жойлар ҳақида сўраб-суриштириб олмоқ ва исинмоқ ниятида ошхонага кирди. У ерда йигит машхур қўшиқчи синьор Жеронимони кўриб қолганида қандай хурсанд бўлганини билсангиз эди!

Ўзи шундоқ оловнинг ёнига қўйишни буюрган креслода ўрнашиб олган неаполитанияликнинг бир ўзи атрофда офизларини очганларича ангра-йиб турган йигирма нафар немис хизматкорларидан кўпроқ гапирмоқда эди.

– Бу одамлар мени кафангадо қилишмоқчи, – дея қичқирди у Жюльенга қараб, – ахир мен эртага Майнцда қуйлашга ваъда берган эдим. Мени тингламоқ учун еттита мулкдор князь у ерга атайлаб кел-

ган. Қани юринг, ташқарига чиқиб, тоза ҳавода нафас оламиз, – деди у қандайдир маънодор оҳангда.

Улар йўл бўйлаб юз қадамча юришди, бу ерда энди ҳеч ким уларнинг гапини эшита олмасди.

– Бу ердаги гаплардан хабарингиз борми? – деди у Жюльенга. – Манави почта нозири ғирт муттаҳам экан. Сайр қилгани чиққанимда, дастёр болага йигирма су берган эдим, у менга бор гапни айтиб берди. Қишлоқнинг нариги четидаги отхонада ўн иккита от турганмиш. Улар аллақандай чопарни қўлга туширишмоқчи экан.

– Нималар деяпсиз? – дея ўзини маъсум кўрсаптиб хитоб қилди Жюльен.

Бироқ нозирнинг муттаҳам эканлигига ишонч ҳосил қилишнинг ўзи камлик қиларди, бу ердан жўнаб кета билиш керак эди, аммо Жеронимо ҳам, унинг дўсти ҳам бу ишнинг уддасидан чиқиша олмасди.

– Майли, эртагача сабр қиламиз, – дея қарор қилди ниҳоят Жеронимо. – Чамаси, улар биздан шубҳаланишяпти. Сизгами, менгами, билмайман, лекин икковимиздан биримизга ишонишмаяпти улар. Эртага эрталаб яхшигина нонушта тайёрлаб беришни буюрамизда, улар қозон-товоқ билан овора бўлиб туришганида сайр қилиш баҳонасида кўчага чиқиб, жуфтакни ростлаб қоламиз ва бирор жойда от-арава ёллаб, кейинги почта станциясига етиб оламиз.

– Нарсаларимиз нима бўлади? – дея сўради Жюльен. Шу пайт унинг миясига, мени қўлга тушириш Жеронимонинг ўзига топширилган бўлса-чи, деган хаёл келиб қолганди.

Кечки овқатни еб, ётиб ухлаш пайти ҳам келганди: Жюльеннинг эндигина кўзи илинган ҳам эдики, бирдан аллакимларнинг товуши уни уйғотиб юборди: икки одам унинг хонасида сира тортинмай сўзлашиб турарди.

Жюльен улардан бирини дарров таниди: қўлида фонарь тутиб турган бу одам почта нозири эди. Фонарнинг ёруғи Жюльен коляскадан хонасига олиб кириб қўйишни буюрган сафар сандиғига тушиб турарди. Почта нозири ёнида турган қандайдир одам сандиқнинг қопқоғини очиб, уни бамайлихотир титкиламоқда эди. Жюльенга фақат унинг қўлига ёпишиб турган торгина қора энги кўриниб турарди.

«Ахир бу жубба-ку!» – дея қарор қилди у ўзича ва секингина ёстиғининг тагида яшириб қўйилган тўппончани қўлига олди.

– Қўрқманг, тақсирим, улар уйғонишмайди, – деди почта нозири. – Биз уларни ўзингиз ҳозирлаб берган вино билан сийлаганмиз.

– Ҳеч қандай қоғоз кўрмаяпман, – дея жавоб қилди поп. – Ҳаммаси кийим-кечаклар, атир-упа, сочмой ва шунга ўхшаш майда-чуйда нарсалар. Бу шунчаки кўнгилахуши учун саёҳат қилиб юрган ҳозирги энгилтак ёшлардан бирортасига ўхшайди. Уларнинг чопари жўрттага италянча талаффуз билан сўзлаётган анави бошқаси бўлса керак.

Уларнинг иккови ҳам Жюльеннинг кийимлари чўнтагини титкилаш ниятида унинг ёнига келишди. Йигит бир кўнгли уларни ўғри сифатида отиб ташламоқчи ҳам бўлди. Ахир бунинг учун ҳеч қандай жазо берилмасди. У ўзини аранг тўхтатиб қолди. «Аҳмоқлик қилмаслигим керак, – дея ўйлади у. – Ҳамма ишни бузиб қўяман». Улар Жюльеннинг кийимини титкилаб чиқишди. «Йўқ, бу дипломат эмас», дея қарор қилди поп. У йигитдан узоқлашиб жуда яхши иш қилди.

«Агар менга қўлини тегизгудек бўлса, яхшилиқ кўрмайди, – дея ўйларди Жюльен. – У ҳали ҳам менга ханжар санчиши мумкин, фақат мен бунга йўл қўймайман».

Руҳоний у томон ўғирилди. Жюльен хиёл кўзини очиб қаради: шу тобда унинг нақадар ҳайратга тушганини билсангиз эди! Бу руҳоний аббат Кастанэднинг худди ўзгинаси эди! Чиндан ҳам бу икки нусха унча қаттиқ гапирмасликка ҳаракат қилишган бўлса-да, улардан бирининг товуши йигитга бошиданоқ таниш кўринганди. Жюльеннинг дилида заминни бу маълун газандадан халос этиш истаги туғилди.

«Хўш, у ҳолда вазифам нима бўлади?» – деди у ўзига ўзи.

Поп ва унинг ёрдамчиси чиқиб кетишди. Орадан чорак соат ўтгач, Жюльен ўзини уйғонгандек қилиб кўрсатди. У қичқириб, тўполон кўтарди ва бутун уйни уйғотиб юборди.

– Мени заҳарлашибди! Мазам қочяпти! – дея қичқирарди у. – Вой, жуда азоб чекапман!

Жеронимога ёрдам бериш учун унга баҳона керак эди. Йигит унинг хонасига кириб, афюн қўшилган винодан ичган Жеронимони деярли беҳуш ҳолда кўрди.

Шундай найранг ишлатилиши мумкинлигини олдиндан сезган Жюльен ўзи Париждан олиб келган шоколад билан қаноатланган эди. У қанча уринмасин, Жеронимони бутунлай уйғотишга ва уни ўзи билан жўнашга кўндиролмади.

– Менга бутун Неаполитания қироллигини ҳады қилишган тақдирда ҳам ўрнимдан туролмайман, – дея минғилларди уйқу аралаш қўшиқчи, – йўқ, уйғонмайман, уйқу жуда ширин нарса!

– Еттита мулкдор князь нима бўлади?

– Кутиб туришади.

Жюльен бир ўзи йўлга чиқиб, ҳеч қандай саргузаштсиз олий ҳазратнинг олдига етиб олди. У ўзини қабул қилишларини илтимос қилиб, ярим

кун вақтини бекорга сарфлади. Унинг бахтига соат тўртларда герцог сайр қилгани чиқди. Жюльен унинг пиёда кетаётганини кўргач, сира ўйлаб ўтирмай герцогга яқинлашдида, садақа сўради. У олий ҳазратдан икки қадам нарида тўхтаб, чўнтагидан маркиз де ля Молнинг соатини чиқарди ва кўлини узатиб, уни герцогга кўрсатди.

– Кейинроқ қолиб, ортимдан юринг, – дея жавоб қилди герцог унинг юзига қарамай.

Тахминан бир чақиримча йўл юришгач, герцог бирдан четга бурилиб, кичкина қаҳвахонага кирди. Худди ана шу ерда, жўнгина қаҳвахонанинг ифлос ҳужрасида Жюльен герцогга ўша тўрт саҳифадан иборат мактубни ёд айтиб бериш шарафига муяссар бўлди.

– Ҳаммасини қайтадан такрорланг, – деди герцог унга йигит мактубни охиригача айтиб бергач, – фақат секинроқ гапиринг.

У баъзи гапларни ёзиб олди.

– Кейинги почта станциясигача пиёда боринг. Нарсаларингиз билан коляскани шу ерда қолдирасиз. Бир амаллаб Страсбургга етиб олинг-да, ойнинг йигирма иккинчи куни (бугун эса ўнинчи эди) соат ўн икки яримда худди шу қаҳвахонада бўлинг. Бу ердан ярим соатдан сўнг чиқасиз. Бир оғиз ҳам сўз айтманг!

Жюльен эшитган ҳамма гап шу бўлди. Бироқ герцогга чин дилидан қойил қолмоқ учун шу ҳам етарли эди. «Жиддий ишлар мана шундай қилинади, – дея ўйлади у. – Агар уч кун бурун анави вайсақиларнинг гапини эшитганида бу аркони давлат нима деган бўларди?»

Ўзининг назарида ҳеч қандай қиладиган иши бўлмаган Страсбургга етиб олмоқ учун Жюльеннинг икки кун вақти кетди. Йигит у ерга узоқ ай-

ланма йўл билан борди. «Агар анави иблис, аббат Кастанэд мени таниб қолган бўлса, у ҳолда изимга тушмасдан қўймайди. Вазифамни барбод этиб, устимдан кулиш имконияти туғилиб қолса, унинг боши нақ осмонга етарди-да!»

Бутун шимолий чегарадаги конгрегация қидирув бўлимининг бошлиғи аббат Кастанэд, Жюльеннинг бахтига, уни танимаган эди. Қанчалик сергак бўлмасинлар, Жюльеннинг кетидан одам қўйиш страсбурглик иезуитларнинг хаёлига ҳам келмади, зеро, эғнига ҳаворанг камзул кийиб, ёқасига орден тақиб олган Жюльен шу туришда фақат ўз хурсандчилигини ўйлайдиган ёш ҳарбийнинг худди ўзгинаси эди.

XXIV

Страсбург

Мафтунлик! Муҳаббатнинг бутун жўшқинлиги, унинг умидсизликка солувчи бутун кучи сенинг измингда. Фақат унинг дилрабо қувончларию лаззатли завқ-шавқларигина сенинг ихтиёрингда эмас. Маҳбубам ухлаб ётган пайтда мен унга тикилиб туриб: мана у, беқиёс гўзаллиги, аёлларга хос барча ожизликлари билан буткул меники, деб айта олмасдим. Тангри уни эркак зотига шафқат юзасидан, унга бахт ва қувонч ато этмоқ ниятида қандай яратган бўлса, шу ҳолича у ҳозир менинг ихтиёримда эди.

Шиллер, «Ода».

Страсбургда саккиз кун вақтини ўтказишга мажбур бўлган Жюльен бирор йўл билан юрак чигилини ёзиш мақсадида ҳарбий шон-шўҳрат ҳамда ватанга садоқат тўғрисида хаёл суриб юрарди. У

севармиди ёки йўқми? Буни унинг ўзи ҳам аниқ билмасди, фақат тилка-пора бўлган қалбида ўз бахти ва бутун орзу-истакларининг соҳибаси бўлмиш ёлғиз Матильдагина ҳукмрон эканлигини ҳис этарди. У ўзини босиб, умидсизликка берилмаслик учун бутун иродасини сафарбар этишга мажбур бўлмоқда эди. М-ль де ля Молга алоқадор бўлмаган бирор нарса тўғрисида ўйлашга унинг мажболи етмай қолганди. Шухратпарастлик ва мағрурлик бир вақтлар де Реналь хонимга бўлган ҳис-туйғусидан унинг эътиборини чалғитиб турарди. Матильда эса уни буткул ром этиб олган бўлиб, йигитнинг келажак ҳақидаги барча орзулари муқаррар равишда қизга бориб тақаларди.

Келажак эса, уни қай томондан олиб қараманг, йигитга қайғули бўлиб кўринарди. Биз Веррьерда унинг мағрур ва ўзига бино қўйиб юришига одатланиб қолган эдик. Энди бу ғалати йигит ўшанинг мутлақо акси бўлиб қолганди, унинг камтарлиги баъзан бемаънилик даражасига бориб етарди.

Уч кун бурун у аббат Кастанэдни жон деб отиб ташлаган бўларди. Бироқ энди Страсбургда бирорга гўдак у билан баҳслашиб қолгудек бўлса, у ўзи эмас, ана шу гўдак ҳақ бўлса керак, дея ўйларди. Ўз ҳаётида тўқнашган барча рақиб ва душманларини эслар экан, Жюльен энди доим, айб уларда эмас, ўзимда бўлган, деган қарорга келарди.

Зеро, бир вақтлар унинг кўз ўнгида ажойиб муваффақиятларга тўла келажакни гавдалантирувчи кучли ҳаёлоти энди унинг шафқатсиз душманига айланганди.

Сайёҳимизнинг беҳосдан бундай ёлғизликка маҳкум этилиши унинг аламли ҳаёлларини янада кучайтираётгандек туюларди. Ҳозир ёнида бирор дўсти бўлганида унинг нақадар боши осмонга етган бўларди. «Ҳа! – дерди ўзига ўзи Жюльен. – Бироқ бу

ёруғ дунёда менга меҳр қўйган бирорта одам бормикин ўзи? Агар дўстим бўлган тақдирда ҳам мен бу гапларни умримнинг охиригача сир сақлашга ундаётган виждонимга хилоф иш қилармидим?»

У от миниб, Кель атрофида сайр қилиб юрарди; бу Рейн соҳилидаги бир шаҳарча бўлиб, Дезе¹ ва Гувьон Сен-Сир² унинг номини шон-шуҳратга буркаган эдилар. Немис деҳқони унга шу улуг саркардаларнинг матонати туфайли шуҳрат қозонган кичик дарёлар, қишлоқ йўллари, Рейндаги оролчаларни кўрсатмоқда эди. Чап қўли билан жиловни тутган Жюльен ўнг қўлида маршал Сен-Сирнинг эсдаликларига илова қилинган ажойиб харитани ушлаб борарди. Шу пайт аллакимнинг қувноқ овози унинг бошини кўтариб қарашга мажбур этди.

Бу бир неча ой муқаддам унга ҳақиқий киборликнинг биринчи қоидаларини ўргатган лондонлик дўсти князь Коразов эди. Бу улуг санъатга қатъий риоя қилувчи Коразов Страсбургга яқиндагина келиб, Келга эндигина қадам қўйган эди ва умри бино бўлиб 1796 йил қамали тўғрисида бир сатр ҳам гап ўқимаган бўлса-да, уни Жюльенга батафсил ҳикоя қилиб бера бошлади. Немис деҳқон унга оғзини очиб қараб турарди, зеро, у ҳарқалай французчани бир оз билар ва князнинг бемаъни гапларни қандай қалаштириб ташлаётганини

¹ Дезе (1768–1800) – инқилоб армиянинг генерали. 1796 йили Моро қўмондонлик қилган француз армияси Рейндан чекинар экан, Дезе унча катта бўлмаган отряд билан Келе қалъасига қамалиб олган ва Бонапарт қўмондонлигидаги француз қўшинлари итальян кампаниясида ғалаба қозонмагунига қадар Австрия бош қўмондони эрцгерцог Карл қўшинларини ана шу қалъа деворлари олдида тўхтатиб турган.

² Гувьон Сен-Сир (1764–1830) – француз генерали, инқилоб ва империянинг барча юришларида, хусусан, Моронинг чекинишида ҳам иштирок этган. «Қизил ва қора» романининг ёзилишидан бир неча йил олдин унинг ўша юришлар ҳақидаги эсдаликлари чоп этилган эди.

яққол тушунарди. Бироқ шу тобда Жюльеннинг хаёли деҳқон ўйлаб турган гаплардан бениҳоя узоқ эди, қаҳрамонимиз бу йигитга ажабланиб тикиларди, унинг келишган қадди-қомати ва эгарда чиройли ўтиришига қойил қоларди.

«Мана буни бахтли деса бўлади! – дея ўйларди у. – Шимининг ажойиблигини қаранг! Сочлари ҳам жуда ҳафсала билан текисланган! Аҳ! Қани энди мен ҳам унга ўхшаган бўлсам, шунда Матильда уч кун севганидан сўнг мендан кўнгли қолмаган бўларди!»

Князь, ниҳоят, Кель қамали тўғрисида ҳикоя қилиб бўлгач, Жюльен томон ўтирилди:

– Бу дейман, индамас роҳибнинг ўзи бўлиб қолибсиз-ку, – деди у. – Чамамда, мен бир вақтлар Лондонда сизга ўргатган жиддийлик қоидасига ҳаддан ташқари риоя қилиб юборибсизми, дейман. Маъюс кўриниш ўзини яхши тутиш сирасига кирмайди. Маъюс эмас, зерикаётгандек бўлиб кўринмоқ керак. Агар маъюс кўринсангиз, бу демак, сизга нимадир етишмаётган, бирор ишда муваффақиятсизликка учраганингиз бўлади. Бу билан сиз ўзингизни кўримсиз қилиб кўрсатасиз. Ва, аксинча, агар сиз зерикаётган бўлсангиз, сизнинг кўнглингизни овламоқчи бўлаётган одамнинг ўзи ноқулай аҳволга тушиб қолади. Қандай жиддий хатога йўл қўйганингизни тушунинг ахир, азизим.

Жюльен оғзини очиб, уларнинг гапига қулоқ солиб турган деҳқонга бир экю узатди.

– Жуда яхши, – дея гап қотди князь, – сизда назокат ва саховат бор экан! Жуда, жуда ҳам яхши! – Шундай дея у отини елдириб кетди. Қалби аҳмоқона бир завққа тўлган Жюльен унинг ортидан от қўйди.

«Аҳ, агар мен шундай бўлганимда эди, Матильда мендан анави Круазнуани афзал кўрмасди!» У князнинг бу бемаъни тентаклигидан қанчалик ач-

чиғланса, ўзидан шунча қаттиқроқ нафратланар ва ўзи ҳам шундай бўла олмаслигидан ўкиниб, князнинг бу қилиқларига қойил қолар эди. Инсон зотининг ўзидан ўзи жирканиши бундан ортиқ бўлмаса керак.

Князь чиндан ҳам Жюльеннинг нимадандир руҳи тушганлигига ишонч ҳосил қилди.

– Гап бундай, азизим, – деди у улар Страсбургга кириб боришар экан. – Бу ишингиз ярамайди энди. Нима, бутун бойлигингиздан ажралиб, хонавайрон бўлдингизми? Ёки, эҳтимол, бирор актриса қизни севиб қолгандирсиз?

Руслар французларнинг урф-одатига жуда таассуб қилишади-ю, лекин бу соҳада улар тахминан эллик йил орқада юришади. Ҳозир улар Людовик XV асрига тақлид қилишарди.

Севги ҳақидаги бу ҳазил-ҳузул гаплардан Жюльеннинг кўзига тирқираб ёш чиқиб кетди. «Хўш, бу ажойиб йигит билан маслаҳатлашсам нима қилади?...» – дея хаёлидан ўтказди у.

– Ҳа, дўстим, – деди у князга қараб, – сиз чиндан ҳам дилимдагини топдингиз. Афсуски, мен ошиқ бўлиб қолдим, ундан ҳам бадтари, мендан юз ўгиришди. Дилбар бир аёл, у шу ерга яқин бир шаҳарчада яшайди, мени уч кун севди-ю, кейин эса бирдан қувиб юборди, шундан жуда руҳим тушиб юрибди.

Сўнгра у князга сохта исмлар билан Матильданинг феъл-атвори ва табиатини тасвирлаб берди.

– У ёғини айтмасангиз ҳам бўлади, – деди Коразов, – ҳақимлик қилувчига ихлос қўймоғингиз учун сизнинг ҳикоянгнинг давомини ўзим айтиб берман. Бу ёш хонимнинг эри жуда бадавлат одам ёки эҳтимол унинг ўзи жуда асилзода оиладан, менимча, шуниси тўғрироқ бўлса керак. Хулласи калом, у мағрурланса арзийдиган аёл.

Жюльен индамай бош ирғади: яна бирор гап ай-тишга унинг матонати етишмади.

– Жуда яхши! – дея жавоб қилди князь. – Мана сизга уч дона ҳапдори, лекин анча аччиқ ўзиям. Марҳамат қилиб, уни дарҳол ютиб юборинг:

1. Ҳар куни ўша хоним билан... унинг исми нима эди?

– Де Дюбуа хоним.

– Исмдан ҳам берган экан ўзи! – дея хитоб қилди князь қотиб-қотиб кулар экан. – Йўқ, кечирасиз, тушунаман, бу сиз учун муқаддас ном. Шундай қилиб, сиз ҳар куни де Дюбуа хоним билан учрашиб турмоғингиз керак. Лекин зинҳор ўзингизни ундан совигандек ёки ранжигандек қилиб кўрсатманг. Асримизнинг буюк қоидаси ёдингизда бўлсин: доим сиздан кутишаётган ишнинг теска-рисини қилинг. Сиз ўзингизни унинг илтифотига эришганингиздан бир ҳафта аввал қандай бўлсангиз, худди шундай қилиб кўрсатинг.

– Эҳ, у пайтда мен мутлақо хотиржам эдим, – дея. алам билан хитоб қилди Жюльен. – Ўзимча, унга ачинаман холос, дея ўйлардим.

– Парвонанинг қаноти шам алангасида куяди, – дея унинг гапини бўлди князь, – дунё каби кўҳна ўхшатиш бу.

1. Сиз ҳар куни у билан учрашиб турасиз.

2. Сиз асилзода хонимлардан бирининг кўнглини овлай бошлайсиз, лекин бу ўринда сира ҳам эҳтирос намоёиш этмайсиз, тушунарлими? Сиздан яшириб ўтирмайман, жуда қийин ролни ижро этмоғингизга тўғри келади, сиз устомонлик қилмоғингиз лозим, лекин найрангни сезиб қолишса, тамом бўлдим деяверинг.

– У жуда ақлли, мен эса ғирт аҳмоқман. Демак, ишим чатоқ, – деди сўниқ товуш билан Жюльен.

– Йўқ, фақат сиз, чамаси, мен ўйлаганимдан ҳам кўпроқ ошиқ бўлиб қолганга ўхшайсиз. Де Дюбуа хоним, тақдир жуда олий насаб ёки саноқсиз бойлик ато этган барча аёллар каби, фақат ўз шахсиятини ўйласа керак. У сизга эмас, ўзига кўпроқ эътибор беради, бинобарин, у сизни билмайди. Дилида севги жўш урган ўша икки-уч висол дамларида у ўз хаёлотига зўр бериб, сизнинг тимсолингизда асл ҳолингизни эмас, балки ўзи ўйлаб чиқарган қаҳрамонни кўрган.

Эҳ, жин урсин! Бунинг турган-битгани алифбо-ку, азизим Сорель, сиз мактаб боласи эмасиз-ку ахир!..

Гап бундай! Қани, манави магазинга кирайлик-чи, мана сизга ажойиб қора галстук, уни Берлингтон-стритдаги Жон Андерсоннинг ўзи тиккан, деб ўйлаш мумкин. Марҳамат қилиб, уни тақиб олинг-да, бўйнингизда осилиб турган анави бедаво қора арқонни ташлаб юборинг.

– Хўш айтинг-чи, – дея давом этди князь Страсбургнинг олди зарбофчисининг магазинидан чиқишар экан, – қандай жамиятда аралашиб юради ўша де Дюбуа хоним? Ё худойим! Шунақаям исм бўладими! Жаҳлингиз чиқмасин, азизим Сорель, чин сўзим, шунчаки оғзимдан чиқиб кетди... Хўш, кимнинг кўнглини овлайсиз?

– Жуда одобли бир аёл бор. Унинг отаси пайпоқ фабрикасининг эгаси, ниҳоятда бадавлат одам бўлган. Бу хонимнинг кўзлари жуда ажойиб, бунақасини сира кўрган эмасман, менга жуда ёқадди бу кўзлар. У шаҳарнинг олди аёли ҳисобланади. Лекин барча бу устунликларига қарамай, агар олдида тижорат ва дўконлар ҳақида сўз очишса, хоним хижолат тортиб, қизариб кетади. Бахтга қарши унинг отаси Страсбургнинг машҳур савдогарларидан бири бўлган экан.

– Демак, – кула-кула унинг гапини илиб кетди князь, – агар фириб бериш ҳақида сўз очишса, ўша жононингиз сиз тўғрингизда эмас, ўзи ҳақида гапиришяпти, деб ўйлайди. Унинг бу тентаклиги жуда ажойиб ва сиз учун ғоят фойдали: у сизга хонимнинг оху кўзларини кўрганингизда эс-ҳушингизни йўқотмаслигингизга имкон беради. Муваффақиятга эришувингиз муқаррар.

Жюльен де ля Моллар хонадонига тез-тез келиб турадиган маршалнинг беваси де Фервак хонимни назарда тутган эди. Бу чет эллик гўзал хоним маршалга унинг ўлимидан бир йил олдин турмушга чиққан эди. Чамаси, унинг бутун умри бир мақсадга: ўзининг фабрика эгасининг қизи эканлигини барчанинг хотирасидан ўчиришга бағишлангандек эди. Парижда обрў орттирмоқ учун эса, у эзгулик тарафдори бўлган хотинларга бошчилик қилмоққа жазм этганди.

Жюльен князга сидқидилдан қойил қолганди: унинг барча бу тентакликларига эга бўлмоқ учун у ҳеч нимани аямаган бўларди! Икки дўстнинг суҳбати жуда чўзилиб кетди. Коразовнинг боши осмонда эди, ҳали бирорта ҳам француз унинг сўзларини бу қадар узоқ тингламаган эди. «Мана, ниҳоят, мақсадимга ҳам эришдим, – дея тантана қиларди ўзича князь, – менинг устозларим гапимга қулоқ солишяпти ва мендан ақл ўрганишяпти».

– Демак, сиз билан келишиб олдик, – дея такрорларди у Жюльенга ўнинчи марта. – Де Дюбуа хонимнинг олдида ўша пайпоқ фабрикасининг қизи бўлмиш фаришта билан гаплашаётганингизда эҳтиросдан асар ҳам кўрсатмайсиз. Хатларда эса, аксинча, оташин эҳтирос намойиш этинг. Қотириб ёзилган ишқий мактубни ўқиш – тегма нозик хонимга беқиёс лаззат бағишлайди, бундай мактубни ўқиётганида у ҳузур қилиб дам олади. Бу ўринда устомон-

лик қилишингизга ҳожат қолмайди, энди у ўз қалбига қулоқ солиши мумкин. Шундай қилиб, унга ҳар куни иккитадан мактуб йўлланг.

– Йўғ-е, зинҳор ундай қилолмайман! – дея хитоб қилди капалаги учиб Жюльен. – Ундан кўра мени ўғирга солиб янчсинлар, мен икки сатр жумлани ҳам иншо этолмайман, мутлақо мурдаман, азизим, қўлимдан ҳеч нима келмайди. Майли, мени шу ерда ташлаб кета қолинг, шундоқ йўл четига ётаману, жон узавераман.

– Қандайдир жумла иншо этасиз, деб сизга ким айтди? Менинг сафар сандифимда олти том ишқий мактублар ётибди. Ҳамма туридан, ҳар қандай аёл табиатига мос келадиганидан бор. Эзгулик тарафдори учун ҳам топилади! Мана дўстим Калисский Лондондан ўн уч чақирим наридаги Ричмонд-Террасда бутун Англиядаги энг гўзал квакер хонимга хушомад қилиб юрган эди.

Жюльен дўсти билан тун соат иккида хайрлашар экан, ўзини энди у қадар бахтсиз ҳис этмасди.

Эртаси куни князь уйига котибни таклиф қилди, икки кундан кейин эса Жюльен ҳафсала билан номерланган ҳамда энг юксак ва энг зерикарли эзгулик устидан ғалаба қозонишга мўлжалланган эллик учта ишқий мактубга эга бўлди.

– Эллик тўртинчи мактуб йўқ, – деди князь, – зеро, Калисскийни яхши гап билан қувиб юборишибди. Лекин сизга бари бир эмасми, охир-оқибатда пайпоқ тадбиркорининг қизи сизни ҳам ҳайдаб юборса нима қилибди? Сиз ахир фақат де Дюбуа хонимнинг юрагига таъсир ўтказмоқчисиз-ку.

Улар ҳар куни от миниб, бирга сайр қилишарди. Князь Жюльенни жуда яхши кўриб қолди. Унга дафъатан қўйиб қолган меҳрини қандай изҳор қилишни билмай юрган князь охири йигитга ба-

давлат меросхўр бўлмиш ўз холаваччаларидан бирига уйланишни таклиф қилди.

– Унга уйланганингиздан кейин эса, менинг таъсирим ва манави орденингиз ёрдамида сиз икки йилдан сўнг полковник бўлиб оласиз.

– Лекин бу хоч билан мени Наполеон мукофотлаган эмас-ку, бунинг йўриғи бошқа.

– Нима фарқи бор? – дея жавоб қилди князь. – Уни Наполеон таъсис этган-ку, у бари бир Европада энг олий орден ҳисобланади.

Жюльен унинг таклифига деярли рози бўлиб қўйган эди-ю, лекин бурчи олий ҳазратнинг олдига боришни тақазо этарди; Коразов билан хайрлашар экан, у дўстига хат ёзишни ваъда қилди. У ўзи келтирган махфий нотага жавоб олди-да, Париж томон елиб кетди, бироқ икки кунгина ёлғиз ўзи қолиши биланоқ Франция ва Матильдани тарк этиш Жюльенга жуда катта мусибат бўладигандек туюлди. «Йўқ, мен Коразов таклиф қилаётган ўша миллионларга уйланмайман, – дея қарор қилди у. – Лекин берган маслаҳатидан фойдаланаман.

Ахир кўнгилини овлаш санъати – унинг касби-ку. Мана, ўн беш йилдирки, у бирор бошқа иш билан қизиқмайди, – ҳозир у ўттиз ёшда-ку ахир. Уни ақли паст деб бўлмайди: у қув ва эпчил одам. Жўшқинлик, поэзия бундай табиатга тўғри келмайди, унинг руҳи прокурорникига ўхшайди. У ҳолда янаям яхши, у тўғри мулоҳаза юритяпти, дея ўйлашга асос кўпроқ бўлади.

Ҳа, худди шундай қилиш керак: де Фервак хонимга хушомад қиламан.

Тўғри, сал зерикарлироқ бўлса керак, лекин мен унинг ажойиб кўзларига тикилиб юраман, бу кўзлар мени дунёда ҳаммадан кўпроқ севган ўша кўзларга жуда ҳам ўхшаб кетади.

У чет элик аёл, демак, ўрганмоқ учун янги табиат бўлади.

Мен эс-ҳушимдан ажраляпман, ҳалок бўляпман, шу боисдан ҳам ўша дўстона маслаҳатга риоя қилишим ва ўз қалбимга қулоқ солмаслигим керак».

XXV

Тақводорлик хизматида

Агар мен бундан ақл-идрок билан ва орқа-олдимга қараб лаззатланадиган бўлсам, у ҳолда мен учун бу лаззат бўлмай қолади.

Lope de Vega

Парижга қайтиб, маркиз де ля Молга, чамаси, унинг ҳафсаласини жуда пир қилган жавоб мактубини топширгач, қаҳрамонимиз унинг хонасидан чиққан заҳоти граф Альтамиранинг олдига қараб югурди. Ўлим жазосига ҳукм қилиниш каби устунликдан ташқари бу ажойиб инсон жуда донишманд ва художўй ҳам эди; ана шу фазилатлари ва ундан ҳам кўра ўзининг олий насаби туфайли граф де Фервак хонимнинг дидига жуда мос туншар ва улар тез-тез учрашиб туришар эди.

Жюльен графга жуда жиддий қилиб ўзининг ошиқи беқарор бўлиб қолганини айтди.

– У чиндан ҳам жуда олиҳиммат, софдил ва қалби юксак аёл, – деди жавобан граф Альтамира, – лекин бир оз такаббурлиги бор, иезуитликка ҳам мойилроқ. Гоҳида мен у айтган ҳар бир сўзни жуда яхши тушунаман, аммо бутун жумланинг маъносини сира англай олмайман. У билан суҳбатлашаётганимда гоҳо, француз тилини одамлар айтганчалик яхши билмасам керак, дея

ўйланиб қоламан. Бу дўстлик жамиятда сизнинг обрў-эътиборингизни оширади. Лекин, биласизми, юринг, яхшиси Бустоснинг олдига борамиз, – деди ҳар бир ишда изчил ва оқилона йўл тутишни яхши кўрадиган граф Альтамира. – У бир вақтлар маршал бевасининг кўнглини овламоқчи бўлган эди.

Дон Диего Бустос худди ўз мижозининг даъволарини эшитаётган адвокат каби бир оғиз ҳам сўз айтмай, уларни ишнинг моҳиятини узоқ ва батафсил ҳикоя қилишга мажбур этди. Унинг башараси семириб кетган роҳибникига ўхшарди-ю, лекин қоп-қора шоп мўйлови бор эди. У ўзини жуда маҳобатли тутарди, бироқ аслида ўзи ҳалол карбонарий эди.

– Тушунарли, – деди у ниҳоят Жюльенга. – Сиз, маршал беваси де Фервак хонимнинг бирор пайт ўйнаши бўлганми ёки йўқми, дея сўрамоқчимисиз? Бинобарин: муваффақият қозонишга умид қилсангиз бўладими? Шу нарса қизиқтиряптими сизни? Сизга шу нарсани айтишим мумкин: шахсан мен мағлубиятга учрадим. Энди, бу ҳол мени ортиқ ранжитмай қўйган бир пайтда унинг табиати тўғрисида сизга шуни айтишим мумкин: хонимнинг кайфияти тез-тез бузилиб туради, бунинг устига у анча кек сақлайдиган одам. Бу хислати ҳақида ҳозир сизга ҳикоя қилиб бераман.

Одатда, истеъдодли одамлар жуда серзарда бўлишади ва шу боисдан уларнинг барча ишлари кишига хиёл ғалати туюлади. Мен хонимда бу хислатни сезмадим. Аксинча, худди шу голландларга хос вазминлиги ва совуққонлиги учун ҳам у шу қадар гўзал ва тиниқ кўринади.

Испанияликнинг ўзини бундай оғир-вазмин тутиб, сусткашлик билан сўзлашидан Жюльеннинг зарда-

си қайнай бошлади, у тоқати тоқ бўлиб, бир неча бор қисқа-қисқа луқма ташлаб, унинг гапини бўлди.

– Гапимни эшитишни истайсизми ўзи? – дея сўради ундан маҳобат билан дон Диего Бустос.

– *Furia francese*¹ учун мени кечиринг. Қулогим сизда, – деб жавоб қилди Жюльен.

– Де Фервак хоним бир ёмон кўриб қолса, нафратининг чеки бўлмайди. У умри бино бўлиб кўрмаган қандайдир адвокатлар, бечора шоирларни шафқатсизлик билан таъқиб этади. Анави қўшиқчи шоирлар бор-ку, Коллега ўхшаганлар, биласизми?

Севгидир касби корим...

Ишқ қуритди мадорим...

ва ҳоказо.

Шундан сўнг Жюльен ўша қўшиқни охиригача тинглашга мажбур бўлди. Испани тушмагур, чамаси, француз тилида қўшиқ айтишни жуда яхши кўрар экан.

Бу ажойиб қўшиқни шу пайтга қадар ҳали ҳеч ким бундай бетоқат бўлиб эшитмаган бўлса керак ўзи.

– Маршал беваси, – деди дон Диего Бустос қўшиқни охиригача айтиб бўлгач, – шундай:

Қовоқхонада бўлибман ошиқ...

дея бошланадиган бир қўшиқ муаллифини хонавайрон қилди.

Жюльен, яна қўшиқ айтиб қолмаса гўрга эди, дея кўрқиб кетди. Бироқ дон Диего бу гал қўшиқнинг мазмунини батафсил таҳлил қилиш билан чекланиб қўя қолди. Чиндан ҳам бу қўшиқ жуда фосиқона ва одобсиз бир руҳда ёзилган эди.

¹ Французча жўшқинлигим (*исп.*).

– Маршал беваси менинг олдимда ўша қўшиққа нисбатан ўз газабини изҳор қила бошлаган эди, – деди дон Диего, – мен хонимга унинг тоифасидаги аёллар матбуотда босилиб чиқадиган ҳар хил бўлмағур гапларни ўқимасликлари керак, дея эътироз билдирдим. Тақво ва одоб қоидаларини қанчалик қаттиққўллик билан ўрнатишмасин, Францияда қовоқхоналар учун шундай асарлар ёзилаверади. Де Фервак хоним ўша қўшиқ муаллифини – иш ҳақининг ярмини ўмариб қолишадиган бечора бир ялангоёқ шоирни бир минг саккиз юз франк маош оладиган ишидан қувдириб юборгач, мен хонимга шундай дедим: «Бу ёғига энди эҳтиёт бўлинг, сиз ўша бечора қофиябозга ўз қуролингиз билан ҳужум қилдингиз, у эса сизга ўз қофиялари билан жавоб бериши мумкин – у тақводорлик тўғрисида бирорта қўшиқ ёзади. Барча ҳашамдор меҳмонхоналар сизнинг тарафингизни олишади, бировнинг устидан кулишни яхши кўрадиган одамлар эса, ҳамма ёқда ана шу эпиграммани такрорлаб юришади». Ўшанда маршал бевасининг менга нима деб жавоб қилганини биласизми, тақсир? «Худо йўлида мени бутун Парижнинг кўз ўнгида қатл этсалар ҳам майли – бу Фаранцияда илгари сира кўрилмаган томоша бўларди. Шунда халқ юксак эзгуликни эъзозлашга ўрганарди. Бу менинг ҳаётимдаги энг ажойиб кун бўларди». Шу гапни айтаётганида унинг кўзларидаги ифодани ҳанузгача унута олмайман.

– Ҳа, унинг кўзлари жуда чиройли! – дея хитоб қилди Жюльен.

– Кўриб турибман, чиндан ҳам ошиқ бўлиб қолибсиз... Шундай қилиб, – дея яна маҳобат билан гап бошлади дон Диего Бустос, – у серзарда эмас, серзарда одамлар эса одатда кекчи бўлишади. Унинг одамларга ёмонлик қилишининг боиси ўзининг бахтсиз эканлигидан бўлса керак. Мен

унинг қандайдир пинҳона қайғуси бор, деб гумон қиламан. Эҳтимол, ҳамма гап ўзини тақводор қилиб кўрсатиш ўлгудек жонига текканидадир.

Испаниялик жимиб қолди-да, бир дақиқача оғиз очмай, Жюльенга тикилиб турди.

– Бутун гап ана шунда, – виқор билан қўшимча қилди у. – Худди шу боисдан ҳам сиз хиёл умид қилсангиз бўлади. У кишининг кўнгилларини овламоққа уриниб юрган ана ўша икки йил давомида мен бу тўғрида жуда кўп ўйладим. Сизнинг бутун келажагингиз, жаноби ошиқ, тамоман ана шу буюк сирга боғлиқ: хўш, ўз зиммасига олган ролидан чарчаган ва бахтсизлиги туфайли доим дарғазаб бўлиб юрган мунофиқ эмасмикин бу хоним?

– Ёки, эҳтимол, – дея, ниҳоят, гапга аралашди келганидан буён бир оғиз ҳам сўз айтмай сукут сақлаб ўтирган граф Альтамира, – бу мен йигирма марта сенга айтган ўша эски гапдир: шунчаки у ҳам французча шуҳратпарастлик касалига мубтало бўлгандир, ўша бадном мовутфуруш отаси ҳақидаги хотиралар уни таъқиб этаётгандир. Худди ана шу нарса унга азоб беряпти. Унинг ўзи эса табиатан совуққон ва одамови. У фақат Толедога борса-ю, ҳар куни унга жаҳаннамнинг даҳшатли манзараларини тасвирлаб, азоб берадиган бирорта руҳонийнинг қўлига тушиб қолсагина бахтиёр бўлиши мумкин.

Жюльен кетай деб турганида дон Диего янада маҳобатлироқ кўринишга ҳаракат қилиб деди:

– Альтамира менга айтди, сиз ўзимизнинг одамлардан экансиз. Бир кун келиб сиз озодликка эришувимизда бизга ёрдам берасиз, шу боисдан ҳам мен сизнинг ана шу ишингизга кўмаклашмоқчиман. Маршал бевасининг услуби билан танишиб қўйсангиз ёмон бўлмайди. Мана унинг ўз қўли билан ёзган тўртта мактуби.

– Мен уларни кўчириб оламан-да, – дея хитоб қилди Жюльен, – кейин ўзингизга келтириб бераман.

– Бу ерда гаплашган гапларимизни ҳеч қачон ва ҳеч кимга айтмайсиз-а?

– Ҳеч кимга айтмайман, виждоним ҳаққи! – дея қичқирди Жюльен.

Бу гаплардан қаҳрамонимизнинг хиёл кўнгли очилди ва унинг лабларида сезилар-сезилмас та-бассум пайдо бўлди. «Мана сизга тақводор Альта-мира, у менга фосиқлик қилишда ёрдамлашмоқчи бўлиб юрибди!» – деди у ўзига ўзи.

Дон Диего Бустос билан бўлган ана шу ниҳоятда муҳим суҳбат чоғи Жюльен муттасил д’Алигр саройи минорасидаги соатнинг занг уришига кулоқ солиб ўтирди.

Тушлик пайти яқинлашмоқда эди, у ҳозир Матильдани кўради. Уйга қайтгач, у ҳафсала билан қайта кийинди.

«Мана менинг биринчи тентаклигим, – деди у ўзига ўзи зинадан пастга тушаётган пайти, – князнинг кўрсатмаларига оғишмай амал қилмоқ керак».

Шундан сўнг у ўз хонасига қайтиб, энг оддий сафар костюмини кийиб олди.

«Энди, – дея хаёлидан ўтказди у, – дилимдаги гапларни кўзимдан сездириб қўймасам бўлгани». Соат эндигина беш ярим бўлган эди, тушликни эса олтида қилишарди. У меҳмонхонага кирди, у ерда ҳеч ким йўқ экан. Зангори диванни кўриб, Жюльен унинг олдига тиз чўкди-да, одатда Матильда кўлини қўйиб ўтирадиган жойга лабини босди, йигитнинг кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. «Бирор йўлини топиб, бу аҳмоқона ҳиссиётга чек қўйишим керак, – деди у ўзига ўзи ғазаб билан. – У мени ошкор этади ахир». Йигит хўжакўрсин учун кўлига газета олди-да, бир неча бор боққа чиқиб, яна меҳмонхонага қайтиб кириб юрди.

Сўнгра, ҳеч кимга сездирмай, катта эман ортига яширинди ва бутун вужуди қалт-қалт титраганича, ниҳоят, м-ль де ля Моль деразасига қарашга журъат этди. Дераза қопқаси тақа-тақ берк эди, хушидан кетиб йиқилишига оз қолган Жюльен анчагача эманга суяниб турди-да, сўнгра мадори қочган оёқларини аранг босиб, боғбоннинг нарвонини кўргани борди.

Бир вақтлар унинг ўзи кериб очган занжир ҳалқаси, – ҳайҳот, у пайтларда ҳаммаси нақадар бошқача эди-я! – ҳамон ўшандай очиқ турарди. Эс-хушини деярли йўқотган Жюльен ҳалқани лабига босди.

Меҳмонхона билан боғ ўртасида ана шундай узоқ танда қўйиб юрганидан сўнг Жюльен ўзини ниҳоятда ҳорғин ҳис этди, йигит шу ҳолатга эришганидан жуда хурсанд бўлиб кетди. «Ана энди нигоҳим сўник кўринади ва мен ўзимни ошкор қилиб қўйишдан чўчимасам ҳам бўлади!» Аста-секин ҳамма меҳмонхонага тўплана бошлади: ҳар гал эшик очилганида Жюльеннинг юраги орзиқиб, орқасига тортиб кетарди.

Стал ёнига ўтиришди. Ниҳоят м-ль де ля Моль ҳам пайдо бўлди, у ўзини куттириш одатига биноан ҳаммадан кейин келди. Қиз Жюльенни кўрди-ю, қип-қизариб кетди, йигитнинг сафардан қайтгани ҳақида унга ҳеч ким бир оғиз ҳам сўз айтмаган эди. Жюльен Коразовнинг маслаҳатини эслаб, унинг қўлларига қаради: Матильданинг қўллари титрамоқда эди. Йигит қаттиқ ҳаяжонга тушди, ҳорғин кўринаётганидан ичида яна бир бор кувониб қўйди.

Жаноб де ля Моль Жюльенни мақтаб узоқ гапирди, шундан сўнг маркиза унга мурожаат қилиб, йигитнинг ҳорғин кўриниши ҳақида қандайдир жуда илтифотли сўзлар айтишни лозим топди. Жюльен сония сайин ўзига ўзи: «Мен мадемуазель

де ля Молга кўп қарайвермаслигим, лекин шу билан бирга ундан кўзимни олиб қочмаслигим ҳам керак. Мен бошимга кулфат тушган ўша кундан бир ҳафта олдин қандай бўлсам, худди шундай кўринмоғим даркор...» – дея такрорларди. Хуллас, у ўз хатти-ҳаракатидан мамнун бўлиб, меҳмонхонада қолди. У биринчи марта уй бекасига илтифот этиб, унинг меҳмонларини қўлидан келганича гапга солишга ҳаракат қилди.

Унинг бу назокати муносиб тақдирланди: соат саккизларга яқин маршал беваси де Фервак хонимнинг келгани ҳақида хабар қилишди. Жюльен шу заҳоти ўз хонасига чиқди-да, ҳафсала билан қайта кийиниб тушди. Бундай диққат-эътибори учун йигитдан жуда миннатдор бўлган де ля Моль хоним ундан хурсанд эканлигини кўрсатиб қўйиш мақсадида де Фервак хонимга Жюльеннинг саёҳати тўғрисида ҳикоя қила бошлади. Йигит маршал бевасининг ёнига ўтирди. Лекин у шундай жойлашдики, кўзлари Матильдага кўринмай қолди. Санъатнинг барча қоидаларига биноан шундай жойлашиб олгач, у ҳайрат ва завқ тўла кўзларини де Фервак хонимга маъноли тикди. Князь Коразов унга совға қилган элик уч мактубнинг биринчиси худди ана шу туйғу тўғрисидаги сафсата билан бошланарди.

Де Фервак хоним Опера Буффга бормоқчи эканини айтди. Жюльен дарҳол ўша ёққа жўнади. У ерда йигит жаноб де Бовуазига дуч келиб қолган эди, кавалер уни сарой аҳли ложасига киритиб қўйди. Бу ложа де Фервак хоним ложасининг шундоқ ёнгинасида эди. Жюльен ундан кўзини узмай ўтирди. «Кундалик тутиб, бу қамал тафсилотларини ёзиб бормоғим керак, – дея қарор қилди у уйга қайтар экан, – акс ҳолда барча маневрларимни унутиб қўяман». У ўзини зўрлаб, бу зерикарли мавзуда уч-тўрт

бет қоғоз қоралар экан, мўъжиза содир бўлиб, м-ль де ля Моль ҳақида бирор марта ҳам эсламади.

Жюльен сафарда юрар экан, Матильда уни деярли унутиб қўйган эди. «Ўйлаб кўрсам, у мутлақо оддий бир одам экан, – дея қарор қилди қиз. – Унинг исми менга умрбод ўзимни қандай иснодга қўйганимни эслатиб юради. Барча риоя қиладиган андиша ва номус қоидаларини ўзимга виждонан сингдириб олмоғим керак: бу қоидаларни унутган аёл ҳамма нарсадан Мосуво бўлиши мумкин». У маркиз де Круазнуа билан анчадан буён тайёрланиб келаётган никоҳ битимини, ниҳоят, ҳал бўлди деб ҳисоблаш мумкинлигига шама қилди. Жаноб де Круазнуанинг боши осмонда эди. Агар маркизга Матильданинг унга нисбатан муносабатининг бундай ўзгаришига қизнинг лоқайдлик билан тақдирга тан бериши сабаб бўлганини айтишганида эди, у ниҳоятда ажабланган бўларди. Ҳолбуки, у қизнинг бу янгича муносабатидан жуда фахрланиб юрган эди.

Бироқ м-ль де ля Моль Жюльенни кўрган заҳоти бутун ниятлари бир зумда ўзгарди-қолди. «Ахир у рости билан ҳам менинг эрим-ку, – деди у ўзига ўзи. – Агар мен чиндан ҳам ақл-идрок билан иш тутиб, эзгу йўл тутмоқчи бўлсам, у ҳолда, турган гап, фақат Жюльенгагина турмушга чиқишим керак».

У олдинданок, йигит ўзини бахтсиз кўрсатиб, турли дил сўзлари билан безор қилса керак, дея кутар ва унга нима деб жавоб бериши ҳақида ўйлар эди. Зеро, унинг назарида, улар стол ёнидан туришлари биланок Жюльен у билан сўзлашмоққа ҳаракат қилиши аниқ эди. Бироқ йигит у билан сўзлашишга ҳаракат қилиш у ёқда турсин, аксинча, меҳмонхонада хотиржам ўтираверди ва ҳатто боғ томон бирор марта ўтирилиб қарамади – бунга у қандай қийинчилик билан эришгани ёлғиз Худога маълум!

«У билан бошиданоқ очиқчасига гаплашиб олганим маъқул», – дея қарор қилди м-ль де ля Моль ва ёлғиз ўзи боққа чиқди. Аммо Жюльендан дарак бўлмади. Матильда меҳмонхонанинг катта ойнабанд эшиги ёнидан ўта туриб, унинг де Фервак хонимга Рейннинг тоғли соҳилларида тез-тез учраб турадиган ва у ерларга ўзига хос гўзаллик бахш этадиган кўҳна қасрларнинг харобалари тўғрисида шавқ билан ҳикоя қилаётганини кўриб қолди. Йигит энди баъзи салонларда ақллилик нишонаси ҳисобланадиган бу сентиментал ва жимжимадор нутқ санъатини маълум қадар эғаллаб олган эди.

Агар князь Коразов Парижда бўлганида эди, у сўзсиз фахрланса арзирди: бу кеча ҳамма воқеалар худди у башорат қилгандек содир бўлмоқда эди.

Эртаси куни ҳам, ундан кейинги кунларда ҳам у Жюльеннинг хатти-ҳаракатини албатта маъқуллаган бўларди.

Сирли гуруҳ аъзолари олиб бораётган сиёсий ўйин натижасида бу тўда бир неча зангори тасмани тақсимлаш ҳуқуқига эга бўлди: де Фервак хоним, орденлардан бири отамнинг амакисига берилиши керак, дея талаб қилмоқда эди. Маркиз де ля Моль эса худди шуни қайнотаси учун даъво қиларди, улар шу мақсадда биргалашиб ҳаракат қилаётганлари сабабли маршал беваси де ля Моль саройига деярли ҳар куни ташриф буюриб турарди. Маркиз ҳадемай министр этиб тайинланиши ҳақида Жюльен худди ана шу хонимдан билиб олди: жаноб де ля Моль гуруҳга Хартияни қандайдир икки-уч йил ичида ва ҳеч қандай тўс-тўполонсиз бутунлай йўқ қилишнинг моҳирона режасини таклиф қилибди.

Жаноб де ля Моль министр бўлиб олган тақдирда эса, Жюльен вақти келиб епископлик даражасига кўтарилишини умид қилса бўларди, бироқ

энди барча бу орзу-истаклар унинг учун қандайдир парда ортига яширингандек бўлиб қолганди. Мабодо у гоҳида бу орзуларни эслаган тақдирда ҳам улар йигитнинг кўз ўнгида қандайдир мавҳум ва йироқ бир хаёл сифатида гавдаланарди. Уни савдойи қилиб қўйган бу машъум муҳаббат йигитнинг барча ҳаётий қизиқишларини ўзгартириб юборган эди: у энди нима ҳақида ўйламасин, ҳаммаси келажакда унинг м-ль де ля Моль билан муносабати қандай бўлишига боғлиқ бўлиб қолганди. Йигит беш-олти йил ана шундай зўр бериб ҳаракат қилиш натижасида қизнинг муҳаббатини такрор қозонишга умид қиларди.

Ниҳоятда совуққон ва сергак бўлган бу йигит, кўриб турибмизки, ғирт телбалик ҳолига тушибди. Бир вақтлар унинг кўзга яққол ташланадиган фазилатларидан энди фақат саботгина қолибди. Сиртдан қараганда, у ўз хатти-ҳаракатида князь Коразов тузиб берган режага оғишмай амал қиларди; ҳар куни кечқурун у де Фервак хонимнинг креслоси ёнига бориб ўтирарди, бироқ энди унинг бир оғиз сўз айтишга мажоли йўқ эди.

Йигитнинг Матильдага ўзини дилидаги муҳаббатидан фориг бўлгандек қилиб кўрсатишга зўр бериб уриниши унинг силласини қуритмоқда эди. У маршал беваси ёнида мутлақо жонсиз бўлиб ўтирар, ҳатто кўзларида ҳам, жисми қаттиқ азоб чекаётган одамники каби, барча ифодалар сўниб қолгандек туюларди.

Дунёқараш бобида уни герцогиня даражасига кўтариши мумкин бўлган, эри айтган ҳар бир сўзни айнан такрорлайдиган де ля Моль хоним, мана, бир неча кундирки, Жюльеннинг беқиёс фазилатларини кўкларга кўтариб мақтаб юрарди.

XXVI

Савобли муҳаббат

*Аделинада бешак такаббурлик бор эди,
Ҳар бир муомалада кибру ҳаво ҳукмрон.
У гурур, кибру ҳаво ҳисларин жиловларди,
Туйғуларни эркига қўймас эди ҳеч қачон,
Ҳисларни бўи қўймоқ-чи – жиноятдай бўларди.
Худди шундоқ, нафратли, парво ҳам қилмай, боён
Ўзидан кетганича қотиб турар пурвиқор.*

Байрон, «Дон Жуан».

«Бу оиладагиларнинг ҳаммаси қандайдир ҳовлиқиб фикр юритишади, – дея ўйларди маршалнинг беваси. – Мана энди улар манави аббатчаларига шайдо бўлиб юришибди. Йигитча эса кўзларини сизга тикиб гапингизга қулоқ солишдан бошқасини билмайди. Лекин кўзлари анча чиройли қурмағурнинг».

Жюльен эса ўз навбатида де Фервак хонимнинг муомаласида бекам-кўст назокат ва ҳар қандай кучли ҳис-туйғудан бутунлай маҳрумлик сифатида намоён бўладиган асилзодаларга хос вазминлик намунасини кўрарди. Дафъатан қилинган бирорта кескин ҳаракат, ўзини тута билмаслик худди ўзига тобе одамларга енгил муомала қилиш каби де Фервак хонимни доим хижолатга соларди. Ҳиссиётга берилиш унинг назарида маънавий носоғлик каби бир нарса эдики, бундай хислатдан инсон уялмоғи лозим бўларди, зеро, бу нарса олий табақага мансуб бўлган кишининг шаънига сира ҳам ярашмас эди. У энг яхши кўрадиган нарса қиролнинг сўнгги шикори ҳақида суҳбат қуриш бўлиб, сеvimли китоби эса, «Сен-Симоннинг мемуарлари» эди. Хоним, айниқса, бу китобнинг шажара қисмини яхши кўрарди.

Меҳмонхонада де Фервак хонимнинг сеvimли жойи бор эди, зеро, у ернинг ёруғи хонимнинг ҳус-

нини янада бўрттириб кўрсатарди. Жюльен бунга билар ва шу боисдан ҳам олдинданок ўша ерга бориб, ўрнашиб оларди. Лекин у доим стулни Матильда кўринмайдиган қилиб ўтиришга ҳаракат қиларди. Йигитнинг ўжарлик билан ундан ўзини олиб қочишидан ҳайратга тушган қиз шундай ажойиб кечалардан бирида зангори диванни тарк этди-да, қўлида тикаётган каштаси билан маршал беваси креслоси олдида турган мўъжазгина стол ёнига келиб ўтирди. Жюльен энди уни яқиндан, де Фервак хоним шляпаси соябонининг шундоққина тагидан кўриб турарди. У ўз тақдирининг ҳукмдори бўлиб қолган бу кўзларни кутилмаганда шундай яқиндан кўриб, аввалига қўрқиб кетди, кейин эса бирдан бутун лоқайдлиги ғойиб бўлиб, сўзлай бошлади, сўзлаганда ҳам жуда яхши сўзлади.

У фақат де Фервак хонимга қараб сўзларди-ю, бироқ мақсади Матильданинг қалбига таъсир қилиш эди. Йигит шу қадар берилиб кетдики, де Фервак хоним унинг нималар ҳақида гапираётганини мутлақо тушунмай қолди.

Бу ажойиб муваффақият эди. Агар Жюльен нутқини немисларга хос мистик, юксак диний ва иезуитларча руҳдаги бир неча ибора билан яқунлашнинг фаҳмига борганида эди, де Фервак хоним, чамаси, уни дарҳол асрни тубдан ўзгартирувчи буюк кишилар сафига қўшиб қўйган бўларди.

«Майли, агар у де Фервак хоним билан шундай берилиб суҳбат қуриш даражасида бефарқ экан, – дея ўзига тасалли бермоқчи бўларди м-ль де ля Моль, – у ҳолда унинг гапларига ортиқ қулоқ солиб ўтирмайман». У чиндан ҳам кечанинг охиригача ўз сўзида турди, бироқ бунга у осонликча эришмади.

Ярим кечада қиз қўлида шамдон билан онасини ётоқ бўлмасига кузатиб қўяр экан, де ля Моль хо-

ним зинапояда тўхтаб, Жюльенни мақтай бошлади. Бу гапдан Матильданинг янада кўпроқ зардаси қайнади ва у туни билан ухлаёлмай чиқди. У фақат бир нарсани ўйлаб таскин топарди: «Мен нафратланадиган хислатлар маршал бевасига фазилат бўлиб кўринади, албатта. У Жюльенни жуда ажойиб йигит деб ҳисоблаётган бўлса керак».

Жюльеннинг ўзига келсак, у ҳаракатсизлик ҳолатидан қутулган бўлиб, энди ўзини унчалик бахтсиз ҳис этмасди, унинг кўзи тасодифан рус чармидан ишланган ва князь Коразов элик уч дона ишқий мактубга қўшиб совға қилган кармонга тушиб қолди. Йигит биринчи мактубни очди-ю, унинг охирида: «Биринчи мактуб биринчи учрашувдан сўнг орадан бир ҳафта ўтгач юборилади», деган иловани ўқиди.

«Ана холос, кечикибман-ку! – дея хитоб қилди Жюльен, – де Фервак хоним билан учраша бошлаганимга анча бўлди-ку ахир». У дарҳол ўша ишқий мактубни кўчириб ёза бошлади, бу эзгулик тўғрисидаги ҳар хил баландпарвоз сўзлар қалаштириб ташланган ваъзгўйликнинг худди ўзгинаси эди, уни ўқиган одам зерикиб ўлиши мумкин эди. Жюльеннинг омади бор экан, у иккинчи саҳифани кўчира туриб, ухлаб қолди.

Бир неча соатдан сўнг у кўзига тушган қуёш нуридан уйғониб кетди, маълум бўлишича, у туни билан шундай стол ёнида ўтириб чиқибди. Энди унинг учун ҳаётдаги энг машаққатли нарса уйғониш дақиқаси бўлиб қолган эди, зеро, йигит кўзини очиши биланоқ ўз бахтсизлигини эсларди. Бу тонгда эса хатни кўчириб тугатар экан, у деярли жилмайиб ўтирди. «Наҳотки, – дерди у ўзига ўзи, – дунёда чиндан ҳам шундай гапларни ёзишга қодир бўлган бирорга йигит топилса!» Мактуб охирида у қалам билан ёзилган шундай иловани ўқиди:

«Бу мактубларни ҳаворанг камзул кийиб, қора галстук тақиб, шахсан отда элтиб бермоқ лозим. Мактуб швейцарга топширилади, бу пайтда гамзада кўриниш керак, – кўзларида чексиз маъюслик ифода этилмоғи лозим. Агар оқсоч қиз учраб қолгудек бўлса, гўё сездирмай кўздан бир томчи ёшни артиб олган киши бўлиб кўриниш керак. Оқсоч қизга бир-икки оғиз ширин сўз айтилади».

Жюльен бу талабларга қатъиян амал қилди.

«Мен анча сурбетлик қиялман, – дея хаёлидан ўтказди у де Фервак саройидан чиқиб келар экан, – лекин Коразов ўзидан кўрсин. Ўз тақвоси билан шуҳрат қозонган шундай хонимга мактуб йўллашнинг ўзи бўладими! Энди у мени қандай нафрат билан қарши олишини тасаввур қиялман! Роса томоша бўлади-да ўзиям! Чамаси, фақат шу комедиягина кўнглимни бир оз очса керак. Ҳа, «мен» дея аталмиш мана шу манфур нусхани яхшилаб сазойи қилиш керак. Ёлғиз шу нарсагина менинг вақтимни хуш қилса керак. Агар ўзимни жиноят қилишга қодир деб ҳис этганимда бир оз кўнгли очиш учун ҳам ўша жиноятни қилган бўлардим».

Бутун шу ой давомида Жюльен фақат отини отхонага олиб кираётган дақиқалардагина ўзини бир оз бахтли ҳис этарди. Коразов унга ўзидан юз ўгирган маҳбубасига қарашни қатъиян тақиқлаб қўйган эди, бу ўринда ҳеч қандай баҳона инobatга олинмасди. Отнинг таниш дупур-дупури, Жюльеннинг отбоқарни чақириш учун отхона дарвозасини қамчи билан тақиллатиш одати туфайли Матильда баъзан парда ортидан ҳовлига қараш учун беихтиёр дераза ёнига келарди. Парда жуда юпқа бўлиб, Жюльен унинг ортидаги қизни яққол кўриб турарди. У шляпаси соябони остидан сездирмай Матильдага қарар экан, қизнинг қоматини кўрар-

ди-ю, бироқ кўзларини илғай олмасди. «Шундай экан, у ҳам менинг кўзларимни кўра олмайди, – дея мулоҳаза юритарди йигит. – Демак, бу қараганим ҳисобга кирмайди».

Кечқурун де Фервак хоним унга, худди эрталаб Жюльен жуда маънос бир қиёфада унинг швейцарига топширган ўша фалсафий-мистик ва диний трактатини¹ олиб ўқимагандек муомала қилади. Бир кун илгари Жюльен тасодифан суҳандонлик қилиш йўлини топган эди: бу гал у атайлаб Матильданинг кўзлари кўриниб турадиган жойга ўтирди. Матильда ҳам маршал беваси пайдо бўлиши биланоқ зангори диванни тарк этди, бошқача қилиб айтганда, ўз тўгарагига хиёнат қилади. Жаноб де Круазнуа, чамаси, унинг бу янги инжиқлигидан фоят ташвишга тушиб қолган эди: унинг бундай очиқдан-очиқ ранжиши Жюльеннинг дилидаги изтиробни бир оз юмшатгандек бўлди.

Бу қутилмаган қувончдан унинг суҳандонлик санъати чиндан ҳам жуда юксак чўққиларга кўтарилиб кетди. Шухратпарастлик ҳар қандай юракка, ҳатто букилмас тақводорлик макони бўлмиш қалбларга ҳам осонгина кириб боради. Шу боисдан ҳам маршал беваси қаретасига ўтирар экан, шундай қарорга келди: «Йўқ, де ля Моль хоним рост гапни айтибди: бу навқирон аббати тушмагур чиндан ҳам ажойиб одам экан. Чамаси, у аввалига мендан уялиб юрган бўлса керак. Ахир бу уйда кимга қараманг, ҳаммасида қандайдир енгилтаклик нишонасини кўрасиз, бу ерга келиб турадиган тақводор зотларнинг ҳаммаси тақвосини ёши ўтганда орттирган, улар фақат кексаликлари туфайлигина ўзларини шундай вазмин тутишади.

¹ Мюнстер трактати – ушбу трактат кўпроқ Вестфаль сулҳи номи билан машҳур: 1648 йили тузилган мазкур сулҳ ўттиз йиллик урушга чек қўйган.

Йигитча сўзсиз бу фарқни тушуниб қолган. Унинг услуби дурустгина экан, лекин мен унинг бу мактубидаги маслаҳат сўраб, тўғри йўлга солишни илтимос қилишида ўзи ҳам англаб етмаган қандайдир туйғу яширинмаганмикин, дея чўчияпман.

Ундай десам, одамни тўғри йўлга солиш худди шундай бошланишига мисоллар озмунчами. Мени айниқса умидвор қилаётган нарса – бу бошқа йигитлар менга ёзган хатлар билан у ёзган мактуб услуби ўртасидаги фарқ бўляпти. Бу руҳоний йигитнинг мактубидаги юксак меҳр-оқибат, самимий жиддият ва чуқур ишончга эътибор бермаслик мумкин эмас. Унда Массильонга хос мулоим эзгуликнинг қандайдир нишонлари кўринади».

XXVII

Энг яхши черков мансаблари

*Хизматлар! Иқтидор! Фазилат!
Ҳаммаси бўлмаган гап! Бирорта
тўдага мансуб бўлмоқ керак.*

Телемак

Вақти келиб француз черковининг энг юксак мартабаларини тақсимлаш ҳуқуқига эга бўладиган бу аёлнинг онгида илк бор Жюльен ва епископлик унвони ҳақидаги тушунчалар худди ана шу йўсинда уйғунлашиб пайдо бўлди. Бироқ бу муваффақият Жюльенга мутлақо таъсир қилмаган бўларди: ҳозир у ўз қайғусидан бўлак ҳеч нима тўғрисида фикр юрита олмасди, атрофдаги ҳамма нарса эса унга шу қайғусини эслатаётгандек, уни бўрттириб кўрсатаётгандек туюларди; масалан, энди унга ўз хонаси ниҳоятда хунук кўрина бошлади. Кечқурун у қўлида шам билан хонасига кириб борганида, у ердаги ҳар бир предмет, ҳар бир нарса гўё товушини кўтариб, шафқатсизлик билан қайғусининг

бирор янги тафсилоти ҳақида қичқираётгандек туюларди.

«Хўш, бугун мен яна мажбурий хизматни ўтайман, – деди у ўз хонасига димоги чоғ бўлиб кирар экан. Анчадан бери унинг кайфияти бундай яхши бўлмаган эди. – Иккинчи мактуб ҳам худди биринчисига ўхшаб зерикарли бўлса керак, деб умид қиламиз».

Мактуб янада зерикарлироқ бўлиб чиқди. Ўзи кўчириб ёзаётган гаплар унга шу қадар бемаъни бўлиб туюлардики, охирида йигит унинг мазмуни устида бош қотириб ўтирмай, беихтиёр сатрма-сатр кўчираверди.

«Бу гаплар шу қадар тумтароқли эканки, – дерди у ўзига-ўзи, – ҳатто Лондондаги дипломатия профессори менга кўчиртирган Мюнстер трактатининг расмий моддаларидан ҳам ўтиб тушаркан».

Фақат шундан кейингина у дафъатан де Фервак хонимнинг маҳобатли испан дон Диего Бустосга қайтариб беришни унутган ўша мактубларни эслади: йигит уларни қидириб топди: очигини айтганда, улар бемаъни ва дабдабали гапларни қалаштириш бобида рус амалдори ёзган мактубларнинг худди ўзгинаси эди. «Ҳаммаси мавҳум гаплар. Гўё бу гапларда ҳаммасини айтиш ва шу билан бирга ҳеч нима айтмасликка жазм этилгандек туюларди. «Услуги – Эол арфасининг¹ ўзгинаси, – дея хулоса қилди Жюльен. – Ўлим ва охират ҳақидаги бу ўлгудай тумтароқли мулоҳазаларда мен кулгили бўлиб кўринишдан кўрқишдек аянчли фикрдан бўлак бирорта жонли фикр кўрмаяпман».

Биз ҳозир қисқагина баён қилиб берган монолог икки ҳафта давомида муттасил такрорланиб

¹ Қадимги грек афсоналарида шамол худоси бўлмиш Эолнинг арфаси шамолда нозик садолар чиқариб, кишининг уйқусини келтирар экан. (тарж.)

турди. Бирорта диний китобнинг таҳлилига ўхшаш мактубни кўчира туриб ухлаб қолиш, эртасига маъюс бир қиёфада хатни элтиб бериш, ҳеч бўлмаса Матильданинг кўйлагини кўриш умидида отни етаклаб отхонага олиб бориш, ишлаш, агар де Фервак хоним де ля Моль хонадонига ташриф буюрмаса, кечқурунлари Операга равона бўлиш – Жюльеннинг ҳаёти ана шундай бир маромда кечмоқда эди. Де Фервак хоним маркизанинг ҳузурига келган пайтлари бу ҳаёт бирмунча қизиқарлироқ ўтарди, ана шунда маршал беваси шляпасининг соябони остидан йигитга Матильданинг кўзлари кўриниб турар ва бундан унинг суҳандонлиги кўзирди. Унинг жонли, ҳиссиётга тўла нутқи борган сайин таъсирлироқ ва шу билан бирга самимийроқ бўлиб борарди.

Жюльен ўзининг барча нутқлари Матильдага бутунлай бемаъни гаплар бўлиб туюлаётганини жуда яхши тушунарди-ю, лекин қизни бу суҳандонлигидаги назокат билан ҳайратга солишни истарди. «Айтаётган гапларимда мунофиқлик қанча кўп бўлса, унга шунча кўпроқ ёқишим керак», – дея ўйларди Жюльен ва ниҳоятда дадиллик билан табиат гўзалликларини кўпиртириб мақташга тутинарди. Тез орада у маршал бевасига чакана одам бўлиб кўринмаслик учун айниқса оддий ва бамаъни фикрларни баён қилишдан қочиш лозимлигини тушуниб қолди. Йигит шу йўсинда давом этаверди. Баъзан у ўзи ёқишга ҳаракат қилаётган бу икки хонимнинг кўзларидан унинг гапларини манзур кўришаётгани ёки лоқайд тинглашаётганига қараб, суҳандонлигини хиёл қисқартирар эди.

Хуллас, энди унинг ҳаёти вақтини бутунлай ҳаракатсиз ўтказган ўша изтиробли кунларга қараганда анча жонлироқ кечмоқда эди.

«Хўш, – деди у ўзига ўзи бир куни кечқурун, – мана ўша жирканч диссертациялардан ўн бешин-

чисини ҳам кўчириб ёзяман. Олдинги ўн тўрт-тасини маршал бевасининг швейцарига ўз қўлим билан топширдим. Чамаси, хонимнинг ёзув столи тортмаларини шу хатлар билан тўлдириб юборган бўлсам керак ўзиям. У бўлса менга муносабатини сира ҳам ўзгартиргани йўқ, гўё мен ҳеч қачон унга хат ёзмагандек! Охири нима бўларкин, билмадим. Бу саркашлигим ўзимнинг меъдамга ургандек, унинг ҳам жонига тегмасмикин? Шуни тан олиш керакки, Коразовнинг ричмондлик ўша офатижон квакер¹ аёлни севиб қолган рус дўсти, чамаси, бир вақтлар жуда даҳшатли одам ўтган бўлса керак. Одам дегани ҳам шунақа мижғов бўладими ахир!»

Буюк саркарда ўтказаётган маневрларнинг ногаҳон шоҳиди бўлиб қолган ҳар қандай оддий одам каби Жюльен рус йигити димоғдор инглиз хонимнинг юрагидан уриш учун қилган бу ҳужумида ҳеч балони тушунмай қолган эди. Дастлабки қирқ мактубнинг ҳаммаси фақат унга нома йўллашдек беадабгарчилик учун узр сўрашга мўлжалланган эди. Чамаси, ўлгудек зерикиб юрган ўша жононни ўз ҳаётига қараганда, эҳтимол, бир оз қизиқарлироқ бўлган ўша мактубларни олиб ўқишга кўниктирмоқ зарур эди.

Бир куни эрталаб Жюльенга хат келтириб беришди. У де Фервак хонимнинг муҳрини таниди-ю, хатни шоша-пиша очиб ўқиди. Бир-икки ҳафта илгари бутун қалбини ҳасрат қоплаган Жюльен сира ҳам бундай шошилмаган бўларди. Бу бор-йўғи тушки зиёфатга таклифнома экан.

Йигит князь Коразовдан йўл-йўриқ қидира бошлади. Афсуски, рус йигитнинг кўнгли оддий ва тушунарли қилиб ёзиш лозим бўлган жойда Дор каби жимжимадор услубда ёзишни тусаб қолган экан.

¹ Насронийликнинг Англия ва Америкада тарқалган бир мазҳабига мансуб киши.

Жюльен маршал бевасиникидаги зиёфат чоғи юзида қандай руҳий ҳолат ифодалаш лозимлиги тўғрисида ҳеч қандай кўрсатма топа олмади.

Маршал бевасининг муҳташам меҳмонхонаси Тюильридаги Диана галереясидек ҳамма ёғига зарҳал қопланган бўлиб, деворларга нақшинкор ромларга солинган картиналар осиб ташланган эди. Баъзи картиналарда мўйқаламнинг янгигина изи кўриниб турарди. Жюльен кейинчалик баъзи сюжетларнинг бекага ахлоқсизроқ бўлиб кўрингани ва хоним картиналарни тузатиб қўйишни буюрганини билиб олди. «Чиндан ҳам ахлоқ асри деб атаса бўлади буни!» – дея хаёлидан ўтказди у.

Бу салондаги меҳмонлар орасида йигит махфий нота ёзишда иштирок этган уч кишини таниди. Улардан бири, маршал бевасининг тоғаси бўлмиш монсиньор епископ диний назоратда мансабга тайинлаш ишларини идора этар ва одамларнинг айтишича, жиянининг бирорта ҳам гапини икки қила олмас эди. «Роса ўсибман-ку, – деди ўзига ўзи маъюс жилмайиб Жюльен. – Яна бу гапларнинг ҳаммасига нақадар бепарқ эканлигимни айтмайсизми! Буни қарангки, машҳур епископ билан бир дастурхон тепасида ўтирибман-а».

Зиёфат ўртамиёна бўлди-ю, лекин бу ердаги суҳбатдан кишининг кўнгли беҳузур бўларди. «Бирор бўлмағур китобнинг мундарижасига ўхшайди, – дея ўйларди Жюльен. – Инсон фикрининг барча буюк муаммолари ҳақида бу қадар гердайиб гапиришларига ўлайми! Агар гапираётган гапларига уч дақиқа қулоқ солиб турсанг, қай бирига: бу суҳандоннинг манманлигигами ёки унинг ўтакетган жоҳиллигига кўпроқ ҳайратланишни билмай қоласан киши».

Китобхон, чамаси, академикнинг жияни ва бўлажак профессор бўлмиш Тамбо исмли бўлмағур бир ёзувчини унутиб ҳам юборган бўлса керак. У де

ля Моль саройи меҳмонхонасидаги ҳавони ўзининг ифлос ғийбатлари билан заҳарлаб юргувчи эди.

Худди ана шу ярамас одам Жюльенда, гарчи де Фервак хоним унинг мактубларига жавоб бермаётган бўлса-да, бу хатларда изҳор этилган туйғуларга хайрихоҳлик билан қараса керак, деган фикрни туғдирди. Жаноб Тамбонинг ичи қора бўлиб, у Жюльеннинг муваффақиятлари тўғрисида ўйлаганида ҳасаддан ёрилиб ўлай дерди. Лекин бошқа жиҳатдан олганда, энг истеъдодли одам, шу билан бирга ҳар қандай аҳмоқ ҳам, бир вақтнинг ўзида икки жойда бўла олмагани каби, «агар бу Сорель офатижон де Фервак хонимга ўйнаш бўлиб олса, – дерди ўзига ўзи бўлажак профессор, – у ҳолда хоним уни черков қошида бирор ёғлироқ ишга жойлаб қўяди, мен эса шу зайлда де ля Моль саройида ундан қутулиб оламан».

Жаноб аббат Пирар ҳам Жюльенга унинг де Фервак саройида эришган муваффақиятлари хусусида бир талай насиҳатлар қилди. Бу ўринда қаттиққўл янсенист ва тақводор маршал бевасининг эски урф-одатларни тиклаш ва монархияни мустаҳкамлашга даъво қиладиган иезуитлар салоҳи ўртасидаги рақобат ўз кучини кўрсатган эди.

XXVIII

Манон Леско¹

Ниҳоят, у монастирь нозирининг аҳмоқлиги ва эшакдек ўжарлигига бутунлай ишонч ҳосил қилгач, унга жуда оддийгина қилиб: оқни қора, қорани эса – оқ дея хушомад қила бошлади.

Лихтенберг

Рус мактубларига берилган изоҳларда ўзинг нома йўллайдиган хонимга гап қайтариш қатъиян тақиқланган эди. Шу билан бирга доимо сажда қилиш даражасида иззат-эҳтиром намойиш этиш лозим, дея тайинланганди; барча мактубларга ана шу негиз асос қилиб олинган эди.

Бир куни кечқурун, Операда, де Фервак хонимнинг ложасида ўтирар экан, Жюльен «Манон Леско» балетини кўкларга кўтариб мақтай бошлади. Бундай мақтовларига асос бўлган ягона сабаб ўзининг бу балетни мутлақо бўлмағур дея ҳисоблаши эди.

Маршал беваси балетнинг аббат Прево романига қараганда анча заифроқ чиққанини айтди.

«Шунақами ҳали! – дея ўйлади ажабланган ва қизиқиб қолган Жюльен. – Шундай тақводор хоним романни мақтаб ўтирса-я!» Де Фервак хоним, минг афсуски, ишқ васвасасига осонгина берилиб кетадиган ёшларни ўзларининг жирканч асарлари билан йўлдан оздирувчи барча бу қоғоз булғовчиларга нисбатан ҳафтада камида икки-уч марта нафрат изҳор қилишни ўз бурчи деб ҳисобларди.

– Бундай ахлоқсиз, хавфли асарлар орасида, – дея давом этди де Фервак хоним, – айтишларича,

¹ «Манон Леско» балети – Парижда 1830 йилнинг 3 май куни саҳналаштирилган. Унинг либреттоси Превонинг машҳур романи асосида Скриб томонидан ёзилган, мусиқани Алеви (1790–1862) басталаган.

«Манон Леско» биринчи ўринда турар экан. Ахлоқсиз қизнинг янглишувлари ва шунингдек, адолатли равишда изтироб чекишлари жуда таъсирли ва ҳаққоний қилиб тасвирланган, дейишади. Лекин, дарвоқе, бу ҳол сизнинг Бонапартингизга Муқаддас Елена оролида, бу роман малайларга мўлжаллаб ёзилган, демоқ учун халал бермабди.

Мулзам бўлиб ўтирган Жюльен бу сўзларни эшитиб, дарҳол ҳушига келди. «Мени маршал бевасининг кўз ўнгида бадном этмоқчи бўлишибди, унга менинг Наполеонга ихлос қўйганимни айтиб беришибди. Бу ҳол унинг иззат-нафсига қаттиқ текканидан хоним буни менга шама қилишдан ўзини тиёлмади». Бу кашфиёт бутун кеча давомида йигитнинг фикр-хаёлини банд этиб, у анча жонланиб қолди. Улар маршал беваси билан Опера вестибюлида хайрлашар эканлар, хоним унга қараб шундай деди:

– Ёдингизда бўлсин, тақсир, мени севган одам Бонапартга ихлос қўймаслиги керак. Уни, нари борса, тақдирнинг тақозоси сифатида тан олиш мумкин. Боз устига ўша одамда руҳий назокат деган нарса бўлган эмас, у санъатнинг буюк асарлари қадрига ета билмаган.

«Мени севган одам! – дея такрорларди Жюльен. – Бу гап ё ҳеч қандай маънони англатмайди, ё унда жуда катта маъно бор. Биз бечора провинцияликлар дунёдан тилнинг бундай сирларини тушунмай ўтиб кетадиганга ўхшаймиз». Сўнгра маршал бевасига аталган узундан-узоқ хатни кўчириб ёзар экан, Жюльен тинимсиз де Реналь хонимни эслаб ўтирди.

– Буни қандай тушунмоқ керакки, – деди унга де Фервак хоним эртаси куни Жюльенга жуда файритабий туюлган лоқайд бир оҳангда, – сиз, янглишмасам, кеча кечқурун Операдан қайтга-

нингиздан сўнг менга ёзган хатингизда Лондон ва Ричмонд тўғрисида гапирибсиз?

Жюльен қаттиқ довдираб қолди: чамаси, у мактубнинг мазмуни ҳақида бош қотириб ўтирмай сатрма-сатр кўчира туриб, Лондон ва Ричмонд сўзлари ўрнига Париж ва Сен-Клу деб ёзиш лозимлигига эътибор бермаган бўлса керак. Йигит бирор гап айтишга уринди-ю, лекин жумласини охирига-ча етказа олмади. Унинг қаттиқ кулгиси қистаганидан нафаси сиқилмоқда эди. Ниҳоят, у: «Инсон қалбининг ақл бовар қилмас идеаллари ҳақидаги юксак мулоҳазаларга берилиб кетганим боисдан сизга мактуб ёза туриб, шундай хатога йўл қўйган бўлишим мумкин», деган баҳонани айтиб қутулди.

«Мен яхши таассурот қолдирдим, – дея қарор қилди у, – бугунчалик энди бу диққинафас маконни тарк этсам бўлар». Шундан сўнг у де Фервак хонимнинг саройидан деярли югурганича чиқиб кетди. Кечқурун у кеча кўчириб ёзган мактубнинг асл нусхасини олдида, рус йигит Лондон ва Ричмондни тилга олган ўша машъум жойни осонгина топди. Жюльен бу мактубнинг деярли севги изҳори эканини кўриб қаттиқ ҳайратга тушди.

Унинг гапларидаги худди ана шу зоҳирий табиийлик билан мактубларининг салкам диний китоблардагидек теранлиги орасидаги фарқ де Фервак хонимни унга эътибор беришга мажбур этганди. Маршал беваси айниқса унинг узундан-узоқ жумлаларига мафтун бўлиб қолган эди. Бу услуб анави ахлоқсиз Вольтер расм қилган узук-юлуқ жумлаларга сира ҳам ўхшамасди! Гарчи қаҳрамонимиз ўз нутқидан ҳар қандай соғлом фикр нишонларини бутунлай сиқиб чиқаришга қаттиқ ҳаракат қилаётган бўлса-да, ҳарқалай, гапларида енгилгина антимонархизм ва шаккоклик руҳи сезилиб турардики, бу ҳол де Фервак хонимнинг эътибори-

дан четда қолмади. Ғоят хушахлоқ бўлган, лекин бутун кеча давомида бирорта ҳам жонли фикр айтолмайдиган кишилар орасида яшовчи бу хоним гарчи бундан ғазабланишни ўз бурчи деб ҳисобласа-да, бир оз янгиликнинг иси келиб турган ҳар қандай нарсага жуда таъсирчан эди. Аёл бу иллатни енгилтак асрнинг нишонаси дея атарди.

Аммо бундай меҳмонхоналарга бирор мақсад йўлидагина бориб туриш мумкин. Жюльеннинг мутлақо шавқсиз бу ҳаётнинг бутун диққинафаслиги, турган гап, китобхонга тушунарли бўлса керак. Бу сиз билан бизнинг саёҳатимизда учраган тақир даштдай бир нарса, холос.

Жюльен де Фервак хоним билан шундай овора бўлиб юрар экан, м-ль де ля Моль зўр бериб уни ўйламасликка ҳаракат қилаётган эди. Унинг дилида шиддатли кураш кетарди: баъзан у мағрурлик билан ўзини бу маъюс йигитдан нафратланишига ишонтирмоқчи бўлар, бироқ Жюльеннинг гаплари уни беихтиёр ўзига мафтун қилиб қўяр эди. Уни айниқса бу ақл бовар қилмас риёкорлик ҳайратга солмоқда эди: Йигитнинг маршал бевасига айтаётган бу гапларида бир оғиз ҳам ҳаққоний сўз бўлмай, ҳаммаси ёлғон ёки камида ўз дунёқарашини ниҳоятда бузиб кўрсатиш эди. Матильда эса унинг деярли барча нарсалар тўғрисида қандай фикр юритишини жуда яхши биларди. Бундай макиавеллизмдан¹ у лол қолган эди. «Лекин бу гапларнинг бари нақадар чуқур ўйланган, – дерди у ўзига ўзи. – Димоғи оламни бузадиган, лекин ўзи ҳеч нимага арзимайдиган анави йигитлар ёки худди шу мавзуда гап сотадиган жаноб Тамбога ўхшаш чакана муттаҳамларга нақадар ўхшамайди у!»

¹ Макиавеллизм – буржуа-зодагонлар жамиятида ўз мақсадига эришмоқ учун ҳеч қандай маккорлик, риёкорлик ва ҳатто жиноятдан ҳам тортинмаслик сиёсати. (тарж.)

Лекин шунга қарамай Жюльен даҳшатли кунларни бошидан кечирмоқда эди. У ҳар куни маршал бевасининг меҳмонхонасига борар экан, ўзини жуда оғир мажбурий хизматни ўтаётган одамдек ҳис этарди. У ўз ролини бажариш учун шу қадар кўп куч сарфлар эдики, баъзан бутунлай силласи қуриб қоларди. Кўпинча у де Фервак саройининг улкан ҳовлисига кириб борар экан, тамоман умидсизликка тушмаслик учун бутун ақл-идроки ва иродасини сафарбар этишга мажбур бўларди.

«Семинарияда умидсизликка тушмаган эдим-ку ахир, – дея уқтирарди у ўзига-ўзи, – бўлмасам ўшанда мени олдинда даҳшатли кунлар кутмоқда эди. Муваффақиятга эришармидим ёки йўқми, ҳар ҳолда, бутун ҳаётимни бориб турган манфур ва разил одамлар орасида ўтказажимни билардим. Мана, кейинги баҳорда эса, орадан бор-йўғи ўн бир ой ўтгач, мен тенгдошларим орасида, эҳтимол, энг бахтли одам бўлиб ўтирибман».

Бироқ бу ажойиб мулоҳазаларнинг бари тоқат қилиб бўлмас даражадаги оғир воқелик олдинда мутлақо ожиз бўлиб чиқарди. У ҳар куни нонушта ва тушки овқат пайти Матильдани кўрарди. Жаноб де ля Моль унга ёздирадиган беҳисоб хатлардан Жюльен Матильданинг ҳадемай жаноб де Круазнуага турмушга чиқажагини биларди. Бу ёқимтой асилзода йигит энди де ля Моль саройига кунига икки мартадан кела бошлаган бўлиб, рашк ўтида қовурилаётган ташландиқ ўйнашнинг кунчи нигоҳи унинг ҳар бир қадамини кузатиб борарди.

М-ль де ля Моль ўз қаллиғига хиёл илтифот кўрсатгандек туюлса, Жюльен ўз хонасига қайтар экан, тўппончаларига меҳр билан қараб қўярди.

«Эҳ, – дея хитоб қиларди у ўзича, – ички кийимларимдаги белгиларни қирқиб ташлаб, Париждан юз чақиримча наридаги бирор кимсасиз ўрмонга борсамда, бу манфур ҳаётга чек қўйсам, қандай

ақлли иш қилган бўлардим-а! У ерда мени ҳеч ким танимайди, шу боисдан ҳам икки ҳафтача менинг ўлимимдан ҳеч ким хабар топмайди. Икки ҳафтадан кейин эса, мени ким ҳам эсларди дейсиз!»

Нимаям дердик, анча оқилона фикр. Аммо эртаси куни у тасодифан қизнинг енги билан узун қўлқоп ўртасида очилиб турган тирсагини кўриб қолса бас эди: навқирон файласуфимиз изтиробли хотиралар денгизига фарқ бўлар ва шу хотираларнинг ўзи уни яна ҳаётдан умидвор қилиб қўяр эди. «Хўп, яхши! – дерди у ўзига ўзи. – Бардош бериб, бу рус сиёсатини ниҳоясига етказаман. Лекин охири нима бўларкин?»

Маршал беваси масаласига келсак – бу ёғи аён: ўша эллик уч хатнинг ҳаммасини кўчириб тугатганимдан сўнг, унга бошқа хат ёзмайман.

Матильдага келганда эса, ким билсин: ё дилимни ўртаган бу бир ярим ойлик комедиядан ҳеч қандай натижа чиқмайди ёки лоақал у билан бир лаҳзага бўлса-да ярашиб оламан. Ё Раббим! Бундай бахт насиб бўлармикин ўзи?!» Шундан сўнг у бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди.

Бироқ ширин хаёллар оғушидан қутулиб яна мулоҳаза юрита бошлагач, у ўзига ўзи шундай дерди: «Хўш, бунинг оқибати нима бўлади – бир кунги бахтиёрлигу, кейин эса яна ўша кесатиқлар бошланади, зеро, мен унинг кўнглини олишни билмайман ахир! Шундан сўнг менинг умид қиладиган жойим қолмайди, мен учун ҳаммаси буткул тамом бўлади. Унинг шу табиати билан бирор нарсага кафолат бериб бўлармиди? Аҳ, ҳамма бало ўзимнинг ҳеч қандай фазилатим йўқлигида. Назокат деган нарсани билмайман, суҳбатим ҳам оғир, зерикарли! Ё Танграм! Қани энди мен бошқа одам бўлсам».

XXIX

Зеркиш

Ўз эҳтиросларинг қурбони бўлиш! Бунга чидаса бўлади. Бироқ ўзинг ҳис этмайдиган эҳтиросларга қурбон бўлиш! О, бечора XIX аср!

Жироде

Аввалига де Фервак хоним Жюльеннинг узундан-узоқ мактубларини лоқайдгина ўқиб юрди, бироқ бора-бора бу мактублар унинг фикр-хаёлини кўпроқ банд эта бошлади, лекин хоним бир нарсадан ташвишга тушиб қолган эди. Минг афсуски, жаноб Сорель руҳоний эмас! Ана ўшанда, эҳтимол, у билан бир оз яқинликка йўл қўйса бўларди. Бироқ у манави орденни тақиб, манави гражданча кийимда юрар экан, мен одамларнинг ҳар хил пичингли саволларидан ўзимни қандай сақлайман ва уларга нима деб жавоб бераман? У ўз фикрини охиригача айтмаётган эди. «Бирорта ҳасадгўй дугонаминг миясига у миллий гвардияда хизмат қилиб, орден олишга эришган ва ота томондан қариндош бўлган бирорта майда савдогарлардан бўлса керак, деган фикр келади-ю, кейин у бу гапни ҳаммага бажонидил айтиб юради».

Жюльен билан учрашгунига қадар де Фервак хоним ўз номи ёнига «маршал беваси» деб ёзар экан, ниҳоятда ҳузур қилиб юрарди. Энди бўлса бу иззатталаб хонимнинг сал нарсага азият чекадиган нафсонияти дилида уйғониб келаётган туйғуга қарши кураша бошлади.

«Мен учун уни Парижнинг ёнгинасидаги бирорта приходга катта викарий қилиб жойлаштириб қўйишдан осони йўқ эди! Лекин унинг оддийгина жаноб Сорель эканлигига чидаб бўлмайди, бунинг

устига жаноб де ля Молнинг дастёр котибия-я! Йўқ, даҳшат бу!!!»

Ҳамма нарсадан хавфсирайдиган бу аёлнинг қалби умрида биринчи марта асилзодалик ва жамиятдаги нуфузли ўрин даъвоси билан боғлиқ бўлмаган қандайдир қизиқишдан ҳаяжонланмоқда эди. Кекса швейцар доим маъюс юрадиган анави барно йигитнинг мактубларини топшираётганида беканинг чеҳрасидан паришонхотир ва норози ифода бир зумда ғойиб бўлишини сезиб қолди, маршал беваси хизматкорлар олдида доим шундан қиёфага киришни лозим кўрарди.

Гарчи эришаётган муваффақиятларидан аслида ўзи сира ҳам қувонмаса-да, шуҳратпарастлик ва жамиятда яхши таассурот қолдириш истаги билан сугорилган бу зерикарли ҳаёт, хонимнинг қалбида Жюльенга нисбатан қизиқиш уйғонганидан буён, унинг шу қадар меъдасига урдик, кечқурун у ҳеч бўлмаса бир соатгина вақтини бу ажойиб йигит билан ўтказса кифоя эди, шунда эртаси кун оқсоч қизлар ўзларини хотиржам ҳис этишлари мумкин бўларди: хоним дакки беравериб уларни безор қилмасди. Ҳатто жуда усталик билан ёзилган имзосиз мактублар ҳам Жюльен қозонган бу ишончга путур етказа олмади. Жаноб Тамбо де Люз, де Круазнуа де Кайлюс жанобларига анча маҳорат билан тўқиб чиқарилган икки-учта туҳмат гапларни шипшитган эди, бу жаноблар дарҳол, ўша гапларда хиёл бўлса-да, ҳақиқат борми ёки йўқлигини текшириб ўтирмай, уларни бажонидил ҳаммага тарқата бошлашди. Ўз ақл хусусиятига кўра бундай қўпол найрангларга қаршилик кўрсата олмайдиган де Фервак хоним ўз шубҳа-гумонларини Матильда билан ўртоқлашар, қиз эса ҳар га уни тинчителишга ҳаракат қилар эди.

Бир куни хизматкорлардан икки-уч марта, хат келмадимми, дея суриштиргач, де Фервак хоним дафъатан Жюльенга жавоб ёзиш керак, деган қарорга келди. Йигитнинг бу ғалабасини хонимнинг зерикишига нисбат бермоқ лозим бўларди. Бироқ иккинчи мактубдаёқ хоним тараддудга тушиб қолди – унинг назарида: маркиз де ля Молнинг уйидаги жаноб Сорелга деган жирканч манзилни ўз қўли билан ёзса, бу шаънига мутлақо мос тушмайдигандек туюлди.

– Менда сизнинг манзилингиз ёзиғлиқ конвертлар бўлмоғи керак, – деди у кечқурун Жюльенга иложи борича қуруқ бир оҳангда.

«Мана, ўйнаш-малай аҳволига ҳам тушиб қолдик», дея хаёлидан ўтказиб таъзим қилди Жюльен бадхоҳлик билан ўзини маркизнинг кекса малайи Арсен ўрнида тасаввур этар экан.

Ўша кечанинг ўзидаёқ йигит хонимга конвертлар элиб берди, эртаси куни эрталаб эса ундан учинчи хатни олди: у мактубнинг бошидан беш-олти сатр, охиридан икки-уч сатрга кўз югуртириб чиқди. Хат майда ёзув билан тўлдирилган роппа-роса тўрт саҳифадан иборат эди.

Аста-секин ҳар куни хат ёзиш ширин бир одат тусига кирди. Жюльен рус мактубларини жо-бажо кўчириб жавоб қайтарарди, сохта услубнинг фазилати шунда эдики, де Фервак хоним унинг жавоблари ўзи йўллаган номаларга деярли мувофиқ келмаслигидан сира ажабланмасди.

Агар ўз хоҳиши билан жосуслик вазифасини зиммасига олган ва Жюльеннинг ҳар бир қадами-ни кузатиб юрган писмиқ Тамбо маршал бевасининг барча мактублари конверти очилмай йигитнинг ёзув столи тортмасида қалашиб ётганини сезиб қолиб, бунга айтиб берганида, хонимнинг гурурига қаттиқ ништар урилган бўларди.

Бир куни эрталаб швейцар кутубхонада ўтирган Жюльенга де Фервак хонимнинг мактубини келтириб берди; Матильда швейцарни мактуб олиб келаётганида учратиб, манзилда Жюльеннинг хатини таниб қолган эди. У швейцар чиқиб кетаётган пайтда кутубхонага кириб келди, мактуб столнинг бир четида турган эди: ўз иши билан банд бўлган Жюльен уни тортмага солиб қўйишга улгурмаганди.

– Бунисига энди ортиқ чидаёлмайман, – дея хитоб қилди Матильда хатни юлқиб олар экан. – Сиз менга мутлақо эътибор бермай қўйдингиз, ахир мен хотинингиз бўламан, тақсир. Сиз ўзингизни ваҳшийлардек тутяпсиз.

Бироқ оғзидан шу сўзлар чиқиши биланоқ қизнинг бу одобсиз қилиқлардан лол қолган ғурури галаён кўтарди. Матильда ҳўнграб йиғлаб юборди, Жюльеннинг назарида у ҳозир ҳушидан кетиб йиқиладигандек эди.

Кутилмаган бу ҳолатдан довдираб қолган Жюльен мазкур воқеа унга қандай лаззат бахш этиши мумкинлигини ҳали аниқ тушунмас эди. У Матильданинг қўлидан тутиб, ўтқазиб қўйди, қиз деярли унинг қучоғига йиқилди.

Дастлабки дақиқада у қувончдан эс-ҳушини йўқотишига сал қолди. Аммо бир лаҳза ўтмаёқ у Коразовни эслади: «Агар чурқ этиб оғиз очсам, ҳаммасини барбод қилган бўламан». Йигит эҳтиёткор сиёсати туфайли зўр бериб ўзини босишга уринаркан, қўлининг мушаклари таранглашиб оғриб кетди. «Мен ҳатто бу сарвқоматни бағримга босишга ҳам ботинолмайман: у яна мендан нафратланади, яна мени қувиб солади. Эҳ, бунча бадфеъл бўлмаса бу қиз!»

Матильданинг феълени лаънатларкан, Жюльен уни юз чандон кўпроқ севарди. Шу тобда у ўзини қучоғида қироличани тутиб тургандек ҳис этарди.

Жюльеннинг бунчалик меҳрсизлиги м-ль де ля Моль қалбини ўртаётган ғурур изтиробларини янада кучайтириб юборди. У ҳозир совуққонлик билан фикр юритишга қодир эмасди. Жюльеннинг кўзларига қараб, йигитнинг дилидан ҳозир нелар кечаётганини сезишга уриниб кўриш унинг ҳатто хаёлига ҳам келмади. У йигитнинг юзига қарашга ботинмасди – қиз унда нафрат ифодасини кўришдан қўрқарди.

Қиз кутубхона диванида Жюльенга орқа ўгириб қимир этмай ўтирар экан, ғурур ва муҳаббат азобларидан юраги тилка-пора бўлмоқда эди. Қандай қилиб, қай йўсинда у шундай даҳшатли қилиққа йўл қўйди ахир!

«Вой, мен бадбахт қиз, бутун шарм-ҳаёни унутиб, ўзимни таклиф қилишга бориб етсаму, кейин мендан қандай юз ўгиришларини кўриб турсам! Яна ким юз ўгирияпти денг? – дея шивирларди унга азоб чеккан ва ғазабга минган ғурури. – Отамнинг хизматкори».

– Йўқ, мен бунга чидаёлмайман, – деди баланд овоз билан у.

Сўнгра сапчиб ўрнидан турди-да, қаршисидаги ёзув столининг тортмасини ғазаб билан силтаб очди. Очди-ю, турган жойида даҳшатдан қотиб қолди: унинг кўз ўнгидаги тортмада ҳозиргина швейцар келтирган худди шундай мактублардан бутун бир дастаси конверти очилмаган ҳолда ётарди. Уларнинг ҳар бирига Жюльеннинг қўли билан хати бир оз ўзгартирилган манзил ёзилган эди

– Ҳали шунақами! – дея қичқириб юборди қиз эс-ҳушини йўқотиб. – Сиз у билан яқин муносабатда бўлибгина қолмай, балки ундан нафратланасиз ҳамми, сиз арзимас бир одам, маршал беваси де Фервак хонимдан нафратланасизми ҳали!

– А-а-а! Кечир мени, жонгинам, – деб юборди у бирдан Жюльеннинг оёғига йиқилар экан. – Майли, истасанг мендан нафратлан, лекин севгингдан маҳрум қилма мени, сенинг муҳаббатингсиз яшай олмайман! – Шундай дея у ҳушидан кетиб полга йиқилди.

«Мана у, ўша мағрур қиз менинг оёғимга бош урди», дея ўйлади Жюльен.

XXX

Опера Буффдаги ложа

*Худди шундоқ осмон қора тун босган чоғи
Бўрондан берур хабар, бир бўронки қаҳрвор.*

Байрон, «Дон Жуан».

Жюльен қизнинг бу жўшқин хатти-ҳаракатларидан қувонишдан ҳам кўра кўпроқ ҳайратга тушган эди. Матильданинг ҳақоратли қичқириқларидан у рус сиёсатининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилди. «Иложи борича камроқ гапириб, иложи борича камроқ ҳаракат қилмоқ керак – мен учун ягона нажот йўли ана шу».

У Матильдани кўтарди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай, уни яна диванга ўтқазиб қўйди. Қиз аста-секин ҳушига келмоқда эди, унинг кўзларидан дув-дув ёш оқарди.

Бирор йўл билан ўзини босишга ҳаракат қилиб у де Фервак хонимнинг мактубларини қўлига олди-да, уларни бирин-кетин оча бошлади ва маршал бевасининг хатини таниб бир сесканиб тушди. Қиз ёзиб тўлдирилган бу почта қоғозларини ўқимай варақларди – ҳар бир мактуб тахминан олти саҳифадан иборат эди.

– Менга ҳеч бўлмаганда бир нарсани айтинг, – деди ниҳоят Матильда илтижоли овоз билан, ле-

кин ҳамон Жюльеннинг юзига қарашга ботинмай. – Сиз менинг ғуруримни яхши биласиз: мени эркалатиб юборишган – бахтсизлигимнинг боиси ҳам мана шунда, майли, бу феълимнинг бадбахтлиги ҳам бўла қолсин, буни тан оламан. Демак, энди сиз де Фервак хонимни севар экансиз-да, у сизни менадан тортиб олдим... Лекин ахир у сизни деб бу машъум муҳаббат туфайли мен қилган қурбонликларни қилгани йўқ-ку!

Жюльен жавобан қовоғини солганича индамай тураверди. «Ор-номусли йигит шаънига муносиб бўлмаган бундай беадабликни менадан талаб қилишга нима ҳаққи бор унинг?» – дея ўйларди у.

Матильда қўлидаги мактубни ўқишга уриниб кўрди, бироқ кўзлари жиққа ёшга тўлгани боисидан ҳеч нимани ўқий олмади.

Бутун бир ой давомида у ўзини ниҳоятда бахтсиз ҳис этиб юрган эди, аммо мағрур қалб соҳибаси бўлмиш бу қиз дилидаги туйғуларни тан олгиси келмасди. Тасодиф уни шу кўйга солиб қўйди. Рашк ва муҳаббат қизнинг аъзойи баданини ўртаб, унинг ғурурини бир лаҳзада забун этди. У диванда, йигитнинг шундоқ ёнгинасида ўтирган эди. Жюльен унинг сочлари, сутга чайқаб олгандек оппоқ бўйнини кўриб турарди; шунда у бирдан ўзига ўзи уқтириб келган барча гапларни унутди-қўйди: у аста қизнинг белидан қучиб, уни кўксига тортди.

Матильда секин бошини ўгириб, унга қараган эди, йигит унинг кўзларида чексиз қайғу ифодасини кўриб, қаттиқ ҳайратга тушди, бу қизнинг одатдаги кўз қарашига мутлақо ўхшамасди!

Жюльен ҳозир сабр-тоқати тугашини ҳис этди: ўзига ўтказаётган даҳшатли зулмга чидашга унинг ортиқ тоқати қолмаган эди.

«Бир лаҳза ўтмай бу кўзларда совуқ нафратдан бўлак ҳеч нима қолмайди, – деди у ўзига ўзи. – Мен бу бахт туйғусига эрк бермаслигим, уни севишимни сездириб қўймаслигим керак». Қиз эса бу орада аранг овози чиқиб, равон гапиришга беҳуда уринаркан, энтика-энтика ўзининг манфур ғурури туфайли қилган барча қилиқларидан нақадар пуншаймон эканини сўзларди.

– Менинг ҳам ўзимга яраша ғурурим бор, – деди ўзини зўрлаб Жюльен, юзида чексиз ҳорғинлик ифодаси акс этар экан.

Матильда ялт этиб унга қаради. Жюльеннинг товушини эшитиш – унинг учун шундай бир бахт эдики, қиз бу бахтдан алақачон умидини узиб қўйган эди. У энди ўз ғурурига қанчалар лаънат ўқиётганини, йигитни нақадар севиши ва ўзидан нақадар нафратланишини унга исботлаб бермоқ учун бирор фавқулудда, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган иш қилишни қанчалар истаётганини билсангиз эди.

– Ва, ўйлайманки, фақат ана шу ғурурим туфайлигина сиз мени бир лаҳза ўз эътиборингизга муносиб кўряпсиз, – дея давом этди Жюльен, – турган гап, фақат ана шу эркакларга хос сабот ва матонатимгина сизни хиёл бўлса-да мени ҳурмат қилишга мажбур этипти. Мен де Фервак хонимни севишим мумкин...

Матильда сесканиб тушди, унинг кўзларида ғалати бир ифода учқунланди. Мана ҳозир, у ўз ҳукмини эшитади. Жюльен бу ифодани пайқаб қолди, у бардоши тугаб бораётганини ҳис этмоқда эди.

«Ё Раббим! – дея ўйларди у ўз оғзидан чиқаётган маънисиз сўзларга, худди бир бегона шовқинни эшитаётгандек, қулоқ солар экан. – Қани энди бу оппоқ оқарган ёноқларга лабларимни боссаму, лекин сен буни ўзинг сезмасанг!»

– Мен де Фервак хонимни севишим мумкин, – дея давом этди у товуши борган сайин заифлашиб борар экан, – лекин унинг ҳам менга қизиқишига ҳеч қандай арзигулик далил-исботим йўқ...

Матильда унинг юзига тикилди, йигит бу нигоҳга дош берди, ҳарқалай у, қиз юзимдан ҳеч нима ни пайқай олмади, дея умид қиларди. Шу тобда у ўзини бутун вужуди, қалбининг қаърига қадар муҳаббатга тўлиб-тошгандек ҳис этарди. У ҳали ҳеч қачон Матильдани бу қадар сажда қилиш даражасида севмаганди: ҳозир унинг ўзи ҳам деяри Матильда каби телба эди. Агар қиз фаросат билан иш тутмоқ учун хиёл совуққон ва матонатлироқ бўлганида эди, Жюльен бу бемаъни комедиядан воз кечиб, унинг оёғига йиқилган бўларди. Бироқ у сўнгги кучини йиғиб, гапиришда давом этди. «Аҳ, Коразов, – дея хитоб қиларди у хаёлан, – қаёқларда юрибсиз ахир! Бу ёғига нима қилишни билиб оломоқ учун бир оғиз маслаҳатингизга нақадар муҳтож эканлигимни билсангиз эди!» Тили эса бу пайтда сўзлашда давом этарди:

– Дилимда ҳеч қандай муҳаббат бўлмаган тақдирда ҳам де Фервак хонимга меҳр қўймоқ учун миннатдорчилик туйғусининг ўзиёқ кифоя қилган бўларди: бошқалар мендан нафратланишган пайтда у менга илтифот кўрсатди, дилимга тасалли берди. Мен ўзим учун фахрли деб ҳисоблайдиган ва имоним комилки, умри жуда қисқа бўладиган баъзи туйғуларнинг намоийш этилишига унча ишонмаслик учун тўла асосим бор

– Ё Худойим! – дея хитоб қилди Матильда.

– Йўқ, ростини айтинг-чи, сиз менга қандай кафолат беришингиз мумкин? – дея сўради Жюльен қатъий оҳангда бирдан дипломатларга хос бутун вазминлигини йиғиштириб қўйиб. – Ҳозир сиз менга қайтадан намоийш қилмоқчи бўлаётган

мойиллигингиз, икки кундан ортиқ давом этишига ким, қайси пайғамбар кафил бўла олади ахир?

– Сизга бўлган чексиз муҳаббатим ва агар мени ортиқ севмасангиз, юрагимдаги чексиз қайғуалам кафил бўлади, – дея жавоб қилди қиз шартта йигитнинг қўлидан ушлаб, у томон ўтирилар экан.

Бу кескин ҳаракатдан қизнинг пелеринаси бир оз очилиб, Жюльен унинг ажойиб елкасини кўрди. Матильданинг хиёл тўзиган сочлари эса уни ширин хотиралар оғушига тортди...

У бир кўнгли таслим бўлишга ҳам тайёр эди. «Эҳтиётсизлик билан бир оғиз сўз айтаману, – дея ўйлади у, – кейин мен учун яна ўша ҳасратли кунлар бошланади. Де Реналь хоним қалб амри билан бирор иш қилганида ўзини оқлаш учун оқилона сабаблар топарди. Манави асилзода қиз эса шундай қилиш лозимлигини ақл-идрок билан исботлаб олганидан кейингина юрагига эрк беради».

Бу ҳақиқат унинг миясига бир лип этиб келди-ю, шу заҳоти у ўзини яна тутиб олди.

У Матильда кафтлари орасида маҳкам қисиб турган қўлини аста тортиб олди-да, атайин бир ҳурмат билан ундан сал нарироқ сурилиб ўтирди. Бунинг учун у инсон зоти қодир бўлган барча кучи, барча сабот-матонатини сафарбар этишига тўғри келди. Сўнгра у де Фервак хонимнинг диван устида сочилиб ётган мактубларини бир даста қилиб йиғди-да, шу дақиқада жуда шафқатсиз туюлган ўта назокат билан қўшимча қилди:

– Умид қиламанки, мадемуазель де ля Моль бу гапларни ўйлаб кўришимга рухсат берсалар керак. – Шундай дея у тез-тез юриб кутубхонадан чиқиб кетди, қиз Жюльен узоқлашган сайин ортидан бирин-кетин ёпилаётган эшикларнинг шарақлашини анчагача эшитиб турди.

«Ҳатто таъсирланмади ҳам, вой золим-эй, – дея халидан ўтказди у. – Аҳ, нималар деяпман ўзи – золим эмиш-а! У доно, эҳтиёткор, у яхши, ҳаммасига ўзим айбдорман, бундан ҳам ортиқ айб бўладими ахир».

У куни бўйи шу кайфиятда юрди. Матильда ўзини деярли бахтиёр ҳис этарди, зеро, унинг бутун вужудини муҳаббат қамраб олганди: шу аснода бу қалб ҳеч қачон гурур изтиробларини ҳис этмагандек туюларди!

Кечқурун меҳмонхонада малай де Фервак хонимнинг келганини хабар қилганида қиз даҳшатдан сесканиб тушди: бу одамнинг овози унга жуда машғум эшитилди. Ҳозир у маршал беваси билан учрашишга қодир эмасди ва шу боисдан ҳам шоша-пиша қочиб кетди. Шундай қийинчилик билан эришган ғалабасидан фахрланмоқ учун Жюльенда етарли асос йўқ эди; у ҳозирги руҳий ҳолатини кўзларидан сездириб қўйишдан қўрқарди ва шунинг учун ҳам тушликни де ля Моль саройидан бошқа жойда қилишга жазм этганди.

Матильда билан ўша олишувдан сўнг орадан вақт ўтгани сайин унинг қалбидаги муҳаббат ва қувончи тинимсиз мавж урарди. У энди ўзини койишга ҳам тайёр эди. «Унинг ноласига қандан чидадим ахир? – дерди у ўзига ўзи. – Агар у мендан бутунлай совисачи? Бу мағрур юракда ҳамма ҳис-туйғулар бир зумда айқаш-уйқаш бўлиб кетиши мумкин, мен эса, сирасини айтганда, унга ёв-узларча муомала қилдим».

Кечқурун у де Фервак хонимнинг Опера Буффдаги ложасида албатта кўриниш бермоғи лозимлигини эслаб қолди. Хоним бу гал уни алоҳида таклиф қилган эди. Матильда, турган гап, унинг у ерга боргани ёки беадабгарчиликка йўл қўйиб, Операга боришдан бош тортгани ҳақида албатта хабар топади. Лекин бу далиллар қанчалик асосли бўлмасин, қош қорайгач, одамларга кўринишга

йигитнинг юраги дов бермади. Улар билан сўзлашишга тўғри келади ахир, бу эса қувончининг ярмини йўқотиш демакдир.

Соат ўнга занг урди: нима қилиб бўлса ҳам бориш керак эди.

Унинг бахтига театрга кириб борганида де Фервак хонимнинг ложаси хонимларга лиқ тўла эди, уни шундоқ эшик ёнига сиқиб қўйишди. Йигит ўша ерда бир талай шляпалар панасига ўтиб олди. Бу нарса унинг жонига ора кирди, акс ҳолда у ноқулай аҳволга тушиб қолган бўларди. «Яширин никоҳ»даги Каролинанинг нола чекиб қуйлашидан унинг кўзларига ёш келди. Де Фервак хоним бу кўз ёшларини сезиб қолди. Бу ҳолат Жюльеннинг одатда қатъият ва матонат акс этадиган чехрасига шу қадар хос эмасдики, муқаррар равишда бошидан кечиражак бундай ўткир туйғулар аллақачон меъдасига урган шундай иззатталаб асилзода хонимнинг ҳам кўнгли ийиб кетди. Унинг қалбидаги аёлларга хос меҳрибонликнинг қолдиқлари хонимни йигит билан сўзлашишга ундади. У худди шу дақиқада йигитнинг товушини эшитиб, ундан баҳра олгиси келиб қолди.

– Де ля Моль хонимларни кўрдингизми? – деди у йигитга. – Улар учинчи ярусда ўтиришибди.

Жюльен шу заҳоти анча такалуфсизлик билан тирсагини ложа барьерига тираб, залга қаради-ю, Матильдага кўзи тушди: қизнинг кўзларида ёш йилтираб турарди.

«Ахир бугун уларнинг Операга келадиган куни эмаску, – дея ўйлади у. – Кўнгли тусаб қолганини қаранг-а!»

Уларникига танда қўйиб турадиган хушомадгўй хонимлардан бири шошинч таклиф қилган учинчи ярусдаги ложа ўзларидек хонимларнинг мавқеига мутлақо тўғри келмаса-да, Матильда онасини Опера Буффга боришга кўндирган эди. У Жюльен бугунги кечани маршал беваси билан ўтказиш ёки ўтказмаслигини билиб олишни истарди.

XXXI

Гулгула

*Мана сизга ўша цивилизация-
янгизнинг ҳақиқий мўъжизаси!
Сизлар муҳаббатни оддий бир би-
тимга айлантириб қўйибсизлар.*

Барнаб

Жюльен де ля Моль хоним ложаси томон отилди. Унинг кўзлари дарҳол Матильданинг жиққа ёшга тўлган кўзлари билан тўқнашди, қиз ҳатто ўзини бо-сишга уринмай очиқдан-очиқ йиғламоқда эди, ло-жада онасининг уларга ўз жойини таклиф қилган дугонаси ва унинг бир неча танишидан иборат но-таниш ва эътиборсиз кишилар тўпланишганди. Ма-тильда ўз қўлини Жюльеннинг қўли устига қўйди, у онасининг ҳам шу ерда ўтирганини мутлақо унутиб қўйгандек эди. У йиғидан энтикканича фақат бир-гина сўзни айтиб: «Кафолат», дея олди, холос.

«Фақат у билан сўзлашмасам бўлгани, – дея такрорларди Жюльен, ўзи эса бу пайтда қаттиқ ҳаяжонланиб, гўё учинчи ярус рўпарасида осилиб турган қандилнинг ёрқин шуъласидан кўзи қама-шаётган одамдек, бўш қўли билан юзини пана қилишга ҳаракат қиларди. – Агар ҳозир гапирсам, у дарҳол қанчалар изтироб чекаётганимни сезиб қолади, товушим сиримни ошкор қилади, шундан сўнг ҳаммаси барбод бўлиши мумкин».

Дилидаги бу аёвсиз кураш ҳозир унга эрталабки-га қараганда анча машаққатлироқ туюлди, зеро, шу ўтган пайт ичида унинг қалби анча безовта бўлиб қолганди. Йигит Матильданинг гурури яна жунбиш-га келишидан қўрқарди. Муҳаббат ва эҳтиросдан эс-ҳушини йўқотаётганига қарамай, у ҳарқалай ўзи-ни қизга гапирмасликка мажбур қилди.

Менимча, бу унинг табиатидаги энг ажиб хислатларидан бўлса керак: ўзига ўзи шундай зулм ўтказишга қодир йигит келажақда ажойиб инсон бўлиб етишиши мумкин, *si fata sinant*¹, албатта.

М-ль де ля Моль, Жюльен уйга биз билан бирга кетади, дея туриб олди. Йигитнинг бахтига қаттиқ ёмғир ёғмоқда эди. Бироқ маркиза уни ўз қарши-сига ўтқазиб, бутун йўл давомида уни қизи билан бир офиз ҳам сўзлаштирмай, у билан ўзи гаплашиб кетди. Шу кетишда маркиза гўё Жюльеннинг бахтини қўриқлаётгандек туюларди, йигит ҳам энди ўз туйғуларини ногаҳон сездириб қўйиб, ҳамма ишни барбод қилишдан чўчимай қўйгач, телбалик билан уларга эрк бермоқда эди.

Жюльен хонасига кирган заҳоти дарҳол тиз чўкиб, князь Коразов унга берган ишқий мактубларни ўпа бошлагани ҳақида ҳикоя қилишимнинг ҳожати бормикин?

«О, буюк инсон! – дея хитоб қиларди бу телба йигит. – Ҳаммаси, ҳаммаси учун сендан миннатдор бўлмоғим керак!»

Аста-секин у ўзини анча босиб олди. Йигит ҳозир ўзини катта жангда ярим ғалаба қозонган саркардага ўхшатарди. «Жуда улкан муваффақиятга эришдим, – дея муҳокама юритарди у ўзича, – бироқ эртага нима бўлади? Бир лаҳзада ҳаммаси барбод бўлиши мумкин».

У Наполеон Муқаддас Елена оролида айтиб туриб ёздирган «Мемуарлар»ни жон-жаҳди билан очди-да, икки соат давомида уни мажбуран ўқиб ўтирди; тўғри, китобни фақат унинг кўзларигина ўқирди, лекин бари бир у ўзини мутолаа қилишга мажбур этарди. Бу фаройиб мутолаа пайтида эса унинг ҳаддан ташқари ҳаяжонга тушган мияси билан юраги ўз ҳолича ишламоқда эди. «Ахир бу

¹ Агар тақдир йўл қўйса (*италь.*).

қизнинг юраги де Реналь хонимникига мутлақо ўхшамайди», дея такрорларди у ўзига ўзи, бироқ хаёли шу фикрдан нарига ўта олмасди.

«Юрагига доимо гулғула солиб турмоқ керак! – дея хитоб қилди у бирдан қўлидаги китобни бир четга қараб улоқтирар экаи. – Душманним мендан қўрққан пайтдагина менга итоат этади, ана ўшанда у мендан нафратланишга ботина олмайди».

У бахтиёрликдан бутунлай эсанкираб, кичкина хонасида у ёқдан бу ёққа юарди. Сирасини айтганда, бу бахтиёрликка муҳаббатдан ҳам кўра кўпроқ ғурур сабабчи эди.

«Юрагига доимо гулғула солиб турмоқ керак, – дея фахр билан такрорларди йигит ва у фахрланса арзирди ҳам. – Ҳатто энг бахтиёр дамларда ҳам де Реналь хоним ўзи мени қанчалик севса, мен ҳам уни шунчалик севишим ёки севмаслигимни ўйлаб муттасил изтироб чекарди. Бу қиз эса ғурур бобида иблиснинг ўзгинаси, биз уни забт этмоғимиз лозим, жуда яхши, шу йўсинда забт этаверамиз!»

У эртага эрталаб соат саккизданоқ Матильданинг кутубхонага кириб ўтиришини жуда яхши биларди, лекин йигит севги оташида ёнаётган бўлса ҳам қалбини ақл-идрокка бўйсундириб, у ерга фақат соат тўққизда кириб борди. У тинмай ўзига ўзи: «Қизнинг қўнглига муттасил гулғула солиб турмоқ лозим: токи у мени севармикин? – дея доим шубҳада юрсин. У ўзининг ажойиб насл-насаби, атрофдагиларнинг доим унга хушомад қилиши оқибатида жуда тез юпаниб қолади», дея такрорларди.

Матильда диванда ранги оппоқ оқариб, хотиржам ўтирарди-ю, лекин чамаси қимир этишга мажоли йўқ эди. У Жюльенга қўлини узатди:

– Жонгинам, мен сени ранжитдим, чиндан ҳам менга ҳар қанча жаҳл қилсанг арзийди!..

Жюльен унинг шундай соддагина қилиб гапиришини сира кутмаган эди. У дарҳол қўнгли ийиб, дилидагини ошкор қилиб қўйишга сал қолди.

– Сиз мендан кафолат талаб қилган эдингиз, дўстгинам, – дея қўшимча қилди қиз, эҳтимол, йигит бу сукутга чек қўяр, деган умидда бир оз жим тургач, – сиз ҳақсиз. Майли, мени опқочиб кетинг, Лондонга жўнайлик... Бу ҳол мени умрбод бадном этади, шарманда қилади... – У кўзларини яширмоқ учун Жюльендан қўлини тортиб олишга журъат этди. Қизнинг қалбида аёлларга хос уятчанлик ва ибo туйғуси яна бирдан тугён кўтарган эди. – Майли, мени шарманда қилинг, сизга берадиган кафолатим мана шу бўлади.

«Кеча мен бахтиёр эдим, зеро, туйғуларимни жинловлаб ола билгандим», дея ўйлади Жюльен. Бир оз сукут сақлаб тургач, у ўзини шу қадар тийиб олдики, қизга совуққина қилиб деди:

– Хўп, сиз билан икковимиз Лондонга кетяпмиз ҳам дейлик, фараз қилайликки, сиз, ўзингизнинг таъбирингиз билан айтганда, шарманда ҳам бўлдингиз. Лекин сиз мени ўшандан кейин ҳам севишингизга, почта каретасининг ўзидаёқ бирдан жонингизга тегиб қолмаслигимга ким кафил бўла олади? Мен золим эмасман, сизни жамият кўз ўнгида бадном этиш мен учун яна бир бахтсизлик бўлади, холос. Ахир бу ўринда сизнинг жамиятдаги нуфузингиз тўсиқ бўлаётгани йўқ. Ҳамма бало сизнинг ўз табиатингизда. Мени, ҳеч бўлмаса, бир ҳафта давомида севишингиз ҳақида ўзингизга ўзингиз кафолат бера оласизми?

«Аҳ, қани энди у мени бир ҳафтагина севса, бор-йўғи бир ҳафтагина, – дея шивирларди ўзича Жюльен, – мен шу қадар бахтиёр бўлардимки, кейин ўлсам ҳам майли эди. Келажак билан нима ишим бор, мен учун ҳаёт деган нарсанинг

ўзи нима? Ахир бу лаззат шу дақиқанинг ўзидаёқ бошланиши мумкин, ўзим шуни истасам бас, бу фақат ўзимга боғлиқ».

Матильда унинг хаёлга чўмганини кўриб турарди.

– Сизга сира ҳам муносиб эмасга ўхшайман, – деди аранг у йигитнинг қўлидан ушлаб экан.

Жюльен қизни қучоқлаб, лабидан ўпди, лекин шу заҳоти бурчнинг метин панжаси унинг юрагини сиқиб олгандек туюлди. «Агар Матильда ўзини нақадар севишимни сезиб қолса, ҳаммасидан мосуво бўламан». Шу боисдан ҳам қизнинг оғушидан четлашар экан, у ўзини эркакларга хос вазмин тутишга ҳаракат қилди.

Шу куни ҳам, эртаси куни ҳам йигит ўзининг чексиз қувончини усталик билан яшириб юрди. Йигит ҳатто қизни бағрига босишдек лаззатдан ўзини тийган дақиқалар ҳам бўлди.

Бироқ шундай дақиқалар ҳам бўлардики, у бахтиёрликдан эс-ҳушини йўқотиб, ақл-идрок барча далиллари батамом унутиб қўярди.

Бир вақтлар Жюльен боғдаги овлоқ бир жойни ёқтириб қолган эди, у дукчўп қалин ўсган жойга бориб, хушбўй буталар орасига яширинар ва Матильданинг панжарадор деразасини кузатганича ўз маҳбубасининг беқарорлигидан ҳасрат чекиб ўтирарди. Шундоқ ёнгинасида улкан эман дарахти қад кўтарган бўлиб, унинг йўғон танаси йигитни бегона кўзлардан пана қилиб турарди.

Кунлардан бирида улар Матильда билан сайр қилиб юриб, ўша жойга бориб қолишган эди, йигит ўша ғуссали дақиқаларни эслади ва бирдан яқингинада ўзининг нақадар умидсизликка тушиб юргани билан ҳозирги севги нашидаси орасидаги гоят кескин фарқни яққол ҳис этди, йигитнинг кўзлари жикқа ёшга тўлди ва у севгилисининг қўларини лабига босиб, шундай деди:

– Шу ерда мен сизнинг хаёлингизда яшаганман, шу ердан туриб деразангизга тикилардим ва ана шу қўлларингиз билан деразани қандай очишингизни кўриб, бир он лаззатланмоқ учун соатлаб кутардим...

Шундан сўнг йигит бутунлай эс-ҳушини йўқотди-қўйди. У сира тақлид қилиб бўлмайдиган мафтункор бир самимият билан қизга бошидан кечирган ўша аламли дақиқалар ҳақида ҳикоя қила бошлади. Беихтиёр оғзидан чиқаётган қисқа-қисқа хитоблар ўша азоб-уқубат тугагач, энди унинг қанчалар бахтиёр эканлигидан очиқ-ойдин далолат бериб турарди

«Ё Раббий, нима қиялман мен ўзи? – деди бирдан ҳушига келиб Жюльен. – Тамом бўлдим».

Унинг қалбини даҳшат қоплади, назарида м-ль де ля Молнинг кўзлари энди унга боягидай меҳр билан боқмаётгандек эди. Бу шунчаки васваса эди, бироқ Жюльеннинг ранги докадек оқариб, афт-башараси ўзгариб кетди. Унинг кўзларидаги олов сўнди, юзидаги чексиз ва оташин муҳаббат ифодаси ўрнини кибрҳаво ва газаб ифодаси эгаллади.

– Сизга нима бўлди, азизим? – дея меҳр билан сўради ундан ташвишга тушган Матильда.

– Мен ёлғон гапирдим, – деди жавобан жаҳл билан Жюльен. – Келиб-келиб сизни алдаб ўтирсам-а. Бу қилигим учун ўзимни кечиролмайман. Худо шоҳид, сизни ниҳоятда ҳурмат қиламан, шунинг учун сизга ёлғон гапирмаслигим керак. Сиз мени сеvasиз, менга содиқсиз, шу боисдан ҳам сизга ёқиш учун ҳар хил гаплар тўқиб чиқаришнинг сира ҳожати йўқ эди.

– Ё Худойим! Мен шу қадар завқ билан эшитаётган шу гапларингизнинг бари тўқиб чиқарилганмиди ҳали?

– Ҳа, шундай ва мен бунинг учун ўзимдан жуда хафаман, азизим. Бу гапларнинг барини бир вақтлар мени севган ва жуда жонимга теккан бир аёл учун тўқиб чиқарган эдим. Фельминнинг жуда ёмон хусусияти бу, шу гапларни сизга айтганимдан ўзим ҳам пушаймон бўляпман, мени кечиринг.

Матильданинг кўзларидан дув-дув ёш оқмоқда эди.

– Арзимаган бир нарсадан нафсониятим азият чекса бас, – дея давом этди Жюльен, – ўзим ҳам сезмай фаромушхотир бўлиб қоламан, ана шунда лаънати хотирам мени алақажларга олиб қочади ва ўзим ҳам ўша хаёлларга берилиб кетаман.

– Демак, мен бехос нафсониятингизга тегибман-да? – деди Матильда кишининг меҳрини қўзгатувчи бир соддадиллик билан.

– Бир куни сизнинг шу ерда, ана шу дукчўп бутаси ёнида сайр қилиб юриб, гул узиб олганингизни эсладим. Жаноб де Люз ўша гулни қўлингиздан олган эди, сиз уни қайтариб олмадингиз. Мен ўшанда сиздан икки қадам нарида турган эдим.

– Жаноб де Люз дейсизми? Бўлмаган гап, – дея эътироз билдирди Матильда ўзига хос такаббурлик билан. – Менинг шундай қилишим мумкин эмас.

– Рост айтяпман, – дея гапида туриб олди Жюльен.

– Сиз шундай деяпсизми, демак, рост экан, дўстгинам, – деди Матильда маъюслик билан ерга қарар экан. У кўп ойлardan буён жаноб де Люзга бундай илтифот кўрсатмаганини жуда яхши биларди.

Жюльен унга ниҳоятда меҳри товланиб қаради: «Йўқ, йўқ, – деди у ўзига ўзи, – у мени илгаригидан кам севмайди».

Ўша куни кечқуруноқ Матильда ҳазил аралаш унга де Фервак хонимга кўнгил қўйгани учун таъна қилди.

– Оддий бир йигитнинг иззатталаб хонимга ошиқ бўлиши қизиқ кўринар экан! Ахир унинг

қалби шу қадар совуқ бир тоифаданки, ҳатто менинг Жюльеним ҳам унга ўт ёқа олмайди. Лекин у сизни ҳақиқий дэнди¹ қилиб қўйибди, – дея қўшимча қилди у йигитнинг сочларини тутамлаб ўйнар экан.

Жюльен Матильданинг нафратланишига ишончи комил бўлиб юрган пайтида энгил-бошига эътибор беришни ўрганган ва энди, чамаси, чиройли кийинишда энг нозик дидли паришлик олифталардан қолишмайдиган бўлиб қолганди. Лекин унинг ўша олифталардан битта устун томони бор эди: у бир кийиниб олгач, ўз костюми ҳақида ўйламай қўярди.

Матильда эса бир нарсадан хафа эди: Жюльен ҳамон рус мактубларини кўчириб, уларни маршал бевасига элтиб беришда давом этарди.

XXXII

Йўлбарс

*Эвоҳ! Нега бу ишлар бошқача эмас,
худди шундай бўлиб чиқади.*

Бомарше

Бир инглиз сайёҳи йўлбарс билан қай йўсинда дўстлашгани ҳақида ҳикоя қилади, сайёҳ уни болалигидан боқиб ўстирибди, эркалаб парвариш қилибди, лекин унинг столи устида доим ўқдоғлиқ тўшпонча турар экан.

Жюльен чексиз бахтиёрлик туйғусига фақат Матильда буни унинг кўзларидан сеза олмайдиган пайтлардагина берилар эди. У ўзи ўйлаб топган қоидага оғишмай риоя этар ва вақт-вақти билан қизга қуруқ ва совуқ муомала қиларди.

¹ Англияда ўзига бино қўйиб, энг сўнгги урфда кийинадиган эркак киши шундай аталади. (тарж.)

Баъзан у Матильданинг беозорлиги, унинг чексиз садоқатидан қаттиқ ҳайратга тушиб, эс-ҳушини йўқотай дерди. Бундай пайтларда йигит бор иродаси билан ўзини босарди-да, қизнинг олдидан дарҳол нари кетарди.

Матильда умрида биринчи марта севмоқда эди.

Илгари унинг имиллаб ўтадиган зерикарли ҳаёти энди гўё қанот боғлаб парвоз этарди.

Бироқ ғурури бирор йўл билан ўзини намойиш этиши лозим бўлгани туфайли у энди севгиси дучор қилаётган барча хавф-хатарни телбаларча писанд қилмай юрарди. Энди Жюльен ақл билан иш тутишга мажбур бўлиб қолди. Матильда хавф-хатар ҳақида сўз кетгандагина унга бўйсунмасди. Бироқ у билан беозор ва деярли қулоқ қоқмай муомала қилдиган қиз энди уйдагиларнинг барчасига, қариндошларми ёки хизматкорларми, бари бир, уларга нисбатан янада такаббурроқ бўлиб қолганди.

Кечқурун меҳмонхонада, олтмиш кишига яқин меҳмонлар орасида у Жюльенни ёнига чақириб олар ва ҳеч кимга эътибор бермай, йигит билан узоқ гаплашиб турар эди.

Суллоҳ Тамбо бир куни уларнинг ёнгинасига келиб ўтириб олди, бироқ қиз унга кутубхонага бориб, Смоллетнинг 1688 йил инқилобчи ҳақида ҳикоя қилувчи китобини келтиришни буюрди-да, кейин унинг имирсилаётганини кўргач: «Марҳамат қилиб, қайтишга шошилманг!», – дея қўшимча қилди. Бу гапни у шу қадар ерга киргизиб юборгудек нафрат билан айтдики, Жюльеннинг кўнгли ийиб кетди.

– Бу тасқаранинг сизга қандай қараганига эътибор бердингизми? – деди у қизга.

– Унинг тоғаси ўн икки йилдан бери ана шу меҳмонхонада ялтоқланиб юради, бўлмасам мен уни бир зумдаёқ қувиб юборган бўлардим.

Сиртдан қараганда у де Круазнуа, де Люз ва бошқа жанобларга нисбатан одоб сақларди, лекин аслини олганда эса, уларни ҳам менсимай муомала қиларди. Матильда бир вақтлар ўзининг ишқий можаролари ҳақида ҳикоя қилиб, Жюльенга азоб бергани учун ўзидан қаттиқ хафа эди, боз устига у ўшанда бу жанобларга шунчаки илтифот этганларини Жюльенга жуда ошириб айтганини тан олишга энди юраги дов бермасди.

Ўзининг барча эзгу ниятларига қарамай, «Ахир бир куни жаноб де Круазнуа мрамор столча устида қўлини менинг қўлимга хиёл тегизганида мен қўлимни дарҳол тортиб олмаганимни фақат сизнинг жиғингизга тегиш учунгина айтган эдим», – дейишга эса унинг аёллик ғурури йўл қўймасди.

Энди ўша жаноблардан бирортаси қиз билан бир неча дақиқа гаплашиб қолгудек бўлса, унинг дарҳол Жюльенга бирор зарур иши чиқиб қолар, бу эса йигитни олдидан жўнатмаслик учун унга баҳона бўлар эди.

У ҳомиладор бўлиб қолди ва қиз бу ҳақда Жюльенга қувонч билан хабар қилди.

– Хўш, энди ҳам мендан шубҳаланасизми? Кафолат эмасми бу сизга? Энди мен бир умрга хотинингиз бўлиб қолдим.

Бу хабар Жюльеннинг қалбини ларзага солди; у энди ўзи учун ўйлаб чиқарган ўша қоидалардан воз кечишга ҳам тайёр эди. «Мени деб ўзини ҳалок этаётган бу бечора қизга қандай қилиб атайин қўпол ва совуқ муомала қилишим мумкин ахир?» Қиз унинг кўзига хиёл касалманд кўринган заҳоти, ҳатто ақл-идроки бирор қаттиқ гап айтишни тақозо этаётган пайтда ҳам, у энди Матильдага совуқ муомала қилишга ботинмасди, ҳолбуки, аччиқ тажрибаси кўрсатиб турганидек, бундай шафқатсизлик орадаги севгининг умрини чўзиш учун зарур эди.

– Мен отамга мактуб ёзиб, бор гапни унга тушунтирмоқчиман, – деди йигитга бир куни Матильда, – у менга фақат отагина эмас – дўстим ҳамдир, шу боисдан уни ортиқ бир дақиқа ҳам алдаб юролмаймиз, бу сизнинг ҳам, менинг ҳам шаънимизга ярашмайдиган иш.

– Ё Раббий! Нима қилмоқчисиз ўзи? – дея сўради даҳшатга тушиб Жюльен.

– Ўз бурчимни бажармоқчиман, – деди қиз жавобан кўзлари қувончдан порлаб. Ниҳоят, у севиклисига қараганда кўпроқ хотамтойлик қилмоқчи эди.

– У мени шарманда қилиб қувиб юборади-ку, ахир!

– Унинг шундай қилишга ҳаққи бор. Ва бу ҳуқуқни ҳурмат қилмоқ керак. Мен сизнинг қўлтигингиздан тутаман-да, икковимиз куппа-кундуз куни уйдан чиқиб кетамиз.

Ҳайратдан ўзига келмаган Жюльен ундан бир ҳафта сабр қилишни сўради.

– Сабр қилолмайман, – дея жавоб қилди қиз, – номусим шуни талаб қияпти. Биламан, бу менинг бурчим ва уни дарҳол бажармоқ керак.

– Шунақами ҳали?! У ҳолда сизга сабр қилишни буюраман, – деди қатъий оҳангда Жюльен. – Сизнинг номусингиз ҳимоясиз эмас – мен сизнинг эрингизман. Бу дадил қадам сизнинг ҳам, менинг ҳам бутун ҳаётимизни тубдан ўзгартириб юборади. Менинг ҳам ўз ҳуқуқларим бор. Бугун сешанба, келаси сешанбада эса герцог Рецникида зиёфат бўлади. Жаноб де ля Моль ўша зиёфатдан қайтганида швейцар унга сизнинг машъум хатингизни топширади... У уззукун сизнинг герцогиня бўлишингизни орзу қилади, мен буни жуда яхши биламан, унинг учун бунинг қандай даҳшатли зарба бўлишини бир ўйлаб кўринг ахир!

– Сиз, эҳтимол, қандай даҳшатли қасос, демоқчидирсиз?

– Мен ўзимга яхшилик қилган одамга ачинишим, унинг бошига ташвиш солганим учун ғусса чекишим мумкин, лекин мен қўрқмайман ва ҳеч ким ҳеч қачон мени қўрқита олмайди.

Матильда Жюльеннинг гапига кўнди. Қиз унга ҳомиласи борлигини айтганидан буён Жюльен унга биринчи марта шундай буйруқ оҳангида гапирмоқда эди; у ҳали ҳеч қачон Матильдани бу қадар қаттиқ севмаган эди. Унинг дилидаги бутун меҳр-муҳаббати қизнинг ҳозирги аҳволини баҳона қилиб, Жюльеннинг у билан кўпол гаплашишидан чалғимоқда эди. Қиз маркиз де ля Моль олдида гуноҳига иқрор бўлмоқчи эканлигидан у қаттиқ ҳаяжонга тушди. Наҳот, у Матильдадан айрилишга мажбур бўлса? У жўнаб кетаётганида қиз қанчалик қайғу чекмасин, орадан бир ой ўтгач, уни эслармикин?

Шу билан бирга маркиздан эшитадиган ҳаққоний таъна-маломатлар ҳам уни ваҳимага солмоқда эди.

Кечқурун у Матильдага дилидаги дард-аламининг ана шу иккинчи сабабини сўзлаб берди-да, кейин севгидан эриб кетиб, биринчисини ҳам айтиб қўя қолди.

Матильданинг чеҳраси ёришиб кетди,

– Рости билан-а? – дея сўради у. – Мени ярим йил кўрмаслик сиз учун бахтсизликми?

– Бу дунёда ақл бовар қилмайдиган, ўйласам юрагим қинидан чиқиб кетадиган ягона нарса мана шу.

Матильда қувонганидан боши осмонда эди. Жюльен ўз ролига шу қадар қатъий амал қилган эдики, ўзидан кўра қиз уни кўпроқ севишига тамоман инонтириб қўйганди.

Машғум сешанба куни ҳам етиб келди. Ярим кечада зиёфатдан қайтган маркизга хат топширишди. Хатнинг конвертида бу мактубни шахсан ўзи очиши ва ҳеч ким йўқлигида ўқиб чиқиши лозим эканлиги ёзилган эди.

«Отажон,

Орамиздаги барча ижтимоий алоқалар узиб ташланди, ўртада фақат ота-болалик муносабатимизгина қолди. Эримдан сўнг Сиз ҳозир ҳам, бундан кейин ҳам мен учун дунёдаги энг азиз инсон бўлиб қоласиз. Кўзларим ёшига тўлган, Сизнинг дилингизга қайғу солаётганимни ўйлаб, гусса чекалман, бироқ менинг қандай иснодга қолганим эл оғзида достон бўлмаслиги учун ва Сиз мулоҳаза қилиб кўриб, ўзингиз қандай лозим топсангиз, шундай чора кўрмогингизга фурсат бўлсин, деган мақсадда Сизга айтмогим лозим бўлган гапни ортиқ пайсалга соломмайман. Агар Сизнинг чексиз оталик меҳрингиз (менга ҳарқалай шундай туюлади) менга озгина пенсия белгилашга имкон берса, Сиз буюрган жойга, масалан, Швейцарияга эрим билан жўнаб кетавераман. Унинг исми шу қадар бенишонки, веррьерлик дурадгорнинг келини бўлмиш Сорель хоним номини қабул қилгач, Сизнинг қизингизни ҳеч ким танимай қолади. Мен ёзишга жуда қийналган исм мана шу. Фазабингизни қўзғатаётганимни ўйласам, даҳшатга тушялман. Сизнинг газабингиз қанчалик адолатли бўлмасин, ҳамма айбни Жюльенга қўясизми деб қўрқаман. Мен герцогиня бўлмайман, отажон, бунини мен уни севиб қолганим заҳоти тушунганман, зеро, менинг ўзим биринчи бўлиб севиб қолдим уни, ўзим уни йўлдан урдим. Қалби юксаклик бобида мен Сизнинг ўзингизга, аждодларимизга тортганман, шу боисдан ҳам ҳеч қандай ўртамиёна кимса ёки ўзимга шундай бўлиб туюлган одам менинг эътиборимни ўзига жалб эта олмайди. Сизнинг кўнглингизга қараши учун жаноб де Круазнуага эътибор берай деб беҳуда уриндим. Нега энди Сиз худди шу пайтнинг ўзида менинг кўз ўнгимда, шундоқ ёнгинамда чиндан ҳам муносиб йигитнинг

юришига йўл қўйдингиз? Ахир мен Гиердан қайтиб келганимда ўзингиз: «Манави Сорель тушмагур билан вақт ўтказсанг, сира зерикмас экансан», – деган эдингиз-ку. Боёқиш ҳозир, агар буни тасаввур қилиш мумкин бўлса, манави мактубим Сизнинг бошингизга солажак кулфатдан, худди мен каби, қаттиқ қайғу чекмоқда. Сизнинг оталик қаҳр-газабингизнинг олдини олиш менинг ихтиёримда эмас, лекин илтимос, мендан ихлосингиз қайтмасин, мени меҳрингиздан маҳрум этманг.

Жюльен менга ҳурмат билан муомала қиларди. У мен билан сўзлашган тақдирда ҳам Сиздан бениҳоя миннатдорлиги туфайли сўзлашарди, зеро, у табиатан анча мағрур бўлиб, ўзидан юқори турган кишилар билан, уларнинг ким бўлишидан қатъи назар, фақат расман гаплаша оларди. У ижтимоий аҳволдаги бу тафовутни табиатан жуда яхши ҳис этарди. Менинг ўзим бир куни боғда унинг қўлини қисиб қўйдим. Мен бутун шарм-ҳаёни йиғиштириб қўйиб, бу гапни фақат Сизга, ўзимнинг энг яхши дўстимга айтяпман, бўлак ҳеч ким ва ҳеч қачон эшитмайди мендан бу иқрорни.

Вақт ўтади, наҳот Сиз эртага, орадан бир кун ўтгандан кейин ҳам ундан шундай газабланаверсангиз? Менинг гуноҳимни тузатиб бўлмайди энди. Агар истасангиз, у мен орқали Сизга бениҳоя ҳурматини изҳор қилиб, Сизнинг қаҳр-газабингизга дучор бўлганидан чексиз қайғу чекаётганини айтади. Сиз уни бошқа кўрмайсиз, лекин мен у устаган жойга ортидан кетавераман. Шундай қилишга унинг ҳақи бор, бу менинг бурчим, зеро, у менинг эрим ва боламнинг отасидир. Агар Сиз меҳрибонлигингиз туфайли тирикчилигимиз учун олти минг франк белгиласангиз, мен бу пулни гоят миннатдорчилик билан қабул этаман, мабодо буни лозим кўрмасангиз, у ҳолда Жюльен

Безансонда лотин тили ва адабиётидан дарс беришга умид қилипти. У ишни қайси погонадан бошламасин, имоним комилки, тезда ном чиқаради. У билан мен бенишонликдан қўрқмайман. Агар инқилоб содир бўлса, унинг биринчи ролни ўйнашига шубҳаланмайман. Хўш, менга уйланмоқчи бўлган ўша йигитлардан бирортаси ҳақида Сиз шундай гапни айта олармидингиз? Нима, уларнинг бадавлат амлоки борми? Бироқ бу ягона устунлик мени ўзига мафтун эта олмайди. Менинг Жюльеним, агар отамнинг ҳомийлиги ва бир миллион пулга эга бўлса, мавжуд тузумда ҳам катта нуфузга эришган бўларди...»

Матильда отасининг тажанг одам эканлигини биларди ва унинг жаҳддан тушишига имкон бермоқ учун саккиз саҳифани тўлдириб ёзган эди.

«Нима қилмоқ керак? – дея ўзи билан ўзи мулоҳаза юритарди Жюльен ярим кечада, жаноб де ля Моль шу мактубни ўқиётган пайтда боғни айланиб юрар экан. – Биринчидан, менинг бурчим нимадан иборат, иккинчидан эса, менинг манфаатларим нимани тақозо этади? Унинг менга қилган яхшиликларининг чеки йўқ, усиз мен арзимас мартабани эгаллаган аянчли бир фирибгар бўлардим, кейин, эҳтимол, атрофимдаги одамларнинг нафратига дучор бўлишдан қўрқиб, муттасил орқа-олдимга қараб юришга тўғри келарди. У мени оқсуяклардек яшашга ўргатди. Шу боисдан ҳам мен муқаррар қилажак найранглар, биринчидан, камроқ бўлади ва иккинчидан, унча жирканчли бўлмайди.

У менга бир миллион берган тақдирда ҳам шу қадар яхшилиқ қилмаган бўларди. Мен манави орден учун ҳам, гўё дипломатия соҳасида кўрсатган ва умумий даражадан мени юқорироқ кўтариб

қўядиган хизматларим учун ҳам фақат ундан миннатдор бўлмоғим керак.

Агар ҳозир у қўлида қалам билан менинг бундан бу ёғига қандай йўл тутишим ҳақида кўрсатма беришни ўйлаётган бўлса, – қизиқ нималарни ёзаркин?..»

Шу пайт бирдан жаноб де ля Молнинг кекса камердинери пайдо бўлиб, Жюльеннинг мулоҳазаларини бўлиб қўйди.

– Маркиз сизни, кийинганми, кийинмаганми, бари бир, дарҳол олдимга кирсин, деяптилар.

Сўнгра Жюльенни ичкарига кузатиб борар экан, камердинер аста деди:

– Эҳтиёт бўлинг, жаноб маркиз бағоят ғазабга минганлар.

XXXIII

Тушқунлик

Бу олмосга ишлов бера туриб, нўноқ сангтарош унинг энг сержило қирраларини йўниб ташлабди. Асрнинг ўрталарида – мен нималар деяпман ўзи – ҳали Ришелье замонидаёқ француз ўз орзу-истаги учун қаттиқ курашарди.

Мирабо

Жюльен хонага кириб борганида маркиз ниҳоятда дарғазаб эди чамаси, бу акобир умри бино бўлиб, биринчи марта шундай одобсиз гапларни тилга олаётган бўлса керак. У Жюльенни чапанчасига сўка бошлади. Қаҳрамонимиз ҳайратга тушиб, кўнгли ранжиди-ю, бироқ унинг маркизга бўлган миннатдорлик туйғусига путур етмади. «Анчадан буён қанчадан-қанча орзу-умидлар, ажойиб режаларни кўнглига тутиб юрса-ю, кейин бу бад-

бахт одам буларнинг бари бир зумда кўкка совурилганини кўрса! Лекин мен унга бирор нарса деб жавоб қилишим керак, агар индамай тураверсам, у бадтар ғазабга минади». Шу пайт Тартюфнинг бир гапи унинг эсига тушди.

– Мен фаришта эмасман... Сизга сидқидилдан хизмат қилдим ва сиз мени сахийлик билан тақдирлаб юрдингиз... Сизга бўлган миннатдорчилигимнинг чеки йўқ, лекин ўзингиз ўйлаб кўринг, мен эндигина йигирма иккига кирдим... Бу хонадонда мени ёлғиз сизу, ўша дилбар қиз тушунардингизлар...

– Газанда! – дея қичқирди маркиз. – Дилбар, дилбар! Унинг дилбарлиги миянгизга келган кунниёқ бу ердан қочишингиз керак эди!

– Мен қочмоқчи ҳам бўлдим: ўшанда Лангедокка жўнамоқ учун сиздан ижозат сўраган эдим.

Маркиз ғазабига чидаёлмай хонада у ёқдан бу ёққа югурарди. Ниҳоят, у югураверганидан силласи қуриб, қайғудан қадди букилиб, креслога йиқилди. Жюльен унинг ўзича: «Аслида сира ҳам ёмон йигит эмас ўзи...» дея минғиллаганини эшитиб қолди.

– Йўқ, мен ҳеч қачон сизга нисбатан ёмонлик тилаган эмасман! – дея хитоб қилди Жюльен маркизнинг олдида тиз чўкар экан. Бироқ шу заҳоти ўзининг бу ҳаракатидан қаттиқ изза бўлиб, дарҳол ўрнидан турди.

Маркиз эс-ҳушини йўқотиб қўйгандек эди. Жюльен тиз чўкканини кўриб, у яна йигитни извошчилардек болохонадор қилиб сўка бошлади. Эҳтимол, бу сўкишлар ўзининг қандайдир янгилиги билан унинг диққатини чалғитгандир.

«Не кўргилик ахир! Менинг қизим «Сорель хоним» деб аталадими энди? Бу қанақаси! Қизим герцогиня бўлмайдими ҳали?». Ҳар гал ана шу икки фикр унинг миясига равшан келганида унинг ичи

гўё ағдар-тўнтар бўларди-да, дарҳол эс-ҳушини йўқотиб қўярди. Жюльен, ҳали у мени дўппослаб қолмаса эди, дея чўчиб қолганди.

Ҳуши жойига келиб, маркиз бошига тушган бу кулфатга кўника бошлагандек туюлган пайтларда у Жюльенга анча асосли таъналар қиларди.

– Жўнаб кетиш керак эди, тақсир... – дерди у йигитга. – Бу ердан жўнаб кетиш сизнинг бурчингиз эди... Сиз фирт аблаҳдик қилибсиз...

Шу пайт Жюльен стол ёнига келди-да, қоғозга куйидаги сўзларни ёзди: *«Ҳаёт аллақачон тоқат қилиб бўлмас даражада жонимга теккан эди, мен унга чек қўйяпман. Жаноб маркиздан менинг чексиз миннатдорчилигимни қабул этишларини сўрайман ва шу билан бирга ўлимим у кишининг хонадонига келтирадиган безовталиқ учун мени афв этишларини илтимос қиламан».*

– Жаноб маркиз мана шу қоғозни ўқиб чиқсалар. Мени ўлдириш, – деди Жюльен, – ёки бу ишни камердинерингизга буюриш. Ҳозир кечаси соат бир бўлди, мен боғнинг нариги чеккасида девор олдида юраман.

– Йўқолинг кўзимдан! Жин урсин! – дея қичқирди унинг ортидан маркиз.

«Тушунаман, – дея ўйлади Жюльен, – агар мен унинг малайини жаллодлик вазифасидан халос этсам, у сира ҳам қаршилиқ қилмаган бўларди... Йўқ, ўлдирадиган бўлса ўлдира қолсин, марҳамат, буни унга ўзим таклиф қиляпман... Лекин ўзим-чи, жин урсин, ўзим ҳаётни яхши кўраман-ку ахир... Мен ўғлим учун яшамоғим керак».

Боғда ўзига қутқу солаётган хатарни қаттиқ ҳис этганича бир неча дақиқа айланиб юрганидан сўнг хаёлида биринчи марта шундай аниқ пайдо бўлган бу фикр тезда унинг бутун вужудини қамраб олди.

Ўзи учун янги бўлган бу ташвиш уни жуда эҳтиёткор қилиб қўйди. «Бу тийиқсиз одам билан қандай муомала қилиш ҳақида бирорта киши билан маслаҳатлашмоқ керак... У ҳозир ақлдан озиб юрибди, қўлидан ҳар бир иш келади. Фуке жуда йироқда, иннайкейин маркиздек бир одамнинг кўнглидан нелар кечаётганини у қаёқдан ҳам билсин.

Граф Альтамира... Лекин у умрининг охиригача буни сир сақлаб юради, деб ким кафолат бера олади? Шундай қилиш керакки, бирор одам билан маслаҳатлашиб кўришга уринишим бирорта ёмон оқибатга олиб келмасин ва бусиз ҳам ёмон аҳволимни баттар чатоқлаштириб қўймасин. Афсус! Чамаси, бадқовоқ аббат Пирардан бўлак маслаҳатлашадиган одамим йўққа ўхшайди... Бироқ у ҳамма янсенистлар каби тор фикр юрилади... Киборлар жамиятини биладиган бирорта муттаҳам иезуитнинг менга кўпроқ фойдаси теккан бўларди... Аббат Пирарга келсак, ўз жиноятим ҳақида сўз очишим биланоқ мени дўппослашдан ҳам қайтмайди у».

Жюльенни яна Тартюфнинг арвоҳи қўллади. «Мана бу яхши фикр. Унинг олдига бориб, гуноҳларимга тавба қиламан». Боғда икки соат сайр қилиб юргач, у ана шундай қарор қилди. У энди ҳозир ўқиб йиқилиши мумкинлиги ҳақида ўйламай қўйганди. Уни қаттиқ уйқу босмоқда эди.

Эртаси куни азонлаб Жюльен Париждан чиқиб, анча йўл юрди-да, қаттиққўл янсенистнинг уйига етиб борди. Йигит гуноҳларига иқрор бўлиб айтган барча гаплар аббат учун у қадар янгилик бўлмаганини кўриб қаттиқ ҳайратга тушди

«Чамаси, бу ўринда мен ўзимни айбламоғим керак», дерди ўзига ўзи аббат. Шу тобда унинг газабланишдан кўра кўпроқ ташвишга тушиб қолгани яққол сезилиб турарди.

– Ўзим ҳам деярли сезган эдим бу ишқий жоҳари. Лекин сизга бўлган меҳрим туфайли, бадбахт йигит, бу гапни отасига шама қилишдан ўзимни тийган эдим...

– Аммо, сизнингча, нима қиларкин у? – деди бегона бўлиб Жюльен.

Шу дақиқада йигит дилида аббатга меҳри товганиб турар ва шу боисдан ҳам манави кўнгилсиз гаплар унинг учун жуда оғир ботмоқда эди.

– Назаримда, унинг учта имконияти бор, – дея давом этди у. – Биринчидан, жаноб де ля Моль мени ўлдириши мумкин, – шундан сўнг у аббатга гўё ўзини ўзи ўлдирган одам сифатида изоҳнома ёзиб, маркизга ташлаб келганини айтиб берди. – Иккинчидан, маркиз бу ишни граф Норберга топшириши мумкин. Шунда граф мени дуэлга чақиради.

– Хўш, сиз унинг бу чақирувини қабул қиласизми? – газаб билан ўрнидан сапчиб турар экан, сўради аббат.

– Сиз гапимни охирига етказишимга қўймайсиз. Турган гап, мен ҳеч қачон ўз валинеъматимнинг ўғлига қарата ўқ узмаган бўлардим.

Учинчидан, у мени бу ердан бирор ёққа жўнатиб юбориши мумкин. Агар у менга Эдинбург ёки Нью-Йоркка жўнанг деса, буйруғини бажараман. Шунда мадемуазель де ля Молнинг ҳомиладорлигини яширишлари мумкин, лекин мен ўғлимни ўлдириб юборишларига сира ҳам йўл қўймайман.

– Имонингиз комил бўлсин, бу ахлоқсиз одамнинг миясига келадиган биринчи фикр ана шу бўлади...

Бу орада Матильда, Парижда хавотир олавериб, ақдан озай деганди. У отаси билан эрталаб етиларда кўришган эди. Маркиз унга Жюльеннинг изоҳномасини кўрсатди. Шундан бери у ўзини қаерга қўярини билмас, Жюльен бу аҳволда ўзим-

ни ўзим ўлдиришим энг олижаноб иш бўлади, дея аҳд қилмадимикин, деган даҳшатли фикрдан азоб чекар эди. «Ҳатто мендан бир оғиз маслаҳат ҳам сўрамади-я», дерди у ўзига қайғу-алам билан.

– Агар у ўлган бўлса, мен ҳам бу дунёда яшамайман, – дерди у отасига. – Унинг ўлимига сиз айбдор бўласиз... Эҳтимол, бундан бошингиз осмонга етар... Лекин унинг хотираси ҳаққи онт ичаманки, мен, биринчидан, мотам кийимини кияман ва ҳаммага ўзимни Сорелнинг беваси, деб эълон қиламан. Кейин шундай имзо чекиб, унинг дафн маросимига таклифнома тарқатаман, шуни билиб қўйинг... Мен қўрқоқлик ҳам қилмайман, яшириниб ҳам ўтирмайман.

Қизнинг севгиси телбалик даражасига етиб бормоқда эди. Энди маркизнинг ўзи шошиб қолди.

У содир бўлган воқеага бирмунча оқилона қарай бошлаган эди. Матильда нонушта қилгани тушмади. Маркиз буни кўриб, анча енгил тортди, энг муҳими эса қизи, маълум бўлишича, бу гаплар ҳақида онасига «чурқ» этиб оғиз очмаганидан унинг кўнгли кўтарилган эди.

Жюльен отдан тушган заҳоти Матильда унга одам юборди ва йигит унинг олдига чиқиши биланоқ деярли оқсочининг кўз ўнгида унинг бўйнидан қучиб олди. Жюльен бу жўшқинлиги учун қиздан унча миннатдор бўлмади, аббат Пирар билан узоқ маслаҳатлашиб ўтирганидан сўнг у жуда эҳтиёткор бўлиб қолган ва ҳар хил имкониятларни бирма-бир санаб, чамалаб кўриш натижасида совуққонлик билан иш юритишга аҳд қилган эди. Матильда кўзларига ёш олиб, йигитга унинг ўзини ўзи ўлдириши ҳақидаги ўша хатини кўрганини айтди.

– Отам ҳали фикрдан қайтиб қолиши мумкин. Мендан марҳаматингизни аямай, дарҳол Виллекье-

га жўнанг, бизникилар стол ёнидан турмасларидан аввал отга мининг-да, жўнаб кетинг. – Жюльеннинг жойидан қўзғалмай унга ҳайратланиб, совуқ қараб турганини кўргач, қиз йиглаб юборди.

– Ишларимизни юритишни менга қўйиб бер! – дея хитоб қилди у йигитнинг қўксига ташланиб, уни маҳкам қучоқлар экан. – Фақат ноиложлик юзасидангина сендан вақтинча айрилаётганимни жуда яхши биласан-ку ахир. Менинг оқсочим номига хат ёз, фақат манзили бегона қўл билан ёзилган бўлсин, мен эса сенга том-том қилиб ёзиб тураман. Хайр, жонгинам! Қоча қол тезроқ!

Қизнинг охириги сўзи Жюльенга оғир ботган бўлса-да, лекин у, ҳарқалай, итоат этишни лозим топди. «Доим шундай бўладики, – дея хаёлидан ўтказди у, – бу одамлар ҳатто энг яхши дақиқаларида ҳам бирор гаплари билан менинг нафсониятимга тегадилар».

Матильда отасининг барча оқилона режаларини қатъиян рад этди. У қуйидаги шартлар бажарилмаса, ҳеч қандай битимга келишни истамасди: у албатта Сорель хоним бўлади ва эри билан Швейцарияда камтарона ҳаёт кечиради ёки у билан отасиникида Парижда қолади. У болани яширинча туғиш ҳақида ҳатто эшитишни ҳам истамасди.

– У ҳолда ҳар хил фисқ-фужур гаплар бошланади, кейин исноддан қутулиб бўлмайди. Тўйдан сўнг икки ой ўтгач, эрим билан саёҳатга жўнаймиз, ана шунда барчага менинг ўғлимни ўз вақт-соатида туғилгандек қилиб кўрсатишдан осони бўлмайди.

Қизнинг бу ўжарлигидан маркиз аввалига қаттиқ газабланди, кейин эса, ниҳоят, иккиланиб қолди. Бир куни у хиёл жаҳлидан тушди.

– Ма, манавини ол, – деди у қизига, – бу ўн минг мулк совға қилаётганим ҳақидаги ҳадянома, уни

ўша Жюльенинга жўнатиб юбор, унга айтиб қўй, агар фикримдан қайтгудек бўлсам, бу ҳадянома-ни қайтариб ололмаслигим учун тезроқ бирор чора кўриб қўйсин.

Матильданинг буйруқ беришни яхши кўриши-ни билган Жюльен нима мақсадда кетаётганини ўзи ҳам билмай, фақат унга ён бериш учунгина юз чақиримча йўл босиб, Виллекъега борди-да, у ердаги фермерларнинг ҳисоб-китоб дафтарлари-ни текшириб кўрди; маркизнинг хайр-саховати унга қайтиш учун баҳона бўлди. Йигит бу пайтга келиб Матильданинг энг содиқ иттифоқдоши бў-либ қолган аббат Пирарнинг ҳузурига бошпана из-лаб борди. Маркиз ҳар гал маслаҳат сўраб аббатга мурожаат қилганида, у қонуний никоҳдан бўлак ҳар қандай ўзга йўл яратган Парвардигор олдида гуноҳ эканлигини исботлашга ҳаракат қиларди.

– Бахтимизга, – дея қўшимча қиларди аббат, – ҳаётий тажриба ҳам бу ўринда дин томонидадир. Мадемуазель де ля Моль ана шу тийиқсиз табиа-ти билан ўзи яширишни истамайдиган нарсани сир сақлаб юришига имонингиз комилми? Агар сиз тўйнинг таомилга биноан очиқдан-очиқ ўтка-зилишига рози бўлмасангиз, жамиятда бу сирли тенгсиз никоҳни анча кўпроқ ғийбат қилиб юри-шади. Ҳаммасини бирваракайига эълон қилиш ке-ракки, токи чиндан ҳам ҳеч қандай шубҳа туғил-масин ва ҳеч қандай сирга ўрин қолмасин.

– Тўғри айтасиз, – дея хаёлга чўмиб унинг фик-рига қўшилди маркиз. – Бизнинг замонамизда бу тўй ҳақидаги мишмишлар уч кундан кейиноқ аҳмоқ ва арзимас одамлар шугулладиган бе-маъни бир ғийбатдек туюла бошлайди. Биз ҳуку-матнинг яacobинчиларга қарши қаратилган бирор йирик тадбир қўллашидан фойдаланиб, унинг ор-

тидан сездирмай тўйни ҳам ўтказиб юбормоғимиз лозим бўлади.

Жаноб де ля Молнинг дўстларидан икки-учтаси ҳам аббат Пирарнинг фикрига қўшилишмоқда эди. Улар ҳам, Матильданинг қатъий табиати бирорта бошқа чора қўллашга йўл қўймайди, деб ҳисоблашарди. Ана шу ажойиб мулоҳазалардан кейин ҳам маркиз дилида, қизини герцогиня қилиш ҳақидаги орзусидан бутунлай воз кечиш лозим, деган фикрга сира кўника олмас эди.

Унинг хотираси, унинг хаёлотини ўзининг ёшлигида амалга ошириши мумкин бўлган турли-туман саргузашт ва устомонликларни жонлантирарди. Заруратга бўйсуниб, қонундан чўчиш маркизга ўзидек нуфузли бир одам учун бемаъни ва шаънига тўғри келмайдиган нарсадек туюларди. Сўнги ўн йил ичида у қизининг келажаги тўғрисида ажойиб орзу-умидларга берилиб юргани учун энди қаттиқ жазосини тортмоқда эди.

«Ахир ким ўйлабди шундай бўлади деб? – хаёлан хитоб қиларди у. – Шундай мағрур, шундай ақлли қиз-а! Ахир у ўз насл-насаби билан мендан ҳам кўпроқ фахрланар эди-ку! Ҳали у ёш қизалоқлик пайтидаёқ Франциянинг энг олди одамлари уни келинликка сўрашган эди.

Ҳа, шундай бемаъни иш қилмоқ учун ҳар қандай ақл-идрокни унутиш керак! Замонанинг ўзи шунақа: ҳамма нарса айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Келажакда бизни бутунлай тартибсизлик кутмоқда».

XXXIV

Ақллы одам

Префект байталида кетиб борар экан, ўзича: «Ажаб эмас, мен министр, маслаҳат раиси, герцог бўлиб кетсам... Урушни мен мана бундай олиб борардим... Ҳар хил янгилик тарафдорларини мана бундай қилиб тор-мор этардим-да, оёқларига кишан урардим», дея хаёл қилиб борарди.

«Глобус»

Ўн йилларча давом этган ширин хаёлларнинг қудратли ҳукмини ақл-идрок далиллари билан енгиб бўлмас экан. Маркиз жаҳл қилиш ақлдан эмас, деган фикрга қўшиларди, бироқ қизи билан Жюльенни сира кечира олмасди. «Қани энди ўша Жюльен иттифоқо бирор фалокатга йўлиқиб ўлиб кетса...» – дея ўйларди у баъзан. Шу йўсинда ақлга тўғри келмайдиган орзулар билан ўзига тасалли бермоқчи бўларди. Бу эса аббат Пирарнинг барча доно маслаҳатлари таъсирини йўққа чиқарарди. Орадан бир ой ўтди, лекин улар ҳамон бир битимга келиша олмади.

Бу оилавий ишда, худди сиёсий ишлардаги каби, маркизнинг миясига ажойиб фикрлар келиб қолардида, у шу билан икки-уч кун илҳомланиб юрарди. Ана шунда у ҳар қандай бўлак режани рад этарди, чунки бундай режалар соғлом мулоҳазаларга асосланган бўларди. Соғлом мулоҳазалар эса маркизга фақат улар унинг ўзи хуш кўрган режани қўллаб-қувватлаган пайтдагина ёқарди. Уч кун давомида у ҳақиқий шоирларга хос бир илҳом билан ишни ўзи истаган изга солиш устида меҳнат қиларди, бироқ орадан яна бир кун ўтарди-да, маркиз бу гапларни ортиқ ўйламай қўярди.

Аввалига Жюльен ҳайрон бўлиб юрди – у маркизнинг сусткашлик қилишидан гангиб қолган эди, бироқ орадан бир неча ҳафта ўтгач, у жаноб де ля Молнинг бу иш юзасидан қандай қарорга келишни билмай қолганини тушуна бошлади.

Де ля Моль хоним ва уйдаги барча бўлак одамлар, Жюльен уларнинг ер-мулкларини бошқариш ишлари бўйича провинцияга жўнаган, деб ўйлашарди. Йигит аббат Пирарнинг уйида яшириниб юрар ва деярли ҳар куни Матильда билан кўришиб турар эди. Ҳар куни эрталаб қиз отасининг олдига кирарди-да, у билан бир соатча гаплашиб ўтирарди. Лекин баъзан улар бутун хаёлларини қамраб олган бу иш ҳақида ҳафталаб сўзлашмай қўйишарди.

– Ўша йигитнинг қаерда эканлигини мен ҳатто билишни ҳам истамайман, – деди бир куни қизига маркиз. – Мана, бу хатни унга юборинг.

Матильда хатни ўқиб чиқди:

«Лангедокдаги ерлар йилига 20 600 франк даромад беради. Шундан 10 600 франкни қизимга ва 10 000 франкни жаноб Жюльен Сорелга совға қиламан. Ерлар ҳам, албатта, уларга ўтади. Нотариусга айтинг, иккита алоҳида васиқа тайёрлаб, эртага олдимга олиб кирсин, шундан сўнг орамиздаги барча алоқалар узилади. Аҳ, тақсир! Мен сиздан шуни кутганмидим?»

Маркиз де ля Моль»

– Чин қалбимдан миннатдорчилик билдираман, – деди қувноқ оҳангда Матильда. – Биз Ажан ва Марманд яқинидаги д’Эгийон қасрига кўчиб борамиз. Айтишларича, у ерлар жуда хушманзара жойлар бўлиб, Италиянинг ўзгинаси эмиш.

Бу тухфа Жюльенни ниҳоятда ҳайратга солди. Энди бу илгари биз билган ўша букилмас ва со-

вукқон одам эмасди. Ўғлининг тақдири аввал-бошданок унинг бутун фикр-хаёлини чулғаб олганди. Кутилмаганда қўлига кираётган ва ўзидек камбағал бир одам учун анча катта туюладиган бу бойлик уни шуҳратпараст қилиб қўйди. Энди хотини билан икковининг 36000 минг франк мулки бор эди. Матильдага келсак, унинг бутун вужуди энди ўзи доим фахрланиб эрим деб атайдиган Жюльенни севишдек ягона бир туйғу билан банд эди. Унинг бутун иззат-нафси фақат ана шу никоҳни тан олмоқларига муваффақ бўлишга қаратилган эди. У ўз тақдирини шундай ажойиб йигит билан боғлаб жуда ақлли иш қилгани учун ўзига тинимсиз таҳсин ўқирди. Шахсий фазилатлар – у таянадиган ва ўзи яхши кўрадиган далил ана шу эди.

Узоқ давом этган айрилиқ, турли-туман ишлар, баъзи-баъзида учрашиб, ўз севгилари ҳақида гаплашиб олиш, буларнинг бари бир вақтлар Жюльен кашф этган доно сиёсатнинг самарали таъсир қилишига ниҳоятда ёрдам бермоқда эди.

Ниҳоят, Матильда ўзи энди чинакамига севиб қолган одам билан аҳён-аҳёндагина учрашаётганидан тоқати тоқ бўлиб, қалби ғалаёнга келди.

Жаҳл устида у отасига Отелло руҳидаги сўзлар билан бошланган бир хат ёзди:

«Мен жамият жаноб маркиз де ля Молнинг қизига бағишлаши мумкин бўлган оқсуякларга хос ҳузур-ҳаловатдан Жюльенни афзал кўрдим. Майда шуҳратпарастлик ва бемаъни манманликнинг бу қувончларини мен тан олмайман. Мана, бир ярим ойдирки, эрим билан жудоликда яшайман. Сизга бўлган ҳурматимни изҳор қилмоқ учун шунинг ўзи ҳам етарли бўлса керак. Келаси ҳафтанинг пайшанба кунигача мен тугилган уйимни тарк этаман. Сизнинг саховатингиз туфайли биз

энди давлатманд одам бўлиб қолдик. Муҳтарам аббат Пирардан бўлак ҳеч ким сиримдан воқиф эмас. Мен тўғри унинг олдига бораман, у бизни никоҳлаб қўяди, бир соатдан кейин эса биз Лангедокка жўнаймиз ва Сизнинг ижозатингиз бўлмагунигача қадар Парижга қайтиб келмаймиз. Фақат бир нарсадан юрагим сиқилияпти: бу гапларнинг бари Сиз ва менинг тўғримда нордон латифалар тўқилишига сабаб бўлади. Бирорта аҳмоқнинг ҳазил-мутойибасидан сўнг бизнинг жасур Норберимиз Жюльенга дағдага қилишига мажбур бўлади. Ана шунда, – мен Жюльенни яхши биламан, – унга таъсир кўрсатолмай қоламан. Кўз ўнгимизда исён кўтарган плебейнинг қалби намоён бўлади. Сиздан тиз чўкиб илтимос қиламан, отажон, келаси пайшанба куни жаноб Пирарнинг черковига менинг никоҳ маросимимга албатта боринг. Шунда сиз турли гийбатларнинг олдини олган ва ягона ўғлингиз билан менинг эрим ҳаётини хавф-хатардан сақлаб қолган бўласиз...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Бу мактуб маркизнинг юрагига ғулғула солиб қўйди. Демак, энди бирорта қарорга келиш зарур. Барча кўникмалари, барча дўстона алоқалари маркиз учун ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмай қолди.

Ана шу қалтис шароитда бирдан унинг ёшлигидаги буюк синовларда тобланган табиатининг барча муҳим хусусиятлари намоён бўлди. Муҳожирлик уқубатлари уни хаёлпараст қилиб қўйган эди. Икки йил давомида улкан бойликка эга бўлиб, қирол саройида обрў орттириб юргач, 1790 йил бирдан уни муҳожирликнинг даҳшатли комига ташлади. Бу оғир ҳаёт мактаби йигирма икки ёшли йигитнинг қалбини қайтадан бичиб тиккандек бўлди. У аслида ўзини ҳисобсиз бойлиги ўрта-сида ўтов тиккан жаҳонгирдек ҳис этарди, мар-

киз сира ҳам бу бойликнинг асири бўлиб қолмади. Бироқ унинг қалбини олтиннинг ҳалокатли оғусидан сақлаб қолган худди ана шу туйғулар маркиз-ни бошқа бир иштиёқнинг қурбони қилиб қўйган эди: у нима қилиб бўлса-да қизи учун герцогинялик унвонига эришишни орзу қиларди.

Ўтган ана шу бир ярим ой ичида маркиз гоҳида бирдан хаёлига келиб қолган фикрга бўйсуниб, Жюльенни давлатманд одам қилиб қўймоқчи ҳам бўларди, йўқсиллик унинг ўзи, яъни маркиз де ля Моль учун қандайдир инсон қадрини хўрлайдиган, шармандали бир нарса, унинг куёви учун эса ақл бовар қилмайдиган бир ҳол бўлиб туюлар ва у орқа-олдига қарамай пул сарфлай бошлар эди. Эртаси куни эса хаёли уни тамоман бошқа ёққа қараб олиб қочарди; унинг назарида, Жюльен исрофгарчилик даражасига бориб етаётган бундай саховатнинг маънисини тушунадиган, исмини ўзгартириб Америкага қочиб кетадиган ва у ердан Матильдага мактуб йўллаб, бундан буён ўзини йўқ деб ҳисоблашни илтимос қиладигандек туюларди. Жаноб де ля Моль бу хатни ёзилган, деб тасаввур қилар экан, унинг қизига қандай таъсир қилишини кўз ўнгига келтирмоқчи бўларди.

Барча бу орзуларни Матильданинг чинакам мактуби пароканда қилиб юборган куни маркиз Жюльенни қандай қилиб ўлдирсам ёки ғойиб бўлишга мажбур этсам, дея узоқ хаёл суриб юрганидан сўнг, бирдан унинг кўнгли йигитга ажойиб мавқе яратиб беришни тусаб қолди. У Жюльенга ўз амлоқларидан бирининг номини беради, хўш, унга унвон ҳам олиб берса нима қилади? Унинг қайнотаси герцог Шонский ёлғиз ўғли Испанияда ҳалок бўлгач, ўз унвонини Норберга бермоқчи бўлиб юргани ҳақида унга бир неча марта гапирган эди...

«Жюльеннинг иш соҳасидаги ажойиб қобилияти, беқийёс жасорати ва эҳтимол, бир қадар шуқуҳга эга эканлигини тан олмай иложим йўқ, – дея мулоҳаза юритарди ўзича маркиз. – Бироқ қалбининг тубида қандайдир кишини қўрқитадиган жиҳати бор унинг. У ҳаммада шундай таассурот туғдиради, демак, чиндан ҳам алланима бор». (Бу «алланима»ни илғаб олиш қанчалик қийин бўлса, у кекса маркизнинг жўшқин хаёлини шунчалик ваҳимага соларди.)

«Менинг қизим тунов куни ёзган хатида (биз бу хатни келтириб ўтирмадик) «Жюльен бирорта ҳам салон, бирорта ҳам тўдага қўшилиб олмади», дея буни жуда нозик ифода қилиб берганди. У менга қарши бирорта ҳам тўданинг ёрдамига орқа қилмаётир, демак, агар мен ундан юз ўтирсам, у ёлғиз ўзи шумшайиб қолаверади... Бу ҳол унинг жамиятнинг ҳозирги аҳволини билмаслигидан далолат бермасмикин? Мен унга: мавқеини ошириб, нуфузга эга бўлмоққа фақат салонларнинг ёрдамидагина эришиш мумкин, деб икки-уч марта айтган эдим...

Йўқ, унда қулай фурсатни сира ҳам қўлдан бой бермайдиган бирорта суллоҳ одамга хос қувлик ва эпчиллик йўқ... Бу табиат Людовик XI руҳига мутлақо тўғри келмайди. Бошқа томондан олганда эса мен унинг сира ҳам юксак қоидаларга амал қилмаётганини аниқ кўриб турибман. Мен уни тушунолмай қолдим... Эҳтимол у ўз туйғуларига эрк бермаслик учун ҳам барча бу қоидаларни ўйлаб топгандир?

Бир нарсага шубҳа қилмаса бўлади: у нафратга сира ҳам дош бера олмайди, мен худди ана шу нарса билан уни жиловлаб турибман.

У насл-насаб олдида сажда қилмайди, очигини айтганда, бизни сидқидилдан ҳурмат қилишини сезмаётирман. Бу унинг камчилиги. Бироқ

охир-оқибатда семинарияда таҳсил кўрган бирор-та пасткаш фақат пул ва ҳаётий ноз-неъматларнинг етишмаслиги туфайлигина армон қилиши мумкин. Жюльеннинг дарди эса бутунлай бошқача, у ўзидан нафратланишларига сира ҳам йўл қўймайди».

Қизининг мактубидан исканжага тушиб қолган жаноб де ля Моль қандайдир қарорга келиш лозимлигини яхши тушунарди. Шу боисдан ҳам аввало энг муҳим бир нарсани аниқлаб олмоқ лозим эди: «Жюльен қизимнинг кўнглини овлашга журъат этишига менинг қизимни дунёдаги ҳамма нарсадан ортиқ кўришим ва юз минг экю мулкка эга эканлигимни билгани сабаб бўлмадимикин?»

Матильда мени бунинг аксига ишонтирмоқчи бўляпти... Йўқ, қадрли жаноб Жюльен, мен бу масалада сира ҳам шубҳа бўлмаслигини истайман.

Бу нима ўзи – чиндан ҳам ҳақиқий, тийиқсиз, юрагини тўсатдан забт этган муҳаббатми? Ёки бу жамиятнинг юқори поғонасига кўтарилиш, ўзига тезлик билан ажойиб мавқе яратиш йўлида пасткашлик билан қилинган найрангми? Матильда жуда зийрак қиз, у ана шу мулоҳаза Жюльенни менинг кўз ўнгимда бадном этиши мумкинлигини дарҳол сезган, шу боисдан ҳам у, йигитни ўзим биринчи бўлиб севиб қолдим, дея иқрор бўляпти.

Наҳот шундай мағрур қиз эс-ҳушини бутунлай йўқотиб, олдиндан шундай шама қилса! Кечқурун боғда унинг қўлини қисиб қўйганмиш – қандай даҳшат, уни ёқтириши ҳақида ишора қилмоқ учун гўё бошқа адаблироқ усул қуриб қолгандай!

Кимки ўзини оқламоқчи бўлса, у сирини ошкор қилади, мен Матильдага ишонмайман...» Бу кеча маркизнинг мулоҳазалари одатдагига қараганда қатъийроқ ва изчилроқ эди. Бироқ тарки одат – амри маҳол экан: у қизига хат ёзиб, вақтдан яна бир оз ютишга қарор қилди, зеро, энди уларда са-

ройнинг бир хонасидан иккинчи хонасига мактуб йўллаш одат тусига кириб қолган эди. Жаноб де ля Моль Матильдани фикридан қайтармоқ учун у билан баҳслашишга ботинмади. У ўзининг дафъатан ён бериб қўйишидан чўчирди.

МАКТУБ

«Яна тентаклик қилишдан ўзингизни тийинг, мана Сизга жаноб кавалер Жюльен Сорель де ля Верней номига ёзилган гусарлар поручигининг патенти. Унинг учун нима ишлар қилаётганимни бир кўриб қўйинг. Мен билан баҳслашманг ва ҳеч нимани сўраманг. Марҳамат қилиб, йигирма тўрт соат ичида ўз полки турган Страсбургга етиб борсин. Мана менинг банкирим номига ёзилган тилхат, сўзсиз итоат этинг».

Матильданинг қалбини чексиз севги ва қувонч туйғуси қамраб олди, у ўз галабасидан фойдаланишга қарор қилди-да, дарҳол жавоб ёзди.

«Агар Сиз унинг учун нима ишлар қилаётганингизни билганида, жаноб де ля Верней ўз миннатдорчилигини қандай изҳор қилишни билмай, оёгингизга йиқилган бўларди. Аммо ўзининг шундай тантилигига қарамай, отагинам мени унутиб қўйяптилар – қизингизнинг номуни хавф остида қоляпти ахир. Кичик бир ножўя ҳаракат унга умрбод доғ тушириши мумкин, у ҳолда ҳатто йигирма минг экю мулк ҳам бу иснодни ювиб кета олмайди. Мен бу патентни жаноб де ля Вернейга Сиз келаси ой ичи менинг тўйимни Виллекьеда ошкор ўтказиб беришни ваъда қилган тақдирингиздагина юбораман. Илтижо қиламан, шу муҳлатни ўтказиб юборманг, зеро, шундан сўнг Сизнинг қизингиз де ля Верней хоним номини

қабул қилмаса, одамларнинг кўзига кўрина олмай қолади. Мени ана шу Сорель исмидан халос этганингиз учун Сиздан, дадажон, нақадар миннатдор жанлигимни билсангиз эди...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Матильда ўз хатига сира кутилмаган жавоб олди.

«Марҳамат айлаб, айтганимни қилинг, бўлмасам ҳаммасидан воз кечаман. Қалтиранг, тентак қиз. Ўша Жюльенингиз ҳақида мен ҳали ҳеч қандай тасаввурга эга эмасман. Сизнинг ўзингиз-ку уни мутлақо билмайсиз. Дарҳол Страсбургга жўнасин-да, ўзини муносиб тутсин. Мен ўз қароримни икки ҳафтадан сўнг хабар қиламан».

Бу қатъий жавоб Матильдани қаттиқ ҳайратга солди. «Мен Жюльеннинг кимлигини билмайман», – бу сўзлар унинг хаёлини ўзига ром этиб, қиз шу заҳоти турли ажойиб имкониятларни тасаввур қилар ва уларни ҳақиқат, дея ўйлай бошларди. «Менинг Жюльеним шу қадар ақлики, унинг юксак идроки салонларнинг бемаза қолипига мутлақо мос тушмайди, табиатининг ажойиблигидан далолат берувчи худди мана шу нарса отамни чўчятяпти. Бироқ, агар мен унинг кўнглига қарамасам, иш ошкора жанжалгача етиб боради, шов-шув кўтарилиши эса, жамиятда менинг обрўйимни туширади ва эҳтимол, ҳатто Жюльенни ҳам мендан бирмунча совитиб қўяди Бундай шов-шувдан кейин эса... камида ўн йил ночор ҳаёт кечиришга тўғри келади. Фақат улкан бойликка эга бўлган тақдирдагина ўзингга эрни шахсий фазилатларига қараб танлашинг мумкин, акс ҳолда ҳаммага кулги бўласан. Агар мен отамдан йироқда яшайдиган бўлсам, шу ёшида у мени осонгина унутиб юбориши ҳам мумкин... Норбер бирорга дилбар ва эпчил аёлга уйланади. Герцогиня Бургундская кекса Людовик XIV нинг кўнглини олиб, ўзига шайдо қилишнинг уддасидан чиққан-ку ахир».

У итоат этишга аҳд қилди, бироқ отасининг хатини Жюльенга кўрсатишга юраги дов бермади. Йигитнинг тийиқсиз табиатини билгани учун ҳам қиз унинг бирор ножўя иш қилиб қўйишидан чўчирди.

У кечқурун Жюльенга унинг энди гусарлар по-ручиги эканлигини айтганида йигит бениҳоя хурсанд бўлиб кетди. Жюльеннинг хомхаёллари ва ўз ўғлига бўлган бундай янги меҳр-муҳаббатини билган одам унинг нақадар хурсанд бўлганини яхши тасаввур қилиши мумкин. Исми шарифининг ўзгаришини эшитиб, у мутлақо эсанкираб қолди.

«Шундай қилиб, менинг романим ниҳоясига етди, – деди у ўзига ўзи, – ва мен бунинг учун фақат ўзимдан миннатдор бўлмоғим лозим. Мен манави иблисдек мағрур қизни ўзимни севишга мажбур этдим, – дея ўйларди у Матильдага қараб-қараб қўяр экан, – отаси усиз яшай олмайди, унга эса ёруғ дунё менсиз қоронғу кўринади».

XXXV

Хатар

*Ато эт менга, ё Тангрим,
ўртамиёналикни!*

Мирабо

Унинг қалби масрур бўлиб, йигит Матильданинг жўшқин эркаланишларига аранг жавоб берарди. У қовоғини солганича индамай ўтирарди. Матильдага у ҳали ҳеч қачон бу қадар ажойиб кўринмаган ва қиз ҳали ҳеч қачон уни бундай сажда қилиш даражасида севмаган эди. У Жюльеннинг ҳаддан ташқари таъсирчан ғурури ҳамма ишни бузиб қўймаса гўрга эди, дея қаттиқ хавотирда эди.

Қиз аббат Пирарнинг уларникига деярли ҳар куни келиб кетаётганини кўрган эди. Эҳтимол, Жюльен ўша одам орқали отасининг ниятлари

ҳақида бирор нарса билиб олгандир? Ёки, балким аччиқ устида маркизнинг ўзи унга хат ёзиб юборгандир? Бўлмасам шундай қувончли хабардан кейин ҳам Жюльеннинг қовоғини солиб ўтиришини қандай тушунмоқ керак? Бу ҳақда унинг ўзидан сўрашга қизнинг юраги дов бермасди.

Кимсан Матильданинг юраги дов бермай ўтирса-я! Шу дақиқадан бошлаб унинг Жюльенга бўлган муҳаббатига беҳосдан қандайдир даҳшатга ўхшаш бир туйғу суқилиб киргандек бўлди. Бу бағритош қиз ўз севгиси орқали бутун Париж қойил қоладиган зеб-зийнат ичида тарбияланган бир бойвучча ҳис этиши мумкин бўлган барча изтиробларни дилидан кечириб бўлганди.

Эртаси куни азонлаб Жюльен аббат Пирарнинг олдига етиб борди. Йигитнинг ортидан ҳовлига у қўшни почта бекатида ёллаган ва почта отлари қўшилган шалақ арава кириб келди.

– Бундай экипаж сизга ярашмайди энди, – дея тўнғилади унга қараб қаттиққўл аббат. – Мана сизга йигирма минг франк пул, бу жаноб де ля Молнинг совғаси. Бу пулни бир йил ичида сарфлаб юбормоғингиз тавсия этилади, лекин иложи борича, қулги бўлмасликка ҳаракат қилишингиз лозим экан. (Шундай катта пулни кўкка совурмоқ учун ёш йигитнинг қўлига тутқазиш, руҳонийнинг назарида, уни гуноҳ йўлига бошлаш билан баробар эди.)

Маркиз яна шундай дебди: жаноб Жюльен де ля Верней бу пулни ўз отасидан олган деб ҳисобламоғи лозим экан. Унинг исмини айтмоқнинг эса ҳожати йўқ эмиш. Жаноб де ля Верней, эҳтимол, ёшлигида уни парвариш қилиб боққан веррьерлик дурадгор жаноб Сорелга бирор нарса совға қилишни жоиз деб ҳисоблар...

– Топшириқнинг бу қисмини мен ўз зиммамга олишим мумкин, – дея қўшимча қилди аббат, –

мен, алоҳа, жаноб де ля Молни анави иезуит, аббат Фрилер билан мурасага келишга қўндирдим. Унинг таъсири, турган гап, бизникидан анча кучлироқ. Шундай қилиб, аслида бутун Безансонни бошқарадиган бу одам сизнинг юксак насл-насабингизни тан олади, бу мураса битимининг махфий шартларидан бири бўлади.

Жюльен ўзини тутиб туролмай аббатнинг бўйнидан қучоқлаб олди. Йигитга унинг насабини тан олиб бўлишгандек туюларди.

– Бу нимаси, – деди аббат Пирар уни ўзидан четлаштирар экан. – Киши шунақаям ҳовлиқадими ахир!.. Хўш, Сорель ва унинг ўғиллари масаласига қайтайлик. Мен уларга ўз номимдан йилига беш юз франклик пенсия таклиф қиламан ва бу пулни уларга хулқ-атворларидан хурсанд бўлсамгина тўлаб туришимни айтаман.

Жюльен яна совуққон ва такаббур бир қиёфага кирди. У аббатга миннатдорчилик билдирди, лекин энди бу шунчаки мавҳум гаплар эди. «Ахир мен чиндан ҳам Наполеон бизнинг тоғларга сургун қилган бирорга аркони давлатнинг ўғли бўлиб чиқишим мумкин-ку?» Вақт ўтиши билан бу гап йигитга борган сайин ишонарлироқ бўлиб кўринмоқда эди... «Менинг отамга бўлган нафратим у ҳолда тўғридан-тўғри шунинг исботи бўлиб чиқади-ку... Демак, мен у қадар зolim эмас эканман-да!»

Мазкур монологдан сўнг орадан бир неча кун ўтгач, француз армиясининг энг ажойиб полкларидан бири – ўн бешинчи гусарлар полки Страсбург шаҳрининг парадлар ўтказиладиган майдонида жанговар тартибда саф тортиб турарди. Жаноб кавалер де ля Верней саф олдида ўзига олти минг франкка тушган ажойиб эльзас отини ўйнатиб турарди. У полкка поручик унвони билан қабул қилинган эди. Ҳолбуки, мабодо ўзи умри бино бўлиб эшитмаган бирорга

полкнинг рўйхатига тиркаб қўйилган бўлиши мумкинлигини ҳисобга олмаганда, у ҳеч қачон ва ҳеч қаерда подпоручик бўлмаганди.

Унинг бепарво кўриниши, деярли зардали, совуқ нигоҳи, ранги оқариб, ўзини доим вазмин тутиши – буларнинг бари биринчи кунданоқ у ҳақида шивир-шивир гапларга сабаб бўлди. Тез орада унинг одамларга ниҳоятда одоб билан ва ўта вазмин муомаласи, сира мақтанчоқлик қилмай тўппончадан ўқ узиш ва қиличбозлик машқларидаги эпчилиги аскиябозларнинг тилини тийиб қўйди. Полкнинг жамоат фикри, беш-олти кун иккиланиб юргач, унинг фойдасига хулоса чиқарди. «Бу йигитда ҳамма нарса бор, – дейишарди полкдаги кекса ҳазилкашлар, – унга фақат бир нарса – ёшлик етишмайди».

Страсбургдан Жюльен ҳозир анча мункиллаб қолган веррьерлик собиқ кюре – жаноб Шеланга хат ёзиб юборди.

«Қариндошларимни менга катта бойлик инъом этишга ундаган муҳим воқеалар ҳақида хабар топиб, хурсанд бўлганингизга имоним комил. Ушбу мактубга беш юз франк илова қиламан ва Сиздан бу пулни менинг номимни айтмай, худди бир вақтлар мендек ночорликда яшаётган йўқсилларга бўлашиб беришингизни сўрайман. Сиз, бир вақтлар менга ёрдам берганингиздек, ҳозир уларга ҳам ёрдам бераётган бўлсангиз керак, албатта».

Жюльеннинг шуҳратпарастлиги қўзиб қолганди, лекин бу асло манманлик эмасди: бироқ бу ҳол қаҳрамонимизнинг ўз ташқи қиёфасига алоҳида эътибор беришга хаала бермасди. Отлари, мундири, хизматкорларининг эгнидаги ливреяларнинг мунтазам башанг бўлиши ҳар қандай инглиз милордини ҳам ийдириб юборган бўларди. Кечагина маркизнинг ёрдами билан поручик унвонига эришган бу

йигит барча буюк генераллардан ўрнак олиб, ўттизга етар-етмай полк командири бўлиб олмоқ учун йигирма уч ёшда поручикликдан юқорироқ унвонга эришмоқни мўлжаллай бошлаган эди. У фақат шон-шуҳрат ва ўз ўғлини ўйларди.

У ана шундай баландпарвоз хом хаёллар билан ёниб юрар экан, кутилмаганда де ля Моль саройидан от елдириб келган чопар-малай йигит уни бўғимига тушириб қўйди.

«Ҳаммаси барбод бўлди, – дея ёзган эди унга Матильда, – барча ишларингизни йиғиштириб, иложи борича тезроқ етиб келинг. Агар бошқа имкони бўлмаса, дезертирлик қилинг. Етиб келган заҳотингиз мени фикрда ...кўчасидаги ...уй ёнидан боққа кириладиган эшикча олдида кутинг. Сиз билан гаплашиб олгани ўша ерга чиқаман, эҳтимол, Сизни боққа олиб киришнинг имкони бўлар. Ҳаммаси тамом бўлди, энди уни қайта тиклаб бўлмайдими, деб қўрқаман, мендан кўнглингиз тўқ бўлсин, мен мусибатда ҳам Сизга содиқ қоламан. Сизни севаман».

Орадан бир неча дақиқа ўтгач, полковникдан отпуска олган Жюльен Страсбургдан Париж томон от қўйиб бормоқда эди, бироқ қалбини кемираётган қаттиқ хавотир оқибатида Метцга яқинлашганда ўз саёҳатини отда давом эттиришга унинг ортиқ қурби етмай қолди. У шартта почта каретасига ўтирди-да, шитоб билан елиб кетди ва тезда де ля Моль хонадонига қарашли боғнинг орқа эшиги олдига етиб борди. Эшик дарҳол очилиб, Матильда одамларнинг гап-сўз қилиши мумкинлигини писанд қилмай, унинг кўксига отилди. Уларнинг бахтига вақт ҳали жуда эрта бўлиб, эндигина соат беш бўлганди ва кўчада тирик жон кўринмасди.

– Ҳаммаси барбод бўлди. Отам менинг кўз ёши қилишимдан қўрқиб, пайшанбага ўтар кечаси

қаёққадир жұнаб кетди. Унинг қаерга жұнаганини ҳеч ким билмайди. Мана унинг хати, ўқинг, – шундай дея қиз сакраб фиакрга, Жюльеннинг олдига чиқди.

«Мен бадавлат бўлганингиз учунгина Сизни ата-ийин авраб йўлдан уриш ниятидан бўлак ҳамма ишни кечиришим мумкин эди. Мана сизга, бадбахт қиз, бор ҳақиқат. Сизга сўз бериб айтаманки, бу одам билан турмуш қуришингизга ҳеч қачон рози бўлмайман. Агар ўша одам Франция тупрогини тарк этса, янаям яхшироғи – Америкага жұнаб кетса, у ўн минг ливр билан таъмин этилади. У ҳақида баъзи бир маълумотларни ёзиб юборишни илтимос қилиб йўллаган мактубимга жавобан келган манави хатни ўқиб кўринг. Бу сурбет де Реналь хонимга мурожаат этишни менга ўзи таклиф қилган эди. Мен энди бу одамни тилга олиб ёзган бир сатр ҳам мактубингизни ўқимайман. Париж ҳам, Сиз ҳам жуда жонимга тегдингиз. Содир бўлажак воқеани ниҳоятда пинҳон тутмоқликни маслаҳат кўраман. Ўша ярамас одамнинг баҳридан ўтинг, шунда сиз яна отангизга эга бўласиз».

– Де Реналь хонимнинг мактуби қани? – дея совуқ оҳангда сўради Жюльен.

– Мана у. Бир оз этингни ўлдирмасдан туриб уни сенга кўрсатмоқчи эмасдим.

МАКТУБ

«Афандим! Диний ақидалар ва ахлоқ қоидалари олдигаги бурчим мени Сизга нисбатан ушбу оғир мажбуриятни бажармоққа ундаяпти, виждоний бурчим мендан яқин одамимга ёмонлик қилишни тақозо этияптики, зеро, мен фақат янада оғирроқ гуноҳнинг олдини олмоқ мақсадида шундай

қиялпман. Дилимдаги андуҳ бурчим олдида чекинмоғи лозим. Бир нарсага шубҳа йўқки, афандим, Сиз мендан суриштирганингиз ва у тўғрида бор ҳақиқатни билмоқчи бўлганингиз ўша кимсанинг ахлоқи, юзаки қараганда сирли ва ҳатто диёнатли бўлиб кўринмоғи мумкин. Сиздан ҳақиқатнинг маълум бир қисмини яширмоқни, ҳатто, эҳтимол, эҳтиёткорлик ва диний эътиқод юзасидан баъзи гапларни бошқачароқ қилиб тасвирламоқни жоиз кўряптилар. Бироқ Сиз суриштирган кимсанинг ахлоқи қаттиқ қораланмоққа лойиқдирки, мен Сизга буни сўз билан тасвирлаб бера олмасам керак. Йўқсиллик ва очкўзлик ниҳоятда мунофиқ бу йигитни бахтсиз ва заифа бир аёлни йўлдан уришга ва шу йўл билан бир оз обрў ортириб, одам қаторига кириб олишга ундади. Юрагим қанчалик эзилмасин, бурчим мени жаноб Ж. дин ақидаларини мутлақо тан олмаслигини ҳам айтмоққа мажбур қиялпти. Виждонан айтганда, мен хонадондаги энг эътиборли аёлни йўлдан уриш унинг учун муваффақиятга эришмоқнинг бир усули, дея ўйламоққа мажбурман. Ўзини ниҳоятда бегараз кўрсатиб ва романлардан ўқиб олган турли иборалар билан асл табиатини ниқоблаб хонадонда ҳукмрон бўлиш, уй эгасини ўзига тобе қилиш, унинг бойлигига эга бўлиш – бу йигитнинг ягона мақсадидир. У хонадонга бахтсизлик келтиради ва дилларга умрбод афсус-надомат туйғусини солади» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Кўз ёшлари томавериб доғ-доғ бўлиб кетган бу узундан-узоқ мактуб, шубҳасиз, де Реналь хонимнинг қўли билан ёзилган, ёзилганда ҳам одатдагидан пухтароқ қилиб ёзилган эди.

– Жаноб де ля Молга сира ҳам айб қўя олмайман, – деди Жюльен хатни охиригача ўқиб бўлгач. – У тўғри ва оқилона иш қилган. Қандай ота ўз

севимли қизини шундай одамга бериши мумкин ахир! Яхши қолинг!

Жюльен фиакрдан сакраб тушиб, кўчанинг охирида кутиб турган почта каретаси томон югуриб кетди. Гўё бутунлай унутиб қўйгандек туюлган Матильда йигитнинг ортидан югурди, бироқ уни яхши танийдиган ва энди дўконларидан бошларини чиқариб ҳайрат билан қараб турадиган гу-машталарни кўриб, орқасига қайтишга, шоша-пиша боққа кириб яширинишга мажбур бўлди.

Жюльен Веррьер томон елиб кетди. Бу ма-шаққатли йўлда у Матильдага дилида туғиб қўй-ган хатни ёза олмади, унинг қўли нуқул қандайдир ўқиб бўлмайдиган ажи-бужи ҳарфларни ёзарди.

У Веррьерга якшанба куни эрталаб етиб бор-ди. Йигит қуролсознинг дўконига кирган эди, дўкондор уни кутилмаганда бойиб кетгани билан табриклай бошлади. Бу янгилик бутун шаҳарда катта шов-шувга сабаб бўлибди.

Жюльен дўкондорга ўзининг тўппонча сотиб олмоқчи эканини тушунтиргунича анча овора бўлди. Йигитнинг илтимосига кўра қуролсоз уни ўқлаб ҳам берди.

Қўнғироқ уч марта бонг урди, француз қиш-лоқларида эрталабки жангир-жунгирлардан ке-йин эшитиладиган бу таниш садо ҳозир ибодат бошланажигидан далолат беради.

Жюльен Веррьернинг янги черковига кириб борди. Ибодатхонанинг барча баланд-баланд де-разаларига қирмизи дарпардалар тутиб қўйилган-ди. Жюльен де Реналь хонимнинг курсиси ортида, унга бир неча қадам етмай тўхтади. Йигит хоним-нинг сидқидилдан ибодат қилаётганини элас-элас кўриб тургандек эди. Уни ниҳоятда севган бу аёл-ни кўргач, Жюльеннинг қўли қалтирай бошлади, шу туришда у ўз ниятини амалга оширишга ожиз-

лик қиларди. «Ўқ уза олмайман, – дерди у ўзига ўзи, – бу иш қўлимдан келмайди».

Шу пайт ибодат маҳали хизмат қиладиган бола илоҳий туҳфаларни олиб чиқишаётганидан дарак бериб қўнғироқ чалди. Де Реналь хоним бошини қуйи солган эди, боши елкасига ташланган рўмолининг гажимлари ортидан деярли кўринмай қолди. Энди Жюльен бу аёлнинг ўша ўзи севган хоним эканлигини аниқ ҳис этмай қўйганди. У тепкини босган эди, ўқи хато кетди, у яна ўқ узди – хоним йиқилиб тушди.

XXXVI

Нохуш тафсилотлар

Мени қўрқоқлик қилади, деб ўйламай қўя қолинглар: мен ўзим учун қасос олдим. Қилмишимга яраша мени ўлимга ҳукм қилсангиз арзийди, мана мен, ушланглар мени. Руҳимга дуо қилсангиз бас.

Шиллер

Жюльен қимир этмай турарди, унинг кўзи ҳеч нимани кўрмасди. У бир оз ҳушига келгач, қавм аҳлининг черковдан қочиб чиқаётганини сизди. Руҳоний меҳробни тарк этган эди. Жюльен қийчув солиб черковдан чиқиб кетаётган қандайдир аёллар ортидан аста юрди. Аёллардан бири олдинга интилиб уни қаттиқ итариб юборган эди, йигит йиқилиб тушди. Унинг оёғини оломон қулатиб юборган курси босиб қолди, у ўрнидан тура бошлаган эди, кимдир ёқасидан ушлаганини сизди – бу форма кийган жандарм эди. Жюльен беихтиёр кичкина тўппончаларини олмоқчи бўлган эди, бироқ бошқа бир жандарм шу пайт унинг тирсагидан тутди.

Уни қамоқхонага олиб боришди. Сўнг қандайдир хонага олиб кириб, қўлига кишан уришди-да, ёлғиз ўзини қолдиришди. Эшик ёпилиб, калит қулф ичида икки марта шарақлаб буралди. Бу ишларнинг бари жуда тез содир бўлиб, йигит бу пайтда ҳеч нима сезмади.

– Мана энди, ҳаммаси тамом бўлди дейиш мумкин, – деди у ҳушига келар экан, баланд овоз билан. – Хўш, демак, икки ҳафтадан сўнг гильотина... ёки у пайтгача ўзимни ўзим ўлдиришим керак.

Унинг фикри шундан нарига ўтмасди, унга худди кимдир миясини маҳкам сиқиб тургандек туюларди. У, бирорта одам ушлаб турмаганмикин, дея орқасига ўгирилиб қаради-ю, бир лаҳза ўтмай қаттиқ уйқуга кетди.

Де Реналь хоним унча қаттиқ яраланмаган экан. Биринчи ўқ унинг шляпасини тешиб ўтибди, у ўгирилиб қараган заҳоти иккинчи марта ўқ узилибди. Ўқ хонимнинг елкасига тегибди-да, – мўъжизани қаранг! – елка суягини синдириб, қайтибди ва готик устунга бориб урилгач, унинг бир бўлагини учириб юборибди.

Жароҳатни яхшилаб кўздан кечириб, уни боғлаб қўяр экан, жуда бамаъни одам бўлмиш жарроҳ де Реналь хонимга: «Сизнинг соғайиб кетишингизга тўла кафолат бера оламан», деганида аёл жуда хафа бўлди.

Анчадан буён у сидқидилдан ўзига ўлим тилаб юрарди. Унинг жаноб де ля Молга ёзган мактуби (бу мактубни унга ҳозирги пири мажбуран ёздирган эди) ҳаддан ташқари узоқ давом этган қайғу-аламдан силласи қуриган бу қалб учун сўнгги зарба бўлган эди. Бу қайғу Жюльен билан айрилиқдан чекаётган ҳижрон алами бўлиб, хонимнинг ўзи буни виждон азоби, дея атарди. Унинг ҳозирги пири – яқиндагина

Дижондан келган тақводор ва серҳафсала ёш руҳоний буни жуда яхши тушунарди.

«Мана шундай, бировнинг қўлидан ўлиб кетиш, ахир бу сира ҳам гуноҳ эмас-ку, – дерди ўзига ўзи де Реналь хоним. – Эҳтимол, ўлимга хурсанд бўлаётганимни яратган Парвардигор кечирар». У: «Жюльеннинг қўлидан ўлиш нақадар лаззатли бўларди ахир!» – дея қўшимча қилишга ботинмасди.

Жарроҳ ва уни кўргани ёпирилиб келган барча дугоналаридан қутулган заҳоти хоним оқсочи Элизани ҳузурига чақирди.

– Қамоқхона назоратчиси ниҳоятда бераҳм одам, – деди у Элизага анордек қизариб. – У, турган гап, менга ёқаман, деб боёқишга жуда ёмон муомала қилади... Мен шуни ўйлаб жуда азоб чекапман. Ўша назоратчининг олдига бориб, гўё ўзингизнинг номингиздан унга манави конвертчани бериб келолмайсизми? Бу ерда бир неча луидор бор. Сиз унга, дин ақидалари унга ёмон муомала қилишингизга йўл қўймайди, деб айтасиз... Энг муҳими, унга пул берганимизни оғзидан гуллаб юрмасин.

Веррьер қамоқхонаси назоратчисининг Жюльенга нисбатан мурувват билан муомала қилишига биз ҳозиргина ҳикоя қилиб берган ана шу воқеа сабаб бўлган эди: бу одам биз бир вақтлар жаноб Аппернинг келишидан ўтакаси ёрилаёзганида кўрганимиз ўша тиришқоқ миршаб – жаноб Нуарунинг худди ўзгинаси эди.

Қамоқхонага судья ташриф буюрди.

– Мен қасддан одам ўлдирдим, – деди унга Жюльен, – тўпшончани палон қуролсоздан харид қилиб, уни ўшанинг ўзига ўқлатиб олдим. 1342-модда. Жазо қонунлари мажмуасида аниқ айтилган. Қилмишимга яраша ўлимга ҳукм этилмоғим лозим ва мен уни кутяпман.

Калтабин судья бундай самимийликни тушуна олмасди: у айбланувчи жавоб бера туриб, адашиб кетяпти, дея хулоса чиқариш ниятида Жюльенга ҳар хил саволлар ёғдира бошлади.

– Қўрмаяпсизми ахир, – деди жилмайиб Жюльен, – айбимни очиқ-ойдин бўйнимга оляпман, сиз учун бундан ортиғи бўлмайди-ку. Қўйинг, тақсир, ўлжангиз сиздан қочиб қутула олмайди. Сиз мени истаган жазога ҳукм қилаверасиз. Энди, марҳамат қилиб, бу ердан чиқиб кетсангиз.

«Мен анча зерикарли яна бир мажбуриятни адо этмоғим лозим, – дея ўйлади Жюльен. – Мадемуазель де ля Молга хат ёзишим керак».

«Мен ўзим учун қасос олдим, – деб ёзди у Матильдага. – Бахтга қарши, менинг исмим энди газеталарда тилга олинади ва мен бу дунёни ҳеч кимга билдирмай тарк этиш имкониятидан маҳрум бўлдим. Бунинг учун мени кечиришингизни сўрайман. Мен икки ойдан кейин ўламан. Менинг қасосим Сиз билан жудолик каби даҳшатли бўлди. Шу дақиқадан эътиборан Сизга хат ёзиш ва Сизнинг номингизни тилга олишни ўзимга тақиқлаб қўйдим. Мен тўғримда ҳеч кимга, ҳатто ўғлимга ҳам гапирманг, сукут сақлаш – менинг руҳимни шод қилишнинг ягона йўли. Кўпчилик одамлар учун мен оддий бир қотил бўлиб қоламан... Ана шу сўнгги дақиқада Сизга ҳақиқатни айтмоққа ижозат этгайсиз: Сиз мени унутиб юборасиз. Мен бу тўғрида бирорта ҳам тирик жонга ҳеч қачон «чурқ» этиб оғиз очмасликни маслаҳат кўрадиган бу мудҳиш фожиа узоқ йилларга Сизнинг қалбингиздан романтизмга мойиллик ва таваккалчиликни сиқиб чиқарадики, мен Сизнинг табиатингизда ана шу хислатларни яққол кўрган эдим. Сиз ўрта аср қаҳрамонлари орасида яшашга муносиб қилиб яратилгансиз, шу боисдан ҳам бу ўринда

ўша қаҳрамонлардек матонатли бўлмоғингиз даркор. Муқаррар юз беражак воқеа Сизнинг шаънингизга доғ туширмай, пинҳона содир бўлсин. Бошқа ном билан бирор ерга яширининг ва ҳеч кимга ишонманг. Агар дўстона ёрдамга муҳтож бўлсангиз, Сизга аббат Пирарни васият қиламан.

Бошқа бирортага, айниқса, ўзингизнинг табақангиздаги одамлар: де Люз, де Кайлюс жанобларига бир офиз ҳам сўз айтманг.

Менинг ўлимимдан сўнг орадан бир йил ўтгач, жаноб де Круазнуага турмушга чиқинг, Сиздан шуни илтимос қиламан, эрингиз сифатида буюраман. Менга хат ёзманг, бари бир жавоб қайтармайман. Гарчи, назаримда, Яго каби ёвуз бўлмасам-да, ўшанинг сўзлари билан шундай дейман:

From this time forth I never vill speak word.¹

Мени сўзлашга ҳам, хат ёзишга ҳам ҳеч нима мажбур эта олмайди. Менинг сўнги сўзларим сўнги жўшқин туйғуларим қатори фақат Сизга қаратилгандир.

Ж. С.»

Фақат ана шу хатни жўнатганидан кейингина Жюльен бир оз ҳушига келиб, илк бор ўзининг нақадар бахтсиз эканлигини ҳис этди. У «Мен ўламан, ёзмишим шудир меним» деган буюк сўзлар билан қалбидаги барча шуҳратпараст орзу-умидларини бирма-бир суғуриб ташламоғи лозим эди. Ўлимнинг ўзи йигитга у қадар даҳшатли бўлиб кўринмасди. Унинг бутун умри аслида кулфатларга узоқ ҳозирлик кўришдан иборат бўлиб, кулфатлар орасида энг даҳшатлиси ҳисобланадиган мусибатни йигит доим ёдида сақлаб келарди.

¹ Бундан буён айтмам бир офиз ҳам сўз.

«Хўш, бунинг нимаси кўрқинчли экан? – дерди у ўзига ўзи. – Айтайлик, мен икки ойдан сўнг қиличбозлик бобида ниҳоятда моҳир бўлган бир одам билан дуэлга чиқишим керак. Нима, юрагимда даҳшат билан доим шу ҳақда ўйлаш даражасида кўрқоқлик қилармидим?»

У бир соатдан ортиқ шу тўғрида ўзини ўзи сўроқ қилди.

Ниҳоят, йигит дилида содир бўлаётган гапларни аниқ-таниқ тасаввур қилиб, ҳақиқат унинг кўз ўнгида қамоқхона гумбазини тутиб турган манави устун янглиғ яққол намоён бўлгач, у тавба қилиш ҳақида ўйлай бошлади.

«Хўш, аслини олганда, нега энди тавба қилишим керак экан? Мени даҳшатли тарзда ҳақорат қилишди, мен одам ўлдирдим, қилмишимга яраша ўлим жазосига лойиқман, бор гап шу. Мен инсоният билан ҳисоб-китоб қилиб бўлдим, энди ўляпман. Ўзимдан сўнг бирорта ҳам бажарилмаган мажбурийат қолдираётганим йўқ, ҳеч кимдан ҳеч нарса қарз эмасман, ўлимимнинг эса ҳеч қандай уятли жойи йўқ, мени қандай усул билан ўлдиришларини ҳисобга олмаганда, албатта. Тўғри, веррьерлик мешчанлар кўз олдида мени бадном қилмоқ учун шунинг ўзи ҳам кифоя, лекин билиш дея аталмиш олий нуқтаи назардан қараганда, бунинг нима аҳамияти бор? Дарвоқе, ўзимдан сўнг яхши хотира қолдиришим ҳам мумкин, бунинг учун қатлга кета туриб, оломонга қарата олтин тангалар сочишим керак. Ана шундан сўнг менинг хотирам олтин ҳақидаги хотира билан кўшилиб, чиндан ҳам нурафшон бўлади».

Бир неча дақиқадан сўнг унга мутлақо равшан бўлиб туюлган ана шу хулосада тўхтагач, Жюльен ўзига ўзи: «Ёруғ дунёда бошқа қиладиган ишим қолмади!» – деди-да, қаттиқ уйқуга кетди.

Йигитни кечқурун соат ўнларга яқин назоратчи уйғотди: у овқат олиб келган эди.

– Веррьерда нималар дейишяпти?

– Жаноб Жюльен, мени шу ишга олишаётган кунни қиролик судига бут олдида қасам ичганман – мен сукут сақламоғим керак.

У индамай турар, лекин кетай ҳам демасди. Бу беўхшов мунофиқликдан Жюльеннинг кулгиси қистади. «Виждони эвазига мендан олишга умид қилаётган ўша беш франкни олмоқ учун уни иложи борича кўпроқ куттириш керак», дея ўйлади у.

Маҳбус овқатни еб тугатаётган бўлса-да, унга пора беришни ҳатто хаёлига ҳам келтирмаётганини кўрган назоратчи охири чидаб тура олмади:

– Сизни дўст деб билганим туфайлигина, жаноб Жюльен, – деди у сохта ҳамдардлик билан, – сизга ростини айтиб қўя қоламан. Тўғри, бу адолатга тўғри келмайди, дейишади, чунки сиз бундан ўзингизни ҳимоя қилишда фойдаланишингиз мумкин экан... Лекин сиз, жаноб Жюльен, сиз меҳрибон одамсиз, турган гап, де Реналь хонимнинг анча тузалиб қолганини эшитсангиз, хурсанд бўласиз.

– Нима? У тирикми? – дея ўзини йўқотиб хитоб қилди Жюльен стол ёнидан сапчиб турар экан.

– Ие, хабарингиз йўқми ҳали? – деди назоратчи бемаъни бир ҳайрат билан. Унинг башарасидаги бу ифода бир зумда ғойиб бўлиб, унинг ўрнида тамагирлик акс этди. – Ҳарқалай, жарроҳга бирор нарса берсангиз бўларди, тақсир, чунки қонун ва адолатга кўра у сир сақлаши керак эди. Мен эса, тақсир, сизнинг кўнглингизни олмоқчи бўлдим: жарроҳнинг олдига борган эдим, у менга бор гапни айтиб берди...

– Демак, у оғир яраланмабди-да? – дея тоқатсизлик билан сўради Жюльен назоратчи томон бир

қадам юриб. – Ростини айт, бунинг учун менга бошинг билан жавоб берасан.

Девдай келадиган назоратчи капалаги учиб эшик томон чекинди. Жюльен бу аҳволда ундан ҳеч нима била олмаслигини англади. У курсига ўтирди-да, жаноб Нуаруга тилла танга ташлади.

Жюльен бу одамнинг ҳикоясидан де Реналь хонимнинг жароҳати оғир эмаслигига ишонч ҳосил қилган сайин ўзини йўқотиб, кўзларидан ҳозир тирқираб ёш чиқиб кетишини аниқ ҳис этиб турарди.

– Мени холи қўйинг! – деди у энтикиб.

Назоратчи итоат этиб, ташқарига чиқди. Унинг ортидан эшик ёпилган заҳоти Жюльен:

– Ё Раббий! У тирик экан! – дея хитоб қилди-да, кўзларидан дув-дув ёш тўкканича ҳўнграб йиғлаб юборди.

Ана шу такрорланмас дақиқада у имон келтирмоқда эди. Анави риёкор ва мунофиқ поплар билан унинг нима иши бор, ахир улар шу дамда унинг учун ҳақиқат ва яратган Парвардигор сиймосининг улуғворлигига путур етказа олармиди дейсиз.

Фақат, эндигина Жюльен қилган жиноятдан пушаймон бўла бошлади. Қандайдир ғаройиб тасодифга кўра йигит худди шу дақиқада Париждан Веррьер томон йўлга чиққанидан буён вужудини қамраб олган ва уни руҳий тушқунликдан қутқариб келаётган ғазаб ва телбалигидан қутулиб, ҳушига келган эди.

Ҳозир у чин кўнгиладан самимият билан кўз ёши тўкар экан, ўзининг ўлим жазосига ҳукм қилинажаги тўғрисида сира ҳам шубҳа қилмасди.

«Демак, у яшайди! – дея такрорлади йигит, – у яшайди, гуноҳимдан ўтади ва мени севади...»

Эргалаб, кун анча ёйилиб қолганида, уни назоратчи уйғотди.

– Чамамда, кўнглингиз хотиржам кўринади, жаноб Жюльен, – деди назоратчи. – Икки марта олдингизга кирдим, лекин уйғотишга кўзим қиймади. Мана, марҳамат, икки шиша ажойиб вино, буни сизга кюремиз жаноб Маслон бериб юбордилар.

– Шунақа денг! Ўша муттаҳам ҳалиям шу ердами? – деди Жюльен.

– Ҳа, тақсир, – дея жавоб қилди назоратчи овозини пасайтириб. – Фақат бундай қаттиқ гапирманг, унинг сизга зиёни тегиши мумким ахир.

Жюльен хахолаб кулиб юборди.

– Мен тушиб қолган ҳозирги аҳволда, азизим, агар шундан раҳмдил ва меҳрибон бўлмай қўйсангиз, фақат сизнинг ўзингизгина менга зиён етказишингиз мумкин... Қўрқманг, ютқазмайсиз, сизга яхшигина ҳақ тўлашади, – дея қўшимча қилди у маҳобат билан хатога йўл қўйганини тушунгач. Кейин шу заҳоти гапини тасдиқлаш ниятида жаноб Нуаруга олтин танга узатди.

Жаноб Нуару де Реналь хоним ҳақида билиб келган барча гапларини қайтадан, бу гал энди анча батафсил ҳикоя қилиб берди, лекин оқсоч қиз Элизанинг келгани тўғрисида «миқ» этиб оғиз очмади.

Бу пасткаш ва чиндан ҳам мўлтони бир одам эди. Жюльеннинг хаёлига дафъатан бир фикр келиб қолди: «Бу тасқара барзанги бу ерда нари борса уч-тўрт юз франк маош олади, зеро, қамоқхонасида одам унча кўп эмас. Шундай экан унга, агар мен билан Швейцарияга қочмоққа рози бўлса, ўн минг франк ваъда қилишим мумкин... Фақат уни чув тушириб кетмаслигига ишонтириш қийинроқ бўлади». Бироқ Жюльен бу жирканч махлуққа гап уқтириш учун қанча овора бўлишини тасаввур қилиб кўргач, кўнгли беҳузур бўлди-да, бошқа нарсани ўйлай бошлади.

Кечқурун унинг вақтни бой бергани маълум бўлди. Ярим кечада почта каретаси келиб уни олиб кетди. Йигит ўзига ҳамроҳ бўлиб борган боадаб жандармлардан жуда хурсанд бўлди. Эрталаб уни Безансон қамоқхонасига олиб боришган эди, у ерда йигитни мулозамат билан готик миноранинг юқори қаватига кузатиб қўйишди. Атрофга разм солгач, Жюльен, бу меъморлик санъати XIV асрнинг бошларига мансуб бўлса керак, дея хулоса қилди-да унинг енгил ва нозик безакларини қойил қолиб томоша қила бошлади. Икки девор оралиғидаги ингичка туйнукдан ғамгин ва бефайз ҳовлининг чуқурлиги оша йироқдан ажойиб бир табиат манзараси кўриниб турарди.

Эртаси куни Жюльенни сўроққа тутишди-да, сўнгра бир неча кун давомида уни ҳеч ким безовта қилмади. Унинг кўнгли хотиржам эди. Жинояти унинг ўзига жуда аниқ ва равшан бўлиб кўринарди. «Мен одам ўлдирмоқчи бўлдим, шунинг учун ҳам ўлим жазосига ҳукм этилмоғим даркор».

У бу ҳақда ортиқ ўйламасди. Суд, халойиққа кўриниш каби кўнгилсизлик, ҳимоя – буларнинг бари йигитга шунчаки арзимас гаплар, нохуш расмиятчилик бўлиб туюларди, бу тўғрида ўша пайт келганда ҳам ўйлайверса бўларди. Ўлим дақиқасининг ўзи ҳам унинг хаёлини узоқ банд этмасди: «Бу тўғрида суддан кейин ўйлайман», дерди у ўзига ўзи. Ҳаёт унга сира зерикарли бўлиб кўринмасди, у энди ҳамма нарсага бошқача кўз билан қарарди: йигитнинг дилида илгариги шуҳратпарастликдан асар ҳам қолмаган эди. У м-ль де ля Молни жуда кам эсларди. Унинг бутун вужудини афсус-надомат туйғуси қамраб олган бўлиб, де Реналь хоним сиймоси йигитнинг кўз ўнгида тез-тез намоён бўлиб турарди. Жюльен уни айниқса бу баланд минорада фақат денгиз бургу-

тининг чағиллашигина бузиб турадиган тунги су-
кунатда кўп эсларди.

У ўзи етказган жароҳатнинг офир бўлиб чиқ-
маганлиги учун фалакка таҳсин ўқирди. «Қизиқ!
– дея мулоҳаза юритарди у ўзича. – Хоним жаноб
де ля Молга ёзган ўша мактуби билан эндигина
бошимга қўнаётган бахт қушини учириб юбор-
гандек туюлганди менга. Энди бўлса, орадан икки
ҳафта вақт ўтмасданоқ ўшанда мени ниҳоятда
ҳаяжонлантирган нарсаларни ҳатто эсламай ҳам
қўйдим... Вержига ўхшаш бирорта тоғли жойда
тинчгина яшамоқ учун икки-уч минг ливр мулким
бўлганида эди... Ўшанда жуда бахтиёр бўлур эдим.
Мен ўзимнинг бахтим нимадан иборат эканлигини
тушунмас эканман!»

Шундай дақиқалар ҳам бўлардики, у қаттиқ
изтиробдан сапчиб туриб кетарди. «Агар ўшанда
де Реналь хонимни ҳалок этганимда, мен ўзим-
ни ўзим ўлдирган бўлардим. Ўзимдан ўзим ҳазар
қилмаслигим учун унинг тирик эканлигига ишонч
ҳосил қилмоғим зарур. Ҳаётга чек қўйиш! Бу ҳақда
ўйлаб кўриш керак, – дерди у ўзига ўзи. – Анави
ашаддий расмиятпарастлар, бадбахт судланувчи-
ни шафқатсизлик билан таъқиб этувчи ўша судья-
лар арзимас бир орден учун ҳар қандай ажойиб
одамнинг ҳам бўйнига сиртмоқ солишдан қайт-
майдилар... Мен уларнинг ҳукмидан, бу ернинг
суyoқ газетаси сухандонлик дея атайдиган фран-
цуз тилини бузувчи қўпол ҳақоратлардан ўзимни
халос этган бўлардим...

– Ахир яна камида беш-олти ҳафта яшашим
мумкин... Ҳаётга чек қўйиш! Йўқ, жин урсин, – дея
қарор қилди у орадан бир неча кун ўтгач, – ахир
Наполеон яшайверган-ку...

Кейин бунинг устига ҳаёт менга ёқпти ахир.
Бу ер тинч, осойишта, ҳеч ким жонимга тегаётга-

ни йўқ», дея кулиб қўшимча қилди у ва Париждан ёздириб олмақчи бўлган китобларнинг рўйхатини туза бошлади.

XXXVII

Минора

Дўстимнинг қабри.

Стерн

Йўлакдан ғовур-ғувур эшитилди, бу пайтда эса одатда унинг олдига ҳеч ким чиқмас эди, денгиз бургути чағиллаб учиб кетди, эшик очилди-да, қўлида асо тутган ва қалт-қалт титраётган мўйсафид кюре Шелан унинг кўксига йиқилди.

– Ё Раббим! Бу қанақаси бўлди, бўтагинам... Золим! Мен ана шундай дейишим керак эди, – шундан сўнг меҳрибон қария бир оғиз ҳам сўз айта олмай қолди.

Жюльен, чол ҳозир йиқилиб тушадими, деб қўрқиб кетди. Йигит уни қўлтиғига кириб стул олдигача суяб борди. Вақт бир замонлар жуда сергайрат бўлган бу одамнинг қаддини анча букиб қўйибди. Жюльенга олдида аввалги кюренинг соясигина тургандек кўринди. Қария бир оз нафасини ростлаб олгач, яна тилга кирди:

– Сизнинг Страсбургдан ёзган мактубингизни фақат ўтган куни олдим. Унинг ичида веррьерлик йўқсилларга атаб юборган беш юз франк пулингиз ҳам бор экан. Уни менга тоғдаги қишлоққа – Ливерюга олиб бориб беришди. Энди мен ўша ерда, жияним Жанникида яшаяпман. Дафъатан кеча мана шу фалокат тўғрисида хабар топдим... ё Раббий! Наҳот шу гап рост бўлса! – Нигоҳи алланечук сўниб қолган қария энди ортиқ йиғламай қўйганди. У беихтиёр гапираётган одамдек қўшимча

қилди: – Ўша беш юз франк пулингиз ўзингизга керак бўлади энди, уни олиб келдим.

– Мен фақат ўзингизни кўрсам бўлди, отахон! – дея хитоб қилди таъсирланиб кетган Жюльен. – Ҳали пулим бор яна.

Бироқ шундан сўнг у чолдан бирорта ҳам маъноли гап эшита олмади. Жаноб Шеланнинг кўзларига ўқтин-ўқтин ёш чиқиб, юзларидан аста думаларди, чол йигит унинг қўлини ўпаётганини кўриб, ҳайратдан эсанкираб қолгандек туюларди. Бир замонлар олижаноб туйғулардан руҳланиб юрувчи бу чеҳра энди ҳар қандай маънодан холи бўлиб, қотиб қолгандек кўринарди. Тезда чолни олиб кетиш учун қандайдир деҳқон кириб келди.

– Толиқиш ҳам, кўп гапириш ҳам тўғри келмайди бу кишига, – деди у Жюльенга қараб, шунда йигит бу одамнинг чол айтган ўша жияни эканлигини тушунди.

Жаноб Шелан келиб кетганидан сўнг Жюльен шу қадар умидсизликка тушдики, кўнглини бўшата омай қолди. Ҳамма нарса энди унга қайғули, мунгли бўлиб кўринарди, юраги гўё музлаб қолгандек эди.

У жиноят қилганидан буён бошидан кечирган энг даҳшатли дақиқалар ана шу бўлди. Ўлимнинг бадбуруш қиёфаси унинг кўз ўнгида яққол намоён бўлди. Руҳий улуғворлик ва олижанобликнинг барча кўланкалари худди бехосдан кўтарилган тўфонга учраган булутдек пароканда бўлиб кетди.

Бу даҳшатли руҳий ҳолат бир неча соат давом этди. Руҳий жароҳатни одатда жисмоний ҳаракат ва май билан даволашади. Бироқ Жюльен бундай воситани қўллаганда ўзини манфур кўрқоқ дея ҳисоблаган бўларди. У ўзининг торгина минорасида тинимсиз у ёқдан-бу ёққа юрган даҳшатли кун охирида бирдан шундай хитоб қилди: «Эҳ, шу-

нақаям аҳмоқ бўламанми! Агар ҳамма қатори ўз ажалим билан ўлишим лозим бўлганида, бу бахтсиз чолни кўриб, шундай даҳшатли умидсизликка тушсам бўларди, албатта. Лекин айни кучга тўлган бир пайтимда бир зумда ҳаётимга чек қўйилиши мени худди ана шу аянчли емирилишдан халос этади-ку ахир».

Бироқ бу мулоҳазаларга қарамай, Жюльен кўнгли бўшаб, руҳи тушганлигини ҳис этардики, шу боисдан ҳам чолни кўрганидан сўнг унинг дард-дунёси қоронғу бўлиб кетганди.

Унинг қалбида энди илгаригидек ўзига нисбатан ҳеч қандай қаттиққўллик, улуғворлик, қадимги Рим аскарларига хос жасоратдан асар ҳам қолмаган эди. Ўлим юксак-юксакларда парвоз этиб, унга ўз кўланкасини ташлар экан, йигитга энди унчалик осон нарса бўлиб кўринмай қолганди.

«Мана шу ҳолат менинг термометрим бўлади, – деди у ўзига ўзи. – Бутун кечқурун мен гильотина остига бораётган пайтимдаги матонатдан ўн даража пастдаман. Бугун эрталаб эса матонатим керакли даражада эди. Умуман олганда, бари бир эмасми! Керакли дақиқада кўрқоқлик қилмасам бўлди-да». Термометр ҳақидаги бу фикр унинг кўнглини бирмунча хуш этиб, алоҳа, дилидаги қайғуни тарқатиб юборди.

Йигит эртасига эрталаб уйғонганида кечаги кунни эслаб уялиб кетди. «Менинг бахтим ва осойишталигим хавф остида». У ҳатто жаноб бош прокурорга хат ёзиб, ундан олдига ҳеч кимни киритмасликни илтимос қилмоқчи ҳам бўлди. «Фуке нима бўлади? – дея хаёлидан ўтказди у. – Агар у бу ерга, Безансонга келгудек бўлса, қаттиқ хафа бўлади-ку ахир!»

Фукени у тахминан икки ойдан бери эсламай юрганди. «Страсбургда ўзим ҳам ғирт аҳмоқ эканман, бурнимнинг остидан нарини кўрмай қолган

эканман ўшанда». Фуке ҳақидаги хотиралар анчага довур унинг хаёлини банд қилиб, йигитнинг кўнгил тори яна сусайиб кетди. У ҳаяжонланиб у ёқдан-бу ёққа юрарди. «Мана, ўлим даражасидан яна йигирма градус пасайиб кетдим... Агар бундан кейин ҳам шунақа шалвирайдиган бўлсам, ундан кўра ўзимни ўзим ўлдирганим маъқул. Мабодо ўлимим олдидан латтадек бўшашиб қолсам, анави барча аббат Маслонлар ва жаноб Валеноларнинг боши осмонга етмайди ахир».

Фуке келиб қолди, у меҳрибон, соддадил одам қайгудан эс-ҳушини йўқотаёзган эди. У фақат бир нарса ҳақида – бутун мол-мулкани сотиб, қамоқхона назоратчисига пора бериш ва Жюльенни қочириб юбориш тўғрисида гапирарди. У тинмай де Лавалетнинг қочишини мисол келтирарди.

– Сен мени ранжитяпсан, – деди унга Жюльен. – Жаноб де Лавалет¹ айбсиз эди, мен эсам айбдорман. Сен, ўзинг истамасанг ҳам мени ана шу фарқ тўғрисида ўйлашга мажбур қиляпсан...

– Лекин шундай қилишинг жоиз бўлармикин? Нега энди? Сен чиндан ҳам бутун мол-мулкнинг сотмоқчимисан? – дея ажабланиб сўради Жюльен бирдан яна кузатувчанлиги ва ҳар нарсадан шубҳаланиш одати қўзиб.

Дўстининг ниҳоят бу ажойиб таклифга қизиқиб қолганидан хурсанд бўлиб кетган Фуке ўзининг ҳар бир ер-мулки учун неча франк олиши мумкинлигини батафсил ҳисоблаб бера бошлади.

¹ Де Лавалет (1769–1830) – француз давлат арбоби. 1815 йили, у Эльба оролидан қайтган Наполеоннинг Парижга кириб келиши учун қўлидан келганича ёрдам берган. Иккинчи Қайта қуришдан сўнг у қамоққа олиниб давлат жиноятчиси сифатида ўлим жазосига ҳукм қилинган эди. Қатл этиш тайинланганидан бир кун олдин қамоқхонага уни кўргани хотини келади: Лавалет хотинининг кийимини кийиб, қамоқхонадан қочишга муваффақ бўлган.

«Қишлоқи мулкдор учун қандай ажойиб фидойилик! – деб ўйларди Жюльен. – Бўлмасам, бир вақтлар мен унинг нақадар хасис, пулни тежаб-тергаб сарфлайдиган, баъзан қурумсоқлик даражасига етиб борадиган хислатларини кўриб ор қилардим. Энди бўлса у шундай қилиб топган барча мол-мулкни мен учун қурбон қилмоқчи! «Рене» газетасини ўқиб юрадиган ва мен де ля Моль саройида учратган анави олифта йигитларда Фукенинг манави кулгили нуқсонлари йўқ, албатта. Лекин кутилмаганда катта мерос олган ва шу боисдан ҳам пулнинг қадрини билмайдиган бир-иккита ўспиринни истисно қилганда, ўша паришлик кўркем йигитлардан қайси бирининг қўлидан келарди бундай фидойилик?»

Шу тобда Фукенинг француз тилини бузиб гапириши, бесўнақай қилиқларининг ҳаммасини унутган Жюльен дўстини қучоқлай кетди. Ҳали ҳеч қачон провинция Париж билан таққосланганида бундай устун келиш шарафига муяссар бўлмаганди. Дўстининг руҳланиб кетганини кўзларидан уқиб, боши осмонга етган Фуке буни, қочишга розилик, деб тушунди...

Бу ҳотамтойлик жаноб Шелан келиб кетганидан сўнг бўшашиб кетган Жюльенга сабот ва матонат бағишлади. У ҳали жуда ёш бўлса-да, лекин, менимча, унинг фазилатлари кўп эди. Беҳисоб тенгқурлари қатори таъсирчанликдан айёрликка ўтиш ўрнига у ёши улғайгани сайин аста-секин раҳмдил ва меҳрибон одам бўлиб қолар ҳамда ўзининг телбаларча шубҳачилигидан қутулиб оларди... Дарвоқе, бу беҳуда кароматларнинг нима кераги бор?

Жюльен ўзининг аниқ жавоблари билан ишни бундай чувалаштиришнинг олдини олмоққа ҳаракат қилишига қарамай, уни борган сари кўпроқ сўроқ қила бошлашди.

– Мен одам ўлдирдим ёки, ҳарқалай, қасддан одам ўлдиришга уриндим, – дея такрорларди у ҳар гал сўроқ пайти.

Бироқ унинг ишини олиб бораётган судья, аввало, расмиятпараст амалдор эди. Жюльеннинг жавоблари сўроқларни сира ҳам камайтирмади, бу жавоблар судьянинг нафсониятига тегмоқда эди. Уни даҳшатли зиндонга ўтқазмоқчи бўлганлари ва фақат Фукенинг ҳаракати туфайлигина ўзи бир юз саксон поғона баландликда жойлашган ана шу ши-нам хонада қолганидан Жюльен беҳабар эди.

Фуке ўтин етказиб берадиган обрў-эътиборли одамлар орасида жаноб аббат де Фрилер ҳам бор эди. Мехрибон тахтафуруш дасти дароз катта ви-карийнинг олдига кирмоқ учун қўлидан келган ҳамма ҳаракатни қилди. Жаноб де Фрилер унга Жюльеннинг эзгу фазилатлари ва унинг бир вақт-лар семинарияга кўрсатган хизматларини эслаб, судьяларни унга юмшоқроқ муносабатда бўлишга кўндирмоқ учун уриниб кўражагини айтганида бо-ёқиш тахтафуруш қувонганидан терисига сизмай кетди. Фуке дўстини қутқариб қолишга умид қила бошлади, кетиши олдидан у ерни ўшгудек бўлиб таъ-зим қилар экан, жаноб катта викарийдан айбланув-чининг гуноҳидан ўтмоқни илтижо қилиб дуо ўқиш учун арзимаган олти луидор пулни қабул этишни ва уни руҳонийларга тарқатишни илтимос қилди.

Фуке янглишган эди. Жаноб де Фрилер Валено-га мутлақо ўхшамасди. У Фукенинг луидорларини олишдан бош тортди ва ҳатто соддадил деҳқонга ақчасини асраб қўйиш лозимлигини шама қилди. Сўнгра у бирорта қалтис гап айтмай туриб, бунини Фукега уқтира олмаслигини англагач, унга бу пулни чиндан ҳам барча нарсалардан маҳрум бўлган бечо-ра маҳбусларга улашиб беришни маслаҳат кўрди.

«Бу Жюльен деганлари жуда галати йигит экан, – дея фикр юритарди жаноб де Фрилер. – Унинг бу қилмишини сира тушуниб бўлмайди, мен учун эса бундай нарса бўлмаслиги керак. Эҳтимол уни фидойи деб таърифлаш мумкин бўлар... Ҳарқалай, мен бу гапнинг тагига етаман. Дарвоқе, шундан сўнг бизни мутлақо ҳурмат қилмайдиган ва мени ўлгудай ёмон кўрадиган анави де Реналь хонимга пўписа қилиб қўйишнинг имкони бўлар. Йўл-йўлакай эса, эҳтимол, мана шу семинаристчани негадир яхши кўрадиган жаноб де ля Моль билан ярашиб ҳам оларман».

Даъволашув бўйича келишув битимига бундан бир неча ҳафта бурун имзо чекилган бўлиб, аббат Пирар Безансондан жўнаб кетар экан, Жюльеннинг сирли насл-насаби ҳақида бир-икки оғиз гап айтишни лозим кўрган эди. Бу воқеа бадбахт йигит Веррьер черковида де Реналь хонимнинг ҳаётига суиқасд қилган худди ўша куни содир бўлганди

Жюльен энди ўлими олдидан бир кўнгилсизлик – отасининг қамоқхонага келишидан қўрқарди. У, прокурорга хат ёзиб, олдимга ҳеч кимни киритмаслик ҳақида илтимос қилсаммикин, дея Фукега маслаҳат солди. Унинг шундай оғир дақиқада падари бузруквори билан учрашувдан бундай даҳшатга тушаётганини кўриб, соддадил тахтафурушнинг мешчанларга хос ҳалол қалби қаттиқ галаёнга келди.

У ҳатто энди нима сабабдан кўп одамлар унинг дўстидан нафратланишларини тушунгандек ҳам бўлди. Аммо у Жюльеннинг бошига тушган кулфатга нисбатан ҳурмати туфайли дилидаги гапни очик айтмади.

– Ҳарқалай, – деди у совуққина оҳангда Жюльенга, – олдинга одам киритмаслик ҳақидаги бу фармон отанга тааллуқли бўлмайди.

XXXVIII

Қудратли одам

*Нақадар сирли хатти-ҳаракат! Қад-
ди-қоматининг пурвиқорлигини қаранг!
Ким экан ўзи бу?*

Шиллер

Эртаси куни миноранинг эшиги азонда очилди. Жюльен чўчиб уйғонди.

«Ё Тангрим! Бу отам-ку, – дея хаёлидан ўтказди у. – Қандай кўнгилсизлик!»

Худди шу дақиқада оддийгина кийинган бир аёл унинг бўйнига ташланди. Йигит уни аранг таниди. Бу м-ль де ля Моль эди.

– Вой золим-ей, қаердалигингни фақат хатингдан билиб олдим-а. Сен жиноят деб атаган нарса, бу фақат мард одамнинг қасос олиши, холос. Бу ҳол сенинг қалбинг нақадар юксак эканлигидан далолат беради. Бу гапларнинг барини мен фақат Веррьерда билиб олдим...

М-ль де ля Молдан хиёл совиб қолганини ҳали ўзи ҳам тўла англаб етмаган Жюльенга қиз жуда чиройли кўринди. Унинг чакана одамнинг мутлақо кўлидан келмайдиган бу ишлар ва гап-сўзларда чинакамига олижаноб ва беғараз туйғуни кўрмай иложи бормиди ахир? Йигитга яна ўзи қироличани севадигандек туюлди, шу боисдан ҳам орадан хиёл вақт ўтгач, у ғоят кўтаринки руҳда назокат билан деди:

– Келажакни жуда аниқ тасаввур қила бошлаган эдим. Менинг ўлимимдан сўнг сиз бева сифатида жаноб де Круазнуа билан турмуш қурарсиз, деб ўйлагандим. Ўзи учун унутилмас ва фожиали воқеадан қалби ларзага келган ҳамда эс-ҳушини йиғиштириб олган гўзал беванинг, гарчи романтикага бир оз мойил бўлса-да, аслида олижаноб

қалби ёш маркизнинг фазилатларини тан олмоғи лозим эди. Сиз барча бахт дея ҳисоблайдиган иззат-икром, давлат, нуфузга кўникиб, тақдирга тан бермоғингиз даркор. Лекин, жонгинам Матильда, сизнинг Безансонга келишингиз, агар у бирор йўл билан ошкор бўлиб қолса, жаноб де ля Моль учун оғир зарба бўладики, бунинг учун мен ўзимни сира ҳам кечира олмайман. Мен бусиз ҳам унга жуда кўп қайғу келтирдим! Ўша академигингиз, турган гап, жаноб маркиз кўксида илонни парвариш қилган экан дейди албатга.

– Ростини айтсам, сиздан бундай оқилона гаплар ва келажак ҳақида бундай ташвиш тортишни сира ҳам кутмаган эдим, – хиёл зарда билан деди м-ль де ля Моль. – Худди сизга ўхшаб жуда эҳтиёткор оқсочим ўз номига паспорт олди ва мен бу ерга Мишеле хоним номи билан почта каретасида келдим.

– Мишеле хоним менинг олдимга осонгина киришга муваффақ бўлибди-да!

– Аҳ! Мана энди ўзим ҳаммадан афзал кўрган ўша ажойиб йигитни танидим. Биринчидан, мен суд амалдорига дарҳол юз франк узатдим. У аввалига мени бу минорага чиқишим учун сира ҳам рухсат бера олмаслигини айтган эди. Бироқ пулни олгач, ўша ҳалол одам мени анча куттириб қўйди, турли баҳоналарни рўкач қила бошлади, ҳатто, у мени шунчаки лақиллатмоқчи бўляпти, деган хабарга ҳам бордим... – Шундай дея у жимиб қолди.

– Ҳўш, у ёғи нима бўлди? – деди Жюльен.

– Илтимос, жаҳлинг чиқмасин, жонгинам Жюльен, – деди қиз уни қучоқлар экан. – Мен ўша котибга ўзимнинг кимлигимни айтишга мажбур бўлдим, бўлмасам у мени, барно йигит Жюльенга ошиқ бўлиб қолган парижлик ёш ходима қиз, деб ўйлади... Йўқ, рост айтяпман, у худди шундай

деди. Мен унга сенинг хотининг эканим ҳақида онт ичдим, энди менга сени ҳар куни кўриш учун рухсат беришади.

«Қандай телбалик, – дея ўйлади Жюльен. – Лекин бунга қандай тўсқинлик қила олардим ахир? Сирасини айтганда, жаноб де ля Моль шундай нуфузли одамки, жамоат фикри бу гўзал бевага уйланган ёш полковникни унча қоралаб ўтирма-са керак. Менинг ўлимим тезда ҳаммасини хаспўшлаб кетади». Шундан сўнг у ийиб Матильданинг жўшқин муҳаббатига берилдики, бу ўринда телбалик ҳам, руҳнинг удуғлиги ҳам – хуллас, инсон тасаввур қилиши мумкин бўлган барча ғайритабiiй ҳиссиётлар бор эди. Матильда мутлақо жиддий равишда унга биргалашиб ўзларини ўзлари ўлдиришни таклиф қилди.

Ана шу жўшқин завқлардан сўнг, у Жюльенни кўришдек бахтдан тўйиб лаззатланиб олгач, Матильданинг қалбини ўткир синчковлик қамраб олди. У ўз севиклисига тикилиб қарар ва унинг қалби ўзи илгари ўйлаганидан анча юксакроқ эканини кўрар эди. Унинг назарида Бонифаций де ля Моль тирилиб келгандек эди, бироқ бу ундан анча довюракроқ туюларди.

Матильда энг яхши маҳаллий адвокатларнинг олдига кириб чиқди ва бошданоқ гапни чўзиб ўтирмай, пул таклиф қилиб, уларни қаттиқ ранжитди, лекин охир-оқибатда адвокатлар пулни олишди.

Қиз тезда барча мушкул ва шу билан бирга муҳим масалаларнинг ҳал қилиниши бу ерда, Безансонда бутунлай жаноб аббат де Фрилерга боғлиқ эканлигини билиб олди.

Маълум бўлишича, ҳеч ким билмайдиган Мишелье хоним номи билан қудратли иезуит ҳузурига киришга энгиб бўлмас ғовлар халал берар экан. Ле-

кин севгидан эс-ҳушини йўқотиб, ёш аббат Жюльенга тасалли бермоқ учун Париждан Безансонга етиб келган ниҳолдек модистканинг гўзаллиги ҳақида шов-шув гаплар тез орада бутун шаҳарга тарқалди.

Матильда Безансон кўчаларида кузатувчиларсиз пиёда елиб-югурарди, қиз бу ерда мени ҳеч ким танимайди, дея ўйларди. Лекин, ҳарқалай, унга эл кўзида кучли таассурот қолдириш ишга анча фойдалидек туюларди. Матильданинг телбалиги шу даражага бориб етардики, халқ унинг даъвати билан қатлга кетаётган Жюльенни халос этмоқ учун қандай исён кўтаришини ҳам тасаввур қила бошларди. М-ль де ля Молга ўз бошига кулфат тушган ҳар қандай аёл каби жуда оддийгина кийингандек туюларди. Аслида эса у шундай кийинган эдики, бирорта ҳам ўткинчи унга ўтирилиб қарамай кетмасди.

Қиз, ниҳоят, бир ҳафталик ҳаракатдан сўнг жаноб де Фрилернинг қабулига киришга муваффақ бўлганида бутун Безансон уни таниб қолган эди.

Матильда қанчалик жасур бўлмасин, унинг қудратли иезуит ҳақидаги тасаввури хаёлида тушуниб бўлмас, сирли ёвузлик билан шу қадар омихта бўлиб кетган эдики, қиз епископ саройининг эшигидаги қўнғироқни чалганида унинг аъзойи бадани титраб кетди. У зинапоядан кўтарилиб, катта викарийнинг қабулхонасига чиқди. Унинг эти жимирлашиб кетмоқда эди. Епископ саройининг бўм-бўшлигидан қизнинг юраги орқасига торта бошлади. «Ҳозир бориб, анави креслога ўтираман, у мени тирсагимдан қисиб, ўз комига тортади ва мен ғойиб бўламан-қўяман. Шундан сўнг оқсочим кимдан сўраб-суриштиради мени? Жандармлар бошлиғи мени қидиришдан қўрқади, албатта. Бу шаҳри азимда мен якка-ёлғизман!»

Бироқ катта викарийнинг қабулхонасини кўриши биланоқ м-ль де ля Молнинг кўнгли жойига тушди. Аввало, эшикни унга жуда башанг кийинган малай очди. Қиздан кутиб туришни илтимос қилишган меҳмонхонада кўз-кўз қилинадиган ҳашамдорликдан асар ҳам бўлмай, у шу қадар нозик дид билан жиҳозланган эдики, чамаси, Парижнинг энг олди уйларидагина бундай нафосатни учратиш мумкин эди. Ичкаридан юзида оталарча меҳрибонлик ифодаси билан чиқиб келган жаноб де Фрилерни кўрган заҳоти унинг даҳшатли ёвузлик ҳақидаги фикрлари бир зумда ғойиб бўлди-қўйди. Матильда руҳонийнинг келишган юзида Париж салонларида ўлгудай ёмон кўришадиган кўпол ва дағал қатъият ифодасини пайқамади. Безансондаги барча ишларни бошқариб турадиган викарийнинг юзидаги энгилгина очиқ табассум унинг яхши тарбия кўрган, ўқимишли прелат, ишчан бошлиқ эканлигидан далолат бериб турарди. Матильда ўзини Париждагидек ҳис эта бошлади.

Матильдани ўзининг қудратли рақиби, маркиз де ля Молнинг қизи эканлигига иқрор қилмоқ учун жаноб де Фрилерга бор-йўғи бир неча дақиқа вақт керак бўлди, холос.

– Ҳа, чиндан ҳам мен Мишеле хоним эмасман, – деди қиз яна ўзига хос такаббур қиёфага кириб, – буниси сизга сира қўрқмай айтяпман, зеро, ҳузурингизга жаноб де ля Вернейни қутқариш имконияти ҳақида маслаҳатлашмоқ учун келганман, тақсир. Биринчидан, агар унинг гуноҳи бўлса, бу гуноҳ фақат энгилтакликдан иборатдир: у ўқ узган аёл соғайиб кетибди. Иккинчидан, майда амалдорларга пора бериш масаласига келсак, мен ҳозирнинг ўзидаёқ эллик минг франк бераман ва яна шунча беришни ваъда қиламан. Ва ниҳоят мен ҳам, ота-онам ҳам, хуллас, ҳаммамиз жаноб де ля Вер-

нейни қутқарган одамга миннатдорчилик билдириш учун қўлимиздан келган ҳамма ишни қиламиз.

Жаноб де Фрилер, чамаси, бу исмни эшитиб, ҳайрон бўлиб қолган эди. Матильда унга ҳарбий министрнинг жаноб Жюльен Сорель де ля Верней номига ёзган бир неча мактубини кўрсатди.

– Ўзингиз кўриб турибсизки, тақсир, отам уни батамом ўз ҳомийлигига олган эди. Бунинг сабаби жуда оддий: биз у билан яширинча никоҳдан ўтган эдик, шу боисдан ҳам отам маркиз де ля Молнинг қизи учун бир оз ғалатиноқ туюлиши мумкин бўлган бу никоҳни элга овоза қилишдан олдин унинг олий офицерлар сафига қўшилиб олишини истаган эди.

Шу пайт Матильда жаноб де Фрилер ўзи учун ниҳоятда муҳим бўлган бу янгиликларни билган сайин унинг юзидаги меҳрибон ва мулоим ифода тезлик билан ғойиб бўлиб бораётганини пайқаб қолди. Унинг қиёфасида айёрлик ва пинҳона маккорлик белгилари элас-элас акс эта бошлади.

Аббат ҳамон иккиланиб ўтирар экан, расмий ҳужжатларни қайта-қайта ўқиб чиқмоқда эди.

«Бу гаройиб иқроп сўзларидан мен қандай фойда кўришим мумкин? – дея мулоҳаза юритарди у. – Сира қутилмаганда менга бутун Франциядаги епископлик унвонини тақсим этувчи монсиньор» епископнинг дасти дароз жияни машҳур де Фервак хоним дугонасининг иши тушиб қолди.

Мен узоқ келажакдагина умид қилишим мумкин бўлган нарса тўсатдан шундоқ ёнгинамда бўлиб чиқди. Ахир бу менинг бутун орзуларимни рўёбга чиқариши мумкин-ку».

Аввалига Матильда овлоқ хонада ўзи билан ёлғиз ўтирган бу қудратли одамнинг юзидаги кескин ўзгаришдан қўрқиб кетди. «Хўш, нима қилибди! – деди у ўзига ўзи орадан бир зум ўтгач. – Агар мен қудрат ва барча иззат-икром, ноз-неъматларга жуда тўйган бу

попнинг совуқ ва худбин табиатига мутлақо таъсир кўрсата олмаганимда эди, унда ёмон бўларди».

Қутилмаганда епископатга эга бўлиш имконияти туғилиб қолганидан саросимага тушган ва Матильданинг шижоатидан қаттиқ ажабланган жаноб де Фрилер бир зум бутун эҳтиёткорлигини унутиб қўйди. Матильда ўзининг олдида унинг деярли жилпанглаб қолганини кўриб турарди: қалбини чулғаб олган шуҳратпараст орзулардан у ҳовлиқиб кетганди ва бутун вужудида асабий қалтироқ турганди.

«Ҳаммаси равшан, – дея қарор қилди қиз ўзича. – Бу ерда де Фервак хонимнинг дугонаси олдида бажарилмайдиган ишнинг ўзи бўлмайди». Матильда ҳанузгача дилини ўртаб келаётган рашк туйғусини енгишга қанчалик қийналмасин, у юрак ютиб Жюльен маршал бевасининг яқин дўсти бўлгани ва уникида монсиньор епископ билан деярли ҳар куни учрашиб турганини айтди.

– Агар ўттиз олти суд маслаҳатчиси рўйхатини департаментимизнинг эътиборли фуқароларидан ҳатто тўрт ёки беш марта қаторасига қуръа ташлаб тузилган тақдирга ҳам, – деди маънодор оҳангда катта викарий шуҳратпарастликка тўла тамагир кўзларини унга тикиб, – мен номи шу қуръага қўшилган одамлар орасида саккиз ёки ўнта дўстимни санаб бера олмасам ўзимни иши юришмаган инсон дея ҳисоблаган бўлардим. Боз устига ўша саккиз-ўн киши маслаҳатчилар орасида энг фаросатлиси бўлиб чиқадилар. Кўпчилик доим мен тарафда бўлади, ҳукм чиқариш учун ҳатто керагидан кўпроқ ҳам одам топилиши мумкин. Шундай қилиб, кўриб турибсизки, мадемуазель, оқловчи ҳукм чиқармоқнинг мен учун ҳеч қандай қийин жойи йўқ...

Аббат бирдан ўз овозини эшитиб ҳайратга тушган одамдек жимиб қолди! У сирдан воқиф бўлма-

ган одамларга сира ҳам айтилмайдиган нарсаларни оғзидан гулламоқда эди.

Лекин у ҳам ўз навбатида, Безансон жамияти Жюльен бошлаган бу ғаройиб машмашада де Реналь хонимнинг уни бир вақтлар жуда севгани ва йигитнинг ўзи ҳам узоқ вақт давомида хонимга кўнгил бериб келганидан ҳайратга тушиб, жуда қизиқиб қолгани ҳақидаги ҳикояси билан Матильдани лол қолдирди. Жаноб де Фрилер ўз ҳикояси билан Матильдани довдиратиб қўйганини пайқаб қолди. «Мана энди ҳужум қилиш гаи менга келди! – дея хаёлидан ўтказди у. – Ҳарқалай, энди бу қайсар хонимчага пўписа қилишнинг йўли топилди. Бўлмасам, уни кўрқита олмасам керак, дея чўчиган эдим». Матильданинг улуғвор кўриниши, табиатининг қийиқлигидан далолат берувчи кибр-ҳавоси жаноб де Фрилернинг кўз ўнгида ҳозир унга деярли илтижо билан тикилиб турган бу соҳибжамол қизнинг латофатини янада кучайтириб кўрсатмоқда эди. У яна ўзини одатдагидек совуққон тута бошлади-да, сира ўйлаб ўтирмай ханжари тигини ўлжасининг кўксига йўналтирди.

– Ростини айтганда, – деди у гўё шунчаки гап келиб қолгани учун айтаётгандек қилиб, – агар жаноб Сорель ўзи бир вақтлар жуда севган аёлга рашк қилгани туфайли икки марта ўқ узганини маълум қилишса, мен сира ҳам ажабланмаган бўлардим. У хушрўйгина аёл, яқиндан бери эса у аббат Маркино деган дижонлик бир руҳоний билан тез-тез учрашиб турадиган бўлиб қолганди. Ўша аббат Маркино деярли янсенист бўлиб, барча янсенистлар қатори ахлоқсиз одам экан.

Жаноб де Фрилер бу гўзал қизнинг нозик томонини билиб олгач, ўзига эрк берди-да, ҳузур қилиб унинг юрагини азоблай бошлади.

– Хўш, нега энди жаноб Сорель бу жинойт учун худди ўша черковни танлади? – дерди у Матильдага ўтли нигоҳини қадаб. – Агар бу пайт ўша ерда рақиб ибодат ўтказаётганини назарда тутсак, бунинг сабабини тушунса бўлади. Сиз ҳомийлик қилаётган бу бахтиёр йигитни барча, ўта зукко, бунинг устига ғоят эҳтиёткор одам, дея тан оляпти. Бўлмасам унинг учун жаноб де Реналнинг ўзига жуда яхши таниш бўлган боғига яширинишдан осони йўқ эди-ку ахир. У ерда уни ҳеч ким кўрмасди, ҳеч ким ундан шубҳаланмасди ҳам. Шунда у ўзи жуда рашк қиладиган ўша аёлни бемалол ўлдириб кетавериши мумкин эди.

Жуда тўғри бўлиб кўринган бу мулоҳаза Матильданинг дард-дунёсини қоронғу қилиб юборди, у эс-ҳушини бутунлай йўқотиб қўйди. Киборлар жамиятида инсон юрагига тақдидан ўйлаб иш тутишни моҳирлик билан ўзига сингдириб олган бу димоғдор қиз оташқалб инсон учун ҳар қандай мулоҳазаларни бир четга йиғиштириб қўйиб, юрак амрига бўйсуниб нақадар лаззат бағишлаши мумкинлигини қаёқдан ҳам тушунарди дейсиз. Матильда ўсиб-улғайган Париждаги асилзодалар жамиятида ҳеч қандай туйғу, аҳён-аҳёндаги истисноларни ҳисобга олмасак, мулоҳазакорликдан воз кеча олмайди, одамлар ўзлари деразадан ташлагудек бўлсалар, фақат бешинчи қаватдан ташлайдилар-ку ахир.

Ниҳоят, аббат де Фрилер Матильдани жиловлаб олганига ишонч ҳосил қилди. У судда Жюльеннинг қораловчи бўлиб чиқадиган прокурорга таъсир кўрсатиш имкониятига эга эканлигини (бу гап фирт ёлғон эди, албатта) ишора қилди.

Суд сессиясининг ўттиз олтига маслаҳатчиси тайинланганидан кейин эса, у улардан камида ўттизтаси билан шахсан ўзи гаплашиб қўяр эмиш.

Агар Матильда жаноб де Фрилерга шу қадар дилбар бўлиб кўринмаганида, у шундай очикчасига гаплашишни лозим топгунига қадар қиз унинг олдига беш-олти марта келишга мажбур бўларди.

XXXIX

Интрига

Кастр, 1676 й. Қўшни уйда ака ўз синглисини ўлдириб қўйди, бу зодагон илгари ҳам қотиллик қилган экан. Унинг отаси суд маслаҳатчиларига яширинча беш юз экю бўлашиб бериб, қотилнинг ҳаётини сақлаб қолди.

Локк, «Францияга саёҳат».

Епископ саройидан чиқиши биланоқ, Матильда дарҳол де Фервак хонимга чопар юборди, у шаънига доғ туширишдан сира ҳам кўрқиб ўтирмади. У ўз рақибасидан шахсан монсиньор епископдан аббат де Фрилер номига хат ёздириб олишни ўтириб илтимос қилган эди. Қиз ҳатто де Фервак хонимдан Безансонга келишини илтимос қилишгача етиб борди. Бу ҳол кунчи ва мағрур қалб учун чиндан ҳам қаҳрамонона иш эди.

Фукенинг маслаҳати билан у ўзининг ҳаракатлари ҳақида Жюльенга айтмай қўя қолди. Унинг бу ерда юриши йигитни бусиз ҳам анча безовта қилмоқда эди. Яқинлашиб қолган ўлим шарпаси Жюльеннинг кўнглини ниҳоятда нозик қилиб қўйганди, йигит энди фақат жаноб де ля Молгагина нисбатан эмас, балки Матильданинг ўзига нисбатан ҳам виждони азоб чекмоқда эди.

«Бу қанақаси бўлди ахир! – дерди у ўзига ўзи. – Мен Матильдага эътибор бермаётганимни ва ҳатто у олдимга келганида зерикаётганимни сезиб қоляпман. У мени деб ўзини ҳалок этипти, мен эса

ундан совиб боряпман! Наҳот мен шунчаки ёвуз бир одам бўлсам?» У шуҳратпараст бўлган кезлари бу муаммо ҳақида бош қотириб ўтирмасди, муваффақиятсизликка учраш – унинг назарида энг катта айб ана шу эди.

Олдига Матильда келган кезлари у қизнинг унга нисбатан ҳозир қандайдир гайритабиий, жўшқин муҳаббат алангасида ёнаётганини ҳис этгач, ундан бадтар ноқулай аҳволда қоларди. Матильда эса фақат уни қутқармоқ учун тасаввур қилиб бўлмайдиган ҳар қандай қурбонлардан ҳам қайтмаслигини сўзларди.

Табиатидаги бутун кибр-ҳавони босиб, қалбини ғурурга тўлдирган бу туйғудан руҳланиб кетган қиз ҳаётининг ҳар бир дақиқасини бирорта қаҳрамонона иш билан ўтказишга ҳаракат қиларди. Унинг Жюльен билан қилган узоқ-узоқ суҳбатлари ақлга сифмайдиган ва ўзи учун ниҳоятда хатарли бўлган режаларни баён этишдан иборат бўларди. Матильданинг саховатли қўлидан пул олиб турадиган қамокхона назоратчилари унга бу ерда тўла эрк бериб қўйишган эди. Матильданинг фантазияси ўз обрў-эътиборини қурбон қилиш билан чекланмасди; майли, унинг саргузашти тилларда дoston бўла қолсин, унга бари бир. У гилдираклар остида қолиб кетса ҳам қиролнинг елиб бораётган каретаси олдига ўзини ташлаб, унинг эътиборини жалб этиш учун тиз чўкишга ҳам тайёр эди, бу Жюльеннинг афв этилишига эришиш учун жўшқин ва тийиқсиз хаёлига келган режаларнинг энг оддийси эди. У қирол мулозимларидан бўлган дўстлари ёрдамида Сен-Клу паркиннинг кириш ман этилган қисмига осонгина ўтиб олишига шубҳа қилмасди.

Жюльен бундай фидойи севгига ўзини номуносиб ҳис этар ва сирасини айтганда, барча бу қаҳрамонликлардан тоқати тоқ бўлган эди. Агар бу шунчаки содда ва иболи назокат бўлганида унинг

қалби бундан таъсирланган бўларди, бу ерда эса ҳаммаси аксинча эди; Матильданинг кибр-ҳаволи қалби доим бегона одамлар, томошабинлар бўлишини тақозо этарди.

Жюльендан сўнг қандай яшашни тасаввур қила олмай, маҳбуби ҳаётидан қаттиқ изтироб чекиб юраги така-пука бўлаётган қиз зимдан ўзининг гаройиб муҳаббати, ўз ишларининг улуғворлиги билан дунёни лол қолдиришга интилаётганини Жюльен сезарди.

Барча бу қаҳрамонликларга мутлақо бефарқ қараётгани учун Жюльеннинг ўзидан жаҳли чиқарди. Яхши ҳам у ҳали Матильданинг садоқатли, лекин оқил ва пишиқ-пухта Фукени ўз телба-кезак режалари билан қандай тинкасини қуритаётганидан беҳабар эди. Агар у бундан хабар топганида нима қиларди?

Фуке эса Матильданинг бу садоқатида нимадир гашига тегаётганини ўзи ҳам аниқ тушунмасди, зеро, унинг ўзи ҳам Жюльенни қутқармоқ учун бор дунёсини қурбон қилишга ва ҳар қандай хатарли ишни бажонидил бажаришга тайёр эди. У Матильда кўкка совураётган олтиннинг кўплигидан бутунлай эсанкираб қолганди. Аввалига олтинга сажда қиладиган ҳар қандай провинциялик каби Фуке ҳам пулнинг бундай аямасдан сарфланишини кўриб, дилида беихтиёр ҳурмат ҳис этди.

Кейин эса у м-ль де ля Молнинг режалари Худонинг берган куни ўзгариб туришини сезиб қолди-да, ўзи учун жуда малол келаётган бу табиати таърифловчи бир сўз топиб, жуда енгил тортди: Матильда қўнимсиз эди. Бу эпитетнинг провинцияда энг ёмон сифат ҳисобланадиган бетайин деган маънодан фарқи жуда оз эди.

«Қизиқ, – деди ўзига ўзи бир куни Жюльен Матильда чиқиб кетгач, – у мени шу қадар эҳтирос

билан севсаю, мен эса бунга мутлақо бевфарқ қарасам. Ўлим яқинлашган сари инсон ҳамма нарсага лоқайд қарайдиган бўлиб қолади, деб ўқиган эдим, аммо ўзингни кўрнамак ҳис этиш ва муносабатингни ўзгартира олмаслик даҳшат бўлар экан. Демак, мен худбин эканман-да?» – шундан сўнг у ўзини ўзи қаттиқ койий бошларди.

Йигитнинг қалбида шуҳратпарастлик ўлган бўлиб, унинг хокидан янги бир туйғу ўсиб чиққан эди: Жюльен буни де Реналь хонимга суиқасд қилганидан пушаймонлик, дея атарди.

Аслида эса у де Реналь хонимга бўлган севгидан эс-ҳушини йўқотаёзган эди. У ёлғиз қолиб, бирор-та одамнинг халал беришидан қўрқмаган пайтлари Веррьер ёки Вержида ўтказган ўша бахтиёр кунлар ҳақидаги хотираларга берилар экан, дилида қандайдир ажиб бир туйғу ҳис этарди. Ўша кезлари бир лаҳзада ўтиб кетган энг кичик воқеалар ҳам унинг учун нафис ва латиф бир маъно касб этганди. У Парижда қозонган муваффақиятларини ҳеч қачон эсламасди, уларни ўйласа зерикиб кетарди.

Йигитнинг кундан-кун авж олиб бораётган бу руҳий ҳолатини рашкчи Матильда ҳам маълум даражада пайқаб қолган эди. У баъзан ўзи Жюльеннинг ёлғизликка бўлган муҳаббати билан курашишга мажбур бўлаётганини жуда аниқ сезарди. Баъзан қиз даҳшат билан де Реналь хонимнинг номини тилга оларди. Шунда у йигитнинг сесканиб тушганини кўрарди. Унинг Жюльенга нисбатан оташин севгиси кундан-кун аланга олиб борарди, бу туйғуга ҳеч нима тўсқинлик қила олмасди.

«Агар у ўлса, унинг ортидан мен ҳам ўламан, – дерди у ўзига тўла ишонч билан. – Мендек асилзода бир қизнинг ўлим жазосига ҳукм этилган ўз маҳбубини бундай сажда қилиш даражасида севишини эшитишса, Париж меҳмонхоналаридаги-

лар нима дейишаркин? Фақат қаҳрамонлар давридагина бундай севгини учратиш мумкин эди. Ҳа, Карл Тўққизинчи ва Генрих Учинчи пайтида қалблар худди ана шундай севги билан ёнган».

Эҳтироси жўш урган дақиқаларда у Жюльеннинг бошини кўксига босиб турар экан, ўзига ўзи даҳшат билан дерди: «Қанақасига энди? Наҳот шундай чиройли бош танидан жудо қилинса? Аҳ, ҳали шунақами, – дея қўшимча қиларди у ўзининг қандайдир жозибали томони бўлган бу қаҳрамонлигидан руҳланиб, – у ҳолда орадан бир кун ўтмасданоқ ҳозир мана шу жингала сочларга ёпишган лабларим абадий совийди қўяди».

Қаҳрамонлик ва севги эҳтиросларининг бундай жўш уриши ҳақидаги хотиралар уни ўзига қандайдир асир қилиб олганди. Аслида жозибали туюладиган, лекин шу пайтга қадар бу такаббур қалб учун нотаниш бўлган ўзини ўзи ўлдириш ҳақидаги фикр энди қизнинг дилига жойлашиб олгач, уни бутунлай ўзига забт этганди.

«Йўқ, ажодларимнинг қони томиримда совиб қолмабди», дерди ўзига ўзи фаҳрланиб Матильда.

– Сизга катта бир илтимосим бор, – деди қизга бир куни Жюльен, – болангизни Веррьерда бирор-та энагага беринг, де Реналь хоним эса ўша энагани назорат қилиб туради.

– Қандай шафқатсиз гапларни айтяпсиз менга... – шундай дея Матильда оппоқ оқариб кетди.

– Ҳа, рост, мени кечир, олдинда бениҳоя айбдорман! – дея хитоб қилди ҳушига келган Жюльен Матильдани бағрига босар экан. Бироқ у қизни тинчителишга муваффақ бўлиб, Матильда йиғидан тўхтаганидан кейин у яна ўша фикрга қайтди. Аммо энди йигит анча эҳтиёткорлик, файласуфона ғамгинлик билан сўзлади. У яқин орада ўзи маҳрум бўладиган келажак ҳақида гапирмоқда

эди. – Шуни тан олмоқ керакки, жонгинам, муҳаббат – бу ҳаётдаги тасодифдир, лекин бундай тасодифга фақат юксак қалб соҳибларигина мушарраф бўла олади. Ўғлимнинг ўлими аслида сизнинг насл-насабингиз учун бахт бўларди, ҳамма хизматкорларингиз буни жуда яхши ҳис этишади. Иснод ва бахтсизлик фарзанди бўлган бу болани ҳеч ким писанд қилмайди... Мен шундай бир вақтнинг келишига умид қиламанки, бу вақтнинг қачон келиши ҳақида гапиришни мутлақо истамайман, лекин менинг матонатим шундай бўлишини олдиндан сезяпти, сиз менинг васиятимга амал қилиб, маркиз де Круазнуага турмушга чиқасиз.

– Бу нима деганингиз? Мендек бадном бўлган бир қиз-а?

– Бадномлик тамғаси сизникидек бир номга ёпишиши мумкин эмас. Сиз бева бўласиз, бева бўлганда ҳам телба йигитнинг беваси бўласиз, бор гап ана шу. Сизга бундан ҳам аниқроқ қилиб айтишим мумкин: менинг жинойтимга ҳеч қандай тамагирлик аралашган эмас, шу боисдан ҳам у унчалик номус бўлиб ҳисобланмайди. Эҳтимол, ўша пайтга бориб бирорта қонун чиқарувчи файласуф, замондошларининг барча хурофотига қарамай ўлим ҳукмини бекор қилишга эришар. Ана шунда ўрни келиб қолса, бирор дўстона овоз: «Мадемуазель де ля Молнинг биринчи эри ёдингиздами, тўғри, у телба эди, лекин бечора сира ҳам ёвуз ёки золим эмасди. Унинг бошини олиб жуда бемаъни иш қилишган...» – дейиши мумкин. Шундан сўнг менинг хотирамдан сира ҳам номус қилмасангиз бўлади, айниқса, орадан бир оз вақт ўтгач... Агар сизга уйланса, жамиятдаги сизнинг мавқеингиз, сизнинг давлатингиз ва очигини айтишга ижозат этасиз, сизнинг ўткир ақл-идрокингиз жаноб де Круазнуага шундай обрў-эътибор келтирадики,

унинг ўзи ҳеч қачон бунга эриша олмаган бўлур эди. Ахир унинг олий насл-насаб ва жасоратдан бўлак кўзга ташланадиган бошқа ҳеч нимаси йўқ. Бу фазилатлар билан эса 1729 йилда муваффақиётга эришиш мумкин эди, зеро, ўшанда ҳамма нарсани шу фазилатлар ҳал қиларди. Энди, орадан бир аср ўтгач, бу хислатлар шунчаки анахронизм ҳисобланади ва фақат инсоннинг дилида умид уйғотади, холос. Ҳозир француз ёшларига йўлбошчилик қилмоқ учун дилда баъзи бошқа фазилатлар ҳам бўлмоғи керак.

Сиз ана шу ғайрат ва шижоатингиз билан эрингизни аъзо бўлишга мажбур этган бирорта сиёсий гуруҳни қўллаб-қувватлайсиз. Сиз Фронда замонида шуҳрат қозонган Шеврез¹ ёки Лонгевиль² хонимларнинг муносиб вориси бўлишингиз мумкин... Лекин у пайтга бориб, жонгинам, ҳозир сизга илҳом бағишлаб турган илоҳий ўт бирмунча сўниб қолади.

– Сизга шу нарсани айтмоққа ижозат этгайсизки, – дея қўшимча қилди у Матильданинг этини бир оз ўлдирганидан сўнг, – орадан ўн беш йил ўтгач, ҳозир дилингиздаги менга бўлган муҳаббатингиз сизга тентаклик, эҳтимол, узрли, лекин ҳарқалай тентаклик бўлиб туюла бошлайди.

У бирдан хаёлга толиб, жимиб қолди. Унинг миясини яна Матильданинг газабини қўзғатган ўша фикр чулғаб олган эди: «Орадан ўн беш йил ўтгач, де Реналь хоним менинг ўғлимни жонидан яхши кўради, сиз эса уни унутиб юборасиз».

¹ Де Шеврез хоним (1600–1679) – бу аёл Франциядаги фуқаролар уруши тарихида муҳим роль ўйнаган. У кардинал Ришельега қарши уюштирилган барча фитналарда иштирок этган, мамлакатдан қувғин қилинган пайтларида эса Европа давлатларини Францияга қарши уруш бошлашга даъват этган.

² Де Лонгевиль хоним (1619–1679) – де Шеврез хоним каби Фронданинг машҳур арбобларидан бири.

XL

Хотиржамлик

Илгари телба бўлганим учун ҳам ҳозир ана шундай донишманд бўлиб қолганман. Дақиқадан наридагисини кўра олмайдиган бечора файласуф, билим доиранг бунча қашшоқ бўлмаса! Сенинг нигоҳинг инсоннинг кўзга кўринмас эҳтиросларининг пинҳона фаолятини кўришига ожизлик қилар экан.

Гёте хоним¹

Сўроқ бошланиб, бу суҳбат бўлиниб қолди. Сўроқдан сўнг дарҳол уни ҳимоя қилиш топширилган адвокат билан сўзлашиб олишга тўғри келди. Булар Жюльеннинг бутунлай беғам ва латиф хотираларга тўла ҳаётидаги ягона ноҳуш дамлар эди.

– Қотиллик, қотиллик бўлганда ҳам олдиндан ўйлаб, қасддан қилинган қотиллик, – дея тинимсиз такрорларди у судьяга ҳам, адвокатга ҳам. – Мен жуда афсусланияпман, жаноблар, – дея қўшимча қилди у жилмайиб, – лекин, ҳарқалай, бу ҳол сизга ҳеч қандай ташвиш орттирмаса керак.

«Охир-оқибатда, – деди ўзига ўзи Жюльен анави нусхалардан қутулгач, – мен жасур одам эканман ва турган гап, манави икки нусхадан юраклироқман. Улар учун бу бахтсиз оқибат билан яккама-якка олишув кулфатнинг чеки, даҳшатлар гултожидир. Мен эса бу иш билан у содир бўладиган кундагина жиддий шуғулланаман».

«Гап шундаки, мен бундан ҳам ортиқроқ кулфатларни бошдан кечирганман, – дея файласуфлик қилишда давом этарди Жюльен. – Страсбургга биринчи марта борганимда, Матильда мендан бутун-

¹ Эпиграф остидаги имзо – шубҳасиз, Стендалнинг уйдирмасидир.

лай юз ўтирганига ишончим комил бўлган пайтда мен бундан ҳам кўпроқ изтироб чеккан эдим... Бўлмасам, унинг севгисига эришмоққа қандай эҳтирос билан интиланган эдим-а, энди бўлса унга мутлақо бифарқ қараяпман. Сирасини айтганда, бу соҳибжамол қиз ёнимда бўлган пайтдагидан кўра ёлғиз ўзим қолганимда ўзимни бахтлироқ ҳис этяпман».

Қонунчи ва расмиятпараст одам бўлмиш адвокат уни телба деб ҳисоблар ва умумнинг, Жюльен рашк устида қўлига тўппонча олган, деган фикрига қўшиларди. Бир куни у юрак ютиб, бу гап ҳақиқатга тўғри келадими ёки йўқми, лекин ҳимоя учун ажойиб асос бўлиши мумкин эди, дея шама қилди. Бироқ Жюльен дарҳол ўзининг жиззаки ва бетоқат табиатини намоиш этди.

– Агар ажалингиздан беш кун бурун ўлмоқчи бўлмасангиз, афандим, – дея қичқирди у ғазабдан эс-ҳушини йўқотиб, – бу гапни хаёлингиздан чиқариб ташланг ва бу даҳшатли бўҳтонни иккинчи офзингизга ола кўрманг.

Эҳтиёткор адвокат бирдан мени бўғиб қолса-я, деган хаёлга бориб бир лаҳза кўрқиб кетди.

Адвокат ҳимоя нутқини тайёрлаётганди, зеро, ҳал қилувчи дақиқа яқинлашмоқда эди. Безансонда, умуман, бутун департаментда ҳамма фақат ана шу жараён ҳақида гапирарди. Жюльен бу гапларнинг баридан беҳабар эди, у бундай гапларни ўзига айтмасликни қаттиқ илтимос қилганди.

Ўша куни Фуке билан Матильда унга, ўзларининг ўйлашларича анча умидвор қиладиган баъзи бир овозаларни айтмоқчи бўлишди. Жюльен биринчи сўзларни эшитибок уларни тўхтатиб қўйди.

– Мени ўз ҳолимга қўйинглар. Барча бу икир-чикир гапларингиз, ҳаёт ҳақидаги бу ҳикояларингиз озми-кўпми менинг нафсониятимга

тегади ва мени осмондан ерга қулашга мажбур этади. Ҳар ким ўз билгича ўлади, шунинг учун мен ҳам ўлим ҳақида ўзимча ўйлашни истайман. Бошқалар билан нима ишим бор? Менинг бошқалар билан муносабатим яқинда буткул узилади. Сизлардан ўтинаман, бу одамлар ҳақида менга бошқа гапирманг, терговчи билан адвокатнинг жонимга тегаётгани ҳам етар.

«Чамаси, чиндан ҳам орзуларга берилиб ўлиш менинг пешанамга ёзилганга ўхшайди, – дерди у ўзига ўзи. – Бирор икки ҳафтадан сўнг барчанинг унутиб юборишга имони комил бўлган мендек беному нишон бир одамнинг лўттибозлик қилиб, ўзини аҳмоқ қилиб кўрсатишининг нима кераги бор...

Ҳарқалай, жуда қизиқ, мен фақат энди, умримнинг охирини кўраётган бир пайтда ҳаётдан лаззатланиш санъатини ўрганияпман».

У ана шу сўнгги кунларини ўз минорасининг энг тепасида жойлашган торгина майдончада, Матильда Голландиядан атайлаб олдириб келган ажойиб сигараларни чекканича у ёқдан-бу ёққа юриб ўтказмоқда эди. Дурбини бўлган барча одамлар у ўша майдончада пайдо бўладиган дақиқани ҳар куни зориқиб кутишларини эса йигит ҳатто хаёлига ҳам келтирмасди. Унинг бутун фикр-ёди Вержида эди. У Фуке билан де Реналь хоним ҳақида ҳеч қачон гаплашмасди, бироқ дўсти унга икки-уч марта хонимнинг тез тузалиб бораётганини айтганида Жюльеннинг юраги орзиқиб тушди.

Жюльеннинг қалби бутунлай ширин хаёллар уммонига ғарқ бўлиб юрар экан, Матильда ҳар қандай асилзода қиз каби кундалик турфа ишлар билан шуғуланарди. У де Фервак хоним билан жаноб де Фрилер ўртасидаги дўстона ёзишмани шу қадар йўлга қўя олдики, епископлик дея аталмиш буюк сўз аниқ тилга олиниб бўлди.

Бенефицийлар рўйхатини тузувчи мухтарам прелат жияни ёзган мактубнинг охирига ўз қўли билан «Ўша бадбахт Сорель шунчаки енгилтак бола экан, умид қиламизки, уни бизга қайтариб берадилар», – дея ёзиб қўйишни ҳам лозим топди.

Жаноб де Фрилер бу сатрларни ўқиганида қувониб кетганидан ақдан озай деди. У Жюльенни қутқариб қола билишига сира ҳам шубҳа қилмасди.

– Агар аслида киборларни ҳукм ўтказиш имкониятидан маҳрум қилиш мақсадидагина чиқарилган ва беҳисоб суд маслаҳатчилари рўйхати тузишни тақозо этадиган анави яacobинча қонун бўлмаганида, – деди у Матильдага суд сессияси учун қуръа ташлаб, ўттиз олти маслаҳатчи танланадиган кун арафасида, – мен яхши ҳукм чиқарилажаги ҳақида сизга кафолат бера олардим. Кюре Н... ни оқлаб юборишларига эришдимку ахир...

Эртаси куни жаноб де Фрилер қуръадан сўнгги тузилган рўйхатда Безансон конгрегациясининг беш аъзоси, бошқа шаҳарлардан сайланган маслаҳатчилар орасида эса Валено, де Муаро, де Шолен жанобларнинг номларини кўриб ғоят мамнун бўлди.

– Ана шу саккиз киши учун сизга ҳозирнинг ўзидаёқ кафолат бермоғим мумкин, – деди у Матильдага. – Биринчи беш киши – шунчаки итоатгўй одамлар, Валено – менинг агентим, Муаро менга қарам одам, де Шолен эса – дунёда ҳамма нарсадан қўрқадиган гирт аҳмоқ.

Департамент газетаси маслаҳатчилар рўйхатини эълон қилди. Шундан сўнг де Реналь хоним Безансонга боришини айтиб, эрини ҳанг-манг қилиб қўйди. Жаноб де Реналь хотинини кўндирган ягона нарсаси, – унинг гувоҳ тариқасида судга чақирилишдек кўнгилсизликнинг олдини олиш учун кўрпа-тўшак қилиб ётиш ҳақидаги ваъдаси бўлди.

– Сиз менинг аҳволимни тасаввур қилолма-
япсиз, – дерди Веррьернинг собиқ мэри, – ахир
мен, ҳамшаҳарларимизнинг таъбири билан ай-
тганда, ажралиб қолган либерал¹ ҳисобланаман.
Анави мутгаҳам Валено билан жаноб де Фрилер
прокурор ва судьяларга ишни иложи борича менга
зарар келтирадиган томонга буришни уқдиришля-
ри ҳеч гап эмас ахир.

Де Реналь хоним эрининг талабларига бажони-
дил рози бўлди. «Агар мен судга борсам, – деди у
ўзига ўзи, – гўё жазо талаб қилаётган жабрдийда
бўлиб кўринишим мумкин»

Руҳоний пири ҳамда эрига ўзини оқила тутишга
ваъда берганига қарамай, Безансонга келган заҳо-
ти хоним дарҳол ўттиз олти маслаҳатчининг ҳар
бирига ўз қўли билан мактуб ёзиб жўнатди.

«Мен судга бормайман, афандим, зеро, менинг у
ерга боришим жаноб Сорелнинг ишига ёмон таъ-
сир кўрсатиши мумкин. Мен чин юракдан истай-
диган ягона нарса бу унинг оқланишидир. Гапимга
ишонинг, бегуноҳ одамнинг мени деб ўлимга ҳукм
қилиниши ҳақидаги даҳшатли фикр менинг қол-
ган умримни заҳарлайди ва шубҳасиз уни қисқар-
тиради. Мен тирикман-ку, шундай экан, Сиз қан-
дай қилиб уни ўлимга ҳукм қила оласиз ахир! Йўқ,
сўзсиз жамият унинг ҳаётига чек қўйиши мумкин
эмас, боз устига Жюльен каби ажойиб инсонни
ўлим билан жазолашга ҳаққи йўқ. Унинг баъзан
қандайдир эси оғиб қолишини Веррьердаги барча
одамлар илгари ҳам билишарди. Бу бечора йигит-
нинг қудратли душманлари бор, лекин ҳатто унинг
душманлари орасида ҳам (улар жуда кўпчилик!)

¹ Ажралиб қолган либерал – 1827 йили депутатлар палата-
сига сайлов пайтида ўнг либералларнинг бир гуруҳи сўл оп-
позицияга қўшилиб кетган. Ана шу гуруҳни «ажралиб қолган-
лар» дея атай бошлашган.

Жюльен Сорелнинг фавқулодда истеъдоди, ниҳоятда чуқур билимларига шубҳа қиладиган бирорта ҳам одам топилмаса керак. Сиз суд қилишингиз лозим бўлган одам, афандим, ажойиб бир инсон. Деярли бир ярим йил давомида биз уни камсуқум, диёнатли ва ишчан йигит сифатида билиб келдик, лекин йилига икки-уч марта унинг хафақонлиги хуруж қилиб қоларди, бу дард баъзан эсдан оғиш даражасигача бориб етарди. Бутун Веррьер, биз ёз мавсумида истиқомат қиладиган Вержидаги барча қўшниларимиз, менинг бутун оилам ва жаноб префект ёрдамчисининг шахсан ўзи ҳам унинг диёнатли йигит эканини тасдиқлаши мумкин: у бутун Инжилни ёддан билади. Нопок одам бу муқаддас китобни ёдлаб олиш учун йиллар давомида меҳнат қилармиди ахир? Бу мактубни Сизга менинг ўғилларим олиб боришади, улар – норасида болалар. Марҳамат қилиб, афандим, улардан сўраб кўринг, шунда улар бу бахти қаро йигит ҳақида шундай тафсилотларни ҳикоя қилиб беришадики, оқибатда сиз уни ўлимга ҳукм қилиш ўтакетган ваҳшийлик бўлажагига ишонч ҳосил этгайсиз. Сиз мен учун ўч олибгина қолмай, балки мени ҳам ҳаётдан маҳрум этган бўласиз.

Унинг душманлари оддий бир далилга қарши нима дея олишади?

Унинг эси оғиб турган пайтда менга етказган жароҳати (ўз тарбиячиларининг баъзан бундай эси оғиб туришини эса ҳатто норасида болаларим ҳам сезишган) шу қадар енгил бўлиб чиқдики, орадан икки ой ўтмасданоқ мен Веррьердан Безансонга почта каретасида кела олдим. Агар Сиз, афандим, шундай арзимас гуноҳ қилган бир бечора йигитга шафқат қилиб, уни бераҳм қонун билан жазоламасликка иккиланаётган бўлсангиз, мен фақат эримнинг буйруғи билангина кўрпа-гўшак қилиб

ётган жойимдан тураман-да, тўғри олдингизга бо-
раман ва тиз чўкиб илтижо қиламан.

Жиноят исботланмаган, дея эълон қилинг, афан-
дим, шунда, бегуноҳ қон тўқдим, дея виждонингиз
азоб чекмай юради...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

ХЛІ

Суд

*Мамлакатда катта шов-шувга сабаб бўл-
ган бу воқеани ҳали узоқ эслаб юришади. Суд-
ланувчининг тақдирига бўлган қизиқиши бор-
ган сайин зўрайиб, охири ҳаммани ҳаяжонга
сола бошлади, зеро, унинг жинояти қанчалик
ғаройиб кўринмасин, у одамларни даҳшатга
солмасди. У ҳатто даҳшатли бўлган тақдир-
да ҳам бу йигит жуда чиройли эди. У жуда тез
кўтарилиб бораётган эди-ю, бирдан қоқилиб
тушиб, ҳаммани ўзига хайрихоҳ қилиб қўйди.
«Наҳот уни ўлимга ҳукм қилишса?» – дея су-
риштиришар эди, аёллар таниши эркаклардан
ва ранглари ўчиб, жавоб кутишарди.*

Сент-Бев

Ниҳоят, де Ренал хоним билан Матильда ваҳи-
мага тушиб кутишаётган кун ҳам келди.

Шаҳарда кўтарилган шов-шув уларни беихтиёр
даҳшатга солмоқда эди. Ҳатто Фукенинг ҳам мато-
натли қалби изтиробга тушди. Бу романтик воқеа-
ни эшитмоқ учун бутун провинция Безансонга
оқиб келмоқда эди.

Бир неча кун олдинданоқ меҳмонхоналарда би-
рорта ҳам бўш жой қолмади. Кириш билети сўрай-
вериб жаноб суд раисининг тинкасини қуритиш-
ганди. Шаҳарнинг барча хонимлари суд залига ки-
ришни орзу қилишарди, кўчаларда Жюльеннинг
суратини сотишмоқда эди ва ҳоказо.

Матильда ана шу ҳал қилувчи дақиқа учун монсиньор епископ ***нинг шахсан ўзи ёзган мактубини сақлаб қўйган эди. Француз черковини бошқариб, епископларни ишдан олиб, ишга қўядиган мазкур прелат Жюльенни оқлаб ҳукм чиқаришни илтимос қилганди. Суд арафасида Матильда бу мактубни қудратли катта викарийга олиб бориб берди.

Суҳбат охирида, Матильда кўзларидан дув-дув ёш тўкканича чиқиб кетишга ҳозирланар экан, жаноб де Фрилер ниҳоят дипломатик вазминлигини йиғиштириб, ўзи ҳам деярли ийиб деди:

– Маслаҳатчиларнинг оқлаб ҳукм чиқариши ҳақида сизга кафолат бераман: сиз ҳомийлик қилаётган кимсанинг гуноҳкор ёки гуноҳкор эмаслиги, энг муҳими эса, қасддан жиноят қилгани ёки қилмаганини ҳал қилувчи ўн икки кишидан олтитаси менинг мартабам ўсишидан манфаатдор дўстларимдир. Мен ўзимнинг епископлик унвонига эришмоғим уларга боғлиқ бўлиб қолганини бу одамларга ишора қилиб қўйдим. Барон Валенони мен Веррьер шахрига мэр қилиб қўйганман. Унинг қўл остидаги икки одам – де Муаро ва де Шолен жаноблар, турган гап, унинг чизган чизигидан чиқишмайди. Ростини айтганда, қуръа бизга бу ишда анча ишончсиз бўлган икки маслаҳатчини дучор қилиб қўйди, лекин улар ғирт либерал бўлишса-да, ҳарқалай, жиддий масалаларда менга итоат этишади, мен эса улардан жаноб Валено билан биргалашиб овоз беришни илтимос қилдим. Олтинчи одам жуда бой тадбиркор зканлиги менга маълум. У маҳмадона ва либерал, пинҳона ҳарбий маҳкамадан аллақандай буюртма олиш дардида юрибди ва турган гап, мени ўзига қарши қилиб қўйишни истамайди. Жаноб Валено менинг кўрсатмамга биноан иш юритишини унга шипшитиб қўйишни буюрдим.

– Ўша Валено деганингиз ким ўзи? – дея сўради безовта бўлиб Матильда.

– Агар сиз уни таниганингизда эди, муваффақиёт қозонажагимизга сира шубҳа қилмаган бўлардингиз. У шундай гапдон, сурбет, ҳаёсиз ва қўпол одамки, гўё атайлаб аҳмоқларга йўлбошчилик қилиш учун туғилган дейсиз, 1814 йилда у ялангоёқ эди. Мен уни префект қилиб қўйдим. Агар у билан биргалашиб овоз беришмаса, у маслаҳатчи ҳамкасбларни дўппослашдан ҳам тоймайди.

Матильданинг кўнгли бир оз жойига тушди.

Кечқурун у яна бир нарса ҳақида гаплашиб оломоғи лозим эди. Жюльен, наздида оқибати мутлақо равшан бўлган бу кўнгилисиз можарони чўзиб ўтирмаслик учун судда бутунлай гапирмасликка қарор қилган эди.

– Адвокатимнинг сўзга чиқиши ҳам етади, – деди у Матильдага. – Мен бусиз ҳам барча душманларимга узоқ томоша бўлиб ўтираман. Бу провинцияликларнинг бари сиз туфайли жуда тез кўтарилиб кетганимдан ғазабланиб юришибди. Гапимга ишонаверинг, уларнинг орасида мени ўлимга ҳукм қилишларини истамайдиган бирорта ҳам одам топилмайди. Лекин бу нарса мени қатлга олиб кетишаётганида аҳмоқона бир тарзда бўкириб йиғлашларига халал бермайди.

– Сизни хўрлашса, улар хурсанд бўлишади, бу тўғри, – деди Матильда, – лекин, менимча, бу бағритошликдан эмас. Менинг Безансонда пайдо бўлишим ва чекаётган азобларим барча аёлларни менга ҳамдард қилиб қўйди, сизнинг тароватли хуснингиз эса қолган ҳамма ишни тўғрилаб юборди. Судьяларингиз олдида бир оғизгина сўз айтсангиз бас, бутун зал сиз томонда бўлиб қолади... – ва ҳоказо, ва ҳоказо...

Эртаси куни эрталаб соат ўнда, Жюльен суд биносининг катта залига равона бўлмоқ учун қамоқхонадан чиққанида, жандармлар ҳовлига тўпланган катта оломонни тарқатиб юборгунларича анча овора бўлишди. Жюльен мириқиб ухлаб олганди, у ўзини жуда хотиржам ҳис этар ва қалбида ўзлари бағритош бўлмасалар-да, уни ўлимга ҳукм этилишини қарсак чалиб кутиб оладиган манави ҳасадгўйлар тўдасига ачинишдан бўлак ҳеч қандай туйғу сезмасди. Йигит ўзини оломон орасидан олиб ўтишган ўша чорак соат давомида одамларнинг унга чин юракдан раҳмлари келаётганини кўриб, қаттиқ ҳаяжонга тушди. У бирорта ҳам адоватли сўз эшитмади. «Бу провинцияликлар мен ўйлаганчалик ёвуз эмас эканлар», – дея хаёлидан ўтказди у.

Суд биносининг мажлислар залига кирар экан, Жюльен унинг нақадар нозик қилиб қурилганига қойил қолди. Бу тошдан ниҳоятда ҳафсала билан йўнилган бир талай ажойиб устунлардан иборат соф готика эди. У ўзини Англияга тушиб қолган-дек ҳис этди.

Лекин тезда судланувчилар курсисининг шундоқ қаршисида, судьялар ва маслаҳатчилар ўтирадиган жойнинг тепасидаги учта ложага жойлашиб олган ўн бештача аёлнинг кўҳликкина чеҳралари унинг бутун диққат-эътиборини ўзига тортди. Шундан сўнг у томошабинлар томон ўтирилиб қараган эди, амфитеатр узра доира ташкил этган бутун галлерейни¹ фақат аёллар тўлдириб ўтирганини кўрди. Уларнинг аксарияти ёшгина қиз-жувонлар бўлиб, кўпчилиги йигитга жуда чиройли кўринди, уларнинг кўзлари йилтираб турар, нигоҳларида ҳамдардлик акс этар эди. Пастдаги зал эса одамга лиқ тўла эди, халойиқ

¹ Галлерейя – театр ёки бошқа заллардаги ўриндиқларнинг устки қавати. (тарж.)

эшикдан ёпирилиб кирар, соқчилар сира тинчлик ўрната олмай қийналишарди.

Жюльенни кўришга ошиқаётган иштиёқманд кўзлар йигитнинг баланд супачадаги судланувчи учун ажратилган жойга ўтираётганини кўргач, унинг қулоғига ҳайратга тушган ва ачинаётган одамларнинг говур-ғувур гаплари чалинди.

Жюльен бугун йигирмага ҳам кирмагандек кўринарди: у жуда оддийгина, лекин гоятда но-зик дид билан кийинган бўлиб, жингала сочлар ва пешанасининг чиройи кишини ҳайратга соларди. Бугун уни Матильданинг ўзи кийинтириб қўйган-ди. Жюльеннинг оппоқ юзи ҳаммани лол қолдир-ди. У ўз курсисига ўтирган заҳоти чор атрофдан ивир-шивир гаплар эшитила бошлади: «Ё Худо-йим! Жуда ёш-ку... Ҳали бола-ку ахир.. У суратда-гига қараганда анча чиройлироқ экан».

– Анави томонга бир қаранг-а, судланувчи, – деди йигитга унинг ўнг томонида ўтирган жандарм, – ложада ўтирган анави олти хонимни кўряпсизми? – шундай дея жандарм унга маслаҳатчилар ўтир-ган жойнинг тепасида хиёл туртиб чиққан тахмон-га ўхшаш ложани кўрсатди. – Анави хоним пре-фектнинг рафиқаси, – дея давом этди жандарм, – унинг ёнидагиси эса маркиза М***, у сизга жуда хайрихоҳ. Унинг терговчи билан гапашаётганини ўз қулоғим билан эшитдим. Унинг ортида эса Дер-виль хоним ўтирибди.

– Дervиль хоним дейсизми! – хитоб қилди Жюль-ен қулоғигача қизариб.

«У суд залидан чиққан заҳоти, – дея ўйлади йигит, – де Реналь хонимга хат ёзиб юборади». У де Реналь хонимнинг Безансонга келганидан беҳабар эди.

Гувоҳларни сўроқ қилиш бошланди. У бир неча соат давом этди. Бош прокурор ўзининг айбловчи нутқини бошлаши биланоқ Жюльеннинг шундоқ қаршисидаги кичкина ложада ўтирган хонимлар-

дан иккитаси юм-юм йиғлай бошлади. «Дервиль хоним унақа эмас, у кўнгли бўшлардан эмас», – дея ўйлади Жюльен, бироқ у хонимнинг икки юзи ловлов ёниб турганини сезиб қолди.

Бош прокурор француз тилини расво қилиб бузганича баландпарвоз бир руҳда содир бўлган жиноятнинг нақадар ёвузлиги ҳақида гап сотмоқда эди. Жюльен Дервиль хоним ёнида ўтирган аёллар унинг нутқини очиқдан-очиқ норозилик билан тинглашаётганини сезиб қолди. Маслаҳатчилардан баъзилари, чамаси, бу хонимларнинг танишлари бўлса керак, улар билан бир-икки оғиз сўзлашиб олишар, афтидан, уларни тинчитишарди. «Мана буни, чамаси, яхшилик аломати деса бўлади». – дея хаёлидан ўтказди Жюльен.

Шу пайтга қадар у мана шу суд залига тўпланган барча бу одамларга нисбатан қалбида чексиз нафрат ҳис этмоқда эди. Прокурорнинг бемаъни сухандонлиги бу жирканиш туйғусини янада кучайтириб юборди. Бироқ Жюльеннинг дилидаги бу совуқ туйғу йигит теварак-атрофида кўраётган очиқ-ойдин ҳамдардлик олдида енгилиб, аста-секин ғойиб бўлди.

У ҳимоячисининг юзидаги қатъиятни кўриб, дилида мамнун бўлиб қўйди. «Фақат, илтимос, ортиқча гаплар айтманг», – дея аста шивирлади йигит унга ҳимоячи сўз олишга ҳозирлик кўраётганида.

– Бу ерда Боссюэтнинг китобидан олиб сизга қарши айтилган барча тумтароқли гаплар фақат сизнинг фойдангизга бўлди, – деди адвокат. Чиндан ҳам у нутқ бошлаганидан сўнг орадан беш дақиқа ўтмасданоқ деярли барча аёлларнинг қўлида дастрўмол пайдо бўлди. Бундан руҳланиб кетган адвокат суд маслаҳатчиларига мурожаат қилиб, ниҳоятда таъсирли сўзлар айтди. Жюльеннинг эти жимирлаб кетди, у ҳозир кўзларидан

тирқираб ёш чиқиб кетишини сезиб турарди. «Ё Раббим! Душманларим нима дейди?»

У йиғлаб юборай деб турганида, бахтига, кўзи барон де Валенонинг сурбет нигоҳи билан тўқнаш келиб қолди.

«Бу лаганбардорнинг кўзлари нақ ёниб турибди-я. – деди у ўзича, – аблаҳнинг тантана қилишини қаранг! Агар шу воқеа мен қилган жиноятнинг ягона оқибати бўлган тақдирда ҳам мен унга лаънат ўқимоғим лозим эди. Худо билсин, қиш кечалари уларникига меҳмонга борганида у мен тўғримда де Реналь хонимга нималар деб вайсайди».

Бу фикр бир зумда бошқа барча хаёлларни сиқиб чиқарди. Лекин бир оздан сўнг Жюльеннинг хаёлини залда кўтарилган ғала-ғовур ва маъқуловчи хитоблар бўлиб юборди. Адвокат ҳозиргина ўз нутқини тугатган эди. Жюльен унинг қўлини қисиб қўйиш лозимлигини эслади. Вақт жуда тез ўтиб кетган эди.

Адвокат билан судланувчига овқат олиб келишди. Ана шунда Жюльен бир нарсани кўриб қаттиқ ҳайратга тушди: аёллардан бирортаси ҳам тамадди қилиб олиш учун залдан чиқиб кетмаган эди.

– Ростимни айтсам, очимдан ўлай деяпман, – деди ҳимоячи, – сиз-чи?

– Мен ҳам, – дея жавоб қилди Жюльен.

– Уни қаранг, мана жаноб префектнинг рафиқасига ҳам овқат келтиришди, – деди адвокат кичкина ложа томон ишора қилиб. – Бардам бўлинг: ҳаммаси яхши кетяпти.

Суд мажлиси қайтадан бошланди.

Раис яқунловчи нутқ сўзлаётганида соатларнинг занг уриши эшитилди, вақт ярим кеча бўлган эди. Раис сўзлашдан тўхтаб, кутиб туришга мажбур бўлди, барча тоқатсизланиб кутиб турган

бу сукунат ичра соатларнинг бонг уриши залда акс садо бермоқда эди.

«Мана, менинг сўнгги куним ҳам келди», – дея ўйлади Жюльен. – Шундан сўнг у бутун вужудини бурч туйғуси қамраб олаётганини ҳис этди. Шу пайтга қадар у ҳаммасига бардош бериб, кўнгили бўшликка йўл қўймай келаётган ва сўнгги сўздан воз кечишга қарор қилган эди. Бироқ раис ундан, бирор нарса қўшимча қилишни истамайсизми, дея сўраганида у ўрнидан турди. Йигит шундоқ рўпарасида Дервиль хонимнинг кўзларини кўриб турарди. Аёлнинг кўзлари унга қандилларнинг шуъласида ҳаддан ташқари ялтираб кўринаётгандек туюлди. «Йиғлаяптими, дейман?» – дея хаёлидан ўтказди Жюльен.

– Жаноби маслаҳатчилар!

Ўлимим олдидан одамларнинг нафратига эътибор бермаслигим мумкин, деб ўйлагандим. Бироқ ана шу нафрат олдидаги қўрқув мени сўз олишга мажбур қиляпти. Мен сира ҳам сизнинг табақангизга мансуб эмасман, жаноблар, сиз олдингизда ўзининг аянчли қисматига қарши исён кўтарган оддий бир фуқарони кўриб турибсиз.

– Мен сизлардан раҳм-шафқат сўрамоқчи эмасман, – дея давом этди Жюльен товуши дадиллашиб. – Ҳеч нарсага умид қилаётганим йўқ, мени ўлим кутмоқда; шундай жазога муносибман. Мен ҳар қандай таҳсинга муносиб, гоётада ҳурматли бир аёлнинг ҳаётига суиқасд қилдим. Де Реналь хоним мен учун онадек мўътабар бир аёл эди. Жиноятим ниҳоятда даҳшатли ва мен уни қасддан қилдим. Шундай қилиб мен ўлим жазосига муносибман, жаноби маслаҳатчилар. Бироқ камроқ даражада айбдор бўлган тақдиримда ҳам мен бу ерда ёшлигим учун сира ҳам раҳм-шафқат қилиб ўтирмай, мени қаттиқ жазога ҳукм қиладиган одамларни

кўриб турибман. Улар йўқсилликда эзилган, лекин яхши маълумот олишга муваффақ бўлган ва шу боисдан такаббур боёнлар, яхши жамият, деб атайдиган муҳитга суқилиб киришга журъат этган паст табақа йигитларига ибрат бўлсин учун ҳам шундай қиладилар.

Менинг жиноятим мана шу, жаноблар, ва у ниҳоятда қаттиққўллик билан жазоланадики, зеро, мени ўзим тенги одамлар суд қилаётгани йўқ. Мен бу ерда маслаҳатчилар курсисидан бирорта ҳам бойиб кетган деҳқонни кўрмадим, ҳаммаси ғазабга минган буржуалар, холос...

Йигирма дақиқа давомида Жюльен ана шу руҳда сўзлаб, дилидаги ҳамма гапни айтиб олди. Киборлар олдида ялтоқлик қиладиган прокурор ўтирган курсисидан ғазабидан сакраб-сакраб туншарди. Жюльеннинг нутқи бирмунча мавҳумлигига қарамай, барча аёллар ҳўнг-ҳўнг йиғлашмоқда эди. Ҳатто Дервиль хоним ҳам дастрўмолини кўзидан олмай қўйганди. Нутқини тугатишдан аввал Жюльен яна бир бор ўз жиноятдан пушаймон эканлиги ҳамда бир вақтлар, ўша бахтли кунларда де Реналь хонимни нақадар ҳурмат қилгани ва унга бўлган чексиз садоқати ҳақида эслатиб ўтди... Дервиль хоним бирдан қичқириб юборди-да, ҳушидан кетиб йиқилди.

Маслаҳатчилар ўз хонасига кириб кетишганида кечаси соат бирга занг урган эди. Аёллардан бирортаси ҳам ўз жойини тарк этмади, кўпгина эркаклар кўзларини артиб ўтиришарди. Аввалига одамлар қизгин суҳбатлашиб ўтиришди, бироқ маслаҳатчилар ҳукмини зориқиб кутишар экан, барча ҳолдан тойиб, зал аста-секин жимиб қолди. Бу тантанали дақиқалар эди. Қандилларнинг шуъласи хира торта бошлади. Ниҳоятда чарчаган

Жюльен ёнгинасидаги одамларнинг, маслаҳатчилар бундай узоқ қолиб кетишгани яхшилик белгисими ёки ёмонлик нишонасими, дея суҳбатлашишларига қулоқ солиб ўтирарди. Барча ўзининг томонида эканлиги йигит кўнглига хуш ёқди, маслаҳатчилар ҳамон қайтишмасди, лекин шунга қарамай бирорта ҳам аёл залдан чиқиб кетмади.

Мана, соат иккига ҳам занг урди – шундан сўнг дарҳол ғала-ғовур эшитилди. Маслаҳатчилар хонасининг кичкина эшиги ланг очилди. Жаноб барон де Валено олдинда виқор билан дабдабали қадам ташларди, бўлак маслаҳатчилар унинг ортидан келишарди. У йўталиб олди-да, сўнгра маслаҳатчилар бир овоздан, ҳақиқат ва виждон амри билан Жюльен Сорель қотилликда, қотиллик бўлганда ҳам қасддан қилинган қотилликда айбдор, деган қарорга келишганини маълум қилди. Бу қарордан ўлим жазоси келиб чиқарди, ҳукм шу заҳоти эълон қилинди, Жюльен соатига қаради, у жаноб де Лавалеттни эслаган эди, соат иккидан чорак ўтганини кўрсатиб турарди. «Бугун жума», – дея ўйлади у.

Ҳа, аммо мени қатлга юбораётган Валено учун бу бахтли кун... Мени жуда қаттиқ кўриқлашади, шу боисдан ҳам Матильда де Лавалет хоним каби мени қутқара олмайди... Шундай қилиб, уч кундан кейин, худди мана шу соатда мен буюк бўлиши мумкин¹ ҳақида, аниқ бир фикрга келиб оламан».

Шу пайт алақимнинг қаттиқ қичқириб юборгани уни ҳушига келтирди. Атрофдаги аёллар ҳўнграб йиғлашмоқда эди, ҳамма бир чети деворга туташган готик устуннинг қоқ тепасидаги кичкина тахмон-

¹ Буюк «Бўлиши мумкин» – бу сўзларни нариги дунё ҳақидаги насронийларча тасаввур ҳақидаги ўлим тўшагида ётган Рабле айтган эмиш. «Мен буюк бўлиши мумкинни излагани жўнайман».

ча томон ўгирилиб қаради. Кейинчалик у ўша ерда Матильданинг яшириниб ўтирганини билиб олди. Қичқирик бошқа эшитилмаганидан сўнг барча яна жандармлар оломон орасидан олиб ўтишга ҳаракат қилаётган Жюльен томон ўгирилди.

«Анави муттаҳам Валенога ҳиринглаб кулиш учун имкон бермасликка ҳаракат қиламиз, – дея ўйлади Жюльен. – У ўлим жазоси келиб чиқадиган ўша қарорни нақадар чучмал бир ғамгинлик билан ўқиганини айтмайсизми! Ҳукмни ўқиётганида ҳатто анави боёқиш суд раисининг ҳам кўзидан ёш чиқиб кетди, бўлмасам у анчадан буён судья бўлиб ишлайди ахир. Бир вақтлар де Реналь хоним туфайли орамиздаги рақобат учун ниҳоят ўч олаётганидан Валенонинг боши осмонда бўлса керак!.. Демак, мен энди хонимни кўрмас эканман-да! Ҳаммаси тамом... У билан видолаша олмаймиз, буни сезиб турибман. Қилган жиноятимдан қандай даҳшатга тушаётганимни унга айта олганимда нақадар бахтиёр бўлардим-а

Мана ўша сўзлар: мени адолатли ҳукм қилишди».

XLII

Жюльенни яна қамоқхонага олиб бориб, ўлим жазосига ҳукм қилинган маҳбуслар учун мўлжалланган казематга жойлаштиришди. Доим энг майда тафсилотларигача ҳамма нарсага эътибор бериб юрадиган йигит бу гал ўзини юқоридаги минорасига бошламай, бошқа хонага олиб киришганини ҳатто сезмади ҳам. Унинг бутун хаёли сўнгги дақиқада уни кўриш бахтига муяссар бўлса, де Реналь хонимга нималар дейиши ҳақидаги фикр билан банд эди. У, хоним дарҳол гапимни бўлиб қўйса керак, дея ўйларди. Шу боисдан ҳам у гапни шундай қилиб айтмоқни истардики, хоним биринчи сўзлардан кейиноқ унинг қилмишидан пушай-

мон эканлигини тушунсин. «Шундай жиноятдан сўнг хонимни ёлғиз уни севишимга қандай ҳам ишонтира олардим. Чунки мен шуҳратпарастлик туфайлими, Матильдага бўлган севгим учунми, ҳарқалай унга суиқасд қилдим ахир».

Уйқуга ётар экан, унинг бадани дағал бўз чойшабни ҳис этди. Шундан сўнг унинг кўзи очилгандек бўлди. «Ҳа, айтмоқчи! Мен казематдаман-ку, – деди у ўзига ўзи, – ўлимга ҳукм қилинганлар казематида. Адолатдан бу...»

«Граф Альтамиранинг ҳикоя қилишича, Дантон ўлими олдидан ўзининг дўридоқ овози билан шундай деган экан: «Жуда қизиқ, ахир қатл қилинмоқ феълени ҳамма замонга солиб туслаб бўлмас экан. Мен қатл қилинаман, сен қатл қилинасан, дейиш мумкин, лекин мен қатл қилинган эдим дейилмайди».

«Хўш, нега энди бундай дейиш мумкин эмас экан, – дея давом этди Жюльен, – агар охират мавжуд бўлса-чи?.. Ростини айтганда, агар у ерда насронийлар худосига дуч келиб қолсам, ҳолимга вой – у мустабид ва ҳар қандай мустабид каби бутун вужуди қасоскорлик билан ёнади. Тавротда ҳар хил даҳшатли жазо усуллари тасвирланган. Мен ҳеч қачон уни севган эмасман ва уни сидқидилдан севиш мумкинлигини ҳатто хаёлимга ҳам келтирган эмасман. У шафқатсиз (шундан сўнг йигит Тавротдаги баъзи ўринларни эслади). У даҳшатли бир тарзда мени жазолайди...»

Лекин у ерда мени Фенелон худоси қарши олса-чи! Эҳтимол, у менга: кўпгина гуноҳларингни кечираман, чунки сен кўп севгансан, деб айтар...

Хўш, мен кўп севдимми ўзи? Ҳа, мен де Реналь хонимни севган эдим, лекин мен қабоҳатга йўл қўйдим. Бу ўринда ҳам мен гарчи бошқа ишлардаги каби қандайдир шукуҳни деб оддий ва софдил хислатлардан юз ўгирдим...

Ҳа, лекин истиқболим нақадар порлоқ эди менинг... Уруш бошланса гусарлар полковниги бўлардим, тинчлик пайтида эса элчихона котиби, кейин элчи... зеро, бу ишларни тезда ўзлаштириб олардим, албатта... Ҳатто фирт аҳмоқ бўлган тақдиримда ҳам маркиз де ля Молнинг куёви бировнинг рақобатидан қўрқармиди дейсиз? Менинг барча тентакликларимни кечириб юборишар ёки уларни фазилат дея эълон қилишган бўларди. Қараб-сизки, мен хизмат кўрсатган одам сифатида Вена ёки Лондонга ўхшаш бирор жойда айшимни суриб яшайверардим»...

«Янглишаяптилар, тақсир, уч кундан сўнг бошингизни танингиздан жудо қилишади».

Жюльен дафъатан хаёлига шундай оқилона фикр келганидан хахолаб кулиб юборди «Чиндан ҳам бир инсоннинг вужудида икки хил табиат биргалашиб яшайди, – дея хаёлидан ўтказди у. – Жин урсин, бу истеҳзоли кесатиқ қаёқдан ўрмалаб чиқди ўзи?»

«Ҳа, рост айтасан, ошна, уч кундан сўнг сенинг каллангни олишади, – дея жавоб қилди у ўзининг ўша саркаш суҳбатдошига. – Жаноб де Шолен бу саҳнани томоша қилмоқ учун аббат Маслон билан шерик бўлиб, бирорга деразани ижарага олишади. Ана шу дераза учун ижара ҳақини тўлаш лозим бўлганида эса, қизиқ, бу икки муҳтарам зотнинг қайси бири қайси бирининг пулини ўмариб қоларкин?»

Шу пайт йигит бирдан Ротрунинг «Вячеслав» асаридаги ана шу мисраларни эслаб қолди:

Владислав:

Руҳим тайёр.

Қирол

(Владиславнинг отаси):

Кунда ҳам тайёр. Қани қўй унга бошингни.

«Ажойиб жавоб!» – дея хаёлидан ўтказди Жюльен ва ухлаб қолди. У эрталаб, елкасини кимдир қаттиқ ушлаганини сезиб уйғониб кетди.

– Қанақасига энди? Дарров-а! – дея шивирлади Жюльен, қўрқиб кўзини очар экан. У, жаллоднинг қўлига тушдим, деб ўйлаган эди.

Бу Матильда экан. «Ҳар тугул, у менинг нима деб ўйлаганимни тушунмайди». Бу фикрдан у ўзини бутунлай босиб олди. Матильда унга жуда ўзгариб кетгандек кўринди, у худди ярим йил касал ётиб, сўнг оёққа турганга ўхшарди. Уни таниб бўлмади қолганди.

– Анави аблаҳ Фрилер мени алдади, – дерди у қўллари мийиштириб. Қиз ғазабидан йиғлай олмасди.

– Нима дейсиз, кеча дурустгина нутқ ирод қилдим-а? – дея унинг гапини бўлди Жюльен. – Ўзидан ўзи шундай бўлиб чиқди, умримда биринчи марта! Лекин охиргиси ҳам шу бўлса керак, деб қўрқаман.

Жюльен шу дақиқада клавишлар узра ҳукмронлик қилаётган моҳир пианист каби совуққонлик билан Матильданинг табиатидан фойдаланмоқда эди...

– Тўғри, менга олий насл-насаб етишмайди, – дея қўшимча қилди у, – лекин Матильданинг юксак қалби маҳбубини ҳам ўзи даражасигача юксалтириб олди. Сиз, Бонифаций де ля Моль судьялари олдида ўзини мендан яхшироқ тутган бўларди деб ўйлайсизми?

Матильда шу куни ҳар қандай манманликни йиғиштириб қўйиб, унга бирор уйнинг бешинчи қаватида яшайдиган камбағал қиз каби меҳрибонлик қиларди-ю, лекин Жюльендан бирорта ҳам оддий сўз эшита олмасди. Йигит, ўзи ҳам билмай, унга бир вақтлар қизнинг ўзи ўқтин-ўқтин уни қийноққа солган усулда азоб бермоқда эди.

«Нилнинг қаердан бошланишини ҳеч ким билмайди, – дея мулоҳаза юритарди ўзича Жюльен, – бу дарёлар подшосини оддий жилға тарзида кўриш бирорта ҳам инсонга насиб қилган эмас. Худди шундай инсон зоти Жюльенни заиф ҳолда кўра олмайди, чунки, аввало, унинг ўзи сира ҳам заиф эмас. Лекин менинг юрагим салга таъсирланиб кетади: агар унда самимият эшитилса, энг оддий сўз ҳам товушимни қалтирашга ва ҳатто кўзларимга ёш олишга мажбур этиши мумкин. Тошюрак одамлар ана шу камчилигим учун мендан кўп марта нафратланишган. Улар ўшанда мени шафқат сўраяпти, деб ўйлашарди, мен худди шу нарсага йўл қўймаслигим керак.

Айтишларича, Дантон дор тагида хотинини эслаб, сесканиб тушган экан. Лекин ахир Дантон бу халққа, бу тутуруқсиз одамларга куч бағишлади ва душманнинг Парижга киришига йўл қўймади... Қандай ишлар қилишим мумкин эди. Буни мен ёлғиз ўзим биламан... Ўзгалар учун эса мен бор-йўғи аллақандай бўлиши мумкин одамман, холос.

Хўш, мана шу ғурбатхонада ёнимда Матильда эмас, де Реналь хоним бўлганида-чи, мен ўзимни шундай тутишимга кафил бўла олармидим? Менинг чексиз қайғу-ҳасратим, менинг афсус-надомат чекишим Валенога ҳам, бу ерлик барча боёнларга ҳам ўлим олдидаги манфур қўрқоқлик бўлиб туюларди. Бу аблаҳларнинг димоғидан эшак қурти ёғади ахир, ёғлиқ жойлар уларни ҳеч қандай вассасага учмайдиган қилиб қўйган. «Дурадгорнинг ўғли бўлиб туғилган одамнинг аҳволи не кечишини кўрдингизми, – дейишган бўларди мени ўлимга ҳукм қилган Муаро ва Шолен жаноблар, – одам олим бўлиши, бирор ишда юксак маҳоратга эришиши мумкин, лекин мард бўлишни, матонатли

бўлишни сира ҳам ўрганиб бўлмайди. Ҳатто ҳозир йиғлаб ўтирган ёки тўғрироғи йиғлашга ортиқ мадори қолмаган манави боёқиш Матильда билан ҳам», – дея ўйлади Жюльен унинг қизариб кетган кўзларига тикилар экан. Кейин у қизни бағрига босди. Бу чексиз қайғуни кўриб йигитнинг бутун хаёли бўлиниб қолди. «У, эҳтимол, бутун кечаси билан йиғлаб чиққан бўлса керак, – дея ўйлади йигит. – Лекин орадан вақт ўтади ва у мана шу кунлар ҳақида эслашдан номус қиладиган бўлиб қолади, унга ёшлигида ўзини йўлдан уришгандек, ўзи аянчли плебейларча фикр юритгандек туюлади. Круазнуа заиф одам, у, турган гап, Матильдага уйланади ва, сирасини айтганда, жуда яхши иш қилади. Матильда унга

*Қашшоқ ва оддий фикрлар узра
Зукко ақлнинг қудрати билан*

ажойиб мавқе яратиб беради.

Ҳа, чиндан ҳам қизиқ: мен ўлимга маҳкум этилганимдан буён бир вақтлар ёдлаган барча шеърлар ўз-ўзидан хотирамга келиб қоляпти. Руҳий инқирознинг аломати бўлса керак...»

Матильда эшитилар-эшитилмас овоз билан нуқул унга:

– У қўшни хонада, – дея такрорларди.

Ниҳоят қизнинг сўзлари унинг қулоғига кирди. «Товуши заифлашиб қолибди, – дея ўйлади у, – лекин сўз оҳангидан фармойиш қилишга ўрганиб қолгани сезилиб турибди. У қизишиб кетмаслик учун шундай секин гапиряпти».

– Кимни айтяпсиз? – дея мулойимлик билан сўради у.

– Адвокатни, шикоят аризасига имзо чекмоғингиз керак.

– Мен ариза бермайман.

– Бу нима деганингиз? Нега энди ариза бермас экансиз? – деди қиз кўзлари ғазаб билан ёниб ўрнидан шартта турар экан. – Билсак бўладими, нега энди?

– Чунки мен ҳозир ўзимда масхара бўлмай ўлмоқ учун етарли матонат ҳис этяпман. Бу зах зиндонда узоқ ўтиргандан сўнг қай аҳволга тушиб қолишимни ким айтиб бера олади? Поплар жонимга тегишади, отам келади. Мен учун эса дунёда шундан ёмони йўқ. Ўлганим маъқул.

Бу кутилмаган қаршилик такаббур Матильда-нинг ғазабини кўзғатиб юборди. У казематга киришга ижозат бергунларига қадар аббат Фрилер билан учраша олмаган эди, шу боисдан ҳам у бутун ғазабини Жюльенга сочди. У йигитни сажда қилиш даражасида севарди, бироқ Матильда ўн беш дақиқа давомида унинг ярамас табиатига лаънат ўқиб, уни севиб қолгани учун ўзини койир экан, Жюльен яна бир вақтлар де ля Моль саройидаги кутубхонада уни хўрлаб, ҳақорат қилган ўша димоғдор қизни кўргандек бўлди.

– Авлодингиз шуҳрати учун Тангри сени эркак қилиб яратса бўлар экан, – деди у.

«Менга келганда эса, – дея ўйлади у, – агар бу жирканч ғурбатхонада яна икки ой яшашга ва киборлар тўдаси ўйлаб топадиган разил ҳақоратларга дучор бўлишга розилик берсам, гирт аҳмоқлик қилган бўламан. У ҳолда юрагимга таскин берадиган нарса манави тентак қизнинг лаънатлари бўлади. Шундай қилиб, индинга эрталаб мен ўзининг совуққонлиги ва ниҳоятда эпчиллиги билан шуҳрат қозонган одам билан яккама-якка олишувга чиқаман... Ҳа, у жуда эпчил, – дея қўшимча қилди иблисона бир товуш, – унинг зарби доим беҳато бўлади».

«Ҳай майли, оқ йўл (Матильда ҳамон лаънат ўқишда давом этарди). Йўқ, сира ҳам шикоят аризасини бермаганим бўлсин», – дея қарор қилди у.

Шундай қарорга келгач, у хаёл сура бошлади... «Почтальон, одатдагидек, эрталаб соат олтида газета келтиради, соат саккизда эса, жаноб де Реналь уни ўқиб бўлгач, Элиза оёқ учида юрганича хонимнинг хонасига киради-да, газетани унинг кўрпаси устига қўйиб чиқади. Кейин хоним уйғонади ва газетани кўздан кечира туриб, бирдан қичқириб юборади, унинг ажойиб қўллари қалтирайди, зеро, у қуйидаги сўзларни ўқиган бўлади: Соат ўндан беш дақиқа ўтганида унинг боши танидан жудо қилинди.

У қон-қон йиғлайди, мен биламан уни. Тўғри, мен уни ўлдирмоқчи бўлдим, лекин ҳаммаси унутилади, мен ҳаётига суиқасд қилган ана шу аёл менинг ўлимимга сидқидилдан қайғу чекадиган ягона кимса бўлади».

«Мана буни таққослаш дейиш мумкин!» – дея хаёлидан ўтказди у ва Матильда уни зорланиб койиган ана шу ўн беш дақиқа давомида де Реналь хоним тўғрисида хаёл суриб ўтираверди. Гарчи у ҳатто гоҳ-гоҳида Матильданинг гапларига жавоб бераётган бўлса-да, лекин бутун хаёли Веррьердаги ўша ётоқ бўлмасида эди. У ўша хонани яққол кўриб турарди: мана тўқ сариқ шойи кўрпанинг устида Безансон газетаси ётибди, оппоқ қўллари бу газетани фикимляпти, де Реналь хоним йиғляпти... Йигитнинг нигоҳи бу гўзал чехрадан оқиб тушаётган ҳар бир кўз ёшини кузатмоқда эди.

М-ль де ля Моль Жюльенни ариза беришга кўндирди олмагач, адвокатни чақирди. Жюльеннинг

бахтига, бу одам Италиян армиясининг собиқ капитани, 1796 йил юришининг иштирокчиси, Манюэлни¹ дўсти экан.

У номига бўлса-да, маҳбусни аҳдидан қайтармоқчи бўлди.

Жюльен, фақат унга бўлган ҳурмат юзасидангина барча далилларини батафсил баён қилиб берди.

– Виждонан айтганда, гапларингизни тўғри дейиш ҳам мумкин, – унинг сўзини эшитиб бўлгач деди жаноб Феликс Вано – адвокатнинг исми шарифи шундай эди. – Лекин шикоят аризасини бермоғингизга сизнинг уч кун вақтингиз бор, менинг бурчим эса ана шу уч кун давомида олдингизга келиб, сизни ариза беришга кўндирмоқдир. Агар ана шу икки ой ичида қамоқхонанинг тагидан вулқон отилиб чиққанида эди, сиз халос этилган бўлардингиз. Кейин сиз бирор касадан ҳам ўлишингиз мумкин-ку ахир, – дея қўшимча қилди у Жюльеннинг кўзларига тикилиб.

Ниҳоят, Матильда билан адвокат чиқиб кетишгач, Жюльен кўнгида қиздан кўра ана шу адвокатга кўпроқ хайрихоҳлик ҳис этди.

XLIII

Орадан бир соат ўтгач, қаттиқ ухлаб ётганда Жюльен қўлига кимнингдир кўз ёши томаётганидан уйғониб кетди. «Аҳ, яна Матильда келибди, – дея ўйлади у уйқу аралаш. – У меҳр-муҳаббат ёрдамида мени ариза беришга кўндирмоқчи, албатта». У яна баландпарвоз гаплар эшитажагини ўйлаб сиқилар экан, кўзини очмай ётаверди. Шу ётишда

¹ Манюэль (1775–1827) – машҳур сиёсий арбоб, либерал. 1793 йили у кўнгилли бўлиб армияга кирган, италян юришида иштирок этиб, офир ярадор бўлган.

у хотинидан қочиб юрадиган Бельфегор ҳақидаги шеърларни¹ эслади.

Шу пайт у аллақандай бўғиқ хўрсиниқни эшитиб қолди-да, кўзини очди: бу де Реналь хоним эди.

– Оҳ, ўлимимдан олдин сени кўриш насиб қилдими! Ёки бу тушимми? – дея хитоб қилди йигит, унинг оёғига йиқилар экан – Лекин, мени кечиринг, хоним, ахир сизнинг кўзингизда мен қотилман-ку, – деди у дарҳол қиламиши ёдига тушиб.

– Тақсир, мен бу ерга сиздан шикоят аризаси беришни илтижо қилгани келдим: биламан: сиз ариза беришдан бош тортяпсиз экан... – Аёл ўпкаси тўлиб, гапиролмай қолди.

– Илтижо қиламан: мени кечиринг.

– Агар сени кечиришимни истасанг, – деди аёл ўрнидан туриб, унинг кўксига отилар экан: – дарҳол ариза бер, ўлим ҳукмини бекор қилишларини сўра.

Жюльен унинг юз-кўзларидан ўпа кетди.

– Шунда сен ана шу икки ой давомида ҳар куни олдимга келиб турасанми?

– Онт ичаман. Ҳар куни келаман, фақат эрим буни тақиқлаб қўймаса бас.

– Бўпти, ариза бераман! – дея қичқирди Жюльен. – Наҳот! Сен мени кечирдингми? Наҳот шу гап рост бўлса?

У қувонганидан эс-ҳушини йўқотиб, аёлни қаттиқ бағрига босди. Шунда хоним бирдан аста инграб юборди.

¹ Бельфегор ҳақидаги шеърлар – «Бельфегор Макиавеллидан ўзлаштирилган қисса» – Лафонтеннинг шеърӣй новелласи. Новеллада ҳикоя қилинишича, иблис шайтон Бельфегорни эр-хотинлик қандай бўлишини ўз тажрибасида билиб келиш учун ёруғ дунёга юборади. Аммо Бельфегор орадан кўп ўтмай хотинининг дастидан жаҳаннамга қочишга мажбур бўлади. Стендаль назарда тутган шеър Бельфегорнинг унга вазифа топширган иблисга ахбороти тарзида ёзилган.

– Ҳечқиси йўқ, – деди у, – хиёл жонимни оғритдинг, холос.

– Елканг оғридими? – дея хитоб қилди Жюльен кўзидан тирқираб ёш чиқар экан. У ўзини хиёл орқага ташлаб, хонимнинг қўлларини ўпа кетди. – Ўшанда, Веррьердаги хонангда сўнгги марта олдинга кирганимда шундай бўлади деб ким ҳам айта оларди.

– Ўшанда менинг жаноб де ля Молга шундай жирканч мактуб ёзишимни ким билибди дейсан.

– Билиб қўй: мен доим сени севганман, сендан бўлак ҳеч кимни севган эмасман.

– Наҳот шундай бўлса? – дея хитоб қилди де Реналь хоним, энди қувончдан у ҳам эс-ҳушини йўқотиб қўйган эди. У тиззасини қучоқлаб турган Жюльеннинг пинжига кирди. Улар ун чиқармай узоқ йиғладилар.

Жюльен умри бино бўлиб ҳеч қачон ўзини шундай ҳис этмаган эди.

Улар яна тилга киргунларига қадар орадан анча вақт ўтди.

– Анави ёш жувон, Мишелье хоним-чи, – деди де Реналь хоним, – ёки тўғрироғи, мадемуазель де ля Моль, чунки мен чиндан ҳам бу гаройиб севгига ишониб қоляпман.

– Бу фақат сиртдан қараганда шундай, – деди жавобан Жюльен. – У менинг хотиним, лекин сира ҳам севгилим эмас.

Шундан сўнг улар бири олиб, бири қўйиб ўз ҳаётлари ҳақида бир-бирларига қайта-қайта ҳикоя қила бошладилар. Ниҳоят, улар дилларини бўшатиб олишди. Жаноб де ля Молга ёзилган мактубни де Реналь хонимнинг руҳоний пири иншо этибди, хоним эса уни кўчириб ёзибди, холос.

– Дин мени ана шундай разолатга ундади, – деди у, – тагин ҳам мен ўша мактубдаги энг даҳшатли жойларни юмшатиб ёздим.

Жюльеннинг дилидаги қувонч ва завқ-шавқ хонимнинг ўша қилмишини кечирганидан яққол далолат бериб турарди. У ҳали ҳеч қачон де Реналь хонимни шу қадар қаттиқ севмаган эди.

– Ахир мен ўзимни имонли аёл деб ҳисоблайман, – дерди унга де Реналь хоним ўз ҳикоясини давом эттирар экан. – Мен Худога сидқидилдан ишонман, унга имон келтиришимни аниқ биламан, зеро, қилган гуноҳим даҳшатли гуноҳ эканини менга аниқ исботлаб беришган, лекин сени қўрган заҳотим, ҳатто менга тўппончадан икки марта ўқ узганингдан кейин ҳам... – бироқ шу пайт у йигитни ўзидан четлаштиришга қанча уринмасин, Жюльен аёлнинг юз-кўзидан ўпа бошлади.

– Қўйвор, қўйвор, – дея давом этди у, – сен билан биргалашиб шу гапнинг тагига етмоқчиман, кейин унутиб қўяманми, деб қўрқаман... Сени қўрган заҳотим бутун бурчларимни унутамаман қўяман, ҳамма нарса ғойиб бўлиб, бутун вужудим сенга нисбатан муҳаббатга айланади. Ҳатто, чамаси, «муҳаббат» сўзи дилимдаги туйғуни тўла англата олмаса ҳам керак. Сени шу қадар севаманки, менимча, фақат Худога нисбатан шундай туйғу ҳис этиш мумкин: бунда ҳаммаси бор – сажда қилиш ҳам, севги ҳам, итоат ҳам. Очиғини айтсам, сенинг севгинг мени не кўйларга солишини ҳатто ўзим ҳам тушунмайман... мана, агар қамоқхона назоратчисига пичоқ санчгин десанг, мен дарҳол шу жиноятни қиламан, ҳатто ўйлаб ҳам ўтирмайман. Илтимос, бу ердан чиқиб кетмасимдан аввал шуни менга аниқроқ қилиб тушунтириб бер, дилимда нелар кечаётганини чинакамига тушуниб олмоқчиман, зеро, икки ойдан сўнг биз видолашамиз... Дарвоқе, яна ким билсин, видолашармикинми ҳали? – деди хоним.

– Мен берган сўзимдан воз кечаман, – дея қичқирди Жюльен сапчиб ўрнидан турар экан, – агар сен бирор йўл билан, заҳар биланми, пичоқ, тўшпонча ёки ёнаётган кўмир биланми ўзингни ўзинг ўлдирмоқчи ёки ўзингга бирор зиён келтирмоқчи бўлсанг, мен шикоят аризасини ёзмайман.

Де Реналь хонимнинг юзи бирдан алланечук ўзгариб кетди, жўшқин назокатнинг ўрнини чуқур хаёлчанлик эгаллади.

– Агар ҳозир биргалашиб ўлсак-чи? – деди у ниҳоят.

– Нариги дунёда нима бўлишини ким билади? – дея жавоб қилди Жюльен. – Эҳтимол, дўзах азоби бўлар, ёки, эҳтимол, умуман ҳеч нима бўлмас. Ана шу икки ой вақтни биргаликда бениҳоя лаззатланиб ўтказсак бўлади-ку. Икки ой – ахир бу жуда кўп-ку. Ўйлаб кўр, мен ҳеч қачон бундай бахтиёр бўлмаганман ахир!

– Сен чиндан ҳам ҳеч қачон шундай бахтли бўлмаганмисан?

– Ҳеч қачон! – дея завқ билан такрорлади Жюльен. – Бу гапни сенга ўз виждоним олдида гапираётгандек айтяпман. Лоф қилишдан Худо сақласин.

– Модомики, сен шундай дер экансан, сенинг сўзларинг мен учун қонун, – деди аёл маъюс бир табассум билан.

– Шундай бўлса, менга бўлган муҳаббатинг ҳурмати, ўз ҳаётингга ҳеч қандай йўл билан, на бевосита, на билвосита тажовуз қилмасликка онт ич... Ёдингда бўлсин, – дея қўшимча қилди у, – сен Матильда маркиза де Круазнуа бўлиб олган заҳоти малайларининг қўлига ташлаб қўядиган менинг ўғлим учун яшамонинг керак.

– Онт ичаман, – дея совуққина жавоб қилди аёл, – лекин мен сенинг шикоят аризангни олиб кетишни истайман. У сенинг ўз қўлинг билан ёзи-

либ, имзо чекилган бўлиши керак. Жаноб бош прокурорнинг олдига ўзим бораман.

– Эҳтиёт бўл, шаънингга доғ туширишинг мумкин.

– Сени кўргани қамоқхонага келганимдан сўнг мен энди Безансонда, бутун Франш-Контэда тилларда дoston бўламан, – деди у чуқур қайғу билан. – Мен ахлоқ қоидаларининг чегарасидан чиқиб бўлдим... Мен энди бадном аёлман. Тўғри, сени деб шундай қилдим...

У шу қадар хомуш сўзламоқда эдики, Жюльен қандайдир, шу пайтгача ўзи сира ҳис этмаган ширин бир туйғу таъсирида уни қаттиқ бағрига босди. Бу энди эҳтирос телбалиги бўлмай, чексиз миннатдорлик ифодаси эди. Аёл уни деб қандай улкан қурбонлик келтирганини йигит фақат энди биринчи бор чинакамига тушунган эди.

Аллақайси саховатпеша кимса жаноб де Реналга рафиқасининг қамоқхонага кириб, у ерда узоқ-узоқ қолиб кетаётганини хабар қилибди, шекилли, зеро, орадан уч кун ўтмасданоқ у дарҳол Веррьерга қайтишини талаб қилиб, хотинига карета юборди.

Ана шу шафқатсиз жудолик билан бошланган кун Жюльен учун жуда бахтсиз бўлиб чиқди. Орадан икки-уч соат ўтгач, унга безансонлик иезуитлар сафига қўшила олмаган қандайдир суллоҳ бир поп эрталаб келганича кўчада, қамоқхонанинг шундоқ рўпарасида турганини хабар қилишди. Тинмай ёмғир ёғмоқда эди, ўша одам эса, чамаси, ўзини жафокаш қилиб кўрсатмоқчи эди. Жюльеннинг кайфияти бузилиб турган эди, бу масхарабозликдан унинг ғазаби қайнаб кетди. У эрталабнинг ўзидаёқ бу попни қабул қилишдан бош тортган эди, лекин ўша суллоҳ руҳоний чамаси нима қилиб бўлса-да, кейинчалик гўё ундан эшитган сўзлари ёрдамида безансонлик ёш хонимларнинг илтифо-

тига эришмоқ учун Жюльенни гуноҳдарига тавба қилдиришга аҳд қилган кўринарди.

У тинмай баланд овоз билан кечасию кундузи қамоқхона дарвозаси олдида туражагини эълон қиларди.

– Тангри мени бу муртаднинг дилига имон солмоқ учун юборди.

Кўчадаги текин томошани доим яхши кўрадиган халқ попнинг атрофига тўплана бошлади.

– Биродарлар! – дея бўкирарди у. – Мен бу ерда кечасию кундузи тургайман ва қанча туришга тўғри келмасин, жойимдан жилмагайман. Ваҳийдан келган бир овоз менга эгамнинг фармонини маълум айлади: ёш Сорелнинг имонини қутқариб қолиш менга топширилгай. Ибодатимга қўшилинглар, биродарлар... – ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Жюльен ҳар қандай машмаша, одамларнинг эътиборини ўзига тортадиган ҳар қандай гап-сўздан нафратланарди. У ҳозир ҳеч кимга сездирмай ёруғ дунёни тарк этишнинг вақти келмадимикин, деган хаёлга ҳам борди-ю, лекин унинг ҳали де Реналь хонимни яна бир бор кўришга қандайдир умиди бор эди, бунинг устига у эс-ҳушини йўқотар даражада севиб қолганди.

Қамоқхона дарвозаси жуда гавжум кўчалардан бирига қараган эди. Йигит кўчада атрофига одам тўплаб, машмаша кўтараётган ўша исқирт попи тасаввур қилганида кўнгли беҳузур бўлиб кетарди. «Турган гап, менинг исмим унинг оғзидан тушмаётган бўлса керак». Бунга тоқат қилиш унга шу қадар оғир туюлдики, дунё кўзига қоронғу кўришиб кетди.

Бир соат ичида у ўзига содиқ бўлган қамоқхона калитдорини ўша одамнинг ҳали ҳам дарвоза олдида турган ёки турмаганини билиб келиш учун икки-уч марта кўчага чиқарди.

– Тақсир, – дея хабар қиларди ҳар гал калитдор, – у шундоқ балчиқда тиз чўкканича баланд овоз билан ибодат қиляпти ва сизнинг имонингизни қутқариш ҳақида дуойи фотиҳа ўқияпти...

«Оббо малъун-ей», – дея ўйлади Жюльен. Чиндан ҳам шу пайт унинг қулоғига қандайдир бир маромда увиллаш эшитилди, оломон ибодат қилаётган попга жўр бўлмоқда эди. Йигит калитдорнинг ўзи ҳам лотинча таниш сўзларни такрорлаб лабларини қимирлатаётганини кўриб қолгач, жуда ғазаби қайнаб кетди.

– Кўчадаги одамлар, – дея гап қотди калитдор, – сиз тўғрингизда, шундай авлиё одамнинг ёрдамини рад этар экан, демак жуда тошбағир экан, дейишяпти.

– О, ватаним; бунчалик жаҳолат ботқоғига ботган бўлмасанг! – ғазабдан эс-ҳушини йўқотиб хитоб қилди Жюльен. Сўнгра у калитдорнинг шу ерда турганини ҳам унутди-да, овозини чиқариб мулоҳаза юритишда давом этди. – Ўша поп номи газеталарда зикр этилишини истаяпти, ва у, турган гап, бунга эришади ҳам. Эҳ, бадбахт провинцияликлар! Парижда мен бундай хўрликларга дуч келмаган бўлардим. У ерда қаллобликни ҳам дўндиришади. Ўша ҳазратни бу ёққа чақариб келинг, – деди у, ниҳоят, қора терга тушиб калитдорга.

Калитдор чўқиниб олди-да, хурсанд бўлиб чиқиб кетди.

Ҳазрат ўтакетган бадбуруш, бунинг устига ўтакетган исқирт бир одам экан. Ташқарида шивалаб ёмғир ёғаётганидан каземат жуда қоронғу кўринарди, рутубат ҳам кучлироқ сезиларди. Поп Жюльенни ўпмоқчи бўлиб талпинди ва унга панд-насиҳат сўзларини айта туриб, кўз ёши тўккан киши бўлди. Унинг бутун қиёфасидан жир-

канч, мунофиқлик сезилиб турарди, Жюльен умри бино бўлиб бундай газабланмаган эди.

Ўша попнинг кириб келганига чорак соат бўлмасданоқ Жюльен ўзини ўтакетган қўрқоқ одамдек ҳис эта бошлади. Биринчи марта ўлим унга шу қадар даҳшатли кўриниб кетди. У қатл этилганидан сўнг орадан икки кун ўтгач, жасади қандай ирий бошлашини тасаввур қилиб кўрди... ва ҳоказо шунга ўхшаш гаплар.

У ўзини ҳозир ожизлигини сездириб қўйиб, сирини ошкор этадиган ёки манави попга ташланиб уни кишанлари билан бўғиб ўлдирадигандек ҳис этарди. Лекин шу пайт унинг хаёлига бу риёкорни шу бугуноқ қирқ франклик узоқ ибодатга жўнатиб юбориш фикри келиб қолди.

Вақт пешинга яқинлашиб қолгани сабабли поп ҳам чиқиб кета қолди.

XLIV

У чиқиб кетган заҳоти Жюльен юм-юм йиғлай бошлади. У узоқ йиғлади, йиғлаганда ҳам ўлиши шарт эканлигини ўйлаб йиғлади. Кейин у аста-секин, де Реналь хоним Безансонда бўлганида эди, ўзимнинг қўрқоқлик қилганимни унга айтиб берардим, дея ўйлай бошлади...

Севикли маҳбубасининг ёнида йўқлигидан ҳасрат чекиб турган худди шу дақиқада у Матильданинг қадам товушини эшитиб қолди.

«Қамоқхонадаги энг азоб берадиган нарса – бу эшикни ичидан қулфлаб олиш имкониятининг йўқлиги экан», – дея ўйлади у. Матильда нима демасин, унинг зардаси қайнамоқда эди.

Матильда унга суд куни ўзини префект қилиб тайинланганидан хабардор бўлган жаноб Валено Жюльенни ўлимга ҳукм қилишдек лаззатга учиб,

жаноб де Фрилер устидан кулишга журъат этгани ҳақида ҳикоя қилиб берди.

– «Дўстингизнинг эси жойидами ўзи, – деди менга ҳозиргина жаноб де Фрилер, – манави мешчан киборларнинг майда иззат-нафсига тегиб, уларни ўчакиштириб нима қиларди! Табақалар ҳақида гапиришнинг нима ҳожати бор эди? У ўша одамларга ўз сиёсий манфаатлари йўлида қандай ҳукм чиқармоқни ўзи айтиб берди: бўлмасам ўша галварслар бунга хаёлларига ҳам келтирмай, энди кўзларига ёш олай деб турган эдилар. Бироқ ишнинг табақа томони улар учун ўлим ҳукмининг даҳшатини тўсиб қўйди. Очигини айтганда, жаноб Сорель бундай ишларда жуда гўл экан. Агар биз унинг афв этилишига эриша олмасак: у шу гаплари билан ўзини ўзи ўлдирган бўлиб чиқади».

Матильда Жюльенга ҳали ўзи ҳатто хаёлига ҳам келтирмаган бир нарсани, яъни аббат де Фрилер Жюльеннинг тамом бўлган одамлигини кўриб, энди Матильданинг қалбида унга ўринбосар бўлишга уриниб кўришни ўзи учун шараф дея ҳисоблай бошлаганини гапириб бера олмасди, албатта.

Жюльен иложсиз ғазабдан ўзини аранг тийиб турарди.

– Бориб, мен учун ибодат қилинг, – деди Матильдага, – ҳеч бўлмаса бир дақиқа тинч қўйинг мени.

Бусиз ҳам де Реналь хонимнинг унинг олдида узоқ-узоқ ўтириб чиқишидан рашк қилиб, азоб чекаётган ва ҳозиргина хонимнинг жўнаб кетганидан хабар топган Матильда Жюльеннинг кайфияти нима сабабдан бузилганини фаҳмлаб, юм-юм йиғлай бошлади.

Унинг қайғуси самимий эди. Жюльен бунга тушуниб, баттар зардаси қайнарди. У ниҳоятда ёлғиз қолишни истарди, лекин бунга қандай эришса экан?

Ниҳоят, унинг кўнглини юмшатишга уриниб, узоқ ялиниб-ёлворганидан сўнг Матильда чиқиб кетди-ю, у ёлғиз қолди. Лекин деярли шу дақиқа-даёқ унинг олдида Фуке пайдо бўлди.

– Мен бир оз ёлғиз қолишим керак... – деди Жюльен садоқатли дўстига. Фукенинг тараддудга тушиб турганини кўргач, у қўшимча қилди: – Афв этишлари ҳақида арзнома иншо этипман... ҳа, дарвоқе, сенга бир гапим бор: илтимос, менга ҳеч қачон ўлим ҳақида гапирма. Агар шу куни бирорта алоҳида хизматинг керак бўлиб қолса, буни сенга ўзим айтаман.

Жюльен алоҳа ёлғиз қолганида, ўзини янада руҳи тушиб, иродаси сусайгандек ҳис эта бошлади. Силласи қуриган бу юракда сақланиб қолган кучнинг сўнгги қолдиқлари ўз аҳволини м-ль де ля Моль ва Фукедан яширишга уриниш билан тамом бўлган эди.

Кечга яқин унинг миясига бир фикр келди-ю, кўнгли бир оз тасалли топди.

«Бугун эрталаб, ўлим жуда жирканч бўлиб туюлаётган пайт мени қата қилиш учун олиб борганларида, халойиқнинг кўзи менинг ғурурим учун тиф бўлиб кўринарди, эҳтимол, шунда меҳмонхонага кириб келаётган бирорта тортинчоқ олифта каби қадам ташлашимда хиёл эпсизлик сезиларди. Зеҳни ўтқир одамлардан бирортаси, агар бу провинцияликлар орасида шундай одам топилса, албатта, менинг кўрқоқлик қилаётганимни фаҳмлаши мумкин бўларди... Лекин ҳеч ким буни кўрмас эди».

Шундан сўнг у бир оз енгил тортди. «Ҳозир мен кўрқаяпман, – дея такрорларди у ўзига ўзи хиргойи қилиб, – лекин ҳеч ким буни кўрмас эди».

Бироқ энг катта кўнглисизлик эртаси куни содир бўлди. У анчадан бери отаси уни кўргани келмоқчи эканлигидан хабардор эди. Шу куни эрталаб, Жюльен

ҳали ухлаб ётганида унинг зиндонига соч-соқоли оппоқ оқарган кекса дурадгор кириб келди.

Жюльеннинг руҳи тушиб кетди, йигит ҳозир бошига жирканч таъна-маломатлар ёғилишини кутиб турарди. Устига-устак отасини ёмон кўриши ҳақидаги фикр унга қаттиқ азоб бермоқда эди.

«Фалак бизни ер юзида ана шундай ёнма-ён қилиб яратган, – дея хаёлидан ўтказарди йигит, назоратчи унинг камерасини бир оз тартибга солар экан. – Биз бир-биримизга шу қадар кўп ёмонлик қилдикки, бундан ортигини ўйлаб топишнинг ўзи мушкул бўлса керак. Мана энди у ўлимим олдидан мени сўнгги тепки билан сийлаш учун етиб келди».

Улар ёлғиз қолишлари биланоқ чол унинг бошига аччиқ маломат сўзларини ёғдира бошлади.

Жюльен чидаб туролмай, йиғлаб юборди. «Лаънати қўрқоқлик, – дея такрорларди у ўзига ўзи газаб билан. – Мана энди у менинг қандай қўрқоқлик қилаётганимни ҳамма ёққа жар солади. Валено ҳам, Веррьерда ҳукмронлик қилаётган анави барча манфур ёлғончилар ҳам роса тантана қиладилар энди. Улар Францияда қудратли одам ҳисобланадилар, барча устунликлар, барча ижтимоий ноз-неъматлар ўшаларнинг қўлида ахир. Шу пайтга қадар мен ўзимга ўзим: «Улар мўмай-мўмай пул топишади, бу тўғри, улар иззат-ҳурматда, лекин менинг руҳим олижаноб», дея олардим.

Энди бўлса уларнинг ишончли гувоҳи бор, у менинг ўлим олдида қандай қўрққаним ҳақида лоф уриб, бутун Веррьерга жар солади. Шунда бундай синов олдида қўрқоқлик қилишим барчага ўз-ўзидан аён бўлиб қолади».

Жюльен деярли умидсизликка тушган эди. У отасидан қандай қилиб қутулишни билмасди. Бу зийрак чолни алдаб, муғамбирлик қилишга эса унинг мадори қолмаганди.

У отасидан қутулиш йўллари бирма-бир хаёлидан ўтказиб бошлади.

– Менинг жамғарган пулим бор! – дея бирдан хитоб қилди у.

Жуда вақтида айтилган бу хитоб чолнинг башарасидаги ифодани ҳам, Жюльеннинг бутун аҳволини ҳам бир лаҳзада ўзгартириб юборди.

– Уни қандай тасарруф этишни ўйлаб кўрмоқ керак, – дея давом этди Жюльен энди бирмунча хотиржам оҳангда. У сўзлари қандай таъсир қилганини кўргач, дилидаги хўрлик туйғуси бир зумда ғойиб бўлди-қўйди.

Кекса дурадгор, бу пулларни қўлдан чиқариб юбормасам гўрга эди, дея очкўзликдан қалт-қалт титрамоқда эди. Жюльен бу пулнинг қандайдир қисмини акаларига қолдирмоқчи экан. Чол бу ҳақда илҳом билан узоқ гапирди. Жюльен дилида ҳузур қилиб кулиши мумкин эди.

– Гап бундай: васиятни қандай ёзишни Худо дилимга солди. Акаларимга минг франкдан қолдираман, қолгани эса сизга.

– Буни яхши ўйлабсиз, – дея жавоб қилди чол, – чиндан ҳам ана шу қолган пул менга тегиши керак эди ўзи, лекин яратган эгам сизга шафқат қилиб, дилингизга инсоф солган бўлса ва сиз мўмин нарсоний сифатида бандаликни бажо келтирмоқчи бўлсангиз, барча қиёмат қарзлардан қутулиб қўйганингиз маъқул. Сизни боқиш, ўқитиб вояга етказиш учун озмунча пул сарфладимми, бу ҳақда ўйлаб кўрмабсиз...

«Мана – оталик меҳри!» – дея алам билан такрорларди Жюльен, ниҳоят, ёлғиз ўзи қолгач. Орадан кўп ўтмай қамоқхона назоратчиси кириб келди.

– Тақсир, кекса оталари билан кўришганидан сўнг мен доим ўз маҳбусларимга бир шиша ажойиб шампан виносидан келтираман. Бир шиша-

сининг олти франк туриши сал қимматроқ, албатта, лекин кўнгилини хуш этади қурмағур.

– Уч стакан келтиринг-да, – деди унга худди ёш боладек қувониб кетган Жюльен, – кейин яна икки маҳбусни чақиринг. Улар коридорда сайр қилиб юришибди шекилли, қадам товушини эшитяпман.

Назоратчи каторгадан қочган икки маҳбусни бошлаб кирди. Бу одамлар иккинчи марта қўлга тушишгач, яна каторгага қайтмоқлари лозим эди. Улар ўтакетган жиноятчи бўлиб, жуда қувноқ, айёр, совуққон ва жасурликда тенги йўқ кишилар эди.

– Менга йигирма франк беринг, – деди улардан бири Жюльенга, – шунда сизга бутун ҳаётимни борлигича ҳикоя қилиб бераман, эшитсангиз ҳузур қиласиз.

– Ёлғон-яшиқ бўлмайдими? – деди Жюльен.

– Ўлай агар, – дея жавоб қилди жиноятчи, – мана олдингизда ошнам ўтирибди, у йигирма франк олганимни кўриб, ҳасаддан ёрилай деяпти. Агар бир оғиз ёлғон сўз айтсам, дарров мени фош қилади.

Унинг ҳикояси чиндан ҳам даҳшатли эди. Бу ҳикоя унинг ниҳоятда довюраклигидан далолат берарди-ю, лекин у пул деган нарсага муккасидан кетганди.

Улар чиқиб кетишгач, Жюльен ўзини бутунлай бошқача одам бўлиб қолгандек ҳис этди. Унинг дилидаги ўзига нисбатан бўлган адоват туйғуси мутлақо гойиб бўлди қўйди. Де Реналь хоним жўнаб кетганидан сўнг унинг дилини ўртаётган руҳий азоб аста-секин оғир ғуссага айланди.

«Агар бу зоҳиран ялтироқликдан кўзим шу қадар қамашиб кетмаганида, – дерди у ўзига ўзи, – мен Париж меҳмонхоналари отамга ўхшаш ҳалол одамлар ёки манави жиноятчилар каби эпчил муттаҳамларга лиқ тўла эканлигини кўрган бўлардим. Ҳа, бу жиноятчи ҳақ гапни айтди, ахир

киборлардан бирортаси ҳам эрталаб уйғонганида: бугун қорнимни қандай тўйғазсам экан, деган хаёлдан боши қотмайди. Яна ҳалолликлари билан мақтанишларига ўласанми! Суд маслаҳатчиси бўлиб қолишганида эса, улар бир бечорани очликдан ўлаётгани сабабли кумуш қошиқ билан вилка ўғирлагани учун каторгага ҳукм қилишади-да, кейин бу ишларидан фахрланиб юришади.

Мабодо саройда бирор лавозимга кўтарилиш имконияти туғилиб қолса ёки айтайлик, министрликка тайинлаш ёки бу лавозимдан маҳрум бўлиш ҳақида гап кетгудек бўлса, асилзодалар меҳмонхонасида чарх урадиган ўша ҳалол жанобларим манави икки жинойтчи қорин тўйдириш дардида қилгани каби ҳар қандай ёвуз ишдан ҳам қайтишмайди.

Дунёда ҳеч қандай табиий ҳуқуқ йўқ. Бу сўз – яқинда менинг бошимни танимдан жудо этилишини талаб қилган бош прокурорга муносиб бўлмиш шунчаки бўлмағур сафсата. Унинг бобокалони эса Людовик XIV замонида одамларнинг мулкини мусодара қилиш пайти бойиб кетган экан. Ҳуқуқ у ёки бу ишни тақиқлаб, уни қилган одамларни жазога тортиш ҳақида қонун чиқарилганидан кейин пайдо бўлади. Қонун чиқарилгунича эса бор табиий нарса бу оч юрган ёки совқотаётган тирик жоннинг жисмоний кучи ёки эҳтиёжидир, холос – эҳтиёж... Йўқ, барчанинг ҳурмат-этиборига сазовор бўлган одамлар, бу шунчаки жинойт устида қўлга тушмаган фирибгарлардир. Жамият менга гижгизлаган айбловчи ўз бойлигини разиллик билан орттирган... Мен жинойт қилдим ва мени адолатли жазога ҳукм этишди, лекин менинг ана шу жинойтимни ҳисобга олмаганда, мени жазога ҳукм этган ўша Валено жамиятга менга қараганда юз чандон кўпроқ зарар келтиряпти».

«Шундай қилиб, – дея хулоса қилди Жюльен маъюслик билан, лекин дилида ҳеч қандай адоват сезмаган ҳолда, – ҳарқалай, менинг отам, ўзининг шундай оч-кўзлигига қарамай, манави барча одамлардан яхшироқ экан. У мени ҳеч қачон яхши кўрмаган эди. Энди бўлса сабр косаси тўлиб-тошди, зеро, менинг шармандали ўлимим уни иснодга қолдиради. Мен унга қолдиришим мумкин бўлган уч юз ёки тўрт юз луидор пул етишмаслигидан кўрқиш, одамларнинг очкўзлик дея аталимиш ёвузлигини бўрттириб тасаввур қилишдан халос этади ва ҳаётга ишонч ҳосил қилади. Бирор-бир якшанбада тушдан кейин у бу тиллаларни барча веррьерлик ҳасадгўйларга кўрсатади. Шундай пул эвазига орангизда ўғлининг бошини кундага қўйишига бажонидил рози бўлмайдиган бирорта одам топилармикин, дейди унинг маънодор нигоҳи.

Бу фалсафа, эҳтимол, ҳақиқатга яқин эди-ю, лекин бундай фалсафадан кишининг ўлгиси келарди. Беш кун шу зайлда ўтди. Йигит Матильдага майин ва мулойим муомала қиларди, у қизнинг рашк ўтида қовурилаётганини кўриб турарди. Бир куни қечқурун Жюльен жиддий бир тарзда ўзини ўзи ўлдириш ҳақида ўйлай бошлади. Унинг қалби де Реналь хонимнинг жўнаб кетишидан ҳасрат чекавериб, тилка-пора бўлиб кетганди. Энди ҳақиқий ҳаётда ҳам, хаёлотда ҳам уни ҳеч нима қизиқтирмай қўйганди. Бутунлай ҳаракатсизлик унинг соғлигига ёмон таъсир қила бошлади, унинг табиатида навқирон немис талабасиникидаги каби қандайдир ўта ҳаяжонга мойиллик ва ноустуворлик пайдо бўлди. У аста-секин бирорта ўткир сўз ёрдамида инсоннинг хаёлига келиб қоладиган номуносиб фикрларни қувиб солувчи матонатли гурурини йўқотиб бормоқда эди.

«Мен ҳақиқатни севардим... Лекин қани у?.. Ҳамма ёқда фақат риекорлик ёки, энг камида, фирибгарлик,

ҳатто энг диёнатли, энг улуғ одамлар ҳам бундан мустасно эмас, – шундай дея унинг лаблари нафрат билан қийшайди. – Йўқ, инсон инсонга ишона олмайди.

Бир хоним бечора етим-есирлар учун хайрия пули тўплай туриб, князь палончи ўн луидор иона берди, дея мени ишонтирмоқчи бўлган эди. Фирт ёлғон! Бу ҳам гапми! Наполеоннинг Муқаддас Елена оролида қилган ишлари-чи... Фирт кўзбўямачилик, Рим қироли¹ фойдасига тарғибот.

Ё Раббий! Ҳатто шундай инсон бошига тушган кулфат ундан ўз бурчини адо этмоқни қаттиқ талаб қилган бир пайтда у шундай қаллоблик қилишгача етиб борган бўлса, у ҳолда бошқалардан, оддий инсон зотидан нимани кутмоқ керак?»

«Ҳақиқат қани? Наҳот динда бўлса... Ҳа, – дея қўшимча қилди у чексиз нафрат билан аччиқ илжайиб, – маслонлар, фрилерлар, кастанэдлар тили билан айтганда, эҳтимол, у ҳақиқий насронийлик-дадирки, унинг руҳонийларига худди ҳаворийлар каби ҳақ тўланмаслиги керак эмиш... Лекин авлиё Павел ўз ришватини олган: у фармон бериш, возлик қилиш, ўзи ҳақида гапиришга мажбур этиш имкониятидан лаззатланган...

Аҳ, қани энди дунёда ҳақиқий дин мавжуд бўлса. Телба эканман! Менинг хаёлимда улуғвор готик ибодатхона, гулдор улкан ойналар намоён бўлади, заиф руҳим ана шу деразалар ёнида ибодат қилаётган руҳонийни кўрмоқда... руҳим уни таниган бўларди, руҳим унга муҳтож... Лекин бунинг ўрни-

¹ Рим қироли – Наполеон I нинг ўғли, туғилган заҳоти унга Рим қироли (1811–1832) унвони берилган. Бонапартчилар, гарчи у ҳеч қачон француз тахтига ўтирмаган бўлса-да, уни Наполеон II деб аташарди. Наполеон I 1814 йили ҳам, 1815 йили ҳам тахтдан воз кечганида уни ўзига ворис этиб тайинлаган. Бироқ иттифоқчи давлатларнинг қарорига биноан, шаҳзода ўз буваси Австрия императорининг тарбиясига топширилган.

га мен қандайдир сочлари силлиқ таралган олифтани кўряпман... У худди кавалер де Бовуазига ўхшайди, фақат чучмал гаплар айтмайди холос.

Лекин Массильон¹ ёки Фенелонга ўхшаш чинакам руҳоний пир бўлганида эди. Массильон Дюбуага фатво берган. Сен-Симон ўз мемуарлари билан мен учун Фенелонни бадном қилиб қўйди; хуллас, у чинакам руҳоний бўлганида эди... У ҳолда ҳис этиш қобилиятига молик қалблар аллақандай бирикиш имкониятига эга бўлур эдилар... У ҳолда биз бу қадар ёлғиз бўлиб қолмасдик... Ўша меҳрибон пиримиз бизга Худо тўғрисида сўзлаган бўлур эди. Лекин қайси Худо тўғрисида сўзлайди у, тавротдаги қасос ўтида ёнувчи шафқатсиз, золим, майдакаш худо тўғрисида эмас, балки Вольтернинг меҳрибон, адолатли ва поёнсиз худоси ҳақида гапиради у...»

Ўзи ёддан биладиган ўша Таврот ҳақидаги хотиралар ёпирилиб келиб, унинг қалбини ўртамоқда эди... «лекин попларимиз уни шу қадар даҳшатли тарзда суиистеъмол қилганларидан сўнг қандай қилиб ва қаерда уч киши тўпланиб, Худонинг буюк номига имон келтира олади?»

«Ёлғизликда яшамоқ!.. Қандай азоб!..»

«Мен ақддан озаяпман, лекин ноҳақман, – деди Жюльен пешанасига шапатилаб. – Мен шу ерда, мана шу қамоқхонада ёлғизман, лекин ёруғ дунёда ёлғиз яшаганим йўқ, қудратли бурч гоёси мени руҳлантириб келган. Ва мен ўзим белгилаб берган ана шу бурч, – адашганмидим ёки ҳақмидим, – мен учун момақалди роқ пайти тагида паноҳ топишим мумкин бўлган қудратли дарахт танасидек бир

¹ Массильон (1663–1742) – француз воизи ва епископи. Айтишларига қараганда, гарчи ўзи ниҳоятда хушахлоқ одам бўлса-да, Регентлик даврининг сиёсий арбоби, фитначи ва фосиқ Дюбуани епископ этиб тайинлашларига кўмаклашган экан.

нарса эди. Тўғри, мен иккиланардим, қаён боргум билолмай у ёқдан-бу ёққа талпинардим. Охир-оқи-батда мен ҳам оддий бир инсонман... лекин бу йўл-да хато қилмадим...

Ёлғизлик ҳақида ўйлашимга қамоқхонадаги ма-нави рутубат сабаб бўляпти...

Лекин риёкорликка лаънат ўқиб, нега, ҳарқалай, ўзим риёкорлик қиялман. Ахир мени қийнаётган нарса – ўлим ҳам, қамоқхона ҳам, рутубат ҳам эмас, балки де Реналь хонимнинг ёнимда йўқлиги. Агар Веррьерда хонимни кўрмоқ учун унинг уйи-даги ертўлада ҳафталаб ўтирганимда-чи, ўшанда ҳам шундай зорланармидим?»

«Мана у, замондошларимнинг таъсири, – деди у овозини чиқариб, аччиқ илжаяр экан. – Ўлим бў-сағасида ёлғиз ўтириб, ўзим билан ўзим гаплаша туриб ҳам бари бир риёкорлик қиялман... О, ўн тўққизинчи аср!

...Ўрмондаги овчи милтиқдан ўқ узади, унинг ўлжаси қулаб тушади, овчи ўша ўлжаси томон югу-риб борар экан, этиги билан баланд чумоли инини босиб ўтади-да, уни бузиб юборади. Натижада чу-молилар ва уларнинг тухумлари ҳар томонга сочи-либ кетади... Чумоли зотининг энг доно файласуф-лари ҳам даҳшатли гумбир-гумбир эшитилиб, ўт чақнаганидан сўнг бир лаҳзада уларнинг бошпа-насини яксон этган улкан қора нарса бу бор-йўғи овчининг этиги эканлигини ҳеч қачон фаҳмлаб етишмайди.

Бир кунлик капалак очиқ ёз кунни эрталаб соат тўққизда туғилади-да, кечга яқин, соат бешларда ўлади, шундай экан, у бечора тун сўзининг маъни-сини қандай тунунсин?

Унга яна беш соат яшашга имкон беринг, шун-да у туннинг нима эканлигини кўриб, билиб олади.

Мен ҳам худди шундай – йигирма уч ёшимда ўлиб кетаман. Де Реналь хонимнинг ёнида яшамоғим учун менга яна беш йил умр беринг-чи...

Шундай дея у Мефистофель каби хахолаб кулиб юборди. «Бу буюк муаммолар ҳақида мулоҳаза юритиш ғирт телбалик-ку!

1. Мен риёкорлик қилишдан тўхтамаяпман – гўё бу ерда кимдир бўлиб, гапларимга қулоқ солиб тургандай.

2. Мен яшаш ва севишни унутиб қўйяпман, ҳолбуки, саноқли кунларим қолди... Ҳайҳот! Де Реналь хоним ёнимда йўқ, у ўзини номусга қўймаслиги учун эри энди уни Безансонга келишига бошқа рухсат бермаса керак.

Менинг ёлғизлигим ана шундан, дунёда ҳар қандай ёвузлик ва қасоскорликдан холи бўлган, меҳрибон, адолатли, марҳамати кенг Худонинг мавжуд эмаслиги ҳақидаги гапнинг бунга мутлақо дахли йўқ!..

О! Қани энди у мавжуд бўлганида эди. Мен унинг оёғига йиқилган бўлардим. «Мен ўлимга муносибман, – деган бўлардим унга, – лекин, эй қудратли Парвардигор, эй марҳамати кенг Яратган эгам, ўзим севган ўша маҳбубамни ато эт менга!»

Вақт ярим кечадан ошиб қолган эди. Жюльен ухлаб қолди. Орадан икки-уч соат ўтгандан кейин эса унинг олдига Фуке кириб келди.

Жюльен дилида нелар кечаётганини аниқ билган одам каби ўзини қатъиятли ва дадил ҳис этмоқда эди.

XLV

– Мен боёқиш аббат Ша-Бернарни бу ерга чақириб, унинг таъбини хира қилмоқчи эмасман, – деди у Фукега. – У шундан сўнг уч кунгача овқат еёлмай юради. Лекин сен аббат Пирарнинг дўстла-

ридан бўлмиш бирорта янсенистни топишга ҳаракат қил, фақат у ифвогар бўлмасин.

Фукенинг ўзи ҳам дўстининг бу ҳақда илтимос қилишини кутиб юрган эди. Шундай қилиб, Жюльен барча одоб қоидаларига биноан провинциянинг жамоат фикри ундан талаб қилиши мумкин бўлган барча ишларни бажарди. Аббат де Фрилернинг ҳаракати туфайли ва ҳатто руҳоний пирни номуносиб танлаганига қарамай қамоқхонада ўтирган Жюльен ҳарқалай конгрегациянинг ҳимоясида эди, агар у ўзини ақллироқ тутганида, унинг қочишига ҳам ёрдам берган бўлишарди. Бироқ казематнинг бузуқ ҳавоси ўз таъсирини кўрсатган бўлиб, унинг ақл-идроки заифлашиб бормоқда эди. Де Реналь хоним унинг ёнига қайтиб келганида унинг ўзини нақадар бахтиёр ҳис этганини билсангиз эди.

– Менинг бурчим, аввало, сенинг ёнингда бўлиш, – деди хоним уни ўпар экан. – Мен Веррьердан қочиб келдим...

Жюльен унинг олдида ўзини аяб ўтирмади, шу тобда у ҳар қандай майда иззат-нафсдан холи эди, йигит аёлга ўзининг барча ожизликлари ҳақида ҳикоя қилиб берди. Хоним уни ардоқлаб, силаб-сийпалади.

Кечқурун йигитнинг казематидан чиққан заҳоти у Жюльенга худди ўз ўлжасидек ёпишиб олган ўша исқирт руҳонийни дарҳол холасининг уйига чақиришни буюрди, бу одам Безансондаги ёш асилзода хонимларнинг илтифотига эришмоқдан бўлак ҳеч нарсага даъво қилмаётгани туфайли де Реналь хоним уни Брей-ле-О монастирига бориб, тўққиз кун давомида ибодат қилишга осонгина кўндира қолди.

Бу пайтда Жюльен севги нашидаси ва қувончдан нақадар эс-ҳушини йўқотиб қўйганини тасвирлашга эса қалам ожизлик қилади.

Де Реналь хоним ўнг-сўлга олтин сочиб, ўзининг художўйлиги билан машҳур бўлган, бениҳоя бадавлат холасининг обрў-эътиборидан фойдаланиб, баъзан уни суиистеъмол қилиб бўлса ҳам Жюльен билан кунига икки марта кўришишга ижозат олди.

Матильда бу тўғрида хабар топгач, рашкдан эс-ҳушини йўқотаёзди. Жаноб де Фрилер ўзининг бутун обрў-эътиборига қарамай, одоб қоидаларини буза олмаслигини, Матильдага ўз дўсти билан кўришишга кунига бир мартадан ортиқ имкон яратиб беролмаслигини айтишга мажбур бўлди. Матильда де Реналь хонимнинг ҳар бир қадамидан хабардор бўлмоқ учун унинг ортидан айғоқчи қўйди. Жаноб де Фрилер қизга Жюльеннинг унга муносиб эмаслигини исботламоқ учун ўзининг бутун ақл-заковатини ишга солмоқда эди.

Бироқ Матильда қанча кўп азоб чекса, Жюльенни шунча кўп севарди ва шу боисдан ҳам йигитнинг бошига таъна-маломатлар ёғдирмаган куни йўқ эди.

Жюльен ўзи бемаънилик билан шарманда этган бу бахтсиз қизга нисбатан иложи борича чиройли муомалада бўлишга ҳаракат қиларди, бироқ де Реналь хонимга бўлган севгиси ҳар гал зўр чиқарди. У барча баҳоналари ҳеч қандай натижа бермай, де Реналь хонимнинг тўғри-йўриқ келиб-кетишига Матильдани ишонтира олмагач, ўзига ўзи дерди: «Яқинда бу можаро тугайди, иш пировардига етай деб қолди, агар дурустроқ муғамбирлик қилолмаётган бўлсам, шу ҳол айбимни ювиб кетади».

М-ль де ля Молга маркиз де Круазнуанинг ўлими ҳақида хабар келди. Ҳаддан ташқари катта бойлик эгаси бўлмиш жаноб де Талер Матильданинг гойиб бўлиши ҳақида бир неча қалтис тахминлар айтибди. Жаноб де Круазнуа ундан ўз сўзларини қайтариб олишни талаб қилибди. Жаноб де Талер шунда унга ишонарли тафсилотларга тўла имзосиз

мактубларни кўрсатган экан, бечора маркиз бу гапларда маълум қадар ҳақиқат борлигига ишонмай иложи қолмабди.

Жаноб де Талер хатларни кўрсата туриб, қўполроқ ҳазил қилибди. Ғазаб ва қайғудан ўзини йўқотиб қўйган маркиз ундан кечирим сўрашни шу қадар қатъият билан талаб қилибдики, миллионер кечирим сўрашдан кўра дуэлга чиқишни афзал кўрибди. Аҳмоқлик тантана қилибди ва паришлик ёшлар орасида севгига энг муносиб бўлган бир йигит салкам йигирма тўрт ёшида ҳалок бўлибди.

Бу ўлим Жюльеннинг ҳолдан тойган юрагига қандайдир жуда оғир таъсир қилди.

– Бечора Круазнуа, – деди у Матильдага, – бизга нисбатан ниҳоятда ҳалол ва виждонан муносабатда бўлганди, ахир онангизнинг меҳмонхонасидаги сизнинг барча эҳтиётсиз қилиқларингиздан сўнг у мендан жуда нафратланмоғи керак эди. Унинг учун мени дуэлга чақириш ҳеч гап эмасди, ахир писанд қилмай юргандан сўнг туғилган нафрат одатда жуда шиддатли бўлади.

Жаноб де Круазнуанинг ўлими Жюльеннинг Матильданинг келажаги ҳақидаги барча режаларини ўзгартириб юборди, у бир неча кун давомида турли йўллар билан қизга энди жаноб де Люзга турмушга чиқмоғи лозимлигини исботлашга ҳаракат қилиб юрди.

– У тортинчоқ одам, унчалик иезуит ҳам эмас, – дерди у, – у сўзсиз маълум бир мавқега эришадди. Унинг шуҳратпарастлиги раҳматли Круазнуаникига қараганда бирмунча барқарорлиги билан ажралиб туради, унинг авлодида герцоглар йўқ; шу боисдан ҳам у Жюльен Сорелнинг бевасига сира ўйлаб ўтирмай бажонидил уйланаверади.

– Боз устига бу бева ҳар қандай юксак туйғулардан нафратланадиган бўлиб қолган, – деди совуқ

оҳангда Матильда, – зеро, у дунёда кўп нарсаларни бошдан кечирди; орадан ярим йил ўтмасданоқ у ўзи севган одамнинг барча кулфатларнинг сабабчиси бўлмиш бошқа бир аёл билан дон олишаётганини кўриб турибди.

– Бу гапингиз адолатдан эмас. Де Реналь хонимнинг олдимга келиб туриши Парижда мени афв этилишимга ҳаракат қилиб юрган адвокатнинг сунхандонлиги учун ажойиб мавзу бўлади; у ердаги амалдорларга қурбон бўлган аёл ўз қотилини қандай меҳр билан парвариш қилаётганини тасвирлаб беради. Бу ҳол уларга таъсир қилиши мумкин ва, эҳтимол, бир кун келиб сиз мени яна бирорта мелодраманинг қаҳрамони сифатида кўрарсиз... – ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Қаттиқ рашиқ қилиш ва шу билан бирга қасос олишнинг иложи йўқлиги, келажакда ҳеч қандай умид бўлмаган чексиз қайғу, чунки, агар ҳатто Жюльенни қутқаришга муваффақ бўлган тақдирда ҳам, қандай қилиб унинг юрагини қайтадан забт этади ахир, ҳозир бу бевафо маҳбубини ҳар қачондагидан ҳам кўпроқ севишини тушунганидан номус қилиши ва азоб чекиши, буларнинг бари м-ль де ля Молни тунд ва индамас қилиб қўйди, жаноб де Фрилернинг сертакалуф диққат-эътибори ҳам, Фукенинг дўлворроқ самимияти ҳам унга тасалли беролмай қолди.

Жюльенга келсак, у агар ёнида Матильда бўлган дақиқаларни ҳисобга олмаганда, фақат дилидаги севги билан яшар ва келажак ҳақида деярли ўйламас эди. Йигит қалбида тўлиб-тошган, ниҳоятда покиза бўлган кезлари тугён урадиган туйғу шу қадар қудратли бўлар эдики, де Реналь хоним ҳам йигитнинг ғуборсиз қувончига деярли шерик бўлмоқда эди.

– Биз Вержи ўрмонларида сайр қилиб юрган пайтларда, – дерди унга Жюльен, – мен ниҳоятда бахтиёр бўлишим мумкин эди-ю, бироқ тийиқсиз шуҳратпарастлигим мени ўшанда қандайдир йироқ-йироқларга олиб кетарди. Ўшанда лабларимга шу қадар яқин турган манави ажойиб қўлларни юрагимга босиш ўрнига, мен сенинг ёнингдан хаёлан келажакка кетиб қолардим, бутун фикр-хаёлим қандайдир беқиёс мавқега эришмоқ учун голиб чиқишим лозим бўлган беҳисоб жангларда эди... Йўқ, агар сиз мени кўргани шу ерга, қамоқхонага келмаганингизда, мен эҳтимол, бахтнинг нима эканлигини билмай ўлиб кетган бўлардим.

Бирин-кетин содир бўлган икки воқеа унинг осуда ҳаётига раҳна солди. Жюльеннинг руҳоний пири янсенист бўлишига қарамай, иезуитларнинг кирдикорларидан қочиш қутула олмади ва ўзи ҳам сезмай уларнинг қуролига айланиб қолди.

Қунлардан бирида у Жюльеннинг олдига кириб келди-да, агар у ўзини ўзи ўлдиришдек кечирилмас гуноҳга ботишни истамаса, афв этишларига эришмоқ учун қўлидан келган ҳамма чорани қўламоғи лозимлигини айтди. Бинобарин, руҳонийлар Париждаги адлия министрлигида катта этиборга эга эканлар, ҳозир бунинг жуда осон йўли бор: у тантанали равишда черковга мурожаат қилмоғи керакки, токи бу иш ҳаммага ошкор бўлсин.

– Ҳаммага ошкор бўлсин! – дея такрорлади Жюльен. – Шунақа денг! Демак, сиз ҳам, ҳазратим, миссионерга ўхшаб лўттивозлик қилмоқчи экансиз-да.

– Сизнинг ёшингиз, – дея қатъият билан унинг гапини бўлди янсенист, – Тангри сизга ато этган тароватли ҳуснингиз, жиноятингизнинг ҳанузгача сир бўлиб келган сабабияти, мадемуазель де ля Молнинг сизни қутқариш учун қилаётган қаҳрамонона ҳаракатлари, ҳуллас, сиз жабр етказган хонимнинг ўзи сизга кўрсатаётган фаройиб дўст-

ликка қадар – буларнинг бари Безансондаги ёш аёллар кўзида сизни қаҳрамон қилиб қўйди. Улар сизни деб бутунлай ҳамма нарсани, ҳатто сиёсатни ҳам унутиб юборишди...

Сизнинг мурожаатингиз уларнинг қалбига таъсир этади ва унда чуқур из қолдиради. Сиз дин учун жуда катта фойда келтирмоғингиз мумкин, шундай экан, наҳот мен, бу ўринда иезуитлар ҳам худди шундай йўл тутишган бўларди, деган майда бир мулоҳаза туфайли иккиланиб ўтирсам! Ана шунақа ўзи, ҳатто уларнинг ҳарис тамагирлигидан қочиб қутулган ана шу фавқулоддаги иш юзасидан ҳам улар бизга тўсқинлик қилишлари мумкин экан! Йўқ, бундай бўлишига йўл қўймаймиз! Сизнинг мурожаатингиз туфайли тўкилажак кўз ёшлари Вольтер асарларининг ўнта нашрининг ҳалокатли таъсир кучини йўққа чиқаради.

– Агар мен ўзимдан ўзим нафратландиган бўлсам, – дея совуққина эътироз билдирди Жюльен, – у ҳолда менга нима қолади? Мен шуҳратпараст эдим, бундан сира ҳам пушаймон бўлаётганим йўқ, ўшанда замонамиз қандай талаб қилган бўлса, шундай йўл тутдим. Энди эса сўнгги кунларимни яшамоқдаман. Лекин олдиндан биламан, агар бирорта разил иш қилганимда, ўзимни дунёдаги энг бахтсиз одам деб ҳис этган бўлардим...

Жюльеннинг дилини янада қаттиқроқ огритган иккинчи воқеа де Реналь хоним билан боғлиқ эди. Кимлигини аниқ билмайману, лекин унинг қандайдир маккора дугонаси бу соддадил, тортинчоқ аёлга Сен-Клуга бориб, қирол Карл X оёғига йиқишни маслаҳат берибди.

У бир марта Жюльен билан жудоликда яшашга аҳд қилиб, ўзини қурбон қилган эди, ана шундан сўнг у чеккан барча азоблар олдида ҳамманинг кўзида шаънига доғ туширишдек бир кўнгилсизлик

– илгари бу ҳол унга ўлимдан ҳам баттар бўлиб ту-
юлар эди, – энди унга арзимас бир гап бўлиб кўри-
на бошлади.

– Мен қиролнинг олдига бориб, сен менинг ўй-
нашим эканлигингни очиқдан-очиқ айтаман:
инсоннинг ҳаёти, бунинг устига Жюльендек бир
инсоннинг ҳаёти ҳар қандай эҳтиёткорликдан
устун турмоғи керак. Мен, у фақат рашк туфай-
ли ҳаётимга суиқасд қилди деб айтаман. Бундай
вазиятда қирол ёки маслаҳатчиларнинг инсоний
ҳимояси туфайли бечора йигитларнинг ҳаёти
сақлаб қолинган ҳоллар жуда кўп бўлган-ку ахир.

– Сен билан ортиқ сира кўришмайман, сени
қамоқхонага киритмасликларини илтимос қила-
ман, – дея қичқириб юборди Жюльен, – агар ик-
ковимизни ҳам бутун дунё олдига шарманда эта-
диган ана шу ишни қилмаслик ҳақида онг ичма-
санг, қайғудан эртагаёқ ўзимни ўзим ўлдираман.
Парижга бораман, дейсан-а! Бу гапни ўзинг ўйлаб
топган эмассан. Айт менга, қайси маккора аёл ўр-
гатди сенга буни...

Бу қисқа ҳаётдан қолган ана шу саноқли кунла-
римизда бахтимиздан лаззатланайлик. Ҳаётимиз-
ни ҳаммадан пинҳон тутамиз. Менинг жиноятим
барчага аён. Мадемуазель де ля Молнинг қудратли
таниш-билишлари кўп, гапимга инон, у инсоннинг
қўлидан келадиган барча чораларни кўраяпти. Бу
ерда, провинцияда барча боёнлар, барча нуфуз-
ли кишилар менга қарши. Сенинг бу ишинг ба-
давлат, айниқса, енгил ҳаёт кечираётган мўътадил
кишиларнинг баттар ғазабини қўзғатади... Барча
бу масаллар, валенолар ва улардан яхшироқ бўл-
ган минглаб бошқа одамларнинг устимиздан кули-
шига имкон бермаслик керак.

Жюльен казематнинг оғир ҳавосидан деярли
бўғила бошлаган эди. Йигитнинг бахтига, унинг

қатл этажақларини эълон қилган кунлари қуёшнинг роҳатбахш нуридан ҳамма ёқ нурафшон бўлиб, Жюльен ўзини дадил ва мардона ҳис этмоқда эди. Соф ҳавода юриб бориш унга шу қадар ширин бир лаззат бағишладики, одатда, узоқ сафардан қайтган денгизчи ниҳоят қуруқликка қадам қўйганида шундай роҳат қилади. «Ҳечқиси йўқ, ҳаммаси яхши кетяпти, – деди у ўзига ўзи, – мен қалтирамаяпман».

Ҳеч қачон бу бош ҳозир танидан жудо бўлмоғи лозим бўлган пайтдагидек шу қадар кўтаринки кайфиятга берилмаган эди. Бир вақтлар Вержи ўрмонларида кечирилган тотли дақиқалар унинг хаёлига бирин-кетин қўйилиб келарди.

Ҳаммаси жуда оддийгина, одоб билан, у томондан ҳеч қандай дабдабасиз содир бўлди.

Бундан икки кун аввал у Фукега шундай деган эди:

– Руҳий аҳволим қандай бўлишига кафолат бера олмайман, бу каземат шу қадар чиркин, ҳавоси шу қадар рутубатлики, баъзан безгак тутган одамдек, аъзойи баданим қалтираб, эсим қандайдир оғиб қолади, лекин дилимда қўрқув йўқ. Умид қилмай қўя қолишсин, бўзариб кетмайман.

У ўша охирги куни Фуке билан Матильда ва де Реналь хонимни олиб кетиши лозимлигини олдиндан келишиб қўйди.

– Сен уларни бир каретада жўнат, – деди у дўстига, – кейин кўчирга тайинла, отларни елдириб ҳайдасин. Улар ё бир-бирларининг қучоғига йиқиладилар ёки чексиз нафрат билан ўзларини бир-бирларидан четга оладилар. У ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам бечоралар дилларидаги даҳшатли қайғудан хиёл енгил тортадилар.

Жюльен де Реналь хонимни ҳаётига суиқасд қилмаслик ва Матильданинг ўғлини ўз тарбиясига олиш ҳақида онт ичишга мажбур қилди.

– Ким билсин? Эҳтимол, биз ўлимимиздан кейин ҳам бирор нарсани ҳис этармиз? – деган эди у бир куни Фукега. – Мен Веррьер узра қад кўтарган катта тоғдаги кичкина ғорда тинчгина ётмоқни истардим, «тинчгина ётмоқ» иборасининг тўғрилигини қара. Ёдингдами, мен сенга бир куни ҳикоя қилган эдим: мен неча бор ўша ғорга чиқиб тунаганман. У ерда ўтирар эканман, пастда, шундоқ кўз ўнгимда Франциянинг энг кўркам водийлари ястаниб ётарди. Мен уларни юқоридан туриб томоша қилардим, қалбим хом хаёллар билан ёнарди. Ўшанда бу мен учун эҳтирос манбаи эди. Хуллас, ўша ғорни ҳанузгача яхши кўраман, кейин – бу фикримга қўшилмай иложинг йўқ – у чиндан ҳам шундай жойлашганки, файласуфнинг руҳини беихтиёр ўзига жалб этади. Гап бундай, бизнинг безансонлик меҳрибон конгрегациячиларимиз дунёдаги ҳамма нарсадан фойда кўрсак дейишадди, агар йўлини топиб гаплашсанг, улар сенга менинг омонат бошимни сотишлари мумкин...

Фуке бу мудҳиш битимда муваффақият қозонди. Тунда у ўз хонасида дўстининг жасади ёнида ёлғиз ўтирар экан, бирдан эшик очилиб, Матильда кириб келганини кўрди-ю, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Бундан атиги бир неча соат олдин у қизни Безансондан эллик чақиримча нарида қолдириб келган эди. Матильданинг кўзлари олазарак эди, нигоҳида қандайдир телбалик акс этарди.

– Мен уни кўрмоқчиман, – деди қиз.

Фуке жавоб беришга ҳам, жойидан жилишга ҳам ботинмади. У ерда ётган катта зангори плашга ишора қилди: Жюльеннинг боши танидан жудо қилинган жасади ана шу плашга ўраб қўйилган эди.

Матильда жасад олдида тиз чўкди. Бонифаций де ля Моль ва Маргарита Наваррская ҳақидаги хотиралар унга шубҳасиз қандайдир мисли йўқ ма-

тонат бағишламоқда эди. У қалтироқ қўллари билан плашни очди. Фуке тескари қаради.

У Матильданинг хонада қандай шиддат билан у ёқдан-бу ёққа юришини эшитиб турарди. Қиз бирин-кетин бир неча шамни ёқиб қўйди. Фуке юрак ютиб ўгирилиб қараганида, қиз олдида турган кичкина мрамар столчага Жюльеннинг бошини қўйиб, унинг пешанасидан ўпаётганини кўрди...

Матильда севиклисини унинг ўзи танлаган қабрга кузатиб қўйди. Руҳонийларнинг катта тантанали юриши тобутни кузатиб борарди, Матильда эса деразаларига парда тутилган каретада ўзи бениҳоя севган йигитнинг бошини тиззасига қўйганича ёлғиз ўзи ўтирарди.

Тун алламаҳалда маросим иштирокчилари Юра тоғининг энг баланд тармоқларидан бирининг чўққисига етиб борди ва ўша ерда, беҳисоб шамлардан нурафшон бўлиб турган кичкина ғорда йигирма руҳоний Жюльенга жаноза ўқишди. Руҳонийларнинг катта юриши ўтиб бораётган тоғдаги кичкина қишлоқларнинг аҳолиси бу ғаройиб дафн маросимига қизиқиб, уларга қўшилиб олган эдилар.

Узун мотам кийими кийган Матильда пайдо бўлиб, жанозадан сўнг унинг буйруғига биноан халойиққа мингта беш франклик танга соча бошлашди.

Фуке билан ёлғиз қолгач, у севиклисининг бошини ўз қўллари билан дафн этмоқчи эканини айтди. Фуке қайғудан жинни бўлаёзган эди.

Матильданинг ҳаракати туфайли бу кимсасиз ғор Италиядан катта пулга буюртма қилиб келтирилган ҳайкаллар билан безатилди. Де Реналь хоним ваъдасини бузмади. У ўзини ўзи ўлдиришга ҳаракат қилмади-ю, лекин Жюльен қатл этилганидан сўнг орадан уч кун ўтгач, ўз болаларини бағрига босиб туриб, дунёдан кўз юмди.

МУАЛЛИФДАН

Озодликни ҳимоя қиладиган жамоат фикрининг чексиз ҳукмронлиги билан боғлиқ бўлган ноқулайлик шундан иборатки, у ўзига мутлақо алоқаси бўлмаган соҳаларга ҳам аралашаверади, масалан, одамларнинг шахсий ҳаётига. Англия ва Америкада ҳукм сураётган умидсизлик ана шундан келиб чиқади. Шу боисдан ҳам одамларнинг шахсий ҳаётига беҳосдан қаттиқ тегиб кетмаслик учун муаллиф Веррьер шаҳарчасини ўйлаб чиқарди, епископ, судья, маслаҳатчилар ва суд мажлиси керак бўлиб қолганида эса воқеаларни Безансон шаҳрига кўчириб ўтдики, камина у ерга умри бино бўлиб қадам босган эмас.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ ҚИСМ

I. Шаҳарча	3
II. Жаноб мэр	8
III. Йўқсиллар мулки	13
IV. Ота ва ўғил	21
V. Битим	27
VI. Кўнгилсизлик	38
VII. Сайланма ўхшашлик	50
VIII. Кичик ҳодисалар	66
IX. Чорбоғдаги оқшом	77
X. Нотавон кўнгилга қўтир жомашов	89
XI. Кечки пайт	94
XII. Саёҳат	101
XIII. Нафис пайпоқ	111
XIV. Инглиз қайчиси	118
XV. Хўроз қичқирди	123
XVI. Эртаси куни	129
XVII. Биринчи муовин	136
XVIII. Қирол Веррьерда	143
XIX. Ўйламоқ – демак, азоб чекмоқ	164
XX. Имзосиз мактублар	177
XXI. Жаноб билан суҳбат	184
XXII. 1830 йилда шундай йўл тутар эдилар	205
XXIII. Амаддорнинг қайғуси	225
XXIV. Катта шаҳар	246
XXV. Семинария	257
XXVI. Одамзод ёки бадавлат кишига етишмайдиган нарса ҳақида	267
XXVII. Ҳаёт тажрибасининг бошланиши	284
XXVIII. Санам юриши	290
XXIX. Биринчи ғалаба	301
XXX. Шуҳратпараст	324

ИККИНЧИ ҚИСМ

I. Қишлоқдаги эрмаклар	351
II. Киборлар жамиятига биринчи қадам	369
III. Илк қадамлар	381
IV. Де ля Моль хонадони	386
V. Таъсирчанлик ва акобир мунофиқ	406

VI. Талаффуз оҳанглари	411
VII. Бод касалининг хуружи	421
VIII. Ажратиб кўрсатувчи тафовут	434
IX. Бал	449
X. Қиролича Маргарита.....	463
XI. Ёш қизнинг қудрати	476
XII. Дантон эмасмикин бу?.....	483
XIII. Фитна	492
XIV. Ёш қизнинг мулоҳазалари	507
XV. Фитна эмасмикин бу?	516
XVI. Кечаси соат бирда.....	524
XVII. Кўҳна шамшир	534
XVIII. Даҳшатли дақиқалар	541
XIX. Опера Буфф.....	550
XX. Япон гудони.....	564
XXI. Махфий нота.....	573
XXII. Музокара.....	581
XXIII. Рухонийлар, ўрмонлар, озодлик.....	593
XXIV. Страсбург.....	606
XXV. Тақводорлик хизматида.....	616
XXVI. Савобли муҳаббат	627
XXVII. Энг яхши черков мансаблари.....	632
XXVIII. Манон Леско	638
XXIX. Зерикиш	644
XXX. Опера Буффдаги ложа	649
XXXI. Фулгула	656
XXXII. Йўлбарс.....	663
XXXIII. Тушқунлик.....	671
XXXIV. Ақлли одам	680
XXXV. Хатар	689
XXXVI. Нохуш тафсилотлар.....	697
XXXVII. Минора	708
XXXVIII. Қудратли одам.....	715
XXXIX. Интрига	724
XL. Хотиржамлик	731
XLI. Суд	737
XLII	747
XLIII	755
XLIV	763
XLV	774
Муаллифдан.....	785

Адабий-бадиий нашр

СТЕНДАЛЬ

ЎЗИЛ ВА ҚОРА
1830 ЙИЛ ХРОНИКАСИ

Муҳаррирлар
Маъмура ҚУТЛИЕВА,
Усмон ҚЎЧҚОР

Мусаҳҳиҳлар
Суннат МУСАМЕДОВ,
Садоқат ҚАРШИБОЕВА

Бадиий муҳаррир
Уйғун СОЛИҲОВ

Компьютерда саҳифаловчи
Нигора УМАРҚУЛОВА

Техник муҳаррир
Сурайё АҲМЕДОВА

Лицензия рақами: АI № 252, 2014 йил 2 октябрда
берилган.

Босишга 2015 йил 3 мартда рухсат этилди.

Бичими 84x108 ^{1\32}.

Босма тобоғи 24,625. Шартли босма тобоғи 41,37.

Гарнитура «Bookman Cug+Uzb». Офсет қоғози.

Адади 5000 нусха. Буюртма № 68.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди ва чоп этилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 278–36–89;

Маркетинг бўлими – 128–78–43. факс – 273–00–14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru